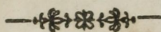

2348:zb

T U D O M Á N Y T Á R

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

L I T T E R A T Ű R A.

SZERKESZTI

ALMÁSI BALOGH PÁL.

NYOLCZADIK KÖTET.

B U D Á N.

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1 8 4 4.

1941

1941

1941

1941

1941

1941

1941

1941

1941

JULES MICHELET

Németországról.

A' nevezett francia történetíró világtörténetének bevezetésében a' német népet oly módon jellemzi, melly egy részről valóban nem igen hízogó 's mellyben a' francia jellem' göge, büszkesége 's hiúsága gyakori tévedés és hibás felületesség mellett erős vonásokban fejezi ki magát, mellytől azonban a' felfogás' helyességét nem lehet megtagadni, 's melly a' németeknek mindég kedves és üdvözölt lehet, részint hogy azon tévedésből kijózanodjanak, mellybe bonyolódtak, mintha más nemzetek egészen el volnának töltve a' német kedélyméllység és szellemi dicsőség' 's magasság' bámultával, részint hogy megismerjük, melly tulajdonok méltatják tiszteletre egyik nemzetet a' másik' szeme előtt, mellyek gerjesztenek tekintélyt, 's mellyek szereznek ellenben félig sajnálatos, gúnyos és kétséges dicséretet?

„Mikép' teljesült 's hajtattott végre Európában az emberség' megszabadításának nehéz munkája? milly arányban 's viszonyban járult abhoz minden politícai személy, mellyek státusoknak neveztetnek: Francia-, Olasz-, Németország, Anglia?

A' görögöktől 's rómaiaktól fogva a' világ elveszté azon látható, szemlélhető egységet, melly a' régi kor' történetének oly egyszerű és drámai elemet kölcsönze? újkori Európa nagyon bonyolított organismus, mellynek egysége, lelke 's élete nem e' vagy ama' túlnyomó részben, hanem kölcsönös viszonylatában 's viszonyhatásában találtaik, mély egymásba - vágásában 's benső összhangzásában létezik. Nem vallhatjuk be, mit teljesített, micsoda 's mi lesz Franciaország, a' nélkül hogy e' fejteményre nézve egész Európát meg ne kérdeznők. Az ő

személyiségét csak az értheti, ki a' más, ellentétök által az azt jellemző státusokat ismeri.

A' polgárisodás' világa mindkét kapujánál Afrika 's Ázsia felé, a' spanyolok és szlávok az örök kereszthadra rendeltett, keresztyének által őriztetik, szemközt állva a' muszulman barbársággal. E' világnak két földsarka, délen és nyugaton, Olaszország és Scandinávia. E' két legvégső ponton súlyosan nehézkedik a' faj' és éghajlat' végzete. Középponton fekszik Németország. Nyomoztassanak, vizsgáltassanak, ha lehet, Poroszországban és Sléziában, Schweitzban, Lotharingiában 's Németalföldön azon szeszélyes csavarodások és tekervényességek, melyeket a' német nyelv leír. A' népet is ott találjuk mindenütt. Németország Schweitznak és Svécziának svévjeit, Spanyolországnak gothjait, Lombardiának lombárdjait, Angliának angolszászait, Franciaországnak frankjait adá. Európának minden népségét elnevezé 's megújítá. Nyelv és nép mint termékeny elemek mindenütt előzőnlének, mindenben keresztül nyomultak.

'S még ma is, hol a' népvándorlások' ideje lejárt, a' német örömet odahagyja honát, 's örömet fogadja fel az idegent. Ő minden nép között legvendégszeretőbb. Az ember csak egész hátorsággal lépjen kúposfedelű lakába, tarkabarka fából épült rütkülsejű házába; üljön a' tűzhöz és mit se féljen; ez által szivességet teszen a' gazdával. Illy nagy a' németeknek az idegen (das Fremde) iránti előszeretetök. Az austriai, sváb, bármilly rosszul bántak velek katonáink, sokszor könnyezének a' francziák' távozásukkor. Némelly füstös vityillóban minden francia journált megtalál az ember. (!) A' német rokonérzelmű az egész világgal; szeret, elfogadja a' divatokat, más népek' eszméit, a' kisebbités', kicsufolás' gyakorlati jogát mindegyre fentartván magának.

E' néptörzs' jelleme, melynek annyi mással kelle összevegyülnie, az önmegtagadás' könnyüedtségében áll. A' vazall urának; a' tanuló, a' kézműves pedig testületeinek hódol. E' társulatokban a' sajátképi érdek második vonalban áll; a' lényegest a' barátságos összejövetel, kölcsönös szolgálatok, 's azon szokások, társulatok, czéhek 's beavatások teszik, melyek a' társakra nézve önvalasztott vallás' nemét alapítják meg. A' közasztal olly oltár, hol a' német az önzést feláldozza, ott az ember szívet embernek, méltóságát 's okosságát az érzéki éleletnek adja martalékul. Régi Németország' comicus és érzékeny mysteriumai, serszentelés, a' kőművesek' és kovácsok' szentelt czéhei, a' kádárok', asztalosok' komoly beavatásai — mindegyből kevés létezik jelenleg, de abban, mi még megvan, még feltalálhatik ama' haszonkeresetlen közgondolkodás' szelleme.

Nem csuda hát, ha Németországban látjuk először, hogy a' férfi egy másnak *férfiává* teszi magát, kezeit másnak kezeibe teszi 's érte halni esküszik. Ezen érdeknélküli, feltétlen odaadás azonban, melyet a' déli népek megvetnek, nagyságát alapítá meg a' german törzsnek. A' római császárbirodalom' hódítóinak régi bandái, mindenik egy főnök körül seregelve, csak ennek erejénél fogvást alapíták az újkori monarchiakat. Ők életöket adák választott főnöküknek; sőt dicsőségöket is odaadák neki. Az ónémet énekekben a' nemzet' valamennyi tettei csak néhány hősnek tulajdonítvák. A' főnök magában egyesíti a' nép' becsületét, mellynek ő lesz colossalis typusa. Az erő, szépség, nagyság, 's valamennyi nemes harczyi tett Sigfrid-, Ditrik-, Barbarossa Fridrikre, habsburgi Rudolfra halmoztatik.

Németország a' *nőt* urak, grófok és hercegek, választó fejedelmek, sőt a' császár' fölébe, minden hierarchia' tető pontjára emelé. Welleda, mond Tacitus, egész életében imádatott. Egy vén szerelemdallos trónra ülteti a' nőt, tizenkét csilaggal mint koronával, 's a' férfi' fejét mint lépcsőzetet. Ha a' költészet a' szív' dolga, itt bizonyosan az. A' szerelemdallok gyermeki könnyekkel, azon vígasztalan szenvedéssel teljesek, melly magát epeszti 's nem beszélheti ki. Itt sem jongleuröket, sem a' gaya scientiát, valamint a' szerelmi udvarok' hivalkodó dialect!cáját sem találja az ember. E' dalok' tárgya az eszményi nő, szűz, ki velek feledteti az istent és szenteket; továbbá a' természet' zöldellete 's virágai, 's azok kimeríthetlenek ezen utóbbi tárgyban. E' gyermekdedi 's egyszersmind mélyelmű költészet a' természet' magneticus vonzalmára bízza magát, melyet végül istenít. A' gyermeki való' és erő' bámulatos vegyületekép' jelenik meg előttem a' német genius mintegy testesítve Parziválban, e' hatalmas lovagban, kit egy aggódó anya' gondossága tartott meg a' gyermeki kor' ártatlanságában 's megindító tudatlanságában. Ő elillan, 's erdőkön 's pusztákon át a' csudák' városába megy. De a' sebzett madár három vércsöppet hullat a' óra; a' hős e' színekben megismeri kedvese' fehér 's rózsapiros szívét, megáll, mozdulatlan, álomba merült. A' jelen valóságban azon eszményt látja, melly lelkét eltölti. Jaj annak, ki végét akarja szakasztani az álomnak! helyéről nem tágitva, leveri a' lovagokat, kik sorban jönnek elhurczolására.

Igy lép elő a' német szellem' önmehtagadása 's mély feláldozási' tehettsége kezdettől fogva a' hűbéri odaadásban, a' szerelemben és költészetben. A' véges által megcsalatra, a' végtelennél keres menedéket; ha urának, hölgyének feláldozta magát, mit fog mehtagadni istenétől? semmit! az embert a' mindenségben, a' mindenséget az istenben hagyja elenyészni. Előkészítve a' protestans (?) mysticismus által fontolgatás nél-

kül fogja elfogadni Schelling' pantheismusát, 's az anyagnak a' szellemmel való házasságtörése fog elkövetetni újolag. Nagy isten, hol vagyunk? tehát ismét India' álláspontjába süllyedtünk volna vissza, tehát hiába tettük volna e' nagy utat? E' czélban nyilatkozik a' német szellem' egyetemes rokon szenvedő vagy általános közönyössége erkölcstelen következtetésével. Jöhet bármilly vallás, philosophia, történet — Faust' költője, az egykoru Faust fogja visszatükrözni, 's felszíni azokat költészetének tengerében.

Úgy van, Németország európai India, nagyszerű, határozatlan, ingadozó, termékeny. Míg a' környező királyságok által össze nem szorították 's körül nem vették, az indus-germán törzs kilépett partjaiból, Európában előzönlék 's magát átváltoztatva, átváltoztatót azt. Akkoriban természeti mozgékonyának odaadva, nem ismert semmi falakat, városokat, minden család, mond Tacitus, ott állapodik 's telepedik meg, hol szeszélye, valamelly erdő, rét, forrás letartóztatja! De azon mértékben, midőn hátul egy más barbárság' hullámai tolongának be, a' szlávok, avarok, magyarok, midőn nyugoton Franciaország megtelepedék 's bezárkozáék, kellett erősségeket építeni 's városokat feltalálni, nehogy az ország elvesztessék. Európa' szívében Németország, mint minden háborúnak csatatére, jól vagy rosszul, a' hűbéri organisatiót fogadja el, azt erősen megtartá, 's barbár maradt, nehogy elveszen. Ez világítja 's fejt meg egy mindég ifjontan 's egyszersmind mindég szűzen maradó néptörzs' csudás nézőjátékát, melyet mintegy varázs átlátszó által polgárisodásban foglaltnak lát az ember, mikép' marad folyékony valamelly erősen rázott folyékonyság a' tökéletlen jegecz' közepében. Innen vannak ama' ritka ellentétek, mellyek Németországot szörnyű hasonmetslenség országává teszik; továbbá a' húszmillió- és ismét húsz-ezer lélekből álló státusok; a' végtelen feldarabolás, a' hűbéri uralmak' végtelenül különböző joga 's a' mellett egy nagy monarchia, katonai czedszerűleg rendezve. Tegnap, egészen fehér 's tarka városok, egy arány szerint, szigorú vonalakban és szögletekben, hosszadalmas és nyomorú kis London; mások ismét, mint Norimberga, hol a' házak, grotesk modorban festve, az elmenőnek mindég az evangélium' igéit predikálják; vagy hogy minden ellentét egyesíttessék, tudományos könyvtárak az erdők közepett, és szarvasok, mellyek a' fejedelmek' balcoujai alá jönnek itatóra. E' kül ellentétek csak a' szokások' ellentéteit nyomják ki. A' göröngyhöz bilincseltség, a' közép-kor' társulatai (les communes), minden feltaláltatik e' nevezetes musaeumban. hol minden lépés a' térben egy út egyszersmind az időben. Több tartományban a' nő a' szolgáló, mikint

a' barbár harcosoknál volt, mi egyébiránt nem gátolja, hogy a' lovagiság' eszményi geniusa által ne isteníttessék.

Valamennyi ellenmondás közt legerősebb az, melly a' középkor' járma alatt sinlő, ujitások után sovárgó 's idegenszerű után ábrándozó népet visszatartóztatja. Olly csekély állhatlanság mellett a' szokásoknak illy örök tartóssága! Valóban mi Németországnak hiányzik, az nem függetlenség 's változtatásra törekvő akarat. Hányszor felállott, de mindég azért, hogy újra visszaessék. Az ószász szellem, Németország' örök political ellenzéke, a' scandináviai törzs' vad dacza, egész éjszak tiltakozik a' déli tartományok' pontheticai iránya ellen; szabadkózik egy emberben, az istenben, vagy természetben elveszteti személyiségét. Éjszaknak e' határozottsága 's elszántsága pomjás kérkedésben tünteti ki magát. Izlandban hálnak az istenek mint emberek. Az ember előbb volt náloknál; a' világ egy óriás' tagjaiból teremtetett. Kiben hiszesz? kérdé szent Olaf egyik harcosát. Magamban! volt a' felelet. Honnan van az, hogy e' büszke szellem újra a' mysticismus- és despotismusba esik vissza mindig? Svéczia, Gusztáv Adolf alatt a' protestans szabadság' sziklavára, a' rózsakeresztesek alá veté magát. Ki menydörgött hathatósabban Róma ellen, mint Luther? de csak hogy aztán az akarat' szabadsága megsemmisíttessék. Luther' életkorában, épen asztalánál kezdődék azon mysticismus, mellynek Csehországban kellett győznie. Kant e' szavakat írá zászlójára: „critica és szabadság!“ Németország' végül szabad és erős szándékolt lenni, 's hogy maga magát biztosítsa, borzasztó formalismus' szövetségbe zárkozik; de síma természete újra kisuhant mindég a' művészet és erzelem által, Goethe és Jacobi által. Ezután Fichte jött, a' hajthatatlan stoicus; égő hazafi. Az emberiség' megszabadítására az egyetlen végeszközhöz nyúlt; elnyomá a' világot, mint Franciaországnak elnyomása által Németországot akará megszabadítani. O hiu' reményei az embereknek! Fichte' philosophiája, Körner' dalai 's az 1814. év valóban nyugtalan szendergésben végződének. Németország' újra elaltatá magát Schelling' pantheismusa által, 's ha éjszak Hegel által elszakada tőle, csak arra való volt, hogy emberi szabadság' szent menedékhelye megsértessék, a' történet elfásíttassék!“

Egyes, részint önkényes, részint hamis állítások' megvilágítása 's czáfolata felesleg 's hosszadalmas fáradság volna. Az igaz' és hamisnak megkülönböztetése az olvasóra bízatik.

(Blätter zur Kunde der Literatur des Auslands. Nro. 60 —61. 1839.).

F. S.

CRITICAI SZEMLE.

CHEMIA.

Die organische Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie, von JUSTUS LIEBIG, Dr. der Med. und Phil., Prof. der Chemie etc. 1840. XII. 352 s. 8 Braunschweig, b. Vieweg u. Sohn. Ára 3 fr. e. p.

Ezen több tekintetben fontos és igen szellemdúsan írt munka' megjelenéséről, a' híres szerző, Humboldt Sándornak írt' s előszó gyanánt a' könyvhez mellékelt levelében, következőleg nyilatkozik: „A' *Brittish association for the advancement of Science* 1837 Lieverpoolban tartott egyik gyűlésén, azon becses bizománnyal tisztelt meg, miszerint életműves vegytani ismereteink' állapotáról jelentést tennék. Indítványomra a' társaság elhatározá, felszólítani *Dumas* urat Párisban a' végett, hogy ezen jelentés' fogantatására velem együtt közremunkálni sziveskedjék. Ez volt indoka a' jelen könyv' kiadásának, mellyben az életműves vegytant viszonyaiban a' növényélettan- és földműveléshez, valamint azon változásokat, mellyeket életműves anyagok' a' pezsgés', rothadás' s elkorhadás' folyamatiban szenvednek, előadni megkísértém“. — Rec. az itten elősorolandó tárgyakat sem tudná általán rövidebben 's helyesebben kijelelni, mint a' sz. saját szavaival (3. 4 l.): „Az életműves vegytan' feladata, kikémleni az élet 's valamennyi életműségek' tökéletes kifejlődésének vegyfeltételeit. Minden élő lény' fenmaradása bizonyos anyagok' felvételéhez van kötve; ezen anyagokat tápszereknek nevezik, mellyek az életművezetben saját kiképződés- 's visszatermődésre fordíttatnak. Életök és nevedekésök feltételének ismerete tehát magában foglalja kipu-

hatolását azon anyagoknak, melyek tápúl szolgálnak; kifürkészését azon forrásoknak, melyekből ezen táp ered, és megvizsgálását azon változásoknak, melyeken e' tápszerek áthasonlítás alatt keresztül mennek. Embernek és állatoknak a' növényi életműség nyújtja az első szert kifejlődésök' - 's fentartásukra. A' növények' táplálkozásának első forrásául kizárólag az életműtelen természet szolgál. E' munka' tárgya: a' növények' táplálkozási vegyfolyamatának kifejtése. Az *első rész* a' tápszerek' kifürkészésével 's azon változásokkal foglalkozik, melyeken azok az élő életművezetben átmennek; abban tárgyaltnak azon vegyváltozások, melyek növényeknek az ő főalkatrészeket, a' szénenyt és legenyt megadják, valamint a' viszonyok is, melyekben a' növényi életműködések az állati életműség- 's egyéb természettüneményekhez állanak. — A' *második rész* azon vegyfolyamatokról szól, melyek halál után minden életműségek' teljes megsemmisülését eszközlik, vagy is azon sajátlagos felelemzési módokról, melyeket pezs-gés- (forrás-) rothadás- és elkorhodásnak (elporlás) neveznek; ebben vizsgálatnak az életműségek alkatrészeinek életműtelen összeköttetésekbe átmenetekkora történni szokott változásai, valamint az okok is, melyektől ezek függenek". — Az első részben tehát tárgyalvák: „a' növények' egyetemes alkatrészei 4—6 l., „a' széneny' áthasonlítása („a' növények' szénenye kizárólag a' légből ered“ 18 l.) 6—43 l.; „a' termőföld (humus') eredete és viszonya“ 43—59 l.; „a' köneny' áthasonlítása“ (víz' felelemzése által 61 l.) 59—64 l.; „a' legenyt' eredete és áthasonlítása — a' könleget, mi levegőben, eső 's forrásvízben és minden földnemben előfordúl, 84 l., adja kivétel nélkül minden növény legényes alkatrészeének a' legenyt; más alakban legény át nem hasonlíttatik 66 l.) 64—84; „a' növények' életműtelen alkatrészei“ (ezek a' növény' felmaradására nélkülözhetlenek 95 l.) nyújtja föld, trágya, eső 's forrásvíz 97. 103 l.) 85—105; „a' földművelés (Cultur)“ 106—143; „a' váltógazdaság és trágya“ 143—180, — Azután következik még: Függelék az 57. laphoz; észrevételek egy növény (ficus australis) felett, melly a' nélkül hogy a' földet érne, levegőben függve 8 hónapig élt, Magnab V. 181—184; — továbbá: Kísérletek 's észrevételek a' növény-szén' hatásáról a' növényzetre, Lucas Ed. 184—189; — és: A' növények' táplálkozásáról, Hartig Th. —

A' második rész' tárgyai: vegyátváltozások 199—207. (Ha valami életműves összeköttetés akármi okból úgy feloszlik, hogy elemeiből két vagy több összeköttetések képződnek, 's elemei közül magányosan egyik sem szabadul meg, akkor az ilyen felelemzés vegyátváltozásnak (metamorphosis chem.) nevezetik; — pezs-gést, rothadást és elkorhodást előidéző okok

202—211, pezsgés és rothadás (ezek átváltozások, a' test elemei, melyek pezsgés- 's rothadásba átmenni képesek, új összeköttetésekbe mennek által, 's ezen átmenetnél leginkább a' víz alkatrészei' vesznek bizonyos részt. — Pezsgés és rothadás egynemű felelemzési folyamatok, amaz legyeny mentes, emez legyenyvel bíró állományokban 210 l.) 211—217 l.; legyenymentes testek' átváltozása 218—220 l.; legyenyvel bíró testek' átváltozása 220—226 l.; a' czukor' pezsgése 227—230 l.; seprő, élesztő (Ferment) 230—237 l.; elkorhadás (azon folyamat, minél az életműves testek' éghető elemei lassankint a' levegő' élenyével egyesülnek, lassu elézés. Ide tartozik a' fa' átváltozása termőföldre, eczetsav-képződés langból, széksó képződés sat.) 238—247; legyenymentes testek' elkorhadása, eczetképződés 247—253; legyenyvel bíró anyagok' elkorhadása, széksó-képződés 253—267 l.; bor és serpezsgés 258—279 l.; farost' elkorhadása 279—288; elporhadás (fa, farost 's minden növény test' felbomlása, levegő' eljárása mellett víz járulván hozzá 289 l.); mérég, ragály és gerj (miasma) 299—345 l. — Azután következik még néhány pótlékcikk a' 89—90 lapokhoz, némelly fenyőfa' hamüvegítéke fölől *Saussure* szerint; a' 114 laphoz *Zeller* gazdasági tanácsnok' tudósítása; milly tetemesen neveli a' burgonyatermést a' virág' letépése (erre nézve már több helyeken igen kedvező eredménnyel tettek kísérleteket); a' 154 laphoz, a' baltaczim 's lóhere sat. váltógazdaság szerinti kezeléséről, nem különben a' zöld trágya' czélszerűségéről szőlőkben (a' tapasztalás ezt több helyen sikeresnek bizonyította) és a' tehéngana' hasznalatáról festésben (vilelegsavas égvénytartalmánál fogva). —

Rec. koránsem tartozik ugyan azokhoz, kik azt vélik, hogy az élet titokteljes végokát laboratoriumainkban kipuhatolni lehetséges, de még kevesbbé szeretne azok közé soroltatni, kik illyesmit állítanak, hogy: „valamint növények vegytani felelemzés' utján nem támadnak, épen úgy nem lehet vegyeredményekből a' növények' életviszonyait megmagyarázni“ (*Reum*); vagy „olyan növény physiologia, melly a' növényzet' benső életét vegytanból akarja megmagyarázni, physiologia' nevét nem érdemli, mert a' vegytan a' növények' vegyviszonyait kimutathatni véli, holott egyedül olyan eredményekre vezet, melyek megholt növényekből idéztethetnek elő“ (*Willbrand*) sat. — Rec. inkább mindég azon véleményen volt, miszerint az életerő, vagy akármikép' neveztessek ama titkos erő, melly az élő-életműségeket képezi és fentartja, az elemi alkatrészek' rokonsági viszonyaikra lényeges befolyást gyakorol ugyan, 's azokat végtelen változások- és módosulások alá veti, de magokat az elemeket kültermészethől vévén, azo' összeköttetéseinek bizonyos, ha még olly bonyolodott viszonyok-

ban is megkell történni, mivel pedig ezen összeköttetéseket a' vegytan kifürkézheti, az lényegileg 's nélkülözhetlenül minden physiologiának *egyik* alapköveül tekintendő. Rec. tehát örömet magáévá teszi, mit sz. 35. lapon az életerőt illetőleg épen oly szépen, mint igazén mond. „Ezen *mindenek között legutolsó* ok előtt még sok *utolsó* van. A' láncz' első szemétől egész végig még számtalan ismeretlen kapcsok léteznek. És ezen kapcsok láthatatlanok' maradnának-e az emberi szellem előtt, ki a' világtestek' mozgásának törvényeit kikutatá, holott azok' létezésének ismeretére csak egy érzék vezeté, azon szellem előtt, kinek földgömbünkön még oly sok egyéb segédeszközök állanak szolgálatára?“ — A' ki egyébiránt e' meggyőződésben osztozik, 's egyszersmind a' szerzőnek életműves vegytan körüli nagy érdemei ismeri 's méltányolni tudja, az a' jelen könyvnek itten érintett tartalmából annak physiologia,- földművelés- (ni úgy sem egyéb gyakorlati növény élettannál) 's más ezzel rokon tudományokrai fontosságát megismerendi, elannyira, hogy azt itten részletes idézések által tovább ajánlgatni szintolly felesleges lenne, mint teljes kivonatát közleni akarni, mivel bizonyosan senki, kit az említett tárgyak okszerű megvitatása érdekel, a' könyvet olvasatlanul hagyni nem fogja. Rec. tehát e' tekintetben csupán annyit mond, hogy a' ki (szükséges előismeretekkel ellátva) e' könyvet olvassa, a' szerzőt, habár némelly nézeteit feltétlenül nem helyeselheti is, legnagyobb érdekléssel követendi szakaszról szakaszra, — sok új, tudományos és gyakorlati tekintetben fontos nézeteket nyerend, 's a' szerző' terjedelmes ismereteit, élénk 's elmés előadását újlag teljes mértékben fogja méltányolni.

De valamint szerző' bokros érdeme 's lángeszének teljes elismerése nem gátolhat bennünket azon hiányoknak, miktől e' könyv sem ment, felfedezésétől; épen úgy azon modor, melly szerint szerző azok ellen, kik' véleménye- 's nézeteinek feltétlenül nem hódolnak, fellépni szokott, nem tartóztathat vissza a' műbírálót nyíltan 's szabadon kimondani saját meggyőződését; sőt rec. ilyen esetekben egyenesen legfőbb kötelességének tartja, olvasóit arra figyelmeztetni, hogy még a' jeles férfiak által talán nagy határozottsággal 's vakító módon nyilvánított vélemények- 's állításokat sem lehet egészen feltétlenül valóknak 's általában érvényeseknek tekinteni. — Miért is rec. ezenuel őszintén megvallja, miszerint ő a' szerzővel több tekintetekben egyet nem érthet, különösen több tételeket talál, mellyek sokkal általánosabban vannak kimondva, sem hogy azok, *úgy mint itt állanak*, szorosb vizsgálaton keresztül mehetnének. Illyen, — hogy mindjárt egy pontot idézünk, melly, mint látszik, ezen egész könyv' szerkezeti modorára nyomatékos befolyást gyakorolt, — a' szerzőnek „az

élettudósok“ ellen általában irányzott polemiája, holott valamennyien, kik az élettani irodalom' állapotát ismerik, abban bizonyosan egyetértenek, hogy az élettudósoknak itten tett szemrehányások, azoknak csak egy részét illetik, 's szerző éppen ezekkel, kik a' vegytant a' physiologia' segédtudományaúl elismerni nem akarják, mehet kevésre vagy éppen semmire polemiájával, mert azoknak *nem elveiket*, hanem elvekre épített nézeteiket ostromolja, midőn ők egyenesen azt, mit szerző *bizonyosnak föltételez* („valamennyi életműségek összesen nem képesek külön elemet, legyenyt, szézenyt vagy féméleget (metalloxyd) előállítani“ 39. 49. 99. sat. l.) teljességgel tagadják; itten tehát legszorosb értelemben alkalmazható azon régi közmondás: *Contra principia negantem non est disputandum*. A' többi iránt pedig szerző igazságtalan, midőn sokat, mint azok előtt újat vagy tőlök nem eléggé méltányoltat hord fel, holott azok *épen úgy* több élettani iratokban megemlítvék. Miután például sz. 18. lapon kimondá „hogy a' növények' szézenye kizárólag a' levegőből származik“ 's bebizonyítottának vélvén, hogy a' növények' lélegzése által a' lég azon mértékben nyeri vissza élenyét, millyenben az az állatok' lélegzése 's egyéb égszfolyamatok által felemésztetik 's szénsavvá át változtatik (mi által sz. a' lég alkotrészeinek állandó mennyiségarányát tökéletesen megfajtottnek tartja 16. 18. 20. l.) 24 lapon ezt teszi hozzá: „Honnan jön csak, kérdezhetnők, hogy *valamennyi* fűvész és növény élettudós — irataikban — a' szézenynek légbőli áthasonlását kétségbe hozza, 's a' légnék növények általi tisztulását *legtöbbször* tagadják? Ezen kéteyek azon viszonyból származvák, mellyben a' növények a' setéség' vagy is éj' irányában állanak“. Miután e' viszony, miszerint az éleny' felvétele és a' szénsav' elválasztása éjjel történik, kifejelették, sz. tovább halad: „E' tényt kétségbe hozni nem lehet, de a' belőle levont magyarázatok elannyira ferdek, hogy egyedül a' növényeknek léghezi vegyviszonyuk teljes ismeretlensége 's elnézéséből fejthetni meg, miként jöhettek ilyen nézetekre,“ 26 lapon pedig: „ezen folyamatnak a' növények' életével legkisebb köze sincs, mert az a' megholt növényekben éppen oly alakban fordul elő mint az élőkben“. — De mind ezen dolgok valóban *minden* fűvész és növény élettudós előtt oly ismeretlenek-e? — Már több mint 10 évvel ezelőtt felállítá *Brogniart Ad.* (le Globe T. VII. Nro. 1. 8 l.) azon minden oldalról tetszéssel fogadott áltételt, miszerint a' légkör valaha sokkal több szénsavval birt, 's attól csak a' nagy széntömegeknek a' földkéreg' különböző képeleteiben letelepedése által tisztult meg lassankint annyira, hogy benne melegvérű állatok élhettek sat. Ez bizonyára felteszi azon állítmányt, hogy a' növények' szézenye levegőből ered, 's hogy a' lég növények által

tisztul. *De Candolle* (Phys. végétale, Paris 1832, 1. 142 l.) ezt mondja; „Ezen terjedelmes működésnek, melyet növények' lélegzéseül lehet tekinteni, fő eredménye az, *hogy a' növények szénényt vesznek fel*, az állatok' lélegzése ellenben főleg oda működik, hogy a' széneny' mennyisége növekedjék, *következőleg a' lélegzés a' két országban egyenesen ellenhatású*“ 145. lapon pedig: „tapasztalás és theoria kezét fognak tehát annak bebizonyítására, hogy az élő növények a' szabad éleny' mennyiségét a' légben naponként nevelik. Ez által pótoltatik vissza az égés, állatok' lélegzése, 's élő vagy megholt növények' beszívása által felemészített éleny. A' szelek a' levegő' alkotórészeit szakadatlanul egy homogen egésszé keverik, ha csak külön helyeken valamellyik az említett hefolyások közül a' többi felett túlnyomósággal nem bír, (Liebig 22. 23.). Ezen műtételnél fogva a' levegő' *élenyének* tartalomaránya szüntelen ugyanaz marad, 's így emelkedhetünk a' növényélet' egyszerű működéseiről az egyetemes világrend' magasztos eszméjére“. *De Candolle Alph.* (Introd. à l'étude de Bot. etc. Paris 1835.) 1. 2. §. 4: „Azon állítmány, miszerint a' növények míg lombosak 's egésségesek, több élenyt lehelnek ki, mint elfogyasztanak, főleg ott alapszik, hogy benne a' széneny' mennyisége a' növényzet' következtében szaporodik, már pedig minden részecske széneny egy neki megfelelő élenyrész' kibontakzását feltételezi, *mivel ezen széneny csak felbomlott szén-savból származik*“. Továbbá a' színes növényrészekből kivált szénsavat illetőleg (mert azon kísérletek, melyekre azon vélemény, hogy szénényt éjjel zöld növényrészek is lehelnek ki, támaszkodik, úgy látszik, nem olyan ovatossággal intézvék, hogy a' véleményt tökéletesen bebizonyítottanak lehetne tekinteni) 1. 5 f. 35: „*Ez nem életműködés*; mert tudva van, mikép' épületfák, régi fakérgék 's t. eff. több vagy kevesebb szénényt vesztenek el közép légmérséklet mellett csupán a' lég-geli érintkezés által. Azonban e' *tiszta vegyműködés* a' növényeknek hasznos“. *De Candolle* is ugyan ezen nézetet nyilvánítja (140 l.): „A' levegő *élenyének* nem zöld növényrészek szénenyérei' befolyását, *nem lehet életműködés' hatásául tekinteni*, hanem az ezen anyagok' tulajdon *vegyszerének* tulajdonítandó. És valóban ezen vegyero' a' fában és kéregben még a' növény' halála után is folyvást működik“.

Valamint egyébiránt *de Candolle* mindamellett, hogy az éleny tartalomnak növények lélegzése általi szaporodását bebizonyodottnak tekinti, mégis bajosnak tartja „meghatározni, vajjon a' növényország, általában minden évszakban 's minden következtésében tekintve, a' légéleny' tartalmát észrevehetőleg neveli-e? a' mint — szavai szerint — *valamennyi könyvben állítatik* (4. §.); úgy rec. is megvallja, mikép' azon vé-

leményt, hogy a' lég' állandó egyformasága a' hatásaikban ellenkező lélegzész folyamatok által tartatik fel, már *régóta igen valószínű 's nagyon megfelelő áltételnak tekintti ugyan*, de neki mindamellett úgy tetszik, hogy annak tökéletes elfogadására, az *eddig ismert tények nem* elegendők. — *Unger* (Über den Einfluss des Bodensat. Wien 1836) szinte világosan mondja (122 l.): „a' növények táplálkozásának egyéb életműszerei a' levelek és zöld növényrészek általában, szóval mindazon képeletek, melyek a' lélegzésműködést teljesítik. A' levelek több szénsavat kapnak a' légből, mint visszaadnak, 's így a' visszamaradt szénsav táplálattul szolgál“ sat. — A' *legeny'* eredete 's áthasonlításáról, nem különben a' növények' életműtelen alkatrészeiről szóló szakaszokat rec. különösen ajánlja a' növényélettudósok' és mezeigazdák' figyelmébe, erősen meglevén győződve, hogy rájuk nézve épen azon két szakasz' tartalma a' legnagyobb fontosságú; 's ha majd egykor, mint rec. is hiszi, „eljön az idő, midőn szántóföldet vízüveg-olvadékkal, szalmapernyével, vagy vegygyárakban készült vülelegsavas sókkal fogják trágyázni épen úgy mint most lázat vagy görvélyt vegykészítményekkel gyógyítanak“ (167 l.), úgy a' szerzőnek itten letett tanjai ezen idő mielőbbi beköszöntését bizonyára lényegileg siettetik. — Az utóbbi szakaszban ugyanis, miután *Saussure* és *Berthier* több vegybontatok (analysis) alatt, különféle földön termett egynemű növény' hamvaiban igen különböző alkatrészeket fedeztek fel, szerző meglepőleg mutatja meg, mikép' mindamellett, hogy az összetétel ennyire különbözik, a' befoglalt fémek legkevesebbének (aequivalens) száma, vagy mi egyre megy, valamennyi befoglalt életműtelen anyag (bassiss) élenytartalma egyenlő, 's ezen nevezetes tény' fontosságára figyelmeztet, ha netalán az, más növénynek' szoros vizsgálata által, általános törvényül bebizonyodnék. A' másik szakaszban rothadás és elkorhadásról tanjaira (211 l.) támaszkodva, nem csak észképi védokokkal világosan megmutatja, hogy *legenynyel* bíró életműves testek' rothadása sat, által, a' levegőbe nagy mennyiségű könlegecs (ammonium) kerül, 's ottan szénsavval egyesülvén, a' légkör' nedves leváladékival (eső, harmat, hó sat.) földre kell visszatérnie, a' növényeknek táplálkozásukra szükséges *legeny*t előállítandó; hanem felhossa egyszersmind, hogy az ő vegyműhelyében legnagyobb vigyázat 's pontossággal intézett kémletek szerint az esővíz' könlegecs tartalmáról többé kétség nem lehet, 's különösen kiemeli a' könlegecs' ezen előfordulásának egész növényzettre eddig nem sejtett fontosságát. — Mit egyébiránt sz. 70. lapon az esővíz könlegecs' tartalmát illetőleg állít, hogy: „az eddigelé csupán azért került ki a' figyelmet, mivel senkinek nem jutott eszébe, jelenléte iránt kérdést tenni“ — ez nem egészen

igaz, mert *Brandes* már 1825. fedezett fel esővízben több egyéb sók között könlegeget (ammoniak) is. (*Schweigger's Jahrb.* N. R. XVIII. 153—183 l.), de ezen felfedezést mindeddig a' mennyire rec. tudja, a' növény-élettudósok figyelemre nem méltaták.

További kémleletek fogják megmutatni, valljon sz. nem megyen-e igen is messze, midőn azt állítja: „legkisebb ok sincs hinni; hogy a' levegő' legenye állatok és növények áthasonlás folyamatában részt veszen“ 65 l., „hogy könlegecs adja minden növénynek kivétel nélkül alkatrészeikben a' legendyt — 's hogy ezen vélemény a' bizonyosság' azon fokára jutott légyen, mely minden más alakbani áthasonlást kizár“ 66 l. — Rec. itten *csak egy* kétséget bátor nyilvánítani. A' 253 lap szerint legenynyel bíró anyagok' ezen elézését mindég tiszta legendy' elválása követi; azonkívül legenynyel bíró testek' átváltozásakor a' kifejlő könlegecs' nagyobb része legéleg savba megyen által (65 és 253 l.), mi, ha nem egészen is, alkatrészeire feloszlik. Már pedig ez által az életműves ország legendy tartalmának szükségkép' kevesbbedni kellene, ha csak könlegecs akármí más forrásból nem igéztetnék elő. És valóban a' könlegecs, mi a' castel nuovo-i lagunákból 's más helyeken kifejlett bórélegsavas gőzökben sohasem hiányzik, sz. szerint nem állati életműségek'ből származik, „az — mint 102 l. mondja — létezett minden élő lények előtt, az a' földtestnek egyik alkatrésze“. Rec. ezen állítmányt nem feszegeti, hanem akkor a' légkör legendytartalmának nem kellene-e lassankint szaporodnia? — holott ezt a' 16 lap 's több helyek' értelme meg nem engedi; 's illy tényleges állítmányok által, melyek azonban még bebizonyítva nincsenek, valljon nem vettetik-e gát minden további buvárlatnak épen úgy mint „a' physiologok' titokteljes életereje“ által (35 l.)? — „A' lég' legendyét legerőszakosabb (általunk intézett, — rec.) vegyfolyamatok által sem lehet élenyen kívül más elemmel összekötni“ 65 l. — A' legszigorúbb kísérletek, melyek eddigelé növényekkel azon kérdés' megfejtése végett tétetvék, valljon növények kapnak-e legendyt a' levegő'ből? — e' kérdésre *nemmel* feleltek; azonban e' kísérletek majdnem egyedül magasb osztályú és rendű növényekre szorítkoztak, — 's nem volna-e lehetséges, hogy épen némelly alsóbb rendű növények, melyeknek áthasonlási névszerint lélegzési működéseket aránylag kevesse ismerjük, de melyeknek képességet, miszerint életműtelen anyagokat áthasonlítanak, kétségkívül nagy mértékben vagyunk kénytelenek tulajdonítani, mivel azokat olyan viszonyok közt látjuk tenyészni, melyek között nemesb növények nem élhetnek, nem volna-e lehetséges, hogy *ezek* legendyt a' levegő'ből hasonlítanának által? Ott hol szemünk előtt akármí életműtelen tömegen, kopár

sziklán, kőhalmazon hol semmi színt föld nincsen — lassankint növényzet képződik, látjuk mikint alsóbb rendű növények előzik meg mindég a' nemesbbeket, honnan nem azt kell-e következtetnünk, hogy az alsóbb rendű növények kiváltképen életműtelen anyagok' áthasonlítása által (a' levegőből kövek' alkatrészeiből sat.) mintegy élestárt készítvén, ennél fogva tesz csak haláluk után lehetőségessé a' nemesb növények' tenyészését? — Rec. egyébiránt szinte úgy van meggyőződve, hogy a' termőföld 's különösen poralsav (Huminsäure) és poralsavas sók' hatását legújabb időben némelly élettudósok 's főleg *nehány gazdasági író* ferdén magyarázva túlbecslek, abban mégis, mit sz. e' tekintetben mond, feltétlenül nem osztozik. 8 lapon ez áll: „Azon vélemény, hogy a' termőföld mint a' színt föld' alkatrésze a' növények' gyökerei által felvétetik, 's hogy szénenye *bármilly alakban* a' növény' táplálataul fordíttatik, annyira elterjedt, hogy a' termőföld' ebbeli hatásmódját okokkal támogatni mindeddig feleslegesnek tartaték. — Ha e' feltételt szigorú vizsgálat alá vetjük, úgy *legerősb bizonytságot* kapunk arra, hogy a' termőföld azon alakban, mint a' földben előfordúl, a' növények' táplálkozásához a' legkevesebbel sem járúl“. Ezen bizonytságot sz. a' poralsav 's poralsavas sók — különösen pedig az ezek között legkönnyebben felolvasztható 's legtöbb poralsavat tartó poralsavas mészeleg' nehéz olvadékonysága 's illetőleg olvaszthatlansága által ügyekszik igazolni. — Pontosan kiszámítja, hogy egy holdföldre eső esővíz' közép mennyisége, (Erfurt' táján) legkedvezőbb esetben alig lenne elégséges a' rajta tenyésző növényeknek 300 font poralsavat (poralsavas mészeleg alakban) adni, holott az ottan termett növények közel 1000 's több font szénenynyel bírnak. Azután még több tényeket hord fel, melyekből azt lehet következtetnünk „hogy (nagy részt a' már bentaláltató humus által feltételezett egyenlő mennyiségű 's különben hason körülmények közötti) művelésre alkalmas egyenlő földterületek, hason mennyiségű szénenyt állítanak elő“ és hogy a' mellett; trágya nélkül is, „a' föld szénenyre nézve nemhogy soványodnék, hanem (különben kedvező körülmények közt — rec.) inkább évenként még javul“. Ezen kétségkívül tagadhatlan tények azonban nyilvánosan még csak azt bizonyítják, hogy sok növény, névszerint a' mi erdei és mezei növényeink, mikről itten legközelebb szó vagyon, „a' földnek a' szénenyt mit tőle táplálkozásukra nyertek, (mivel földön, hol *épen semmi termőföld* nincsen *ezen* növények nem tenyésznek) gazdag kamattal viszszaadják. Nem különben a' poralsav és poralsavas mészeleg nehéz olvadékonyságát sem lehet a' fenebb idézett állításra nézve *eldöntő okmány* gyanánt tekinteni, ha meggondoljuk, hogy sz. szerint (69 l.) azon 2,500,000 font esővízben, mi általán vé-

ve egy holdföldre (= 2500 □ öl) esik, közel 80 font könnye-
leg foglaltatik, ha meggongoljuk, hogy a' szénsavas sók po-
ralsav által felbomlanak. (Sprengel's Chem. 1. 311 l., Gmelin
Handb. d. Chem. 11. 822 l.) és hogy poralsavas könnye-
leg 1—2 rész vízben is felolvad. (Sprengel 579 l.) — Midőn továbbá
sz. 108 l. annak megmutatására, hogy „szüntő- vagy színföld-
ben a' *vegykémek' poralsava* jelen nincsen“ nyomatékos 's leg-
meggyőzőbb védokul azt hozza fel, miszerint több helyeken a'
csepkő barlangokban, hol poralsavas mészéleg' képződésére
minden feltételek megvannak, a' képződött csepkövek semmi
életműves anyag, semmi poralsav' nyomára nem mutatnak“
„fénylő fejérek vagy sárgások, részben átlátszók 's átmelegsze-
nek a' nélkül, hogy megfeketednének“ — akkor, feltéve is,
hogy ezek mindazon csepkövekre nézve valóban így állanak,
azokat mégis eldöntő bizonyságokul tekinteni csak azért sem
lehet, mivel a' szénsavas mészéleg' már a' feloszló szénsav' elre-
pülésekor leülledik, ha mindjárt kevés vagy éppen semmi víz
nem gőzölög is el, míg a' poralsavas mészéleg' leválatására a'
víznek, miben felolvadt, elpárolgása szükséges. Ezért csepeg
ama barlangokban, mint tudva van, a' még képződő csepkö-
vekről folyvást víz le, 's azon barlangokban is, hol még eddig
egyáltalán semmifele állati maradványt nem találtak, *némi*
poshadt sárszag terjed el, feneküket pedig — legalább mé-
lyebb helyeken, közönséges színföldhez hasonló tömeg borít-
ja. Egyébiránt életműves anyag' jelen nem létét ilyen általá-
nossággal állítani korán sem lehet. Rec. esetleg néhány (fran-
ciaországi, rajna- vestphaliai és belgiumi barlangokban szedett)
csepkőpéldány' birtokába jutott, melyek részint vakító fejé-
rek, részint sárgás színűek. Belőlők apró darabokat egy üveg-
csőben megtüzesítvén, tapasztalá, hogy (közönséges színföld'
átmelegülésekor elterjedni szokott bűzhöz családásig hasonló)
kozmás szag' kifejlése közben *valamennyi mind megfeketedett*,
némellyik pedig igen feleresztett sósavvá olvadt fel, barnás
pelyhecskék maradván vissza olvadatlanul. — A' nélkül hogy
ezen kísérletekre éppen azt akarnók alapítani, miszerint való-
ban a' *vegykémek' poralsava* az, mi e' hatást előidézi, annyit
mégis meg kell vallanunk, hogy azok kétségkívül arra mutat-
nak, hogy sok ilyen — még fejcsepkövekben is életműves
anyag van.

Ha egyébiránt a' fenebb kiemelt bizonyságok valóban olly
erősek 's meggyőzők volnának is, mint sz. hinni látszik, azért
még az általok erősített állítás „miszerint termőföld azon alak-
ban, mint a' földben előfordul, a' növények' táplálkozásához
legkevesebbel sem járul“ — azon általánosan elterjedt vélemény-
nyel, mellynek az a' 8 lapon olly homlokegyenest ellenébe sze-
geztek, *épen semmi ellenmondásban nem fogna állani*; mert
1814. l.

hiszen ezen vélemény csupán azt állítja, hogy „a' termőföld' széne nye *akármilyen alakban* a' növény' táplálására fordítatik“ — 's *Ingenhouss*-tól kezdve a' legújabb korig valamennyi kitűnő fűvész és növényélettudós azon véleménnyel volt és van, miszerint a' földben létező eredetileg életműves anyagok, nem egyesgyedül ugyan, de kiváltképen a' belőlök kifejlő szénsav által a' növények' táplálását elősegítik (de Candolle *Phys. veget.* 74 l.). De ugyanezen véleményt sz. is elfogadja, mondván 56 l.: „a' termőföld táplálja a' növényeket — mert állandó forrását teszi a' szénsavnak, mi főtápszer gyanánt a' gyenge növények' gyökereit élelemmel látja el olyan korszakban, midőn a' légköri táplálkozás' külső életműszerei még hiányzanak“. Hogy pedig sz. a' termőföld ezen tápláló munkálátát koránsem szorítja a' növény' legelső életszakára, több helyeken kitűnik, például 29 l.: „növény életének egyik szakában sem szűnnek meg a' gyökerek nedvességet 's ezzel levegőt és szénsavat felszíni,“ ismét 85 lapon: „a' növény' gyökerei föld alatt épen úgy viszonylanak minden felolvadó anyaghoz, mint valami szivacs, melly a' folyadékot 's mindent, mi benne van, választás nélkül szívja magába“. Noha *Rec.* ez utóbbi állítást feltétlenül elfogadni nem akarná, annál is inkább: mivel az *Hartig*-nek a' függelékben felhordott kísérleteivel egyenes ellenmondásban áll, 193 l. ugyanis még ritka betűkkel van nyomtatva: „a' *gyökerek tehát felvevők a' vizet, a' porlsavut pedig hátrahagyók*“. Egyébiránt ezen kísérletek azok' sorába tartoznak, melyeket a' szerző 37 l. teljességgel czélszerűtlenneknek vall, — 's ha azután azoknak mégis némi bizonyító erőt látszik tulajdonítani, természetesen csak csudálkozunk kell. — *Hartig* úr' kísérleteinek, úgy mint azok itten 192—195 l. előterjesztvék, *rec.* se tulajdoníthat semmi különös becsét.

Azonban *rec.* félbeszakasztja ismertetését, azon reménnyel, hogy az idézett példák is eléggé tanúsítják, mikép' a' szerzőnek némelly nézetei és állításai, úgy mint azok itten előadvák, elfogulatlan vizsgálat alatt összerogynak, vagy legalább ingadoznak. Minek okát *rec.* főleg abban keresi, hogy a' sz. álnézetek elleni tüzes harcában, olyan nyilatkozatokra engedé magát ragadtatni, millyekre bígádtabb állapotban hihetőleg maga sem fogott volna fakadni. Hogy azonban az előadás' modora a' közönség ízlésének megfelel, onnan kitűnik, hogy e' könyv három nyelven már több kiadásokban megjelent, 's 's így meglehet, hogy épen az, mit *rec.* hiány gyanánt megrovandónak véle, mozdítá elő lényegileg e' jeles dolgozat' elterjedését, mert a' nagyobb közönség a' ténylegesen, minden kétkedés nélkül kimondott tételeket szereti, 's *rec.* nézve az ellenvéleményűek elleni szilárd fellépés vonzóbb,

mint szerény előadása annak, ki saját tévedésének lehetőségét érezve, mások' eltérő nézeteit is kímélettel érinti. — A' könyv' külseje csinos 's nyomtatási hibák se igen vannak benne.

Allgem. Literatur Zeit. (März, Nro. 55, 56, 1842.) után.

M. J.

Handbuch der angewandten medizinischen Chemie nach dem neuesten Standpunkte der Wissenschaft und nach zahlreichen eigenen Untersuchungen, bearbeitet von Dr. J. FRANZ SIMON. Erster Theil: *Medizinische analytische Chemie oder Chemie der näheren Bestandtheile des thierischen Körpers*. Mit einer Kupfertafel. 1840. Zweiter Theil: *Physiologische und pathologische Anthrochemie mit Berücksichtigung der eigentlichen Zoochemie, nach einer grossen Reihe eigener Untersuchungen und den Erfahrungen fremder Forscher*. Mit einer Kupfertafel. Berlin, bei Albert Förstner. 1842. Ára 9 for. e. p.

Milly gyorsan terjednek ismereteink a' természetről, a' mint ez van és működik, ha a' szorgalom és lelkiismeretesség' törekvéséhez pontos mennyiségi vegybontás járul, kitűnik a' physiologiai vegytan mezején is, minek köre 's tartalma az utóbbi évtizedben szerfelett tágasbodott 's gyarapult, sőt az egy idő óta számos vegykém' kedvencztudománya lőn 's azon orvosok' biztos reményévé vált, kik az észképi gyógyászatot szilárd 's sok oldalú kísérletek által bebizonyodott élettani alapra kívánják méltán állítani. Az életműves testek' elemi vegybontásának sükerdus' eredményei sok kétséget 's nehézségeket oszlattak szét, úgy hogy azok után, mik életműves átváltozások élettani szemléletére vonatkozólag belőle erednek, méltán várhatni, hogy az illető tudomány legközelebbi évtizedek alatt igen tetemes előhaladást teend. Azon férfiak, kik a' fáradságos 's időtrábló elemi vegybontás' kísérleteitől vissza nem ijedve, azokat leglényegesebb kiindulási és támaszpontok gyanánt

kifejték, kétségkívül dicséretet érdemelnek; mindamellett azonban a' physiologiai vegytan' örvendetes előhaladása nem egyedül a' vegykémek' műve, mert több jeles élet- és boncz-tudós segíté elő annak gyarapodását. Ezen még zsenge tan iránti élénk részvét eddigelé is nemcsak sok újat vívott ki, hanem a' réginek is új jelentőséget kölcsönöz, számtalan kétségest 's használhatlant a' feledékenység' ösvényébe taszita. De mi a' physiologiai vegytan' szép előhaladását leginkább jellemzé, az részint azon elismerés, mellyel e' tan jelenleg a' nevezeteseb orvosoktúl általában fogadtatik, részint 's különösen művelőinek több fontos 's lényeges pontok iránti egyetértése. Ezzel az életfolyam' sajátága és önállósága is helyesebben 's következetesebben méltányoltaték, miáltal a' gyógyászat' előadásának gyakran oly ellenséges chemiatritai nézetek, mellyek szerint az életművezet lényegileg physico- chemiai tünetmények' szövégéül tekinteték, — önként szétoszlanak. Mindamellett azonban még sok teendő van 's e' mezőn a' szorgalmas buvár még mindég elég foglalkozásra találand. Mindenek előtt szükséges a' boncz- és összehasonlító élettant folytonos figyelemmel kísérni. A' physiologiai életműves vegytanra vonatkozó eredményeket orvosok', élettudósok' 's vegykémek' számára kézikönyvekben előadni, az utolsó években többen különfélekép' megkísérték. Mindeniknek megvan a' maga hece 's ez áll teljes mértékben a' *Simon*' gyógyászati vegytanáról is, melly német szorgalommal, kellő tárgyismerettel, elfogulatlan bírálat-tal szerkezve, gyakorlati czéljának majdnem mindenütt megfelelő rendben, — az első részt 522, a' második 600 lapon — magában foglalja mindazt, mit olyan közönséges 's külön physiologiai vegytantól igényelhetni, melly egyszersmind illető vizsgálatokra aránylag tökéletes utasítást is adjon. — E' könyv' használhatóságát nem kissé emeli a' pontos tárgymutató. A' második rész következetesen az elsőben mondottakra utal vissza. A' nyelv hibátlan, tömött és világos. Az első rész' tábláján az életműves testek' elemi vegybontásának készületei, a' másodikkán különféle microscopicus tárgyak láthatók, a' mennyiben ezek a' határozatot lényegileg elősegítik. Az életműves vegytan' egyik legfontosabb feladata, a' biztosan megismertető módok' kipuhatolása, főleg rokon életműves anyagokra nézve. *Simon* erre különös gondot fordított 's iratának első része kiváltképen e' tárggyal foglalkozik. Ide czéloz előszavában is, Berzeliushól a' következőket idézván: „Míg az állati vegytanban ki nem tűzük magunknak azt, hogy mennyire lehetséges, minden egy névvel jegyzetre, épen oly meghatározott ismertető bélyeget nyomjunk, mint ezt az életműtelen vegytanban tenni szoktuk, mindaddig csak hiányos eredményekre 's innen származó zavarba jutunk“. — Sz. a' physiologiai vegytan' szoros össze-

függésére a' microscopicus vizsgálatokkal, kellő figyelmet fordított. Megemlítvén a' nagyítócsövek' hasznát, az állatvegytani vizsgálatokra szükséges vegytani készülleteket számlálja elő. — A' szokott vegytani kémszereket aligha elegendő nem lett volna csak név szerint felhordani, mivel azoknak részletes ismeretét úgyis nem egy okból fel kell tennünk. — *Simon* a' maga könyvét mások' illető közleményeinek gondos méltánylása mellett szerkezté, 's feltaláljuk benne egyes cikkekknél a' physiologiai vegytan' irodalmának legnevezeteseb elmeszüleményeit. Ism. egészen osztozik a' szerzőnek következő szavakkal (második rész' előbeszédében) kimondott nézetében: „Kötelességemnek tartám, mások' alapos dolgozatait mindenütt elfogadni; hol ez történt, a' szerzők' neveit kitevém, 's legtöbbnyire az eredeti szöveget idézém, mert azzal tartozunk, hogy mások' törekvését, a' tudománynak vizsgálatok általi előmozdítására, munkáikban elismerjük, 's azt ha csak közvetlen vagy elhallgatva is — magunknak ne igényeljük“. —

Legelőször is az első részen futunk keresztül, mely az állati képletek' egyszerű létrészeit tárgyalja. Az imámos életműves anyagokon kezd; a' szakaszok viz-, lang- 's égényhezi különböző viszonyok szerint határozvák meg; mi ezekből savak, égvények, halvány 's t. eff. behatása által, mint vegybontási termény támad, függetlenül van csatolva azon anyagról értekezéshez, mely a' vegybontási terményt nyújtja. Ism. véleménye szerint, az illető vegybontási termények' részletes előadása elmaradhatott volna — a' nélkül, hogy a' gyógytani analyticus vegytan' célja megsértetnék, mivel azt inkább a' külön életműves vegytannak lehetne 's kellene átengedni. — Az állati test' festszerei külön cikket képeznek, a' szerint, a' mint előfordulnak. Ezután következnek az állati életműségben létező (életműves és életműtelen) savak, oldviszonyok (Lösungsverhältnisse) szerint rendezve; miáltal *Simon* egyszersmind megkülönbözteti: az állati életműséghez nem kizárólag 's kizárólag tartozó savakat, továbbá a' zsír-, epe- és tűzben fel nem oszló savakat. Az utolsó csoportozatot az állati testben előforduló alvak és gőzök (Basen u. Gase) teszik. Az életműves anyagok' első osztályánál, sz. a' vízben felolvadó, tisztá lang- 's égényben fel nem olvadó anyagokat két csoportra osztja fel, a' mint azok hamvasképcs által savas oldathól leválatnak vagy nem. Ism. ezen 's a' még tovább következő felosztást, gyógytani analyticus célból, állati anyagok' megismertetésére annál is inkább haszonvetőbbnek tartja, mivel az rokon 's hason anyagok' összetételének is lényegileg megfelel. A' külön közelebbi életműves létrészek, úgy mint előfordulnak, természettudományi és kémszereikhezi viszonyuk szerint, lehető biztos vegytani határzat' céljára vonatkozólag, emeltetnek ki.

Simon azt vette észre, hogy 80—90 fokú melegen 's dörzsölés által valamennyi *protein*- egyesület berzességet nyer. Szerinte a' rostonyaszövedék' hártya tulajdonságú volna; ismertetőnek ezt tapasztalni nem sikerült. Sz. (Golding, Bird után) a' nyálban, habár csekély mennyiségű, fehérsnyedéket teszen fel; ism. erre nézve most már szinte így van meggyőződve, a' mennyiben valóságos, égvényesen kemlő nyálról van szó. Fehérsnyedék' ismertető jelei közé számítja szerző *Gmelin*' azon állítását, miszerint égény a' tojásfehérsnyét megaltatja, a' vérét pedig és tápnedvét nem, ezen megkülönböztetés csak viszonylagos. A' sajtdékröli (Casein) tan sok sajátságosat foglal magában. S. úr már előbb is említé a' sajtdék' különböző viszonyát telén és asszony tejben; e' tárgy' bővebbi kifejtése igen kíváncsú. A' sajtdék és fehérsnyedék között bizonyos átmeneti formába látszanak létezni, mi különösen a' jéglenesében, vértkecsék-, gumók- és geny állományában látható. Sz. a' második rész 271. lapján ezt mondja: „megaludt sajtdék mesterséges emésztés által részben fehérsnyévé változik“. Bajos e' felett valami bizonyosabbat mondani, mivel, mint sz. maga is megvallja, a' sajtdék' határozata igen ingatag. Ist. úgy találta, hogy különféle nevezetesen magasb és alacsonyabb állatok' jéglenesége különböző visszhatást szül. Ökörszemből vett jéglenesének varlaporráli (quarzpulver) szétdörzsölés által eszközlött 's átszívárogtatott oldatja, eczet és kénéleccsavval telítetvén és túltelítetvén, semmi üledéket nem adott, lecsapatott pedig mihelyt az oldat gyenge sziklúggal pállítatott 's átszívárogtatott. Épen ez történt a' tojásfehérrel és vérsavóval. Nem lehetetlen, hogy állati testben az égvény mérsékelt behatása a' fehérsnyedékre, szinte hasonló változásokat idéz elő a' protein-egyesületek között, mint ezt *Simon* is megjegyzi *Scherer* azon véleménye ellenében: miszerint a' sajtdék valószínűleg a' fehérsnyedéknek égvénnyeli vegyülete. — Sz. Güterbock genyelje (Pyin) iránt következőleg nyilatkozik: „ugyanazt találtam sorvadásban szenvedők' genyes köpéseiben, továbbá olyan takonyban, melly nagy' mennyiségben, de nem rendirányosan, a' felső orrmethen részint mint tiszta nyálkás folyadék, részint hosszabb benrekedés után, mint sűrű tömeg választatek el, nem találtam pedig a' geny más két nemében, valamint tüdőgumókban sem“. Ezen utóbbi észrevétel 's Vogel' állítása szerint, genyel nincsen minden genyen. A' genyel részletesb magyarázatot érdemel.

Simon az állati vonatanyagok' tanját saját kísérletei által sokkal gazdagította, miket itten bővebben előterjeszteni a' hely' szűke nem engedi. A' nyáldékről (Ptyalin) ezt jegyzi meg: „nem valószínű, hogy a' kénhamkeg a' nyáldékhoz tartozik, mert tiszta nyáldék nem hat annyira a' vashalvagra, mint a'

nyál maga". Tejre nézve sz. azt tapasztalá, hogy a' kutyatej igen kevés, az asszonytej pedig aránylag legtöbb tejczukorral bír. — *Simon* Gmelin, Demarçay' és Berzelius' kísérleteit, az epe' létreseire vonatkozólag, teljes mértékben méltányolja. Ohajtandó, hogy az epe' élettani jelentősége gondos kémlés által kieszközöltessek. Mit Liebig életműves vegytanában e' felett élet- 's kórtani tekintetből mond, igen nevezetes felvilágosítást nyújthat. — Sz. a' vérpirnyét (Haematin) mint vérpirtekecselt (Haematoglobulin) tekinti, mivel eddigelé tiszta vérpirnyét előállítani nem sikerült. — Zsiradék és fehérnyedék — sz. szerint kétségkívül részt vesznek a' vérpirtekecsel' képzésében; ebből azonban mikép' képződik vérpirnye, nehéz átlátni. Scherer megmutatá, hogy a' vérnek vas nélkül is piros színe van, 's hogy a' vasat kensav által a' vérből kilehet vonni, ezt sz. is említi a' második rész' 593. lapján. Ism. véleménye szerint, a' vérpirnyét vasséleggel, vassóval áztatott festményhez lehet hasonlítani.

Simon osztozik többeknek következő véleményében: „A' vértkecskek képződnek, mint minden életművi bizonyos kifejezési fokra jutnak, a' táplálkozási folyamat és egyetemes anyagátváltozás által, mint minden egyéb létrese a' testnek, felhasználtnak. A' vértkecskek' életműves képződését okszerűleg, sőt szükségkép' fel kell tennünk. Már pedig mindaz, mi életművileg képződik, a' kifejlődés külön szakaiiban különbözik. A' vértkecskek ezen különféleségének természetesen leginkább a' vérpirnye és tekecsel viszonylagos mennyisége által kell kitűnnie; idősb tekecskek színöknél fogva több vérpirnyével látsszanak bírni, mint az ifjabbak. Az életműség' rendes állapotában a' vértkecskek' felhasználása, mi a' mennyiséget illeti, valószínűleg bizonyos arányban áll a' képződéssel, úgy hogy a' vérpirnye' és tekecsel' viszonylagos mennyisége a' vértkecskek' összes tömegében csak kevéssé ingadozik. Azonban ha felmagsztalt életteli van jelen, mint lázaknál, akkor a' vértkecskek nagyobb mennyiségben használtatnak fel, mint képződnek, 's mivel először a' legidősbek esnek felhomlás alá, világos, hogy ezen esetben nemcsak a' vértkecsel' mennyisége kevesbedik, hanem hogy a' vérpirnye és tekecsel közötti viszonylagos arálynak is meg kell változnia, és ugyan itten, mivel az ifjabb vértkecskek túlnyomóságra, a' vérpirnye 's következőleg a' vas' mennyisége fog kevesbedni". — *Simon* a' vérátváltozásra nézve Schulz C. H. tartalomdus' tanjával sokban megegyezik. Ez is (jeles iratának: Ueber die Verjüngung des menschlichen Lebens sat. 45. lapján) azt mondja: „A' zsegebb hólyagsákban tehát nagy szívósság (Contractilität) 's csekély mennyiségű festszer van; a' kifejtettebb 's idősb hólyagsák pedig csekély szívóssággal, de nagy mennyiségű festszerrel bírnak. Ezzel még

egy harmadik viszony függ össze. A' hólyagsamagvak annál nagyobbak, minél ifjabbak a' hólyagsák 's minél szívósabbak hártyájuk; ellenben a' hólyagsamagvak annál kisebbek, minél kifejelettebbek 's idősbek a' hólyagsák 's minél inkább enyészik szívóosságuk. Ezen három tulajdonság tehát: nagy magvak, tetemes szívóosság 's csekély festszermennyiség, és ismét apró magvak, csekély elenyésző szívóosság, 's nagy festszermennyiség egymással összefüggésben áll. Azok zsengőbb, ezek idősb hólyagsák' tulajdonai. A' legifjabb hólyagsák legnagyobb magvakkal, majdnem színtelen átlátszó hártyákkal 's nagy szívóssággal, legnagyobb mennyiségben jönnek elő a' mellyvezeték rózsaszínű nyirkjében; mihelyt vérbe mennek által 's a' légzés' behatása alá jutnak, azonnal sebesen halad előre festszerkifejlesztők és további átváltozásuk. Mivel az élenyfelszívási képesség a' hólyagsák' ingerlékenységének fokától függ, a' nagy magvú hólyagsák legerősb légzési munkásságot fejtenek ki. — A' csontok' szénélegsavas mészföldéről S. így nyilatkozik: „Nem valószínű, hogy a' szénélegsavas mészföld eredetileg, mint olyan, járul a' csontok' képződéséhez, hanem valószínűbbnek látszik az, miszerint ottan, hol csontállomány támad, a' tejsavas mészföld egyszerre rakódik le a' vilélegsavas mészfölddel, 's csak csontosodás' alkalmával, midőn a' csont életműtelen állapotba megyen által, változik szénélegsavas mészföldé. Úgy látszik azonban, hogy ezen nézetet, ha ism. jól fogja fel, nehezen lehet megegyeztetni a' tejsavas mész' könnyű olvadhatóságával. Azon véleménynek, hogy a' sóska-savas mészéleget tartó hugykövek, sóska-savakat hihetőleg külről kapják, ellenemond azon körülmény, miszerint hasnyálmirigy keményedéskor sóska-savas mészéleg csakugyan fordul elő, valamint *Wöhler* szerint az is, hogy hugysavból, — ennek ólom föléleggeli élenyítése által sóska-sav fejlődik ki.

Hogy eczetsav a' vashalvagot megpirosítja, a' tejsavat pedig nem, ism. nem hiheti, magokban egymást nem pirosítják meg, de igen is ha könlegeget (Ammoniak) adunk hozzá. Mi az emésztő gyomornedv szabad sósavát illeti, ism. annak jelenlétéről mindedig nem győződhetett meg, 's még most is hajlandóbb hinni, hogy a' gyomornedv' szabad sava nem sósav, hanem tej-, néha pedig vaj- és eczetsav. Igen fontos volna ezen tekintetből a' gyomorgöres alatt kihányt savanyú gyomornedvet közelebbről megvizsgálni. — *Simon* kénélegsavróli cikkében, hol egyszerűsm'nd *Berzelius'* azon nevezetes állítását is erősíti, miszerint tejben kénélegsavas sók előlegesen nem léteznek, ez áll: „Hugyban kénélegsavas sók' létezését onnan magyarázhatjuk meg, hogy ezek a' testbe tápanyagokkal és ivóvízzel jutnak. Azonban mégis valószínű 's *Wöhler'* kísérletei is ugyanazt bizonyítják, hogy a' hugykéneg' egy része, különö-

sen a' könnyekéneg magában a' testben véghezmenő élenyülés által származik. A' három egyarányú (isomer) vilélegsav' megjelenítésénél szerző *Liebig*' és *Graham*' nézeteit tekintetbe nem vevé. Az első részt ezen cikk zárja be: Az állati anyag távolabbi kétrészeiről, éleny, könny- legeny- 's szénenyről; — 's az olvasót — *Liebig*, *Mitscherlich* és *Berzelius* szerint megismerteti az elemi vegybontás' tanjával. —

A' második rész szinte teljes összeállítását nyújtja a' physiologico- chemiai viszonyoknak, melyek' ismeretét szerző saját kémletei által tetemesen elősegíté. E' részben is kitűnik, milly szorgalmasan olvasá sz. mások' iratait, mielőtt a' magát kiadta, 's valóban ism. alig tudna a' physiologico- chemiai eredményekről tökéletesebb gyűjteményt ajánlani, mint épen *Simon*' ezen munkáját. Ide járul még, hogy szerző *Hentle*, *Schwann*, *Müller* 's mások' legújabb 's legjobb felfedezéseit, a' bonczatani testalkatot illetőleg, mindég kellő figyelemmel kíséré. Dícséretre méltó az is, hogy kiváltképen csak tapasztalati anyagot igyekszik nyújtani 's minden physiologico- chemiai ingatag á tételt elmellőz. — Álljanak csak előbb a' tények szilárdan, majd jönek az élettani okoskodások magoktól. — Az előbeszédben sz az állati átváltozásról szol 's itten sajátságos 's figyelemre méltó elméletekre találunk, melyek lényegileg azokkal, melyeket az élettan és physiologiai vegytan' többi művelői felállítanak, megegyeznek, 's valószínű áltételek igen tanúságos magyarázataul tekintendők. — A' vér folytonos átváltozás alá van vetve, mi életének kifejezése. Táplálkozásnál a' környéki rendszerben nem a' vértekecsék, hanem a' vérnedv (*Liquor sanguinis*) működik, a' mennyiben a' tápanyagot szétterjeszti; a' sejtek és életművek innen táplálkoznak azon erőnél fogva, melly bennök rejlik 's képessé teszi őket arra, hogy a' hozzájuk illőt magokhoz ragadják, vagy az idegent magokhoz idomítsák, mialatt egyszersmind a' szétbomlás' terményeit kiválasztják; a' vérnedvben tápanyagok kiváltképen a' fehérnyedék, rostanya és zsiradék. Ezen anyagváltozás' terményei nagyobb részt a' vonatanyagok és tejsav, mik a' kiválasztékokban, különösen a' hugyban, jönek elő. — Hugyany (*Harnstoff*), epedék, szénelegsav vagy épen nem terménye a' környéki táplálkozás alatti vérátváltozásnak, vagy csak az utóbbi az némi részben; ezek a' vértekecsék életműködésének terményei. A' vértekecsék szintazon képességgel bírnak, mint a' többi élősejtek, minél fogva a' tápanyagot magokhoz vonják és a' szétbomlás' terményeit kiválasztják. A' versejtek' tápanyaga éleny és fehérnyedék, meg talán zsiradék; miket a' vérnedvből vesz fel. Az átváltozás' legnevezeteseb terményei szénelegsav, hugyany, rostanya, vonatnemű anyagok, talán az epe' részei. A' vértekecsék ezen életműködésének legközelebbi

és fő célja az állati melegség' gerjesztése, mi nélkül az életműségnek 's magának az életnek minden működése azonnal elenyésznek.

Az állati melegség' kifejlése akkor történik, midőn az éleny a' tekecsel' szénenyével egyesül; e' visszhatás' legfőbb terményei szénelegsav és hügyany (vagy e' helyett a' körkörös vértekecsü állatoknál hugysav). A' vértekecsék' mennyisége, vérképződés, el- és kiválasztás, névszerint a' hügyany és szénelegsav' képződése, állati melegség' összefüggő lánczolatát teszik az állati anyag' átváltozási tünetényeinek; a' vérforgás' rendellenes sebességét pedig a' hajszáledényrendszer és kigőzölgés méréskli. — A' második kötet' függelékében mondja a' szerző: „A' vértekecsék' léte azonban korlátolt; mint minden létszeresített — úgy ezek is utóvégre felhasználtatnak, létezni megszűnnek, feloszlanak. Mivel a' vértekecsképződés szünet nélküli, felhasználításuk is olyan“.

A' második rész' első 15 lapján azon módszer' általános elvei tárgyazvák, mellynél fogva összetett állati állományok' közelebbi létrészeit kipuhatolni kell. Nevezetes a' következő megjegyzés: „Illynemű vizsgálatok' becse a' kór- és élettanra nézve elenyészik, ha azok hasonlókép' eszközlött vegybontások' egész sorával kapcsolatban nincsenek, mert az állati nedvek' folytonos és szükségképi változékonyságánál fogva, egyes összefüggés nélküli vegybontás kifejezi ugyan a' sok változékonny formák' egyikét, de jelentőségét elveszti, mihelyt azt más formákkal, mellyekben az eltérések külekeznek, viszonyba hozni 's összehasonlítani nem lehet. Minél nagyobb azonban a' vegybontások' száma, mellyek a' legkülönbözőbb viszonyok közötti egy 's ugyanazon állati állománynyal tétetvék, annál fontosabbak az onnan eredő következmények.

Szerzőnek abban teljes igaza van, hogy a' physiologiai vegytan' jelen állapotában 's a' gyakorlati gyógyászat' kellekeihez képest, célirányos egy ideig arra szorítkozni: „hogy az állati test legnevezetesebkeknek látszó anyagait (a' protein- egyesületek, genyel, vonatanyagok, hügy és tejczukor, epedék 's változásinak terményei, hügyany, zsiradék — kövérölaj, faggyu és gyöngyzsiradék (margarinfett), vajdek, a' vér' és epe' festszerei, az életműves és életműtelen savak és alyak válasszuk el 's határozzuk meg, valamint a' leginkább összetett 's változékonny nedveket (hügy, tej, vér sat.) akként oldjuk fel, hogy mindenik létrészt mennyiségileg meghatározzuk, elmellőzvé a' kémletek' folyama alatti termények' képződését; ez kétségkívül az analytical vegytan' legnehezebb feladatai közé tartozik“. — A' második rész továbbá a' vérkör' nedveit: a' vért, nyirket és tápnedvet, ezeknek élettani, természettudományi és vegytani viszonyait ép és koros állapotban, a' különböző é-

letművi helyeket, nemet, testalkatot sat. kellő tekintetbe véve tárgyalja. Itten nagy gonddal összehasonlítva 's tartalomdus és tömött kivonatban feltaláljuk mindazt, mi nevezetesen *Müller, Schulz, Wagner, Henle, Reichert, Hünefeld* physiologico-chemiai irataikban velünk megismertetének. Ha ezen második rész' teljes ismertetését akarnók közleni, úgy íveket töltenénk be; csak néhány lényeges tárgyat érintünk tehát, melyek itten újság gyanánt 's sajátságosan jelennek meg. — A' vértékecsék' általános vegytani viszonyai között megemlíti szerző *Hünefeld* azon állítását, miszerint a' bürökdéd szembeötlő viszonyban áll a' vérhez; ezt mások' kémlete is bizonyítja. Továbbá hogy a' bürökdéd a' fehérynét és savót épen úgy megaltatja, mint a' creosot, langolaj, keserű mandola olaj sat. Hogy a' vértékecsék epében hirtelen feloldatnak, *Simon* az epedéknek tulajdonítja. — *Simon* a' képzénynek (Ptasma) és vér életének eszméjét elfogadja. A' vér és vértékecsék' eredetéről tan, *Schulz, Baumgärtner, Valentin* és *Reichert* e' tárgy feletti elméleteinek összeállítása. Miután sz. a' légzés folyamról értekezett volna, miről *Liebig* nagyon figyelemre méltó nézeteket közlött, — a' tevőleges vérátváltozás' fontos tanját hozza szóba, különösen pedig azt igyekszik megmutatni, hogy a' minőség-, valamint mennyiségre nézve olly állandó, csak bizonyos életművekben elválasztott anyagok: hugyany, hugysav, epedék, nem (különböző vegytanilag szerkeztett szövetek) táplálkozása következésében állítólag véghezmenő) képzény átváltozásnak, mint inkább a' vértékecsék' tevőleges vérátváltozásának (leglényegeseb) terményeiül tekintendők. Az egészséges vagy kóros test' idézett tünetei, valamint szerzőnek a' függér- és vesevisszérből, továbbá a' verőczer- és májvisszérből vett vérrel intézett kísérletei velóban oda mutatnak, hogy ilyen átváltozási folyamat magában a' vérben történik. Ha sz. tanját *Lehmann, Liebig* 's mások' igen rokon véleményével összevetjük, úgy látszik, hogy megközelítők a' pontot, melyen igen fontos életművi folyamatok' magyarázatához a' kulcsot feltaláljuk. — A' tevőleges vérátváltozásról becses értekezést a' vér' részletes chemiája követi, sz. saját tapasztalattal gazdagítva; itten látjuk a' verőczer, máj- 's vese visszerek és a' közönséges egészséges visszerek vérenek vegybontását. *Simon* következő eredményre jutott: „a' májvisszér-vér több szilárd létrésszel bír, mint a' verőczer' vére, következőleg többel mint az ütér- vagy visszér-vér; továbbá kevesebb rostonyát, zsiradékot, tekecselt vagy festszert foglal magában mint a' verőczer-vér, vagvis: vértékecséiben a' festszer és tekecsel közötti arány kisebb, mint a' verőczer-vér' vértékecséiben. A' májvisszér-vérben több fehérynédék van, mint a' verőczer-vérben. A' vesevisszér-vér több szilárd létrésszel 's fehérynédékkel

bír mint a' függér-vér, de kevesebb rostonyával, kevesebb vértékcseszel".

A' vér' kórtani chemiájában sz. részint saját, részint mások (a' legújabbak közül *Andral* és *Tavaret*) eredménydus elméleteinek gazdag gyűjteményét adja, miáltal sz. munkája a' gyakorlati orvos előtt kettős értékű, mert benne kórtani rendben összeállítva találja fel a' legfontosabbat 's leglényegesebbet. A' vér' kórtani chemiája jövőre nézve kétségkívül nevezetes anyag; de belőle egyes eseteket kivéve a' gyógytani gyakorlat még nem sok biztosat következtethet; a' tudomány' ezen nyomos tárgyának szorgalmas kísérleti művelése 's azon alapos remény mellett, — miszerint egykor majd a' kóros vér' „gyakorlati vegybontásából“ a' kórhatárzat' biztosítására és gyógytani bánásmódra nézve is fontos szabályok keletkezendenek, — nem kell felednünk, hogy a' beteg vért nem „vegytani“, — hanem csak, ha a' nedvek' valódi gyógyításáról van szó, csak *életrendi szerek* által lehet mintegy felcserélni. Sz. az első életrendi elvnek következő szavakban (108 l.) helyes fogalmát adja: „Az életműség, mennyire káros befolyásoktól szabad, számos segédszerrel bír, a' lehetőlegjobb célhoz képest, nedveinek, különösen a' tulajdonképi életnedvnek, a' vérnek vegyületét szabályozni. Illy segédszer gyanánt ismerjük az idegrendszernek előttünk jelenleg még ugyan homályos és magyarázatlan, — de minden kétségen kívüli befolyását, és az el 's kiválasztó életműveknek ez által magasztalt vagy csökkentett hatályát, 's ezek' összemunkáló vagy pótló működését“. — Sz. a' vérről a' nyirk- 's tápnedvre, azután pedig a' tápkészítő rendszer' nedveire (nyál, hasnyálmirigynedv, epe, gyomor 's bélnedv) 's utóbb az emésztésre megyen által. Itten sz. figyelmessé teszen bennünket a' sok kívánandóra és terjedelmes életani buvárlatok' szükségére. Némi kétséget könnyen lehetne támasztani, ha egyes tárgyak több szakértő buvárok' részletes kísérletei alá kerülnének. Sz. a' hasnyálmirigynedv' erejét kétségbe vonja; ism. meg erősen ragaszkodik azon véleményhez, miszerint ezen nedv az emvet hígitja, 's ez által annak további változását és a' táptartalom' felszívódását előkészíti; ide járul még, hogy a' hasnyálmirigynedv teljességgel égvényesen hat. Az epe a' vérre nézve kiválaszték, az emésztési működésre nézve pedig elválaszték; itten azonban úgy látszik, hogy inkább szétbontó mint oldószer gyanánt szerepel.

A' szerző következő állítmányának bebizonyítása felette fontos volna (255 l.): „Úgy látszik, hogy az epét és hugyot egy vérátváltozási cselekvény' egykorú terményeiül tekinteni nem lehet; mert egészséges bornyu- vérben sikerült csekély mennyiségű hugyot felfedezni, de nem epét vagy epefestszert. Az epe tehát egyedül a' májban látszik képződni és elválasztód-

ni, a' hogy pedig ellenben nem csupán a' vesékben, hanem a' hajszáledényrendszer' egyéb helyein is". Az emvkészítés (chymificatio) alatti leglényegesebb változások ezek lehetnek: proteinféle tápanyagoknak fehérsyvedékbeni feloldalása, a' keményítő czukorban 's a' czukoré tejsavban, továbbá a' kövérség fejetnemű eloszlása. Hogy az enyv az epének (leélenyítő) és a' tejsavnak (könlegeget kifejtő) behatása által fehérsyvedékké válhatik, nem egészen lehetetlen, ez megegyeznék gyógyerejével is. — S. előadja továbbá az asszonyemlők, takonyhártya, külbőr, vesék, könymirigy sat. nemzőrészek' elválasztását. A' tejet különféle élettani állapotban vizsgálá 's nyert eredményei bizalmat 's figyelmet érdemelnek. Ezekből kitűnik, hogy a' sajt-dék és czukor' viszonylagos mennyisége körülbelől állandó, ellenben a' vajé az anya' táplálékának változásától függ. Ezen tény e' kérdésre nézve: Honnan jó az állati test' kövérsége? kétszeres figyelmet érdemel. Ism. azon véleményen van, hogy a' kövérség is külről jön, táplálékokból válik el, habár a' testben bizonyos módosítások alá esik is. — Az egészséges és kóros hogy tanjára nagy figyelmet fordított szerző és Becquerel' állításait is felhordja; azonban a' kórhatárzatban a' hugyra nézve még igen is sok megállapítandó van. Sz. méltán mondja 394 l.: „Ismereteink a' hugynak betegségekbeni változásairól olly kevéssé alaposak, hogy megkell vallanunk, mikép' a' hogy' kórtanja sokkal meddőbb mint a' vére, noha ez utóbbi' tanulmányát sokkal több akadályok nehezítik, mint a' hugyét".

Az utolsó 100 lapon bélválasztékokról az állati test' alkatahoz tartozó részekről, merő és folyó körterményekről van szó. Ism. helyesli a' jatromechanicai nézetek elleni polemiát, mellyek még gyakran feltűnedeznek. Szerző' több nézetei az igazi vizsgáló' helyegével bírnak az élet' tünetényeinek meggyében 's megfelelnek a' physiologiai tudás jelen állapotjának.

HÜNEFELD után (Allgem. Lit. Zeit. Julius 1843.).

M. J.

P H Y S I C A.

1.) *Observations météorologiques et magnétiques faites dans l'étendue de l'empire de Russie, rédigées et publiées* — par A. T. Kupffer. Nr. II. Observations de Catharinenbourg et de St. Petersbourg. 4. 1837, 102. l. Petersburg, Druckerei der Kronpapiere.

2.) *Observations météorologiques faites à l'Académie impériale des Sciences de St. Petersbourg de 1822 à 1834 et calculées* par M. A. T. Kupffer. 4. 1838. 214 l. Ebendas, Druckerei der Académie.

3.) *Collectanea météorologica sub auspiciis Societatis Scientiarum Danicae edita.* Fasc. II. Continens observationes Thorstensenii in Islandia institutas. 4. 1839. 233. l. Hafniae, gedr. b. Poppe.

4.) *Transactions of the Meteorological Society instituted in the year 1823.* Vol. I. XV. 163 u. 152 l. 8. London, b. Smith.

A' csillagászat- és természettudományi földleírásnak leg-
tágas értelemben mindenha saját sorsuk volt. Mivel azon tünemények' nagy része, melyekkel ezen tudományok foglalkoznak, olly világosan ötlük fel, hogy azokat minden ember, gyakran akaratlanul, észreveheti, — azt gondolja egyszerűsmind mindenki, hogy azokról beszélhet, vagy legalább is kíváncsi tudni, valljon ezen tünemények honnan származnak 's mit jelentenek? — Innen van, hogy e' tárgyak felett legrégibb idők' óta számtalan nézetekre találunk. Göröghon' bölcsészei nem a' csillagzatok' ösvényeire fordíták figyelmüket, hanem tulajdonságaikkal bibelődtek, 's ezért majdnem valamennyi különböző világrendszer csekély tapasztalati alappal bírt. Azonban mihelyt gyakrabban ismételtetének a' tapasztalatok, 's mihelyt lehetséges lön — nagy időközre terjedő kiméréseket összehasonlítani, azonnal kitűnék e' rendszerek' in-

gatagsága. Ekkor lépett fel *Copernic* maga áltételével; — de habár a' világalkat' szerkezetéről helyesebb nézeteket állított is fel, mindamellet az általa kijelelt pályák még igen távol esének a' valóságtól. Munkája előrajz volt, mellyen az egyetemes viszonyok merész vonásokkal valának ugyan kiemelve, de mellynek kivitele részletekben igen hiányos volt. Nagy idő folyt volna még le valószínűleg a' nélkül, hogy a' bujdosó csillagok' valóságos pályája felfedeztetnék, ha erre csak hamar *Tycho de Brahe* olly kitűnő buzgalommal ez idők szerint annvira pontos jegyzeteit nem teendette, sőt aligha még neki is sikerülend művét olly kiterjedésben fogatosítani, ha abban *Fridrik* dán király, és *Rudolf* császár olly fejedelmileg nem gyámolítják. Noha kortársai szinte sokat tevének, mégis főleg az ő törekvésének köszönhetjük, hogy *Copernic*' áltétele olly alaposan kiképezteték, mert ha mindjárt ez utóbbit nem tartá is helyesnek, mindamellet kiváltképen az ő jegyzetei valának, melyek szerint *Kepler*nek lehetséges lőn, az általa elnevezett három törvényt kifejteni. Midőn később *Newton* a' gravitatio' törvényét megmutatá, a' pontos kimérések' szüksége érezhetőbbé vált- 's kémhelyek (observatorium) állítatának fel, hol csillagászok csupán vizsgálatokat tevének. Különösen az utóbbi ötven év alatt szaporodott ezen kémhelyek' száma, 's névszerint mióta több egyetemekben a' mathesis' tanára mellé csillagászokat is alkalmazának 's ezeket szükséges segédeszközökkel elláták, sok pont olly szigorral műveltetik ki, millyenről fél század előtt alig volt sejtelmök.

Azon törvények tehát, mellyek minden művelt ember előtt némileg ismeretesek, csak fáradságos tapasztalatok' 's épen olly fáradságos számolások' gyümölcsei. Egészen máskép' áll a' dolog a' természettudományi földleirással. Maradjunk csak ennek azon részénél, mellynek megalapítására a' fenlétező gyűjtemények nyújtanak anyagot, úgy mindenki azt véli, hogy az idő járás felett ítélni lehet. Ha valami rendkívüli tünemény mutatkozik, azonnal általános róla a' beszéd csapszékben úgy, mint művelt thékörökben. Mivel pedig mindenki különösen a' jövő időjárást akarja tudni, miről azonban keveset lehet mondani, ezért a' légtümeménytanrólí vélemények legtöbbsnyire igen ferdek. Hogy ez nem csupán oktatlanokkal történik, leginkább onnan magyarázható, hogy még néhány évek előtt egy csillagász nagy tudós gyülekezet előtt azt állítá, miszerint egy szellemdus 's alapos természetbuvárként — a' légtümeménytanban Ádám óta alig haladtunk egy lépést előre. Valóban összehasonlítván a' csillagászat' törvényeit a' légtümeménytaneival, azonnal kiviláglik a' kettő közötti nagy különbség; de hogy a' csillagászzal nem mindig így volt, azt mindenki jól tudja, ki nek e' tudomány' történetéről csak némi fogalma van is. Mi-

dön azonban az égitestek' tulajdonságait és pályáját egyetlen egy csillagász' csupán tapasztalatai által megállapítani képes, akkor a' légtüneménytan sokkal rosszabb lábon áll. Magok a' legnagyobb buzgalommal éveken keresztül folytatott kísérletek minden eszközök' használata mellett csak néhány viszonyt ismertettek meg, 's az ide vonatkozó számolások' bizonyára ép' olly időrablók mint a' csillagászati számolások egy részé-é. Azonban minél mélyebben hatunk a' tárgy' ismeretére, annál inkább meg kell vallanunk, hogy azon törvények' megalapítására különféle tájakon eszközölt egykorú észrevételek szükségese-
sek, — hogy a' föld' egyik pontján az időjárás' viszonyai csak következménye egyéb földrészek' viszonyainak, 's hogy bűjdösónk' minden része örök légköri közlekedésben áll. Ez által az egész sokkal bonyolódottabbá 's a' feladat sokkal nehezebbé válik mint a' csillagászatban.

És mi történt e' feladat' megoldására? kevés vagy épen semmi. Oka ennek főképen ottan fekszik, hogy eddigelé kevés természethuvár foglalkozott vele komolyan. Azon idő óta különösen, midőn *Newton* a' természettant tudományosabban kiképezé, munkálatainak eredménye által a' természettudósok annyira megvalának lepetve, hogy majdnem egyedül ezen munkálatok' további kifejtésére 's megalapítására fordíták figyelmeket. Ezért látjuk e' tudományt hirtelen előhaladás után majdnem egészen megállapodni, 's csak a' mult század' második felében dolgoztaték ki ujolag különösen a' berzességrőli tan. Ha ez egész idő alatt valamelyik természettudós a' légtüneménytanra némi figyelmet fordított, kísérletei ritkán alapultak tapasztalatokra. Több folyt le egy századnál a' légnyomás' felfedezése óta, midőn *de Luc* először megmutatá, hogy a' légmérőlre vonatkozó minden észrevétel a' higany' mérésekre miatt még javítást kíván: 's ekkor tett ő és jeles földije *Saussure* alapos kísérleteket. Szerencsére az épen feleledő tudomány hatalmas pártfogóra talált *Károly Tódorban*, a' pfalzi választó fejedelemben, 's Európa' több helyein czélszerű eszközökkel mérések intéztetvék, mellyek azután mindenki' használatára közzététettek. Milly fontosak a' *mannheimi* társaság' 12 kötetnyi észrevételei, mindenki jól tudja, a' ki a' légtüneménytannal valaha komolyan foglalkozott.

Ezen társulat azonban a' francia forradalom alatt szétoszlott, 's dolgozatai nem igen használtattak: ezt a' báborús idők de főleg a' természettudománybani egyéb felfedezések is okozhaták; mert a' természettudósok a' légtüneménytant legfeljebb csak mellékfoglalkozás gyanánt tekinthetvén 's elég dolgukba kerülvén különösen a' berzességrőli tan' előhaladását követni, azon ponton megállapodának, mellyre ama tant az előbb említett genfiiek felvívták. Némelly academiákban külön

tagok alkalmaztattak ugyan légtüneménytani vizsgálatokra, de ezek a' kísérleteket csupán üres óráikra való mellékdologként tekintvén, vagy nem teljesíték vagy legfeljebb használatlanul levéltárba dobák. Még olyan academiák is, melyeknek dolgozatai e' nemben jobbak közé tartoznak, jelenleg szinte ezt teszik. Ha például a' párizsi academiát tekintjük, látni fogjuk, ez messze földről a' legszebb naplókat kapá, melyek' eredményei „legközelebb“ közrebocsátandók, de évek óta hiában várakozunk ezen „legközelebb“ lefolyására.

Az orosz kormány, mindenre ügyelve, mi a' természettudományt előmozdíthatja, legelső — mely e' részben tetteleg fellép 's nemcsak jeles anyaggyűjteményt mutathat, melyet mint majd mindenhol szokás — nemcsak *ad acta* nem utasít, hanem azt mindenki' használatára közzé is teszi. Az ezen vizsgálódásokkal megbízott tudósok továbbá nincsenek egyébbel annyira elfoglalva, hogy e' munkát csak mellékdolog gyanánt tekintsék, hanem a' birodalom' különböző részein tulajdon légtüneménytani kémhelyek állítvák, hol összehasonlító eszközök rendesen két óránként váltatnak; az igazgatón kívül minden kémhely két segéddel van ellátva. Valóban olly nagyszerű vállalat, millyennek mássát ism. a' természettudomány' történetében alig találja. A' kiadó, kinek munkásságát a' naplók' szerkesztésében eléggé dícsérni nem lehet, azon reményt nyilvánítja, miszerint Anglia' gyarmataiban hasonló műveket állítand. Ott is igen nagy a' buzgóság némelly kísérletek iránt, 's habár az angol természettudósok' némelly állításai ellen a' légtüneménytanra vonatkozólag nyomos ellenvételeket lehet felhordani, mindamellett nem lehet eléggé kiemelni, hogy a' természetbuvárok' gyűléseiben légtüneménytani vizsgálatok' tételére majdnem évenként tetemes összegek áldoztatnak. — Német-honban — noha különösen két német' iparkodása által, kik a' forróégöv alatt és a' földszarki jeges tájakon a' tűneményeket pontosabban tanulák, a' légtüneménytan nem keveset nyert, — a' kormányok' részéről majd misem történik. Némelly tartományokban kötelesek ugyan az orvosok és más tisztviselők vizsgálatokat tenni 's azokat bejelenteni, mire sok papiros felmegy, de ezen dolgozatok' eredményéről valami még soha senkinek tudomására nem jött.

Az 1.) szám alatti munkára nézve ism. csak azt jegyzi meg, hogy ebben *Reinke*' vizsgálódásai közöltetnek 1836 évről Katharinavárból és 1836 második feléről Pétervárból *Kupffer* Katharinavárra azon évi közép légmérsékletet 1, 81 teszi Reaumur szerint. — A' 2.) szám alatti könyvben *Kupffer* azon tapasztalatok' eredményeit közli, melyeket *Wisniewsky* 1822 évi januártól 1835 júniusig naponként reggeli 7, 2 és esti 10 órakor nyert. Az első 49 lapot ezen mérések' eredményei foglalják el, 1844. 1.

azután pedig magának a' naplónak közlése következik. Ezen észrevételek szerint Pétervárott a' közép légmérséklet 3° , $38 R.$; a' legnagyobb légmérséklet ez egész idő alatt 24° , 8 , — a' legalacsonyabb ellenben — 24° , 3 . Érdekesek az ellentétek, melyek az időjárásra nézve Némethon és Pétervár között gyakran előfordulnak: így az 1834 évi január, mely nyugoti Európában szelidsége által annyira kitűnt, Pétervárott középnél több fokkal hidegebb volt, holott 1829—1830 évi télben itten nem éreztek olly rendkívüli hideget mint Némethonban. Azonban igen messze vezetné ismertetőt, ha bővebben akarná felhordani az e' nemű ellentéteket, melyek leghatározottabban megmutatják a' szelek' befolyását az időjárás' viszonyaira. Azért legyen elég ezen irat' sok jeles közleményeiből csak a' szelek' számát és ezek' befolyását a' lég' nyomására 's melegére megemlítenünk :

	Szám.	Légmérő.	Hévmérő.
É	0,054	28°,065	1°,38
ÉK	0,139	28, 148	1, 56
K	0,085	28, 149	2, 66
DK	0,098	28, 158	3, 59
D	0,143	28, 072	4, 45
DN	0,233	28, 071	4, 40
N	0,169	28, 054	3, 89
ÉN	0,031	27, 986	1, 72
Szélcsend	0,051	28, 188	2, 67

Itten tehát mint Európa' legtöbb részén a' DN ugyanazon szél. mely leggyakrabban uralkodik, azonban a' második maximum az északkeletinél (ÉK) inkább kitűnik, mint sok más helyeken. De feltűnő, hogy a' legkisebb légnyomás nem DN, hanem inkább (ÉN) északnyugoton tapasztaltatik, olly rendellenesség, melyről mindeddig mitsem mondhatunk, mivel a' balti tenger melletti orosz tartományok' egyéb vidékeiről tudósítások hiányzanak. Hogy ennek a' szárazföldi fekvés nem oka, onnan kitetszik, hogy illyesmit kiszámítások szerint a' jobban keletre fekvő Moskauban épen olly kevéssé tapasztalhatni mint Stockholm. Azon rendellenességnek melyet *Buch* DK szélnél Budán tapasztalt, Pétervárán szinte mutatkozik nyoma. De e' felett csak akkor ítéltetünk, ha majd hasonló dolgozatokkal Európa' beltartományainak több pontjairól bírunk.

A' 3.) jegy alatt említett irat következik. A' koppanhágai tudóstársaság már előbb mint a' pétervári academia küldött eszközöket az amerikai és afrikai dán gyarmatokba 's 1829

évben megjelent az e' nemben tett észrevételek' első kötete, mely magában foglalja, a' mi jeleset a' *Neuber* által vezetett napló *Apenrodeban* egy év' lefolyása alatt nyújtott. Tíz évi megszakadás után most jelenik meg a' második kötet, 's ezt nagy köszönettel fogadandja bizonyosan minden légtünemény-tudós. Azon méréseket tárgyalja, melyeket *Thorstenson* 1823 január elsőjétől 1837 július 31-éig tett Island' szigetén *Naesben* (Koppenhágától E' 64° 9' és N 34° 34'). Sajnos hogy a' légmérő naponkint csak egyszer vizsgáltaték, ugyanez történt több éveken keresztül a' hőmérővel is, míg késő hőmérő-leírás (*Thermometrographia*) által a' valóságos végpontokat kijelelni sikerült. A' szeleken kívül még az esőtömeg és borulat (*Bewölkung*) tárgyalatik; de sajnálni kell, hogy a' látható földszarki fények nem említetnek. A' napló 96 lapon közlítettén, végig következnek az eredmények. Ha szabad ismertetőnek e' gyűjteményt illetőleg még valamit óhajtani, úgy az volna, hogy a' későbbi kötetekben olyanok kihagyassanak, mik itten közöltek. Itt láthatjuk a' közvetlen vizsgálat alá vett légmérőállást, a' higany' mérseketét 's végre a' O-ig vezetett légmérőállást. A' jegyzetekből is sok kimaradhatott volna; mert ha például tudni akarjuk, hányszor fújt minden szél egyes külön hónapban, úgy — ha nem csupán kandságból pillantunk bele — bizonyára nem a' jegyzetek' tábláit tekintjük meg, hanem inkább magát a' naplót üjtjük fel. Ism. ezen észrevételei által nem akar az érdemes kiadóknak (*Oersted* és *Schouw*) szemrehányást tenni, hanem azt véli, hogy a' nyomtatás' tömöttebb szerkezete által, tetemes költséget meglehetne gazdálkodni és akkor a' társaságnak lehetséges leendő kevesebb kötetben több ténnyel közrebocsátani. Ism. ez irat' hő tartalmából még a' közép légmértékletet és a' légnyomást közli, amazzt *Celsius* szerint, emezt párizsi vonalokban.

L É G M É R Ő.

	Légmérséklet.	Közép.	Végpontok közti különbség.
Január	— 10,29	27 ¹¹ 7 ¹¹ ,79	17 ¹¹ ,31
Február	— 1,72	5, 85	18, 64
Mártzius	— 1,34	7, 74	20, 71
April	2,30	9, 92	16, 08
Május	6,93	10, 86	11, 65
Junius	10,85	10, 56	12, 20
Julius	13,56	10, 16	10, 44
Augustus	11,59	9, 77	10, 71
September	8,01	8, 51	13, 96
October	2,72	7, 78	17, 69
November	— 0,48	7, 78	17, 01
December	— 1,52	5, 93	18, 38
Eszendő	4,13	8, 58	—

Teljes világban mutatja itten a' légmérséklet az éghajlat szigeti jellemét; meleg tél, ellenben hűvös nyár. Feltűnő azon-
 nal a' csekély közép légmérőállás olyan helyen, mely csak
 kevéssel fekszik feljebb a' tenger színénél, az egyszerű légnyo-
 más pedig különböző évszakokban szinte eltér attól, melyet
 közép éghajlatok alatt tapasztaltunk. Itten t. i. a' közép állás
 nyárban többnyire csekélyebb mint télben, sőt ha a' gőz' nyo-
 mását levonjuk, akkor forró évszakban még több vonallal a-
 lantibb, tehát ugyanazon menetű, milyen a' földszarki körök
 közt. Island' szigetén ellenben téltől nyárig a' légnyomás ren-
 desesen növekszik; e' tünetényt egyedül a' gőztömeg' neveke-
 déséből megmagyarázni nem lehet; mert ha feltesszük, hogy a'
 lég télen nyáron meg van gőzzel terhelve 's azután a' gőz' nyo-
 mását lehúzzuk, úgy még akkor is magasabb légmérőállást fo-
 gunk tapasztalni nyárban mint télben. — Ism. valószínűnek
 tartja, hogy e' rendellenesség onnan ered, hogy forró évszak-
 ban a' lég' egy része az amerikai szárazföldről a' jeges tenger
 felé lenyomul, télen által pedig az ellenkező történik. Azon-
 ban ezen áltétel' szorosabb megalapítására teljességgel hiányza-
 nak mérések Canada- és Grönlandból. Sajátságosak továbbá a'
 szélviszonyok, mert míg különben magas szélességek alatt dél-
 nyugoti szelek' uralkodására találunk, addig itten éppen ellen-

kező irányról fújnak a' szelek leggyakrabban; valljon ennek oka nem helybeli viszonyokban rejlik-e? ez ism. előtt legvalószínűbb; ha csakugyan így volna, úgy megerősítené azon sokszor megpendített állítást, miszerint magas északon ujjlag északkeleti (ÉK) szelek jutnak túlnyomóságra. Elvégre Islandiában a' légmérőállás — épen mint Ázsia' keleti részein és az egyesült státusokban — északnyugoti szelek alatt legmagasabb, mi eléggé bizonyítja a' nyugotra fekvő szárazföld' nagy befolyását.

Ism. nem akar ezen irat' gazdag tartalmából még többet idézni, hanem általtér a' 4.) sz. alatti gyűjteményre. Évek óta bukkanunk ugyan angol journalokban olykor olykor tudósításra, miszerint a' légtüneménytani társulat Londonban ülést tartott, de mi történt benne, arról közönségesen hallgattak. Angol természettudósok gyakran kételkedtek ezen társulatnak még lételéről is, tehát mindenesetre a' részvét iránta még Angolhonban is csekély. Végtere működésének első kötetét kiadván életjelt mutatott, noha fájdalommal kénytelen ism. megjegyezni, mikép' az, mi itten nyújtatik, koránsem örvendestes jele a' társulat műbírálati és tudományos szellemének. Mert mire való például a' légtüneménytan hasznát taglalni, vagy mit jelentsen *Ruskie* négy lapra terjedő értekezése a' légtüneménytan' jelen állapotáról? szégyen továbbá a' kiadókra nézve, hogy a' 132-ik lapon azon közép légmérőállást közlik, melyet *Redfield* New-yorkban több évi vizsgálódásai által tapasztalt, hozzá járulván még az is, hogy a' higany' mérseklete tekintetbe sincsen véve. Az mondatik ugyan, hogy a' társulat egyes dolgozatokért nem kezeskedik, de ha *Redfield* gyönyörködik abban, hogy számokat érték nélkül halmoz össze naplójában, legalább a' kiadóknak nem kellett volna a' papirost illy haszontalan dolgozatokkal betölteni. Épen ezt mondhatni még egyéb dolgozatokról is. Így közöl *Grey* egy értekezést a' légtüneménytanról *Teneriffá*-ból (78 l.) 's több évi vizsgálódások után a' lagunai légmérsekletről beszél dr. *Savignon*' észrevételei szerint, a' nélkül azonban hogy tudná: melyik órában jegyezteték fel az eszköz. — A' ki *Buch* L. classicus munkáját ismeri, ezen silány jegyzetet kezébe bizonyosan nem veszi.

A' könyv maga két részre oszlik, melyek külön lapszámokkal vannak ellátva. Az elsőben több részint silány, részint egyebütt már jobban elmondott jegyzetek 's azután azon légtüneménytani vizsgálatok' eredményei fordulnak elő (leginkább csak 1837 évről), melyek High Wycombe, Cheltenham, St. John, Swansea, Kendal, Thetford, Great-Walvern, Dundee, New-york' környékén 's Yorkban új Holland' nyugoti részén intéztettek. — A' második részben terjedelmes átnézése közöltetik az időjárásnak 1837 év alatt London, Bedford,

Derby, Thetford, Swansea, High-Wicombe, Cheltenham és Gosport körül. Valóban szép anyag, miből csak lehetett volna valamit csinálni, de így mint itten fel nem dolgozott nyers tömegként adva, csekély haszna van. Mi egészen máskép lehetett volna mindezt elintézni, az angolok' összeköttetésinél fogva idegen tartományokkal 's azon dus pénzübeli segédeszközök' birtokában, mellyekkel Angolhonban a' tudós társaságok el vannak látva. Így azonban az, mi itten nyújtatik, már magában csekélység, de még csekélyebb, ha összehasonlítjuk a' két font sterlinget meghaladó magas árral. Bár a' jobb szellem, melly az angol természetbuvárok' több gyülekezeteiben mutatkozik, a' londoni légtüneménytani társulatot is megszállaná! Bár példányul vennék *Prinsep*' dolgozatait, — azon kevés angolok egyikének, kik a' légtüneménytan' mélyebb szellemét felfogák — 's átlátnák elvégre, mikép' vizsgálódások által, melyek az év' néhány kevés napjain óránként intézvék, a' tudományra nézve keveset vagy épen semmit sem nyerünk.

Az Allg. Lit. Zeit. (Dec. 1839) után.

M. J.

BIBLIOGRAPHIA.

1. JACK O' LANTERN, *or the Feu-Follet*; FENIMORE COOPER által, Paris, 1843. *Baudry*. Ára 5 fr. — Tíz évvel ez előtt, Fenimore Cooper' egy románjának jelentése, az irodalmi világban némi figyelmet gerjesztett. Franczia- 's Németországban, mint Angliában 's az Egyesült-Státusokban, nyughatatlanul várták az új munkát 's kíváncsian olvasták; a' critica hosszú cikkeket szánt annak. Alig jelentek meg az első ívek Londonban, már lefordították azokat Franciaországban. A' „Prairie“ és a' „Red River“ írója, ha nem olly becsült, de csaknem olly híres lett mint a' Waverley' írója. Ma az amerikai románíró igen leesett egykori népszerűségéből; évről évre kisebbedik olvasóinak száma, csak hamar a' lefordítás' költségét is sajnálандják a' franczia könyvárosok. Nem hogy Cooper nem bírna azon talentommal, mellyel bírt eddig, hanem hogy a' közönség megunja mindég ugyanazon egy históriát olvasni. Cooper úr soha sem tudott többet egy románnál csinálni. Akár a' prairie-ken 's Amerika' erdeiben, vagy az oceanon történjék a' dolog, akár bórharisnya akár veres rabló legyen hőse-nek neve, ő mindég ugyan azon egy tárgyat fejt ki; — elszökés — üldözés, meglepés. Esmerjük meg azonban, hogy Cooper úr a' romaníró' egy igen becses tulajdonával bír, ő sokáig fen tudja tartani az érdeket, még akkor is mikor semmi érdek nem lehet többé. Így a' Wish-ton-Wishi völgyben az olvasó tudja, hogy az indusok körülkerítik a' puritánusok' majorságát, kiket meg akarnak lepni 's lakosaikat megtámadni, és mégis ezen esemény, mellyet előrelátott, midőn megtörténik olly nagy megindulást okoz benne, mint a' legváratlanabb kifejlés. Jack O' Lantern Cooper úr' hírét legkisszebbel

sem nevelendi. Ez uttal a' földközi tenger az esemény' színpiacza. A' hős — egy francia rabló — neve Raoul Yvard. Beleszeret egy ifjú leánykába, kire történetesen bukkan Porto-Ferrajóban. 1799-ben horgonyt ereszt, kis hadihajóján (lougre) a' Feu-Follet-en ezen város' kikötőhelyében. Francia-e, Angol-e, szövetséges vagy ellenség-e? Elba szigetének előljáróságai ezen nehéz problémát megoldani nem tudják. Ezenközben megérkezik egy angol fregat, a' Proserpina, 's ettől fogva a' román nem egyéb, mint a' két hajó, Anglia és Franciaország közti párviadal. A' viadal' eseményei számosak de kevéssé változatosak. A' lougre megszalad, a' fregát üldözi; a' két ellen egymást meglepni és semmivé tenni törekszik, minden lehető módon. Végre Franciaország megadja magát, Anglia győz. Raoul Yvard halálos sebet kap, 's egy csillagra nézván meghal, bús szeretője pedig egy vén bátyja' halálát várja, hogy magát egy klastromba meghúzza, hol az égne utolsó napjáig könyöröghet, kedvese lelkéért. Adjuk még végre hozzá hogy ezen román' harmincz fejezetének mindenikében egy egy unalmas és haszontalan beszélgetés foglaltatik. —

A. B. P.

FRANCZIA SZINMŰVEK

's

REGÉNYEK.

A' francziák látványó nép 's az marad a' nap alatt; azért a' játékszínek nálok nagyobb nemzeti szükség, mint másoknál. Ha jelenleg némi laugyosság uralkodik a' játékszínek látogatásában, az koránsem lesz tartós. Egyetlen jelentékeny irodalmi termék elegendő újra felelbresztetni az elszenderült buzgóságot. A' mostani költők több kísérletet merészlenek, az igazgatóságoknak annyira kedvező pillanatot előidézendők. A' borzasztó és undoros túlélte magát, a' kezek újra szép és tetszetes forma felé terjengnek. Az erény, főkép' az élethen gyakori nemes jelességek, a' házi és házas boldogság újra színre mehetnek. A' nép dühöngő kitörésekben jelenti javalását 's helyeslését egy a' csábítás' töreit 's veszélyeit diadallal legyőző nő felett, 's a' csábítót ököllel fenyegeti. Valamelly szerencsés ármány semmi áron sem találna most kegyelmet. A' fer-telemnek, melly a' drámában olly vitatlanul uralkodék eddig, nem szabad mutatkoznia többé; a' *Neslei torony* 's hozzá hasonló, utálat' és irtódzás' tárgyává lön. Maga *Caligula* sem jelenhetnék meg olly erkölcstelenül a' színpadon, mint Rómában a' senatusban, a' forumon. A' szokásrajzolat 's jellemfestés, miként azokat tizenkét évvel ezelőtt adák 's vevék, többé lehetlenek, ha nem kitűzött céljok az erény. Olly művészet, melly maga magának volna cél, senkinek sem kell többé. A' tárczairók' badar beszédeiből ítélve azt kellene hinnie az embernek, hogy ez által az aesthetikai nevelésterv' valósítása, mint Schiller vázolá, fog czéloztatni. Ebből azonban mi sem lehet, a' legerkölcösebb drámában sem; ha némileg érdeket kell eb-

resztenie, hiányoztatnak bizonyos jelenetek, melyek az ifjú képzeletet elfogják 's fellobbantják. Erkölcsi tekintetben a' színműtől nem kívánhatni egyebet, minthogy a' jobb fajnak illedelmes gyönyörére szolgáljon; ezt a' legerényesebb költő sem viszi többre, 's nagyon jól fog tenni, ha e' tekintetben minden továbbit a' lelkészre bíz. E' megváltozott irány mutatkozik a' regény- és novellában is. A' bűnnek 's borzadálynak csavart zezugos formája itt sem kerestetik többé. Inkább oly hanghoz símulnak, melly Flórián' bársonyszende' termékeire emlékeztet. Az utóbbit újra olvasmányra méltónak találják. Ez állhat tán a' XIV. 's XV. Lajos' korabeli több más íróról is. Ha a' színműtől követeltetik, hogy javítson, a' regénytől azonkívül megkívántatik, hogy tanulságos legyen. Utóbbi tekintetben több olvasó osztályra fordítottatott a' figyelem. Először 's mindenekelőtt az ifjúság vétetik tekintetbe általában. Jelenleg temérdek könyv találtatik, mellyben a' bölcsesség' és erény' tanítmányai bizonyos egyede' sorsához köttetik 's az által tétetik szemlélhetővé. Ezen ifjúság' képzésére írt művek' külön nemét azon elbeszélések teszik, melyek alsóbb származású ifjak' számára, kik gyakran minden nevelés nélkül nőnek fel, határozvák, 's e' könyveket komoly vizsgálat után itélvén, meggyőződtem, hogy a' szóban levő osztály kevés vigasztalást méríthet abból. Ezek főleg oly iratok, melyeket a' kormány (gouvernement) az erkölcsi tudományok' academiaja által különös figyelemre méltat. Némelyek azok közül az academia' évgyűlésiben megis jutalmaztattak. De elbeszélések által a' nép' valamennyi osztályának meglelt korúra is akarnak hatni. Általok a' vallásosságot kell emelni 's a' státustörvények iránti engedelmességnek fentartatniuk. Minthogy pedig efféle könyvek könnyen megfogható okokból kevés vevőt találnak, ingyen kell kiosztatniok. E' körülmény azonban minden üdvös eredményt lehetlenné tesz. Mi illy módon a' kormánytól jó, bizalmatlansággal, gyanúsítással fogadtatik 's ritkán hecsültetik nagyra. A' kormánynak e' törekvése: elhinteni a' tömegek közt azt, mit jó elveknek nevez, a' históriának több tan könyvében is mutatkozik, melyekről csak említést tesznek, mert szembeötlőleg látszik rajtok, milly bizodalmatlanul fogad effélét nemcsak maga az ellenzék, hanem általában egész Franciaország, 's mennyire óvakodnak, nehogy a' kedélyek az erény' és istenfélőség' ürügye alatt, vak engedelmségre és rabszolgaságra neveltessék. De nemcsak az efféle elbeszélő elmeműveknél, hanem azon regényekben is, melyekben főkép' illy olvasók' mulatsága nem tekintetik, kik nagy jólétben találtatnak, 's kiknél a' művészet' eszméje a' fődolog, a' javítási 's tanítási czél' kelletténél jobban kitűnik. Mert nem elégedve meg avval, hogy oly személyek és történetek választassanak előadásra, melyek-

től a' jeles tulajdonok 's érdemes elvek elválaszthatlanok, ezenkívül az egyes' kivitelénél 's az anyag' felosztásánál is a' morálra való tekintet által határozatják magokat. Efféle könyvek nagyon jótékony hatást gyakorolhatnának a' tömegekre, ha egyszersmind ki is osztathatnának közöttük.

Okait kérdezvén e' változásnak a' színi és regényirodalomban, a' divaton kívül következő jó tekintetbe. A' francia romanticusok' eddigi irodalma, melyből néhány nagyon buzgó német hazafi a' francia nemzet' jellemét 's erkölcsiségét hitte megítélhetni, végül grisettekre (rosz hírben álló hölgyek), ágyasokra 's a' férfi nem' naplopóira volt szorítva. Becsületes házai apák 's anyák az efféle munkákat semmikép' sem engedék bejutni családi körükbe. Az újabbak' drámája és regénye méreg gyanánt távolított 's kerültetett, mióta meggyőződének, hogy a' regényes tanoda csak kebelrázkodtatásokat és a' szenvedélyek' felizgatását czélozza. Mostantól fogva a' szemlék és irodalomtárak levének a' szülők' 's gyermekek' olvasmánytárgyai, 's a' színházi látogatásra nézve az apa' eleve meghatározó, mely előadásokon lehetnek jelen a' gyermekek 's mellyeken nem. E' körülmény' következtében a' regények tömérdek olvasót 's a' színpadok számtalan nézőt veszítének, olly veszteség, melly jelen pillanatban zavarba hozza a' játékszíni igazgatóságokat. Ha eddig irodalmi tekintetben is az emberi szív' romlottságának rovására nyereszkedtek, itt is észre vették, hogy több komoly és erényes ember találtatik, mint könnyelmű és elvetemült 's hogy az emberiség' nagyobb része tart valamit az illedelem- és jó erkölcsre. A' régi műveknek a' Théâtre français-beni előadásai 's a' kedvező fogadtatás, mellyben az erkölcsös színművek újra részesültek, teljesen igazolják ezen állítást, melly szerint a' színpadot minden alávalóságtól meg akarják tisztítani. A' Théâtre français minden más intézet' 's tekintély' mellőztével legtöbbet tehet e' tekintetben 's hogy állását erre használandja, annál inkább várhatni, mivel jelenleg nemcsak a' műismérők 's kedvelők, hanem a' közönség' nemesb része is kizárólag szorgalmasan látogatja ezen intézetet, olly jelenség, melly nem magyaráztathatik meg a' nemzet' pusztá divatkórságából. A' vaudville simólni kezd már a' közönség' gondolkozásmódjához 's most legörömostebb olly dolgokat hoz szőnyegre, mellyeket nagytyus' onokáival 's onokalyányaival minden bosszankodás nélkül megszemlélhet. Igaz, hogy még időbe fog kerülni, míg minden botrányos színpadi darab kiküszöböltetik a' játéksorozatból, mert nem szolgálhatni rögtön új portéakkal, 's aztán e' botrányos színművek éppen azon íróktól származnak, kik a' francia Parnaszon uralkodnak. Azért az igazgatóságok jelenleg a' hét' bizonyos napjain csupán olly színműveket iparkodnak előadni, mellyek nem sérték a' fület. Minthogy pedig e' napok-

ban a' bevételek nagyon nyereségesek, nem fognak késni számuk' szaporításával.

A' romantismus és classicismus közötti kiegyenlítésnek most kell eszközöltetnie vagy soha. A' Theatre français hinni látszik e' lehetőséget, 's több költő és criticus, kik olly elozántan harczoltak mindkét oldalon, valóban közelítnék már egymáshoz. A' regényes tanoda' legbuzgóbb védői felhagyni látszanak azon tanoda' kinövésének pártolásával, valamint más részről a' classicismus' védői nem tagadják, hogy a' francia nyelv szavakban és szólásmódokban tetemesen gazdagított a' romanticusok által és sok bilincstől, melyeket stereotypszerűeknek szoktunk volt tekinteni, megszabadított. A' romantica azáltal is hasznos volt a' francia irodalomra nézve, hogy a' némelly előítéletekben elfogúlt nemzetet szabad választásra szoktatá ízlés' dolgában, úgy hogy e' szavak: francia és szép, vagy tökéletes megszűntek hasonjelentésűek lenni. A' romanticusok' munkásságának kell főkép' tulajdonítani, ha Franciaországban némi figyelem fordítottatik jelenleg a' külföldi 's nevezetesen a' német irodalomra. Szükségtelen, hogy az ember barátja legyen a' romanticusoknak, annak vallomására, hogy jobban előmozdíták a' népeknek egymáshoz közelítését, önkénytelenül és öntudatlanul, mint a' legmunkásabb cosmopoliticusok. Elismertetvén az úgynevezett classicus irodalom' fogyatkozásai 's a' regényesnek ellenben nagy tévedései, minden bizonyynyal új irodalom támadand, mely aztán megfelelő ama' mérsékelt szellemek' követelésinek, melyek igazat szolgáltatnak a' múltnak, a' nélkül hogy a' jelen' igényeit félreismerjék. Ezen átmeneti időszak valami kitűnőt ugyan nem mutatott még eddig, jót és épületeset azonban sokat. A' serdülő nemzedéknek, nem a' most munkálkodónak, lesz fentartva kétségkívül a' kicsapongó tulajdonságok' üdvös megkötése, ki 1830 előtt csak egyetlen újság cikket írt is, e' munkásságra alkalmatlan.

A' fenmondottakban a' színmű nevezettel mindent megjelölék, mi a' színpadon megfordul, nem tekintve a' külön drámai fajokat. A' regényirodalom nevezet alatt épen így minden költészi terméket összevettem, melyek történetek' elbeszélésével foglalkodnak. E' mindkét fő osztályozás' alosztályozására nézve valóban több érdekes megjegyzést lehetne tenni; én azonban befejezésül a' vaudvilleről szólnak valamit. Hogy valaki kellőleg méltányoljon valamelly művet, kell hogy ennek sikerült előadását látna legyen. Ez különösen áll a' vaudvilleről. Meg vagyok győződve, hogy sok német criticus, ki boszankodásában pálczát tört már e' faj felett, egészen máskép' ítélne, ha a' Boulevard' színházait látogatta volna. Ha Beaumarchais azt mondja: „korunkban azt szokják énekelni, mi nem tartatik érdemesnek, hogy beszédben adassék elő“ az nem egyéb sok

rosz vaudvillera írott epigrammáinál, mely az operára is alkalmazható, de nem meghatározása egyszersmind e' fajnak, mely legtisztább eredménye a' francia nemzetjellemnek. Az élet' s jelenetei itt derültebb oldalukról terjesztetnek előnkbe. Beszéd, ének, hangszerek, zene, táncz, arcz-, tagjáték a' leg-egyszerűbb módon munkálnak itt össze, a' francia népnek anynyira sajátos kellemét 's mozgékonyágát teljes fényében terjesztvén elő. Első esetben az előadás' szemlélésénél az ember alig fogja hinni, hogy a' színen előadott mű ugyanaz legyen az olvasottal, valamint második esetben az olvasottban nem ismerünk többé a' színen előadottra és sokszor nemcsak bánunk, hanem boszankodunk, hogy önkénytelenül gyönyört találtunk az előadásban. A' vaudville' színészei valóban igazi értelemvesztegetők; ők annyi kibékítő 's kiengesztelő eszközzel bírnak, hogy a' legszárazabb írószobai számvívó 's a' legsötételeműbb philosoph is kényszerítik hódolni a' grátiáknak bizonyos nyajas, szelid mosoly által. E' színészekben minden játszik, még pedig öszhangzólag. Mindnyájan bírnak az ember szív' szükséges ismeretével 's olly mértékben mesterei a' társaséleti hangnak, hogy az egyezményes (das Conventiionelle) a' legsikerültebben párosul benne. A' vaudville' színészei ritkán fáradoztak azon mély tanulmányokban, melyeket a' tragicusok- és comicusoktól joggal várhatunk. Ők tisztán gyakorlatilag képzik magokat. Játzás és játszani látás teszi itt a' nevelés' folyamatát. Mi neki e' kettőn kívül szükséges, Páris' városa szolgál számára, melyet azért észlelő szemmel vándorol át. Ezen utóbbit igaz, hogy néha üres gyomorral teszi, de mégsem kedvetlenül. Valamelly észlelő, ki egészen szem (totus oculus) volna Plantus' mondása szerint, még mindég találna itt valami újat. A' párisi élet — 's a' vaudville költőnek főkép' ebben kell mozognia — végtelen tenger, melyből meríttetik, 's mely ki nem meríttetik.

Ausland. Nro. 277 — 278. 1838,

Fekete Soma.

GRIFFGAL SZEMLE.

Irodalomtörténet.

Histoire de la Littérature Allemande, depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, précédée d'un parallèle entre la France et l'Allemagne, et suivie d'une table analytique des matières, Par A. PESCHIER. 1836. T. I. II. Paris u. Genf. b. Cherbuliez. Ára 5 for. e. p.

A' német irodalom' ezen történetének írója, születésre nézve közepén áll a' francia és német között, mint genfi azonban inkább a' francia irodalom' íróihoz sorolható, — jelenleg Tübingában a' francia és angol literatura 's nyelv rendkívüli tanárja. A' könyv *de la Motte Fouqué* bárónak vagyon ajánlva 's szerzője azt hívé, hogy általa — szavai szerint — az európai irodalom' történetében (de talán csak Franciaországra nézve) egy hézagot töltend be, mellyre *Staël* assz. *L'Allemagne* című híres munkája figyelmeztetett legelőször. *Peschier* úr igen szerény előbeszédében elismeri vállalatának nehézségeit, melyek azonban, legalább az anyagot illetőleg, a' németben jártas szerző előtt, meglehetősen elenyészendettek, ha nagyobb buzgalommal fogott volna a' dologhoz. Ekkor kikerüli vala azon botlásokat is, mellyek, különösen az újabb történetre nézve, Franciaországban a' német írók' egyoldalúságát tanúsítják. — Hogy németnek, ha t. i. nemzeti irodalmával gondolt, a' szerző semmi újat nem mondhat, magában értetik; azonban kíváncsot lett volna, hogy sz. oly műnek, melly a' német szellem lépcsőnkénti kifejlését történetileg nyomozza, oly műnek

— az előbeszédben nyilvánított kellekét, határozottabban szemügyre vette volna, 's e' tekintetben neki *Gervinus* irodalomtörténetrajza igen jó példányul szolgálndott. Historiai elrendezése, legalább a' *második részben*, nem igen dicséretes; mert ugyancsak összezavar mindent 's gyakran említ későbbi eseményeket előbb történtek előtt. — Érdekesb reánk nézve a' czimlapon kiemelt Francia és Németország közötti párhuzam, mi jelen műnek bevezetésül szolgál 's mellynek alapvonalai nem újak ugyan, de így mennyire tudjuk — még nincsenek kifejtve sehol. — „Európában két nagyszerű elv uralkodik, (4 l.) a' stabilitas, rend- és egysége, és a' haladás, változás, mozgalom' elve“. E' két elv, szerző szerint a' Rajna által elválasztott, — 's mintegy ellentételt képző szomszédok között igen különbözőleg van elosztva. „Németországban a' külső nyugalomra mutat, de belől változás uralkodik 's szakadatlan szükség' előhaladni. Ezen erkölcsi munkásság, ezen törekvés, az emberi ismereteknek körét mindinkább tágitani, méltó joggal vívá ki Németornak e' mellek nevet: *gondolkozás országa*. — Franciaországban belől a' stabilitas — sőt merevenség' elve uralkodik, holott külsőleg minden mozgalom és változás alá van vetve. Ezért középpontja Németorn már régóta a' szellemi haladásnak, Franciaország pedig a' társadalmi és politica mozgalomnak. — Mennyi változásokon ment Franciaország 1789 óta keresztül 's millyen tűzhelye még most is a' forradalmi járválynak! — Németorn ellenben húsz évek alatt több vallási, bölcészeti 's irodalmi rendszert látott támadni, mint Francia-Spanyol- 's Olaszország egy egész századon által“. (Az elősorolt bölcészeti rendszerek közül hiányzik a' *Herbarté*, úgy látszik, erről *Peschier* úr mitsem tud, vagy talán a' másod vagy harmadranguak közé számítja?) — „Mennyire visszatartá Franciahont a' vis inertiae, mi minden ilyennemű újításoknak ellenszegül! — Most az újítók győztek az irodalomban; de milly küzdelembe került, olly egyszerű 's termékeny elveket kivívni, mellyeknek, az emberi gondolkodás' határit tágitván, a' lélekben — eddigelé ismeretlen benyomásokat 's gerjedelmeket kelte támasztaniok, — (mihez azonban a' francia lelkeknek — tekintve a' francia romantikát — mindeddig nem nagy szerencsét kívánhatunk) — milly nagy idő kívántatott arra, hogy a' francia színpad megszabaduljon egy bölcész' igájától, ki két ezer esztendő előtt élt Görögornban“. — Szerző ezen különbségből igyekszik megmagyarázni, miért minden nemzetek közül éppen a' német az, ki a' francziához legkevésbé hasonlít. Okát pedig az északi népek' elnélkedésrei hajlamának, a' természeti körülmények-, éghajlat-, művészethiány- 's zenétlen nyelvben keresi (de ismeri-e *Peschier* úr ezeket? valljon a' német vagy orosz nyelv nincsen-e olly hangzatos mint a' francia?). — „A'

német előtt elenyésszik a' valóságos világ, ellenben valamennyi elvont eszmék, mellyek' özönétől képzelőtehetsége áradoz, érzékileg felfogható 's anyagi alakot öltének. Mindamellett azonban, hogy a' németek illy elmélkedők 's tökéletesen szellemiek, mégis az élet' positivumához nagyon ragaszkodnak: náluk a' legmagasztosb szellemi ihletiséget a' legpolgáriabb szokásoktól, a' tudós szobájában emelkedő metaphysicai gőzt, a' legegpicureusabb élvezetektől, a' poésist prosától csak egy lépés választja el. (Ez különösen hangzik, de van benne valami igaz!) — „A' németek, Staël assz. szerint, monden benső gerjedelmek' okául az eszínüket veszik, — a' francziák ellenben a' szellemit érzelmekből fejtik ki, mi azután a' materialismus' szomorú tévútjára vezet. Illy rendszer a' költészetre nem való. Hogy nagyszerű elmés szavakat mondjunk, érzés meg hittől kell áthatva lennünk (de mint áll a' dolog e' tekintetben a' német költőkirállyal, minek szerző *Göthét* nevezi). — Franciaország (ezt sz. mondja, 's mit mondanak a' francziák?) bővelkedik versgyártókkal, de valódi költőt igen keveset mutathat elő. Mi hiányzik tehát ezen szellemdús nemzetnél? — a' hit. „A' vallás Franczthonban érzéki külsőséget kíván; Némethonban a' vallás egyszerű, komoly 's méltó ahhoz, ki az embert maga képére teremté, a' szívnek pedig szükségei — 's érzelmeivel nagyobb összhangzatban áll. Itt nincsen semmi külső, semmi jelkép vagy üres allegoria, nincsenek arany 's márvány paloták, mint a' kath. világ' fővárosában; nem szól semmi a' szemhez, fülhöz, szóval érzékekhez, hanem minden a' lélekhez“. (Valljon Némethonnak mellyik részéről beszél a' szerző? A' kath. szertartás világszerte igen egyenlő 's Némethonban is majdnem mindenütt megmaradt, sőt egykor, mielőtt a' német szellem maga sajáttságában különösen kifejlé, általános volt). — „A' francziák' jelleme világi ügyekbeni tehetség, diplomatiái finomság 's belátás, rögtön felfogás 's hirtelen cselekvés, ügyes test 's tüzes szellem, harci ösztön — minek legfényesb habérjaikat köszönik — 's azután pompaszeretet, ünnepélyek 's einlékekbeni fényüzés. Az egészen külső, egészen gyakorlati, egészen cselekvő élet' irányában emelkedik az elmélkedés' hatalma, mi úgy látszik az északi nemzeteknek (valamennyinek?) jutott osztályrészül, — azon komoly, fontoló 's inkább elvont szellem, azon parancsoló szükség, enmagába mélyedni — 's mindent, a' legműködőbb érzelemig 's belső mozgalomig, fejlesztés alá venni. Némethonban az ember a' világot képviseli kicsinyben, hol minden eddigi felfedezések mellett is, még mindég van valami ismeretlen rész felfedezendő. — A' politica Franczthonban a' nemzet' minden osztályait keresztül hatja; Némethonban szűkebb térre szorul a' köz életben. A' magányt, takarékossgot, családi életet 's békét szerető német némileg alattomosnak 's hi-

degnek látszatik, 's hiányzik nála azon élénk 's társadalmi vidorság, azon bája az elfogulatlanságnak, mely a' franczia társaságnak annyi ingert ad; de ezen látszatos fesz nem egyéb zavarodásnál. A' németek mesterséges udvariasság helyett, valódi gyöngédséggel bírnak, mely szívből fakad, — mert a' német azon nemzet, mely legtöbb jóakaratot, emberszeretetet 's szívességet tanúsít. — A' német hölgyekben nincs meg az a' lélekéberség 's élénk képzelőtehetség, mely a' franczia hölgyeket olly csábítókká teszi; de szívekben nyíltság 's őszinteség lakik, érzelmök tiszta 's olvadó, minnek oka az ő természeti türelmességökben, embertársak iránti szerfelett szeretetreméltó kegyességökben fekszik. Ők állhatatossabbak 's nyilvános társalgásban ha nem épen bájolóak is, de annál kecsesbék bizalmas körökben. Franczbonban az uralkodó tulajdonság *esprit* — (e' szóra a' német Geist vagy magyar szellem igen tág, a' Witz vagy elménczéség igen szűk értelmű): Némethonban a' lélek (Seele) 's főleg képzelgés (Phantasie). A' francziát jobban sérti a' hiba 's kevesebbé lepi meg a' szépség; ő a' művészet barátja 's nem csudálója a' természetnek. Az élénk 's ingerlékeny franczia gondolatait könnyen alakba önti, de annál gyakrabban felületes, egyoldalú 's állhatatlan. A' fontoló, lélekismeretes, komoly német lassan 's óvakodva fogalmaz 's ítél. Innen van a' közmondássá vált 's nem egyszer kikaczagott *német phlegma*, mi azonban e' nemzet' józan értelmére 's bölcsességére mutat. — Könnyen el lehet gondolni, hogy a' szép művészetek' képlete (theoriája) mind a' két nemzetnél különböző jellemű. A' XVI. században a' critica Franczbonban legmagasb fokra jutott először *Pascal*, utóbb *Nicole*, *Arnaud* és *Fenelon* által; de a' XVIII. században lehanyatlott, mert már jobbra csak a' külső alakot 's nem a' benső életet tekinté, 's így támadtak egyoldalú 's a' lángészf korlátozó szabályai a' franczia criticának, mely magát egyetemes törvényhozóvá akará feltolni 's mindent félrevetett szorosb vizsgálat nélkül, mit más nemzetek csudálnak. Ekkor jelent meg *Staël* assz. „l' Allemagne“ czimű munkája, 's ezen egyoldalú merészleteknek véget vetvén, az aesthetica nevezetes előlépéseket kezde tenni. — A' szellemi művek' megbírálásában a' németek minden más nemzetet megelőznek. „Nagyszerű művek' bírálása náluk nem közönséges foglalkozás, nem csupa nyelvtani vagy szónoklati feladat, hanem fontos hivatás. Némethonban egy jeles criticus egyenlő polczon áll akármeddig nagy szónokkal vagy költővel, — szintolly tiszteletben, szintolly csudálásban részesül. — Az olvasók is homlokegyenest különböznek Franczia- és Németországban. A' német olvasó' elméjét foglalatoskodtatni akarja, 's azt kívánja, hogy neki maradjon valami megfejtendő; a' franczia ellenben csupán mulatságból olvas, 's ha valami irat neki

eröködést okoz, már gyanús is előtte. A' német olvasók' nagyobb része komoly, kémlődő, nyugott; nem hevül fel egy könnyen minden agyére, vagy az elme 's képzelőtehetség' kicsapongására; bámulva sőt megrettenve nézi az új iskola bizonyos terményeit, melyek 5 év óta lidércz gyanánt kísértének bennünket (Franciaországban). Különös ellentét! Francz-honban irodalmi czimboraság minden nevetséges oldalaival 's egymást dicsőítgetéssel, röviden azon szörny, melyet divat-literaturának neveznek; Némethonban pedig akármellyik kis városkában azon gondolatbuvárok, kik évek óta, sőt gyakran fél századon keresztül magányban élnek minden lárna nélkül. Nem sokat csengve mulékony népszerűség után, mit *hírnek* mondanak, nem egy salon, cotterie, vagy clique' száinára dolgoznak, hanem tudományszeretéből, a' szép, jó, hasznos, 's minden iránti lelkesedésből, mi emberi szív előtt nagyszerű és nemes. — szóval dolgoznak: hogy szent tartózkodást hazájoknak és az emberiségnek lefizessék. — A' francia szellem talán élesebb 's ügyesebb, de a' német mélyebb. Jól jegyzi meg *Ancillon*, hogy a' francia helyesebben ítél a' viszonylagos, a' német pedig az általános felett, Ez mélyebben behat az eszmék' világába; amaz inkább otthonos a' valóság' világában. — A' németek minden népek között jószívűség, őszinteség 's elfogulatlanság által tüntetik ki magokat; ő előttök a' moral igen sokat nyom, 's tiszta, magasztos 's komoly jellemet öltött. — „Mi a' németet jellemzi, az egy szóval *kedély* (Gemüth, âme).“ Szerző ezt megmutatni ügyekszik a' karácson és egyéb házi ünnepek, közönséges szólásmódok által, millyen például ezen kérdés: „Wie befinden sie sich?“ ezzel mintegy fel is szólítja, hogy magába szállva vizsgálja meg en állapotát, még pedig inkább a' szellemi mint testi állapotot; ellenben a' francia Comment vous portez-vous? inkább a' testi mintlétre vonatkozik; említett jellemre mutat maga a' nyelv is, a' német nyelv egyenes, a' francia kétértelmű. — A' művészetekre nézve is ugyanazon ellentét fordul elő. A' német született zenész, a' francia azzá csak *lesz*. Némethonban mindenki énekel, 's kiváltkép' népdalokkal bővelkedik, Francz-hon ezekben igen szegény. Az instrumentalis zenében a' francia fény-, csin- 's hatásra tekint; a' németet mélység, érzelem, melancholia, emberszív ismeret, magasztos gondolatok, sükerdús kifejlés, festői 's változatos formák, felséges fogalmak jellemzik. — Hát még a' német 's francia költészet közötti különség? — A' németnek, a' gondolat minden, költészete elmélkedő és alanyi (subiectiv); a' francia hatást akár 's költészete szinpadí és szónoklati. E' különség kiváltkép' kiténik a' két nemzet' drámai képleteiben (theoria). Ezt sz. kevés szavakkal élesen akarta kifejezni, mondván: A' német elv *igazság*, a' francia *valószínűség*. A' német

anyagait természetök szerint kezeli; a' francia a' nézőkre számít, 's ezért nem merészel semmit, mi ezeknek legkevesebbé is visszatetszenék, ámde ez által a' drámai hatásnak, a' valóságos költőinek természetesen el kell enyészni. Sz. francia és német drámák által ügyekszik erősíteni állítmányát.

E' párhuzamból kitetszik, hogy *Peschier* úr a' német literatúrát a' francziák' figyelmére méltónak rajzolni iparkodik, 's hábor néhol túlságos is, de többekre nézve a' helyes mértéket szerencsésen eltalálta. Az első részben a' német irodalmat a' reformatióig kíséri. Alig hiányzik az e' részbe foglalt két időszak' jelesb tünényei közül egy kettő, 's igen dícséretes, hogy a' középkor' költeményeiből hosszabb példákat, sőt az *epos*bul terjedelmesb kivonatokat is közöl, mert csak így tűnik ki belbecsök leginkább. Ezen bizonyára nem rossz 's nagyobb részt másoktól kölcsönzött fordításokból ismét nagyon szembe-tűnő, mennyire áll a' francia fordítás erőre nézve a' német eredetinel hátrább. Ellenben az eredetinek darabosságai a' francia nyelv' simaságában elenyésznek. De valljon miért akarja sz. 92 l. Ulphilastól a' betűírás behozatalának érdemet elpörölni? Ha azt adja okul, miszerint nem fogták megérteni, ha addig ismeretlen betűkkel élt volna, úgy nem gondolja meg, hogy a' püspök' szerzeteseit a' betűk' jelentésére megtaníthatá, 's így ezek olvasni tudhattak, mert hiszen az olvasás' mester-sége húzamosb időig egyedül a' papság' tulajdona volt, 's csak később szivárgott által a' világiakra. — Véleményeiben sz. leginkább francia tekintélyeket követett: *Villemain, Chateaubriand, Rossi, Charpentier, Revue Germanique, Girardin, Eckstein* sat. A' németek közül, úgy látszik, csak *Bouterweck* és *Gervinus* ismeretes előtte. — Különös ellenmondást találunk a' 389 lapon; sz. ugyanis az mondja, hogy: „*Opitz* szüntelen sopánkodik a' háború kiszámíthatlan veszélyei felett, — 's erre nem sokára mintegy bizonyítványul egy helyet idéz *Opitz*ből, hol ez mondatik: „Ha valamely országban béke uralkodik 's küzdeni senki ellen nem kell, úgy ottan henyeség üti fel sátorát; munkátlanságból biztosság támad, 's végre az igen nagy biztosság szolgásgot szül. — A' szabadságot kívívni és megvédni kell; azt serkenteni szükséges, valamint a' föld' keble terméketlen, hacsak szántóvas nem szaggatja fel; a' szabadság ellenállást kíván; annak terjedése, élete fegyver harcsoz kezében“. — A' bizonyítvány tehát aligha jól van választva. — A' második részben a' német irodalom-történetiratot — mint a' czimlap mondja — a' legujabb korig folytatja. Már ebben sokkal több gáncsolandót találunk, de észrevételeinket csak futólag említjük meg. A' szerzőek *Klopstock*' messiássa iránti lelkesedését legkevesebbé akarjuk szemére vetni. A' mit egy ilyen épen nem költészeti anyaggal — költőileg tenni lehetett,

a' nagy költő megtette; 's a' német genius, míg önmagához hű marad, mindég méltó büszkeséggel fog ezen tiszteletteljes képviselőjére tekinteni, habár annak csak ódát csudáljuk is, 's mindamellett hogy ezen ódák között vannak fagyosak, álmaszaggossággal telvék, *Klopstock* mégis az újabb kornak mindég egyik legkitűnőbb dalköltője maradand. Különben a' fordítás néhol annyira silány, hogy a' francziáknak a' német' eredetéről valóban aligha helyes fogalmuk lehet. — Sz. igen felületesen ítel *Lessing* felett, kit meseköltőnek elismerni nem akar, holott a' mese' eszméjét talán senki helyesebben fel nem fogta, mint épen *Lessing*. Hogy ez a' mesékről maga is írt egy értekezést, úgy látszik, *Peschier* úr nem tudja. Szintolly felületesen bírálgatja *Lessing*nek drámaait is, így például *Barnhelm-Minnában* az iparlovag' igen jól talált alakját ócsárolja, pedig többnyire illyenek voltak azon francziák, kik akkor nagyrészt a' porosz hadseregnél szolgáltak, sőt ref. is nem egy eredeti *Riccaut de la Marlinière*t ismer. De *Peschier* úr *Barnhelm-Minnát* általában fel se fogta, 's midőn (57 l.) *Lessing* prosáját majd pórias, majd dagályosnak nevezi, világosan kimutatja, hogy a' német stylt 's kifejezést teljességgel nem ismeri. — A' „böles Nathan“, valamint az állítólagos vallási közönbösség feletti egész okoskodás is nem új, hanem silány. Nathan Szaladinnak, — kit *Peschier* úr *Lessing*nél erőtetettnak 's nyelvben és modorban gyermekesnek talál, — csak azon nagyszerű tanítást adá, melyet Krisztus is hirdetett, miszerint a' valódi religiót kebelben kell keresni, 's hogy annak van legjobb vallása, ki legtöbb jót cselekszik. — És miként említi sz. *Engelt*? (122 l.). Úgy látszik, *Peschier* úr a' német irodalom' egyik legjelesb prósaicusát nem ismeri, midőn róla így nyilatkozik, „*Engel* a' bölcész, Nicolai a' könyvtáros és Bahrdt a' híres theolog, voltak főnökei azon dicső társulatnak, mely egyrészt-ről *Voltaire*' iskolájára, más részről pedig a' berlini academiára támaszkodott. Ezen kegyenczeknek jutott minden literariai tisztelet, hírnév 's babérkoszorú, míg a' felvilágosodott 's értelmes férjfiak, kik a' büszke ész' tévedéseiről panaszkodtak, csak részvétlenség- gyűlölet vagy megvetésre találtak. És ezen úgynevezett reformátorok ellen egyesültek azután *Klopstock*, *Claudius*, *Hamann*, *Lavater*, *Göthe*, *Jacobi* és *Herder*, összes erővel 's lángelméjök' egész túlnyomóságával küzdendők a' philosophia és skepticismus meggondolatlan törekvései ellen“, Valljon honnan szedte *Peschier* úr ezen historiai adatot? — a' mennyi szó, annyi hazugság. — 236 lap. Göthenek szemére veti, hogy miért nem dicsóíté — mint *Chateaubriand* a' keresztény vallást. 239 lap szerint Göthe tökéletes udvari ember volt (mit külsejéből gyanítani nem lehetett). — 241 l. ez áll: „Göthet taglalván, ezen annyira eredeti 's egyetemes íróban va-

lóságos németre találtunk, becsületesre, szőrszálhasogatóra; — 's feltárlt előttünk a' mély gondolatoknak, határozatlan sejtelmeknek benne rejlő egész bősége. Megkell azonban vallani, hogy *Faust'* szerzője nem fordítá minden szellemi erejét a' vallás' védelmére, mellynek szorultságában ékesszóló védőre szüksége volt, — és hogy házi élete nem állott mindég összhangzatban gondolatai- 's érzeményeinek ideáljával, midőn ellenben egyik író sem érdemli meg jobban mint — *Schiller*, hogy benne a' szép jellem és szép elme' párosulását becsüljük, de nem kell gondolni, mintha talán Schiller magának a' keresztény vallás' dicsőítését tűzte volna egyedüli feladatul? 's mint illik az egész bevezetés Göthére? — mit mondjunk egy olyan történeti adatra, mint a' következő (244 l.): „*Schiller a' német egyetemekben* tanult, hol akkor kezdett *ama politicai és vallási vakbuzgóság csirázni*, melly később borzasztó gyümölcsöket ternett. Büszke 's nemes kedélye, tüzes képzelőtehetsége, csakhamar kénytelen lőn ama csalfa, de nagyszerű eszméknek, az egyetemes világjavítási abrándos nézeteknek megnyilvánlani, 's alig hagyá el iskoláit azonnal közrebozsátá a' *rablók*at“. — „*Moor Ferencz* — szerző szerint 253 l. — annyira iszonyatos jellemrajz, hogy kérdezni lehet, vajjon Schiller nem tévesztett-e czélt, midőn aztat oly utálatosnak és gonosznak rajzolá“. — *Moor Ferencz* Shakespeare III. Richardja, csak hogy ennek hős szíve nélkül. — „*Wallenstein* halálában nem *Wallenstein* grófnő, hanem *Wallenstein* húga, *Terzky* grófnő mérgezé meg magát (262 l.). — A' 326 l. szerint *Bürger* Göthe iskolájához tartoznék. — Sokan említve sincsenek mint *Ramler*, az öregebb *Kleist*, *Hippel*, *Hermes*, az újabbak közül — a' legújabbakat nem is számítva — *Rückert*, *Raupach* és *Immermann* felől igen méltatlanul vélekedik a' szerző. *Novalis* és *Arnim Achim* mint *első rangu* mathematicusok fénylettek. Az 1792 született *Schwab Gustáv*ról, ki már 1812 mint költő fellépett, ezt mondja: „*Gustave Schwab, quoique jeune encore, à su se faire un nom*“. Hogy *Steffens* norvég, *Peschier* úr nem tudja. — Mivel jelenleg *Peschier* úr Némethonban tartózkodik, a dolgokat majd valószínűleg szorosabban szemügyre veendi. — A' nyomtatás és papiros igen szép.

Altgemeine Literatur Zeitung. Mai, 1857. (130 l.).

M. I.

Lehrbuch einer Literaturgeschichte der berühmtesten Völker der alten Welt, oder Geschichte der Literatur der Aegypter, Juden, Armenier, Chinesen, Perser, Inder, Griechen und Römer, vom Anfange der literarischen Kultur bis zum Untergange des weströmischen Reiches. Von Dr. Johann GEORG THEODOR GRAESSE. Zweite und letzte Abtheilung. Dresden und Leipzig. Arnoldische Buchhandlung. 1838. 517—1350 l. 8-adr. Ára 6 for. 30 kv. e. p.

Ezen sok nehézségekkel járó munkának első szakasza a' derék szerző által minden lehető gondnal 's jelesen léven kidolgozva, méltó óhajtatást gerjesztett annak minél előbbi folytatása iránt; 's örömmel mondhatjuk, hogy ez a' várásnak megfelelően teljesült, és hasonló dicséretet igényelhet. Ebben a' kötetben is, mellyel az ő világ bevégeződik, — 476-ig Kr. után — mindeu egyes tárgyról, mindennemű literatúrai tudósítások' tömege van összehalmozva, mellyek mind arra, mit a' hajdankor' különféle népei ezen időszak alatt a' literatúra' mezején tudományban és költészetben adtak, egyiránt kiterjeszkednek, úgy hogy az egésznek minden bizonnyal magától a' szerzőtől is szándeklott teljességében nem könnyen mellőztetett el valami nyomatekosabb dolog, hanem mindenütt pazar kezekkel 's gazdagon nyújtva minden nemű tanúsítmányok és útastítások, kiadások' és egyéb magyarázó íratok' laistromai, ki nem véve még apróbb íratokat és academiai értekezeteket sem, millyeket a' mi korunk olly nagy számban mutathat fel, hogy ekként a' hajdankor' minden' népei' literatúrájának nagyszerű repertóriumát, és ezen literatúrának történetét létre hozhassa. Mert éppen az a' célja ezen tanító könyvnek, hogy teljes, 's lehetőségig kielégítő útastításokat nyújtson mind azoknak, valakik a' literatúrát és annak egyes íróit illető valamelly pont felett eligazodni akarnak.

Két időszakot foglal be e' kötet, melly e' szerint két fő szakaszra oszlik; az egyik Nagy Sándortól fogva Augustusig vagy 29-ig Kr. előtt, a' másik attól fogva 476-ig Kr. után terjed. Mindkét szakaszban össze van állítva minden, mi a' hajdankor' különféle népeinél ezen időszak alatt előfordul, még pedig úgy, hogy egy rövid tekintet után magokra e' nemzetekre, azoknak munkálataik is a' literatúra' mezején, a' literatúra' külön ágai szerint összeállítatnak. Ehez képest az első időszakban következő al-osztályok találhatók: philologia (zsidóknál, görögöknél és rómaiaknál); történetírás (görögöknél és rómaiaknál) annak segéd tudományaival együtt, mellyekként itt chro-

nologia, biographia, mythusok', literatúra' és művészet' története jelenelnek; költészet, még pedig zsidóknál, görögöknél és rómaiaknál, kiknél a' poësis' külön ágai is, úgymint dráma, epos, tanító költemény és lyrica megkülönböztetnek; theologia (zsidóknál és görögöknél), philosophia (zsidóknál, görögöknél és rómaiaknál), mathematica (görögöknél és rómaiaknál), ékesszólás (ugyan azoknál), epistolographia, törvénytudomány, medicina (görögöknél és rómaiaknál), természethistoria. A' második időszakban (30-tól Kr. 476-ig Kr. ut.) egészben véve ugyanezen al-osztályok találhatók, csakhogy más következtetésben és rendben, mi szerint a' philologia után, mely itt is a' kezdetet teszi, mingyárt a' költészet következik; azután a' theologia, philosophia, a' mathematicai és a' természettudományok, az orvostudomány, történetírás a' maga mellék-tudományaival (geographia, mythusok' és literatúra' története, chronologia), ékesszólás, törvénytudomány.

Ha immost az egyes részekhez fordulunk, 's az első időszakon kezdjük, mellynek az itt tekintetbe jövő népek' rövid áltnézete szolgál bevezetésül, tehát nekünk legalább a' rómaiakról és az ő literatúrájuk' menetéről kimondott nézet, mintha t. i. „a' rómaiak a' tudományokat leginkább csupán csak politikából, haszonlelésből, hiúságból és pompakedvelésből ápolták volna“ 's a' t. illy általánosan kiejtve igen erős, bár mi kevéssé akarjuk is tagadni azon befolyást, mellyet különösen az augustusi időkorban egy magának Rómának viszonyából származó természeti politica a' nyelvnek, költészetnek és tudománynak ápolására gyakorlott. 'S ha a' rómaiak már korábban is átlátták annak szükséges vlotát, hogy mint képzett nemzetek' meggyőzői, mellyek azonban erkölcsi és physical erőre nézve ő nálokna alább álltak, azoknak képzettségöket magokéva tegyék, és ekképen hatalmukat 's tekintetöket értelmességi eszközök által is támogassák, ha Róma' főbb rendei (gondoljuk p. o. csak a' Scípiókat) ezt különösen érzették, és ezért a' mívelt görögökkel társalkodva a' tudományra adták magokat, bizonyosan nemesebb indító okokat tehetni fel a' mellett, mint csupa hiúságot és pompakedvelést, vagy haszonkeresést és politikát.

A' rómaiakról szóló szakaszhoz van toldva egy hosszabb jegyzetben valami Olaszhonnak más népeiről is, kikről hozzánk némelly tudósítások jutottak; úgy reményljük hogy az újabb 's legújabb időnek dícséretes törekedései mellett, Olaszhon' Rómán kívüli és annak korát megelőző különbféle népségeinek viszonyait és nyelveit kipuhatolni, az ő literatúrai történetnek ezen része is, melly most olly igen szűk határú, nagyobb terjedelmet nyerhet. Csakugvan, mióta a' szerző írt is, már résznyire előbb haladt annak fürkészete. Az oskokról és az ő nyelv-

vek' 's írásuk' még fennlévő maradványairól Grotfend úr közlött egy nyomozkodást, mely a' szerző úrnak talán alkalmat nyújtand, azon megjegyzését (529 l.), hogy az oski írásvonatok csak az etruskiaknak elfajzási volnának, jövendőre megváltoztatni. Ugyanazon tudósnak nyomozati az umbri nyelvről az ő Rudimenta linguae Umbricae-jének 8-dik füzetével be vannak végezve; a' szerző még csak három füzetet idézhetett; óhajtottuk volna a' feliratoknál, melyek ezen nyomozatok' fő tárgyát képzik, azon nevezetnek felhozását, mely alatt azok ismereteseek, t. i. *eugubiniak*, valamint szinte az azokról megjelent legújabb iratok' megemléztetését is Lepsius-tól (De tabb. Eugubb. Berolin. 1838. 8.), Lassentől (Beiträge zur Deut. der Eugubb. Tafeln.), még ha bár annak régibb literatúrája, mely Lepsius' iratából teljesen kiszedethetik, elmellőztetnék is. Egyébiránt Ref. ezen óhajtasát éppen nem jelentette volna ki, ha más, hasonló esetekben a' szerzőtől illy literatúrát felhozva nem talált volna, melyet itt nélkülöz. Nyíltan megkell Ref.-nek azt is vallania, hogy ő maga is némelly részét annak, mit Röm. Lit. Gesch.-je második kiadá ának 63 's 64-dik l. az eugubini táblákról megjegyzett, most másként tenné fel, hogy nevezetesen az etrúriaira való viszonzatot egészen kitörtené, miután azokban teljességgel nem ismerhet fő forrást a' régibb etrúriai, de igen az umbriai nyelvre nézve, mely a' későbbi római nyelv' egyik fő elemét magában foglalja.

Az egyes tudományokban adatottak' áltnézetével kezdődő *Philologia* szakaszban felhozva találattik az, mi ezen időszak alatt a' zsidók', görögök' és rómaiak' grammaticai és nyelvbeli stúdiumaikra viszonylik. Nem akarunk az egyesbe mélyebben ereszkedni, 's csak azt jegyezzük meg, hogy Funcciusnak (németül Funke) felhozott íratái nem a' rómaiak' grammaticai stúdiumairól felhozandó literatúrához tartoznak, hanem inkább a' római literatúra' történetéről egyetemi munkák közt érdemlenek helyet; mert azok együtt véve ezen literatúrának egyes időszakok szerint (mellyek szintannyi külön munkákban adattak elő) felosztott, a' kútfőkből, még pedig azoknak pontos előadásával, vett történetét képezik, — minden bizonnyal legtekélyesebb a' korábbi művek közt, melyeket bíruuk, mely Ref.-nek is az ő: Római literatúra' történeté-nek felfogásánál jó szolgálatot tett, miért azt olly sokszor fel is hozta, és reá szüntelen utalt, mint fő kútforrásra. Egyébként ezen szakaszhoz Lersch-nek azóta megjelent munkája (die Sprachphilosophie der Alten, Bonn 1838.) a' szerzőnek némelly pótlékokat nyújthatna.

A' történetírásnál görögök és rómaiak jönnek tekintetbe, az elsőbbeknél néhány más elsikkadt historicusokon kívül, kiváltképen Polybius, Dionysius és Diodorus, hol még a' fő ki-

adások és más csekélyebb terjedelmű magyarázó iratok is fel vannak hozva. De éppen azért Diodorusnál, hol a' Wesselingi kiadásnak Dindorf által 1828. Lipsiában 5 kötetbe foglalt lenyomata említetik, megfogtuk volna nevezni Wesseling' eredeti kiadását (Amstelod. 1745. 2. Voll. fol.), mint szinte annak biponti lenyomatát (1793—1807. XI. Voll.) is, mivel mind a' kettő inkább el van terjedve, mint a' lipsiai lenyomat, melynek felhozását egyébként egészen czélirányosnak leljük. A' római történetírás az úgynevezett annalisták' felhozásával kezdődik, miután a' korábbi jelenetekről a' szükséges megjegyeztetett. Az annalisták közt, mint illik, Fabius Pictor neveztetik első helyen; de hogy az ő évkönyvei, valamint általában az ő közelebbi követőie is a' Cato' Origines-éig, görög nyelven valának írva, és ők ezeken kívül semmi más évkönyveket latin nyelven nem készítettek, arról alólírtunk most, a' legújabb időnek anynyi nyomozásai után, alig van többé kétsége, ámbár ez előtt másként nyilatkozott a' felől. Éppen azért helyheztet oly becses a' literatúra' történetében a' különös vizsgálódásokban és monographiákban, mivel azok a' legjobb, sőt egyetlen eszközök arra, hogy a' literatúrai történetíró, kinek a' literatúra' egészét fel kell fognia, az egyesben biztos és szilárd eredményekhez jussni, mivel lehetetlen neki minden egyest magának megvizsgálni és kinyomozni, hanem itt másokra és azoknak nyomozataikra kell okvetlenül magát hagynia.

Azon tévedést (5561.), hol Pomponius Atticus' *Annales*-éről van szó, mely 700 évnyi időközt foglal magában, megsztja a' szerző a' referenssel, ki (Röm. Lit. Gesch. §. 178.) eleinte hasonló értelemben nyilatkozott. De itt nem *Annales*-ről, hanem csak egy *Annalis*-ről (Liber) lehet szó, mint látszik, a' történetnek, még pedig legközelebb a' rómainak egy régibb jó kútfők után dolgozott chronologiai rajzáról. Ezt mutatta meg legalább Hüllemann Diatribe in T. Pomponium Atticum-ában, Trajecti ad Rhen. 1838. 8. (fő munka Pomponius Atticusról 's az ő literatúrai dolgozatairól és studiumairól)*, és Fr. Schneider Zeitschr. für Alterthumswissensch. 1839. Nr. 5. — Midőn azonban (658 l.) a' *Fenestella*' neve alatt a' florenczi Ficocchi által ismeretessé tétetett munka De Sacerdd. et magistratt. Romm. oly módon említetik, mintha ez a' Huschke által kiadott munka (Magistratt. et Sacerdott. P. R. Expositt. Wratislav. 1829. 8.) volna, tehát mindkettőt egészen meg kell különböztetni, mivel az egészen különböző két munka, és a' Huschke által kiadatott írat mintegy a' hetedik százba esnek; l. Röm. Lit. Gesch. §. 364. Az annalisták után következnek a' többi historicusok, kiknek munkáik, legalább résznyire, fennmaradtak, Cornelius Nepos (hol a' szerző a' Vitae excellentium imperatt.-ról, és azoknak gyanítható szerzőjéről nagy ügyelet-

tel nyilatkozott, mit csak javalni lehet), Caesar, Sallustius, Livius, Trogus Pompejus vagy annak epitomatora Justinus. Itt is fel vannak hozva a' fő kiadások, 's néhánykor, mint p. o. Liviusnál és Justinusnál, még apró iskolai kiadások is, melyeknek felvételére a' szerzőt, az ő más esetekben követett szokása' ellenére, itt egyenesen az iskolatanítókra való tekintet indíthatta; mi p. o. Justinusnál a' legújabb iskolai kiadások helyett inkább a' Bongarsius' régibb kiadását (Paris 1581.) hoztuk volna fel, mely critical tekintetben az a' mellett használt codexek miatt, melyekre Dübner a' maga becses dolgozatában teljes igazzal fordította ismét a' tartozó figyelmet, oly nagy fontosságú, vagy a' Gronovius Abrahamét is 1719. és 1760, mivel annak Frotscher által eszközlött 's megbővített lenyomata, itt megneveztetik.

A' történetírás' segédtudományi gyanánt jelenelnek, ettől magától egy mellék-osztályként elválasztva: *Chronologia*, *Geographia*, *Biographia*, *Mythus-történet*, *Literatúra* — és *Művészet-történet*.

Ref. itt kihagyta és magához a' történetíráshoz vette volna a' biographiát, mely amannak egészítő részét, vagy is inkább egyik oldalát, egyik irányát képi, míg a' másik az annalistikai irányban van adva. Ő inkább egy mellék-szakaszt képzelt volna: *Régiségek* címmel, és ez alá hozta volna a' mythus-történetet nagyobb részint. mint szinte továbbá egy Terentius Varrónak, Hyginusnak, Messala Corvinusnak és másoknak különféle munkáit, melyek a' római és olaszboni régiségnek különféle tárgyaira kiterjeszkedtek, mint p. o. az utól nevezettnak munkái: *De auspiciis*, *De explanatione auguriorum*, *De Romanis familiis* (melyek itt 565 l. maga a' történetírás alá tétettek), Hyginus' hasonló nemű munkái: *Genealogiarum libri*, *De Italicis urbibus* és mások, melyek itt 577 l. a' mythus-történet alatt említetnek, vagy egy Varrónak számos íratái: *De vita populi Romani*, *De gente populi Romani*, *Antiquitates rerum humanarum et divinarum* és hasonlók, melyeket a' *grammatica*' megyéje alá nem igen számlálhatni. Vagy mind ezeket és a' többi rokon foglalatú irományokat egyenesen a' történetírás alá kellene vinni, melyel azoknak minden bizsonnyal belső összefüggések van. — A' *chronologia* alatt jönnek elő Cornelius Nepos' *Annales*-ei is 569 l.; de ezen *Annales*-ek nem más munka, mint az az előtt 568 l. felhozott *libri Chroniconum*, hihetőleg a' római történetnek egy rajza a' legrégibb időktől fogva a' Cornelius' idejéig levíve.

A' *költészet*ről szóló szakaszban felhoznak a' zsidók', indusok', görögök' és rómaiak' művei; a' görögökei ellenben itt a' légnagyobb részt (591—650 l.) foglalják el. Itt is, mint az előbbi szakaszokban, megkülönböztetnek az egyes költés-

nemek: dráma, epos, tanító költés és lyrica az ő különbféle al-osztályaikkal. Bizonytalán nem fogja senki félreismerni azon különös gondot, mellyel ez a szakasz ki van dolgozva, valamint a' mindennemű utasítások' és idézetek' gazdagságát sem; azért is itt csak némelly csekélyebb kérdések vagy kifogások legyenek említve. *Ennius*, ki a' római epost a' tanító költeménnyel együtt alapítá, itt épen a' drámai költésnél van előadva, holott az ő drámai sem olly jelentősséggel, sem olly terjedelemmel nem bírtak, mint az ő fő költeménye, az *Annales*, minekokaért mi *Enniusnak* a' fő helyét inkább az eposnál mutattuk volna ki. A' 621. l. Cicero felett kimondott ítélet nekünk igen keménynek és méltánytalannak látszik; itt t. i. az mondatik, hogy ő *Aratusnak* astronomiai tanító' költeményét „szokott ügyetlenséggel és mesterkézettséggel“ fordította. De ügyetlenséget a' nyelvben, gyakorlottság' hiányát a' kifejezéssel bánásban nem igen vehetni szemére egy Cicerónak igaztalanság nélkül, mivel ő bizonytalán gyakorlott és ügyes fordító volt, ha bár nem *genialis* költő is. — A' didacticai epos alatt előjőnek *Ovidiusnak* más ide tartozó költeményei mellett az ő *Metamorphosisai* is (625 l.), mellyeknek Ref. a' *poëtai elbeszélésben* vólna helyök: a' szerző nem ismeri ezen időszakban az eposnak ezen al-osztályát, de igen a' következőben, hol a' 777 l. valósággal illy nemű saját czikkelyt csinált. A' *lyrai* költésnél pedig gyanúsni tetszik előttünk a' *Pervigilium Veneris*-t Lipsiussal az augustusi időkorba mingyárt *Virgilius* után tenni, mint itt a' 640 l. feltétetik, holott elrendelés és foglalat, nyelv és kifejezés, mellyek a' költeménynek későbbi időkort mutatnak ki, nem igen látszanak azzal megegyeztetetőknek. *Tibullus*nál *Lygdamus* nevű szerzőnek sokszor vítatott felvevése helytelennek állíttatik, úgy hisszük, teljes igazsággal, mivel mi ez ideig hiába kerestünk tulajdonképi megmutatásokat ezen költőnek létele, vagy biztos erősségeket *Tibull*' azon költeményeinek átvoltok felől, mellyek a' monda szerint ezen *Lygdamus*' munkái volnának.

Elmellőzve a' *Theologiának* szánt szakaszt, mellyben talán egy *Varrónak*, *Hyginusnak* és másoknak a' régi olasz-honi és római vallás' egyes részeiről nyomozatai megemlíthettek volna, a' *Philosophiához* fordulunk, melly a' következő szakaszt foglalja el, különösen a' római philosophiához, hol legközelebb *Ciceróról* különösebb értekezés foly, életéről s tudományos munkásságáról való közönséges vizsgálatok megemlítetnek, sőt munkáinak kiadásai is felhozatnak, valószínűleg azért, mivel a' *Cicero*' munkái egy részökre nézve itt jönek legelőször szóba, mert különben kérdehetnők, miért nem vétetnek értekezés alá ezen tárgyak az ékesszólásnál, melly csakugyan közép pontját teszi ezen férfiú' szellemi nagyságának. Mert a'

nélkül is, hogy Cicerónak reánk nézve több tekintetben olly fontos philosophiai munkáinak becséről és jelleméről sokat vitatkoznánk, csakugyan nehezen lehet literatúrai törekedéseinek ezen oldalát fő oldala gyanánt megismernünk. A' Nizolius' és Schütz' lexicalis munkái mellett (678 l.) felhozott munkája Schirlitznek: „Vorschule zum Cicero“ alkalmasint inkább találhatott volna helyet a' Cicerót egyetemleg illető íratok között (673 l.). Általában az, mi alább (697 l.) az *ékeksszóllás*' szakasza alatt Cicero' beszédeiről mondatik, nem látszhatik nagyobb terjedelmesség' viszonyában jelenni meg, melly a' munkának egyéb részeiben találtatik, hanem némelly előtt igen is rövidnek tetszhetik. Elmellőzzük ezen időszak' más osztályait, és csak azt jegyezzük még meg, hogy a' 716 l., a' *Medicináról* szakasz' bérekesztésénél, hol az Aemilius Macernek hamisan tulajdonított költemény: De viribb. herbarr. megneveztetik és a' kiadások végett Choulant's Handbuch der Bücherkunde d. ált. Medic.-re tétetik utasítás, az Edit. princeps és az Aldinus' kiadása mellett, mellyek itt megneveztetnek, ugyanazon Choulant általi kiadása ezen költeménynek, melly 1832-ben Lipsiában jelent meg, és magának a' költeménynek egy új bírálatát adja, megemlíthetett volna.

Ín most ezen kötet' másik nagyobb feléhez fordulunk, melly a' második korszak' harminadik czikkelyét képi (719—1322 l.), és a' literatúrának a' római világmonarchia' kezdetétől fogva Augustussal, ugyanannak nyugoton elényszteigi, az az 30 évtől kezdve Kr. e. 476 évig Kr. u. történetét foglalja be. Rövid megemlézése után azon nemzeteknek, mellyek itt tekintetbe jönnek, a' mennyiben literáriai dolgozatokat mutathatnak fel; következnek az egyes tanulmányok a' már feljebb megjegyzett rendben egymás után. Legelőször természetesen a' *Philologia*, vagy annak álnézete, mit a' tudós és tudományos nyelvstudium, a' grammatica és lexicalis nyomozás' fakjában Göröghon és Róma ezen korszak alatt tett; a' rómaiaknál 737 l. említés tétetik azon elősegéllésekről és gyámolításokról is, mellyeket ezek a' mind felsőbb, mind alsóbb iskolai oktatással összeköttetésben álló iparkodások és magok a' tudósok is a' római császároktól nyertek, a' mellett megemléttetik mind a' Hadriántól alapított athenaeum Rómában, mind a' Konstantinápolyban későbbben az ötödik százban felállított egyetem, ha úgy nevezhetni azt: olly tárgyak, mellyekről Ref. egykor egy academiai beszédben 1835. évben (mellyet a' szerző 1321 l. a' törvényiskoláknál hoz fel, hová az tulajdonképen nem tartozik) közelebből értekezett, mellyből a' szerző még néhány bővebb adatokat is vehetett volna. Most következik a' latin grammaticusoknak 's dolgozatainak teljes átnézete egészen Martianus Capellaig. Csak két jegyzetet akarunk itt magunknak engedni.

Az egyik Festust illeti és annak ismeretes kivonatát Verrius Flaccus' munkájából, amaz ismeretes könyvet: *De verborum significatione*; helyesen jegyzi meg a' szerző 743 l., hogy az eredeti egy Illyriában a' 16-ik százban talált egyetlen felirattal van még csak fen tökéletlenül, és több ízben kiadatott a' Paulus' excerptáival. De az ezentúl megnevezett 1471-ik évi *Editio princeps* csupán azon kivonatot foglalja magában, melyet Paulus a' nyolczadik százban a' Festus' nagyobbik kivonatából készített, és a' mely több kéziratokban is még fennmaradt. Augustinus volt első, ki Paulusnak ezen kivonatához a' maga kiadásában hozzáadta mind azt, valamit magának Festusnak munkájából felhajtáztatott, azután pedig Ursinus (kit nem rég követett Egger a' párisi 1838-dik évi lenyomatban) a' text' lenyomatát adá azon egyetlen, farnesei kézirat után, mely most Nápolyban van, és ott a' C. O. Müller' legújabb kiadására nézve (Lips. 1839. 4.) pontosabbn egybevetetett. A' másik jegyzet a' 746 lapot illeti, hol *Celsus* az ő nagy encyclopaediai munkája végett felhozatik, mellyből, mint tudva van, csak azon rész maradt fen, mely a' *Medicináról* értekezik. Ez alkalmat ad a' szerzőnek e' helyen, és így a' philológiánál, nem pedig a' medicinánál, mindjárt közelebből értekezni e' nyolcz könyvről: *De Medicina*, és az e' tárgybeli adatokat az ezt illető literatúráról, kiadásokról 's a' t. hozzáadni. Kétlők azonban, valljon, Celsus ezen dolgozatával felfogathatik-e azon grammaticai-philologiai néző pont alatt, mely alá itt hozatott; úgy az idősb Pliniusnak (ki 1192 's köv. l. a' természettudományok közt jelenik meg) hasonlóul itt kellett volna, véleményünk szerint, noha nem egészen illő, helyet találni. Minden esetre pedig a' medicináról tanító nyolcz könyvet elebb fogják az ezen tudományt illető szakaszban keresni, hová az, véleményünk szerint, valóban tartoznék is.

Azon terjedelmes szakasz, mely a' *költőművészetéről* szól, 751—844 l., befoglal görögöket és rómaiakat, kikhez még rövid szakaszokban Celták és germánok (melly alkalommal a' runákról is a' szükségesek előadatnak), zsidók, indusok, őrmények, syrusok járulnak. Az al-osztályok a' következők: a. a' görögöknél: hősköltemény, tanító költemény, lyrai költés, drámai költés, román; b. a' rómaiaknál: epicus költészet (hósi epos, poétai elbeszélés), tanító költemény (didacticai epos, satira, mese, epigramm), lyrai költés (tulajdonképi lyrica, elegia, heroid), drámai költés (tragoedia, comedia, mímek), bucolicai költés, román; azután görögön' és Róma' keresztén költői ezen időszak alatt. Az utolsó szakaszban, valószínűleg az alkalmasbb álténzés végett, az, mit a' hajdankor' két fő népének poésise e' mezőn felmutathat, nem különválasztva, hanem együvé állítva adatik elő.

Itt, a' nélkül hogy a' dologba körülményesebben ereszkednénk, úgy hisszük, ellent kell mondanunk a' szerzőnek, hogy a' költészet alá vitte a' *románt*, melyet ő prósai formája mellett is oda számítandónak hiszen, mivel az a' poësis' különféle ágai közt az eposhoz legközelebb áll, és ahoz kapcsolódik. Ott t. i., hol a' görögök' drámai poësisé után azon szakasz következik, és az ezt illető literatúra általjában felhozatik (melly közt Th. Warton Diss. on the origin of romantic fiction in Europe-ját is, mely az ő History of English poetry-je előtt áll, felhozza, ámbár a' régibb korbeli *görög* románról abban keveset találhatni), azt mondja tovább: „A' *románt*, mely nevét nálunk a' gallusoktól (?) vette, kiknél az a' lingua vulgaris vagy rusticá-ban iratott, (melly megkülönböztetésül a' régi romlatlan *latin*-tól, melytől azonban eredetét vette, *románi*-nak neveztetett és a' tanulatlan udvari emberek' nyelvévé lett,) és a' nemzet tanulatlan részének mulattatására volt szánva, prósai alakjának daczára is a' költésnemek közzé kell számlálni.“ 's a' t. Egy parenthesisben utasítások vannak adva Wachsmuth, Walter, Heilmann, Diefenbach 's mások' munkáiról és értekezéseiről, melyek részint a' régibb római nép-dialectet, a' lingua Romana rusticá-t, részint az abból későbbben a' középkor' elején Franciaország' déli részeiben és azokkal szomszédos tartományokban származott úgynevezett románi szólásmódot illetik (miről Dietz' fő munkáját: Grammatik der Romanischen Sprachen, szükség jelenleg megtekinteni), és így tulajdonképen egészen más valamit, mint a' miről itt legközelebbiről szó van, t. i. a' *görög* románt, az az: a' görögök' prósai literatúrája' egyik ágának származását, mely kivált a' mi időszámításunk' harmadik századától fogva, sőt egyes nyomok szerint, talán már sokkal korábban is feltűnik, és a' benne kidolgozott tárgynak hasonlatossága miatt, magának a' kidolgozásnak minden különbözőése mellett is ugyanazon névvel neveztetik, mely a' középkori időktől fogva hasonló osztályzatú iratokra nézve legelől déli Franciaországban jött keletbe; azon terminusokból, mivel az illy költött elbeszélések és ábrázolatok a' nép', a' lakosok' nagyobb tömege' számára lévén szánva, kik a' románi nyelvmódot beszélték, nem az ezen közönségnek igen is idegen és érthetetlen *latin* (de épen nem romlatlan) írásnyelven, hanem a' nép' nyelvmódjában, a' *románi*-ban (mellynek korábbi és első alapzatát valóban ama lingua Romana vagy rusticá-ban kell keresni) jegyeztettek fel, és így minden bizonnyal olly szükségnek feleltek meg, mely a' népben gyökerzett, és az egyháznak vagy a' törvényhozásnak tudós literatúrája és nyelve által ki nem elégíttethetett. De az akkor ekként származott, és így *románi* ábrázolatokat vagy elbeszéléseket, a' középkor' *románjait*, melyeknek származásukról 's képzésekről,

tárgyokra és alakjokra nézve, a' szerző által is felhozott Dunlop's History of fiction' első kötetén kívül a' Histoire littéraire de la France' hatodik és hetedik kötetében is bevezetésül terjedelmesebb felvilágosítások találhatók, csak nagy elővigyázattal lehet a' görögöknek régiebb 's hasonló tárgy' kidolgozásában némileg rokon iratokkal, valamint különösen a' rómaiakéival is összefogni; 's ha bár az, mit a' görög irodalom illy iratokból felmutathat, még valamivel közelebb volna is, de egy Petronius Arbiter' 's egy Appulejus' latin munkái, mellyeket közönségesen ugyan azon *román* névvel jegyeznek, sokkal távolabb vannak a' középkor' hasonnevű productionóitól, úgy hogy már ref. is felakadt rajta, vallyon a' maga: Római irodalom' históriájában, helyesen és nem alap nélkül hozta-e fel a' két megnevezett rómainak munkáit, mint *románokat*. Ez úttal csak azt jegyezzük meg, hogy a' mi legteljesebb meggyőződésünk szerint, sem a' görög, sem a' római románt (ha már e' nevet csakugyan meg akarjuk hagyni) a' költőművészet' meggyéjébe, sem alakjára, sem még foglalatjára nézve sem számíthatni; mert az a' rhetoricából és sophisticából eredett, melly először mindenemű költött beszédekben próbálkozott, azután pedig hasonló mulattatási czélokra más költött tárgyak', p. o. szerelmi kalandok', csudás elbeszélések' 's t. e. kidolgozására is adta hasonló módon magát, hogy egy elkényeztetett 's elpuhult közönségnek ugyanazon gyönyörködtetést és mulattatást nyújthassa; a' honnan az e' nemű görög elmeszüleményekben nyelv és kifejezés igen tisztán és folyóan meg is van tartva, de a' szerzők többnyire sophisticaként mutatkoznak, vagy rhetorokként, a' mi utoljára mind egyre megy. Az elmeszülemények' ugyanezen osztályába tartoznak, hasonló alkalmakból eredve, a' költött levelek, leginkább szerelmes levelek, millyeket Alciphron és Aristænet folyó és ékes görög nyelvben hátrahagytak; mindkettőt a' szerző minden bizonnyal méltán jelelé a' románnal rokonnak 's méltán helyezé közvetlenül a' mellé; csak hogy épen úgy nem számíthatni azokat a' poésishez, nunt a' románt. E' szerint mi ezt az egész románról szakaszt inkább az *ékesszólások* adtuk volna, mellyhez adnánk egy Themistoclesnek, Socratesnek, Phalarisnek 's a' t. hasonlólag költött, ámbár a' tárgyra nézve különböző leveleit is, mint rhetorikai és sophisticai gyakorlatokat, mint iskolai szüleményeket A' szerző ezeket az elébbi korszakba eső leveleket, min saját al-osztályt állítá össze *Epistolographia* czim alatt, és közvetlenül utánna tevé az *ékesszólást*.

Most következik egy felette terjedelmes, harmadfélszáz lapot betöltő szakasz, melly *Theologia* czim alatt nem csak az Ó Testamentomnak ezen korszakba eső különféle fordításairól, a' Mischnáról, Kabbaláról és Masoráról értekezik, hanem egész

patristicát is ad, mely az Új-Testamentom' különféle íratit, az apostoli atyákat, és az egyházatyák' öszves literatúráját, görögökét 's rómaiakét befoglalja, kiknek írásaiak itt foglalatjok 's irányuk szerint bizonyos fächok alá (polemica és apologetica, dogmatica, symbolica, liturgica, morál, bibliastudium és exegesis, critica) vannak rendelve. Ez a' felosztás igen kényelmes a' tudományos álnézetre nézve; igaz, hogy az egyesnek felaprózása némelly esetekben el nem kerültethetett; de épen abból eléggé megmagyarázódik ezen szakasznak nagyobb terjedelme, midőn ekként az egész theologiai literatúra, az egyháztörténeti úgy, mint az exegetikai és critikai, sőt még az archaeologiai is az előterjesztés' körébe vonatott, és minden egyes ismeretek és utasítások rendkívüli teljel adattak, sőt még a' Jésus Christus' személyéről vizsgálódások (mellyekről, mint *theologiai* nyomozat' tárgyáról mi itt, hol csak a' literaria historiait vesszük szemügy alá, ítéletünket megtartóztatjuk) sem zárattak ki. A' literáriai utasítások' és kiadás-laistromok e' tömege mellett, mellyel mindenütt találkozunk, óhajtanánk (hogy legalább egy specialis pontot érdekeljünk), hogy midőn p. o. az Új-Testamentom' fő kiadásai (960 's köv. l.) megemlíttetnek, annak előkelőbb és fontosabb egyes részeinek is, mint p. o. a' Pál' leveleinek; hol csupán Winerre van utasítás, kiadásai fel volnának hozva. De illy óhajtasokat itt vagy amott más is tehet; azok a' tárgy' terinészetében fekszenek, melly oly nemű, hogy nem könnyen tehet valaki mindennek eleget; csakhogy a' mellett az egészet mindenkör figyelembe kell venni. Azon hibát a' 981 l., melly szerint *Philastrius brixeni* püspökké tétetik megosztja a' szerző a' referenssel, ki talán épen oka e' tévedésnek, mellyre ötlet egy recensens már figyelmessé tette. Mert ott *Bresciának* kell állani.

A' következő szakasz a' philosophiáról szól, még pedig a' keletieknél (zsidók és gnosticusok), a' görögöknél és rómaiaknál. A' görög philosophia következő al-osztályokat számlál: aristotelesi iskola, új plátói, új pythagorási, stoicusi, cynicus, skepticusi, epicureusi; a' rómaiakról azután rövidebben és további al-osztály nélkül tanít; az egésznek berekesztését képvis a' görög philosophiának, mint szinte philosophoknak. sőt sophistáknak is történetéről írt különbféle görög írók, különösen laertei Diogenes, Philostratus (kinek *Vitae Sophistarum* azóta újabb kidolgozásban jelent meg Dr. Kayser által Heidelbergben 1838), és Eunapius. A' mathematicai tudományok, mellyek ezután következnek, több külön ágakra oszlanak, mellyek szerint az egyes felhordatik: arithmetica, geometria, optica, mechanica, hadtudomány, astronomia, astrologia és muzsika. Vallyon az igen szétiribélések' elkerülésére, mellyekre a' szerző világosan csak az ő mindent rendszeresen és szoros

tudományilag rendezni akaró látható törekedése által vitetett, nem lett volna-e tanácsosabb, némelyeket ezen al-oszályok közzül, mint p. o. arithmeticát és geometriát, vagy talán még opticát és mechanikát is egy rubricába egyesíteni, épen úgy mint astronomiát és astrologiát?

A' mathematicához sorozódnak a' megjegyzett kiterjedésben a' természettudományok, úgymint először physica és természetshistoria, azután a' titkos természeterek' studiuma (hol felhozatik az Artemidorus' Oneirocriticája némely hasonló iratokkal együtt, melyeknek ezen szakasz alá tartozásukat azonban legyen szabad kétlenem), végre a' mezei és házi gazdaság, hol Apicius is fel van véve, kinek valóban mi magunk sem tudnánk illőbb helyet mutatni, mint azt, melyet neki a' szerző künutatott, ki itt a' mezei gazdaságot a' természettudományoknak olly más ágaival hozta összeköttetésbe, melyekkel az, mint p. o. az épen megnevezett álmok' magyarázatáról munkával még kevésbb összefüggésben vagy tartalmi rokonságban látszik lenni. Mi a' literatúrának ezen ágát a' más két megnevezett ágtól, melly vele a' természettudományok' al-osztályát képi, inkább egészen elválasztottuk, és saját al-osztályként állítottuk volna fel.

Az *orvostudomány* után, melly a' természettudományokra következik, találjuk a' *történetírást melléktudományaival*, melyeknek helyzetök itt valóban egy kevésbé különösnek látszik, holott az szintűgy, mint az *ékesszólás*, a' literatúrának több azt itt megelőző, 's minden esetre alsóbb rendű és kevésbbé fontos ágai felett más helyet igényelhetett vala, kivált midőn a' két megelőző korszakban is a' történetírás' közvetlenül a' philologia után a' második helyet nyerte, az ékesszólás pedig, ha bár a' mathesis után is, de legalább a' medicina és természettudomány elébe állítatott. Nem tudjuk, mi okok indíták a' szerzőt, hogy az elébbi rendezést elhagyja, és mást válasszon, melly nekünk nem olly illőnek látszik, bár melly közönyös lehet is végre illy nemű munkánál (melly mint egy nagy, mindent befoglaló repertorium kikeresgetésre szolgál, 's nem formál további igényeket a' literatúra' belső menetének további kifejlésére, melly itt inkább külső oldaláról van felfogva), micsoda rendben és sorban változtatjak egymást az egyes al-osztályok, ha egyébként a' tartalom' álnézete és jó laistro-mok által gondoskodva van róla, hogy az ember könnyen 's hirtelen fellelje azt, a' mit keres, 's a' mi felől eligazodást és oktatást kíván.

Egyébként az egyesnek összeállításával, és minden utasítások' teljességével, mint szinte pontosságával itt is méltán megelégedhetni, a' biographia itt nem külön választva a' tulajdonképi történetírástól jelenik meg, mint az elébbi korszakban, és nem különös mellék-ágként adatik elő, hanem egyesítve az-

zal, mit csak javalnunk lehet, mivel mi p. o. itt a' *Scriptores historiae Augustae* vagy a' későbbi császárok' élettörténete szerzőinek szintűgy nem adnánk a' későbbi római időnek több történetíráti munkáitól elválasztva, különös helyet, mint egy *Aurelius Victor*nak, kinek könyvecskéje: *De viris illustribus urbis Romae* a' nélkül is annyiféle gyanúnak van alávettetve, vagy még a' *Suetonius*' biographiáinak is; mert az egész történetírás a' későbbi római császárok' idejében biographiai jellemet vett fel, mitől, ha néhány apróbb rajzoktól, mint p. o. *Eutropius*-é elnézünk, csak az egyetlen *Ammianus Marcellinus* formálhat kivételt. Megjegyezzük még, hogy, az ismeretes *Notitia dignitatum*, melyről *Böcking*' legújabb kiadását a' szerző még fel nem hozhatta, ki azonban *Böcking*' korábbi értekezését e' tárgyról nem mellőzte el, itt a' történetírás alá van hozva, mely alá, vagy legalább annak melléktudományai alá az valóban méltóbb joggal tartozik, mint a' törvénytudomány alá, mely alá azt korábban ref. állította. Annak szereztetését az újabban a' felett tett vizsgálatok' következtetésében nem tehetjük későbbre az ötödik száz' első éveinél.

A' történetírás' melléktudományaiként tűnnek fel mindennek előtt: geographia görögöknél 's rómaiaknál, hol csak azon egy jegyzetet akarjuk hozzáadni, hogy a' *Publius Victor*' 1268 l. megnevezett munkáinak, és *Sextus Rufus*: *De regionibus urbis Romae*-nak igazisága a' legújabb időben többszeresen kétségbe hozatott, sőt nekünk a' megmutatás is megígértetett, mely e' munkáknak a' tizenötödik százban szereztetésüket kétségen túl fogja helyezni. Azután következik *mythustörténet*, *literatúra* és *művészettörténet*, *chronologia*. A' bőrekesztést teszi, mint már felebb megjegyeztük egy szakasz az ékesszólásról, melyhez az 1306 l. egy jegyzetben hozzá van toldva az *epistolographia* is a' rómaiaknál, és egy más szakasz a' törvénytudományról, melyből a' *justiniánusi*, mint későbbi korszakba eső, természetesen ki van zárva.

Chr. Bähr után (Heidelberg. Jahrb. d. Liter. 1840. No. 1.).

A. B. S.

EGYVELEG.

Briefe aus Paris, von Karl Gutzkow. 1. Theil 291 s. 2. Th. 260 S. 12. 1842. Leipzig b. Brockhaus. (3. Rthlr.).

Először dícsértetni, azután gyaláztatni, vagy először gyaláztatni, 's azután dícsérni, talán éppen nem is dícsérni vagy nem is gyaláztatni. Mindezt megkaphatja a' „Párisi levelek” szerzője a' criticától, 's nem lesz keresztyén joga magát sem érdemtelennül dícsértetve, sem méltatlan gáncsolás által sértve erezni. A' milly mértékkel mérsz te másoknak, olyannal méretik neked vissza. E' könyv kézen forog. Talán kaján? — Nem. Méltánytalan? — Nem. De hát political célja van? — A' szerző ígérete szerint: igen. „Párisi leveleimnek nem vala céljok” így szól sz. „talán Franciaország iránt vonzalmat terjesztetni, vagy valaha nemzeti érzelmünkből valamit engedni. Nem, én ama boldogtalan tévelyek és a' rájuk épített veszélyes rendszabályok ellen akartam munkálni, melyeknél fogva Franciaország elszigetelteték”. Így ír a' második részhez csatolt „Függelék” 259. lapján, 's ezt pótlólag M. Frankfurthban írta. Ebből koránsem következtetem, hogy sz. e' szándékra M. Frankfurthba jött 's csusztatá könyvébe. Jó azonban, hogy el nem hallgatá. Az olvasónak egész végig sejtelve sem lehet róla 's a' státusférjfi legelőször hallja, hogy nem Franciaország az, melly enmagát, hanem az Anglia és Oroszország, Ausztria és Poroszország által fogvatba vett rendszabályok szigetelik el Franciaországot. Nem a' political cél tehát az, mi e' könyvet kapóssá teszi, de egyéb jelességei sem, mert hogy G. Párisba azon keblébe rejtett szándékkal utazott, mikép' ottan a' német irodalmat és a' német politicát, Némethont Franciaország irányában képviselje, ez a' könyvnek semmi kitűnő becsét nem adhat. De G. mint journalista és színiköltő hirben áll. Mind a' kettő segít. Azután

meg némi önbizodalommal lép fel. Önbizadalom pedig hódít. G. jól ír, igen jól. Stylje fenséges, kerekded, fesztelen. Szóval a' könyv könnyen olvastatja magát, könnyű olvasmányok pedig napi rendben vannak. — Továbbá a' könyv fehér papírosra csinosan van nyomtatva. Ez ajánló. És Brockhaus adja ki. E' mellett az egész könyvön keresztül egy egész sora nyúlik a' gondolatjeleknek, hova tudását és tudatlanságát, véleményét és kételkedését, tetszését vagy nem tetszését mindenik olvasó beillesztheti. Mulatságos olvasni olyan dolgokról, melyekről azt gondoljuk, hogy értjük. Mit nem értünk, átugorjuk. E' könyvet igen olvassák, vitáznak 's bírálják felette. De forradalmat nem fog okozni, sem kivételt a' napi irodalomban. Miután ki olvasták, vitáztak 's bírálgattak felette — nyugalomra dől 's sírja nem leend mély.

Szörszállhasogató rec. legelőször is azt mondhatná: G. könyvét párisi leveleknek nevezé, mivel *nem* levelek. Valóban nem levelek, sem alakjuk, sem tartalmukra nézve, hanem szakaszok, fejezetek minden felírás nélkül. Egy szó igaz *sokszor* mitsem teszen a' dologra, de levél mégis csak *mindég* levél marad. A' tárgyak' halnaza nagy, 's elég rosz hogy az előnyomatott tárgyjegyzék egyébre nem utal a' lapszámoknál. Az első részben húsz, a' másodikban kilencz levél van függelékekkel. Mielőtt a' sz. Párisba érkezett, első levelét Hannoverából, a' másodikat Kölnből, a' harmadikat Achenből, a' negyediket Brüsseltől írja. Valóságos csapás a' szerzőre nézve, hogy könyvének napfényre jövétele után már néhány hónappal jóslatai közül kettő kudarcot vallott; az egyik a' 3. lapon: „Hamburg nem sokára emberkereskedést fog úzni Ausztráliával“. Ennek köztudomás szerint vége van. A' másik (II, 210 lap) Franciaország' jövőjét illeti. A' sz. ezt az orleansi herczegre alapítá, de még volt ideje ezen mellécsatolt vallomásra (237 l.): „Egy elragadt ló Franciaországban rögtön minden számolást összezavart“. E' dulást valóban előrelátni nem lehetett. De gyanu támad a' sz. political combinatioja iránt, midőn első jóslatának „az *Aberdeen* lordnak mondott szavak: *je vous recommande l' Allemagne*“, lehető teljesedését csusztatja alá. Mondattak volna bár e' szavak épen olly bizonyosan, mint a' hogy *nem* mondattak, — még akkor is csak ingatag alapját tehetnék egy politicalai épületnek. Szerenese kell minden dologhoz, még jóslatgyártáshoz is. Mivel a' következés a' szerzőt illy rövid idő alatt kétszer hazudtolá meg, nem haragudbatik, ha nem hiszünk ezen álmofejtését (1, 107 l.): „Franciaország azon megvakult Sámsonhoz hasonló, ki csak békén várja, míg fürtjei ismét megnőnek. Még egyszer megfogja rázni azokat, 's vagy győzend vagy talán őökre romok alá süllyed“. Egyébiránt a' függelék' főtartalmát szinte efféle felelet teszi ezen kérdésre:

„Mi jövő vár Franciaországra?“ A' szerencse — ha egyéb nem — itten ismét hátat fordított a' szerzőnek, midőn *Guizot* helyzetét az orleansi herceg' halála miatt aggasztónak mondá, *Thiers*-nek pedig kedvező kilátást jósol. A' fogárd országlás-kérdés el *van* döntve és *Guizot* folyvást minister.

Hannoverából költ levelében a' sz. visszapillant Hamburg-ra, melyet égés előtt hagyott el, — a' levél 1842. mart. 4-én költ, — és a' lünebergi fenyvesben azon szekeressel találkozik, kinek kocsijára Franciaországba szállítandó házi szerei valának felrakva. A' fuvaros a' szerzőt nem ismeri meg. „Mit viszesz?“ kérdi G. „Butorokat, könyveket!“ lőn a' felelet. És emlékezeteket, gondolám, és fájdalmakat, melyek ezen karzék-ekhez, és könyveket és éji virasztásokat, melyek ezen szekrények- 's támokhoz kötvék. Itt állott az országuton, az én csekély vagyonom, 's meg nem ismeré urát, ki mellette csendesen elhajtatott“. Bizonyára igen nevezetes. Hasonló érzelgési roham szállja meg a' szerzőt Párisban (1, 137 's t. l.). Felingerli „egy hölgy' látása, ki eszméinek mélysége, nézleteinek költősége, előadásának fénye által mindent felülhalad, mi Franciaországban vele versenyez,“ rövidebben, meglátja *Du-davant* asszonyt, alias: *Sand George*-t. De „ő visszahúzza magát. Az évek óta szenvedő *Chopin* zenész ápolásának él. Ir-tózik a' kandiság toladokásától, melly benne nem a' szebb ter-mészet' szabályait, hanem csak a' kivételeket akarja tisztelni“. Mindamellet a' sz. nem állhat ellen ösztönének. Csak a' kört szeretné „látni, hol ő uralkodik, csak tudni, hová esnek sze-me, midőn szellemi munkáiban kifáradva ablakot nyit, keblét a' levegőn enyhítendő“. Szállására megyen. Balra 16-ik szám. Szíve feldobog. „Egy nagy új kőház. Hátul kert“. A' ridog kőház' kapuján olvassa: hogy egy kis szoba kiadandó. Szeren-csés véletlen. Csenget, a' kapussal comoediát játszik. *Sand* a' kerti pavillont lakja. A' kapus megengedi a' kertet megnézni. „Beléptem 's a' kis kertben szétpillanték. Nehány hárs, néhány szilfa, három, vagy négy virágágy. A' redőnyök lebocsátva. Ott lakott egy beteg szív. És így tekinték magam körül. Szel-lememben megindulva, legbensőmben megboradva. Minden fa ide látszott hajolni“. Mi másnak kandiság lett volna, a' szer-zőre nézve áhitatosság vala. „Saját szívem' sebei felpattantak, a' lélek idegein keresztül özönlének a' régi- elfelejtett talán-de még be nem hegedt fájdalmak“. Mély ábrándban tovább ballag. Vigaszt akar valami templomban keresni, de nem talál. Eszébe jut, hogy „már egy templomban volt“. Miért is kell a' németnek nevetségig sőt dőreségig érzelgősnek lennie!. Később a' sz. bemenetet nver II, 39 l. 's t. A' hölgy „kandalló mellett ült 's kézimunkát hímze. Szemközt vele leánya“. A' sz. néhány szép szót mond neki. A' hölgy kérde, mint tetszik Páris. A'

sz. tudakozódék, mint áll a' dolog *Dudevant*-nak kiadója ellen emelt perével? „Keserű mosoly, válasz helyett“. Csak midőn a' hölgy a' tüzet felszítá 's szivarra gyújtott, kezdte a' nyomasztó fesz oszolni. Mindamellett a' sz. helybenhagyja, hogy a' hölgy csupán udvarias szabályt akart követni 's lehetlenné tévé neki „ezen udvariassággal visszaélni“. Nem mondja sz. hogy sajnálja, de úgy látszik mégis. És 14 nappal előbb érzelgett.

Mit sz. Hannoveráról mond, ezen sorokba szorítható: „Hannovera' hangulata komor. Hiányzik itten a' szokásosság és bizalom' szíves közbenjárása. Jelenleg annak akaratját teljesítik, kinek kezében a' hatalom van, 's jövőre a' természet' rendére; az idő' hullámaira bízzák magokat“. — Sz. idejét a' francia történet' tanulására fordítja. 1831. Lajos Fülöphez, a' francziák' királyához viszi. „Kár, hogy ezen bölcs fő olly mogorva kinézésű. Mintha azt mondaná ezen ábrázat, hogy a' korona elfogadására kényszerítették. Szerintem régi berlini mathesis' tanítómhoz hasonlít — Lajos Fülöp is volt egykor mathesis' tanítója; azt hiszem, hogy ő Franciaországból szép privátvagyon köbgyökét fogja kihúzni. 1811. csakugyan ki is húzta, és a' számolás sikerült“. Így elménczkedve kezdi meg a' sz. (11. l.) Lajos F. elleni polemiáját, 105. l. mondja: „Lajos F. politicája fájdalom! inkább uralkodói, mint nemzeti, — inkább saját megerősítésére, mint Franciaország érdekeinek előmozdítására czélzó“. 106. l.: „Valami büszke, nagyszerű fekszik azon nyugalmas hidegségben, melyet Oroszország Franciaország' irányában mutat, — valami kisszerű Lajos F. azon sovárgásában, mellyel a' Sz. Pétervári cabinet egyetértését hajhássza“. Legjobban megvágja Páristól elválásakor a' 9. levélben (II, 214. l. 's t.). Itt ez áll: „Lajos Fülöpről általában ferde vélemény uralkodik. Őtet titoktartó, szótalan, saját egyéni czélját igen eszélyesen űző jellemnek tartják. Valamit *IX. Lajosból*, valamit *Cromwellből* tulajdonítanak neki, 's politieai nagy eszének műveül tekintik a' ministeriumoknak a' pártokat kölcsönösen felizgató viszátkodását. Ez mind nem igaz;“ röviden 's hatalmasan van kimondva. A' ki tehát mindezt eddigelé hitte, vakságban volt, 's G. vevé le szemeikről a' hályogot. *Gutzkow*-nak valóban régen elkellett volna mennie Párisba ezen műtétel' végbevitelére. Szerinte Lajos F. „a' legbeszédesebb, legnyugtalanabb, legbizonytalanabb jellem Franciaországban“. G. valamennyi francziát egyről egyig ismeri. „Természeti nyájassággal megáldva, minden egyéniséghez ragaszkodik, hogy magát előttök kibeszélje“. És mégis G. személyét elmellőzé, vele nem beszélt, „kellemetlenül érezve magát magányosan, rokon körre van szüksége, hol nyilatkozhasnék“. Erre G. épen a' legalkalmasabb ember lett

volna. „Lajos F. jószívű, tanult, éleselméjű, de minden erő, minden szilárd akarat nélkül“. Kérem igen szépen. „A' szívnek örökké forrongó dagálya nála csak szavakban enyhül: beszélni, nyilatkozni, magát igazolni — egyedüli élve Lajos Fülöpnek“. Minden királyi élvek között a' legártatlanabb. G. ezt az aggastyánnak megbocsáthatná. „Lajos F. goldolkozik talán, csak hogy igen hangosan, neki vannak gondolatai, de nem köti azokat össze, nincsen rendszere. Lajos F. örökké *magán kívül* él. Enmagával lenni egyedül, irtózik. Viszhangot, tetszést, zajt keres, szeret tanulni, szívesen közöl, beszél. Műveltség, jószívűség, méltánytalanság benne annyira összekevervék egymással, hogy nem tudhatni, melyik létrész túlnyomó. A' helyett, hogy titkolódzó, szótalan 's önálló volna, nyílt, 's minden oldalról támaszra szorul. — — Ő méltóságával együtt elhagyja magát, — mint valami remegő szinköltő (sz. talán tapasztalásból beszél?), ki darabjának sorsa felett aggódik, kezét fog az első hőssel úgy, mint a' lámpatisztítóval, ő a' francia népet mint valami úri ház' szolgálát, borralalóval szeretné magához édesgetni. Ő nem jut semmi határozatra, semmi rendszerre; megmarad azon eszme mellett, miszerint életét erkölcsi szükségnek tartja 's meglegszik azzal, hogy van, teng és addig meddig lehet magát fentartja“.

Ez *Gutzkow*' ítélete Lajos F. felett, 's mivel támokaival adós marad, az ő kegyes „annyit láthatni“-ja, nem jelenthet egyebet, mint: az általános kedvezőbb vélemény helytelen, — miért? mert én, G., mondom. Így eltérve, illy ellenkezésben a' közvéleménnyel — sz. maga ennek nevezi — ítél egy fiatal ember, kinek a' publicistai világban semmi érvényessége nincsen, egy fejedelem felett, ki az uralkodás' átvétele által Franciaországot polgárháborútól óvá meg, ki — hogy a' pártok közepette szabadon álljon — az igazságos középutat választá; kit Franciaország thronra emelt, kit minden hatalmasságok — a' modenai herceget kivéve — Anglia legelöször, Oroszország legutóbb, — elismertek; ki *szilárd akarral* 's *rendületlen erővel* állott a' propaganda' főnökei — egy *Lafayette*, *Lamarque*, *Odillon-Barrot*, *Mauguin*, *Salverte* ellenébe; kinek *szilárd akarata* és *rendületlen ereje* azon terveket megbiúsítá, mellyek a' Rajnát határvonalként követelék; ki azon elvnek elismerését kivívá, miszerint Európának a' háborgások' elintézésén 's kibékülésén kell igyekeznie, ki 1840. oct. 20-án, midőn *Thiers* a' thrónbeszédet elibe terjeszté, mellyben a' július 15-ki tractatust elvetnie 's miniserének azon lehetőséget megengednie kell vala, hogy egy millio katonával amaz egység' fogathatva vételét megakadályozza, *szilárd akarattal* 's *erővel* mindezt megtagadá, az egész ministerium' elbocsátását

rendületlenül elfogadá, 's ezen rendületlenség által, a' legbar-
jabb viszonyok között, Franciaország' becsülete és Európa'
békéje felett örködek, — ezen fejedelem, kinek Franciaor-
szág arany lálaemlékkel tartozik, 's kinek a' nemzetek' legna-
gyobb áldása, a' malasztos béke körül szerzett érdemei iránt,
senki sem vak, ki láthat és látni akar, ezen tiszteletre méltó
király *Gutzkow*' szemei előtt egy hitvány pénztözsér, szűkkeb-
lű önző, csúszó diplomata, ingó nádszál, egy agg, gyöngé,
fecsegő banya.

Valamint a' francziák' királya ellen, úgy ragad pennát G.
Kölnben költ leveleiben az ottani székesegyház' építése ellen is,
de azon különbséggel, hogy itten talán a' többség' véleményét
képvisei; a' többség pedig nem mindég esztelenség, mert ér-
telem nem lakozik mindég csak kevesekben. Szavai minden-
esetre költőileg szépek és igazságot lehellők. „Úgy tűnt fel lel-
kem előtt“ ezt írja a' 22. lapon, „mintha fenn a' kölni székes-
egyház' csonka tornyán, a' virtuóz *Liszt*' kísérteti alakja ülne
's ottan a' székesegyház' bevezetésén kalapálna 's billentyűzne.
Úgy tetszett, mintha egy pókhálót akarna szőni, mellyel orosz-
lányt fognak. Milly tolongás a' romok ormain! szájhősök, férj-
fiak, meglepetvők egy divatos bűn' ragályától, mellynek aris-
tophanese még el nem érkezett, a' *comité*-kórságtól; kakasok,
kik életék' büszkeségét abban találják, hogy minden alkalom-
mal *toast*ot kukorikoljanak; népszerűség-madárvarjak, kik min-
den ürügy alatt, ha még olly képtelen is, hírlapokban mint
indítványozók, pártolók, tervezők kinyomtatva akarnak fityeg-
ni. Mint másznak lajtorjáján az oszlopokra fel, mint nyújtnak
egymásnak üres csebert, phrasisokat, szólásmódokat, napi
gúnyszavakat, a' színlett szándékkal neveltséges ellentétben áll-
va. A' régiek szükségből építének; most nagyon is igaz, hogy
mi újabbak csak fitogtatásból építünk. — Ha ez a' székesegy-
ház felépül, nem lesz többé az igazi kölni székesegyház“. —
Általában az egész könyvben igen felséges gondolatok uralkod-
nak, nem keresettek, nem külmázások, világos képekben gyak-
ran csekélységhez kötve 's épen ezért kétszeresen szépek. Így
a' 18 l. „*Minden*-ben sajnáltam, hogy egy ismerősömet meg-
nem látogathattam, egy építész, ki malom- és sírkövekkel ke-
reskedik. Kövek, mellyekkel nekünk az élet' kenyerét őrlik;
kövek, mellyekre a' halál' savát, jóhírünket öntik! vannak
szegény földi küzdők, munkás, szorgalmas lelkek, kiknek csak
azon malomkővet kellene sírjokra tenni, mellyel életök' kenye-
rét őrlik. És a' ki életében a' legsúlyosabb malomkővet hurczo-
lá, legtöbbször a' legkisebb sírkövet kapja! És kinek malom-
's bajköve olly csekély vala mint gyűrűn a' drágakő, annak
legnagyobb sírkövet állít — a' világ!“ — Nem örömet ha-
gyom félbe hasonló helyek' idézését, de kevés olvasó fogja a-

zokat átugrani, 's ezek különben is hibáznak, ha e' könyvet kezekbe veszik. Ellenben botránykövecskék 's kövek sem hiányzanak. Így például (1, 62 l.) a' párisi műkiállításán az arc képek sz. előtt „rajzolt házasságvadászatok,“ — és (63 l.) a' saloni festmények teljességgel nem egyebek „mint festett rézmetszetek, színezett könyomatok“. Mit jelentsen ez, ha csakugyan kell valamit jelentenie? Az arczképek névtelenek, és a' mellékletnek, miszerint a' festmények a' rézmetsző vagy könyv-mó szellemén felül nem emelkedvék, értelme nincsen. Vagy a' 76 l. „Franciaországban minden a' személyek — Német-honban minden a' körülmények által történik“. Vagy a' 172 l. „*Balzac* quinola-ja minden tárgy, minden cselekvény nélküli dráma. A' gőzhajó egy spanyol' találmánya, még II. Fülöp alatt. Ez *Balzac*' felfedezése. *Arago* jót nevetett volna ezen; mi is nevetünk, mert ezen áltétel *gőz*“. Ezen áltétel *nem* gőz és *Arago nem* fogott volna rajta nevetni. Lásd: „A' gőzhajózás történetéhez“ cím alatt a' „*Blaetter f. lit. Unterhaltung*“ 1841. évi sept. 266 számában megjelent értekezést. Vagy 193 l. „*Eti-enne*, a' constitutionel társszerkesztője sok jót mondott (a' követkamrában), de senki sem érté“.?? Vagy, 7: „Ha a' francziák könyvekre fakadtak, mindég forradalommal szokták azokat felszárítani“. Mindég? A' történet ellenkezőt mond 's a' t.

Brüssel-ben költ levelében ezt írja a' sz. 47 l. „*Brüssel*-ben a' Wallon franczia elem szerfelett elnyomá a' német-flamandit“. Ez igen ártatlan megjegyzésnek látszik, azonban figyelemreméltó mégis, mivel a' sz. azt saját észrevétele gyanánt, még pedig alig 24 órai ottmúlása után adja. Általában efféle rögtönzött ítéletek az egész könyvet előzőnlük 's gyűlöletes tanúságot tesznek a' sz. követeléséről. Egy szerencsés pillanatban ezt maga is érzé. Nehány nappal Párisba érkezése után ugyan is, a' 94 l. ezen tudósítását: „Franciaországban dicsvágy lelkesíti a' művelteket, pénzvágy a' tömeget; ezért olly sokakban háboru, csak háboru után a' kívánat, legyen az bármilly ügyért,“ — ezen saját nézleteinek nyomos eredményét a' sz. következő szavakkal szakítja meg: „De nem akarok még ítélni, előbb szemlélődöm. A' külszín csalhat, 's előbb a' belsőbe kell még behatnom“. E' szerencsés percz többé elő nem fordul, a' derék szándék fogatlan marad. Pedig az ellenkező olly szükséges, olly hasznos lett volna, A' feledség' fátyolát vonhatandá némileg azon elhamarkodásra, melyt a' sz. elkövetett, mielőtt Párisban még igazán megmelegedett volna. *Rachel*-ről beszél a' 69 l. „*Rachel*' hidegsége a' franczia hölgyek' jelleme által általában menthető. Próbák által nem győződhetem meg (G. egy frankfurti hölgygel van összeesküdve), de azt gondolom, hogy a' franczianők szerelemben nagyobb önállóságot tudnak tartani, mint a' német hölgyek. Hiszem, hogy

franczianő magaodaadásával német hölgyé föl nem ér. — A' franczianők szeretnek a' nélkül, hogy az *égards*-ról lemondanának, mit megkelle nekik adni, mielőtt kihallgatnának. A' franczia nemi viszonyok közé tehát elvont elem, némi öntudat, valami észszerű keveredik, mit mi nem ismerünk“. A' sz. más szemében meglátja a' szalkát, a' magaében a' gerendát sem veszi észre. Egy communista szabó Párisban egy pár nadrág megrendelését el nem fogadja, azt vélvén, hogy G. az ő tudatlansága felett írásban nevetett, 's G. a' II, 119 lapján felkiált: „milly vizsgálat nélküli hirtelen ítélet!“ Mutató nomine de te fabula narratur. Mindenesetre igen sok volna, és az irodalmat terhes veszteséggel fenyegetné, ha azt kívánnók, hogy senki olyan városról ne írjon, melyben mint útczasuhancz nem élt. De distinguendum est inter et inter. — Leveleinek kelete szerint a' sz. mártius 17-én érkezett meg Párisba, 's május 2-án utazik el; teszen: hatheti és négynapi mulatást. Ezen hathét és négynap alatt a' sz. várost és embereket, szokást és erkölcsöket, színházat és academiákat, mindent, mit Páris felmutathat, 's miért Páris Franciaország, olly pontosan kiismert, hogy rólok nemcsak beszél, hanem ítél is. Nem veheti rossz néven, ha ezt egykissé sokallom. Szinte tudom véletlenül, mi kell ahhoz, hogy idegen országokat, idegen embereket kiismerjünk. Azonkívül G. ez alkalommal volt legelőször Párisban. Második látogatáskor gyakran egy nap képes arra, mire első ízben egy hét alig elegendő. Továbbá G. a' franczia nyelvben nem jártas annyira, hogy azt könnyűséggel beszélne. Ezt ő maga sem titkolja (I, 41. 80 II, 41 l.), 's milly időrabló akadály ez, nem szükség említeni. Megengedem ugyan örömet, mikép' a' sz. olly jelesen elkészülve, olly gazdag előismeretekkel ment Párisba, hogy fél szemmel többet látott, mint egy oktondi hetekig mindkét szemével. Azt is megengedem, hogy Franciaország és a' francziák felett Némethonban hozott némelly ítéletet a' helyszínén nyert gyanánt árulgat. De ez szinte kárára van. Miért nem vallja meg nyíltan: „Így vélekedtem, mielőtt Párist látám; így gondolkozom, mióta láttam“. Ez volna becsületesen, becsületesség pedig mindenre jó. Ha már lángeszének, jeles felforgó tehetségének diadalt akart kivívni, — miért áldozá fel a' szerénységet? Egy: nekem úgy látszik, úgy vélem, sokszor épen annyi, mint egy: úgy van, én állítom. De tagadó ítélet kétszeresen sért 's fenhéjázás ellen a' critica önkénytelenül kikel. Nemelly nyersebb gáncsolást G. ennek köszönhet.

Annak, mit a' sz. Párisban látott és leír, a' színházak főtárgyát teszik. 80 lapnál többet tölt be velek: I, 65. 84. 96. III. 127. 154, 163. 180. II, 6. 49. 's t. Igen sok egyes tárgy' megbrálására egy szépirodalmi lap' kimért hasábjain. Kit azonban

a' színházi ügyek érdekelnek, itten dús élvezetre talál. — Valamint a' színházakba, úgy a' luxemburgi palotába a' pairekhez (1, 158) és a' követkamrába (1, 188) se engedi a' hely' szűke a' szerzőt követnünk. Itten ugyanis alig marad egyéb választás, mint vagy néhány ívet lemásolni, vagy tulajdon olvasásra utalni. A' követkamra' leírása véleményem szerint fénypontját teszi a' könyvnek 's sokkal kibékít. A' szerzőnek szerencséje volt egy zajos ülésben jelenlenni; szellemdúsan 's ügyesen, világos színekkel élethíven festve állítvák előnkbe a' kolompósok: a' hírlapokban kigúnyolt elnök *Sauzet*, a' mar említett *Etienne*, az erős tüdejű *Portalis*; a' hosszú, aszkóros testalkatu *Glais-Bizoin*; *Guizot* ki nem beszél, hogy beszéljen, hanem beszél, hogy valamit mondjon; a' virgoncz, élénk *Piscatory*; a' vakmerő *Mauguin*; a' halottkérő képű gyöngé *Desjober*; a' három óráig szüntelen mosolygó, széken ide 's tova feszelő, kurta lábait csaknem a' léghen lógázó *Thiers*' feltűnő 's Napoleonra emlékeztető arczvonású kisded alakja; a' katonai tekintetű *Soult*; a' hevesen szónokló *Testa*. Az ülés' egész tekintetét következőleg rajzolja a' sz. „Látám semmiséget és nagyságot ezen státustestnek, láték némi nagyszerűt és némi aljasat, látám a' Pantheon' előcsarnokát és egy inaszobát“. Derék az is, mit sz. ez alkalommal (207 l.) Algirra vonatkozólag mond. Csak néhány sort idézünk. „A' vita most Algirra került. Ki nem ismeri a' tanakodásokat ezen szerencsétlen hódítás felett? Örökös egyformaságuk csak a' vita közben felhordott számok által változik; a' seregek' száma akkint növekszik, mint a' hitelezéseké. Évről évre több ezer ember és több millio pénz. — Minden tavasszal ugyanazon kísérettel kezdődik, 's minden ősszel ugyanazon sírokkal végződik. Már régóta felhagytak volna Algirral, ha megtartása mellett három körülmény nem szólana. Először félnek, nehogy az angoloknak vele némi szívességet tegyenek; másodszor a' török birodalom' felosztásánál Algir' bírásánál fogva igényt akarnak szerezni az egész északafrikai tengermellek' birtokára; harmadszor félnek azon ismert tényről, miszerint Franciaországban mindaz népszerűtlen, mit a' kormány pártol, 's mindaz népszerűvé lesz, mivel a' kormány felhagy“.

A' sz. résztvevén a' fourieristák' évi nagy lakomájában 's történetesen — mint mondja — kezébe játszattván egy nyaláb rőpirat ezen czím alatt: „A' német ifjúság' segélykiáltása“, kiadva és szerkezve néhány némettől — megragadja az alkalmat (1, 231 és II, 102) a' fourierismus és communismus' bővebb megismertetésére. Minthogy egyik szakasz sem hoz fel lényegileg valami újat, bizvást elmaradhattak volna. A' ki ezen dőreségek iránt közömbös, a' velek betöltött lapokat átugorja, a' kit pedig érdekelnek, az a' tartalmat már úgy is tudja, ha

máshonnan nem, a' *Morgenblatt*-ból bizonyosan. Ezen kitétel dőreségek megegyez Thiers' kifejezésével: „ki a' fourieristákat bolondoknak nevezé (I, 284)“ és G. saját nézetével is: „Nem hiszem — így fejezi be — hogy szükségünk legyen egy új mesterséges társadalmat kigondolni, hacsak el nem csüggedünk a' réginek felszabadítása mellett harczolni. A' társadalmi viták' eddigi mezeje, reformatori törekvéseink eddigi vallási és politicalai szempontja tökéletesen elég arra, hogy a' munkát nyomástól, a' díjt a' megcsalástól, a' természet' adományát mesterséges terheitől megszabadítsuk“. És ez így van.

A' szivarozó *Dudevant* asszonyon kívül a' sz. még több jeles embert felkeresett. Millyenek *Thiers*, *Guizot*'s mások. Csaknem kivétel nélkül közli a' tartott beszédeket, 's ha híven közli azokat, úgy tisztelet becsület a' sz. emlékező tehetségének. Efféle nyilvánításokat sokan méltánytalanságnak nevezik; ez gyakran megtörténhetik, de G. e' pirotságot — úgy látszik — nem érdemli meg. Midőn utazó írók egy *Guizot*, *Thiers*-általában nevezetes ember előtt állanak, ezret lehet egyre tenni, hogy írotábla gyanánt tekintetnek, mely lehető gyorsan mindjárt a' bevégzett beszéd után mindent magára veszen türelmesen, 's természetesen óvakodnak olyast mondani előttök, mit kinyomtatva nem szeretnének látni, hanem az író urakat közlönyeikké használják. Itten tehát méltánytalanságról szó nem lehet. Ugyancsak megjárta a' sz. *Jules Janin*-nal. Ezen gazdag újságírónál tett látogatásának leírása (II, 14.) igen jellemzi G. jószívűségét. Mint fogadá el *Janin* a' szerzőt, mint erősitte előtte ismételve, hogy hat hónap óta nős és boldog, szerfelett boldog; majd *à la jeune France* heretvált barkóját simogatja, majd Adéllel szerelmeskedik, majd ablakhoz szalad, szobáit mutogatja, bútorait, könyveit, menyekzői ágyát, mindent tarkán összevissza — ide's tova beszél, majd Adéllel kergetődzik, a' szobában pálczával fel's alá járkál, nyilatkozik: hogy Adél' nem első szerelme, hanem első házassága; egy szolgaleánynak, ki levelet hoz, magyaráztatja: hogy leveleket tányéron kell beadni, azután eltávoznak 's a' látogatót ott-hagyják egyesegyedül, — derék, hogy a' sz. mindezt hűségesen elbeszéli, a' pajzán újságíró fel nem ismeri, ki Adéllel együtt tréfát űzött belőle, hogy tüstént hírül adja a' jámbor németeknek, milly különcz ember ez a' *Jules Janin*. Vagy talán később átlátta a' kajánságot, és *azért* nevezé (36 l.) *de Vigny* ellenében *Janin*' firkálásait hitványságoknak?

Börne Lajosról teszen végezetül néhány szót. 's némelly kebelben talán viszhangra talál. Ha azonban (I, 92 l.) a' francia jellem alapvonásául veszi azon szomorú körülményt, miszerint jelenleg Franciaországban minden a' munka terhe fe-

lett jajveszékkel, senki dolgozni nem akar, mert vannak emberek, kik élveznek, úgy kérdezze csak meg Némethonban a tanító és törvényszéki elnök urakat — és ugyanazon választ fogja kapni. Munkaiszony' és élvkórság' fővonásai a' mi — korunknak! — A' ki tudni kívánja, mint tetszett a' szerzőnek Páris, megmondja a' II, 231 l. „Szeretni és érzelegni Párisban, élni azonban és meghalni a' szülőföldön!“ Némi tekintetben igaza lehet.

Az Allg. Lit. Zeit. (1843. febr. 58 sz.) után.

M. J.

BIBLIOGRAPHIA.

2. A. MEMOIR of Ireland, native and Saxon, by O'CONNELL. Első darab, 1172—1660. Dublin. 1843. — Munkája' célját, így fejtí ki a' bevezetésben O' Connell. Régóta érzettem mi nagy baj az az Angolokra nézve, hogy olly nagy tudatlanságban vannak, mind arra nézve, mi Irland' históriáját illeti. Olly korszakba jutottunk, mellyben mind inkább szükséges, hogy ezen tárgyak megvizsgáltassanak 's értessenek. Hogy megmutassam mennyire szükséges egy illy tanulmány 's hogy azt könnyebbé tegyem, ezen emlékiratot írtam. Munkámban chronologiai rendet követtem, olly módon mindazáltal, hogy egész tömegben előterjesszem az Irland' népével elkövetett igazságtalanságokat az angol kormány által, az angol nemzet' teljes helybehagyásával, vagy legalább megegyezésével. Szabadon kimondom, hogy főczélom megmutatni, miként az angol nemzet, kormánya' bűneiben mindég osztozott. O' Connell úr Irland' históriáját, több korszakokra felosztá. Az első kezdődik Strongbow' becsapásán 1172, egész 1612-ig az az a' sziget' teljes meghódoltatásáig. Az utolsónak, a' catholicusok' emancipátiojátóli időt (1829), Victoria királyne' uralkodásának negyedik évéig (1840) kell magában foglalnia. O' Connell úr ezen korszakok' mindenikéről egy egy emlékiratot szándékozik írni, bizonyos számú észrevételek, próbák és felvilágosítások által támogatva. Az első darabban megjelent bizonyítványok 's felvilágosítások, különféle szerzőkbőlí kivonatokból, 's egykorú oklevelekből állanak. Mi illeti a' jegyzeteket ezek különösen declamatiói magyarázatokból allanak. O' Connell úrnak ezen első munkáját, ugyan azon tulajdonságok 's hibák jellemzik, mellyekkel beszédei bírnak. Felváltva terjedelmes és szabatos, durva és eleven, ékesszóló és aljas, különös és

fenséges, de ő hontásai jogainak 's érdekeinek, mindég rettenthetlen védnöke, az unió' legszenvedelmesb, legmeggyőzőhetlenebb ellene marad.

3. *HISTOIRE naturelle de l' homme, comprenant des recherches sur l' influence des agens physiques et moraux considérés comme causes des variétés qui distinguent entre elles les différentes races humaines*; par J. C. PRICHARD; traduite de l' anglais, par le Docteur F. ROULIN. Paris, 1843. J. B. Bailliére, 2 dar. 8-adr. 40 szívelt metszvénnyel és 90 a' szövegbe iktatott fametszvénnyel. Ára 20 fr. — Az ember' természethistóriája, melyet a' tudós Roulin, francziára fordított, nem annyira a' tudósokhoz van intézve, mint a' mívelt emberekhez, azon egyedekhez kik a' nélkül hogy a' specialis embertanba kívánnának ereszkedni, ezen tárgyról közönséges esmereteket kívánnak szerezni. Dr. Prichard úr sebes áttekintéssel, de megkülönböztetett vonásokban adja egy részt, az ember' minden physikai jellemeit, azaz a' színben, arczvonásokban, testi arányokban különbséget, a' különbféle emberfajoknál; más részt az erkölcsi és értelmi különösségeket, melyek hasonlókép' a' fajok' egymástól megkülönböztetésére szolgálnak. Törekedett ezenkívül, mennyire a' tudomány' mostani állapotja engedi, megismertetni ezen különféleség' tüneményeinek természetét és okait. Ezen célból leirta a' föld' felülegén elterjedt különbféle nemzeteket, 's ujra felfogá mind azt mi ezeknek egymás közötti viszonyáról tudva van 's mind azt, mit a' históriai és philologiai kutatások' felfedezhettek, azok' eredetére 's históriájok' első szakára nézve. Ezen tanulmányokat bevégezvén, ezen előzményeket megalapítván, Dr. Prichard azokból a' második darab' végén következendő következményt húzza. „Rövid összeváltésben így szól, ha azon lények' öszveségét tekintjük, kik okosság' gyakorlatával bírnak 's beszélni képesek, mindnyájoknál azt találjuk (bármilly különbséget mutathatnak is egy családtól a' másikhoz, külső tekintetre nézve) hogy ugyan azon belső érzelmekkel, ugyan azon kívánságokkal, ugyan azon undorokkal bírnak; szívök' mélyében, mindnyájan megesmerik, hogy bizonyos láthatlan erők' hatalma alatt vannak; a' rosznak és jónak többé kevésbbé világos esmeretével, mindnyájan bírnak azon öntudattal, hogy a' bűn büntetés nélkül nem marad, 's hogy attól öket még a' halál sem mentheti fel; mindnyájan, noha különkülönféle mértékben képeseknek mutatják magokat, a' szellem' tehetségeit kifejtő műveltségre, azon elevenebb 's tisztább világ általi felvilágosításra, melyet a' keresztyénség terjeszt el a' lelkekben, a' vallás' gyakorlatához 's a' polgárosított élet' szokásához alkalmazkodásra; szóval mindnyájan ugyan azon értelmi természettel bírnak. Ha most ezen tagadhatatlan lettdolgot, azok mellé állítjuk, melyek az ösztönök 's az álla-

tok' más psychologiai tüneményei közti különbséget illetik, mely különbségen alapul főkép', mint megmutattuk, a' fajok közti különbség, teljesen felhatalmazza érezzük magunkat ebből azt következtetni, hogy minden emberfajok, ugyan azon egy nemhez tartoznak, 's hogy mindnyájan egyetlen egy törzsök' ágai".

4. LES MUSÉES *d' Espagne, d' Angleterre et de Belqius, Guide et Memento de l' artiste et du voyageur*, faisant suite aux Musées d' Italie, par LOUIS VIARDOT. Paris, 1843, *Paulin*, 18-adr. Ára 3 fr. 50 cent. Viardot Lajos úr, a' spanyol, angol és belga museumokra nézve azt fevé mit mult évben tett az olasz museumokra nézve, 's mit jövő évre nézve a' müncheni, bécsi és berlini museumokra nézve teend. Jelen kötetbe részletes leírása foglaltatik minden művészmunkáknak, melyekkel bírnak Madrid, London, Hamptoncourt, Brüssel, Bruges, és Anvers. Két különös fejezet szól az Alhambráról és a' Westminster apátságról. Ezen két híres emlék, melyek az architecturára és szobrászatra nézve valóságos museumok, a' képek' leírásábani kerülhetlen egyhangúságot más tárgyakkal szakasztják félbe. Valamint ezen museumok, egy részt vezér 's memento gyanánt szolgálnak a' művészeknek 's utazóknak, ugy más részt a' művészet barátinak is ajánlják azok magokat, kik az emlékek' studiumának szentelik idejüket, a' nélkül hogy lakhelyöket elhagynák. —

A. B. P.

ÁTTEKINTETE
A'
KÜLFÖLD' LEGÚJABB
HADI-LITERATÚRÁJÁNAK

BEVEZETÉSÜL
EGY PILLANAT A' MIENKRE IS.

(Lásd Tudománytár 1841 Aprilis, 1842 Aug. 1843 Május füzeteit).

Folytatás.

X. Die militärischen Briefe eines Verstorbenen an seine noch lebende Freunde etc. Adorf, 1-te Sammlung, 1841. 2-te Sammlung, 1843.

A' legújabb kor hadi eseményekben bár ha szegény, de mégis nem csekély számú hadtörténeti munkákat hoz életbe. Jó kedvvel tekint a' katona — a' cselekvés' embere — illy időszakban a' multa vissza, 's hogy mind annak szemléletével, mit mások a' harcztéren végeztek, 's ruik még ismét megtörténhetnek, mellyekben majd nekie is részt kell vennie, belső sugallásokat nyerhessen. Mindenki, a' ki csak a' tudás e' körében az othonosság' szükségét érzi, kétségenkívül azok' fáradalmát köszönettel veendi, kik maguknak feladásul tűzték ki: elfogulatlanul a' tények' kútforrásai szerint mindazt híven előadni, a' mi csak a' következtetés' egyesegyedüli alapjául szolgálhat. Ha pedig egyébiránt az események' lehetséges való ismerete a' hadtörténet, általában minden történet' tanulásának legelső feltétele, úgy az ollyan tudás magában még nem elég.

séges, mely a 'mu't idők' eredményeiből folyó tanokat a' tényleges élethez közelebb hozza; mert többen tudhatják azt: mik történtek ebben, vagy amabbani időszakban, de azért még sem értik voltakép' mindenkor első áttekintettel a' pillanat igényei' követeléseit rögtön elhatározni. Hogy tehetségeinket kiképezhessük, másnak tapasztalásaiból eszélyesek lehessünk, szükséges a' hadvállalatok' indokaiba, hatásaiba, rendelményeibe és eredményeibe közelebről ereszkednünk. De illyes nyomozások sok-félékép' tehetünk. Az értekezésünk' tárgyává tett levelekben divatozó előadás' módjából kiviláglik, hogy azok *Clausevitz* generál munkáinak folytatásai, és azok útmutatásul szolgálnak: mikép' juthat közelebb a' nagyobb publicum a' már nyomtatásban megjelent munkáiban foglalt theoriák' megértéséhez, és mind e' mellett az előbbi vitatások' szellemében minő újabb theoriákat lehessen felállítanunk.

Az egésznek életbenítésére az előadás dramaticai, olympos a' színhely, hol az elhunyt hősök — tudnivaló rólok felkeil tennünk, hogy ők minden balitélet nélkül mentek a' jobb életre át, — felváltva vitatkoznak mythologiai istenségekkel.

A' mi pedig az előadás' tartalmát illeti: részint-háború események analysáltatnak, hogy azokból a' seregek' legfőbb kormányzatára theoriák álltassanak össze, részint allegorikai, humoristicai példázgatásban katonai kérdések fejtegettetnek meg.

Az első szakasz' leveleiben legelőbb is *Gusztáv Adolf*, *II. Fridrik*, és más több nagy hadurak a' háború természetéből kifejlődött theoriák' jelességei felett vitatkoznak; midőn egyszersmind azt is bebizonyítják, hogy azon theoriák' segedelmével a' hadtudományban egy tökéletes forradalom történt. Maga *Napoleon* ekép' fejezi ki magát olymposi sorsosai előtt „*Ha eme theoriák már előbb felállítvák, úgy azokat több hadvezérjeimnek tanulmányul ajánlottam volna.*“ De tulajdonkép' a' hadtudománynak a' többször ismételve kimondott tökéletes felforgása miben áll, azt alkalmasint közvetlen a' háborúról szóló nyolcz könyvből lehet csak feltalálni. Az új tanak alaprajzául talán a' 14-ik levélben szőnyegre hozott legfőbb alapelvet lehetne felállítani, úgymint: *Legfőbb dolgunk maradjon mindig az, hogy méltányos és okszerű czélt tűzzünk ki mindég igyekezetiünk' tárgyául, és annak elérésére legyen módunk 's eszközünk is elég.* De így elkell azon állítás' valóságát is ismernünk, hogy az eddig viselt háborúkban a' fent említett fődologra nem igen ügyeltek.

Következendő több levélben azon kérdés vétélik nyomozás alá: *valjon a' 30 éves háború korában a' védelemre-e, vagy a' megtámadásra fordítatott több erő? Horn* kelfel legelőbb is, *Gusztáv Adolf* partra szállását 1630, és Pomerania' elfoglalását elbeszélendő. Utánna a' rákövetkezett hadjára-

tot *Tilly* festi le. A' svéd király németföldöni vállatai felett maga tesz közönséges szemlét. De eldöntöleg a' kérdéses tárgy felett világosan egyiksem fejezi ki magát. Ezután *Bernhard weimari herczeg* a' nördlingeni ütközetéről értekezöleg a' védelem mellett nyilatkozik, a' hol is ő támadólag munkálva *Ferdinánd* királytól legyőztetett, *Werth János* határozattan a' támadás mellett szól. Hogy azt olly jeles kalandor vezér — mint ő — pártolja, igen természetes, de kevesbé méltányos, hogy a' támadási mozgalnak' elsőségének támogatására miért hozza ő fel például épen a' közép és felső Rajna vidékén *Bernhard* herczeg ellen vívott csatáit, mert tudva van a' herczegget nem annyira megtámadtatásai hírták a' Rajna' jobb partja' elhagyására, ezt ő inkább az okból tette, mert *Lothringen herczeg*' fenyegető mozgalmaitól méltán tarthatott, és a' francia hadak csak vonakodva engedelmeskedtek parancsainak. A' rheinai harczgát' megvívására sem fordíthatott *Werth János* nagy erőtetelt, mert a' francziák annak védelmére úgyszólván mit sem tettek, és ott csak egy olly parancsnok ellen vezérkedett, kinek a' fegyver' lerakásakor jutott eszébe, hogy ő tán magát az időelőtti feladás végett elegendőkép' nem is igazolhatná. *Bernhardnak* a' Rheinfeldennél felállott *Savelli* és *Werth János*' hadai ellen tett támadása, mely alkalomkor az iment nevezett két hadvezér fogságba esett, mint a' támadó mozgalom' túlnyomó hatásának legkitűnőbb példája hoztatatik elő.

Erre *Wallenstein* — mint a' nagyszerű megtámadások' képviselője emel szót. De épen e' hadvezér' vállalatainak jelleme inkább védelmi mint más. Ámbár *Wallensteinnak* — mint ő előtte *Mannsfeldnek* és *Braunschweignak* nagyon is sikerült az akkori viszonyokhoz mérve nevezetes harczertől felállítani, de mindazokkal nagyszerű támadó hadat ő még sem víselt. Első felléptekor *Wallenstein* 1625 az Elbe vidékén egyebet nem volt képes tenni, mint magát *Mannsfeld*' támadásai ellen védeni. Két később a' magyar földre kénytelen lőn követni. Midőn pedig 1627 az éjszaki németországot hadaival elborítja, *Tilly* a' németek' erejét már akkor egészen megtörte, 's így *Wallsteinnak* többé nem kellett valami tetemes harcz-erővel küzdenie. Stralsund' megtámadása nem sikerült neki. Nürnberg elleni halk nyomulása, midőn t. i. ő másodszor átvevé a' fővezérséget 1632-ben, továbbá a' fürthi sajátlagos védelmi tábor, szinte a' lützeni ütközet sem tartoznak voltakép' a' támadó jellemű vállalatokhoz. Következő hadévben is mint tudjuk — igen későn kezdett *Wallenstein* a' mozgáshoz, cselekvéstelenül időzött Schweidnitznál, és később csak az Oder vidékére irányzott gyors marsa, 's onnét felső Pfaltzba nyomulása által tett némileg készüléteket erőteljes támadó munkálatokhoz, de azokkal is csak hamar felhagyott, *Bernhard* her-

czeg elől szüntelen kitért, Pilsen és Éger mellékére vonult, hol is végveszély érte.

Banner és Torstensohn harczvállataikra támaszkodvák — nagyobb joggal nyilatkozhatnak a' támadó háború' elsőbbsége mellett, leginkább az utóbbi, a' kinek 1642—1645 munkálatai — a' végrehajtás' gyorsaságát tekintve — az újabb kor' hadviseléseivel összehasonlíthatók, és a' közelebbiről megismertetést mindenkép' megérdemlik. De a' többször érintett kérdés' definitív megfejtését fellelni még azokban sem lehet. Annyit azonban bevallhatunk, hogy a' különféle háborúi időszakok' eredményei is különfélék szoktak lenni.

A' következő levelekben *Turenne* 1674-ki hadjárata Elzászban, és ugyanannak a' Vogézek' nyugoti oldalán *Bournonville* vezérlete alatti császári sereg, 's a' *brandenburgi* választófejedelem hadai' tanyázásainak meglepésére irányzott 1674—1675 közti téli huzama jön vitatkozás alá. Továbbá igen érdekesen előadvák a' *brandenburgi* fejedelemnek a' svéd hadak' a' nyugoti porosz földről elűzetésükre tett merényletei, melly alkalommal 3500 fegyveres és 34 löveg számkán szállított a' kúri és frisihaffon át.

Az első gyűjteményhez tartozik még a' hadtörténeti nyomozások' kiegészítésére Bécs 1688-ban a' törökök általi megtáborlatának előadása, és a' merész megtámadás és álhatatos védelmezés végetti híres Budavára 1686-dik megrohamlatának igen érdekes leírása. De midőn az ott parancsnokoló *Lothringen herczeg*' saját munkálatának folyamát elbeszéli, emlékező tehetsége valamennyire eltér a' valóságtól, azt mondja t. i. „midőn *Baden. Lajos* markgróf Simontornyától előre nyomulna Dárdánál a' Duna' hídját elégette,“ holott e' czövek híd, a' mellyet már egyszer 1664 telén *Hohenlohe* és *Zrinyi* elégettek, még nem is a' drávani átkelésre, — Duna itt szóban sem jöhet, — hanem a' Dráva' balpartján több ezer lépés-re terjedő mocsáron általi közlekedésre szolgált, mert a' ki a' Dráván Eszéknél át akar kelni, annak ott egy hidat, többnyire hajóhidat kell a' folyón ütnie.

Most már *Lothringen* 1687 és *Eugen* 1697-ki hadjárataira jön a' sor. *Lothringen herczeg* mozgalmi feletti vitatkozás következtében az okból mondatik elrendezettnek a' Valpontúli harczmunkálat, hogy a' törökök' oldalékat megnyerni, és a' nagyvezérrel közlekedését a' többi török hadaknak veszélylyel fenyegetni lehessen; a' nagyvezér t. i. *Lothringen herczeg* Budavarávali egybenfüggésének megzavarása okáért a' Dráva' balpartjára átkelni törekedett, a' mi pedig több stratégiai kombinációkkal szoros kapcsolatban állt. A' herczeg munkálatának megfejtése egyszerűen csak abban alapszik, hogy a' császári hadaknak, minekutánna a' töröksereg' megtámadtatása

el lőn határozva a' Dráva' jobb partjára, hol t. i. a' nagyvezér táborozott, kellett átkelni; Dárdánál pedig a' mocsár végett, és mivel ott az átkelés az ellenség' szemeláttára történhetett csak meg, az átnyomulás semmikép' végbe nem mehetett. A' híd tehát messze feljebb jöhetett létre, és így a' császári had élelmezésére teendő szállítmányok a' Dráva' jobb partja hosszában veszélyeztetve éppen nem lehettek, mivel az ollyas szállítmányok nem a' Dunán, hanem a' Dráván Stiriából jöttek. Az Eszék melletti török tábor' erősege végett, a' melly az akkori szokás szerint körül volt gátolva, *Lothringen* a' Dráva bal partjára visszatért, és ott vívta ki a' nagyvezér elleni fényes győzelmét. A' nagyvezér t. i. végre bátorkodott átkelni a' Dráván, és megtámadni Mohács és Siklós közti marson a' császári hadat, de e' megtámadás torkára fort. A' császári had élelmezés' indokából indult útjának, mivel Mohácsen hiányzott az élelem, Siklóson pedig bőségben volt minden.

Eugen herczeg' marsútja 1697. Zentától a' római harczút' hosszában a' töröktábor' szeme előtt természetesen az oldalti mars feletti vitatkozás' tárgyává lőn. De itt ismét megkell jegyeznünk, hogy *Eugen* midőn íme vállalatát Olymposban elbeszéli, az esemény' egész történetére már nem igen emlékezett, és elfeledé mind azon tudósításokat áttekinteni, mellyeket ő maga tett császáranak, 's a' mellyek pedig még életében nyomtatásban megjelentek (*Theatrum europaeum*, XV köt.). A' többi közt azt mondja *Eugen*, hogy ő a' péterváradai tábort észrevétlenül hagyta el mivel a' Szultán' száguldói még Temerinig sem kalandoztak. Pedig tudjuk azt, hogy a' török lovasság' egy része nem csak az egész vidéket Temerinig bebarangolta, hanem még Óbecsétől is egy mértföldnyire a' mocsároni híd' felperzselése végett szerte száguldozott. Végre az egész lovasság odanyomult és a' császári hadat megrohanással szüntelen fenyegette, és egy puska lövésnyi távolatban azt nyomban oldalazta. Ebből még azt is lehet következtetni, hogy az oldalti marsok még sokkal erősebb ellenség' közelében sem olly veszélyesek, mint azt a' theoreticusok állítják, a' fennebbi példa állításunkat bebizonyítja, mert *Eugen*' mozgása fél-mérföldnyi távolatban a' töröktől — még pedig rónaságon történt, ha csak valaki azt nem veti ellenünk, hogy *Eugen*' elenese *Musztafa* volt.

A' zentai ütközet nagyobb részletességben adatik elő. Itt a' törökök mint tudjuk *Eugen* igen jeles mozgalmi és megtámadási rendeleteinek túlnyomósága által a' tiszáni átkeltekben meglepettettek, és így a' folyó jobb partján maradt seregük' felét elvesztették; a' zentai ütközet' pártársa a' sz. gothárdinak, a' mellyben 1664. Montecucoli a' Rába jobb partjára átkelt

török hadat tönkre verte az alatt míg annak másik fele ténytelenül az ütközetet nézni volt kénytelen.

A' levelek' második gyűjteményében a' hadtörténeti példák már szaporodnak: *XII. Károly* svéd király szászföldöni, és oroszországbani hadjáratai közelebbről felvilágosítanak. Végre *Napoleonnak* is, (ki tudomásunk szerint csak hamar halála után *Caesar*, *Alexander*, és *II. Fridrik*' bírószeke elébe idéztetett,*) újra néhány háborúi végett megidézttetve, magát igazolnia kellett. Ő t. i. *XII. Károly* az 1812. hadjáratáról párbeszédet tart, és bárhuzamot von mindkettőjük vállalatai közt, *Segúr*' munkáját minden critikai vizsgálat nélküli anecdotá és beszélygyűjteménynek nevezi, annak valja azt minden történetismerő, már *Gourgaud* is bebizonyította azt. A' vitatkozás' folytatában *Clausevitz* is részt vesz a' beszélgetésben, 's azt állítja hogy ő a' francia-orosz háborúnak végét már előre látta, tehát szinte ő is a' végnek kezdetét abban rejteni jósolta.

Igen magához vonzólag van a' pultawai ütközet, és *XII. Károly*' törökországbani tartózkodása leírva. A' történeti parallelában *York*, *Wittgenstein* és a' svéd tábornoki test' összehasonlítása alkalmával igen talpra esett characterfestéseket találhatni, szinte ott is néhányakat, hol előadatik: minő alku-dozások történtek, midőn a' poroszok a' francziákkal frigytól elszakadni készültek.

Most a' sor a' spanyol örökösödési háborúra jön. Azezen küzdést okozta politicai viszonyokat *III. Vilhelm* fejtegeti meg, továbbá *Eugen* maga adja elő 1701-ben Pó vidékére irányzott — a' lessiniái hegyeken átvitt marshuzamát. Itt az az észrevétel tétetik, hogy ha ugyan akkor, midőn a' herczeg Castalbaldónál Adige folyamon átkelt, Roverchiarónál és Cevionál is serege' nagyrésze átkel, a' francziákat en détail leverhette volna. De valljon ha *Eugen*' hadai egymástól két vagy három marsnyi távulatban több helyen átkelnek a' folyamon, ez illy elszakadozások' káros mivolta nem lettek volna-e veszélynek kitéve, a' midőn már *Calinál* a' Pó alsó vidékén összecsoportosította seregét, és Mantua a' francziáknak bízott menedékül szolgált? Említésben jön még Cremonának *Eugen* általi meg-lepő elfoglalása, a' mely ugyan *Villerois'* elfogatásából eredhet, de kétségben vonható nyereségen kívül nem nagy hasznot hajtott, ámbár milly mesterileg volt is az elrendezve; továbbá *Eugennek* 1697-ben Serajwo elleni száguldozása, mely alkalmammal ő jól kiszámlált előrevígyázatának fényes próbáját adta.

*) Histoire politique et militaire de Napoleon, racontée par lui même au tribunal de etc. etc.

Az 1703-ki harczesemények csak általános vázlatokban adatnak elő. *Maximilián* választófejedelem tiroli hadjáratát nem maga beszéli el, mert ő az olymposi társalgásban részt nem vesz; nem tudni mi okból *Villars* francia tábornagy tesz jelentést helyette, még pedig sok részletben elég hibásan, ő a' többi közt azt állítja, hogy *Maximilián* a' brenneri elszárcsétlenülült mars után Kufsteinon át vette hátrálátát, pedig ez nem úgy úgy van, mert azon pontból kezdett ugyan előre nyomulni, de Zirl és Scharnitzon át Mittelywald felé kellett kivívnia hátrálátát később.

Az igen tanúságos 1704-ki Rajna és Duna vidékén viselt háború munkálatai két levélben adatnak elő; úgymint: *Tallard* tábornagnak két ízben a' Schwarzwaldon átvitt, 's példás rendszerrel igazgatott marsa; *Montecucollinak* az al-németföldről Duna mellékére tett előnyomulása; — nem különben Schellenberg' hős megrohamlása, elszánt védelme, és a' francziabajor hadsereg' tönkreveretése Hochstädtnél. Ez mind kivonatilag az *öst. militär Zeitschrift* füzeteiből van kivéve, a' melly folyóirat általában véve a' harcztörténetek' előadására felülmulhatlan dús tartalmú anyagokkal bővelkedik. Az elhunyt író, vagy annak még élő két alakosa az említett események' oklevélszerinti, és világos előadásait a' megnevezett folyóiratban minő szorgalommal olvasta, onnét világlik ki, mert midőn *Eugen*, *Marlborough*, és *Tallard* vállalataikról Olymposban jelentést tesznek, igen gyakran az *öst. militär Zeitschrift* saját szavaival élnek.

Napoleon maga-is jelentést tesz hadjáratáról. Ő és *Berthier* históriai párhuzamban bő előadással leírják az 1805-diki harczeseményeket. A' francia hadseregnek Boulógnétól a' dunáig folytatott marsa fényesen hebizonyított példában tanúságot tesz, a' tökéletesnek addig nem ismért minő fokozatára vitte *Napoleon* a' hadtudományt: százezreket messzeúton gyorsan átnyomítani, 's egybenhangzólag ugyanazon czél' elérésére mozgásban hozni. De a' nagymestert ugyanazon általa olly nagy tökélyre vergődött tudományba helyezett határtalan bizalma semmisítette meg. A' mi az 1805-ki, kiváltkép' october havi eseményeket illeti, igaza van az elhunytnek, hogy az alapos véleményadbatás végett szükség még a' bővebb közleményeket bevárni.

Mind ezeken kívül a' két szakaszban több technikai és más általános hadi kérdéseket illetőleg igen érdekes viták fordulnak elő. Miből bizonytságot szerezhetünk magunknak, hogy az Olymposnak felső régiójában is mind a' felett, mi az értelemnek a' hadseregheni elterjesztését, a' valónak és czélszerűnek okokra alapított lételet, a' tudom' és értem' fogalmát illeti, a' dicőültek komolyan értekeznek.

A' hadtudomány' specialis tárgyai közül ismét kiváltkép' ugyan a' kettő emeltetik ki, melyekről az elhunyt már előbbi írásaiban kimerítőleg értekezett. A' folyó védelem' theoriája ismételve odavonatkozólag adatik elő, hogy 20,000 ember elegendő nyolczmérföldnyi hosszú vonalban egy sokkal nagyobb-számú ellenség folyóni átkelését meggátolni, ha tudnillik a' 20,000, a' távponal középtáján nem messze a' védelmezendő folyó' partjától helyt foglal, és kéznél van, hogy mihent az ellenség komolyan a' hídkészítéshez fogand, azt megtudhassa és gátlására elegendő erőt oda nyomíthasson. Ha ez all, úgy tizenhat mérföld hosszú partvonal' védelmére 40,000 ember lenne szükséges, 's így tovább. Az egész módszer ama feltételen alapszik, hogy 24 óra kívántatik egy nagyobb folyón a' híd' beakasztására, és hogy 12 óra alatt 10,000 embernél többet nem lehet a' hídon átszállítani. A' mi pedig ez állítmány' czáfolatára teendhető ellenvetéseket illeti, részenként említés-be hozatnak ugyan, de azon megjegyzéssel el is mellőztetnek, hogy a' stratégiai kiszámításakon alapult előfeltételek' valóságos bekövetkezése csupán a' harczszerencsétől függ. De épen a' folyó' védelménél alapokul vett időhatározatok sokkal változékonyabb természetűek, mintsem azokra bízást stratégiai kiszámításokat alapítani lehetne. Hogy pedig a' védelmező minél bizonyosabb gátló készüléteket tehessen, szükség neki az ellenfél't a' legkedvezőbb környülmények' helyzetében vélni, és még az esetre is készen lenni, hogy 100 öl hosszú hídát három óra alatt is beakaszthadni. Ha ellenben a' védelmező a' támadót — mi a' hídépítést illeti — a' legkedvetlenebb viszonyok közt lenni gondolja, és kiszámításait e' feltételen alapítja, úgy közelítőleg sem határozhatja meg: mennyi időt fordíthat ő saját hasznára, mert arra ismét sok, és különféle környülmények hatnak, és ha minden előforduló akadályok már jó eleve tudvák, lehet csak mindazok' legyőzésére megkívántató időt valósággal meghatározni. Az ellenségnek valamelly folyóni átkelését nehezen lehetne meggátolni az által hogy ha a' védelmi rendelkezés' legelső feltételéül a' minden 8 mérföldnyi távponalon 20,000 fő erős hadnak nem messze a' parttól felállítását tűznők ki, hanem szükségesnek látjuk még — ha p. o. az átkelendő ellenséget a' reá nézve legveszélyesebb környülmények közt, t. i. akkor midőn már harczerejének egyrészével átkelt a' folyón, akarnók megtámadni — körülbelől elegendő bizonyossággal megtudni: az ellenség mely pontot választotta átkelésére legalkalmasabbnak? mely 's mennyi időt határozott a' hídépítésnek bevégzésére. Ezt mind megbízott kémek' útján leghamarébb megtudhatjuk. Szükség továbbá erőnk' legnyomatékosabb részével a' folyó' legnevezetesebb táját szem alatt tartani, de azért figyelmeünket másfelé is fordítani, el ne mulasz-

szuk. Mind a' mellett is a' védelmi feladat nehéz, és csak az által könnyebbíthetnénk némileg azon, hogy ha a' védelmezendő parton párhuzamban a' folyóval, de attól annyira távol, hogy az ellenség átszárguldói kárt ne okozhassanak, vasutat állíthatnánk fel, kivált ha az ellenség olyannal ellátva nem lenne, 's végre ha az éjjel 's nappali jeladásokra tekintőleg jól begyakorlott tabori telegraphunk is lenne.

Az erődítésről *) tanácskozások, a' strategiai pontok' jól megválasztása, az erődök' elintézése, a' fővárosok' erődítése általában, de részletesen Párisét előadva, a' melly franciaország' védelmi rendszerét lényegesen elősegíti, végre a' körülfalazott és gátnázott vonalak, **) állódások és táborok feletti értekezések hozatnak szőnyegre. Minek következtében a' gátnás vonalak a' védelemzárfele háború legczélszerűtlenebbikének nyilatkoztatnak. De minekelőtte az olyas vonalak hitelüket elvesztették volna, a' hadviselésben nem ritkán nevezetes szerepet játszottak, miattok gyakran roppant seregek ténytelenül vesztelni kénytelenítettek, győzelmes hadak előnyomulásukban megakadályoztattak. *Marlborough* herceget Maasz és Schelde közti Haytól Antwerpenig húzódó — úgy nevezett *brabant* vonalak — mennyi ideig gátolták előrenyomulásában, mert majd az egész hadévben a' harczgátak hosszában fel's alá járni volt kénytelen, még a' következő évben is a' francziáknak bízott menedékül szolgált, és csak 1705, Juliusban törhetett át rajtuk *Marlborough*. A' *Stollenhofeni vonalak* gyakran megnehezíték a' francziák' vállalataikat a' Rajna' jobb partján, olykor azokat egészen megis akasztották. Alzátiában a' Lauter, Queih, Breusch melléki és más számos vonalak és harczgátak mennyi sok kedvezményt nyújtottak az ott harczoló hadaknak! Általában a' gátnázott vonalak' hasznosságát tagadó véleményeknek való, vagy hibás állításait a' harczeseményekből megczáfolni könnyen lehet, mert minő hasznot nyújthatnak gyakran a' gátnás vonalak bebizonyították 1805 a' *caldieroi*, 1810 a' *torres-vedrasi* harczgátak. Amazok Tremegnánál kezdődve a' colognali magosságon át az Adige folyamig húzódnak három óra járásnyi kiterjedésben; emezek pedig a' pyrenei félszigetet a' Tájó és a' tenger közti térben tizenkét órányi hosszú vonalban ketté szelik. Mind a' kettőn egyenes, vagy szöges vonalban mellyvédekkel bízott terület, zárt várművekkel ellátott szabad tájak váltják fel egymást, úgymint azt a' helyzet' környülménye, és a' védelmi intézkedések kö-

*) Erődítés- Befestigung. Erősítés- Verstärkung. Erőde- Festung, Vár- Schloss- Burg.

**) Gátnázott vonal- Verschanzte Linie. Harczgát- Schanze.

vetelik. A' stollhofeni és weissenburgi vonalak négy óra hosszúságúak voltak.

A' gátnázott vonalak, hogy az újabb korban czélszerűtleneknek állítanak, nem annyira azoknak messzeterjedése okozta, hanem inkább azok' fekvésének és védelmének módszere, a' melly a' mostani már mindegyik fegyverkezet mozgékonyasága, és az együtthatásba vonható lövegek' nagy száma végett a' több oldalú követeléseknek meg nem felel. De ha az újabb kor hadvezéreinek útmutatása szerint ezután a' harczgátakat nem folytonos mellyvédekből alakítjuk többé, hanem azokat gondos kiszemelés után a' földtér' viszonyaihoz alkalmaztatva úgy csoportosítjuk, hogy csak egyes, igen nyomatékos tájpontokat zárt várművekkel erősítsük, más helyeket pedig csak könnyebb harczgáti munkákkal biztosítjuk; továbbá ha az egész védelmi systemát a' harczgátakat megtámadó ellenséget nyugtalanítható mozgékony szerkezetű tartalék hadak' együtthatására alapítjuk, a' mellyek a' várművek' tüze által megrendített ellenséget megtámadják és visszaverik, úgy kétségkívül a' gátnás vonalak még a' jövő kor' csataiban is nyomatékos hasznot hajthatnak.

A' gátnázott táborállások és csupán földvárművekből alakított körülfalazatok ellenben bajosan fogják többé a' mult korban behozott jelentőségüket visszaszerezni. Ámbár a' mult kor' harczaiiban szerepelt jelentőségük ellen is példákat lehetne felhozni, úgymint: midőn *Gusztáv Adolf* svéd király 20,000 erős hadával az elegendően még el nem készült nürenbergi gátnás táborba vonulva *Wallenstein*' háromszorta erősebb serege által körzáratva majd hogy tönkre nem silányult. Az illyes táborok' legutósbibika, t. i. a' bunzelwitzi 1761 — a' mint tudjuk, hogy nem annyira harczgátjainak szilárdsága miatt, hanem csak azért nem vívatathatott meg, mivel az orosz hadvezér politikai tekintetekből *Loudontól* parancsolt támadásban résztvenni határozottan vonakodott, szinte kétségbe vonhatjuk, hogy a' körülfalazott állásvonalak most olly nyereséget nyújthatnának-e, mint nyújtottak az előtt p. o. midőn *Oranien* herczeg 1632 a' körülfalazatok' oltalma alatt Mastrichtet két mentőhad' szemeláttára megvívta, szinte úgy 1637 Bredát alkudozásra kényszerítette, ha csak az ollyas harczgátolatok a' helyzet' környülményeitől elősegítetvék a' védelmezett arczvonal és állódások közelébe nem húzattanak, mint p. o. *Eugen* herczegé délszakra Lilletől 1708-ban és *Lothringen* herczegé 1686-an Buda alatt úgy hogy a' mentő-had' megtámadását a' hátrálhatás' veszélyeztetése nélkül bevárni lehesen, mivel mostanában a' hátrálatot bátorságosítani a' megütközönek még nagyobb érdekében áll, mint az előtt, most midőn a' tactikai kiképzettség a' győző üldözése' dühét a' legnagyobb

fokra emelheti, úgy hogy most a' *Malheur au vaincu* kétszeres romlást okozand annak, ki elég vígyázatlan volt: hátme-gének bátorságosítása nélkül a' harczeroszak bizonytalan sorsá-ra magát kitenni.

Általában véve azon vizsgálódás nem minden érdek nélkü-li, a' millyennél most az utolsó századév' harczgáti munkáinak alkalmazását kísérjük, megtudandók t. i. mi arányban igyekezett illyes munkálatok' nagyszerűsége által az egyikfel még megany-nyi táborállást környülvenni, a' millyenektől a' mennyiben iszo-nyodott a' megtámadó, annyiban bizakodott bennük a' védel-mező, — de mennyire megcsökkent e' viszony a' hadak' mos-tani mozgékony-sága, 's a' lövegek' száma szaporodása végett, míg végre a' mostani táborerődösítések csak egyes pontokra alkalmaztatnak 's különös viszonyokban használtatnak. Megle-het ugyan, hogy jövendőben talán a' táborerődösítésnek, ha t. i. annak építése alkalmakor a' támadás' és védelem' segéd-eszközei méltó tekintetben vétetnek, nagyobb tekintélyt tulaj-donítani okunk lehet.

A' fenebbi kiszemelyésből láthatjuk az érdekllett munká-ban foglalt katonai kérdések' tartalmát. Ha talán az olvasó a' véleményre jutna is, hogy a' szerző különös előszeretettel le-beg a' hadviselés' felsőbb megyéiben, a' hol t. i. a' politica már nagy jelentőségű szerepet játszik, hol a' háború' kiütése elhatároztatik és előkészítettetik 's mind ezek' megbírálásakor, támaszpontunk' könnyen elveszthetése' veszélyében forgunk; de mégis már csak azzal is nagyot nyert általok a' hadirodalom, hogy az adatok szellemdús' elősorozásával izgásba jön mind az mellyek által a' harcz történeti eseményekkel, és azoknak nagyszámban előhordott legközelebbi indokaival megismerked-hetünk. Ez által elérve a' könyv' czímetén kifejezett cél, hogy t. i. e' levelek az avatottak és avatlanoknak tanulmányul szol-gálhatnak.

Öst. milit. Zeitschrift után.

Kiss Károly.

GRETTGAL SZEMLE.

TÖRTÉNETTAN.

Die Geschichte des Europäischen Staatensystems. Aus dem Gesichtspuncte der Staatswissenschaft bearbeitet, von FRIDRICH BÜLAU, ord. Prof. der prakt. Philos. an der Univ. Leipzig. Erster Theil. Bis zu dem Westphaelischen u. Pyrenaeischen Frieden. 1837. XVI. és 518 l. n. 8. — Zweyter Theil. Bis zu dem Ausbruche der Französischen Revolution. 1838. VIII. és 485. l. n. 8. Leipzig, Göschen. Ára 7 fr. 8 kr. e. p.

Ezen munka' illő méltánylásául szükséges először szerző' azon eszméibe behatni, miképen ő az európai státusrendszer' történetét a' státustudomány' szempontjából kívánja tekintetni. Ezen történettannak, *Bülaú* úr' nézete szerint, azon előadással kell foglalkoznia, mimódon képződtek ki a' jelenleg az európai státusok közt fenálló jogi és politicalai viszonyok? A' státusok' belsejének kifejlődését, vagy az egyes státusok' alkotmánytörténetirátát kizárja, valamint a' politicalai-történettant is, mivel az európai státusrendszer' története elkülönbözött tárgyalást kíván, 's nem az események' hanem a' viszonyok' történetirátáról van szó. Ugyanazért szerző az államnyok' történettánát mélyebb valamiben látja alapítva, mintsem az emberek' intézkedéseiben és akaratóban: bizonyos nagy természetszükségnek a' státusvilágbani munkálkodását elismeri: 's hogy azon státusvilág' sorsának menetét a' státusoknak örök céljai, 's annak állandó, természetes viszonyai és érdekei határozzák meg. Ama sors a' státusokra nézve olly szükségesség, mint millyennel a' szabadsággal felruházott egyes embert a' kö-

rülmények, mik közt született, körülveszik. Szerinte a' nemzetek felőli végzeteknek teljesülni kell: a' visszalépéseknek, megerősítéseknek és halogatásoknak közepette minden országnak megkell lassankint azon állásra érnie, melyet neki a' viszonyok' természete kijelelt, 's a' melly nem egyéb, mint azon állapot, melly lakosainak embercéljaik mindenoldalu betöltését leginkább megkönnyíti. Hogy pedig ezen szemléletnek a' történettan' anyagiás nézetét kellene előidéznie, szerző nem hagyja helyben. Valamint azon nagy természettörvények' megismerése, mik a' naprendszerek' egyenlő mozgását szabályozzák, nem vezérel a' természetnek anyagiás nézetéhez, sőt inkább az eleitől munkás és örökkéható, magasb gondoskodás iránti hitet szilárdítja és meggyőződésé emeli; úgy a' történetnek célja is megismertetik, a' látszólagos rossz mint a' jónak forrása dicsőíttetik, 's azon fonal felfedeztetik, melly a' legtávolabbi multat azon jövővel köti össze, mellynek olly nagyot kell megfejtenie, hogy minden örökkévalóságok sem látszattak elegendőknek a' feladás' betöltésére. Hogy annak nézete a' személyesség' megvetésére sem vezérel, iparkodik szerző kimutatni: csak azon meggyőződéshez tartsuk magunkat erősen, hogy idő- 's körülményeknek abban, mi történt, nagyobb részök van, mint az embererőnek. Ha a' történettan ezen módszerint jó taglatat alá, akkor *Bülow* úr' hiedelme szerint, a' a' státusférfinak valódi oskolájává emelkedhetik fel, a' multból a' jelen megfejtethetik, 's a' jövő kiszámíttathatik.

Ámbár megengedi szerző, hogy a' történettannali ezen bánásmód egyáltalában nem az egyedül lehetséges és egyedül helyes, minél fogva más előadási módokat is elismer; még sem tartóztathatá magát, hogy előbeszédében a' „divatos scholasticusok' 's elleneik' nézetei, úgy a' politikai pártférfiak'“ felfogásai és a' történetbuvároknak hiteles alaposság utáni egyoldalú törekvései ellen harczra ne kelne.

Szerző' nézete ellen leginkább azt lehetne gördíteni, hogy az európai státusrendszer történetiratának adása az egyes státusok' politikai és alkotmánytörténetirata nélkül fő alapjai nélkül szűkölködik, 's ugyanazért azon körülmények' okaira, mellyekbe az európai státusrendszer' történetének folyama közben jött, a' természettörvényekben, mik ezen státusrendszer' életén uralkodnak, nehezen lehetne rájuk ismerni, sokszor pedig azok egészen félre is értethetnének. Mindazáltal maga a' munka mutatja, hogy *Bülow* úr' elvéhez, miszerint a' politikai és alkotmányos történetiratot egymástól szétválassa, az előadás' folytában nem maradhatott mindég hű, ha a' státusok' viszonyát némileg egymáshoz illő világosságba akarta helyezni.

A' mi most már magát a' munkát közelebbről illeti, az három kötetre oszlik. Az első a' bevezetésben az európai státusrendszer' ókori történetét tárgyalja két korszakban, melyeknek egyike annak bimbóit látja fejledezni, míg Nagy Károly alatt megérve látnak napvilágot, a' másik pedig saját életét a' tizenhatodik század' kezdetéig folytatja. A' középkorral történik e'szerint a' bevezetés. A' tulajdonképeni történettan' első korszaka Habsburg házainak és Franciaországnak az európai státusrendszerbeni túlhatalmáérti csatáival foglalkozik; első alszakasza V. Károlynak a' kormányról lemaradásáig terjed; második, — midőn nem egyenes úton kísértetett meg az, mi az egyenesen elvult hibázva — a' westphali és pyrenai békéig; harmadika (mellyel a' második kötet kezdődik meg) azt adja elő, miképen Franciaország a' megtámadási rendszert a' védelmi helyébe állítja, azon nagy crisisig, melly az utrechti békében megszűnik. — A' második korszak képzi a' hatalom súlyegyenét. A' túlnyomó hatalmak' száma szaporodik, 's ép ez által fékeztetik a' magán uralkodás utáni törekvés. Első alszakasza a' bécsi békéig folytattatik, hol az utrechti békében csak az előlegesen eldöntött kérdések elhatárolásig fejtetnek meg, és Osztrákország, státustestének alkatrészeitől megszabadul, mik feladatát csak zavarhaták. E' korszakban lépteti csak *Bülau* úr Angliát a' nagy hatalmak' sorába. De már a' spanyol' örökösödési háborúban ilyen volt az: Anglia volt az, melly a' háború' megfejtését az urechti békében előidézte. — A' második alszakaszban, melly a' hubertsburgi békével végződik, Poroszország' igényei az európai státusrendszerben dicső helyen nyernek megerősítést; a' harmadik alszakaszban, melly a' francz lázadásig terjed, Oroszország is belépett az európai nagy hatalmak' sorába, 's az európai státusrendszerrel igen összefonódott. A' harmadik kötetben, melly a' francz lázadástól a' legújabb időkig terjed, *Bülau* úr a' nagy, és még be nem végzett crisisit kívánja tárgyalni, melly mint reménylhető, a' jog' súlyegyenéhezi átmenetet töri meg.

A' szerző szerényen nyilvánítja, miszerint munkája nem olly vakmerő, hogy történettant akarjon tanítani, vagy történetirati tudományosságot igényleni. A' középkornál, mint megjegyzi, magát legfőkép' a' tudós férfiakra kellett bízni, kik azt források után dolgozták ki. Hogy ő azon iratokat, mik az újabb korra nézve forrásokul tekintetnek, igenis betanulta, annak e' könyv' elég bizonyosságait adja, valamint szerző korábbi tanulmányai is a' státusmesterségben, a' népjogban és a' diplomatiái praxisban. *Bülau* úr' munkája új gondolatokban és a' státusviszonyok' sajátoságos felfogásaiban olly gazdag, hogy lehetlen, még a' legkitűnőbbeket is itt felszámolni. Az európai

státustörténettan' eredményei az olvasónak elébe voltak állítandók. Ez a' középkort illetőleg csak felette történhetett, minthogy az némi részben a' munkának csak bevezetését képezi. De a' könyvnek ezen része mind a' felfogás, mind pedig az előadás' tekintetében nyilvánosságosan a' leggyöngébb. Némelly viszonyok vagy nem helyesen vagy ferdén fogják fel, mit a' tárgy' illy nagy terjedelménél, 's ezen időszakoknak csak középszerű ismereténél is, későbbi dolgozatok által nem lehet kikérülni. Szerző iránt igazságtalanság lenne, ha a' könyv kisebb részeinek gyöngéit felszám lálni, és a' munka' fő részének jeleségeit, mikről itt értekezni már a' hely szűke sem engedí, megemlíteni nem akarnók. Tehát csak némellyeket kívánunk az első korszakból kiemelni és mutatni, mi módon iparkodott szerző' feladatát megoldani. E' célra az első korszak' első szakaszát választjuk ki, melynek címe: *V. Károly, vagy a' habsburgi ház' egyenes kísérlete a' fensőbbség' elnyerésére*. Bevezetésül az „alapok“nak (Grundlagen) címzett viszonyok' áttekintése bocsátatik elő, melly szerint világosan kimutattatik, hogy Franciaországnak akkor védelemről kelle gondoskodnia, hogy neki magokkal a' viszonyokkal is harcolnia kelle, 's hogy győzödelmes megtámadásra nem volt megérve. Habsburg' nagyszerű hatalmát, de a' melly sokképen megoszlott, itt 's amott bizonytalan volt és kérdés alatt állott, 's a' gyors parancsnak seholsem engedelmeskedett feltétlenül, V. Károly szilárdítani, öszpontosítani akarta. Innét azon szünet nélküli tolakodása Franciaországra: Károlynak ezen, valamint egyéb minden vállalkaiban, mik a' középpontot nélkülözték, a' végnek siker nélkül kellett maradni.

Ezen bevezetés után *Bülau* úr Károly' *hadi készületeire* tér által. Ezek között legfelül helyezi ezt: „Károly a' spanyol birodalmak' alkotmányát ollyképen iparkodott elrendezni, hogy ezen népek neki az ő egyéb political terveinek végrehajtása közben kész eszközül szolgáltak“. Ezt most még érthetőbben magyarázza. De még sem egészen helyes, midőn szerző azt mondja: „A' személyes szabadság (Spanyolországban) magát az erkölcsökben és helyi szokásokban megtartotta, a' helyett, hogy szilárd jogintézményekre alapult volna“. Hol voltak szilárdabb jogintézmények, mint Aragoniában? De az erőszak megdöntötte azokat. Ámbár V. Károly az ő céljait Spanyolországban elérte, *Bülau* úr mégis úgy vélekedik, hogy a' királynak megkellett bánnia munkáját. Mert a' cél rosszul volt kiszámítva, 's az eszközök az országra nézve veszedelmesekké lettek, mi azután bővebben is tárgyalatik.

Második lépcső gyanánt, melly által V. Károly azon tőre, melly felé törekedett, feljutni akart, szerző a' római

császár koronát tekinti. Hogy a' német fejedelmeknek, saját érdekekben V. Károlyt első Ferencz francia királynak elébe tenniük kellett, szem elé állítatik. Fridrik szászválasztófejedelmnek is a' viszonyokba és eszélybei helyes belátása gyanánt hozatik fen, miszerint ő, csekély házat tekintetbe véve, a' választatást elmellőzte. Igen helyesnek találjuk *Bülau* úr' jegyzetét: „Ez (Fridrik' elmellőzése) néha a' protestáns részről fájlatatott, 's olly vélemény állíttatott fel, miszerint Fridrik, mint császár, Luther' tanítását az egész birodalom' vallásává emelendette. De kérdés, valljon ő, mint császár, azon tanításra hallgatott volna-e, 's még nagyobb kérdés, valljon maradt volna-e ő császár, 's nem született volna-e ellencsászárság, ha hallgatott volna reá“.

Ezután V. Károly' *háborúi*, különösen az első Ferencz francz király elleni, úgy azoknak céljaik és következményeik adatnak elő. *Bülau* úr e' szakaszt illy jegyzéssel végzi: „V. Károly első akart lenni, I. Ferencz pedig második nem lenni. Ez a' csatateren nem döntethetett el, míg csak valamely győzelem a' két hatalmasság' alapértékében (Grundbestand) valamit nem választatott. Tartósabb volt mindkettőjökre nézve, belső erejök minden módóni nagyobbítása, hogy igényeiket eszerint valósággal megalapíthassák. Erre fordítá V. Károly mostantól egész törekvését, 's őt ebben megakadályozni leve Franciaország' feladatává“.

Ez után „a' német vitatkozásokhoz“ (deutsche Haendeln) az az: V. Károlynak a' német fejedelmekkel a' reformáció következtébeni feleseléseihöz tér által. Ezen fontos revolutio' vallásos eleme a' német státuséletben egészen figyelem nélkül hagyatik, 's csak political oldala és következményei emeltetnek ki. *Bülau* úr azt állítja: „Németország és koronája V. Károlynak csak eszközei és nem öncélja voltak. — Törekvéseinek legfőbb célja volt: a' római császárméltóságnak valódi uralkodás által a' keresztyénségnek minden országaiban az igazsághozzi felemelése, 's ezen hatalom' alapját nem Németországban kereste“ (hanem Spanyol- Olaszországban, Flandriában). Hogy V. Károly Németországban az alkotmányt nem ingathatta annyira meg ön hatalma' megerősítésére, mint Spanyolországban, 's hogy ezt V. Károly igenis általlátá, igen helyesen jegyzi meg *Bülau* úr, ennek oka volt, mivel a' fejedelmek és felsőségek Németországban az egyedüli organumok voltak, mik által a' főfejedelem hathatott. Mihelyt pedig az eredetileg vallásos tévedések lassanként political bélyeget öltöttek magokra, 's a' császár ellen political ellenzék támadott, melly maga is valódi jogait veszélyezteté; tehát azt vélte, hogy ezen az egyház által is kárhoztatott elleneknek legyőzése mellett jogában van,

's hogy mint győzödelmes, nem csak az egyházi, hanem a' politicalai ellenzékét is elnyomhatja.

Miután szerző a' protestáns fejedelmeknek a' császár ellenlépéseik nem sikerültének szükségességét előadta, és az utóbbinak győztes előhaladását és a' szász hadierő' megsemmisítését előhozta, hesseni Fülöpnek bátorságvesztéséről, meghódításáról és fogságáról is értekezik, melly alkalommal a' császárnak a' szerencsébeni mód nélküli elbizakodás és ravasz csalás lobbantatik szemére, ámbár az utóbbira nézve az okiratok még nincsenek bevégezve.

Móricz szász herczegnek V. Károlytól elszakaszkodását szerző annak nem annyira a' protestantismus iránti részvételében, mint inkább a' felőli felelmében látja alapulni, miszerént a' császár a' német tartományokat mellőzni vagy azokat korlátozni iparkodik. Móricz a' viszonyokat és következéseit is jelesen méltánylá. Ismeretesb lévén a' néppel, mint V. Károly, a' protestantismus' és a' fejedelemség' bekövetkezni kellő győzelmét elmulhatlannak látá, 's feltévé magában, hogy inkább a' bizonyos ügy' győzelméhez csatlakozik, mint sem olly felekezetenél maradjon, mellynek veszténél még azok párthíveinek is be kelle bonyolódniok, kik egészen oda szítottak. De ezen okoskodásnak sokat lehetne ellenébe tenni, melly által helytelenség kimutatható lenne.

A' következő czikk' végéhez, mellynek czíme „önmegtagadás“ Bülau úr még a' következőt jegyzi meg: „Az ő (Károly) élete önmagára nézve elvult hibázva, a' világra nézve nem volt eredménytelen. Sok dolgot döntött el, sok kérdést felvilágosított, sok bimbót kifejlésztett, és nagy, tartalomdús tanításokat adott. Átmeneti korszak volt ez, mellyben az előbbinek nemtője legfényesb színében mutatkozott, hogy épen az igen sokat ígérő kísérletnek megdöntése által a' törekvésnek korelleniségét megmutassa“ 's a' t.

Mielőtt szerző a' második szakaszhoz áttérne, melly a' habsburgi ház' egvéb kísérleteit tárgyalja, hogy uralkodáshoz juthasson, az V. Károly korszakábani egyes státusok' állását 's viszonyait adja futólag. Azok közben, mint legfontosabb említetik Osztrákországnak Európa' délkelete elleni vállalatai.

Az így előadott mód szerint az európai státustörténettankörüli hánásmódja a' státustudomány' szempontjából van véve. Sok jelességgel bír e' munka a' felfogás- és előadásra nézve. Mindazonáltal, ha bár szerző oda törekszik is, hogy a' történetiratot tárgylagos oldalára szorítsa, a' személyes felfogás mégis mindig az uralkodó. Szerző szerint az események a' viszonyok, a' hatások és következéseik nem egyedül az elhatározók: a' cselekvő személyek' gondolatainak 's céljainak is, 's

egyéb titkos rugóknak a' történetirati adatok felett gyakran adatik elsőség. Mind e' mellett is a' könyv érdemteljes marad, mint melly kivált a' státusférfinak tanulmányul ajánlható.

(Allgemeine Literatur Zeitung. No. 221. Dec. 1839.).

Perföldy.

Geschichte Frankreichs im Revolutionszeitalter. Von Wilhelm WACHSMUTH. Erster Theil, 1840. VIII és 649 l. Zweiter Theil, 1842. VI és 770 l. Hamburg, *Perthes*. Ára 8 for. 15 kr. e.p.

Más czímmel:

Geschichte der Europäischen Staaten. Herausgegeben von A. H. L. HEEREN und F. A. UKERT. Sechzente Lieferung. Erste Abtheilung, und achtzehnte Lieferung. Zweite Abtheilung.

Wachsmuthnak a' francia forradalomról munkája minden tekintetben nevezetes történetirási tünemény. A' tényeket biztos forrásokból merített adatokkal bizonyítja be, részrehajlatlan pontosság, 's igazságszeretet vezérli előadását, melly azon kívül hogy körülményes és eleven folyamú szigorú criticus rostáját sem nélkülözi, nyelvre tiszta, velős, s minden terjedtsége mellett is tömött. Különös szerencse: miszerint sz. személyesen tartózkodván Párisban, élő személyektől is sok felvilágosítást nyerhetett, de különösen nyomtatott 's írott kútfőkhöz juthatott, melyeket Lipcsében mind a' mellett is, hogy az északi német udvarok' könyvtárai készséggel nyílnak meg a' vizsgáló előtt — meg nem kaphatott volna.

Jól érzette sz. mikép' a' francia forradalom' történetét nem adhatni political hitvallása' nyilvánítása nélkül. Azért is ekép' nyilatkozik, „E' forradalmat nem a' kormány pénzügyi szorultsága, nem a' kiváltságoltak megátalkodottsága szülte; nem érjük be a' sorsra utalással sem, mintha ennek szükségkép' így kellett volna jönie; de leghiányosabb azok' véleménye, kik e' rázkodtatást cselszövények, ösvesküvések, 's demagóg bujtogatásoknak tulajdonítják. Egy pártot sem ment-

helni fel, 's így a' beszámítás megoszlik: de valamint az egész világtörténetben, úgy itt is, 's épen itt meg nem tagadhatni az emberi szabad akarat öntudatos 's szándékos működését, azonban az események' láncolatában, 's azoknak gyakran várakozás elleni kifejlésökben a' gondviselés' újjai félreismerhetlenek. Ha megtagadhatnók a' gondviselés' munkáló kezét a' francia forradalomban, úgy a' véle járt elvadulás az ördög' műve; 's ha az ember csak lelketlen eszköz Isten' kezében, úgy a' világtörténet' vizsgálása csak lélekleverő csüggedtségre vezethet. Emberhez, 's főleg keresztyénhez illő: nem akarni megfogni azt, mi megfoghatatlan; önhitség mindent természeti eseményekből 's emberi munkásságból akarni megmagyarázni; a' ki pedig az embert pusztá géppé aljasítaná le, az megtagadná az emberiség' nemességét; se egyik, se másik nem adja kezünkbe a' világeseemények' kulcsát. A' következő történet megeléglendi elmondani: mikép' történt a' mi történt, részrehajlatlanul ostromozva a' hibást, lélekisméretesen szem előtt tartva a' humanitás' érdekeit. A' francia forradalom tanúsága szembeötlők a' tények' elfogulatlan előadásából minden hitvallás, szónoklás 's politikai rendszer' élén állás igénylése nélkül, melly megül tekintve az emberek' cselekedetei kivált forradalmi időkben mindég bizonyos politikai eszmék' bájkörébe esnek, mellynél fogva erkölcs 's humanitás' ítélete alól elvonatnak, 's vagy igen is fekete árnyékba, vagy nagyon világos fénybe állítatnak. Mi csak azt jegyezzük meg: miszerint sz. e' nagyon is igaz szavakat mindég vezérfonal gyanánt használta. És épen ez elfogulatlan nézet adta szerző' tollába a' kemény, de megérdemlett neveket, mellyekkel bizonyos személyeket felruházott. Mire példakért magára a' munkára utalunk.

Íly terjedelmes munkának tartalmát leírni, vagy az egésznek taglaló áttekintését adni hely szűke nem engedvén — csak elsősegeit bizonyos cikkek alá sorozva igyekezendünk megismertetni: hogy így annak jelleme, mennyire eszközölhető kitűnjék.

I. Kütfők és segédszerek.

A' forradalmi korszak' korábbi történetiratait Prudhommeól, Toulongeontól 's Paganeltől (kit sz. különösen magasztal) 's másoktól egészen Mignet- 's Thiersig gondos megválasztással használta, Thierst mindazáltal nem dicséri olly szerfelett, mint jelenleg szokás. Tovább használta a' Berville és Barrière által gyűjtött Memoireseket, mellyeknek czímeit előszámlálni felesleges, 's ezekben még nem foglaltak Staël, Napoleon, Dumas, Grégoire, Thibaudeau, Necker, Desmoulin, Vaublanc, Tarreau, Roche Jaquelin, Real 's egyebek' emlékirataik, igazgatá-

si 's törvényhozási tekintetben leginkább Isambert 's Duvergier' derék munkáival élt, szóval a' szakirodalom' eddig nem tapasztalt teljességére lelünk e' munkában, mi annak egyik kitűnő érdemét teszi.

Fennebbi kútfőkhöz sorozandók tovább a' Moniteur, Histoire parlementaire de la révolution Française, Buchez és Rouxtól, különösen a' Moniteurnek czélszerű kivonatai, milylenek, de sokkal kisebb számban, egyedül Schlosser' történetrajzában foglalnak helyet.

A' Histoire parlementaireben kimondott nézeteket a' forradalomról nem osztja sz. mindazáltal e' gyűjtemény nagyon haszonvehető, kivált miután sz. Párisban felvilágosításokat szerzett magának azokról, melyek homályosak voltak. Ezekről számot adott Wachsmuth a' „Bulau Jahrbücher für Geschichte und Politik (1842. Januar) folyóiratában, de itt e' munkában is; mik annyival becsesbek, mert Párisban is azok' eredetijei a' legnagyobb ritkaságok közé tartoznak, mely körülménynek oka abban keresendő: hogy midőn a' szövetségesek vissza helyezték a' Bourbonokat, híre szárnyalt, miszerint házról házra fogják kutatni a' forradalmi iratokat; így többnyire tűzbe vagy árnyékszékbe kárhoztatták, kiknél még találkoztak. Több becses kútfőkről ad még sz. tudósítást, melyeket névszerint előszámítani nem akarunk.

Nem kevesebb szorgalommal, 's gonddal használta Wachsmuth a' nem francia írókat, különösen franciaországon kívül folytatott háborúkra nézve. Főherczeg Károly, Napoleon „Clauzevitz' tábornagy' iratai, 's a' „Geschichte der Kriege in Europa seit dem Jahr 1792“. Tovább Manzo, Zschokke, van Kampen, Botta' 's mások' munkái 's az utazási leírások gondos figyelembe vétettek. Ez által a' háborúk' leírása világossá 's könnyen áttekinthetővé lön, 's kivált sz. részrehajlatlansága dicsérendő. Megadva Napoleon 's alvezérei hadtudományuknak, 's a' francziák vitézségének az őket illető dicséret' adóját, méltányolva említi az austriaiak, piemontiak, spanyolok kitartó bátorságát 's vitézségét, 1793—97-ig folytatott háborúban, holott sok írók egyedül a' francziákat dicsőítik. A' poroszok' hadi munkálatait 1792, 1793, 1794-ik években illetőleg egybevetette volna még: „Erinnerungen eines alten preussischen officiers“ (Valentini tábornagy) mely Glogauban 1833-ban jött ki, valamint Mainz' átadására nézve Neugebaurnak „der Untergang des Kurfürstenthums Mainz“ czínű szintén 1833-ban megjelent munkáját.

II. *Eggyes nagy fontosságu események a' forradalom korszakából.*

A' nagyon is bő anyagok 6 könyvekre oszlnak: u. m. 1.) a' korlátlan királyság' utolsó év tizedei. 2.) a' létegesítő

nemzeti gyűlés. 3.) a' törvényhozó gyűlés, 's a' külföldi fejedelmek' első hadmenetei a' lázadók ellen. 4.) a' nemzeti Convent a' Gironde' bukásáig, 's a' főváros és tartományok közötti pártoskodások' szaka. 5.) Terrorismus 's visszahatás. 6.) Directorium' ideje az egyiptomi hadmenetig. Egyes események célszerűleg fejezetekre osztvák, a' bizonyító helyek a' szöveg alatt kijelelvék ezenkül minden nevezetesebb eseménynél minden kútfők elszámítatnak, 's szigorú bírálóat alá vétetnek. Nagy ügyességgel tudott sz. itt ott részletességeket is beszöni, mire különösen nagy hasznokat vette a' hírlapi kivonatoknak, 's egyéb forradalmi időbeli iratoknak.

Az események' sorában, melyek 10 év alatt 1789—1799 olly nagyszerű befolyással voltak Franciaország 's átalában egész Európa' sorsára — először is a' létegetítő nemzet-gyűlés' történetében igen jól rajzolva látjuk, miként ment át a' hatalom a' monarchiától 's aristocratiától a' nemzet-gyűlésre 's a' népre. Ezt követi a' középkori státusszerkezet' bukása, elméleti kísérletek' egy újabb alkotására, látszó egyetértés király 's nemzet-gyűlés között, melyet a' fejtelenség' durva közbenjötte szakasztott félbe, mely kölcsönös kikeseredésbe ment át, 's követte a' király' szorultsága, utóbb futása. Kísérjük más részről figyelemmel a' girondisták' történetét, hatásuk világosan szemelé ötlük a' második nemzeti-gyűlésben, hol mint ideologok, szónokok, hírlapírók nagy befolyással bírtak, de hűtögetásaik csak a' gyűlésbeli vitatkozásokra szorítkoztak, 's a' nyers tömeg' feluszítását csak utolsó szükségre halasztották. A' dolgok' további folyamában látjuk, mikép' lesz Roberspierre mindig nagyobb 's nagyobb ellenségökké; a' Jakobinusklub jelenetei' előjátéka „Gironde“ és „Hegy“ között a' nemzeti conventben kitört pártháborúnak, melynek folytában elvesztik hatalmukat az uralkodásra kapott ellenpárt ellenében. Letétetvén a' király, a' girondisták majd az orleáni párt, majd Roberspierre, Chabot 's a' Jakobinusok' irányában ótalmokba veszik a' tartományokat a' főváros — a' középrenidet a' pórság — a' jó társaságot a' sansculottismus, az ész és talentomot a' fondorkodás és erőszak-, a' kiábrándultak 's bűnbánókat a' fanatikusok, tettetők, vérengzők ellen, egészen bukásukig 1-ső 2-ik Juniusban 1794-ben. „Minden forradalomnál, és így a' francziánál is — így szól W. nagyon természetes hogy kik a' rombolásra kezőket első emelték, azok az új épület' bevégezése előtt eltűnnek, 's erőszak lépven törvény' helyére mindaddig, míg a' forradalom meg nem állapodik, mindég, a' legvakmerőbb, 's legistentelenebb gonoszság nyeri el a' győzelem' bérét“. 's tovább: a' girondistákat a' forradalom Jesuitáinak szokták nevezni; de a' gúny nevek közül, melyekkel elleneik őket illeték, csak a' „státus férfiak“ illik reájok; ők becsvágyók, uralkodni szeretők voltak, alkotmányon dolgoztak 's a' nyers, anyagi erő-

szak' rohama mely szintűgy formákkal kérkedett — megbuktatta őket. Roberspierre 's vérengző élete festése is a' könyv' sikerültebb darabjai közül való.

A' forradalom' sajátságaihoz tartozott — úgy szóll sz. — hogy ezen irígy, nagyravágyó ember, ki semmi nagyobb tehetséggel nem bírt, ki rágalmazott, mert rágalom, gyanúsítás, vádосkodás' legbizonyosabb fegyverei lehetek, 's erényesnek látszott, mert hideg vére érzéki gyönyöröktől, Dantonisták' orgiáitól megóvta, olly rendkívüli bájkört tudott maga körül vonni, győzedelmét állandóvá tudta tenni, mert mesterileg bírta a' legerőszakosabbakat magának megnyerni, 's szükség' idején maga mellett felléptetni; midőn pedig ellene támadni készültek, egymásközött öszveveszíteni, 's kölcsönösen felemésztetni. És milly jelesek sz. zárszavai: „Vajha Isten megóvna az embereket, nehogy olly rendszert, mint Roberspierre, dicsérjenek, olly jellemet, mint övé, magasztaljanak, 's szava tiszta igazságában higgyenek. Megvakultak! azt akarjátok-e dicsérni, ki az erény' nevében ölt? vagy legalább számítsátok a' dühönczökhöz, kik Isten' nevében 's dicsősségére gyilkoltak, 's az emberiség' emez ostarait helyezték a' teremtésben illő helyeikre, tigrisek 's viperák mellé! Hogy a' világrendben illy szörnyetegek is jönnek elő, kiknek megengedettett az emberiségnek legmagasztosabb eszméjének ürügye alatt bűnhődni: azért épen úgy nem szabad Isten' megmérhetlen bölcsességében bizalmunkat elveszítenünk, mint nem szabad az örök igazságban, 's a' szeretet 's irgalom' Istenében kételkednünk“.

Az események' 's jellemek' száraz előszámlálásával élvezhetlen olvasmányt nyújthatván olvasónak, többre pedig ki nem terjeszkedhetvén, még csak egy pár általános észrevételt tesszünk. W. úr szemügyre vette az anyagi 's szelle-mi érdekek' állapotát is a' forradalom alatt, 's az országot közigazgatási 's physikai tekintetben is megismerteté. Erre szolgáló adatokat nagy gondnal gyűjtötte egybe, 's egy egészbe öntötte. Mi által olvasó eleibe ha mindjárt nem örvendetes, de mégis eleven képen állíttatik mind az, mi a' forradalom alatt kereskedés, műipar, törvényhozás, művészet' 's tudomány' érdekében történt, 's melyekről más írók a' pártok' borzalmas küzdelmei 's hadmenetek' leírása mellett emlékezni is elfelejtettek. Talán csak Menzel' könyve szolgálhat kivételül, de W. körülményesebben beszél el mindent, 's bizonyításokat hoz fel a' szörnyű vandalismus' elhitetésére, melyet egyes hatóságok, 's tudományosan képzett férfiak hasztalanul törekedtek gátolni. Festészet 's szobrászat Olaszhonból rablott műkincsek által ébresztetett leginkább. E' rablás felett sz. tartózkodas nélkül fejezi ki bosszankodását.

Érdekesek a' közigazgatás ez időbeni kezeléséről, assignáták- nyugtatványok- parancsokról szőlő tudósítások; — noha e' részben sz. nem terjeszkedett ki annyira mint Thiers, ki mint különben is szak' embere, e' tárgyakról követésre méltó világossággal értekezett. — Gondossan gyűjtötte egybe W. úr a' valóság' 's szemérem' jelenségeit, melyek thermidor' 9-e után mutatkoztak, akkor is találkoztak tisztességes emberek, kikben a' feslettség, melyben Barras 's köre példával mentek elő, a' gyakori házassági elválások, asszonyi viselet' szemtelensége botrányt okozott. Még most is vannak,akkori szabású öltözetek' festései, melyek semmit el nem fedtek. Több helyeken van szó ezek 's Staël asszony' befolyásáról a' köz életre; melyet Jacobnak „über die Frauen der französischen Revolution“ (histor. Taschenbuch 1840. 158—267. lap) című dolgozatából jobban kilehetett volna egészíteni. Recamier' „feddetségségéről“ is szől sz. de röviden, 's minthogy későbbben Napoleon országa Aspásiájára visszatér, figyelmeztetjük olvasót Bouilly Nouvelles recapitulations, Paris, 1838. — Gagern: Mein Antheil an der Politik, — és Schlosser zur Beurtheilung Napoleons“ munkákra.

III. Szavak 's Európaszerte elterjedett pártnevek.

E' könyv' elsőségei közé tartozik, miszerint a' forradalom' idejében divatba jött sok elnevezések, szőlásformák, pártnevek, melyek más népekkeli öszveütközés által azokra is elragadtak, 's hazai viszonyokra alkalmaztattak, származásokig felfnyomozva világosítatnak fel. Ide számítandók a' nemzeti gyűlés által először használt decretér, municipalité szavak, aristocrate, philosophie, fédéralisme, assemblée constituante, terrorisme, chouan kifejezések, francia nemzeti kokárda, 's nemzeti gárda' magyarázata, mely még Schütz' útmutatása olvasása után is tanulságos, minthogy Lafayette Memoires-jai használtattak, tovább a' sansculotte név, veres sapka viselet, jobb 's baloldal, Hegy, Völgy, Posvány, 's az általános tezés. Hasznos a' veres könyv' tartalomjegyzéke, újj mutatás a' Moniteur' történetéhez, 's a' párisi sectiók' névszerinti előszámítása, melyekből kitűnik, milly pontos volt sz. az illy aprólékosokban is. Európaszerte elhíresült számtalan manifestumok' szerkezetét is bíráló tollal igazgatja ki sz. Sokak előtt új fog lenni, miszerint első Sieyes mondta ki: mikép' a' Rajna Franciaország' határa.

IV. A' forradalom' történetét tárgyzó némelly állítmányok' 's kűtfők' critikai vizsgálata.

Sok valótlanság árultatik igazság helyett a' forradalom' történetében, minek egyik oka épen maga a' forradalom, mely fennhangzó phrasisokból költött hírekből táplálja magát; más-

ként is a' francziák' dicsvágyó természete örömet szeret mindent nimbussal keríteni körül. Először is mi illeti a' hivatalos tudósításokat, a' Moniteur szerkesztőségének Roberspierrehez intézett levele mutatja: mit kelljen az időbeli parlamenti közlemények' hitelességéről tartanunk, midőn a' sajtó is a' retteg-tetők' befolyása alatt állott. Napoleon' hadi-bulletinjei kézzel fogható hamisságokat foglalnak magokban, mint Bourienne is világosan megjegyzette, miszerint Bonaparte hirdetményeiben soha sem tartotta magát egészen az igazsághoz. Így czáfolja meg W. úr az angol izgatásokról terjesztett koholmányokat, melyeket csak azért gondoltak ki, hogy a' nemzeti gyűlölséget élesszék. Bízott adatokból megintutja, miszerint Párisban a' kenyérszűkség csak látszó volt, 's terv szerint intéztetett. Hasonlóul megczáfolja az orleani pártról 's öszvesküvésrőli fecse-gést, a' szeptemberi vérengzésnél elvesztetett 1100-ra szállítja le, miután már 12000-re is volt felrugtatva, — Berthier 's Foulon' meggyilkoltásakor borzasztó jeleneteket, Lebon 's Carrier' gyalázatos tetteit nem tagadja, se nem menti, hanem mégis megjegyzi, miszerint az uralkodó bosszúvágy nem mindenik vádat állította elegendő alapra. Ellenben Vendéében a' vad csordák által elkövetett kannibáli kegyetlenségeket hiteles bizonyítványok' nyomán terjeszti elő. A' meudoni emberbőr készítésrőlí mese c-ak a' nép' vastag könnyenbívőségét jellemzi.

Milly helytelenek egyes kifejezések 's ítéletek, melyek sok könyvekben meghonosodtak, például felhozzuk a' nemzeti conventhen XVI-ik Lajos halálára adott votumokat. Nem való, mikép' Legendre XVI-ik Lajos' testét darabokra vágatni, 's a' Departementekbe szét küldeni, Danton pedig a' szövetségese-
nek királyfőt kívánt volna vaskesztyűgyanánt oda dobáttni; nem való Sieyes' elhíresült szava sem „la mort sans phrase“ az utol-só Mignet' tekintélye után. Épen így kétségbe hozza sz. Edgeworth szavai' valódiságát: „Fils de St. Louis montez au ciel“ mire még Lacretelle' bizonyosságát is felhozhatjuk „dix années de mes épreuves“ 131-ik lapon. Mert ő maga mindjárt a' ki-rály' halála után közre tette e' szavakat, Edgeworth pedig el nem ismerte.

Milly fontosoknak látta is sz. egykorú 's jól értesült ta-núk' Memoires-jait, őrizkedett mindazáltal apocryphus kútfők-ből meríteni, 's illyeknek jeletle és méltán a' „Memoires d'un hom-me d' état“-t melyet már ensei Warnhagen (Zur Geschicht-schreibung und Litteratur) és Ranke olyannak mutattak ki. Tovább Billaud-Varennes Mémoires-jait, főhőhér Sansonét, 's Roberspierre-t. A' Crecqui Marquise' Mémoires-jairól se tagadhat-ni, miként nagyon meg vannak hamisítva, de azért öltözet-'s házi erkölcsök- párisi tömlöczökbeni életmód- terrorismus-ról eleven képet adnak, 's sz. sok jól talált vonást vehetett vol-

na belőlők. Thiers' leírása e' részben kielégítőbb. Megjegyezzük még, miként a' rémidő' festésére haszonvehetők következő emlékiratok: Duval *Souvenirs de la terreur*, Paris, 1841—1842. Bouilly *Récapitulations*, Paris 1837. 2-ik része, mely Némethonban is alig ismertetik, — Souvestre *Mémoires d' un Sansculotte bas-breton* 1840. 's Lacretelle' fennebb említett munkája. — Napoleon ifjúkori életidejére említést érdemel Abrantes Herczegnő' munkája, melyben nem kétszerezhetni, miután Coston, 's mások is elesmerték szavahihezőnek. *Libri Academicus'* munkája Napoleon ez időkorai élettörténetéről csak később jelent meg.

A' kimerítő elbeszélést még jól választott toldalékok is pótolják. Az első rész mellett nevezetesen következő című toldalékok találhatók: A' létegesítő nemzeti gyűlés' elnökei, nemzeti gyűlés' kormányzása, 4 ik Aug. végzése a' 11-ik Aug. szerkezet után. Sicyes' sajtótörvénye. Mirabeau' beszéde a' Clérusról 1790. 26. Nov. Dupont' beszédéből 1791. 17. Maj. Az 1791. $\frac{3}{4}$ Sept. alkotmány, — Második rész mellett. A' nemzeti convent' sajtóügyi rendelményének átnézete a' Gironde' bukásáig. A' republicai kalendárium a' 11-ik évre. Gregoire' tudósítása: minémű mesterművek 's könyvek romboltattak össze. Barére értekezése a' franczországi nyelvmegyékekről. Barére és Carnot' értekezései a' jólleti biztosság rendeletei' aláírásáról. Az Institut' Párisban lévő tagjai a' IV-ik évben. Laussat beszéde 1797. 29. Jul. A' hadsereg' előterjesztvényei Fructidor' 18-a előtt. Bailleul' nyilatkozata a' mes commettans. Boulay' beszéde Fructidor 18-án. Republicai 's gergely- naptár' egybevetése. Végre mind két kötethez tökéletes chronologiai táblák csatolva.

Az előszó szerint a' 3-ik kötet Consulság 's Császárság; — 4-ik a' Restauráció' történetét 's ezt követő political fordulatok' áttekintését foglalandja magában. A' megjelent 2. kötet kezkesedik a' következők' becséről, ámbár az egyik szerkesztő Heeren meghalván, az egész munka' súlya a' másik szerkesztő vállaira nehezedett.

Allgemeine Litteratur Zeitung (144—146. 1842.) után.

B. T.

Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, von Leopold RANKE. Erster Band. 1839. 492. lap. Zweiter Band. 1839. 483. l. Dritter Band 1840. 603. lap. 8-adr. Berlin, b. Dunccker u. Humblot. Ára 13 for. e. p.

Ranke Leopold vizsgálódása' tárgyául az időszakot választá, mely átmenetül szolgál a' középkorból az újabb időkbe; — valóban érdekes feladat, minthogy ez időszak előkészületül szolgálván az újabb kornak, itt már minden fonalszálatat kimutathatni, melyekből az újabb idők' története szövődött, 's az újabb állapotok alakultak. Ki életeli 's eleven képet akar rajzolni, az nem találhat alkalmasabb időszakot a' történetben, mint hol régi végződik 's új kezdődik, ez különösen Németországról áll, hol a' Reformatio' idejekor mutatkozott utoljára a' német nemzetiség 's német birodalom maga erejében.

Történeti munkában először is a' kútfők után tudakozódunk, mert csak annyiban haladott általa a' történetírás, mennyiben új kútfőkből merített, másként az egész nem egyéb, mint azoknak, miket már tudtunk, újabb öszve hasonlítása. Épen kútfők' tekintetiben van szerzőnek sok érdeme. Ő átlátta, 's dolgozataival meg is bizonyította, miszerint a' Reformatio' kora sokkal inkább érdekel bennünket, mint sem megelégedhetnénk, hogyha a' történetek' fő személyei közötti értekezéseket, alkudozásokat, egy harmadik előadása után ismerjük csak, sőt inkább vissza kell mennünk magukra az okiratokra, hogy a' történet' elbeszélőinek csak azt higgyük el, miről tudomásuk lehetett. Sz. nem csak az országgyűlési végzéseket akarta használni, mint eddigi íróknál történt, hanem megismerkedvén a' tárgyalásokkal 's vitatkozásokkal, melyeknek végeredményei a' végzések lőnek, a' történetek' benső öszvefűgésébe mélyebb pillantatot akart vetni. A' német országgyűlések épen akkor legnevezetesebbek, midőn az ország bomlásnak indult, midőn a' császárnak régen nem úgy volt jelentősége, mint ország' fejének, mi szerint általa a' köz akarat nyilatkozott volna, más oldalról midőn még a' territorialis birtokosok' önállósága nem fejlődött ki. Ekkor az országgyűlések, ha bár nem világosan meghatározott, de mégis mélyen életbe vágó kormányi jogokat gyakoroltak, — méltán reménylheté tehát sz. hogy az országgyűlési iratok' táraiban nem megvetendő adatokat találand, mik a' német történetekre világot vetendnek. Így használta M. Frankfurt város' levéltárát, hol 1414—1643ig tartó időről az országgyűlési oklevelek 96. foliantokban megvannak. Mikre nézve ezekben elegendő felvilágosításra nem talált, fellelte több választó fejedelmi és fejedelmi levéltárak-

ban, jelesül felkutatta a' berlini királyi titkos, a' szász királyi fő országos, a' szász-erneszt ház' weimári, valamint az Anhalt ház' közlevéltárát Dessauban. Saját fürkészeihez vévén még a' gyűjteményeket, melyeket a' kútfők' gyűjtésében valóban munkás jelenkorunk öszve szedegetett nevezetes kincsnek jöve birtokába; miért is méltán várhattuk, miszerint tőle sok oldalú felvilágosításokat nyerendünk. Harmadik kötete előszavában előadja szerzőnk, miként a' munka' folyamában is kutatási foglalatosságát folytatta. V. Károly nevezetes szerepet játszván német o. történetében nagyon szükséges a' történetírónak ismernie Károlynak külföldi fejedelmekhez viszonyait, c' czélra legalkalmasabb hely Brüsszel, a' burgundiai hatalom' székvárosa. Szerencséjére a' 16. századot illető iratokat már rendbeszedve 's további használatra elkészítve találta, u. m. V. Károly' levelezéseit kormányzóival 's idegen udvaroknálí követivel. Kellemesen lepeték meg sz. e' gyűjteménynél találván fel János választó fejedelem' írtaait, melyek a' mühlbergi csatában magával Jánossal kerültek a' Károly' kezébe; e' felfedezés képessé tette szerzőt folytatni a' Weimárban megkezdett kutatásokat. Franczország' királya is nagy befolyást gyakorolván a' reformátiokori német állapotokra, nem hagyta sz. használatlanul a' párisi kútföket, melyeket a' királyi könyvtárban több gyűjteményekben elszórva, de nagy mennyiségben talált. Itt alkalma nyílt nevezetesebb történeteknél a' császári udvarnál volt francz követek' tudósításait öszve hasonlítani a' császári követeknek, kik a' párisi udvarnál voltak tudósításaikkal. Ezek voltak a' források, melyek eddig vagy épen nem, vagy kevés mértékben használtattak, 's melyekhez szerző újat tudott nyitni. Miszerint ezenkívül mindennek, mi ama jelentékeny időszakról írva vagyon, hasznát vette kétségbe sem hozhatni olly szorgalmas vizsgálódónál, mint sz. de munkája is megbizonyítja azt.

Sz. írás módjára megjegyzendő, miszerint meglepő fordulatokkal, új szempontokkal mindég ébren bírja olvasó' figyelmét tartani. Szokása kivált a' fő személyeket legaprólékosabb részletekig híven rajzolni, mi előadásának életet 's színt ad, gyakran pedig a' cselekvő személyek' megbíráását is nagyon könnyíti, p. o. midőn V-dik Károlyról megjegyzi, miszerint Wormsba ünnepélyes bemenete alkalmakor még csak 19 éves ifiú volt, ki lovon is alig bírni ül, — midőn Lutherről megemlíti, miszerint mikor Dr. Eckel vitatkozott sovány, csak csontja, bőre volt. E' jegyzetek' mindkettő személyessége' megítélésére sokat jelentők, — Némethon' állapota melly olly ifiú fejedelem kezében nyugodott, kézzelfoghatóbb — Luthernek képe is sokkal elevenebb, mintegy szemünk előtt látjuk a' magában tépelődő 's viharos lélekharczokat vívó Augustinust.

Különösen öltözetek', fegyverek' leírásában bámulandó sz. pontossága, szinte feledjük hogy nem Walter Scott' regényét olvassuk.

Mi előtt a' munka' egyes részeit taglalnók, nem mellőzhetjük megemlíteni a' szempontot, melyből sz. az eseményeket felfogja, mi Reformátio' írójánál, kivált theologiai szempontból tekintve nagy jelentőségű. Vannak jelenleg is írók, kik p. o. a' symbolicus könyvek mellett annyira elfogultak, hogy az ágostai vallást mintegy isteni kijelentés, ihletés által eredetnek állítják, ilyenek a' reformált vallás' elvét méltányos szempontból megítélni nem képesek, 's a' 16-ik sz. másik felének mellyben theologiai viták nagy szerepet játszottak, történetébe mélyen nem hathatnak. Ranke egyáltalában keresztyén meggyőződés' térén állapodik meg, nem fosztja meg a' vallást isteni jellemétől, de az eseményeknek, emberi munkásságnak is meghagyja saját hatáskörét.

A' munka' köre Németország lenne a' cím szerint is; mindazáltal nem vehetni kicsapongásnak, hogy a' szomszéd országok' történetére is figyelemmel van. Eunek az egybefüggésen kívül, melly némethon', 's szomszéd országok' története között van mentséget találjuk az állásban, mellyet V. Károly 's általában az ausztriai ház Európában elfoglalt, de másként is németor. a' középkorban nyugot felé bizonyos felsőséget vívott ki, kivált a' szláv mellékországok felett, római Európához pedig a' német császár régi szokással megszentelt jogát tartotta. Miszerint sz. német viszonyoknak Francz- Olasz- Spanyolországokkal egybefüggését terjedelmesen 's szenvedéllyel tárgyalja, könnyen kimagvarázható mélyebb tanulmányiból, mellyeket mind ezekről szerzett, mind kivált magából a' dolog' természetéből, minthogy Némethonra szenvedőleg leginkább nyugoti Európa hatott, maga keletre nehézkedvén súlyával; miért is ez oldalról kevés bajai voltak. Hogy pedig Károly' és Ferencz' háborúit hosszasabban írja le, mint talán várnók, nem kell szem elől veszítenünk, miszerint a' császár' csatáit jobbadán német harcosok vívták, 's hogy e' háborúk 's békekötések a' reformációra is Némethonban fényt vagy homályt hoztak.

A' császár a' szerint fordított több vagy kevesebb figyelmet Némethon' ügyeire, mint külső háborúitól gátoltatott, vagy szabadulhatott. Épen itt látszik meg sz. mester keze, midőn a' külföldi viszonyok miatt el eltévedő fonalszalakat össze tudja szedni, 's utánnok eligazodni. Elmondja miképen volt a' Pápa sokszor szövetségesök a' protestánsoknak, mivel Franciaország-hoz hajlása nem engedte a' császárt Németországban nagyobb erőt kifejteni; vagy megfordítva, miképen a' császárnak nem épen volt kedve ellen a' protestánsok' gyarapodása Németországban, mert kívánt eszközök valának a' pápát gyengíteni. A'

külföld irányábani viszonyok kölcsönös érdekek által legtarkábban keresztül kasul font szövevényt képeznek, Hogy sz. könyvnyítse a' történet' felfogását, egy darab időre visszamegyen a' régi történetekre, 's Némethon' állapotát tömött vázlatban lehozza a' 15-ik század 3-ik negyedéig. Alapeszme: a' nyugoti keresztyénség' életét úgy, mint arra papi 's polgári hatalmak kölcsönösen hatottak tüntetni szem elé, a' két elvek változó sikerrel érintik 's áthatják egymást, egyik a' másikat kiszorítani törekszik, mindazáltal sem össze nem forranak, sem egymást meg nem győzik. Innen van, hogy a' polgári 's egyházi történetek' egybe hasonlítása, 's egyeztetése vet igazi világot az eseményekre, a' császár 's pápaság közötti harcz a' tengely, melly körül minden egyéb forog. Sz. Nagy Károly Cs. idejétől kezdve minden időszakokon keresztül nyomozza e' vezérszálakat, majd 'a' két fő tényező hatalomhoz hozzá veszi még Németországban a' fejedelmek' hatalmát, kik épen a' tiara 's korona közötti küzdelmekben mind inkább inkább függetlenné tevék magokat, 's nyerevényöket a' császári hatalomtól kicsikart zsákmánynak tekinthették. E' fejedelmekre építe Hildebrand 4. Henrikkel harczában, 's bennök a' császárnak saját országában veszedelmes elleneket bírt támasztani; egy hatalmas hűbérnöknek Oroszlán Henriknek elpártolása bénította meg 1-ső Fridrik' erejét, miszerint a' pápa ellen hatályosan nem léphetett, 's azon mértékben, mint lassanként a' császári korona örökös leve, fejlett 's erősödött a' fejedelmek' területi hatalma. Végül csatolja sz. a' német fejedelmi házak' sorozatát, különösen kiemelve azok' kitűnőbb képviselőit, kiknek kezei között nyugodott az országgyűléseken Némethon' sorsa, innen legtermészetesebb átmenettel kínálkozik szerzőnek megvizsgálni: mi befolyással voltak az országgyűlések Némethon' viszonyaira.

A' német fejedelmek' territorialis hatalma emelkedésénél megemlítendőnek tartjuk még — mit sz. figyelembe nem vett — miszerint N. Károly cs. előtt több független nemzetek léteztek Némethonban egymás mellett, mint Szászok, Bajorok, Alemannok, 'sat. ezeket Károly egy kalap alá bírta húzni, de bennök, a' függetlenségi vágyat elfojtani nem volt képes, élt az bennök folyvást, és nem kevésbé elősegítette, midőn a' középponti kormány' gyoplói mindinkább táultak, a' fejedelmi tekintet 's függetlenség' kivívását, 's így az nem annyira újjításnak, mint inkább az eredeti állapot' visszaállításának tekintendő.

I-ső Könyv. Kísérlet egy jobb alkotmányt hozni be az országba 1586—1517-ig, legtöbb újat foglal magában, mint-hogy szerzőt legjobban felsegítették az országgyűlési oklevelek. A' választó fejedelmek III. Fridrik császár, 's fia Miksa alatt

mindent elkövettek, hogy az országnak, melyet a' császár többé nem volt képes öszvetartani egységét szilárdabb alapra építsék, képviseleti rendszer' behozásával 's egy rendezett kormányzás' felállításával. Alkalmat szolgáltatott e' tervezetre az országos törvényszék, mely a' császár' személyétől kelletén túl függvén, nem bírhatott elég tekintettel az országban rendet tartani, midőn a' most czélzott alakjában egyes országrendekből választott ülnökökből, talán egy császári bíró mint elnök alatt öszveszerkeztetve sokkal nagyobb hatalmat fejthetett volna ki, 's önkénynek útját elzárta volna. Az ekképen eszközendő jobb rendnek igen természetes következése leendett az országos adó' beszédésének jobb szerkezete, 's egy országos hadseregnek fentartása, melyhez mindenki járulékát kiállította volna; szóval ennek eredménye lehet vala Németor. egysége, úgymint az jelenkorunkban többek kedvencz eszméjévé vált. A' vállalat bár az erős lelkű Barthold Mainzi Érsektől, ki a' választófejedelmi collégiumnak elismert vezetője volt ápoltatva sikerre méltán számíthatott volna, Fridrik' indolentiáján hajótörést szenvedett; annyival kedvezőbb véget ígért a' derék Miksa alatt, kit külföldi háborúi — melyeket Franczországgal, Velenczével folytatott, gyakran az ország' segélyére szorulni kényszerítettek. Mindazáltal bírt Miksa cs. annyi belátással, hogy felfogná, miképen a' tervezett kormányzat mind saját háza' hatalmát, mind császári tekintélyét sokképen csorbítandná, — sikerült is neki a' terv' valóstítását meggátolni. Így végződék uralkodása sok nemű forradalmakkal, melyekbe a' reformáció is belé esett 's azokat nem kis mértékben nevelte. Részletesebben is leírja sz. miképen nőtt a' fejedelmek' hatalma azzal is, hogy a' várt országos rend' behozatala kimaradt, valamint a' tartományi rendeké is kifejlett minden olly fejedelmek alatt, kik gyakori háborúk miatt népeikre szorultak; megfordítva a' fejedelmek' erejét nevelte olly népek' meghódítása, kik addig függetlenek voltak, A' fejedelmek' hatalma terjedésével a' lovagoké mind inkább korlátok közzé szorítatott, nem tarthatván lovagváraikat fejedelmek' ágyúi ellenében, lassanként felhagyni kényszerítettek az addig folytatott harcz- és zsákmányszerető élettel. Jobban tartották magokat a' városok egyesülés által, 's még mindég nevezetes befolyással bírtak az országgyűléseken; de ebben is nagy változásnak kellett történni, a' kereskedési utak épen most kezdődő fordulásaik által. A' parasztságnak még több oka volt megalégedetlenségre, a' paraszt háború' kiütése előtt sok idővel már fenyegető jeleit mutogatta kedvetlenségének, 's megújítva önvédelemhez nyúlt. 1502-ik évi Bundschuh, 1514. évi württembergi paraszt lázadás az úgynevezett szegény Kunz alatt méltán neveztetnek sz. által tompa rengésnek, mely lábaink alatt a' földet megingatja.

Az eddigiekkel minden esetre eléggé felvilágosította sz. Némethon' viszonyait, ezekből mindenki felfoghatja, miért volt a' reformációnak oly nagy szerű hatása? Most értjük csak tökéletesen, miért valának az országgyűlés' határozatai oly befolyással a' reformáció' ügyeire, miért hatottak oly nagyon majd a' császárral egyetértésben, miért nem nagyobbban annak sorsára; miképen eshetett, hogy az új tanítás' veszedelmére alkotott országos végzések azt meg nem rontották, 's hogy hozathattak kedvező határozatok a' császár' világos akaratja ellenére? Egyébaránt e' szakaszban csak Némethon' köz viszonyai tárgyaltnak; minden más okok, melyek pedig oly elhatározó befolyásuak, 's a' tárgyalt 30 évek' szüleményi, mint a' világi és szerzetes papság' viszonyai, egyetemek, theologiai 's humanisticus tanulmányok csak a' 2-ik könyvben nyernek helyet. Talán ez egy oldalúságból fejthető meg, miért nem bír sz. munkájának e' része nagyobb érdekekkel? mit maga is látszik érezni. Minden esetre kár, hogy a' maga által talált kútforra az országgyűlési iratokra szorítkozott, holott ennek a' többi viszonyokkal összeshozvése nevelte volna az egészek érdekét.

II. Könyv. Luther' és Károly' elsőbb éveit 1517—1521-ig rajzolja. A' mondottakból is ki világlik, miszerint itt sok van olyan, mi a' dolog természeténél fogva az 1-ső könyvbe tartozott volna, nevezetesen majdnem az egész első fejezet' cikkei, u. m. a' pápa állása, világi ellenzék, népszerű irodalom' iránya, tudós irodalmi mozgalmak, Erasm, Reuchlin, theologiai mozgalmak, Luther' kezdeményei. Azonban mindenik szakaszban találhatók mélyebb tekintetek az események' benső egybefüggésébe, melyek más írókban a' történetírás' nagy-rövidségére hiányzanak. A' pápa' állását annak fejtegetésével kezdi meg, miszerint a' katholika egyház' épen azon tanjai, melyeken szerinte nyugszik leginkább a' pápai hatalom, aránylag későn, sőt épen a' hierarchia' küzdelmei alatt állítottak fel. Közelebbről Németország' viszonyaiba bocsátkozván sz. a' vallásos életnek minden árnyékolatait tudományi szempontból, művészeti szempontból pedig a' goth ízlésnek, mely akkor tökélyét érte el, jellemében terjeszti elő. — Hogy pedig a' világi oldalról jövő ellenzéknek több sikere nem lőn, oka: mert arra önálló országos kormányzat kívántatott volna, minek Németország' leginkább bijjával volt.

Továbbá fejtegeti sz. a' népszerű irodalom 's a' nép minden erein szerte vonuló ellenzék közötti összefüggést, rajzolja az irodalmi mozgalmakat, Erasmot' finom gúnyjával, Reuchlint, ki a' kolduló barátok ellen szót emel. „Epistolae obscurorum virorum“ munka felett mondja: e' levelekben nem találni finom felfogást, nem a' régi satyrának erkölcs melletti

buzgólkodását, merő caricaturák azok, még pedig személyeskedés nélkül.

A' reformációhoz magához érven sz. hasonló szellemmel szedi össze a' theologia' fonalait. Rajzolja az ellenzéket, mely most szerinte Augustinus köntösben lépfel a' thomista- dominicanus rendszer ellen, de mely emezzel Luther előtt 's után sokszor vitába keveredett. A' híres nevezetes bucsúk' hirdetése felett is tud sz. újabb világot terjesztetni, Németor. különösen pedig szász választó fejedelemség politicai viszonyai öszvevetése által. A' Tetzl által hirdetett bucsúkbán Albert mainzi érsek is részes volt, mert a' bejövő jövedelem' fele az ő zsebébe folyt a' palást-díj fedezéseül. És éppen Fridrik szász választó fejedelem kísérte mindég legvigyázóbb szemekkel a' bucsúhirdetést, gondja volt azt lehetőleg szűk korlátok közzé szorítani, 's most különösen legkevesbbé kívánta a' brandenburgi házbóli érseket országa zsarolásával boldogítani; ez az oka: miért cselekvék Luther olly igen ínye szerint a' szász választó fejedelemnek, midőn a' bucsúk ellen kikelt.

Második fejezetben, melynek czímje: a' császári korona Miksáról V. Károlyra megyen át, a' köz állapotok' fonalát ismét felfogván sz. rendre taglalgatja a' német fejedelmek' állását, viszonyaikat, személyességeket, 's ezekben magyarázatát leli olvasó a' minden esetre érdekes történetnek, miért jött a' a' német császári korona éppen a' 19. éves spanyol királyra? világos pillantatot nyer a' sokféle érdekek, cselszövények zavarába, melyek e' választásnál játékba keveredtek; mely fejedelmi házak 's mi okokból tartottak Ausztriához, melyek tették az ellenzéket, mi eszközökkel 's úton nyertek meg Ausztria' részére, 's miképen hiúsítottak meg Franczország' törekvései? Felvilágosítja sz. a' déli Németországhani viszálykodást, mely a' sváb szövetség 's württembergi Ulrich között folyván emennek elűzésével végződött; valamint északon a' Velf házban a' hildesheimi káptalanhely' betöltése felett felforgott viszályt, 's mind a' kettőnél különösen szem előtt tartja, minő befolyással voltak e' viszályok a' szőnyegen levő császárválasztásra, valjon ausztriai vagy franczia érdekeknek adtak e' nyomatókat? Harmadik fejezet ismét visszatér a' papi dolgokra, 's a' pápától első elszakadást írja le; — a' negyedik pedig a' worms-i országgyűléssel foglalkodik. Luther' ügye előmenetelét illetőleg nem az új dolgok mellyekkel sz. sem gazdagít bennünket, sőt a' reformáció történetének közönséges fróinál még többeket találhatni, hanem az élénk festés, új szempontok' kimutatása adnak a' munkának érdeket 's vonzó erőt. Melanchton' fellépéséről mondja, hogy ő görög nyelvbeli ismeretei által mind abban felsegítette a' reformátorokat, mi a' latin egyház nyelvszokásán alapult, t. i. midőn meg-

mutatta, hogy bűnbánás, poenitentia, mi a' latin fogalom szerint meglakolást, elégtételt jelentett, a' görög nyelv' igaz értelme szerint nem több, mint érzelemváltoztatás, μετάνοια. Világosan mutatja ki sz. a' Luthernél Lipcsében tartott vitaközlés' eredményét, ki maga is ez után megváltoztatá felfogását, a' helyett, hogy a' nyugoti egyház' határain belől maradt volna, mint az előtt a' keleti 's görög keresztyénekben is a' közönséges egyház' valódi tagjaira ismért, 's így a' pápaság' minden elleneivel az egész világban szövetségre lépett.

A' lipcsei vitaközlést illetőleg óhajtottuk volna felvilágosítani, miképen történhetett, hogy a' pápai rész, különösen az ügycs Miltiz e' vitaközlést megengedhette, hiszen az Luthert a' békés nyugalomból, melybe az említettük fínom országnok ringatta — minden esetre kellemetlenül rázta fel, 's a' dolgot csak rosszabbá tette. Miltiz' gondatlansága magyarázható a' császár választással elfoglaltatásából, 's az Eckbe vetett nagy bizodalomból.

Mesterileg emeli ki sz. az ifjú császár és vetélytársa I-ső Ferencz Franciaország' királya közti viszonyt, t. i. Károly a' burgundi ház' ivadéka, merész Károly' örököse lépfel XI. Lajos' unokája ellen félnyugoti Európa' hatalmával fegyverkezve, a' búbérnök lépfel ura ellen, ez legjobb bevezetésül szolgál a' következő könyvhöz, mely a' német állapotokba olly mélyen bevágó francz-olasz háborúkat írja le. — Annak első fele vagy

A' *III. Könyv.* Szorosabban német viszonyokkal foglalkodik. Egy nemzeti reform keresztül vitelének kísértete 1521—1525-ig. Itt sz. a' szálakhoz, melyekkel a' német alkotmány' alapvonalait vázolta — köti még a' papi 's világi hatalom' eszméjét, 's megmutatja: minő viszonyban állott ez a' Német-hont mozgó többi eszmékhez. Mind két hatalom' fejei a' császár 's a' pápa szövetségesek ugyan a' reform ellen, de hatalmasbbak voltak a' viszonyok, mint az ő akaratjuk; mind két téren hatalmas ellenzékkel kellett szembeszálniok, mely a' császári hatalom' ellenében még mindég egy erőteljes nemzeti igazgatás' felállításáról gondolkodott; a' pápai hatalom' irányában pedig határozottan a' reform mellé állott. Itt is méltányolva kell elismernünk sz. érdemét, miszerint világosan felfedi a' különféle érdekeket, melyek ugyan sem a' hatalomkezelők, sem az ellenzék' részén nem voltak épen olly szoros öszvefűgésben, mint pusztá egybeállításokból várhatnók. Nagyon jelesen fejtegeti sz. e' kettős ellenzék' öszvemunkálását, mert nem következik, hogy ki a' császár ellen dolgozott alkotmány javítását kíváhván, azért az egyházi reformnak barátja lett volna, 's megfordítva. Sokféle önálló erőfejemények érintkeztek egymással, sz. érdeméül minden esetre meg kell jegyeznünk, miszerint a' reformátio' történetében sok események, melyek

különben homályban maradnának, épen e' szempontból felvilágosítva lesznek érthetőek. Különösen áll ez Luther' ügyének előmeneteléről a' wormsi o.gyűlés után. 1521-ben császár' tilalma 's pápa' átka ellenére is mindinkább terjed Németországban, a' következő hongyűléseken határozatok hozatnak, melyek a' wormsinak az új vallás' eltörlésére számított végzését úgy szolván megsemmítik; az események' e' zavarából alig lehetne az ember okos, ha néha szerzőnek fejtegetései által, mellyeket az országhatalmaktól 's e' felett a' császár' ellenében támadt ellenzékéből von le, felvilágosítatik.

Az ellenzéki mozgalmakból megemlíti a' lovagok' utolsó felkelését Sickingeni Ferentz alatt, 's másikat, melly még mélyebbről a' köz életből emelkedett fel, a' kis nemesség' lázadását az úgynevezett paraszt háborúban, azonban mindkettő kezdetben elfojtatott. Sz. e' lázadásokat a' közállomány' alapelvei feltámadásoknak nevezi, „a' földből pattogtak, úgy mond, ki a' szikrák, a' közelet' hullámai kikeltek rendes folyásokból, a' mélységből kitörő zivatar, mellynek zúgása már régen hallható volt, kirontott 's felső körök felé zúdult; minden teljesen felfordulni látszott“. Mindkét történet' elbeszélésénél sző be sz. egyes vonásokat, a' nélkül hogy az általános szempontot szemelől vesztené; mi írásának elenveiséget 's életet kölcsönöz.

Az új tan elterjedése' történetét is hasonló részletességek' beszövéseivel festi. Miután a' vittenbergai egyetem 's benne működő fiatal tanítók' állását, kik merészkedtek az akkori legnagyobb tekintélyek, császár, pápa, 's a' theologia' mezején közönségesen elismert tekintetű Sorbonne ellen fellépni, tájékoztatólag megemlíttette volna; kíséri az új elvek' terjedését északi 's déli Németországban, városokon 's tartományokban, mennyire csak egyes helyek' történetírása biztos kútfőket szolgáltat.

Szerző a' pápákról írott külön munkájában megmutogatta, miszerint a' reformáció magának a' katolika egyháznak rendbehozására is alkalmul szolgált, ezt Németországra vonatkozólag e' helyt is kifejti.

IV. Könyv. Külfölddeli viszonyok, honi egyházak' alakítása 1521—1528. tágasabb körbe nyit olvasónak kilátást. Először is a' feljebb már érintett V. Károly 's Ferentz közötti háborúk' leírását találjuk. Sz. mentiségül szolgál a' körülállás, miszerint ő Németországot nem azon határok között veszi, mint az most van, 's meddig német ajak terjed, hanem a' IX. századbéli kiterjedésben. Ez értelemben hozzátartoznak felső Olaszországban a' hűbéres tartományok Milán, Génua, Arelatánország, Burgund, 's a' nyugoti szlávoktól elvett részek, 's

így ez idők' történetírójának sem lehet rossz néven venni, ha elbeszéli, miképen kívánta az ország a' megmaradottat védeni, az elszakadozott részek' visszaszerzésére szintén mi lépések tétettek? miután a' most uralkodó császárnak saját házi roppant hatalma emez országos igények' kivívására kecsegtető reményekkel bízott. 'S ki ne kísérné szerzőt örömmel a' külföldi cselszövények' tömkelegébe, melyeket a' pártok viszonyosan szőttek, midőn olly jelesül előadva találja, ki ne követné a' harcok' zűrzavarába, midőn azoknak olly szemmel látható élénk képét láthatja.

Németország' belső történetei között a' torgau-i szövetséget említi először, vagy is 1526-ban, február vége felé Gothában Szász fejedelemség 's Hasszia között kötött frigyet, mely a' regensburgi ellenében először nyújtott az evangyelikusoknak politicalai oltalmat. Ennek következménye volt a' két fejedlem' bátor magatartása a' speyeri o.gyűlésen 1526-an, az itt hozott országos végzés, melyben a' rendeknek egyenként megengedettett ahhoz tartani magokat, miről Isten 's Császár előtt befelelhetnek.

E' határozatot roppant jelentőségűnek tartja sz. mellytől Németthon' újabb története kezdetét veszi. Mert azóta nem csak a' protestantismus törvényes állással bírt az országban, 's a' catholicus egyedüluralkodásnak visszahozatala lehetlenné vált, hanem azon kevés szavakban foglaltatik a' protestáns egyházi jog' alapja is, valamint az ország' felbonolásának törvényesítése 's a' főhatalom' átmenetele a' területi birtokosokra. Az említettük határozatban ki van mondva, miszerint az ország' előbbi alkotmányos testületi alakjában a' császár' főnöksége alatt többé nem képes a' főhatalmat fenntartani, hanem minden országrendnek szabadságára hagyatik a' kormánygyeplőt felvenni. Noha ez állapot, tetteleg már régen állott, mindazáltal törvényesen ez alkalommal mondatott ki először a' területi felsőbbség elve, jöllehet a' név még ennél is később jön elő.

'S épen ebben találja sz. alapját a' protestáns egyházi igazgatásnak, mellynek feje a' fejedelem. Ő így okoskodik. Az országosan egybegyűlt Rendeknek kétségkívül szabadságokban állt az egyház ügyeiről gondoskodni, 's azt egy különben is már régóta emlegetett zsinaton elintézni. Ha már most az ország e' kétségtelen jogáról lemondott, 's azt a' területi birtokosoknak átengedte, ezt által törvényes úton jutottak az egyházi főnökséghez, 's nem szükséges annak törvényesítésére a' későbbben kigondolt püspöki rendszerhez folyamodni. Sz. okoskodásának annyit meg kell adnunk, hogy a' dolog így történt, p. o. hassziai Fülep a' hombergi zsinaton kizárván minden püspöki hatóságot maga tolt fel magát főnökül, vagy is in-

kább azon zsinat democratiai ábrándos irányánál fogva a' községre bízta öngazgatását, erre való jogot pedig a' speyeri végzésből következtették; nem is tagadhatni, miszerint a' mód, mellyel a' német fejedelmek egyházaik' igazgatásába beléptek, a' lutheránus német-egyház igazgatásnak bizonyos monarchiai alakot adott, ellentétben a' democraticus iránnyal, melly a' reformált egyház igazgatásának elve, 's mellyet a' hombergi zsinaton is a' waldeni eszmékkel teli avignoni Lambert keresztül akart vinni. Mind a' mellett hogy historice a' dolog így történt, merész lépésnek tartjuk a' protestáns egyház-igazgatás' tudományos alapjául venni fel. Annyi igaz, hogy az egyház' állapotjáról gondoskodnia a' speyeri o.gyülésnek joga volt, mert az a' monarchia' fogalmából következik, joga volt szintén átruházni azt a' területi birtokosokra; de ez még nem ad a' protestáns egyházigazgatásnak elegendő alapot, mert nem az a' kérdés; joga van-e befolyni a' fejedelemnek az egyház' kormányzásába? joga van-e gondoskodni annak állapotjáról? mihez nem csak fejedelem, de minden tagja a' protestáns egyháznak joggal bír, hanem hogy a' főnökséget, mellyet addig püspökök gyakoroltak, a' fentebbi végzés erejével magokra ruházhatták e' a' fejedelmek? holott e' jogot az országos végzés sem adta, maga sem bírván véle. A' fentebbi határozat csak azt ruházta át a' fejedelmekre, mivel az előtt a' császár bírt, mert az egyházi hatóság a' püspököknél, 's a' pápánál volt. E' szerint a' protestáns egyházjogban a' fejedelem püspöki hatósága a' sz. által felvett históriai okkal tudományilag motiválva még nincsen.

V. Könyv. Catholicus többség' alakulása 1527—1530-ig. Ebben különösen érdekesek, miket sz. Pack ügyében ír.

Továbbá fejtegeti sz. a' svájcei reformált vallás' elvét, mire a' 3-ik fejezetben jut, 's mint mondja addig egy lépést sem mehet tovább, míg ezt fel nem világosítja. „Legfőbb különbség a' kettő közt — így szól sz. hogy Luther a' meglevő papi intézkvényekből mindent megakart tartani, mi a' sz. irás' világos parancsaival öszve nem ütközött; Zwingli ellenben mindent elakart törölni, mit az írásból megbizonyítani nem lehetett. Luther a' nyert mezőn maradt, ő a' vallást a' sz. irással megakarta egyeztetni. Zwingli ellenben a' keresztény egyházat eredeti egyszerűségére vissza vezérelni, 's általánosan reformálni akarta“.

VI. Könyvben. A' smalkaldi szövetség' létrejövetelét tárgyalja sz. 1530—1535. A' munka' legérdekesebb darabjaihoz számíthatni a' vizsgálódásokat: miképen terjedett a' Reformáció egyes tartományokban, városokban, hol újjolag abban tűnik ki sz. mestersege, hogy a' gondosan gyűjtött egyes adato-

kat helyesen állítván össze, világos képet tüntet szem elébe. Végre az Anabaptistákróli szakasz egy újabb adalék a' Reformátio' szövevényes bonyolódásainak kifejtéséhez, mert először itt mutatkozik czélzat a' különféle szerte ágazó felekezeteket az említettük közös név alá össze fogva külön választani.

A' munka' folytatását feszült figyelemmel várjuk.

Allgemeine Litteratur Zeitung (No. 65—68. 1842.) után.

B. T.

BIBLIOGRAPHIA.

5. *THE COURT of England under the House of Nassau and Hanover*; by M. JOHN HENEAGE JESSE. London 1843. 3 dar. 8-adr. — Jesse úr' új munkája: „az angol udvar a' nassani és hanoverai udvarok alatt“ nem egyéb, mint a' főbb státusfér-
fiakról biographiai esmertetések' sora, kik azon szomorú kor-
szak alatt egymást felváltották, melly az 1688-ki forradalom-
mal kezdődik 's II. György' halálával végződik 1760. A' szer-
ző' részrehajlatlansága dícséretes, noha sokszor kitaláltatja con-
servatív érzelmeit, valamint stylusának tisztasága és ékessége; de
általában véve Jesse úr mélység 's felemelkedés nélkül szűköl-
ködik. Igen szereti ő az anecdotákat; megelégszik ő az érde-
kes lettdolgok' elbeszélésével, a' nélkül hogy azoknak okait
keresné, következményeiket kiszámítná; nem tanítja ő meg
olvasóinak, micsoda erkölcsi, társasági és political befolyások
volt életök' lefolyása alatt a' 18-ik század' főbb státusemberei-
nek. Végre nem foghatni meg, miért nem szólott a' szerző
Burnet püspökről, Wolfe őrnagyról, lord Cliveről, admiral
Byngről, lord Carteretről, Palteneyről 's különösen lord Cha-
tamról, ki pedig legszebb triumphusait II. György' halála előtt
aratá. Mind e' mellett is Jesse úr' új munkája, nem kételked-
ünk épen olly tetszést nyerend, mint az elébbi: „Az angol
udvar' emlékiratai a' Stuártok' uralkodása alatt,“ mivel benne
Marlborough, Bolingbroke, Walepole, Harley, hg Sommer-
set 's ezen korszak' szépjeinek Fielding' és Wilsonnak jól írt 's
új lettdolgokkal teljes életirásai foglaltatnak.

6. *THE RURAL and domestic Life of Germany, With
characteristic sketches of its cities and scenery, collected in
a general tour, and during a residence in the country in the
years 1810, 1811 and 1812.* by WILLIAM HOWITT. London

1842, 8-adr. — Howitt úr' ezen új munkájának két különböző része van; az egyik a' német falusi és privát élet' fejtésének van szentelve; a' másodikban azon benyomásokat közli a' szerző melyet reá utjának egyes részei tevének. Heidelbergából Londonba megy, Baden-Badenen, Stuttgarton, Tübingenen, Ulmon, Augsburgon, Münchenen, Salzburgon, Linzen, Bécsen, Prágán, Dresdán, Lipcsén, Berlinen, Weimáron, Jénán, Erfurton, Frankfurton és a' rajnán keresztül. Ezen két rész semmi tekintetben sem hasonlít egymáshoz; egyik tele érdekes észrevételekkel, a' másik mindég alatta lesz Murray' kézikönyvének (Hand-Book of traveller). Howitt úr megható igazsággal írja le, a' középosztályuak 's szegénysorsuak' munkáit 's mulatságait, az esztendő' különböző részeiben: az aratást, szüretet, falusi mulatságokat, vadászatot, szánkázásokat, szárandokoskodásokat, karácsonyi 's újévi ünnepeket, farsangot 'sat. Örömmel szemléli nála az ember ezen természet után készített könyű rajzokat, egy sokszor lelkiismeretes szerző által, de a' ki nincs bizonyos ügyesség nélkül. Ha a' benyomás sohasem eleven, de ellenben mindég tiszta és édes; Howitt úrnál a' szív szembeszökőleg felülmúlja az értelmet. 'S olly hiba-e ez melyet neki szemére kell hányni? Nem kell-e ellenben magunkat szerencséseeknek tartani, hogy egy illy erkölcsös 's egyszerű, minden igény nélkül írt könyvre találunk, mellynek olvasása azonkívül hogy tanulságos, a' lelket kellémesen mulattatja?

7. *VOYAGE de la Commission scientifique du Nord en Scandinavie, en Laponie, au Spitzberg, aux Feroë, pendant les années 1838, 1839 etc. 1840, sur la corvette LA RECHERCHE, commandée par M. Fabvre, lieutenant de vaisseau, publiés par ordre du roi, sous la direction de M. PAUL GAIMARD, président de la commission scientifique du Nord. Géologie, Mineralogie, Metallurgie et Chimie; par M. J. DUROCHER; première partie, première livraison. 13 ¾ ív 8-adr. 1843. Paris, Arthus Bertrand.* Egy szállítmány' ára 5 fr. 50 c. — Ezen szép munka, 20 kötetből és 7 atlasból álland 516 képpel. Kilen cz része lesz a' munkának: 1. Csillagászat, függentyű (pendule), vízleírás, tengerapály és ár, egy darab. 2. Meteorologia, három darab; — 3. földmagnetismus, két darab. 4. Éjszaki fények, egy darab; — 5. Geologia, mineralogia, metallurgia és chemia, 2 dar. 6. Botanica, geographiai botanica, physikai geographia, physiologia és gyógytudomány, 2 dar. 7 — Zoologia 3 dar. 8. Scandinavia' hlstóriája, irodalmi történet, útleírás, 4 dar. MARMIER által; a' lappok' hlstóriája és mythologiája, LOESTADIUS által; 9 Scandinavia, Laponia és a' feroék' statisticája, egy darab, 36 képpel. — Francziaország a' déli tenger' legtávolabbi tartományait megvizsgáltatá, tengerészre

roppant missiókat bízott, pompás munkákat adott ki Ázsiáról, Americáról, Oceaniáról; Algir' dicső elfoglalása után, benyomult Afrika' belsejébe, de az éjszakot, csak az angolok' hollandusok', 's németek' közléseiből esmerte. Ezen hiányt bőven kipótolja jelen nagy munka, mellyet azonban egy más pompás munka is már megelőzött: *Voyage en Irlande et au Groenland* (7 darab 8-adr. 's két atlas 246 képpel).

8. *ESSAIS de Politique industrielle. Souvenir de Voyages. France, Republique d' Andorre, Belgique, Allemagne*; par MICHAEL CHEVALIER, Paris, 1843. *Gosselin.* 446 l. 8-adr. Ára 8 fr. — Chevalier Mihály úr' új munkája egy sor czikk' gyűjteménye, mellyek 1836-tól 1842-ig jelentek meg a' *Journál des Debats*ban. Noha ezek' nagy része olyan, mellyeknek többé érdekek nincs, meg kell mégis vallani, hogy Chevalier úr egy azon írók közül kiknek minden legkisebb munkáját is gyönyörködve lehet többször olvasni. Jelen munkának minden könyvtárban ott kell lenni a' „*Lettres sur l' Amérique du Nord*“ 's azon nagy munka mellett, mellynek utolsó szállítmánya csak nem rég jelent meg 's mellynek czíme: *Histoire et description des voies de communication aux Etats — Unis et des travaux d' art qui en dependent*, két darab 4-edr. és atlas 25 réztáblával in fol. (Paris, Gosselin.) 's mellynek ára 50 fr. —

A. B. P.

H. BLAZE GOETHÉRŐL

's

F A U S T

második részéről különösen.

Ki számíthatná fel azon befolyásokat, melyeket egy nagy költő szellem legtávolabbi körökben gyakorol? a' kielégítés, élvezet, elragadtatás, mik ezereknek és százezereknek jutnak teremtséiből. még koránseim merítik ki érdemeinek öszvegét, népének 's kiváltkép' az emberiségnek szellemi előmozdításában; egy valóban élénk költői mű folytonosan új életet tüntet elé; gyümölcsöző, láthatatlan magvakat hint el, hova annak csak tudomása hat; a' költészet' leggyöngédebb virágzata sokszor termékeny lelkesülésnek 's mély gondolatsorozatoknak lesz csírájává. Hány irányban nem közelítettek már jeles és erős szellemek Homer- és Shakespearehez, Sophokles-, és Dantehez, hányan nem gyakorlák rajtok 's erősíték magokat; milly megismerési, életbölcsségi, tudományos kincsek nem merítették költészeteikből? 'S ezen dicső előjogban gondolatokat, lelkesülést, életet ébresztetni mindenütt, meghatni 's termékenyíteni a' kedélyeket, azokat úgy szólván, eleven virágfűzerekkel egymáshoz lánczolni 's a' nagy szellemi köteleket szorosabban összekötni, ezen előjogban osztoznak a' legújabb nagy költők is a' régi kor' 's múlt századoknak költőivel; az újabb kor' költői közt nevezetesen Goethe az kinek költeményei mélyen haták meg a' legkülönbözőbb kedélyeket, bennök teremtoi erőt fejlesztettek; 's e' teremtoi erő majd közelebbi 's távolabbi, közvetett vagy közvetlen utánzásokban, majd művei feletti szemléltetésekben melyek művészeti, irodalomtörténeti vagy lelektan-erkölcsi tekintetben vizsgáltattak 's fejtegetettek, részint élénk polemiaiban is nyilatkozott különböző álláspontokból.

Faust különösen Németországban, nem tekintvén az ellendá-
rabokat 's utánzásokat, számtalan iratokban 's értekezésekben
értelmeztetett, világíttatott, bíraltatott, fejtegettetett, szer-
kesztetett, 's e' tekintetben (euphemistice szólván) igen is sok
jó történhetett, úgy hogy épen a' fejtegető iratokat és szer-
kesztéseket meglehetősen megunták és szakférfiakra bízák a'
terjedékeny foglalkodást, szellemdús és szellemnélküli iromá-
nyok' tömegében, mellyek e' feladatban mint kimeríthetlen
kútaknában vizsgálódnak, az arany szemeket a' salaktól, a'
búzáat a' konkolytól elválasztandók; 's a' titoktanítmányban 's
a' philosophia' vitatásiban nem egészen jártas olvasó örömet
óvakodik az új septuaginta' sokszavú kiáltásától, mellyek mind
különbözőleg fejtegetnek, egészen a' költészet' ős textusáig. De
az üres, felületés vagy legalább a' dologhoz nem tartozó fe-
ceségéknck, eszelős ötleteknek, nevetséges és temérdek áltéte-
lek' 's gyanúsítások' visszássága ne vakítsanak el bennünket a'
jó iránt, mi valóban a' mintegy gondolatok' élesztését eszközlő
Faust által ébresztetett és mozdíttatott elé Németországban; 's
övendénünk kell, ha más nemzetek is előítéletmentes szellem-
mel 's tisztált ízléssel fogadják a' német szellem' remek műveit
örömmel élvezik, önállólag vizsgálják és igazán csudálják. Né-
hány töredéket közlünk itt Blaze H.' értekezéséből mutatvá-
nyúl, milly értelemben és szellemben fogják fel értelmes fran-
czia criticusok a' német költő' szellemét, mi helyre méltatják
a' költészet' bajnokinak hierarchiájában. —

„Vannak szerfelett nagy elmű 's termékeny művek, de
mellyeket első látásra hozzáférhetleneknek tart az ember,
első rohanatnál annyira visszarettent a' képzet' bősége, melly
gátolni látszik az útát, visszarezzeneni a' lomha szellemeket 's
visszavonulásra kényszeríti azokat, míg valóban minden eszme,
minden forma tarka vegyületben forrong abban, és szüntele-
nül világos gőzben repkednek 's lebegnek, mellyet azonban
mégsem nevezhetni *napnak*. Majd jelkép' az, melly esti fuva-
lomban ringatja félig nyílt celtisvirágzatait, majd óda, melly
aetherkékből, sasszárnyait kiterjesztve, zengedez; majd végro-
satyra, melly kígyóként sziszeg az embernek lábainál. A' szel-
lemnek minden birtoka, minden kincs, mellyel rendelkezik,
mintegy csuda által összehalmozva találtatik e' gondolatvilágok-
ban. Illyen Faust' második része. Ki ezen a' költészet' országában
tán egyetlen könyvet felnyitja, először mélyen fog gondolkozni,
és kétségkívül, ha nincs benne némi túlságos önakarát, miből
következik, hogy az ember saját szelleme által segíthessen va-
lamelly mondat' homályán, 's hirteleni, élénk világot vethes-
sen az először érthetlen fejezetre, 's így, nem hagyva feltar-
tóztatni magát akadályok által, útját folytathatja, ha azon kí-
vül nem bír nagy adag állhatatossággal, azonnal 's örökre is-

tenhozzádot mond a' remekműnek. Valóban, a' nehézségek végtelenül összetódúlnak és megsokasulnak, e' férfi' óriási kísérteten, ki egy költeményben Helenát és Faustot, Párist és Wagnert, a' kabirotkat 's korszerű vulkanistákat, platói eszméket 's Paracelsus' anyjait gyűjti össze, ez egyetlen uralkodónak tartása a' szellem' országában, ki egyik kezében az ó, másikon az új világot tartja, 's majd komolyan fontolgatja, majd mulattatja magát azokkal, képzeletében felhánnya 's ezer patogó szikrával játszik, melyek azokból sziporkáznak, mindebben olyasmi fekszik, mi álméletba hozza 's csaknem megrettentí az embert. A' lángelmének melly titka által köttethetnek egybe őszhangzólag illy különféle elemek? milly zenének kell születni illy sok egymással ellenkező szenvedélyek és indító okok által, melyek itt először ütköznek egymásba? különös zenének, valóban, melly meglepi az embert, mielőtt elragadtatik általa. E' könyvet az ős kornak egy szent ligetben mélyen fekvő templomával lehet összehasonlítani; hangos robaj harsog abból, a' dobog rezegnek, a' kürtök riadnak, a' kábult papnők' hangja viszi a' kart; a' zavarodott jövevény, ki mit sem tud az itt ünnepeelt rejtélyességekről, nyugtalanná lesz e' szokatlan hangoknál, elsápad és futni akar, míg a' beavatott nyugottan állván ott, komoly készüléttel az előcsarnok' márványára hajtja homlokát, hallgatódzik. — Mind semmit sem tesz; kezd csak olvasni e' könyvet szilárd elszántsággal, ne rezzenj vissza az első nehézségektől; hadd szórakozásba hozni magad mindtovább, mint kíváncsi gyermek, az ezer egyéniség által, melyekre bukkansz; vedd azoknak, a' mik: majd gyöngyök a' tenger' partján, majd homokszemek az úthán. Napvilágnál, vagy homályban, végre mégis célhoz érsz. Egyszer ide érvén, letörölöd homlokról az izzadságot, pillanatig lehelletet veszsz, aztán újra munkához fogsz 's újra elejétől kezdod. Azután követed mindazon kised már bejárt ösvényt, ismeretlen mélységekben vizsgálódol, végre annyira mégysz, hogy a' mű' fenséges nagyságában 's pompateli épségében tűnik fel előtted. A' feladat nehéz, tudom; de mindent megfontolván, Goethe' zűrzavarja, ha különben megengedettik, egyike a' leghatalmasabb költeményeknek, melly létez, e' névvel nevezendő; Goethe' zűrzavarja valóban méltó, hogy kétszer menjen át rajta az ember, rendbe hozza. 'S azonfelül ha nem dicsőséges, mégis élvezetdús bizonyny a' szellemre nézve kimenni szép gondolatok' felfedezésére, melyekről mit sem tud a' világ, 's melyek mint zöld szigetek fekszenek a' szellem' teremtésében.

Illy vállalat nehézségekkel jár tagadhatatlanul. A' nyelv' nehézségeihez, melyek végtelenül nagyok (Goethe' style seholsem rabja annyira zsarnok akaratja' befolyásának, seholsem törekszik annyira művészet után a' periodusalkotásban, eles-

ség után a' dialogban, gazdaság és sokféleség után a' rhythmusokban,) még mindenféle zavarok járúlnak, melyek allegoriák 's jelképek' fejtegetésénél sosem hiányzanak. Mihelyt a' betűket legyőzte az ember, a' szellem áll fel 's gátat gördít elé. Goethe kétszeres gránithéjba burkolja gondolatának gyémántjait, kétségkívül hogy hozzáférhetlenné tegye; az értelmet illeti dicsőséggel 's elszántsággal úzni foglalkodását mint szobrá z.

Nekem úgy látszik, fenséges kéjérzetnek kell lenni a' szellemre nézve, oly szabad röppenést adni egész lelkesültségének, 's végre oda jutni, hogy nem vet számot többé, nem nyirbálja 's kuszálja többé eszméinek gazdag fűját az értelem' ollójával. Azon critica, mely Goethe 's Bethoven jellemű férfiktól makacsúl megtagadja az igazat hogy csak egyszer is kiereszkednének kedvök 's vonzalmok szerint, valóban pedant és nevetséges. Ki bibelődjek egy műnek nagyságviszonylatival, ha csak a' mester elég életlehellettel bír annak lelkesítésére, ha keble elég lángot rejt magában, világot és életet önteni abba? egyébiránt illy művek csak a' kornak és szellemnek érettségével vállaltatnak fel; húsz éves korban botorságok; mi az, ha az ember végtelen után kapkod, még mielőtt a' földet birtokába vette, melyen született? Goethe, kit a' gondolat Faust-ra pillanatig sem hagyott el, tán már pályája' kezdetekor, midőn Werther' szenvedésének égő lapjait írta, forgatta fejében a' fenséges combinációkat, de sokkal távolabb volt azokat kivinni akarni egyszersmind; ő kora' érettségére halasztá e' feladatot; jól tudá, hogy, ha olly műnek tartósnak kell lenni, zavarban nem veszni, mielőtt kezét rátenné, a' forma' legcsekélyebb rejtélyességeinek ismertetét, 's főleg a' mérsékeltnak 's józanságnak azon erejét kellett megszereznie, mely minden szabályt kiegészített vagy kárpótol, — olly erény, mely nála végre olly magasra lépett 's olly mély gyököket vert, hogy alig különbözteték meg többé vele született tulajdonitól.

„Lángelmű férfi az, kinél, mi különben az embernél egymás után következik 's változik, a' képzelet 's kedély' elevensége, az ifjúság' ámulatai, az értelem' érettsége 's az ítélet' helyes mértéke nyugottan köttetik össze 's egésszé tökélyítetik. Így Goethénél. Mihelyt az ember rajta nyugtatja szemeit, az öszhangzás' érzeménye a' legbensőbb velőig hat; műve előtt úgy áll az ember mint természet' csudája előtt; mi sem hiányzik, mi sem marad többé kívánni való, minden maga helyén van, minden az idő' törvénye szerint fejlődik: mindenütt nyugalom 's a' szellem' szenvedélytelensége. A' szellem' illy hatalmas nyilatkozatának ellenében az ember nem tud mit gondolni. Igen, kinek szíve nincs eléve a' critica' férgétől, 's ki nem alkalmazza mindenre epés és nyugtalan szemléletmódját, az,

ha illy emberek részesültek a' halál' felszentelésében, 's nyomor és a' földi lét' inségei nem hazudtolhatják meg többé minden pillanatban a' képzelet' álmait, kénytetik kérdezni magától: valljon lehetséges-e, hogy köztünk éltek, 's valljon azok, kiket a' természet minden lényeges teremtfői tehetséggel megáldott, a' fenséges halandóknak nem azon neméhez tartoznak-e, melyet a' régiek felistenek' hősi neve alatt ünnepeltek?"

Arról, mit Goethének gyakran hidegségül, kedélytelenségül vagy hason czímek alatt szemére hányának, Blaze következőleg nyilatkozik:

„A' szellemnek szenvedélytelensége az, mi az ő erejét és nagyságát teszi. Ő sem a' tömeg' kiáltozása, melly minden órában változik, sem hiányságának intései által, melly őt folytonosan teremteni serkenti, nem hagyja szórakozásba hozatni 's tévútra vezetetni magát. Biztos levén jövőjéről, nem siet; nála mindennek van ideje; békén hagyja eszméit, hogy átvigyék minden átváltozásait. Így jelenik meg előttem Goethe. Egykedvűsége minden szenvedély iránt, háboríthatlan nyugalma, melyet viszonyaiban azon bájló lényekhez mutatott, melyeket az esemény gördített útjába; e' tekintélyes, de hideg magatartás, e' nagyszerűség és derűtség, melly a' halál előtt sem tagadá meg magát, mindez úgy tűnik fel előttem, mint meg annyi bizonyos jelei hivatásának az emberek közé. — E' végtelen pályatéren hijába keresek önzési 's elragadtatási órákat, millyeket különben mindenütt talál az ember; én csak változhatatlan, hajthatatlan logikai egységet találok. Goethe épen olly kevésbé engedelmeskedett az önszeretetnek, mint a' pillanati dicsőség' követeléseinek, olly kevésbé a' becszomj' szeszélyeinek, mint nagy sensualismus' parancsoló törvényeinek; ő szellemének engedelmeskedett. Mihelyt emberfeletti erejének, feladott műve' nagyságának öntudatával bírt, egykedvűleg megtagadá magától a' szenvedéseket 's örömeiket, a' szerelem' képeit, a' földi lét' minden sanyarát 's kötelességeit, 's mondhatni, hogy e' nyilatkozat korán jött neki. A' naptól fogvást, hol Goethe szellemének istenségéről eszmélt, elhatározá csak általa 's érette élni. Egyszer erre tökélvén magát, semmi sem vonható el őt attól; vég czélig kelle túrnia a' vészeli sorsot, melly vállain nehezkedék. Hogy így szünet nélkül szelleme' kizáró tiszteletére szentelje magát sírig, hogy attól elnyeletni hagyja ifjúságát, életélvezetét, szerelmét 's a' legtisztább boldogságokat e' földön, milly mélyen gyöközött hiedelmének kellett lenni önmagában! milly tegyőzhetlen lelki erővel kellett bírnia! hány fiatal ember, kiket a' múza választá előbb 's hason módon dicső jelekkel ékíte, hiedelem' hiánya miatt saját erejében 's valódi meggyőződésében nyakra före rohant az érzeki eldeletek' világába, sokkal több kétséget helyezvén a' vé-

ges legnagyobb valódiság' tekintetében, minthogy földi léte' gazdagságát annak feláldozza, 's a' teremtés' titokteli kejénél többre becsülván a' gyönyört, melyet szívben érez az ember a' csóknál rózsajkakra, hátulsó' gondolatok 's lelki mardosás nélkül. Óvakodjék az ember fellépni Goethehez a' nélkül, hogy gondolkodott volna e' kérlethetlen feltételekről, melyeknek ő teljes öntudattal 's meggondolva veté magát alá. Életében itt ott durva önzés' bizonyos cselekvényeire bukkan az ember, melyek felboszantják, ha előbb már az okot, sőt tán, oh! annak mentségét nem találta fel a' gondolatnak, eszmének ama' papságában, melyet ő gyakorolt. Átalában nagyon igaztalan a' társaság szokott mértékkel itélni 's mérni illy embereket; az kárhoztatja őket a' nélkül hogy felemelte volna a' fátyolt, melly öntudatuknak titkait leplezi, 's nem veszi észre, hogy azok, ha magok hozta törvények alul kivonták, a' helyett más, tán még keményebbeknek veték alá magokat. Mindazon vallomást, melyeket a' társaság kíván, szellemőknek tévők meg, mellynek pillanatig sem szűntek meg rabjai lenni. Valóban szerencse, ha a' léte, melly így mintegy felszívás által fejlődik, isteni működést visz véghez, 's egy jeles terméshet, lepárló edénybe vitetve, mint utolsó anyagot: *eszméket* ad. Az ember alárendeltebb körökben minden nap lát felszívási példákat, melyek bár csekélyek 's gyakran nevetségesek, mégis bizonyos hasonlatosságban vannak az itt kérdőben levőkkel. Vannak énekesek, kik, hogy a' léteget, hangjokat tisztelik, mellyen hírók és szerencséjük alapul, hogy legcsekélyebb szeszélyeinek hódoljanak, végre annyira azonosítják magokat avval, hogy előbb vagy utóbb megszűnnek emberek lenni, mikép' egészen *hanggá* legyenek. Ki találná még különösnek, ha olly halandó mint Goethe, szellemének szentelte minden szerelmét, lelkesülését, religióját?

Goethe elemzés és észlelés által mindent maga alá vet; a' szenvedélyek neki csak tünemények, melyeket kéjelmesen észlel, 's mellyen tudvágyas szelleme legel; azután emlékébe zárja hol rendezi 's osztályozza azokat, mint fűvészkertjének növényivel teszen. Ő magához vonz, de nem mint más emberek, hogy később ismét adjon szívé' kiömlésében, hanem mint a' nap, hogy átalakítson. Bámulatos művészete által hasonlíthatlan harmatesseppeket terem a' legmindennapiasb könyekből: de e' könyvek sohasem térnek vissza a' szemekbe, honnan meríté: ő költészete' mezejére hinti azokat, melyek termékenyítnék, most már képzelje az ember, mi sors várt azon kedves fiatal lánykákra, kik odadák neki magokat! az elragadtatásban, melly őket elfogá 's elbájolá, e' szegény teremtmények elámulhatának pillanatig, és szerelem' kifejezésül veheték szenvedélytelen derűtségét e' hatalmas homloknak,

melly rángó vállukra hajlék, hogy kedves hullámvonásait kövesse; de ezen álmom nem tarta sokáig. Goethének őszinte és szabadon megvallott rokonérzete 's minden szerelmi becsületeség, melly okozza, hogy gyöngéd viszonyból az ember nem veti vissza hidegen másra fájdalmának és szomorának saját részét — oly eszme volt, melly csak hatvanéves, ámulatnámoros főtől eredhetett.

Azonban ezen elhagyott sereg, e' sápadt árnyékok között, mellyeket alig mer az ember Goethe' kedvenczeinek nevezni, egykor egy vidám nőilegény találkozik, égő, elszánt, ábrándhoz, melancholiához, kétségbeeséshez, mindenhez, mi az életen rágódik 's emészt, hajlandó természet; ez egészen kedélye' ártatlanságában hagyá 's feledé önmagát, nem gondolva a' jövővel, nem tudva, valljon, ha az ember egyedül szeret, nem lehet-e boldogul élni, hanem élni-e. Midőn Friderika' fiatalságát, életét, lelkét adá Goethének egy tűzcsókban, ajkai elhalavanyultak; ő azt várta, hogy kedvese földi létet 's életet adjon neki újra; de Goethe azt nem tévé, hanem magának tartá Friderika' csókját a' nélkül, hogy valaha visszaadja neki. Ezen isteni szikrával, a' lyányka' szívéből rabolttal, lelkesíté e' csudás Pygmalion kertjének szép márvány képeit, Klárikát, Margitkát, Etelkát, Mignont. Midőn Friderika így megcsalatottnak látá magát, megátkozá a' költészetet, rettenetes vetélytársnéját, és megholt. (?) Szegény Friderika! ki homlokodat zúzád össze ez érez önzésen, 's lángelmétől az emberiség' érzeményeit kívántad! De ki olvasott valaha Goethe' kebelében? ki merészle visszavonhatlan ítéletet hozni ezen oly nyugott 's mély élet' cselekvényeiről? illy embereknél titok minden, ha az ember nem helyzi magát a' feladat' szempontjába, mellynek azokat feloldania kelle; csak így világosul fel némileg az ember, 's a' kétségek magokban kezdenek felvilágulni. 'S e' miatt — Goethét kitiltani akarni a' költészet' országából, mit Németországban önzésnek nevezni egyeztek meg, Faust' költőjét átadni az utóvilág' haragjának 's kárboztatásának, mivel gondolatának tiszteletére szorítókozik, mivel ezt kétségkívül szentebbnek ismerte, mint mindazon rivalgást, melly őt körülzajgá: az sem felségsértés, sem szentetlenítés, hanem egész egyszerű gyermeki kitörés a' költészet' legdicőségbb nevének tekintélye ellen korunkban. Ismétlem, illy emberek azon feladat szerint intézik egész életöket, mellyet magok tűznek ki magoknak; megmérhetetlen áldozat, hosszadalmas, tartós és eléggé nehéz, hogy más áldozatok által a' társasághoz váltassanak. Ők nem törődnek sokat a' gyöngéd érzeményekkel, mellyek őket körzik, azt tudom; egykedvűleg felednek jót és roszt, mit ellenek elkövetnek tán, 's kül befolyásuk által pillanatil sem hagyják háborítatni lelkök'

derültségét. De végül mégis lelki ismeretöktől függenek, 's ha Goethe' lelki ismerete igazságtalanabb más emberekénél, az embernek ismét a' természethez kell tartani magát, mely aránylag terjedelmes szelleméhez képezé azt. 'S ki kezeskedik arról, hogy sokba nem került neki, mikép' így egész végig rabja legyen a' lángelme' szigorú szabályának, mely nézete szerint felszabadítván őt a' szokott földi lét' bizonyos nehéz követeléseitől, a' legédesebb örömeket is megtagadá tőle? miután természeti adományairól kezdett szólni, folytatja:

Goethe tán az egyetlen nagy költő, kit a' lelkesedés sohasem ragadott el önkénytelenül; Goethében olly erő van, mely zabolázza a' lelkesedést; nevezze azt az ember csupán tiszta észnek, önzésnek, emberi értelemnek, mindegy, elég hogy meg van. A' halhatatlan tündérnő emberi törvényt talált maga felett, mely kormányozza 's vezeti őt. 'S itt helyes oknál fogva érvényesíthetjük igényeinket azon részvételre, mellyel Goethe' szellemében bírnunk. Nem akarom állítani, hogy Franciaország annyira elősegítette volna e' férfit mint Németország, 's hogy nélkülünk hiányzanék ez olly fényes név, de ha Goethét teljes életében szakadatlan közlekedésben látjuk lenni a' tizenhetedik század' nagy szellemeivel, kik olly dúsak voltak a' tiszta észnek azon nemes tulajdoniban, mellyekről most szólok, 's mellyeket a' régi kor óta sehol sem látunk olly gazdag nyilatkozásban, szabad lesz hinni, hogy Franciaországnak is volt némi befolyása ezen óriás szellem' fejlődésére, 's hazánkknak követelni az őt illető részt. Goethe azt kölcsönze Franciaországtól, mit neki Németország, mint jól tudá, sohasem adhatta. E' nyugodt 's valódi észből, e' criticus szellemből, e' csudálatos egészséges elméből, melly benne legnagyobb mértékben mutatkozik, — mint szinte a' színezet, kép, alak iránti veleszületett tapintatból — telhetlen törekvésből minden eszményi és isteni után, mit sohasem ismertünk, keletkezik Goethe' költészete fenséges összehangzásában.

Schiller németebb; ő fenséges és gazdag természet, fogékony minden valódi 's nagylelkű érzeményre, gerjedelemre, az eszmék magokkal ragadják őt, nem állhat ellenek. Schiller végtelen hymnust énekel, melly alatt minden érzeménye bizonyos alakot ölt magára, csaknem a' nélkül, hogy önmaga eszmélkednék a' teremtés' munkájáról. Róla elmondhatni, hogy egészen elfogy művében, Goethéről, hogy művén kívül 's feül áll.

Ezután Fausta megy át, állítja, mikép' a' Fausteszme sorsként kísérté Goethét egész életében, 's mindkét részt összehasonlítja:

Mi a' styl' nagyszerűségét 's gondolatgazdagságot illeti, Faust' második része ítéletem szerint sokkal felülmúlja az el-

sőt. Mert benne Goethe egészen egyedül uralkodik 's kényc szerint vezeti képzelete' tárgyát; tetszésze szerint emelkedik a' csillagokhoz, felkeresi Pharsalust, vagy a' tenger' mélyébe száll, mindég nyugodtan, mindég szenvedélytelenül, mindég egészen ura önmagának 's az őt környező dolgoknak. A' természet' 's emberi élet' tüneményeinek észlelése legmelegebb szívömlengéseket nyújt. Goethe' lángelméje itt, mint látja az ember, legtisztább elemében van; de mit az ember ki nem mondhat, 's mi elejétől egész e' könyv' végéig feltolakodik, minél mélyebben hat belé az ember, az, a' tárgy' áthatásában, görög mellékeselekvények' bizonyos részeinek rendeletében, a' nyelv' 's antik versnek alkalmazásában példátlan nagyszerűség, plastica és teljesség. Az ember a' tudásnak minden kincsét lábainál látja forogni, a' metaphysica a' csillagokat, a' képeket és színeket először tükrözi vissza Eos' tükrében; a' legelvontabb gondolatok költészettel koronáztatnak, 's az ajkakon szerelemcsókokkal járulnak az ember elébe; nem kérded remegve azokat mint sötét sphinxeket, hanem vídám arccal 's Alcibiad' legbizodalmasb hangján Socrates' vendégségénél. A' természet és történet hasonlólág elősegíték a' szellemnek e' nyilatkozását, 's nehéz volna eldönteni, mit kelljen csudálni leginkább e' könyvben: a' természetszemléletnek jelképi mélyét, vagy a' történeti tények' terjedelmes értelmét-e? A' styl, általában komoly és ünnepélyes, levetközé a' polgári formákat, melyeket a' drámai igazság' szüksége kívánt az első részben. Azonban úgy látszik, szemére vethetné az ember, hogy némelly mondatban nagyon sok példabeszéde, valamint igen sok, mindég finom és elmés ugyan, de homályt okozó czélzata van. E' fényezés példabeszédekkel 's a' gyakori észleléssel, miről szólottam, egyetlen jelek, melyek e' bámulatos műben az öreget árulják el.

Faust' költője nem tűri el, hogy a' forma, bár milly szigorúlag szorítkozzanak is arra, kizárja a' gondolatot. Nála minden természetileg alkalmazza magát és fáradtság nélkül létesül. Minél szorosabb és szilárdabb a' forma, az eszme annál élénkebben világosabban lép az alapra, öszpontosulva 's az értelemre nézve úgy szólván, foghatóabban. A' gondolat a' formába megy át a' nélkül hogy szabad, független tartásából veszene valamit, 's a' forma részéről sosem töpped össze, ki sem terjeszkedik. Sokszor felhányák Goethének, közönyösségét a' vallás' dolgaiban. Volt volna Goethe elhatározott catholicus, vagy pogány, mint ezt csintalanul elakarák hitetni velünk, bizonyos lehet benne az ember, hogy nem írta volna Faustnak mindkét részét — e' könyvét a' közép 's régi korok, e' művet, melly a' székesegyházzal és Pantheonnal rokon.

Az emberi szellem' nagy fogékonyságai mellett a' művészetben vetett hit a' hitnek minden más nemét helyettesíti.

„Faust tragoedia mintegy háromszoros tükör, hol Goethe' nagy alakja gazdag éltének három fő korszakában rajzolja magát. Bírjuk ifjúságának Faustját, érettebb éveinek 's öregségének Faustját. Bírjuk benne eszmélkedését 's gondolkozását, mely elejente szelíd és szeretetreméltó, későbbben búskomor és zordon, végre nyugott és derült mint ifjúsága' napjaiban, levetve minden kesert 's lerázva a' föld' nyomorának emlékeit, hogy újra égbe emelkedjék. Goethe Faust' költeményében mindent lerakott, mi szerelmet, keserű ironiát, gyötrő fájdalmat csak érezett. Az sajátképi életműve. Bár mit mivel, sosem szabadulhat a' varázstól, melyet e' tárgy gyakorol rajta. Ez tovább fejtegettetik 's hebizonyítatik, mint dolgozott Goethe egész életén át Fauston, mint tétetett össze már az első rész, több, különböző időben 's különféle hangulatokban költött töredékből, 's mikép' jött vissza a' költő, ki más' műveit gyorsan szokta kiállítani, mindég és mindég Faustra. Azután megmutattatik, hogy Faust' második része tulajdonkép' hősköltemény, mit korunkban lehetlennék akarnak nyilatkoztatni. Mellyik' feltétele hiányzik e' költészetnünk az említett műben? tán a' forma' pompája és teljessége? Faust a' compositio' nagyszerűségében Homer' Iliasának sem enged: Vagy a' tarkaság? minden elmélet, minden rendszer, mellyek az atheni 's alexandriai tanodákban előadatattak, minden, mit az emberek egyenként vagy összesen gondoltak a' legőszebb régi kor óta mostanig, minden sutog, pezseg 's zajong e' világegyetemben. Vagy végre azon életerő, mely összekötői (syntheticus) művet kölcsönöz az események' egykorúságotól? akkor fogja fel csak az ember az allegoriákat; Mephisto és a' császár megett pillantsa meg Law-t 's a' juliusi forradalmat, a' pénz aristocratiát, Nikolait és tanítványait, a' politicalai nagyravágyást és irodalmi kicsapongásokat. Az emberek azt látszanak képzelni, hogy valamely költemény csak akkor lesz hőskölteménnyé, midőn már kétezer év múlt el azontúl. E' számítás szerint Faust, csak tegnap jöven világra, még meleg azon lelkesüléstől, mely az eszmét nyújtá ahhoz, valóban nem lehet hősköltemény. Ha azonban valamely szellem arra volt rendeltetve, hogy elhárítsa magától az elméleteket, mellyeket az embereknek felállítani tetszett bizonyos korszakok' szükségességéről illy vagy olly nemű művek' alkotására, Goethe volt az; tárgyilagossága erejénél fogvást, melyet meggyőzhetlen természetével tarta fel szilárdúl, nála sikerülni kellett minden vállalatnak minden időben. Azon férfi, ki keletet, 's a' homeri régi kort visszateremté, ha életéből tíz évet akart volna rá fordítani, olly terjedékes, bámulatos indus költeményt

teremthető, mint *Baghawad*. Különös! századunk születni látá Faust' második részét 's Németország alig gondol e' hőskölteményre. Goethe' hibája, miért írta Iphigeniát, Egmontot, Götzöt, Werthert, 's miért teremte más száz remekművet. Tartotta volna magát Fausthoz, e' titáni költészethez, sőt ne írt volna semmit egyebet Faustnál, költeménye most már helyet foglalt volna Homer' Iliasa 's Dante' isteni comediája közt.

Az egésznek eszméjéből 's mindkét rész' összefüggéséből következőt emelünk ki:

Az első részben Faust elejénte martaléka a' tudat' kétségének 's azután a' költészet' minden hévségének. Az ember küzdeni látja őt büszke 's fáradhatlan szellemnek magas igényével és szükségével, ki minden titkot kitanúlni, 's a' földet legnagyobb képeitől akarná megrabolni. E' harc azon kötéssel végeztetik, melyet Mephistonak aláír, kié Faust a' más világon akar lenni, ha vágya e' földön lecsillapult. Most a' cselekvény kezdetik, a' békétlen és balsorsteli viszonyok, melyekbe a' természettel 's emberiséggel lép, Faust' átváltozása, szerelme Margitka iránt, a' rém-hegy (Blocksberg) száz ámtításával, mind meg annyi kísértések ezen elégedetlen lélek' megnyugtására. Mind hiába; a' szerencse és kétségbeesés, mint két ellentétes vihar, minden pillanatban felzavarják öntudatának tengerét; a' hiedelem' szirtjeiről a' kétség' örvényibe rohan, kísérletről kísérletre megy, legédesebb 's legfanyarabb gyümölcsök szed az élet' fájáról; de e' zsiborgó zajban semmi nyugalom, semmi élvezet. 'S hogyan is lehetne máskép', valamig egyetlen isteni szikra rezeg szívé' meleg hamvában, míg a' tagadás' szelleme nem korlátlan ura lényének? minden lépésnél, melyet az életbe teszen, kőbe botlik és bukdosik; az igazságot keresi, erőt, egységet 's csak ellenkezőjét találja annak. Karjait üres űrben tárja ki, minden erejéből kiáltozván egy teremtényt, mely őt segítse és vigasztalja, 's ha megtalálnak hiszi, a' szerencsétlen észre veszi hogy csak az ürest karolja! boldogságával úgy áll mint fájdalommal. Legömlendezőbb elragadtatásának közepette, ha a' mámor túlvitte őt a' pillanat' gondjain 's rettegésen, hirtelen elenyészni látni a' kéjeket, melyekben édeleg; titokteli vágyak kelnek benne, az emlékezés az istenségre mint sugár az égből lövell lelkébe, romjainak felvilágítására, 's most keserű fájdalommal vágyik sápadtan, szomorún, leverten az öröklét és derült felszentesítés után, melyeket csak a' jó nyújt egyedül. És csak *kényszerítve* is engedelmeskedik az első rész' végén Mephisto' borzasztó hívásának: *Hozzám!* Az ördög semmikép' sem nyerte meg fogadását, oly kevés a' költő, mint ember' ellenében.

Az első rész' végén olly harc' kínai közt hagyók Faustot, melly nem tarthata tovább, 's a' második' elején újra a' dús természet' ölében látjuk őt, gyöngé fűszálakon elterülve, daloló szellemektől és csörgedező patakoktól környezve. A' lég' szellemei, a' zuhatagok, szivárvány, milly társaság ez olly léleknek, melly mindenütt magán hordja a' valóság' vészes nyomait! A' képzelet' arany varázspálczája megtalálta a' forrást 's kinyitá, eleven vizek fakadnak bőségben. A' szellem világba, illatba és szerelembe részegül. Öröme annál bensőbb és derültebb, minél mélyebb volt levertsége és gyásza. Az ellentét bámulatra méltó. 'sat.

E' valóban csudaszép ellentét' lelkesült magasztalásában a' criticus mellőzi a' tragoedia' benső összefüggésének vagy haladásának kimutatását, nem jeleli ki Faust' személyének már sokszor kétségbe hozott azonságát az első 's második részben 's így nagyon könnyedén átszökken az értelmezőnek fő fejteménye felett, Ezután így tovább adja elő meglehetősen részletességgel 's pontossággal a' kifejlés' menetelét, beleszótt szemléltetésekkel 's felvilágításokkal, 's elegendő fordítási mutatókat közöl részint a' dialogokból, prosában, részint a' lyraiból 's patheticaiból helyekből versekben. E' kifejtésből csak részleteket emelünk ki. Az *anyákról*, miről már Németországban nagyon sokat vitatkoztak, Blaze azt mondja egy jegyzetében:

„Itt a' rejtvény célzatosan még inkább összehonyolódni látszik. Hogy Mephisto a' catholicus legendák' teremtménye, minden jogot elveszt a' régi kor' hősei felett (itt t. i. Páris' és Helena' idézése forog fen) az könnyen megfogható; de mit jelentenek az *anyák*, kik a' mélységben laknak? hogy a' költő nem akart a' görögök' tartarusára célozni, mert az ott találtató lények szinte éltek már időben és térben; sem az elysium sem a' tartarus nem ébresztik érzeménycsüszkét azon zordon magánynak, mellyről ő beszélt. Faust a' mese' és antik költészet' alakjait akarja esküvéssel kényszeríteni: mostmár hol találtassanak azon alakok mint az eszmék' országában? halljuk Platót: „Az eszmék, a' dolgok' örök előképei, sohasem lépnek a' változó-kony földi létbe, azok nem változnak, nem léteznek. Örök hazájokból, az örök egységből, az istenség' öléből vetik képeiket a' természet' 's emberi szellem' minden teremtményére“. Bizonyos, hogy az alchimisták' elméletében az anyák szó, érzetek' 's ős állományok' megjelelésére is alkalmaztatik: elementa sunt matrices. Azok előtt, kik tudják, milly buzgalommal csüggött Goethe ifjúságában a' titkos tudományok' tanulmányán, világos, mikép' az *anyák* szó Goethénél a' közép kor' alchimistáitól kölcsönözött. Első pillanatban Faust megijed, elveszve 's elmerülve az érzékek' országában, ellenmond neki minden isteni szemlélődés. Tán azon szó emlékezteti őt Mar-

gitka' viselősségére is. Mephisto részéről semmi közlekedést nem akar velek; ő csak szilárd és testi dolgokkal tart. Azért reményli mostmár Faust, miután a' szellemnek azon szempontjára emelkedett egyszer fenséges elragadtatásában, Mephisto' semmiségében feltalálhatni a' *mindenséget*; mert csak az eszmék' országából meríthet meglegedést, melyet különben hiába keresett mindenütt a' világegyetemben. 'S nem tanyáz-e ott a' tiszta szépség is?'^{*)}).

A' Mephisto 's *baccalaureussá* lett tanuló közötti jelenetről az első részben így szól Blaze:

„Itt Mephisto Goethenek engedi át helyét, 's az öreg' érezhetőleg ingerlékeny személyisége ejti hatalmába a' jelenetet; ez még mindég ugyanazon ironia, azon megvetésteli hidegvérűség, a' lenézés' és sarcasmus' hason hangja; csak a' szenvedélytelenségnek ezen álarcza által, melyet elővesz, tör át a' mély gyászok' érzeménnye; e' fönséges arcz' búskomolysága azon vas álarcz' nyílásai által lesz látható, mely azt fedi. Faust' első részében e' jelenet' ironiája némi vígsággal 's kellemmel bír; a' könnyűded és családi bánásmódban a' szegény ördöggel, ki minden pályára hason hívatást érez magában, 's bevettetésében a' tudományok' középebe, melyek laptaként hányják őt egymásnak, a' nélkül hogy tudná, hol állapodjék meg, több finom gúny mint ironia van. Itt ellenben semmi sincs mindebből. Ha Faust' második részében az ironia fellép, setét, boszús, keser- 's epeteljes az. E' különbözés' oka tán egészen az idő' különbségében alapúl. Az első jelenet húsz éves korban költetett, a' szemek a' jövőre függesztve, mely korban, bár mit mondjanak, mindég ragyog a' nap, másik hetvenéves korban, a' pillantások a' múlt' árnyékira visszafordítva; azon korban, hol az ember minden tapasztalást elkövetett az embereken 's dolgokon, hol tudja, mit adhat nemes és termékeny nedvből a' gondolat' gyümölcse hatalmas kéz alatt, mely azt kinyomja; a' mindég bánatos időben, hol a' lángelmű férfi gyérülni látja maga között a' sorozatokat, hol az enyészet kezdődik, hol érzi az ember hogy meghal nem sokára, 's hogy napról napra magányosabb lesz a' dicsőség' szemfödélében. Mephisto a' *baccalaureus* ellenében nem egyéb, mint Goethe a' mai ifjúság' ellenében, azon fáradhatatlan, szilaj, egyszersmind magát odadó 's gerjedékeny ifjúságnak, mely testtől lelkestől követi az első dicsőséget, mely őt ámitja; nem élhet változhatatlan csudálat' szűk körében, 's előbb vagy utóbb türelmetlenül lehányja magáról a' tekintély' jármát.“— „Egy rettenetes szó találtatik itt, mely Mephisto' szájából

^{*)} Az a' nyák' jelentéséről összehasonlíthatni: Kritik und Erläuterung des Goethe'schen Faust. Von Ch. H. Weisze.

senkit se idegenítsen, 's melyet Goethe az ironiának 's elégtelnek jéghideg mosolyával mond ki. E' végtelen pályát megfutni, Faustot és Werthert írni, egy kisdéd német herczegségből a' világot szellemének hangjával eltölteni 's mind ezt csupán azért, hogy végül a' kétségbeesés' és halálnak e' szózatát kiáltsa :

„Ki gondolhat okost, ki ostobát, mit már az ősvilág nem gondola?“ Ez tán a' legfertelmesebb káromlások' egyike, melyek e' férfi' szájából jöttek valaha, mely sok illyet kiejtett. 'sat.

Nagyon sokszor vitatott fejtemény Faust' második részében *Homunculus* ; erről Blazenak következő nézete van :

„E' homunculus némi rokonságban van az anyákkal. Mint a' mesterség' 's elvontság' szüleménye részt veszen az elemi szellemek' ördögi természetében 's azoknak családjokhoz tartozik, melyek az alchimiában vulcanalisoknak nevezetnek. Theophrastus Paracelsus, e' nagyszerű bolond, előszámolja a' paramirum' harmadik fejezetében azon formákat 's előiratokat, melyek szerint homunculust csinálhatni. Ő kedvtelve is fejti ki e' ritka teremtesek' csudálatos sajátságait, mely teremtmények ex contrario et incongruo képezvék. „A' rejtvények, melyeket az ember meg nem fejthet, öröklét óta nyilvánítottak az erdei szellemeknek és nympháknak. Ha a' homunculusok emberkort értek, mandragorokat 's mindenféle hason daemonokat nemzenek, melyek bizonyos vállalatoknál hatalmas segédek 's nélkülözhetlen műszerek lesznek, ellenikön győzelmeskednek, 's alaposan tudnak olly dolgokat, melyeket az ember sohsem tudna nélkülök. Egyedül a' mesterségtől kapnak életet, testet, húst, vért. A' mesterség velek született 's testesítve van benne; ők senkitől sem tanulják azt: ők a' természet' fiai, mint rózsák 's más virágok“. Könnyen átlátni, hogy a' mesterség, mellyről itt Theophrastus beszél, nem egyéb a' mély természetszemléletésnél, az alchimiánál. Goethe költeményében homunculusnak vele született beleöntött tudalma van. Alig van a' világon, már a' forma' valósága után sóvárog, 's útját a' naturalismuson és régikoron át keresi. Mint tűzszellem, az elemek' körébe lép; mint phosphori, a' vízzel nőszül össze. De e' kisdéd lénynak satyrai oldala is van. A' természet nem adja titkait martalékul a' tudomány' fagyos szemlélődéseinek, 's a' kísérletek, melyeket az ember teszen, kényszerítésökre, sikeretlenülnek. Faust meggyőződék e' szomorú igazságról az első részben. Most Wagner, egy nagy alak' nevetséges árnyéka, don Juan' gondolatjának Leporellója, feltette magában folytatni a' tanár' művét. Mikép' fejeztessenek be mostmár illy mindennapi elme' törekvései! az utak, melyek Faustot kétségbeesésbe vezették, Wagnert nyugalomra vezetik. A' botor azt hiszi, minden sikerült neki, 's nem kí-

ván jobbat, most, midőn harmincz évi munkáit koronázva látja homunculus törpének, kisdéd, kristály phiolában lebegő világocskának eredménye által. Nevetséges látvány! homunculus Goethének ironiája, melly saját műve felett szökdel és szemfényvesztést űz!“.

A' francia criticus Faustnak Ilkávali házassága' értelmezésében 's jelentésében a' német értelmezőkkel, kiknek dolgozataik terjedelmes olvasottságánál fogvást szinte nem maradtak ismeretlenek előtte meglehetősen egyetért.

„Ilka Fausthoz vezettetik; ez mindenekelőtt bilincsekbe vereti Lyncæus toronyört, mivel jőni látván Ilkát, mégsem jelenté őt. Ilka mosolyog e' lovagi udvariasság' első tanúsításán 's megbocsát az őrnek. Faust engedelmeskedik 's a' tiszta szépség' vasalljának ismeri magát. E' pillanattól fogva Faust 's Ilka' összekelése el van határozva. A' középkor' képviselője a' régi kar' bajnok nőjének trónjára lép 's határtalan országot oszt vele. Ilka nem fárad ki bámulni a' csudás tüneményeket, mellyek őt körüllebegik, mint ismeretlen napnak sugarai. Azonban viharos zaj háborítja a' boldog hölgy' nyugalmát. Menelaus' követei visszakövetelik Ilkát; Faust felkel 's visszaűzi őket fegyveresei' kíséretében. A' vitézség védi a' szépséget 's magát méltóvá teszi rá. A' nyugalom nem sokára visszatér, melly aztán édes, balzamos, kéjteljes, háboríthatlan. Ilka és Faust nedves szemekkel, szerelemszomjasan, vágytól részegülten, kézfogva eltűnnek a' sűrű lombok között, a' titokteljes barlang' árnyékiban. Phorkyas jelenti nemsokára, hogy egy újdön született gyermek férfivá szökken a' nők' öleből; csudálatos gyermek, elejénte meztelen, aztán biborba 's égkébe öltözve, kezében arany lanttal, mint kis Phoebus, halántékai körül arany tündöklet van. Euphorion megjelenik. Látszik, mit kölcsönzött Goethe a' regéből, 's mit toldott hozzá. Itt újra feltalálni Achill' és Ilka' szerelmét; semmi sincs elveszve, sem az édelgések' bensősége, sem az öszhangzás a' léghen, sem a' színeltézés' (scenerie) varázsa, titokteljes ölelés, mellynek gyümölese Euphorion, az isteni gyermek, a' költészet. Faust csak Achill helyett lép fel, emberi szépség helyett eszményi, szellemi szépség. Így találkoznak 's gyűlnek össze minden költészet' elemei; a' régi kor a' romantikával kel össze, 's ezen összekelésből a' jelenkori költészet támad eredeti formájával, szívhez szóló bensőségével, de határtalan vágyaival is, neheztelésével minden kényszerítésre 's minden szabályra, valódiass egyszersmind és jelképies- majd leplezve, majd meztelenül, mint a' régi márványszobrok; ma ködbe borúlva, holnap derült arcuzattal, termékenyen és szeszélyesen mint a' nap, melly után szakadatlanul törekszik, vesztélyére, lerohanani a' szírtől mint Euphorion és Ikarus. Ikarus a' gondolatnak

szünteleni fáradhatlansága, örök törekvés egy cél után, egy eszelős istennek láza, sápadt ifjú agyában; a' telhetetlen vágyódás, kívánczóság, melly a' forrást keresi 's villámtól sujtva lerohan, mielőtt felfedezte azt; Byron' lelke két viasz szárnynon, mellyek a' naptól elolvadnak. A' régi kor, melly Faus-tot sejté, midőn Prometheust teremté, Ikarusban — Byront sejtette 's Goethe, a' költészet' e' bűbájosa, két ezredév után mindkét viszonyt egy 's azon eszmévé olvasztja egy búskomoly, hájteli czélzatban, melly által a' jelképi háromság kiegészül, 's mellyre nézve a' régi mythologia' legendáiból kölcsönzi a' melodiai nevet. Első pillantásra a' szerep mellyet Goethe Euphorionnak oszt, nagyon szépnek jelenik meg anyja, a' tiszta szépségnek képviselője által, valamint atyja, a' német tudomány' képviselője által — milly ragyogó sors mingyárt bölcsőtől fogvást! De Goethe nem állapodik meg itt; teremtményének valami korszerűséggel kell bírnia, mi elevenségét 's az érdeket emelje a' jelenben. Euphorionnak, a' költészet' egén ragyogó, de tüstént elenyésző csillagnak eszméjétől csak egy lépés van a' gondolathoz lord Byronra. Euphorionnak lord Byronnak kell lenni. Így fizeti fenséges jajpanaszának adóját Goethe *Manfred*' költőjének emlékére, 's műve e' nemes fájdalom által megragadó és nagyszerű búskomolyságot nyer, mellyet a' régi kor egyedül nem adhatott volna neki." — — „Ilka visszatér Hadesbe, Persephonehoz; de a' kar' nymphái nem akarják követni őt; végtelen vágy fogja el őket az örök természet után, 's végül ölebe hanyatlanak mindnyájan, elenyésznek a' növény világban, vizekben, légben. A' pantheismus korunkban költőjét találá Goetheben mint a' catholikai dogma középkorban az övét Alighieriben."

A' császár 's lelkész közötti jelenetre megjegyzi Blaze:

„Goethe, ki nem szereti a' catholicismust, nem szalasztja el az alkalmat hevesen megtámadni a' középkori országszerkezeteket. Egyik részen a' császárok' tehetlensége; gyámoltalansága 's gyarlósága, másikon az országlás úgy a' birtokvágy 's a' római udvar' simoniája van. Fáradtságába kerül az embernek tisztába jöni, mikép' akará Goethe, e' minden más történeti kérdésnek olly pártatlan 's hideg szellem, makacsul, nem tudom, mi gyűlölethől, a' catholicismusban csak az egyházi kincs' és előszoba' dolgát látni; mikép' feledi ő, kinek gondolata csak általánosán folyt, csak épen itt a' nagy egészt hitvány csekélységek miatt, mellyeket sajnálatos ellenséges indulattal üldöz." (Szerző Goethe' idegenkedését Novalistól, szinte ennek catholizáló törekvése elleni utálatából következteti. Tudva van egyszersmind, mikép' Goethe rosszalá az írlandi catholicusok' felszabadítását).

Miután az egésznek terve 's a' dráma' kimenete kifejtett, Blaze még különféle szemléltetéseket terjeszt elé:

„Bár milly szörnyűek a' kifejlődések, melyeket a' költő művének ad, Faust' tárgya a' legendákhoz tartozik. Bár mit mondjanak, itt fekszik a' költészet' egységpontja, abból indult ki a' költő, ahhoz kell visszatérnie számtalan kicsapongások után. A' drámának, hol kezdetett, az égben kell végeztetnie, a' catholikai hierarchia' fényes képeiben. Meg kell ugyan vallani, hogy Goethe meglehetősen szabadsággal bánik a' dogmával, 's a' dolgot nem épen egyházként tárgyalja. Mert micsoda catholicismus is az, melly megengedi, hogy szakadatlan sovárgás bizonytalan, titokteli jó után, hogy fáradhatlan munkásság szükségben helyettesítlesse a' hitet az isteni igénél, nyilatkozásnál? az eclecticai theologia, költőnek theológiája, hol Alexandriának új platonismusa Németország' pantheismusával köttetik össze, hol Platon', Janblichius', Spinoza', Hegel' 's Novalis' eszméi vegyülnek 's forrongnak 's mint legragyogóbb porszemek úsznak a' keresztyén nap' legtisztább 's legmelegebb sugárában. Dante bizonyosan pokolba, vagy legalább purgatóriumba kárhoztatta volna Faustot a' tizennegyedik században. Itt nehézség áll elő: mikép' fog kijöni a' philosoph a' tömkelegből, mellybe a' költő a' catholicismus' ösvényén bonyolítja magát? dogma által? azt valóban nem teheti; ki, midőn azon elvet kimondja, hogy a' lélek más módon szereshetné meg üdvét, mint megszeghetlen ragaszkodás által a' nyilatkoztatott igéhez, nyilvánosan meghasonlott az orthodoxiával; ő kényszerítették kivonni magát, rendszerre alakítani saját meggyőződését, személyes szemléltetémódját, 's pillanatig a' metaphysicát léptetni a' theologia' helyébe. 'S ez most már, nézetünk szerint, igen fontos körülmény, mi egy pillantást enged vetni bizonyos elméletekbe, mellyekkel szorgosabban foglalkodék Goethe mint gondolnok, 's mellyeket tanulnia kell az embernek, ha alaposan akarja ismerni tanulni a' nagy költőt, mert azok épen úgy igazgatják életét mint művét, olly elméletek, mellyek részint Spinoza' 's Leibnitz' eszméiből részint önmagáiból tétettek össze“.

Ezután Goethe' nézete a' lelkekről mint parányokról (Monaden), mint itt ott jelenté 's kimondá, fejtegettetik, 's gondolatai a' religióról 's philosophiáról 's halál utáni létezésről 's rokon eszmék terjesztetnek elé. Továbbá így szól:

„Azonban félre téve minden theologiai kérdéseket, szabad kételkedni, valljon az erkölcsiség nyereséget talál-e Faustban? voltaképen Faust mi egyéb, mint büszkeség, kétségbeesés, érzékek' kicsapongása, becsvágy, hazugság, folyvásti istengyűlölet? 's mind ez mivel végződik? az angyalok' dicsfényével! különös következmény, melly mégis érthető. Faustnál a' go-

nosz, mint nem tagadhatni, mephistótól származik 's a' gonosz, azonkívül nem találja-e már ez életben büntetését, mely nyugtalanul törekszik cél után a' nélkül hogy elérné? Faust szintúgy ember; ő sokszor és gonoszúl hibáz; de mint az úr mondá az előjátékban, homályos kívánczóság vezeti őt a' jóhoz. Igenis, valahányszor az ész 's érzéki ösztön harcolnak, az utolsó győz, de nem kemény harc nélkül, hogy az ész vitézül nem vívott volna jogaiért. Faust gyűlöli mephistot 's kezdettől végig minden eszköz, mellyeket az ördög mozgásba hoz, ellenére van. 'S továbbá hatalmas szerelme a' természethez nem keze-e a' rend' és szabályos törvény' fenséges sejtésének, melly sohsem hagyja el őt? szóval, Faust mint Werther, leg-
gazdagabb természetadományokkal felékített ember, ki azonban az erkölcsi életre nézve csak hason polczon áll más emberekkel 's osztozik a' köz gyarlóságokban. 'S ha sürgettetnénk, örömet megfejténők, mikép' Goethének nem volt célja prédikátiót vagy épületes könyvet írni, hanem költeményt, melly terjedelmes és mély mint az élet, komoly és igaz, mint a' természet, 's a' szó' legteljesebb értelmében tükröz, hol a' múlt' tapasztalása a' jövőért tükrözi magát“.

Ki hős költeményt vállalkozik írni, levetkezi saját ihletését, hogy ellenmondás nélkül a' dogmának vesse alá magát; származzék mostmár e' dogma Istentől vagy emberi szellemtől, vegye nevét a' Jézustól, Páltól, VII. Gerőtől vagy Spinozától, Hegeltől, Novalistól, azt az embernek mégis mintegy tekintélynek kell venni, melytől a' saját gondolat függ. Faust költemény a' naturalismus' dala, a' pantheismus' hirdetése, de eszményi pantheismusnak, melly az anyagot egész szellemig emeli, a' helyett hogy a' szellemet az anyagban hagy-
ná veszni, melly az uralkodó ész kiáltja ki 's az érzékiség' és szellem' összekezelésének szép drámájáért kezeskedik. Valamennyi hang, az angyalok, emberiség, erdők, vizek 's virányok, a' kútfedél alatt; az élet' és szerelem' lángjai özönben terjednek el, aztán az örök forrásba visszafolynak 's akkor újonnan ömlengnek.

Bár mi legyen a' titokteljes cél, mellyet az emberiség elérni törekszik, *Faust* költemény álni fog 's fenmarad nem csak mint fenséges könyv, hol legnemesebb gondolatok gyűltek össze, mellyeket a' költészet emberi szívektől, a' theológiától, szóval az isten' tudományától 's emberektől kölcsönözött, hanem mint nagy és dús korszak' kinyomata is, melly, miután mindent megvizsgált 's kísértett, — mondhattam volna: mindent adott! — miután nyugtalan munkásságával minden tanodában 's minden csatatéren megfordult, kifáradván a' tudományos vitatkozásban es harcokban, megunván a' botor elméleteket, mellyeket lábai alatt látta felnyilni 's elhalni, de

sokkal fiatalabb, hőbb, életerősből lévén, mintsem a' kétséggel megelégedjék, a' szellemi természethez 's egy magasabb rendeltetés' előérzeményéhez fut. — —

A' buzgalom, állhatatosság és lelkesülés, mellyel Blaze úr e' nevezetes költeményt vizsgálja, fejtegeti 's értelmezi, 's honfiaint szinte tanulmányra szólítja, mit részint szemléletek, részint egyes szakaszok' fordításai által könnyít nekik, teljes méltánylatot érdemel valóban, bármi lényeges pontokban nem segítettünk is elé épen Faust' megértésében fejtegetései által, abban semmi új felvilágításokat nem találunk az egésznek eszméjéről vagy egyes részek' jelentéséről, 's nélkülözzük az összes eszme' felfogásának világosságát. Valóban célirányosabb volna, ha a' panegyricus' sokszavú hangja helyett inkább a' józan értelmező egyszerű nyelvén beszélne 's az összefüggésnek 's egyes szakaszok' értelmezésének nehézségeit 's homályosságait logikai élesség 's kifejezés' szabatosága által ügyekeznek könnyíteni 's felvilágítani a' helyett, hogy pompás szóözőn által beburkolja 's palástolja azokat.

Az értekezésben közlött fordítások igen jelesek, 's hűségesek az eredetihez, mennyiben a' franczia nyelv' sajátosságával, szellemével megférhet a' kifejezés, de nem kivétel nélkül; így például a' versmérték nem tartatott meg.

(Blätter zur Kunde der Litteratur des Auslands. No. 115 —122. 1839.).

Fekete Soma.

GRIFGAR SZEMLE.

Utleirás.

Reise in die Steppen des südlichen Russlands, unternommen von Dr. Fr. GOEBEL, Prof. der Chemie und Pharmacie zu Dorpat u. sw., in Begleitung der Herren Dr. C. CLAUS u. A. BERGMANN. I rész 12 kőre metszett képpel és a' volgántúli pusztaság' térképével, II rész 6 kőre metszett táblával. Dorpat, 1838. 4 r.

Ámbár déli Oroszország' pusztaságaiba már sok utazások történtek, 's ama tájékok' termékei nagyjórészt már ismeretesek, azon nevezetes tájakat illető mindegyik újabb utleirás megis többé vagy kevesbé érdekes eredményeket nyújt. Goebel úr, ezen utleirás' szerzője, a' tudós világ előtt mint vegytudós ismeretes, csak nyolcz hónapot szentelhetett ezen utazásra, hanem ezen időt valóban jól is használta. Mint vegy- és természettudós, figyelmét legelsőben is a' konyhasó, kesersó, és glaubersó gazdag tavainak vizsgálatára, 's a' kiszáradt sótavakra, és ezek elporhult sötömegeire fordítá; valamint a' különféle sósfüveknek földészeti kiterjedéseket, a' széksó-gyártásra alkalmazhatóságukat és széksó tartalmokat növéseknek különböző szakaiban pontosabb nyomozásra méltatá; a' kaspi, fekete, és asowi tengerek' vizének vegytani elemzését, és a' Taman iszap-tűzokádók légszeszennemű kigőzölgéseit stb. vevé figyelve tárgyául. Szerzőnek két tanítványa, Claus K. tr. és Bergmann A. urak vele utaztak, 's az utazás' sükeresítésére magok részéről mindent megtettek; különösen az első a' növények' és állatok' vizsgálatát és összegyűjtését vállalta magára. Csaknem szükségtelen említni, hogy ezen utazás is legfelsőbb helyen igen gyámolítatott.

A' jelen munka két részre oszlik; az első az utazás mi-
képen történte felől rövid históriai tudósítást ad, a' másik pe-
dig a' tisztán tudományos munkálatokat foglalja magában, 's
eredményeiben felette gazdag, mik által a' természeti földlei-
rás, a' fűvészet és több más szakok igen gazdagodtak, ugyan-
azért bíráló is leginkább e második részre fordítandja figyelmét.

Utazását szerző 1834. évi télhó 21-én kezdé meg, phy-
sikai és utazási szerekkel eléggé ellátva, 's utját sz. Pétervá-
ron keresztül Moskauba irányozta, hol hat nap mulatott; e'
város felőli néhány közlései, utczáiban uralkodó fényével, nagy-
ságával és élénkségével megismerkedtetnek, mi a' Kreml egyik
tornyából, Iwan-welikod toronyból, leginkább körülátható.
A' roppant nagyságu harang 64,000 mázsásnak tartatik, és a'
nagy hadgyakorlati házban — mint mondják 10,000 ember
gyakoroltathatik. Télutó 14-én hagyták el Moskaut, és siet-
tek Saratowba, hogy ide még a' téli pálya elmulása előtt elér-
hessenek; a' rossz út miatt igen panaszkodnak. Sajátszerű be-
nyomást okoznak ezen úton a' faluk, melyeknek előterében
közönségesen sok, 12—15, sőt néha 50 szélmalom is, leg-
többnyire hatszárnyu van. Saratow bájlo tekintetet nyújtott;
fél körben elég magas hegyektől környezve; a' város azoknak
déleleti ereszkedőjén terül el, amphitheatrum formában; a'
volgát még jég fedé (télutó 26), és több száz járművek ál-
lottak abból ki magas árboczaikkal. A' volgaszigeteket meg-
látogatók, 's dicsőségöket magasztalák. A' Pokrowskaja falu
melletti só-raktárakat megnézték, só volt azokban Elton tavá-
ból, miről szerző a' 2-ik részben igen terjedelmes tudósítást
közöl. A' raktárak nagy faépületek, mik le egész a' fedezeten
alulig sóval telvék; 25 illy épület van itt, 's mindegyikben
100,000—110,000 pud (40 ftnyi) só van; 50 pudon alul
nem adnak el ezen raktárakból. A' volgahegyek Saratownál
vázhordta hegyek, mik különbféle, gyakorta rendetlenül egy-
máson, 's összevíssza fekvő rétegekből állanak, a' homok a-
gyagrétegekkel bitumenféle mészkövel és gipszszerekkel van
vegyülve; már e' kopasz hegyek is a' sivatag' bélyegét viselik,
hanem ezen volgahegyek' kiterjedt nyílásaiban legpompásabb
gyümölcsösök vannak, melyekben több ezer fa ápoltatik, és
szivattyúművek által öntöztetik. Egyik felállított selyemtenyész-
tő kertben mintegy 7000 darab eperjfa találtatik. A' Mária te-
lepek, a' moskai lelenczház' növendékeinek ama remek gyám-
intézetei, terjedelmesen ismertetnek meg, melyeket 1828-an
Mária Feodorowna császárnő alapított. Tavaszló' elején kez-
dett a' volga olvadni, 's a' volgahegyekben az első virá-
gok: Ornithogalum pusillum, Valeriana tuberosa, Bulbocodi-
um vernum, Adonis volgensis és tulipánok mutatkoztak. Egy
hóziataros pusztai szélvésznek leírása sok érdekléssel bír; ezen

szélveszek az egész nyájban sokszor szörnyű kárt okoznak, 's magok az emberek is általa sokan halálukat lelik.

Tavaszhó 15-én hagyták el Saratowot, 's a' pusztai utazást két ugyan ott készített kocsin kezédk meg; az út az ott eléggé magas volgahegyek hátán által vezetett Kamyschinba, hol a' volga még pompásabban mutatkozik, mint Saratownál; itt igen jó malomkőbánya van. Miután a' volgán által mentek, utjokat Elton tava felé irányozták; az egyforma sivatag tavasz ékességét mindenütt mutatá, 's légképek mulaták az utasokat. Az Elton-tó felette körülményesen vizsgáltatott meg, mint ezt a' szép dolgozatok' eredményei a' tudósítás' második részében kimutatandják; itt még csak néhány történetirati- statistikai tudósítások álljanak ezen gazdag tó felett. Az 18-dik század elejéig ezen tó a' vándor kalmukkok' bírtokában volt; 1705-en ott orosz kereskedők egy kis sánczot csináltak, és ekkor kezdek Saratow' és Kamyschin' lakosai a' sót ezen tóból használni. 1747-ben azonban a' korona sókormányzást állított fel Eltonnál. Elton tava nyugatról keletre 20 werst, és délről északra 16 werst; egész körülete 47 werst; 8 kis folyam folydogál bele, 's tavasszal mind ezekben sós vagy keserű víz van, hanem az ott ásott 14 kútban igen jó édes vize van. Már 1805. megkísérték ezen tó megszorodott sóréteg- mélységét megvizsgálni; feneke két ölnyire beásatván. Az első sórétegek $\frac{1}{2}$ —2 werschock vastagságuk voltak, hanem 42 illy réteg után a' vastagság 5 werschockra nőtt; 100 sóréteg után a' tömeg olly szilárd volt, hogy a' szerek eltöredeztek. Egy millió pud só előállítására körül 125 ember foglalkozik nyáron által; 2 napszámos naponként 600 pudot állíthat, 's minden pudtól a' munkások 3 kopeket kapnak. 1834-ben ezen tájék' raktáraiban 7 millió pud só volt, 's Elton mellett a' pud 85 kopekért adatott el, 's 1823—1832-ig a' korona az Elton-són 21,945,668 rubelt vett be! Általában a' jelen utazásból azt tanuljuk, hogy Oroszország' sóbányái századok mulva sem merítethetnek ki, 's hogy azok kiszámíthatlan gazdagságot foglalnak magokban.

Az Elton tavától Dschangirhoz, a' kirgizek khánjához utaztak, ki orosz felsőbbség alatt uralkodik a' kirgizeken, kik magokat 1805-ben az orosz kormánynak alája vetették és a' Wolga 's Ural közti sivatagokat lakják; a' magán élet és szörnyű fényűzés érdekesen rajzoltatik, miképen él ezen fejedelem palotájában. Minden butor mahagoniból volt, nagy tükrök 's koszorúgyertyatartók, és a' legpompásabb persa szőnyegek ékesíték a' szobákat; európai divat szerint történt az evés, és finom francia borok, mint pezsgő, épen nem hiányoztak. A' khán évi borszámadása 14,000 rubelre ment. Ezen kirgizcsorda, mint mondják, 189,000 egyénből áll, kik 16,550 kubitkák, vagy jurtákban (nemezsátorokban, Filzelten) vándorol-

nak ide 's tova; 99,300 teve, 165,000 darab szarvasmarha, 824,500 juh (kövérfarku) és 496,500 ló van birtokukban. A' kereskedés, melyet az oroszok a' kirgízekkel űznek, igen é-lénk; 1828-ban majdnem 3 millió rubelnyi értékű volt.

Utazásuk' folytatását Glinionin által a' kis Űz mellett az inderski hegyek' erőssége felé irányozták, hol a' Kamysch-Samara tavainak vízterületei vizsgáltattak meg; azon tájékokon is a' tarakan (*blatta orientalis*) annyira elhatalmazott, hogy majdnem képes az embert elűzni. Szerző több' példáit hozza fel ezen állatok nagyehetőségének, mik még csizmafényesítőjét is felemésztették (Bírálónak életében történt, hogy ezen álla-tok a' tentát kiitták, a' kulcslyukakon a' ruhatartóba másztak, 's a' tentát ott a' tiszta fehérruhára ismét kiürítették). Utazónk a' halászatnál Uralban jelen volt, mely az ottani katonai ha-tóság által legnagyobb rendben vezettetik; egy hetman egy á-gyúval 's egy löportargonczával állomásozott ottan. A' parto-kon mindenütt a' legdicsebb sevrjugok és más szép accipen-serfajok felhalmoztatvák, és sok kéz foglalkozott a' halikra és vizahólyag' elkészítésével, valamint a' halak' beszósásával is. Száz meg száz szekeren hordják onnan széllyel a' halászat' e-redményét; a' folyó pezsgett a' csónakok és hálóktól, 's na-ponként csak kis darab helyen halásznak. Az urali kozákok marhatartást, marhakereskedést és halászatot űznek; télen az ottani szép halakat ekép' becsülik: a' tok legdrádább, pudja 12 rubel, a' sevrjugen 10 r., a' viza 8 r. a' sőreg pedig csak 5 rubel.

Úgy látszik, hogy az Uralfolyó Gurjewtól kezdve medrét Pallas korától óta igen elváltoztatta; igen sok csatornák, mik az előtt az uralból a' kaspi tengerbe vezettek, kiszáradvák. de az Ural' torkolata még mindég sokféle elágazott deltát ké-pezt, mi azonban mind inkább eliszaporodik, mit a' folyóbani halászat nem kevéssé segít elő. Gurjewnek átellenében az ázsiai partokon néhány szép gyümölcsös van; az Ural' egyik csator-nájának partjain a' sok coluber hydrus és scutatus, és a' nagy nevető héka (*rana cachinnans*) szinte pezsgett. Szerző Uralból a' kaspi tengerre utazott, ott elemezés végett vizet merítendő; az Ural torkolatainál a' vizet olly sikernek találták, hogy mély-sége alig volt néha 1—3 lábnyi. A' víz' felületét egész sereg tengeri kutya, pelikán és mővek lakták. Visszatértők után út-jokat Jamankalinskyn által a' kaspi tenger' partjainak hosszá-ban Astrachanba folytatták; az utasok az iránt tudósítottak, hogy ezen tenger' vize 1810-től óta 3 arschint esett.

Az Astrachant illető tudósítások közt látjuk, hogy a' ki-vitel 1829-ben 3 millió rubelt meghaladott, a' bevitel ellenben csak kissé volt kevesebb; a' droguerie-árak közt a' galbanum' nagy mennyisége emlékezetes, mit itt állatbőrökbe raknak ösz-

sze, 's úgy árulják. Nehány 30 zsák volt $1\frac{1}{2}$ —2 puddal, hanem a' pubából és sárgára festettből mag nélkül, de igen szagos; pudja 10 rubel volt. Astrachanból az utasok gőzösön mentek a' volgán le egész a' fénytoronyig a' kaspi tengerben, 125 werstnyire; a' volga' torkolata csak 85 werst Astrachantól. Ezen útközben a' vesztegházat meglátogatták, mely 1833tól óta Bentul' szigetéről egy másikra tetetett által, 's mely a' volga' torkolatához közel van, egyszersmind terjedelmes leírást közölve ezen intézet felől. Tserepache-bai kirándulás közben, mely Astrachantól 12 werst, a' pompás ültetvényű kerteket látogatták meg, mik ott egyik mezei jószágon találtnak; ott naponként 400—600 font százevelű szedetik, melyből a' keletiek' számára rózsavíz készül. Sicília és Magyarország, a' Rajnavidek' és Franciaország' tüzes borai, és a' francia pezsgő is, mind ott szedetve és sajtoltatva, 's ama jóság' kőpinczéiben feltaláltnak. Mintegy 30 különféle szőlőhegy ültetik ottan, és vagy 6000 veder bor sajtoltatik. Az első astrachani szőlő azonnal Moskauba és Pétervárába küldetik, 's pudja ott 3—4 rubellel fizettetik. A' metszést ősszel viszik véghez, és a' vesszők, melyeknek fűrtjeik megezésre szánvák, jól megöntöztetnek; de ügyes kádároknak még felette nagy hiájával vannak.

Tavasztól 3-kán hagyták oda Astrachant, és Krasnojarból a' kigatschi glaubersótavakat látogatták meg, 's azután Chotsetaewkából folytaták utjokat a' pusztán keresztül Asargar, Tsaptsutsi, Bogdo hegyeihez, 's Wladimirowkán által Sareptába; az útmérő szerint a' távolság Chotsetaewkától Asargarig 1256 werst volt, innét Tsaptsutsiig 725 w., Bogdoig 927 w., 's végre Wladimirowkáig 475 w., hol az utasok ismét átköltöztek a' volgán. Sareptában Goebel úr, fájdalom! ideglázba esett, melyben négy hétig feküdt. Zwick úrnak Sareptában ázsiai pénzgyűjteménye van, minek legnagyobb ritkaságai adatnak elő. Sareptából a' sivatagon által Uj-Tserkaskba és Taganrogba mentek, hol Sándor császár halálozott meg. Azon helyet, melyet a' császárnő férjének baldokló órájában elfoglalt, egy kis szépen hímzett szőnyeg díszesíti, melyre e' szavak varvák: A' mi angyalunk mennyben van!

Taganrogból az asowi tengeren által Kertsbe utaztak, 's utazásuk közben erős szélvisszel kelle küzdeni utasainknak. Jenikánál kikötöttek, 's azon vidék' naphthaforrásait és iszaptűzőkádóit látogatták meg. Több halmok' csucán átmérve 4 újnýtól több lábnyi nyílások iszapos tömeggel telve látszottak, mely ollyforma mozgásban volt, mintha forrna. Időről időre a' tömeg a' nyílás' szélén felülemelkedve a' hegyen lefolyt. Egyik hegyen mintegy 20 illy fakadás volt, 's nem messze ismét egy völgyben egyes nagyobb, átmérve 20 lábnyi tűzőkádó volt

mozgásban. Ebben buborékok támadtak, 's a' kövek, mik ezen iszapba hajítottak, mintha kútha estek volna. Kertsben a' környéken talált régiségek' számára museum van; de a' sok becses dolgok Pétervárra vitettek. Tamanba is elmentek, 's Tamanon túl 19 werstnyire az első iszapokádót megtekinték; a' naphthát itt is azon módon szerzik, mint a' kaspi tengernél. Aklanisowka falunál, Tamantól 40 werstnyire van egy másik iszapokádó; majdnem 300 lábnyi magas, több nyílásokkal, mik azonban nagyobbbrészt bedugulvák. Kertsből Sympheropolba mentek, innét pedig Krym' déli partját látogaták meg, melly a' szép természetért igen dícsértetik; Eupatoria, Pereslaw, Cherson és Nicolajew-en által Odessába mentek, innét pedig Dorpatba nyárutó 28-án visszaindultak.

Azon szép különyszerű dolgozatok, mik a' második kötet' tartalmát képezik, a' volgántúli pusztaság és Krym legfontosabb sötavai és sófolyamainak vegytani vizsgálatával kezdődnek, mik nagy érdeket nyújtanak. Az Elton-tó vizében, melyet már Erdmann és Rose H. elemeztek, 's melly tavasszal merített, elemzés közben szembetűnőleg több chlornatrium, ugyanis, 13, 1 pr.C., holott Erdmann 7, 1 és Rose H. csak 3, 8 pr.C. találtak, — ellenben sokkal kevesebb chlortalium foglaltatott. Szerző ezen különbözőséget úgy fejt meg, hogy tavasszal, midőn a' sivatag' hőtömege elolvadt, 's ez által Elton' tavába felette sok édes víz folyik, a' chlortalium megritkulva feloszlik, és hogy ezen időben a' vízben sokkal több konyhasó van, mint nyáron, mivel a' víz' elgőzölgése, 's általa a' konyhasó' elválasztása csak nyár' kezdetével kezdődik. A' könnyen feloszló savak, mint a' chlortalcium, kesersó, stb. pedig a' víztömeg' elgőzölgésével annál nagyobb mennyiségben maradnak vissza.

Azon nivellálás, mit szerző az Elton tava és a' volga közt véghezvitt, azt mutatá, hogy az Elton tavának vízínértéke Kamyschiunál 6, 5 toise-zal kisebb, mint a' volgae, és 9, 6 toise-zal kisebb, mint a' kaspi tengeré. Az Elton tava épen nem azon sótelepek által (mint többen vélekednek) nyeri savát, mik a' tó alatt vannak, hanem szerző tökéletesen meggyőződött a' felől, hogy az Elton' sava leülledett só, melyet néhány folyók, különösen a' Charysacha azon tóba magokkal visznek. A' legkülönyszerűbb vizsgálódások bizonyítják ezt; a' Charysacha' víztömege 368 négyszög-lábnyi trapezidomu oldal-képet nyújt, 's ha 400 werstnyire 48 lábnyi esést számítunk, egy másodperczen 460 köblábnyi víztömeg jó ki, 's ezen tömeg (egy köblábra 66 font söt számítva) 1515 font söt foglalt magában. Az Elton' tavába tehát évenként körülbelöl 47,777 millió font sötömeg vitetik. Szerző mintegy 1½ werstnyire az Elton' tavába magát bevittette, 's feneke itt hasonló volt me-

reven sötömegfedte tükörsima jégfelszínhez; a' felette álló sólug 8 werschock mélységű volt, 's felszínén szünetnélküli sókéreg származott, mi benne visszaesett. Furókísérletek' felvilágosítást adtak a' föld' természete felől Eltonnál: egy arsina mélységben mereven só találtatott, melyet ritkított iszapréteg váltott fel. Ezután tisztaiszapréteg volt egy arsina mélységben, azután ismét $\frac{1}{2}$ arsin vastagságu másik sóréteg, ez alatt 6 arsin mélységű szívós szürke agyag.

Roppant konyhasötömeg ásatik évenként nyáron által az Elton tavának fenekéről; színe mocskosfehér, hanem idegen létrészekről meglehetősen tiszta.

Szerző kézzelfoghatólag bizonyítja be, hogy ezen sivatagnak minden sós tavai sótartalmokat csak patakok és folyók által nyerik, melyek, kősórétegekből folyván, azokba belefolyanak, 's szinte így vannak a' kaspi és fekete tengerek közti tavak is, 's a' Krym sóstavainak sava is. Meglehet, hogy a' kisebb sóstavak, a' sivatag' sópocsolyái, melyekbe kisebb sópatakok beleömlenek, sótartalmokat magasabban fekvő nagyobb sóstavaknak köszönik, melyeknek lúgja földalatti folyások által beléjük szivárog. Így támadhattak a' kaspi tenger' északi partjain kiszáradt sós tavak is.

Szerző továbbá igen pontosan elemezi az Elton tava mellett Gorkoi-ferik (keserű patak) vizét, az Eltontó' iszapját, a' Gorkoi-Osero (keserű tó) vizét, a' mely $\frac{2}{100}$ rész többféle só foglал magában, úgymint gipszet, kesersót, glauber- és konyhasót. Továbbá a' Kamysch-Samarató' vizét, a' mindkét Us folyó közti Stepanowo-Osero' vizét elemezi, melyben 22, 4 pr.C. konyhasó és csak csekély chlormagnium és kénsavas talkföld van, 's ugyanazért a' leggazdagabb 's legtisztább sóstavaknak egyike. Az inderski tó' 23, 9 pr.C. konyhasót, 1, 7 pr.C. chlormagniumot stb. foglal magában; úgy mondják, hogy nyáron egészen kiszárad, mert azt egy kis sós folyamka beissza, melynek vizében 2, 7 pr.C. konyhasó van ugyan, de évenként mégis 586 millió font só viz az inderski tóba.

Azon 17 kesersós tavak egyikének vizsgálata, melyek Kigats körében vannak, szinte sok érdeklél bír; a' víz' 100 részeiben S, 2 kénsavas talkföld, 9, 9 chlormagnium, és 11, 5 chlornatrium van. Ezen sólug hasonlóképen fehérsókérget képez, mely leülledik, 's a' fenekén sóhéjformát mutat, mely szépen kristallizált konyhasóból áll: a' sónak ezen héja nyáron által 1—1 $\frac{1}{2}$ lábnyi vastagságu lesz. Ezen sóréteg alatt mind a' 17 sóstóban kénsavas talkföld és kénsavas natron sózagyvalék van, mely azelőtt astrachani só nevezet alatt árultatott. Körülbelöl egy lábnyi mélyen vagy még mélyebben tanyázik, 's szerző azt duplasónak (Doppelsalz) tartja, mely 1 At. kénsavas natron, 1 At. kénsavas talkföld, és 4 At. kristálvíz; azon hi-

hetlen gazdaságra figyelmeztet továbbá, mely a' karduani keresztavak' sötömegében létez. A' kormánynak arra figyelmet kellene fordítani, 's azon duplasóból szénsavas natront és szénsavas magnesiát kellene készítenie; próbabecs szerint az elsőből 810 millió rubel, az utóbbiból 629 millió rubel áru gyártat-hatnék.

Az Arsangar melletti nagy 's tiszta sóstó' vize 100 részre osztatván, benne 17, 8 chlornatrium, 0, 1 chlormagnium 's a' kénsavas mésznek és talknak nyoma van, a' Bogdo tavának vizében, mely késő nyáron egészen kiszárad, 18, 9 chlornatrium, 5, 4 chlormagnium, 0, 9 chlorcalcium stb. van. Krymben a' Sak melletti Tusly sóstónak vize, mely tó hathatós iszapfördőről híres, 100 részeiben 18, 1 chlornatrium, 5, 7 chlormagnium, 2, 30 kénsavas talkföld és kevés chlorkalium 's kénsavas mész volt. Szerző végre a' Tusly sóstavának fürdőiszapját is igen körülményesen elemezte, mely az iszaptömeg igen sokféle létrészeinek összetett aggregatuma. A' veres sóstó (Krasnoe-Osero) Perokopnál Krymben pedig a' leggazdagabb sóstavak' egyike gyanánt tűnt fel; vizében 37, 2 pr.C. só és pedig 100 részei közül 17, 5 chlornatrium, 17, 9 chlormagnium és 1, 7 chlorcalcium volt. A' Siwasch vagy a' poshadt tenger Krymben tisztátlan sóstó, melynek kénvíz- és posványlégzsészféle rút szaga van, 's mely a' sóstavak' száradó iszapos partjainak sajátyszerű, leírhatlau kigőzölgését terjeszti maga körül. Vízének 100 része közül 17, 2 chlornatrium, stb. van, életművesszerű fojtólégnemű létrészekkel.

E' kötet' második szakasza azon három tenger vizének összehasonlító vegytani vizsgálatát adja, melyek déli Oroszország' pusztaságait mossák. A' fekete tenger vize Krym egész déli partjának hosszában megtelt sötétkékszerű, hanem üvegben színnélküli; 1000 súlyrészekben 14, 0 chlornatrium, 0, 1 chlorcalium, 1, 3 chlormagnium, 1, 4 kénsavas talkföld van benne, továbbá egyes tizedrészek pr.C. gipszből és szénsavas talkból és mészből, valamint a' brommagniumnak is kevés nyoma van. A' specificus suly 14° R. mellett 1,013, ellenben az asowi tenger vize Kerts és Marinpol közt 14° R. mellett csak 1,00970. Az elemzés e' szerint csekélyebb sótartalmat is nyújtott, például csak 9, 6 chlornatrium volt 1000 részekben, ámbár ezen tengerben még sincs annyi tömérdek édes víz. A' kaspi tenger vizének kékeszöld színe van, és csak kevéssé sósízű; specificus' sulya 14° R. mellett 1,00529 volt. Ezen három tenger vizének elemzése mindegyikben mutatott ugyan sóra, de eltérő mennyiségben. A' kaspi tenger talkföld savának nagy mennyisége (1000 rész vízben 0,0129 kétszeres szénsavas talkföld és 1,2389 kénsavas talkföld) által a' konyhasóhozi viszonyában ($\frac{1}{1000}$) azt mutatja, hogy más tengerekkel nincs össze-

köttetésben, 's a' vele határos sivatagok' kesersava által táplál-tatik. Majdnem azt hihetnők, mondja szerző, hogy a' kaspi tenger valamikor édesvizű tó volt, 's a' vele határos pusztaság-ból vette legyen lassankint sótartalmát, és a' régiek a' kaspi tengert is, Plinius szerint édesvizű tónak tartották.

A' harmadik szakasza kaspi sivatag' legjelesebb sónövé-nyeinek vegytani vizsgálata felől értekezik, kali- és natrontar-talmokra levő tekintettel. Szerző ezen érdekes munkához egy-részt azon még eldöntetlen kérdés' tekintetéből fogott, valljon ezen növényeknek különböző korában a' kali- és natronsavak' mennyisége különbözik-e, 's mennyiben egyeztethető össze né-meltyek' afféle állítása, miszerint ezen növények kifejlődésének folytában egyik alkali a' másikba áttálcózik- vagy az csak későbbi korában vétetik fel a' lég- és földpotentiákból? más részt pedig, hogy általa ezen növényeknek a' szükséggyártás-hoz megkívántató legczelszerűbb használatára nézve mértéket nyerjen. Szerző, utazása közben a' sivatagnak felette számos legjelesebb sónövényeit gyűjté össze zsengebb korokban, vi-rágzás kifejlésök előtt, 's a' teljesen érett növényeket későbbben sareptai gyógyszerész Langenfeld úr gyűjté össze, 's Dorpathan azok felett szép vizsgálatokat vitt véghez. Fájdalom! a' zsen-gebb és vénebb korokban gyűjtött növények közt csak három van ugyanazon nemhez olyképen tartozó, hogy sótartalmok összehasonlítva tekintethetik, és még, mit bíráló itt egyszer-smind legfontosb körülménynek tart, hogy az összehasonlít-landó növények egy 's ugyanazon földön termettek, egészen eltévesztett nézetnek látszik. Langenfeld a' vén növényeket hi-hetőleg egész más tájakon gyűjtögeté, mint hol szerző a' zsen-gebbeket szedegeté. A' növények hamuvá égettettek, 's a' be-lőlök nyert készíttelen széksó körülményesen elemeztetett; illy elemezés hús közöltetik. Halimocnemis crassifolia, Salsola clavifolia, és S. brachiata növényekből a' zsenge és vén növé-nyek' elemezései összehasonlítandók; belőlök kiviláglik, hogy a' zsenge növények sokkal több készíttelen széksót adnak u-gyan, hanem a' benne foglalt feloszlatható testek' meenyisé-gi tekintetben csak igen kevéssé különböznek egymástól; az elsőbbi növényekben a' chlornatrium részint csak későbbben látszott szénsavas- és kénsavassá átalváltozni. A' Salsola clavi-folianál a' zsenge növényben nincs chlornatrium, ellenben chlorkalium; de e' helyett az eltűnt chlorkaliumnak megfelelő mennyiségű chlornatrium mutatkozott. A' natron mind a' zsen-ge, mind pedig a' vén növényekben majdnem egyforma meny-nyiségű. Az elemezések azon eredményt mutatják, hogy a' nö-vények bármely időben hamuvá égethetők, mivel a' készíttel-en széksó' mennyisége és benső bece nem változnék szembe-tűnőleg. A' nevezett három növény ama hat elemezései nehány

szembeötlő különbséget mutatnak; a' natrontartalom mind-egyikben majdnem egyenlő maradt, de a' kalitartalom a' zsenge növényekben nagyobb, mint a' vénekben, 's különösen fel-ötlő a' Salsola flavifoliánál, úgy annyira, hogy, mint szerző mondja, azon hiedelemre szolgáltatathatna alkalmat: miszerint a' vegetatio közben a' kali a' natron által legyőzetik, vagy más bármí módon háritatik el azon növényekből. Minden természetbúvár megismerendi a' fentebbi állítás' nagy fontosságát, hanem bíráló azt hiszi, miszerint az még épen nincs bebizonyítva, mert ezen elemezéseknek azt vethetni ellenök, hogy a' zsenge és vén növények nem ugyanazon egy mezőről szedettek.

A' jelen elemzésekből a' sós növényeknek következő sorozata ered a' széksógyártást illetőleg: 1) Salsola flavifolia (22. 3—42 pr.C.); 2, Halimocnemum crassifolia (7, 6 és 30 pr.C. a' zsenge növényben); 3) Salsola kali zsenge korban 25 pr.C. stb.

A' negyedik szakasz különbféle tárgyak' vegytani vizsgálatát foglalja magában, mellyek közt a' Tamen iszapvulkánjai légszeszforma kigőzölgéseinek vizsgálatára is akadunk. Hogy iszapvulkánok és naphthaforrások egymáshoz közel találtnak, tudva van, 's hogy egymáshoz viszonyban állanak, ennélfogva igen hihető; de hogy a' naphtha és a' légszesz nemek égő kőszéntelepek kifolyásai legyenek-e, vagy hogy azokat az ókor pinjei valamelly még munkálkodni kezdő 's kőszenesedő átalakulási processusának terményeiül tartsuk-e, ezt szerző nem akarja elhatározni. A' vulkánlégszesz leggondosabb elemzése 100 részekközt 5, 08 szénoxydlégszeszt, 12, 76 proto-szénvízlégszeszt (Proto-Kohlenhydrogengas), 79,16 deuto-szénvízlégszeszt (Deuto-Kohlenhydrogengas) és 2, 0 atmosphaerai levegőt adott; a' vulkán' iszapja és vize gyenge kreosotszagú volt, 's ez, valamint a' légszeszek' elemzése oda mutatnak, hogy az iszapvulkánok' szomszédságában kőszéntelepek fekszenek, miért is buvárkodni kellene. A' naphthaforrásoknak, mint az iszapvulkánoknak vize is megvizsgáltatott; mindkettőben a' gipsznek és chlornatriumnak csak nyomai látszattak, és mindenikben a' specificus súly csekélyebb és a' chlornatrium-tartalom kevesebb volt, mint az asowi tenger vizénél.

A' Sarepta melletti híres Katalin' kútja a' Volga-hegynek egyik vadalma- és iharfák árnyékozta nyiladékaiban ered; 21° R. légmelegségben 10° R. melegséggel bír; szabad szénsava van, és 17 obon víz 12, 3 foknyi kénsavas natront, 7, 5 f. kénsavas talkföldet, 13, 8 f. chlornatriumot, 3, 4 f. kénsavas meszet, és szintannyi kétszeres kénsavas meszet stb. ad. E' forrás tehát egyike azon igen fogatos gyógyvizeknek, melly minden elemzés nélkül is szétküldözhető.

Szerző a' sivatag' elporhult sötömegeit is megvizsgálta, 's azt hiszi, hogy azoknak sava a' vízbagya földből elporhult, nem pedig elpárolgás által visszamaradt sómaradék; ezen efflorescentiák néha tiszta kénsavas natronból, néha ezen sónak kénsavas talkföld' és chlornatrium' keverékéből állanak, mihez kis tömeg szénsavas més, kénsavas talk, és kénsavas més van keverve. Szénsavas natron nem álllik el.

Figyelmét szerző a' sivatagföld természetére is fordítá, a' beültetésre alkalmas voltukat illetőleg; mert nem csekély nyereség lenne az, ha azon teljességgel erdő nélküli terület, a' volgántúli pusztaság, mely a' hosszúság 6—8 's a' szélességnek is majdnem annyi fokáig terjed, legalább csak egy részben műveltethetnek; természetesen olly tájak, melyeket merevedt konyhasötömegek fedeznek, csak bizonyos vegetációra lehetnek alkalmasokká. Semmi fa, semmi bokor sem kecsegteti a' szemet e' nagy pusztaság belsejében, melyben hadakozó pásztornépek és nyájak évről évre járdalnak, 's mégis a' vegetáció ott, habár mindég csak sajátnemű, sok helyett bujának neveztetethető, a' gyepeket, mik buján tenyésznek, a' kirgízek' nyájak számára téli takarmányul szorgosan összegyűjtik.

Ezenkívül csak a' volga közelében, 's kivált termékeny szigetein gazdag vegetáció, és részenkint erdőség is van. A' volga bal partján telepek, és a' gabonaföldek a' Bogdoból Wladimirovka-ha vezető uton megmutaták, milly termékeny tétethetik a' pusztaság. A' sivatag' földé mindenütt ugyanaz, t. i. homokföld hol több, hol kevesebb agyaggal, földgömbünk' korábbi revolúcióiból származó eldarabolt sziklatömegek' nagyobb darabjainak minden hozzávegyülete nélkül, legalul agyag van. A' pusztá' néhány földnemeinek elemezése szüntelen csak konyhasó és gipsz kénsavas savak és chlorösszekötések' nyomaira mutatnak.

Az ötödik szakasz azon légmérői mérésekkel foglalkozik, melyek ezen utazás közben nagy mértékben teljesítvék, 's mik közül a' Wolga és Don közti nivellálás, és a' kaspi 's fekete tengerek közti légmérői mérések legnagyobb érdekűek. Az utazó négy jeles műszerrel volt ellátva, és a' vizsgálódások' felszámolását Parrot úr nagy sikerrel vitte véghez; joggal nyomatá ki szerző ezen parrotféle dolgozatot munkájában szóról szóra. A' légmérői nivellálás Sarepta és Paeticsbaensk között tétetett, és azon eredményt szülte, hogy a' Don ottan 21, 0 toise-zal magasabban fekszik, mint a' volga Sareptánál. A' parrotféle mérés 1830-ból csak 0, 3 toise-zal különbözik ettől! Különös fontossággal bírnak azonban a' kaspi és fekete tengerek közti légmérői mérések, mivel eredményeik a' fekete és kaspi tenger' viszonylagos tükre feletti kérdés' megfejtéséhez teljes adalékul szolgálnak. Nemcsak Astrachanban és az asowi 's fekete

tenger' különbféle pontjain véghezvitt ugyanegy időbeni egyes vizsgálatok adatnak elő, hanem magok az egész év' légmérői vizsgálatai is közöltetnek, mik Sympheropolban és Astrachanban előbb pontosan összehasonlított műszerekkel tetetvék. Az Astrachanban és Taganrogban ugyanazon egy időben véghezvitt vizsgálódásoknak eredménye abból áll, hogy a' kaspi tenger' víztükre 7, 1 toise-zal mélyebben fekszik, mint a' fekete tengeré. 20 egyidejű mérés történt, 's ezek közt 10 nap a' kaspi tenger 31, 4—1, 4 toise-zal mélyebben, és a' többi 10 nap 16, 1—1, 8 toise-zal magasabban állott mint a' fekete tenger, miből 5, 3 toise közép származik. Az Astrachanban és Sympheropolban véghezvitt évenkénti légmérői vizsgálatoknak felszámolásai mutatják, hogy a' kaspi tenger' tükre 16, 5 toise-zal mélyebben fekszik, mint a' fekete tengeré. Azonban Parrot úr azon okokat hordja fel, melyekből következtetnünk kell, hogy a' két tenger' fentebbi víztükrének 16, 5 toise-nyi különbsége valósággal nem létezik, hanem az egyedül csak az Astrachanban azon évben uralkodott csekély melegség' következése. Végül szerző a' kaspi tenger felől maga által meghatározott magasságnak átnézetét adja.

Ezen utazás közben utak is mérettek; szerző az ehhez szükséges műszert a' sz. pétervári császári tábornagyi karból nyéré, 's annak használatát, a' nyilvánított óvakozások mellett teljes meggyőződésből ajánlja; úgy látszik, hogy a' Colclough által használt és Gehler' szótárában V. l. 236 l. leírt utmérő volt legyen az. A' megmért utak nagy táblában körülményesen előadatvák.

A' hetedik szakasz a' kaspi sivatag' Flórája és Faunája felől értekezik, ezen értekezést Claus J. D., utazónk' kísérője szerkeszté, 's azon tájékok növény- és állatvilágának physiognomiáját élénken állítja előnkbe. Nyáron ama sivatagban a' forróság felette nagy, majdnem mindég 20—30° R. közt, 's csak a' hideg keleti szelek képesek a' hőséget enyhíteni, mely szélszűnetben kiállhatlan. A' tél kemény, a' hidegség rendszere 20—30° R. közt van. Nagy vízhiány bélyegzi a' sivatagokat. A' növényfajoknak csak csekély száma fedi részint takarékosan, részint sűrűbb tömegben a' fakó földet, 's a' legtöbb sivatagnövények szórdús szürke borítékkal fedetnek, mely azokat a' légmérsékletek' változásai ellen óvja, és egyszerűs mind a' lég' nedvét is magába szívja. Azért van a' sivatagvegetációnak szürke, mocskos színe, csak bozontos, néha ember nagyságú füvek látszanak itt az erdők' hiányát pótolni akarni. A' tavasszal hirtelen, mintegy varázsvessző által életbe léptetett vegetatio gyors léptekkel halad előre, 's néhány kevés héthen különbféle stadiumait átélte. April' kezdetén, az első meleg napokkal mutatkoznak a' tavasz' első zsongái: tulipánok, ornitho

galok és irideák, 's a' sivatag már május közepén, száraz években, pusztá égett helyhez hasonlít, hogy a' gazdag nedvű növények' kiszáradt kóróit a' szél keringve űzi a pusztában. Augustusban új tavasz kezdődik, a' sós növényekre nézve, mik nagyon késő ősszel gyümölcseikkel november' kezdetén a' vegetatiónak véget vetnek.

Claus D. a' sivatag' vegetatióját a' föld' minősége szerint négy osztályra osztja, ugyanis agyag-, só-, homok- és gipsztelep osztályra. Az agyagosztály foglal legnagyobb helyet a' sivatagban, ennek északi fele részét képezi az; ezen darabot majdnem egészen artemisiák fedik, 's csak kevés más növények, mint: *Achillea Gerberi* és *Pyrethrum millefolium* jönnek néha elő. A' növények itt többnyire sűrű csomókban vannak; sok hagymánövény, cruciferák és horragineák vannak köztök, 's csak kevés umbelliferák, labiaták, és fűvek. A' sóosztály az agyagsivatag' belsejében imitt amott elszéledten van, részint jókora kiterjedésű sóstavak, részint sós pocsolyák, részint sóval fedett száraz helyek azok, miknek környékében leginkább a' sós növények tenyésznek; úgy látszik, hogy a' *Halocnemum strobilaceum* leginkább kedveli a' sós földet; ez veszi legközelebb körül a' sós tavakat és pocsolyákat, de a' későbbi évszakban *Salicornea herbacea* is, még pedig nagy mennyiségben járul hozzá. Ama sós vizek' szélét a' nevezett növények mellett következő halophyták foglalják el: *Atriplex verruciferum*, *Camphorosma ruthenicum*, azután következnak *Salsola brachiata*, *clavifolia*, *laricina*, *Halimocnemis brachiata*, *crassifolia* és *volvax*; végre *Kochia prostrata* és k. *sedoides*, mik messze az agyagrétegekbe nyomulnak be. Ezen sóréteg még mostohább, mint az agyagréteg, mert minden csak pusztá és üres 's a' tavak nyáron terjedelmes hólapály' színét viselik; semmi virágot, semmi buja zöldséget itt a' szem nem fedez fel.

Ellenben a' gipsztelepek' tájéka gazdagabb, mik a' sivatagoknak legcsekélyebb része; nagyobb különbfélesége által különbözteti meg magát. A' homoktájéknak végre, melly a' sivatag' terjedelmes részét foglalja el, nedvesebb földje van, mivel az alatta fekvő agyagréteg a' víz' átszivárgását megakadályozza. A' növények itt magasabbak, és gyakran láthatni majdnem embermagasságu fűnemeket erőteljes növésben egész halmozat befedni. Gramineák és Cyperaceák itt különösen divatoznak, 's Alliák, Leguminosák képezik ezen pusztaságok' legjelesb lakóit; sőt a' völgyekben 's mélységekben *Populus alba*, p. *tremula*, *Salix triandra* és *salix fusca* stb. csemetéire és élőfácskáira is akadhatnak.

Claus tr. továbbá igen tökéletes lajstromát adá mind azon növényeknek, mellyek a' kaspi sivatagokon és a' határos tájékokon felfedeztetvék; ezen lajstrom 1011 phanerogain növé-

nyeket (!) foglal magában, mik közül 483 a' sivalagban, és 528 a' határos környéken tenyésznek.

A' 8-dik szakasz persa orvosszerek felőli közléseket foglal magában Bunge professortól; Hueck prof. pedig a' kalmuk- és tatár-koponya felől értekezik. Utazónk két kalmuk- és két tatár-koponyát hozott magával, mik itt közelebbiről is leiratnak.

A' 9-dik szakasz a' munka' második részét zárja be, a' Wolga és Ural közti kirgizsivatag térképének elemzését foglalván magában, azon sivatagnak előbbi állapota felőli történetirati jegyzetekkel, valamint a' Don és Wolga közti szomszéd sivatagtájak felől is, különösen a' görög és római korból. Ezen terjedelmes munkát Kruse Fer. úr vitte véghez, ki egyszerűsmind a' jelen utleiráshoz tartozó szép térképet részint utazónk' útmérései, részint pedig magával hozott jó szerek szerint, mik még közzé nem voltak téve, részint a' legújabb csillagász helyhatározások, utleirások és térképek szerint készítette.

(Jahrb. f. wiss. Kritik. April 1840. 67—70).

Perföldy.

Reise in das Morgenland in den Jahren 1836. u. 1837. von Dr. Gotthilf H. v. SCHUBERT. Erster Band. 1838. 532. S. Zweyter Band, 1839. 576. S. mit einer Karte. — Erlangen, b. Palm- u. Enke. Ára 11 fr. 45 kr. e. p.

Mennyi utakat tőnek már a' szent földre, 's közülök hány iratott le! 's mennyit fognak ezentúl tenni 's leírni! midőn a' polgárisodás' világa hosszú setétség után keletre is utat talált, midőn aggodalommal látja Európa keleten felvonulni a' vészterhes felhőt, mely hihetően tüzes villámot hajítand közénk, de termékenyítő erejével a' vidéket felélesztendi. Sokféle érdekek vezették az utazók' ezereit, 's utazásírók' százait Jordán' 's Nilhez, Libanon' és Sinaihoz. Utóbbi időkben legtöbbeket világi érdekek izgattak, ipar 's kereskedés, vagy felfedezések utáni vágy, mellyek ipar' 's kereskedés' előmenetelére szolgálhattak. Illy érdekek ösztönözték a' számító angolt, 's a' kalandor franczot. Sokkal kisebb azok' száma, kik

tudomány kedvéért utaztak, az ősvilág' régiségeit, vagy az élő természet' alakzatait vizsgálni, vagy emberi kezek' és lábak' nyomait a' pusztá' óriási emlék' romjai között kutatni. Még kevesebbet hajta vallásos költői sejtelem, mint hajdan leggyakoribb esett volt.

E' kevesekhez tartozik szerzőnk. Ámbár természetvizsgáló lévén, tudománynak élt, 's megszokta annak fényénél szemlélni a' körülötte lévő világot, mégis nem tudomány' szeretete volt, melly őt olly időkorban, midőn az ember már a' házi nyugalom' kényelmeit szeretni kezdi, messze, fáradságos 's veszélyes útra határozá. Nem növényeket 's köveket keresett ő Kanaán földén, 's hol a' hajdankor szent emberei éltek; nem a' föld maga 's annak jelen alakzata vonák őtet magokhoz. Az emberiség' bölcsőjét, 's így saját hazáját is vágyott ő látni. Honvágý hajtá őtet ellenálhatlan erővel az élő forráshoz, honnan szíve édesebb 's hecsesebb táplálékot reménylt szívhatni.

E' szempontból kell e' munkát megítélni. 'S azért ne csudálkozzunk, ha benne növényországot, 's geológiát illető némely észrevételeket kivéve, újat tudományra tartozót majd semmit sem találunk.

Egyébiránt sz. szorgalmasan használta korábbi utazók' írásait, 's nemelly részben munkájának utazásleirási jellemét is elvette; nevezetesen Egyiptomról, 's lakosairól előadása kivonát korábbi munkákból, magával történt némely kalandok' beszövéseivel, minthogy kevesebb ideig tartózkodott Egyiptomban, hogy sem saját tapasztalásából teljesen megismerhette volna. Ez még írásmódjára is befolyással volt, mert midőn egyebütt elbeszélése egyszerű, 's kellemes, Egyiptomrólí közlései levelekbe foglalvák, mellyeket hugához küldözött haza, 's később dolgozott át sajtó alá. Nem csak e' szakaszban, hanem az egész munkában több helyeken az eleven 's kedélyes elbeszélést feszes jegyzetek szaggatják meg, mi oda mutat, hogy a' naplóba feljegyzett, vagy emlékezetben megőrzött behatásokat, későbbben könyvtár' segélyével vette tollra sz.

1836. évi 6. szeptemberben indult ki a' kistársaság Münchenből. Állott pedig szerzőn 's nején kívül, ki a' férfiakból álló társaságnál mintegy a' gondviselés' helyét pótolva minden fáradságokat bátran megosztott, két természetvizsgáló 's orvostól u. m. Roth János 's Erdl Mihály urakból, kikhez járult még Bernatz Márton építész és tájfestő. Bécsen keresztül a' Dunán le utazva először is Konstantinápolyban állapodék meg húzamosabban. Innen Smyrnába, mint a' kisázsiai keresztýen községek' középpontjába folytatta útját. Egy nagyobb tengeri útat Alexandriába tőn, majd a' Nil' vizén fel Kairóba a' társaság 3-ik főszállására utazott, hol február' közepéig mulatott. Itt kezdődik a' tudósítás' érdekesebb része; mert nolia előbb

is, jelesül a' hajón, hol az emberek olly közel érintkezésbe jönnek egymással mulatságos történetkéek adták magokat elő, mégis itt találja utazónk magát valódi elemében, 's a' fogékony olvasót is be tudja rántani a' maga kedélyhangulatába, minél fogva mintegy szarándok útazza képzeletben át a' pusztát, 's az őskor' szent emlékei újjulnak meg akaratlanul is lelkében. Útját Suezen keresztül a' petrai félsziget hosszában Sinaira 's onnan Akabán 's Petrán át Palaestinába vette. Husvét ünnepekre Hebronba jutott a' társaság. Jeruzsálemben újra megállapodának, 's innen több rendbeli kirándulásokat tőnek a' vidéken a' helyekre, mellyek zsidó, vagy keresztyén mondák által a' régibb 's középkorból nevezetesekké lőnek. A' holttengernek inkább a' természetvizsgáló előtt érdekes környékét is különös fürkészet' tárgyaúl tevék. Innen északnak irányzák útjokat Sichemen át Galilaeába, Tiberiás tóhoz, 's Jordán' felső vidékére, majd Damaskusba 's Baalbeckbe. Itt az útközben megszapordott társaság kétfelé oszlott, Sch. úr' nejével együtt 's néhány más személyekkel a' legrövidebb útát választá Beirutba; Roth 's Erdl urak pedig a' társaság' másik részével Libanont hágták meg, a' híres czéder erdőket megszemlélendők. E' fáradságos 's kalandos útnak leírása Roth úr' tolla után a' 3-ik kötetnek egy szakaszát teszi. Végre Pünkösdkor mindnyájan hajóra ültek Beirutban, 's Pathmos felé eveztek, hová sz. nagyon vágyott, de menőben ellenszelek miatt el nem juthattott. 'S ezzel le is csillapodott szent helyek utáni olly sok éveken át táplált vágya, 's nyugodt szívvel indult hazafelé Athénen által, 's mihelyt Livornóban a' veszteglést kiállotta, szerencsésen megis érkezett Münchenbe, 1837-ik évi 28-ik sept. útítársával együtt kívánt jó egészségben.

Ez az útrend' rövid vázlata. Megkísértendjük a' száraz képet világ 's árnyék által kevéssé megelékníteni, mi egy úttal a' munka' jellemzéséül szolgálndhat. Fő jelleme: miszerint történetírás legnagyobb behatást gyakorolt sz. kedélyére. Történeti képektől teli képzelődéssel indulván útra, hová csak lép, mindenütt azok lebegnek lelke előtt. Hol a' monda valamely helvet kijelöl, felkeresi azt, hol a' történetírás valamely napot dicsér, ő sem mulatja el róla megemlékezni, 's monda 's történet megelevenednek képzeletében a' kijelölt napon 's helyen: az egész könyv mint egy szakadatlan lánczát teszi a' hajdankor' évlapjainak. Már Dunán utaztában találkozik a' török háborúknak, mellyek mint utolsó keresztes hadak még szent történetéhez tartoznak színhelyeivel. Megjegyzendő azonban, miszerint nem saját érzeteit írja le, hanem Hammer Osmanok' történetírásából vonta ki a' dicsérő beszédeket, mellyekkel a' keresztyének' tetteit magasztalja. Érdekesebb; mit a' szent mondák' classicus földéről ír, mert e' helyek' történetei vagy

élnék már ájtatos szívében, vagy a' közelébbi baráttól, vagy beduintól ártatlan együgyűségben előadva hallja meg. Igaz ugyan, miszerint ezen monda többnyire bizonytalan 's önkényes, kétes lettdolgokról merészen kezeskedik; a' bizonyosoknak színhelyét szabad tetszés szerint választja, régi neveket új romokra ruház, néha haszonlesésből szaporítja is a' neveztességeket, megnépesíti a' pusztát a' hajdankor' alakjaival, az egész Biblia gazdag régiségtárrá lesz, mellynek darabjait országúton, hegyeken elszórtan találja fel. Hogyan viselje magát illy mondák' ellenében az útas? vizsgáljon, kételkedjék, nevesen? Azt nem teheti. Úgy veszi, mint adják. Hiszen a' hely úgy sem lényeges, szellemi, felsőbb örömet zavartalanul élvezheti: Valahol csak állott Móses a' Jehova előtt, valahol csak kellett létezni Áron sírjának, egyik barlangban nyugodott Illyés, 's ha évezredek' folyama alatt e' kemény földön esmerhetlenné váltak is a' régi emberek' nyomai, mégis csak e' völgyekben zengettek Dávid' hárfájának hangjai, ezeken az úton járalt Jézus apostolaival! Nem kell tehát critikai rostára vetnünk azt, mi nem criticának van írva; sz. inkább csak érzeményszerű ad számot. Még azt sem kárhoztatjuk, hogy a' mondának kelletin túl is hiszen; míg t. i. csak az jöhet kérdésbe, minémű lélektani behatással bírhat ilyen vagy amolyan hit?

De nem mindég ez utolsó eset áll. Gyakran lettdolgok' történethelyei jönnek szóba, 's sz. a' fennebbi szemponton túl emelkedve a' tudomány' számára kíván bizonytságot tenni. 'S i't megkell vallanunk, miszerint benne nem bízhatunk, kivált ha elpsztult helységek fekvése' meghatározásáról, bizonytalan eredetű romokról van szó, kivált hol későbbi, jelesül arab hagyomány lön uralkodóvá. Nem hagyhatjuk említetlenül, miszerint sz. illy kétségekben új írókhoz folyamodik, épen megfordítva, mint tennie kellene. Miért is a' bibliai földleírás általa keveset nyert.

A' jelen, a' nyomasztó, fenyegető jelen nem igényli különös figyelmét. Nem mellőzheti ugyan teljesen az emberek' mozgalmát, különben nem lenne a' léleknek szellemdús történetírója. De nem a' pillanat' mozgalma, nem az utolsó évtized' politicalai alakzata ragadja meg őtet, hanem a' népélet, melly keleten minden politicalai változásokból mindég diadalmasan kél ki. Hiában keresünk nála felvilágosítást Mehemed Ali iránt. Ő részesül ugyan egy bebocsátásban M. Alinál, de azt is szokott naiv modorában csak úgy írja le, mint a' Katalin kolostorban látogatást. Őtet csak annyi érdeklette, hogy a' hatalmas alkirály' pártolása alatt békével utazhatott.

Eddigiekből látható, miszerint sz. írását vallásos érzelem 's kegyesség lehelli át, melly azonban babonától tiszta, 's fő-

képen a' szabad természet' imadásában 's annak titkai vizsgálásában leli örömét. Igen szépek azon helyek, hol az élettelen természetet mintegy megeleveníti, az érzéki, 's szellemi világ közötti rokonságot elmésen feltalálja, 's szellemdúsan festi. Minden szűkkeblűségtől ment szabad jellemére mutatnak a' nem keresztyén világra vetett oldalpillanatai, Mohamed követőiben is elismeri 's méltányolja a' vallásos érzelmek' mélyebb nyilatkozásait, Mohammedet magát költői szempontból fogja fel.

Allgem. Literatur Zeit. (No. 202. 203. 1841.) után

B. T.

BIBLIOGRAPHIA.

9. *TRAITÉ du droit international privé, ou du conflit des lois des différentes nations en matière du droit privé*; par M. FOELIX, docteur en droit. Paris, 1843, Joubert. 612 l. 8-adr. Ára 9 fr. — Az internationalis jog (jus gentium) a' civilisált 's független népek által megalapított elvek' öszvessége, a' közöttök létező 's származható viszonyok' szabályozására 's a' közöttök uralkodó törvények' 's szokások' öszeütközéseinek elintézésére. A' nemzetközi jog feloszlik közönséges és magános jogra. A' közönséges jog (jus gentium publicum) a' nemzet és nemzet közötti viszonyokat szabályozza, más szavakban, ennek tárgya: a' közönséges jog' öszeütközései. Magános nemzetközi jognak (jus gentium privatum) nevezik, azon szabályok' öszveségét, melyek szerint a' különféle nemzetek' magános jogai közti öszeütközések igazíttatnak el, más szavakban a' magános nemzetközi jog azon szabályokból áll, melyek valamely státus' polgári vagy büntető törvényeinek alkalmaztatását illetik valamely idegen státus' földjén. A' Foelix úr által kiadott magános nemzetközi jog, nem theoreticus munka, hanem bizonyos neme a' gyakorlati kézikönyvnek. A' szerző azon szabályok' vagy elvek' módszeres öszvegyűjtésére szorítkozott, melyeket a' népek' elég közönséges szokása, megszentelni láttatik. Mi ezen szokás' létezésének bizonyosságot illeti, azokat ő a' törvényekben, szerződésekben, szerzők' munkáiban, 's a' törvényesékek' határozataiban kereste. Munkáját Foelix úr, két könyvre osztá, melyeket egy bevezetés előz meg. Ebben áttekinti hirtelen a' népközi jog' történetét a' Rómaiaknál 's a' közép időkben; aztán némelly alapelveket állít fel 's majd három osztálybeli statutumokat határoz meg, melyekről értekezendik; a' személytiltó statutumokat, a' vagyontiltó statutumokat

és az ember' tetteit illető statutumokat. A' első könyvben a' személyt és vagyont illető statutumokról szól. A' második sokkal fontosabb; itt a' szerző részletesen előadja az ember' tetteit szabályozó különkülönbfele törvényeket. Ezen könyv' nyolcz első fejezete az egész polgári nemzetközötti jogot magában foglalja; a' kilenczedik 's utolsó fejezet a' büntető nemzetközötti jognak van szentelve. Foelix úr, főszerkeztője a' *Revue étrangère et française de législation* című folyóiratnak, már a' mult évben adott ki egy két darabból álló munkát az idegen országokban kötött házasságokról, és a' törvényszéki ítéletek' sikeréről vagy végrehajtásáról külföldi tartományokban. Jelen munkája, hosszú tanulmányok' gyümölcse, annál nagyobb szerencsét teend, mivel ez első munka franczia nyelven, ezen fontos tárgyról. Az eddig megjelent ex professo munkákat két angol *Story* és *Burge*, két német, *Schäffner* és *Wächter* és egy olasz, *Rocco* urak írták. —

10. *CODE CIVIL de l' Empire de Russie, traduit sur les éditions officielles, par un jurisconsulte russe et précédé d' un aperçu historique sur la législation de la Russie et l' organisation judiciaire de cet empire*; par M. Victor FOUCHER, avocat général à la Cour royale de Rennes. Rennes, 1843, *Blin*. 8-adr. Az orosz polgári törvénykönyv, több századok' szüleménye. Alexis Mikhaelovitch, gyűjtötte legelőször össze 1669. az orosz törvényeket. *Ulogenic*-je pótolta azon barbar szokásokat, mellyek ezen korig uralkodtak. A' nagy Péter, küldöttséget nevezett ki 1700, a' császárok' törvényhozási végzései' összevgyűjtésére. Ezen sokszor megújított küldöttség csak 1832. végzte be munkáját. Egy Miklós császár által 1833. januar' 32-én aláírt 's kihirdetett manifestum, 1835-ki januar' elsőjétől, kötelezővé tette a' *svodot* vagyis minden törvények' gyűjteményét. A' polgári törvénykönyv, mellynek fordítását közli Foucher úr, a' *svod*' ötödik könyvének első részét teszi.

11. *SOMASCETIQUE naturelle, ou cours analitique et gradué d' exercices propres à fortifier l' organisation humaine*. Par P. H. CLIAS. Besauçon, Paris, 1842. — Clias úrnak kit minden harczjátékkedvelő esmer, ezen új munkája, figyelmet érdemel nálunk is, hol a' gymnastica eránti részvét, legalább Pesten ébredezni kezd. Ébredezni mondom, mert mi kik mindenben legutolsók vagyunk, még arról szó sincs mind eddig, hogy a' gymnastica a' közoktatás' egyik szükséges ágává tétesék. Ezen munka egészen gyakorlati, melly megmutatja, mennyit nyer az ember, ha teste a' leggyengédebb ifjúi kornál kezdve kimíveltetik. Francziák és Angolokra van ugyan ezen könyv számítva, de bármelley nemzetbeli hasznára fordíthatja azt. Szerző selhossa Fournier' egy cikkét, mellyben ez a' faj' elrosszabbulásáról panaszkodik Franciaországban, az apró és

erőtlen alakok' szörnyű megszaporodásáról, 's a' nagy és erős férfiak' megfogyásáról, 's ezt nem csak az elkövetési hanem az elmúlasztási bűnöknek is tulajdonítja 's főképp az erőgyakorlás' hiányának. Ott hol egyrészt az éleletkórság 's feslettség emésztik a' természet' öreg tőkéjét 's más részt az ellankadt izmokat nem erősíti meg ismét az erőgyakorlás, hogyan is lehet ez más-kép'? Ezen közönséges elméletek 's felhívásokon kívül, a' fáradhatlan szerző' munkájában, mint tankönyv egy áttekintetet is nyújt, minden testi gyakorlatokról, melyeket szabad kézzel, minden nagy készület nélkül meg lehet tenni, különös tekintettel az ugrásra, mászásra és úszásra. Ehhez szép számú rajzok.

12. *ANSCHAULICHE Belehrungen über die Natur nach ihrer zeitgemässen Entwicklung.* Lehr- und Lesebuch für Schule und Haus, von Dr. A. RUDOLPHI. Vier Theile. Leipzig. *Hinrichs*, 1842. Ára 6 fr. e. p. Jelen munka, szerencsés eszme szerint van felfogva. A' természetet tudniillik az év' lefolyása alatti fokenkénti kifejlődésében szemléli, 's leírja ennél fogva a' virágokat azon hónapban mellyben virágznak, a' gyümölcsfákat azon hónapban mellyben érnek, az állatokat azon hónapban mellyben először megjelennek 's főképp' figyelmet gerjesztenek. Minden hónap tulajdon időjárásával is van jellemezve, 's minden világosan kifestett képekbe rámásza, és népszerű módon előadva. —

A. B. P.

FRANZEA TRODALOM.

St. Marc Girardin' felolvasásai.

Az olvasó közönség tudni fogja, milly élénk és tartós részvét követé St. Marc Girardin' fölléptét a' Sorbonne-ban másfél esztendő óta, 's ész és elmesség által a' kellő középnek általánosan ismert védője mikép lön kedvenczévé az olly könnyen radicális ifjúságnak. A' felolvasások, mellyek olly szokatlan javalathban részesültek, múlt télen nyomtatásban jelentek meg, 's mostmár, mint valamelly szerencsés színpadi mű, azon kegyet vadászszaak az olvasóknál, mellyet a' hallgatóknál találtak. Vesztettek, vagy nyertek-e? Ez utóbbit nem állítanám. Szóbeli felolvasásnál kellőleg kiszámított előadás által gyámoltva, melly minden fényest, csattanót, füszerest czéltalanúl kiemele, 's rögtönzött episodok által, hol egyhangúság kezdődhetnék, ügyesen félbeszakasztva, ezen értekezések minden kezdveményében részesülének a' szóbeli beszédnek, 's az írásbeli munkáknak egész felsőbbbségével bírának egyszersmind. Bizonyos állítások, mellyek ellenvetéseket idézhettek elő, valamelly megnyerő formának kiegyenlítő védelme alatt még elsietésök' pillanatában sem engednek időt a' hallgatónak annak megismerésére, a' mi ferdét vagy nagyon szemszurót foglalnak azok magukban, 's hol lankadtság- vagy zavarodásból tanulságos tartalom helyett valami színjátszó pompa nyújtatott, a' csalódást olly kevésbé lehetett észre venni, megjelölni, hogy az ifjú, csengő szavaknak hódoló hallgatóságot épen illy helyek elégíték ki leginkább. Nyomtatás által a' dolgok egészen más színt öltének magukra; nagyobb kéjelem nyújtatván az olvasónak észlelésre, ez soknál szigorúbb vizsgálatot idézett elő, melly nem röpven el hirtelen, mostmár criticus szemekkel olvassák

a' munkát, és a' tanulószoba' magányában sok mondatnál fejöket csóválják, mind a' mellyeket a' lelkesedett gyülekezetben általános javalat ajánlott nekünk. Legtöbb ellenvetés, mellyek illy módon az újonan nyomtatott felolvasások ellen támadhatának, egyetlenegybe mint közös forrásukba volnának visszaverethetők. St. Marc Girardin, megcsömörölve a' jelenkori irodalom' kicsapongásaitól, mint mindenki, ki a' veszélyek közt megtartja józanságát, mégis szükségesnek látta hazája' irodalmi becsületét megmenteni valamelly csalósvényen vagy álutron, 'se' czélt legjobban Franciaország' úgynevezett classicus korszakának lehetőségig kirekesztő dicsőítése által hitte elérhetni. Ez által a' szelleműs férfiú kétszeres hibába esett. Először a' XIV. Lajos alatti írók' jelessége nagyon tiszta világban tűnt fel előtte, továbbá a' külföld' érdeme 's annak becse, mit Franciaország századnegyed óta előhozott, nem világlik ki kellőleg 's elegendőleg. A' tizenhetedik század' túlbecsülése Franciaország' csaknem minden rhetorának és sok műbírójának gyarlósága, 's az angol és német criticának a' francia költészet' corripheusai elleni nem kedvező véleményöket hason mértékben tán mi sem mozdította elő, mint az úrias, lenéző emphasis' hangja, mellyen a' francia panegyricusok tizenhetedik századuk' hallatlan' geniejeit ünneplék. Az ember ellenhatásra született minden túlság iránt, 's a' szakadatlan pazar, 's a' mellett tán nem egészen érdemlett dícséret, magasztalás, mindnyájunkat hasonlókká tesz némileg azon athenaeihez, ki teljességgel nem szenvedhette, hogy Aristides szakadatlanul magasztaltassék. Ki a' maga embereit, mit mondok, ki csak saját magát ismeri némileg, jól tudja, hogy semmit sem vagyunk hajlandóbbak csudálni, mint a' mi csudálatra, mint ennivaló étek, tétetik előnkbe. Hogy a' francziák Montaigne-, Molière- és Montesquieu-jöket 's a' nevezettekkel hasoneredetű szellemeket büszke tisztelettel említik, az csak igazság és méltányosság, azon dithyrambusi kizáró bálványozás azonban, mellyre nagy férfiak' ellenében olly könnyen csábíttatják magukat, nemcsak sértő idegen nemzetekre, hanem nevetséges egyszersmind. A' francziák a' polemiai írásmód' legnagyobb példányának a' provinciális Pascalt tartják 's ismerik; a' németek Lessing' vitaleveleit valami jelesnek, kitűnőnek nézik e' fajban. Pascal azonkívül egy philosophiai tudományrendszer' mélyelmű töredékeit hagyáhátra, 's valamint a' valódi tudományokban, úgy a' mechanikai művészetekben is feltalálókép tűntette ki magát. E' mellett az ő személyisége nagyon éles és sajátos volt, de örületig mogorva, setétemű és ascticus is. Ezen, tartós hírnévre való igények' ellenében Lessing a' classicus tudományosság' téréni legterjedelmesb hatását, munkásságát, egy sokoldalú gondolkodás' sokféle kincseit, a' humanitás' ügyében tett

legserényebb szolgálati buzgalmat, mint műbíró legfinomabb értelmét, 's bár, úgyszólván, hiányzott is nála a' phrasis' phantasiája, oly költői szellemet állíthat merénytelenül, milyennel kevesen bírtak. Jelleme is oly szilárd és tiszteletes volt, mint millyen a' Pascálé lehetett, e' szilárdság azonban sosem volt merevedt vagy durva 's mindég barátságos, nyájas gondolkozásmód által mérsékeltetett. Mérjük most mindkét férfi' sajátságait egymásellenében, Lessingnél legalább nem találandunk kevesebb jelességet mint Pascálnál. Most kérdem azonban, pazaroltak-e Németországban annyi tömjént Lessing' kedvéért, mint a' francziák Pascal' tiszteletére tevék azt 's még mindég egyre teszik? Idéztek-e elő az elsőnek dramái csak félsannyi felkiáltó jelzeteket is, mint utóbbinak eddigi körlevelei?

St. Marc Girardin sokkal eszélyesebb, avval, mi mindeütt és sokáig tetszik, sokkal ismeretesebb szellem, mintsem hogy e' hosannát vaktában együtténekelje. Ő nagyon jól tudja, hogy minden fanatismus — mellette vagy ellene, mindegy — voltaképen mégis nem egyéb azon műveletlenségnél, durvaságnál, mint a' mellyel a' nép kedvenczének ma: „Üdvözz légy, üdvözlégy“-et riadozva, holnap „Feszítsétek, kövezzétek meg“-et kiáltoz dühöngve. Azt is tudja, hogy a' classicusoknak ezen, a' reformátorok' serge általi fáradhatlan, föltétlen emelése, kik Franciaországban jókora számmal vannak, a' sajtónak, a' fiatalság-, hölgyeknek egy részénél 's mindazon férfiaknál, kiknek ítéletöket nem győzte le bizonyos túlnyomó közép' hatalma, névszerint a' patriotismus' ihletései, sugalatai, 's kik a' külföld' kincseivel képesek voltak megismerkedhetni, a' roszalás' minden árnyéklatán át többé vagy kevésbbé kimondott ellenzésre talál. Mi több, a' demokratai tüzeskedők, kik csak a' nekik politicalag kedvest helyeslik, ama' korszaknak legelőkelőbb 's finomabb műveit is pillangóknak és henvejátéknak tekintik. Azért is St. Marc Girardin azon hódolatokban, mellyeket amaz, a' francziák által nagy századnak nevezett irodalomnak teszen, folytonosan nagy kifejezési mérsékletet tart. Mindemellettis az egyoldalú kiemelés', dicsőítés' czélja napvilágosan kitűnik. A' külföld' szellemi munkássága kicsinyíttetik, a' német költészet csaknem egészen mellőztetik, és Shakespeareben igen igen sok ócsároltatik. Tévedésül rovatik fel többek közt, mellynek okát a' szellemdús professor Nagybritannia' komor, borult egének tulajdonítja, hogy Shakespeare Hamlet- és Romeóban a' philosophiai öngyilkosok és búskomor ábrándozók' osztályának példányát állítja fel, kik előtt a' régiek 's a' francziák classicus időjökben bezárták volna a' költészet' szent-helyét. Tán egyszerűbb volt volna a' kimeríthetlen költőnek langesze ellen tenni vádat, kinek vágyódása abban öszpontosult, hogy az emberiséget minden hasonlatban költőileg jelle-

mezze, 's e' czélnak elérésében csak a' minden földi munkát határai által gátoltaték. Egyébiránt St. Marc Shakespeareben csak azt rosálja, hogy bizonyos régiokat nem került el; a' túlhatalmat és mélységet, melly a' régi britt Proteusban uralkodik, minden nehézség nélkül elismeri. Ellenben azon ítéllethozások, mellyeket francia kortársairól nyilvánít, minden külső jámborság mellett is formális pamphletet képeznek az élők ellen, 's Franciaország' ellenségeinek ellenszenvők' táplálataira mi sem lehet örvedetesebb ezen menetelnél. A' francia nemzet' gátolhatlan romlása felőli feladatuk annál erősebb támaszt talál abban, minél jelentékenyebb azon tekintély, mellyet szerző' hazájában eldel, 's criticája a' méltányosságnak és igazságszeretetnek olly színét ölti magára, melly épen az elfogulatlant csalja meg legkönnyebben. Hogy az ember az okok' és tények' befolyásának, miként azokat St. Marc a' legravaszabb 's legármányosabb ügyész' csinyjával sorolja 's fűzi egymáshoz, elmentállhasson, szilárd, saját forgalom, jártasság és szabad érzemény által szerzett meggyőződéssel kell bírnia a' jelenkori francia irodalom' összes becse felől. Mit a' könyv' ezen részében felhoz, azt ritkán támadhatni meg, mit ő megtámad, az nehezen védhető. Könyvét t. i. úgy intézte el, hogy főstvényének színezetci jobbára a' mai irodalom' merő árnyékoldalaitól kölcsönöztettek, 's csak kevés ténypont, a' pártatlan előadásnak csalékony biztosítéka, van szétszórva a' sötétes alapon. Milly fogalmat kell annak nyújtania egy korszak' szépszellemű munkálatáról 's hatásáról, ha Goriot atya' legerősebb kinövéssei nyomossággal kiemeltetnek 's Mauprat nem említették, Borgia Lucréczia taglaltatik, Bertrand és Raton feledtetik, Triboulet udvari bolond terjedelmesen magyaráztatik 's a' Vének' iskolája hallgatással mellőztetik! Ha viszonoztatnék, hogy az említett művekrőli értekezés nagyon távol esett a' professor' főfeladatától, akkor kérdezhetné az ember, miről nem lehetne értekezni, ha olly téres mezőt, mint dramában a' szenvedélyek, választunk feldolgozásra. A' mai lyrica néhány ízben meg lehetős dícsérettel említettik ugyan, mindenekelőtt azonban a' mély sülyedés vagy romlás felett sajnálkozik. E' vélemény egyébiránt nagyon el van terjedve a' régiebb 's olly emberek közt, kiknek a' dolog' közelebbi felfogására sem kedvök sem idejük 's a' mostani belletristicának becsnélküliségebeni hiedelmökben abban való járatlanságuk- 's tudatlanságukra nézve az igazolás' és vígasztalás' okát találják. Olly nézet azonban, melly annyifélekép' osztatik és soknál mélyen meggyökzött, tévedésből sem esemény' játéka, sem önkény' műve nem lehet; 's e' nézet' uralkodása valóban eléggé kitűnik többrendű figyelemreméltó jelenségekből is.

Lássuk legelőször az általános okot, mely mindenkor és mindenütt, még a' legdicsőbb népek' legvirágzóbb korszakaikban is befolyással volt. Az élő nemzedék előtt egész irodalom áll, melyben a' fényes kivételek a' középszerűnek és teljesen rosznak sokasága közt könnyen elenyésznek. Továbbá az, mi a' tömegnek legjobban tetszik, többnyire legkevésbé felel meg a' tisztább izlés' követeléseinek, 's így magok a' legjobbak is elcsábíttatnak mihamar, hogy erejüket, valamint a' valóban szép iránti tapintatukat szomorító silányságra pazarolják el. A' mult idők' irodalmaiban ellenben a' többség csak a' magasságokat és nagyságokat, csak megalapított hírv írókat, ezen íróknak is csak válogatott műveit látja, mert valamely irodalom' összes benyomásának semmi sem képes tán annyira ártani, mint legtehetségesebb képviselőinek gyöngeségei és befolyásai. A' másik főök, mely azonban csak a' jelen' történetéhez tartozik, a' szellemi szokások- és szükségeknek a' forradalom' következtében beállott teljes megfordulásában 's azon nagyobb szabadságban rejlik, mely szerint az eszközök azoknak kielégítésére választatnak. Bizonyos parancsok és tilalmak, melyek az ellentállás' korszakában mértéktelen meggondoltságból vagy vonakodásból, vagy merő szeszélyből is keletkeztek a' féktelen vakmerőség ellen és 'származásuk által megszentestettek, alaptörvényeiyeiül 's határokul szolgáltak a' költészetnek; sőt Franciaországban még mai nap sem csekély azok' száma, kik az említett dogmákban a' művészet' nevét látják. Ezalatt nemcsak a' szabályokat, p. o. a' három egység' dramai szabályát, hanem mindenekelőtt a' komoly és vidám művészet' szoros elválasztását is, mikép ezt más helyeken megjegyzém, értem. Innen indulva ki, az elsőre nézve a' gondolkozásmódnak határozott magasságát, a' kifejezés' szabatosságát, bizonyos urias figyelmet kívántak 's a' cselekvényben fejedelmi illedelem' megtartását, bármilly borzasztó volt legyen is a' tett, melyet a' költő végrehajtatott. A' vidám művészet' honában saját téreket jelölének ki a' különféle fajoknak: a' bohózatnak 's rokonneműeknek szabadabb élet 's nagyobb hatáskör engedtetett; a' cselszövényes mű mint finom időtöltés', tréfa' képviselője, alárendelt tiszteletlen rangban szenvedtetett, a' magasabb vigjátéktól pedig nyilvános és épen nem játszó harcz kívántatott mindig az emberi társaság' sokféle kihágásai, gyarlóságai és helytelenségei ellen. Az elbeszélői, bár kevésbé megszorított forma, önként csatlakozék az etikette' uralkodó szelleméhez, melytől csak az erősebb természetek, 's ezek is olykor csak rettegve merészkedtek megszabadítani magukat. Lassanként fölbomlának e' kötelek, a' nemzet' jobb erői 's tehetségei más utakra tértek, az ismeretség Anglia' kincseivel meguntatá a' hazai birtokot 's nagyobb szabadság, szabadabb nagyság utáni vágyat idézett elő. Voltaire, a' közvélemény-

nek a' tizenkilencedik századi Franciaországban a' leghatalmasabb, csaknem mindenható vezére, azon öntudatában hogy saját bálványa fenyegettetik, hiába ügyekvék gátolni a' szigeti benyomulókat metsző gunynyal és csipős komolysággal, az elmélet' minden fogásával és gyöngé, már akkor magában sem tisztáta példája által, 's a' forradalom álta' a' régi törvény örökre kiirtottnak látszik gyökeiből. Ez azonban nem sikerült, 's a' határok inkább összeszorultak, mint kiterjesztettek. Az idő' rémületei 's az események' sulya nem kedveztek az irodalmi csirá' hajtásának. Ama' körülmény, hogy az új philosophia' legkedveltebb eszméi legnépszerűbben a' régi formában adatnak elő, ennek olly védelmet nyujta, millyet legalább várhata. Az ékesszólásu pompa bösi érzelmekkel, mellyet annyira kedvelt a' classicus iskola, jelesen megfelelt azon korszak' szükségének, mellyben Franciaország több mint fél Európával harczban állott, 's a' honi mestereknek a' külföld' vetélkedőji fölötti felsőbbbségében vetett, hathatósan táplált hiedelem által a' nemzetszellem csak elősegíttetheték, csak emeltetheték. Számítsuk ide, hogy a' francziák a' fenálló' ellenében minden könnyedén haragra-lobbanásuk, a' felforgatás és változás iránti minden tüzéségők mellett is, ha vezérszó nem nógatja vagy hajtja őket, nagyon tunyák 's lomhák kitérni valamelly már régóta járdalt kerekvágásból, 's végül ne feledjük, hogy a' forradalom inkább az egyenlőség', mint a' szabadság' kedveért hajtattott végre, a' despotismus pedig, melly minden nyakat meghajt, a' maga nemében legjobb biztosítéka az egyenlőségnek, akkor az aestheticai nemzeti műveltségnek más viszonyok' előlépései megettí hátramaradását könnyebben megfejtendjük magunknak.

Míg a' tömeg a' korábbi elméletek' falai közt így visszatartóztaték, némelly talentumok megvalósítani törekvének a' forradalom' természeti következt; egyszerű okokból, mellyeket mindenki magától kitalál, ki csak némileg jártas is az akkori történetben, a' háborúk alatt sem befolyást, sem terjesztési hatalmat nem szereztek maguknak; midőn azonban a' császárság' megbukása után szabadabban lehetett lélekezni, az ifjabb nemzedék' bátrabb fejéit nagyobb részint megnyerék ügyöknek, 's a' függetlenség' e' kísérleteiből nemsokára formalis tanoda került ki, mi szerencsétlenség volt. A' nők könnyen megvesztegetteték magukat azon mélyebb érzelem által, melly az ujabbak' némelly termékeiben rejlék, 's azon fogékonyak, kiknek kedélyökbe nem hintetett el vagy nem kelt ki bizonyos visszaható növelés' magva, mindnyájan mohó vágygyal kapkodának az eddigelé nemismert étkek után. Ha azonban az irodalmi reform naponként új követőket szerze az elfogulatlanok' sorsaitban, annál dühöngőbb és keserűbb lőn a' lázadás, mellyet

előideze. Minden táborban kitűzték az ellentállás' zászlaját, 's e' vitából újra kiviláglott, milly tömérdek ember van Franciaországban, ki a' költészettől mindent hamarabb kíván mint költészetet. A' szabadszelleműek, kik akkor a' philosophusokkal összeestek, a' középkorbeli hangzatok, a' mysticus színezet, az ábrándozó határozatlanság, szóval az ifju költészetnek épen költői sajátosságai által elűtettek. Ezen urak' némellyike még mai nap egy Hugo Victor' 's Lamartine' legkedvesebb, szennytelen dalaírói, énekeiről is csak ócsárló vállvonítással, vagy azon számalom' pillanatával beszél, melyet félkegyelműre szokunk vetni. A' királpárti egyik sokkal kisebb rész jámborúl nyikorgattatott magának a' felzserdülő dalnokok' buzgalma által az örökrésztől 's a' korábbi napok' emlékeiről és trónról, a' végtelenül nagyobb maradék, a' néhány böcs és a' pártnak makacs tömege azonban elhátrált ezelől, már csak azértis, mert ez ujtás volt, a' költői kegyességet, melyet nézés véget hordának, nem találá egyházilag nagyon szigorúnak, 's a' királyság és előidő iránti pietásban nem sokkal látott többet kedvelésnél és divatnál. Más részről a' honapartisták 's főkép azok, kik az utolsó harczok' csodaiból keletkezett daczos büszkeséggel, az utósó viadalkok', csaták' viszontagságaiból és balsorsából eredt ingerlekeny fájdalommal eltöltve, csak feudális uralom által hívők biztosítottnak Franciaország' méltóságát egész Európában, az irodalom' megszabadítási harczában a' származat' bilincseinek ellenében, az idegenek' új berontását szemlélek 's olly ellenséges indulattal, nehezteléssel tekinték előmenetelét, mely a' régi zsidóknak azon utálságára emlékeztet bennünket, mellyel szomszédaink' hálványviszonyaikkal iránt viseltettek. Végezetül a' grammaticusok és szórszálhasgatók, kik nagyon nevezetes czéhet képeznek Franciaországban 's a' caesurának legcsekélyebb elcseserlését, valamelly egészen ki nem elégitő rímet, minden csak némileg póriás szó' használatát halálos bűnnek bélyegzik, az új költeményekben számtalan dolgokat jegyzének ki 's haragosan jajveszékének a' nyelvrontás fölött. Illy sovárgó 's kíváncsi ellentállás 's illy gyermekekes megtámadások természetileg csak a' szertelenséghezí vonzalmat 's a' megszerzettel való visszaélést növelék, mely a' járom' lerázásánál mindig észrevehető. Ide járult még a' külföldi remekművek' hamis értése, a' természetiség felőli hibás, téves nézet, azon szükség' érzete, mely szerint a' nagy tömeg erős bódító ingerlő szereket által megnyerendő vala, 's az irodalmi kicsapongások az új zászló alatt csakhamar annyira mentek, hogy maguk a' független izlésű férfiak is szólni kezének a' romlásról 's kikelni a' garázdaság ellen. Ki azonban illy szomorító és számos kinövések' benyomása által nem győzetik le 's a' jónak jóakarattal jár utána, könnyen meg fog győződni, hogy a' gyom', dudva' pusztító hatalma

nem fojthatja el mindenütt a' nemes virágok' növést 's nem gátolhatja az egészséges gyümölcsök' termését. A' lyrica, mely két századon át szunyadozott, századunkban újra és fényesebben kelt fel hosszú dermedéséből, mint valaha. Igaz hogy sok kiirtani-, gyomláltnivaló volna e' mezőn; mesterkélt fájdalom, hamis fönségesség, igényteljes versgyártás, 's maguk a' legjobbaknál elődi növények a' legbujálkodóbb állapotban; mindamellett a' tömegből válogatni lehetne egy koszorúra vagy füzére való virágszalakat, mely a' francia költészetnek valóban legdrágábbját, de oly egyes szálakat is foglalna magában, melyek az összes népek' legszebbével volna összehasonlítható.

A' színpadról valóban nem mondhatni, mit a' lyricában dicséretesen említünk. A' komolyabb nézőjáték, mely csak annyiban haladt, hogy nagyobb szabadságot szerzett a' gyakorlatban, ügyetlen aestheticusok vagy irodalmi nyereszkesedők' kezeibe ment át, Hugo V. által gyakran gunynya és torzképpé, Dumas S. által csaknem melodrammává vált. Egyiknek gyakran kellemteljes költészete és nagysága a' drámát épen oly kevésé őrizheté meg a' fásultság és dermedés állapotától, mint másoknak színi jártasságu készütsége, mely kórállapotban Ponsard' érdemes, de épennem remek Lucreziáját pillanatig rendkívüli jelentőségű munkának tekinték. Noha az ovatosabb, de a' mellett csüggedtebb ujtás könnyebben szerze is bemenetet magának, a' csekélyebb erők, tehetségek, melyek itt kifejtettek, mégsem részesültek villanyos győzhetetlen hatásban. A' vigjátéknak, mely Franciaországban a' formák' sokkal nagyobb különféleségét engedé magának, mint a' tragoedia, melyet egyszer megkezdett pályájáról, kivéve a' néhány ezelőtti évvel, nem lehetett más útra vezérelni, eddigelé nemismert utak nyitattak, a' valóság tán közvetettebbé lőn mint ezelőtt történt, vagy mégis bizonyos átlátszóságnak, mely minden tévedéstől megóv, célzásai által ragadtatott meg 's terjesztetett elő, a' comisch tárgyalásmód' joga a' történetre is kiterjesztett, 's a' lyrica' részvéte szerfölött meggyérült, mégis határozottabb volt a' hajdaninál, és vidámabb életképekre is számba vétetett. Mennyi szellem és találékonyság, mennyi erő, tehetség és kellem pazaroltatott el a' regény- és novellaosztályban részint minden magasabb becs nélküli, részint valódi mesteri tapintatot tanusító munkákra, azt szükségtelen körülményesen motivált állítással bizonyíthatni, valamint a' komoly szemlélődő, észlelő a' critica' és történetírás' tagadhatlan haladásait sem mellőzheti behunytt szemmel.

Minderről St. Marc Girardin, kinek észrevételei a' dramai költészet felől gyakran az irodalom' többi térére is átcsapognak, úgy látszik, nagyon csekély tudomást, ismeretet szerzett magának. Azon eszme, mely szerint az ifjuságnak minden-

féle rendetlenségre annyira hajlékony szellemét azon számoló, szemes írók' részére törekedett megnyerni, kiknek természetes tehetségek zabolában tartatik az annak betöltésére, mit az jó-nak és szépnek tartott, gyanakodva féltékeny társaság' elvei által, nagyon kizárólag uralkodott Girardinban 's őt egyoldalúvá tévé. A' kortársak' kicsapongásai olly óvó szigorra bírák őt, melyet magában nem mondhatni megvetendőnek, mely azonban épen azért gyötrelmes és sikertelen hatása, mivel a' rosznak kárhoztatását, mely bennünket környez, a' jónak, mely még számunkra marad, kellő feldicsérése nélkül, 's a' gyakran elmésségtől szikrázó satyrát csaknem minden kiengesztelés nélkül hagyja. A' szórakozásból eredő hiba egészben nem árthat az igazságnak, hol azonban bizonyos viszonyok' czélzatos eltitkolása, ismét más viszonyok' szándékos leleplezése, fölfedezése által látszik segélyeztetni, előmozdítatni az általános elfogultság, ott bámulhatjuk ugyan az ügyvédi ügyességet, a' gunyoló' humorát, a' pamphlet' élességét — de a' hála' érzetét, melyet valóban tanulságos munka gerjeszt bennünk, nem fogjuk érezni.

(Beilage zur Allg. Zeitung. 1844. Nro. 102—103.)

F. S.

LITERATURAI SZEMLE.

PHILOSOPHIA.

Immanuel Kant's sämtliche Werke. Herausgegeben von *Karl Rosenkranz* und *Friedrich Wilhelm Schubert.* Eilften Theils *erste Abtheilung.* 1842. S. 280. 8. Ezen cím alatt is: *Imm. Kant's Briefe.* Erklärungen, Fragmente aus seinem Nachlasse. Herausgeg. von *Fr. W. Schubert.* — Eilften Theils *zweite Abtheilung.* VIII és 220 l. E' mellék címmel: *Imm. Kant's Biographie.* Zum grossen Theil nach handschriftlichen Nachrichten dargestellt von *F. W. Schubert.* Mit Bildniss, Facsimile und Medaillen-Abbildung sat. Leipzig, b. Voss. (2 tallér).

Ezen rész' megjelentével, mellynek elkéste az előszóban kimentetik, be van immár Kant' öszves munkáinak kiadása (l. az errőli jelentést: Tudományt. V. Köt. 1841. 445—446 l.) végezve. Mindkettőnek, biographiának és levél-vagy egyéb kézirati hagyománynak nem leheté hibítania, kivált miután e' munkák' gyűjteményéhez a' korábban megjelent 12-dik részben a' Kantféle philosophia' története hozzáadatott. Mert, mint a' kiadó az előszóban és a' biographiához bevezetésében helyesen megjegyzi, jogunk van olly férfiú' életviszonyinak előterjesztését, minő Kant vala, némi commentárként tekinteni, melly kimutassa azon különös viszonzatokat, mellyek közt a' philosophnak mindenik egyes vagy legalább mindenik fő munkája származott és éredésére eljutott. Erre ugyan többnyire nem igen sokat tesz a' külső életesetek' leírása, kivált Kantnál, hol ezek olly felette egyszerűen bonyolultak le; legfeljebb csak a' munkák' physiognomiáját helyeselheti az, a' mint azt azok' studiuma nyújtja, vagy annak helyességét tanúsíthatja. 'S ezt teszi teljes mértékben az előttünk levő biographia. De a' ben-

ső élet' közelebbi ismeretétől, mineműt e' férfiúnak levelei, emlékkönyvei és más ismeretlenül maradt közleményei adhatnának, még többféle fontosabb felvilágosítást lehetne vala várni az ő nézeteinek kifejléséről és apránkénti alakulásáról. Ref. megvallja, hogy e' tekintetben oly reményekkel fogott az előtte lévő XI-ik részhez, melyek nagyobbára teljesületlen maradtak. De örömet magára veszi e' hibát; legalább a' kiadónak nem tulajdoníthatni azt. Kant' mindennapi életének sajátlagos korlátosságában, az ő levélírástól idegenkedésében, szokásainak formalitásában, mit nőtlen' élete még inkább megcsökönösített, volt annak oka, hogy az ő philosophiájának történetére az ő szellemének történetéből nem lehetett többet közleni, mint a' mi előttünk fekszik. A' legjobbat erre talán asztali beszélgetéseiből lehetett volna venni. De ezekre nézve nem találkozott szorgalmas gyűjtő, millyet más emberek lettek, azok pedig, kik emlékezésből még a' legtöbbet tehették volna, részint már magok is elköltöztek, részint, saját vallomásuk szerint, az említett czélt igen kevésé vették szemügyre. — De menjünk a' dologra!

Kant' életírását a' szerző olly hitelesen és teljesen adta, a' mint azt várni lehet. Erre neki legelőbb is *Borowski*, *Jachmann*' és *Wasianski*-nak csak hamar Kant' halála után megjelent életírási ábrázolatai valának előtte, azután pedig az „*Ansichten aus Kant's Leben*“ *Rink*--tól és *Hasse*' kisebb írata: „*Merkwürdige Aeusserungen Kant's von einem seiner Tischgenossen*“. Mind ezeket használá a' szerző, mennyire azok egy-mást kiegészítik, és röviden méltatja azokat a' bevezetésben. A' már 1802. e. megjelent „*Fragmente aus Kant's Leben*“, mellynek szerzője monda szerint egy practicus orvos dr. *Morpfeld* volt, csekélyebb jelentésű; a' többi, Königsbergen kívül megjelent biographiai compilációk pedig épen semmi közelebbi figyelemre-vételt nem érdemlettek. Ezek után merített a' szerző *Hamann*' és *Herder*' leveleiből, valamint *V. Hippel*', *Scheffner*' és mások' önbioграфиáiból, kiváltképen pedig Kant' *kézírti hagyományából*, melly a' königsbergi királyi könyvtárban találtatik, és az ottani *philosophiai facultas*' actáiból, az 1770-ik utáni évekből, melyekben Kant ezen facultásnak rendes tagja vala. Azon forrásnak közelebbi kimutatását, mellyből merített, dícséretes gondossággal megteszi a' szerző mindenütt, hol a' tudósítás' valóságának bebizonyítása fenforog. E' szerint az ő életírata tulajdonképi czéljához képest teljesen kielégítő, ambár azoknak, kik a' Kant' philosophiája iránti érdekből az ő személyéhez közelebb vonzódni érzik magokat, nem örömet engednek el a' három legelőbb megnevezett életíratok' olvasmányát, különösen a' Wasianski- és Jachmannét, már csak azon többféle egyes vonásokért is, melyek, ha szinte

a' nagyban vitt élettörténetre nézve semmi fontossággal nem bírnak is, a' gondolkodó' és író' pszichologiai jellemzetére nézve sokszor igen jelentősek.

Ref. nem határozhatja el magát, hogy a' Kant' életesteivel még ismeretlen olvasók' kedvéért az oda tartozót itt ismételve. Vegyük kezökbe magát a' könyvet, 's akár a' Kant' philosophiáját akarják studiumuk' tárgyául venni, akár csak abban határozottassék érdekek, hogy e' ritka férfiúval, milyen ő az életben volt, megismerkedjenek, egyenlő nyereséget foghatnak magokra nézve tenni. Némelly újmutatások ezen élet' korábbi stadiumaira felvilágosítandják, miként munkált arra a' természet, — az övé és a' körülményeké, — hogy ő a' philosophiára az legyen, a' ki lett, és hogy azzá úgy lett, mint azt munkái bizonyítják.

Kantnak ifjú korától fogva gyengélkedő teste, szülőinek gondos vezérlete alatt, a' magára figyelmezésre szoktatá őt; azon neki saját félénkségnek, melly őt az óvakodás' és szerénység' nemesebb alakja alatt egész éltén át kijelölé, úgy látszik, az ő szülői házának hasonnemű tónjában és egy korszerintesen kegyes polgárcsaládnak a' hozzá közel álló egyházi szolgák iránti akkori viszonyában volt legkorábbi alapja. Anyja' nevelésének, ki 14-ik évéig mellette volt, köszöné kedélyének szigorú erkölcsi magatartását és természetérzékének fölébredését az őt környező dolgok' vizsgálására. Ez annál nagyobb megfontolást érdemel, mivel az ő máshonnan vett oktatása kevéssé vala képes ezt eszközölni, 's mivel azon időkor' pietisticus iránya, mellyet az ő szülői is, de igazi kegyességben, vettek vala, őt könnyen egyik vagy másik túlzáshoz vihették volna. Nevezetes, miként ez a' pietismus sohasem vert gyökeret a' gyermek' szellemében, bár melly szorgalmasan 's ájtatosan látogatá is anyjával *dr. Schultz Ferencz Albert* pap és consistoriáltanácsnok' könyörgési óráit, 's miként erősödött meg benne mind a' mellett is a' vallásos érzelem' tiszta erkölcsi eleme; úgy hogy arról még öregségében is Rink előtt (itt 16. l.) a' legkétségbehozhatlanabb tanúbizonyságot tehet.

A' tudósok' iskolájában, mellyet megkeresett, a' Collegium Fridericianumban semmi gerjesztést nem talált philosophiai és mathematicai tanulmányokra. De a' római classicusok' olvasására *Heydenreich*-től célirányosan vezetettet, úgy hogy ő azokból nem csak nyelvismeretet, hanem dologismeretet is merített, és p. o. *Lucretius de natura rerum* egyike lehetett kedvencziróinak. Csak az egyetemben, hová 17 éves korában ment, vezették be őt a' magok szakmányaiban kitűnő professorok, *Knutzen* és *Teske* a' természettudományba, a' mathesisbe és philosophiába oly módon, melly őt azokban önállóvá lenni hagyá. Eleinte a' theológiára szentelé magát; de a' Schultzfé-

le dogmatica, melyet egyébként nagy szorgalommal hallgatott és repetált, elidegeníté ezen studiumtól. Lemonda minden igényről belső hivatalra, és iskolai collega igyekezett lenni, miután már azelőtt, kivált Knutzen', Teske' leczkéinek más tanulókkal ismétlése által, magát a' tudomány' szóbeli előadásában gyakorlotta vala. Terve nem sikerült; atyja ez idő tájon (1746) meghalt, 's csekély értéke mellett legtanácsosbb volt reá nézve, valami házi tanítói hivatalt elvállalni. Így ment egyikből másikba, 's az utolsó, a' gróf Kayserling' házában, legnyereségesebb lön reá nézve, mivel növendékének anyja, szül. Waldburgi Fruchsess birodalmi grófné, érté fija' nevelőjét megismerni, méltatni és emelni. Kilencz évi házi tanítói élete után visszatért végre a' soha el nem mellőzött egyetemi studiumokra, módot lelt promoteálni és magát habilitálni, 's azontúl rendszerint tartott leczkéket, először mathesisből és physicából, majd azután logicából, metaphysicából, erkölcs-philosophiából és philosophiai encyclopaediából is.

Egyetemi életének 15 éve alatt mint magányos oktató megcröszté 's kiterjeszté Kant az ő közelebbi körére nézve már korábban megalapított hírét, leczkéinek czélirányos megválasztása és kezelése, azokban szorgalma és pontossága, világos, felbuzdító és az öngondolkozást könnyítő előadása által. Beszéde a' promotioi actuskor „a' philosophiának könnyebb és alaposabb előadásáról“ szólt. Borowski bírja e' beszédet kéziratban, de úgy látszik, elveszett. Leczkéiben nem dictált paraphusokat füzetekre, hanem érté a' mesterséget, a' maga nézeteinek kifejlődését mások' gondolatmenetéhez kapcsolni. A' mellett az academiai előadásra különösen alkalmas előgondolkozási methodus hol analytica, hol syntheticai úton igen jól jött ki neki. Metaphysicai fogalmak' taglalásánál, úgy beszéli Jachmann (itt 68 l.), kísérletet tön mintegy hallgatóival, mint ha önmaga kezdene a' tárgyról elmélkedni, úgy hogy a' figyelmes hallgató, midőn a' tárggyal tárgyilag megismerkedett, ugyan akkor őt is rendütiasan megismerni képes volt. Kant mindenütt inkább ügyelt hallgatói' szellemi irányára és önmunkásságára, mint tudásuk' terjedelmére; és ezt megmutatá későbbben is mint examinátor, midőn mindenek előtt „azon föld' egészséges volta felől tudakozódott, melybe az academiai oktatók' ismereteinek fel kellene vétetniek,“ azért is ha anyagilag kielégítő előképzést talált, gyakran szigorúan: ellenben hiányos tudás, de derék ismerőtehetség mellett örömet lágyabban ítélt. Mit ő 1770-ig kinyomatott, láttatja velünk, miként az ő nyomozkodásai főleg a' természetre valának irányozva, a' szemlélődés' tárgyait pedig csak kevésbé és még kiszabott terv nélkül érintették, misgnem azon évben e' dissertációval: „*De*

mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principii“ critical vizsgálatait megnyitá.

Az itt összeállított momentek Kantnak első, nagyobbik és a személyes jellem kinyomására nézve elhatározó élte feléből, elegendők arra, hogy philosophiáját is, mennyiben ez természetszüleményként tekintethetik az ember szellemében, egyéni jelleme szerint megfoghassuk. A' philosophia szükségéül neki a' külső és belső természet' mélyebb nyomozása által. Kénytelen vala azt magának újonnan teremteni, mivel sem a' Wolf' metaphysicájában, miután Hume' kétségei őt feleléstették, az elméleti feladatokat megfejtve, sem olly wolfi elvek szerint alkotott theologiai dogmaticában, minő a' Schultze volt, az erkölcsi öntudat' tettdegeit illően felfogva és méltatva nem találá. Valamint minden viszonyaiban kitűnő vala practicus érzéke és a' józan emberértelem iránti becsülése, úgy szemlélődési nyomozásaiban is nem hagyá el őt az emberi szellem' dualismusán túl olly megyébe lépni, hol a' vizsgálat megszűnik, és csábító alakok alá rejtve phantasia uralkodik. Ezen sphaerában kelle neki sok évekig mozogni, mivel a' feladat azon időkorhoz képest nehéz volt, 's mivel lelkiismeretessége nem engedé neki éretlen szüleményeket tenni közönsége eleibe. Mindazáltal nyomozásának épen ez a' lelkismeretes óvakodása okozá, hogy a' nélkül is ifjúságától fogva egyforma egyarányú életfolyamhoz szokva, azon álláspontot, melyet a' tiszta (elméleti és gyakorlati) ész' criticájának kedvéért vett, és a' vizsgálódásnak azon alakját, melly ezen megyében bebizonyult vala, még ott is megtartá, hol a' két criticának feltalált eredményei őt magát felhívni láttak, hogy az analysáló criticáról synthetici alkotásra menjen át. Innen volt az, hogy Kant az ítélőtehetség' criticáját soha sem hozta teljes világosságra az ő két főrészeinek egymáshoz viszonyára nézve, 's még kevésbbé egységre a' tiszta (elm. és gyak.) ész' kritikájának eredményeivel; színté innen, hogy az öszves philosophiának egységi elve, melyet ő ugyan némi távolból látott és: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*-jében eléggé világosan kimutatott, soha sem lépett egészen közel ő hozzá, sőt inkább későbbi éveiben egészen elveszteni látott azt szeméi elől. Mert az „*Idee eines Systems der reinen Philosophie in ihrem ganzen Inbegriffe*“, mellyel még élének utolsó pillanatiban is foglalatostkodott, kétség kívül egészen más valami volt, mint amaz eszméje az elv' egységének az elméleti és gyakorlati ész' dualisticus ellentétére nézve. Ama' munkának, mellynek bevégezésén fogytig fáradozott, főként a' physica' átmenetét a' metaphysicára kelle eszközölnie, vagy, mint magát a' felől egy 1798. e. Kiesewetterhez intézett iratában kifejezi: „A' természettudomány' metaphysicai első kezdeteitől a' physikára átmenetelt előterjeszte-

ni, mint egy saját részét a' philosophia naturalis-nak, melynek a' rendszerben nem lehet hiányzani". Itt a' vizsgálat egészen az eszmék' szabályzó elvek gyanánti alkalmazásának szokott körében maradt. Amott ellenben, hol az elméleti ész' criticája nemlegesen végződött, a' gyakorlatié pedig csak azon álláspontra nézve bizonyult be igenlegesként, a' mit Kant hitnek nevezett, amott fő pont volt, egy másnemű ismeretmódot hozni be, mely szerint az ész' eszméi ugyan semmiképen nem jöhetnek ismét be alkotó elvek gyanánt a' tiszta ész' criticája' értelmében vett valódinak tudására nézve, de igen a' (belső és külső) természet' egésze a' szabadság' világának érzékképe és rajza gyanánt tekinthetett, e' világnak, mint a' bizonyosnak és valónak realitása felőli „hiten“ alapult meggyőződésnél fogva. Lehet, hogy ref. nek e' nézetei sok korunkbeli olvasók előtt a' Kant' iratinak szellemétől épen úgy mint betűjétől távollevőknek látszanak; azonban azoknak elemei a' felhozott munkákban találtnak, és egy még megkísérendő „kiegészítése a' Kant' philosophiájának“ híven és gondosan ahhoz ragaszkodva, fogná a' végítéletet eszközölni. Egyébként az előttünk levő biographia' szerzője ezen vagy hasonló nemű reflexióktól a' Kant' literáriai munkái felett, mint illik, távol tartá magát, 's a' hol ezek' közelebe jött, p. o. 78 l. és többszer, Rosenkranz' Geschichte der Kantischen Philosophie-jére utasít a' munkák' XII. kötetében.

Pótlólag a' „System der reinen Philosophie“-ra nézve, mellyen Kant élte' utolsó éveig dolgozni meg nem szűnt, felhozandó még (161 l. szerint), hogy a' nagy kézirati nyálábot szerzője' halála után Schulz és Gensichen átnézték, de abban csak ismétléseket régibb munkákból, rendbe nem szedett gondolatokat, olykor idegennemű tárgyakkal vegyeseket, találtak. Kant' élettereje megcsökkent, mindazáltal díszére válik az öregnek, hogy ő, habár magát ámtva is, folyton akara munkálkodni, miutánha még nappal volna reá nézve. Különös azonban, hogy, mint Sch. úr hozzá teszi, „ama kézirat nyom nélkül eltűnt“. —

A' Kant' biographiájában közleményekből kiemelünk még holmit, mi közelebből az ő kortársainak ítéleteit 'ő róla, mint a' philosophia' alapítójáról, illeti. Fő helyen állhat itt Herder, ki nem csak a' korábbi időben, midőn ő maga (1762—1764) Kantot buzgóan hallgatta, hanem későbbben is a' „Briefe zur Beförderung der Humanitaet“-ben a' legmegállhatóbb tanúbizonyságot tette Kantnak igen szellemdús, vizsgálódásra és szabad öngondolkozásra képző, 's a' szemlélődés' alapját mindeütt a' természetre utasítás által biztosító előadásáról és társalgásáról. Sch. úr szóról szóra felhordja a' legfontosabb helyeket Herder' philosophiára 's történetre írt munkáiból 40's köv. l. Ama bizonyígtétel azonban, noha nem egyetlen, annál

többet nyom, mivel oly nagy ellenzetben áll Herdernek utóbbi ítéletével tanítója' philosophiájának becséről, melynek szellemébe a' költő gondolkodónak behatni nem engedtetett. Összevethetni Herdernek Hamannhoz intézett nyilatkozását is Kant' bírálatáról az ő „Ideen z. Phil. d. Gesch. der Menschheit“-ja felől, mely itt Hamann' munkáinak 7 d. kötetéből közöltetik a' 90 d. l. — Megnevezethetnék v. *Humboldt Vilmos*, *Schiller* és *Göthe* is. — A' Herderből tett felebbi idézetek' alkalmával *Böttiger*' mosdatlan nyilatkozásai Kant felett, az ő „Literarische Zustände und Zeitgenossen“-jének 1. köt. 127. 's köv. lapjain, *Sch.* úr által (42 l. jegyz.) komolyan és nyomosan visszaütáztatnak.

Csaknem hasonló szigorú bírálast érdemlett volna *Hamann* is. Méltán mondja ő róla a' szerző a' 43 lapon: „Az a' megfontolt nyugalom, a' szellemnek az a' tisztasága, 's az egyszer komolyan munkába vett studiumok' nyomos áldolgozása, mellyek Kantot írói 's oktatói felleptében, mint a' polgári életben is bélyegzik, nem valának képesek egyesülni a' genialis hitphilosoph' szökő felfogási modorával, ki mindenütt inkább kóstolt, mint teljesen felfogott, sokszor a' kóstoltból vett enthusiasticus mámorban neki lelkesült, 's majd ismét a' mit előbb égig magasztalt, csaknem megvető hidegséggel gúnyolta ki és lökte el magától“. Ezen egyetemes ítéletet bizonyítványok követik, mellyek minden olvasót kielégíthetnek. Valamivel jobb színben jelenik meg Hamann a' 100 és 102 l., valamint abban is, mi munkáiból 80 's köv. l. közöltetik. Egészen helyes ítéletet hozott pedig maga önmagáról, midőn Kantnak egy *en medaillon* képéről 1773 e. írja Hartknochhoz (205 l.): „Sok hasonlatosság van a' medaillonban, de nem tudom micsoda kifinomított a' kifejezésben. Azonban a' hiba talán az én buta szemeimben van, vagy az azokban leszködő kópéban“.

Más gondolkozók' megértése Kantra nézve tagadhatlanul némi sajátságos nehézséggel járt ott, hol a' maga logicája' mérlegét azokhoz nem szabhatta, és a' hol azok' helyes felfogása attól függött, hogy a' saját meggyőződésétől idegenneművel (Jacobi' kifejezése szerint) sympathisáljon. Ez áll többek közt *Spinozára* és magára *Jacobira* nézve; a' Spinoza' tanárrólí könyvet illető levele az utóbbihoz, mely itt a' 118 l. Jacobi' munkáiból közöltetik, nevezetes, mennyiben az tömött rövidségben egyfelől kimutatja azon nehézség' alap-okát, mely Spinoza' megértésében Kantra nézve volt, másfelől a' Jacobi' bánásmódjának hallgatag bírálatát foglalja magában, mely a' szemlélődés' szabadság általi kiegészítésének (felebb említett, de Kant által soha ki nem vitt) elvén épül. A' Jacobihoz intézett levél' csak ezen egyik részének írhatása végett is több komoly órát kelle Kantnak Spinoza' studiumára szentelnie; 's könnyű

méltatni, mit Hamann futólag ír: „Spinoza' rendszeréből soha sem vehetett ő ki valami értelmet; — Kant megvallotta nekem, hogy Spinozát soha igazán nem studirozta“. 'ste. —

Ezek mellett immost nem hallgathatni el *Kantnak Fichte' Wissenschaftslehre-je feletti* sokszor vitatott *nyilatkozását* is. Szerzőnk a' Kant és Fichte közötti levelek' közlésénél emlékezik arról és Fichtének arra adott válaszáról. Azt mondja: „Az első (ama' két nyilvános nyilatkozat közül) magában foglalja Kant' ítéletét a' Wissenschaftslehre felől, melytől ő magát forma szerint elkülönözi, *hihetőleg azon félelemből, hogy az atheismus' gyanúja, mellyel épen akkor a' Wissenschaftslehre illetetett, ő reá is visszahárulhat.* Alkalmasint csak ezen aggodalom, 's mint a' königsbergi *felvilágosító levelek* még hozzászólnak, *mások' rábeszélései is* bűhaták arra az öreget, hogy így nyilatkozzék egy tudományos tárgy felől, mellyről pedig, *hogy semmi közelebbi ismerete nem volt, tudnia kellett*“. — Sch. úr' ítélete nyomatékos; ő kűtfökből merített, és maga is őszinte tisztelője Kantnak. De mind a' mellett lehetne még ez ellen egyetmást felhozni. Minden bizonynyal az atheismus' gyanúja, ha a' tudománytan a' tiszta ész' criticája' következetes folytatásának, vagy ahhozi még következetesebb előszónak (v. ö. a' tudománytan' végső sorait) elismertetett volna, sokkal károsabb befolyással lehetett volna a' 74 éves öregnek, mint az ifjabb, erősebb Fichtének polgári lételére; 's mivel amaz már néhány évvel elébb a' „Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft“ munkája miatt eléggé keserűen kénytelenítettett érezni az eretnekítésvágy' következéseit, nem lehet tőle rossz néven venni, ha az e' miatti aggálynak, 's talán egyes barátok' azt tápláló rábeszéléseinek is befolyást engedett azon határozatra, hogy említett nyilatkozatát nyilván kiadja, ámbár a' vallási edictum' korszaka már elmúlt. Azonban a' főkérdés az, vajjon Kant, ha amaz aggodalomnak helye nem lett volna, jogosítva volt volna-e úgy nyilatkozni a' tudománytanról, mint azt tevő, vagy vajjon ebben a' jobb tudásnak, ha nem *ellene*, legalább nem *nélküle* cselekedett-e. Itt már arra támaszkodik szerzőnk, hogy Kantnak ama' munkáról semmi ismerete sem volt. Az való, hogy Kant azt írja Tieftrunkhoz apr. 5. 1798 (l. e' leveleket 190 l.), hogy ő a' magától Fichtétől hozzáküldött könyvnek átolvasását, mivel azt igen terjedelmesnek és a' maga dolgait igen félbeszakaszthatlannak találta, félretette, és azt most csak az Allg. Lit. Zeitungi bírálatból ismeri, és most nincs is ideje azt kezébe venni. Im már mi nem akarjuk kiemelni azon körülményt, hogy ama' levél több mint egy évvel íratott a' kérdéses nyilatkozat előtt, melly aug. 7 d. 1799. költ, 's hogy Kant, mielőtt az utóbbit kiadá, hihetőleg élesebben megtekinté még a' gyanús könyvet. Tegyük

fel, hogy ez meg nem történt, és Kantnak jól kellett tudnia, hogy a' tudománytannak annak saját studiumából nem ismeri; tehát olvassa meg bárki azon bírálatot (A. L. Z. 1798, No. 5—9), melyre Kant magát bírta, és mondja meg magának, vajjon egyedül abban, annak egész fogalma és magából a' munkából való gondos közlések után, nem elég ok volt-e a' critica philosophia' alapítójára nézve, ama' munkának az utóbbihoz, nevezetesen a' tiszta ész' criticájához viszonyát világosan megismerni, és épen annyit mondani az ellen, mint Kant mondott! Kant' szerény fordulata, melyet Fichte maga javára magyarázott, „itt nem megítélt tárgyról, hanem a' megítélendő alanyról van a' beszéd,“ ez a' fordulat, kevésbé szerény szavakba foglalva, sem többet, sem kevesebbet nem mond, mint hogy a' tudománytan' rendszere critica philosophia' álláspontjából tekintve agyrém. —

Az előttünk levő biographia' cikkelyei Kantnak, mint oktatónak munkássága' első húsz éveiről (1770—1790), és életének utolsó tizennégy éveiről nagy számú specialis 's részint még nyomtatatlan tudósításokat foglalnak magukban az ő literáriai összekötéseiről, viszonyáról Mendelssohnhoz, Hippelehez, Garvéhez és másokhoz, kik már említettek; továbbá Kant' nézetei felől a' francia lázadásról annak kezdetében és folyamában, az ő magaviseletéről a' vallási edictum' hatásideje alatt, philosophiájának terjedéséről ugyanazon idő alatt, a' gyakori és sokszor sürgető igényekről és ostromokról, melyeknek magát az által még utolsó életéveiben is kitétetve látá, és más egyeből, mi alig képes kivonatra. Tudósítást ad Sch. úr azon házról, melyet Kant 1783. vett, és azután haláláig, de egyedül, benne lakott a' II. R. 103 és 188 l.; utolsó akaratjáról 200 l.; azon két esetről, melyekben megházasodni hajlandó volt, 189 's köv. l. — Azon férfiak közé, kiket ő legszívesebben becsült 's kik résznyire még elerőtlenedése' korszakában is legbiztosabb társalgási körét képezték, tartoztak (korábban) Herz Márk és Erhard Ján. Benjámín, (későbbben még) Kraus professor és Wasianski prédikátor. Nem olvashatni megilletődés nélkül, milly pietással ápolgatak, kivált az utóbb megnevezett, és Kantnak még akkor egyedül életben levő nőtestvére, Thauerné, a' lassúdan elhaló atyai barátot. Általán fogva kevés példáit lehetne mutatni, hogy egy nagy ember iránti tisztelet azokban, kik e' nagyságot meg tudták ítélni, annyira egybekötve lett és maradt volna az ő irántai személyes szeretettel, mint ez Kantnál történt; és ez annál nevezetesebb tünemény, mivel Kant' személyes sajátságai, egyoldalúságai és gyöngeségei azok előtt, kik hozzá gyakrabban közel álltak, már a' korábbi években nem maradhattak észrevétlenül. Ilyen hatalma és munkálatja van az erkölcsi természetnek! — Kant

szul. apr. 22. 1724, mh. febr. 12. 1804. Utolsó szava a' halála előtti éjjel ez vala: „*Jól van!*“ Ezen szóval egy italt tölt el magától, mely neki enyhületül ajánlatott. Göthe, midőn vég-óráiban látóereje eltűnt, ezt kiáltá még: „*Világot! több világot!*“ Ha ezen egy szónak symbolicus magyarázatot lehetett adni, tehát lehet a' másoknak is; — 's ekkor mind a' kettő jellemző a' két férfiú' iparára és lényére nézve.

Melly csekély jelentőségű volt tudományos tekintetben Kant' kézirati maradványa, tudva van. *Sch.* úr maga megvallja (I. R. 220 l.), hogy ő a' fáradságosan összeszedett, sokszor olvashatlanul írott 's többnyire papiros szeleteken és czédulákon találtató jegyzeteket és tudósításokat hónapokig vizsgálta, de mind a' mellett kötelesnek látá magát, hogy az azokból nyilvános közléseknél tartózkodó legyen. Mindazok a' közigazgatási könyvtár' kéziratai közt őriztetnek, némelly kevesek' kivételével, melyek még magányosok' birtokában vannak, és mind az életírásra, mind Königsberg' literáriai állapotinak külön történetére azon mozgalmas időkorban, *Sch.* úr' ítélete szerint gazdag anyagot nyújtanak *annak*, ki azokat vígyázva tudja használni. Az életírásba, illő helyen, egy és más felvétel; csak kevés belőle alkalmas, hogy e' helyen közöltessék; de a' kiadó hálát érdemel, hogy bármelly tartózkodó volt is, mind a' mellett annyit adott, a' mennyit csak lehetett. Csak valamit próbául! (II. 162 's k.) „Fojtótárgysav jobb nevezet, mint salétromsavany. A' fojtótárgy a' salétromsavanynak savanyodható alapja. — A' sinaiak' korlátoltsága kinutatja magát: 1) az ő rajzolataikban, melyek sem az arczképen, sem épületeken semmi árnyékot nem szenvedhetnek; 2) írásukon, mely a' mi 24 jegyünk helyett 80 ezret kíván, hogy egészen megértesse magát; 3) hogy ők más tartományokba nem utaznak; 4) hogy vallásuk' (a' Foe' vallásé) főnöke Sinán kívül van. — Az emberek' gondolkozásmódját ars veterinaria-ként kezelő tanmódról, p. o. tisztító tűz 's pokollal ijesztetés, és általában az érzékekre, nem az észre munkálás által. — A' természet és kegyelem feletti régi vitáról (Mystik). Érdemes és túlérdemes cselekedetek, emberektől emberek iránt; *o curas hominum!* — Az illuminatismus a' mysticismustól különbözik, mi-ben? A' vita tulajdonképen philosophiai, és nem az ábrándosságból származik, hanem azt talán szülheti. *Willmann'* szándéka minden esetre az lehetett, hogy a' két elvet, két elmélet' ellentéte által kölcsönösen megsemmítse. — Nem jó volna-e Hamann rector urat rávenni, hogy Hume' természeti vallásának boldogult atyja általi fordítását, ha hozzá kiadó találkozik, kinyomassa? Mert a' Platnerében épen nincs az a' szellemdűsság, a' mi abban.“ —

Fontosabb töredékeket közöl *Sch.* úr a' hagyományból I. R. 217's köv. l., nevezetesen: 1) Jegyzetek a' szép' és fenséges' érzetéről észrevételekhez, 1765—1775 évekből; — 2) Hét apró értekezés 1788—1791 évekből, melyeket Kant Kiesewetterrel közölt, míg ez (kétszer) Königsbergben tartózkodott, mint anyag, vagy újmutatás napról napra szabályszerűleg intézett philosophiai beszélgetésekre. Érdeklik ezek: a) azon kérdést, vajjon tapasztalás-e az, hogy mi gondolkozunk? b) a' csudákat; c) a' problematicus idealismus' czáfolatát; d) a' különös. (particularis) gondviselést; e) a' könyörgést; f) a' gyorsaság' mozzanatát az esés' első pillanatában; g) némely szavak' alaki és anyagi jelentését. — 3) Első rajza Kant' előterjesztésének II. Fridrik Vilmos királyhoz a' maga egyetemi oktatói helyzetének igazolására, 1794 e. — 4) Politicai elmélkedés a' francia köztársaság' Directoriumának igazolására azon képtelennek mondott terveért, hogy Angolhonnali háborújának a' maga hasznára véget vessen; 1798 e. — Mi csak a' legelőször megnevezett „Jegyzetek 'sat.“ mellett mulatunk néhány pillanattig. Kantnak sok irományi egy sok évi kiadó' maculaturájának elláthatlan tömegébe jutottak, mely most mázsa számra adatott el. Kant' „Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen“-jének egy becses példánya megmentetett. Kant által papirossal közbe fűrezve és egészen tele írva, használta ő azt leczkéinél 1765-től körülbelül 1775-ig, és érdekes emléke gyanánt szolgálhat az az ő akkori studirozásmódjának, olvasmányinak, és azon rendűtnak, miként tudá' ő a' legkülönneműbb gondolatokat és jeleneket a' természet- és emberismeret' gazdag meggyéből a' maga előadásaiba és a' már általa kivitt vizsgálatokba beleszőni. *Sch.* úr tulajdonosává lett ezen kéziratnak, melyből közöl némelyeket, (221—290 l.) 's olvasóinknak nem lesz kedvetlen itt is néhány próbákat kapni azokból. A' foglalat oly különbéle, hogy ha a' kiadó a' gyűjteményről oly részletes tudósítást nem adott volna, azt hinné az ember, hogy benne csak elszórt jegyzeteket bír anthropológiára, paedagogiára, aestheticára 'sat.

„Mesterség, bohókásnak látszani a' férfi előtt, okosnak pedig az asszony előtt. — Nevetséges, hogy valamely férfi értelem és nagy érdemek által a' fejérszemélyt is szerelmessé akarja tenni. — Egyik oka, a' miért a' halál' előterjesztése nem teszi azon hatást, melyet tehetne, az, mivel nekünk, mint munkás lényeknek, természettel nem kell arról gondolkodnunk. — *Cervantes* jobban tette volna, ha a' helyett hogy a' phantasticus és romános szenvedélyt nevetségessé tette, annak jobb irányt adott volna. — Rousseau' könyve (Emile?) az öregek' jobbítására szolgál. — A' felkelő nap épen oly pompás, mint a' lemenő de az elsőnek tekintete a' szépbe vág, az utóbbié

a' tragikaiba és fénségesbe. — Kegyesség az erkölcsi jóság' ki-
egészítő eszköze a' szentségre. Egyik embernek a' másikhoz
viszonyában nincs arról kérdés. Mi természet szerint nem le-
hetünk szentek, és ezt az eredendő bűnnek köszönhetjük, de
lehetünk igenis erkölcsileg jók. — Erkölcsileg rossz cselekedet-
ekre teljességgel nincs közvetlen hajlam, de jókra igen. —
Azt mondják a' gyógytanban, hogy az orvos a' természet' szol-
gája; de ugyan az áll a' moralban is. Csak a' külső rosztar-
tatótassátok el, a' természet a' legjobb irányt fogja venni. Mikor az
orvos azt mondá, hogy: a' természet megromlott, micsoda szer-
által akarta azt megjavítani? Épen így a' moralista is. — Rous-
seaut addig kell olvasnom, míg a' kifejezések' szépsége nem zavar
meg többé; csak akkor láthatom őt ált észszel. Hogy a' nagy
emberek csak a' távolban ragyognak, 's hogy egy fejdelem a'
maga komornyikja előtt sokat vesz, onnan van, mivel egy
ember sem nagy. — Az ifjúságot mind erkölcsi, mind logikai
okok által tanítani kell a' józan értelemnek becsben tartására.
— Én magam hajlandóságból vagyok vizsgálódó. Érzem az is-
meretnek egész szomját 's a' kíváncsi nyugtalanságot abban el-
lébb mehetni, vagy a' meglegedést is minden eléblépésnél.
Volt idő, melyben azt hittem, hogy csak ez tehetné *az embe-
riség' disztét*, 's megvetém a' pórnépet, mely semmit sem tud.
Rousseau megtérített. Ez a' vakító elsőség eltűnik, megtanú-
lom becsülni az embereket, és sokkal haszontalanabbnak tartá-
nám magamat a' közönséges munkásoknál, ha nem hiuném,
hogy ez az elmélet adhat mind a' többinek becset: *az emberi-
ség' jogait* helyreállítani. — A' társaság' ismertető jele, nem
tenni magát mindenkor másnak eleibe. Más mindenkor eleibe
tenni magának, gyengeség. Az egyenlőség' eszméje szabályoz
mindent. A' társaságban és lakomákban egyszerűség és egyen-
lőség könnyedséget szül, és kedvesekké teszi azokat. — Kér-
dés, vajjon a' magam vagy mások' indúlatinak felgerjesztésé-
re a' világon kívül-e vagy ebben vegyem a' támaszpontot? Azt
felelem: a' természet' állapotában, az az, a' szabadságban ta-
lálom azt. — A' természeti állapotban nem származhatik he-
lyes fogalom az Istenről, a' hamis pedig, melyet az ember
magának képez, ártalmas. Következésképen a' természeti val-
lás csak ott lehet való, hol tudomány van, tehát nem köt-
het össze minden embereket. Mindazáltal a' természetfeletti
theologia sokat köszönhet a' természeti *vallásnak*. Azoknak,
kik a' keresztyén theológiát hiszik, mind a' mellett csak ter-
mészeti vallásuk van, mennyiben a' moralitas természetes. A'
keresztyén vallás, tanra és az annak gyakorlására kívántató
tehetségekre nézve is természetfeletti. Mi kevésbé állapodhat-
nak meg a' közönséges keresztyének a' természeti okok körül!
— A' régiek közelebb voltak a' természethez; nálunk a' ter-
mészet és magunk közt sok gyermekes, vagy bujálkodó vagy

szolgai romlottság is van. A' mi időkorunk a' szép apróságok', bagatellák', a' senséges chimaerák' százada. — Ha olly ember találkozna, a' ki engem gyűlöl, tehát ez nyugtalanítva engemet; nem mint ha ő tőle félnék, hanem mivel rútnak találom, hogy bennem olly valami van, mi másoknak gyűlölség' alapjául szolgálhatna. Mert azt gyanítanom, hogy más nem gerjedhetett volna minden úgy látszó ok nélkül ellenem gyűlölségre. Felkeresném tehát azt, jobban megismertetném vele magamat, és miután ő benne némi jóakaratot látnék irántam támadni, tehát ezzel beérném, a' nélkül hogy abból valaha valami hasznot akarnék vonni. Ha pedig látnám azt, mint kikerülhetlen dolgot, hogy alacsony és póriás előítéletek, például az irigység vagy egy még alábbvaló féltékeny hiúság, lehetlenné teszik, minden gyűlölséget eltávoztatni akarni, úgy inkább ezt mondanám magamnak: jobb, hogy gyölöljenek, mint hogy megvessenek. Ez a' példabeszéd egészen más alapon épül, mint amaz, melyet csak a' haszonkeresés kohol: inkább irigyeljenek, mint szánjanak. Polgártársim' gyűlölete nem bontja fel az ő egyenlőségről fogalmokat; de a' megvetés alávalóvá tesz engemet mások' szemeiben, és mindenkor az egyenlenség' kedvetlen helyzetét eszközli. Akkor pedig sokkal károsabb megvettetni, mint gyűlöltetni“.

Ezen életírásnak II-ik szakasza még egy egyetemes képet is foglal magában Kant' jelleméről, és az ő életmódjáról a' házban és a' társas körben; e' mellett szoros tudósításokat a' neki jutott tisztelő kijelentésekről és az ő képrajzait. Az utóbbiakhoz van adva: 1) egy igen jól talált *mellképe Kantnak*, *Döbler* berlini festő' olajfestménye után, kinek Kant 1791 e. ült. A' kép a' königsbergi szabadkőmíves-loge' tulajdona lett, és még eddig közzététele végett nem másoltatott. *Stobbe* festő szellemdúsan utánrajzoló 's *Barth* Károly jelesen metszé azt. *Sch.* úr, Kantnak még élő kortársaival egyezőleg, a' leghívebb képeinek mondja ezt. Az alatta található *fac-simile* német és latin írásban ugyan azon korból, 1791 és 1793 évből való. 2) *Három-medaille'* rajza Kantra: az első *Abramson*-tól, több tanuló' költségén aranyba kinyomva, 's Kantnak martiusban 1784. áltnyújtva. Az arany példányt Kant, kevéssel halála előtt, Wasianskinak, 's ez, hasonló állapotban, a' már szinte meghalt orvostanácsnok Unzer professornak ajándékozta. Hol van most, nem adatik tudunkra. — A' második medaille, melly a' *Loos'* márvány büsztje után nyomtatott, mint mestermű, legjelesebb. A' büszt 1809. óta a' *Stoa-Kantianá*-ban áll, a' fő templom mellet, azon helyen, hol Kant' maradványi földbe takarítottak. — A' harmadik medaille Kant' halála után hasonlóul *Abramson* által dolgoztatott, de kevésbé van találva. Mindháromnak utánrajzait *Wagner jun.* készítette

Berlinben. — A' II. szakasz' berekesztését teszi *Kant' iratinak* teljes *chronologiai laistroma*, és azoknak legnevezetesebb (latin, francia és angol) fordításai, mint szinte az ő apróbb iratinak, részint Kant' együttmunkálása alatt, részint a' nélkül megjelent gyűjteményei.

Az I. szakasz (rec. azt főtartalmánál fogva másodiknak tette volna), legelőször is közöl 5—194 l. *Kant' leveleiből* annyit, mennyi részint megkapható, részint valamely tudományos érdek által közlésre méltó vala. Több apróbb levelek magába az életírásba vettek fel, p. o. *Hippel*-hez, *Rausch physica*' oktatójához az első villámfogó' felállításáról Königsbergben és Fahrenheit' thermometeréről (1778 és 1783. évből), 'st. mások. A' Lambert és Kant közötti levelek már a' munkák' első kötetében adattak; a' Swedenborgról és az ifju Funk' haláláról szóló ugyanazok' 7-ik kötetében. — Kant' idegenkedése mellett a' levélírástól, és mivel ő épen ezért, mikor írt, ritkán vitte azt gondolatnak vagy érzéseinek igazi szabad kiömléseig (a' Herzhez és Kiesewetterhez írt levelek e' részben a' többiek felett kijelelvek) soha sem nyerhetett az ő levelezése kitűnő fontosságot. Azonban jelenti a' kiadó, hogy több ígéretek Kant' levelei felől, melyek' beküldését óhajtvá várta, teljesítenül maradtak. Az itt összegyűjtött levelek' sora így következik: 1) négy levél *Mendelssohn*-hoz 1766—1783. évekből; még nem volt nyomtatva; — 2) tizenkilencz levél dr. M. *Herz*-hez 1770—1798 évekből; azokhoz bevezetesül egy dr. Herzet magát és Kant' dissertatióját *de principiis* etc. érdeklő levele Kanthoz 1797-ből; még egy sem volt nyomtatva; — 3) egy levél *Nicolai*-hoz 1773-ból, mely már a' Kant' munkáinak Hartenstein általi kiadásában kinyomatott; — 4) egy levél *Chrichton* udvari prédikátorhoz Königsbergben 1778-ból, a' Basedow-Wolkei nevelési intézetet érdeklő, kinyomatva Kant' apró iratinak Nicoloviusnál megjelent kiadásában; — 5) egy levél prof. *Engel*-hez 1779-ből; még nem volt nyomtatva; — 6) három levél *Schütz*-hez Jénában, 1785—1797, kinyomatva annak életírásában; — 7) kilencz levél *Reinhold*-hoz 1787—1795., Reinhold' életírásából vettvék, 's literáriai tekintetben különösen érdekesek; — 8) egy *Jacobi* Fr. H.-hez, 1789., kinyomatva annak munkáiban; — 9) két levél d. *Erhard J. Benjámin*hoz, 1792 és 1799., Varnhagen v. Ense' „Denkwürdigkeiten Erhards,“-jából véve; — 10) két levél *Bieberster*-hez, 1789 és 1792., Dorow emlékiratiból lenyomatva; — 11) egy levél d. *Sellé*-hez Berlinben 1792. évből, már közöltetett Kant' munkáinak Hartenstein általi kiadásában; — 12) egy levél *Borowski*-hoz 1792. évből; lásd ennek imez munkáját: „Biographie Kants“; — 13) három levél *Fichte*-hez, és ettől tíz Kanthoz, 1792—1798. évekből; már ismeretesek Fich-

te' életéből, kivévén Fichte' utolsó levelét Kanthoz Jan. 1. 1798, mely az egész gyűjtemény' érdekességét teszi, és az eredeti kéziratból közöltetik. Következnek Kantnak két nyilatkozatai a' tudománytanról, és Fichtének ellennyilatkozata, melyek felebb említettettek. — 14) Egy levél *Spener*-hez Berlinben, 1793. évből, még nyomtatatlan; — 15) egy levél prof. *Stäudlin*-hoz 1793. évből; lásd Hartenstein' kiadását; e' mellé *Stäudlin*' köszönő irata Kanthoz ama neki ajánlott munkáért, „Der Streit der Facultäten“, 1798. évből, az eredetiből véve Kant' hagyományában; — 16) két levél *Lichtenberg*-hez, 1793 és 1798., és *Lichtenberg*' válasza a' másodikra, Kant' hagyományából lenyomatva; — 17) két levél *Schiller* és Kant között, az első *Schiller*' leveleiben Döringtől, a' második *Schiller*' életében v. Wollzogen asszony által közre bocsátva; 1794 és 1795. évből; — 18) *Lindblom* linköpingi püspök' levele Kantról, az ő származását érdeklő aug. 13. 1797., latin nyelven közölve német utóíráttal együtt a' königsbergi könyvtárnál találtató gyűjteményből; és Kant' arra készült *válaszának* rajza, mint látszik, be nem végezve, melyben valami *Kanth* Károly Fridriknek azon ipara is említettik, hogy Kant Immanueltól atyafinak elismertessék; — 19) egy levél *Meierottó*-hoz, 1797 vagy 1798., egy Kant' papirosai közt talált rajz szerint nyomtatott; — 20) három levél *Sönmering*-hez, 1795—1800., még nyomtatatlanok; — 21) négy levél *Tieftrunk*-hoz, 1797 és 1798. e., lenyomatva *Tieftrunk*nak ezen munkájából: „Denklehre in rein deutschem Gewande“, *Tieftrunk*nak ahhozi bevezetésével és némelly jegyzetekkel; — 22) két levél *Kiesewetter*-hez, 1798 és 1800., még nyomtatatlanok; — végre 23) egy levél egy különben ismeretlen, hihetőleg Austriában élő d. *Richter Andráshoz*, ki politicalai tanítókönyvet akart a' critica philosophia' alaptételei szerint írni, és Kanttól annak elfogadását kérte, 's tervének vázlatát is eleibe terjesztette, mely még Kant' hagyományában találtatik. Kantnak szeliden fogatkozó válaszát 1801. évből, a' kiadó már v. Raumer' 1838. évi zsebkönyvében közre bocsátotta.

Ezen leveleken kívül vannak még e' kötet' I. szakaszában némelly „*Nyilatkozatok, melyeket Kant, különös esetek által indítatva nyilvános lapokban kibocsátott*“. Azok e' következők: „Okoskodás egy ábrándos kalandorról Jan Pawlicowicz Idomo-Zinskich Komarnickiról“, egy felvilágosító előadással Hamann' tollából ezen „lelkessült Faunus“ felől, mint Kant nevezi azt, 1764. évből. Méltán függeszti Kant a' maga figyelmét inkább azon nyolczéves „kis vad emberre“, kit az úgynevezett kecskepróféta magával hordozott, mint magára az öreg örjöngősre. Egyébként ettől vevé Kant az első alkalmat amaz értekezetre „Über die Krankheiten des Kopfes“. — 2)

„Ezen iratnak: Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft — vizsgálatáról“. — 3) „Kant' nyilatkozata az ő apró íratának Haupt J. K. neuwiedi könyvtárus által 1793. munkába vett gyűjteményéről“. — 4) „Nyilatkozat Schlehtwein úr' kihívására egy greifswaldi levélben, máj. 11. 1797“. Ezen férjfiú Kant' rendszerének teljes leontását véve célba, és e' végett azt kíváná, hogy Kant ő vele levelezésbe bocsátkozzék. Ez röviden felel: *Ebből semmi sem lesz*; azonban nyilvánítja, hogy illy összeontás' kísérletét megtéve látni, a' philosophia' minden barátjának kedves és kellemetes leend; egyébként az, ki az ő iratit egészen úgy értette, mint azokat ő (Kant) maga értetni akará „kétségkívül Schulz úr, a' derék udvari prédikátor és a' mathesisnek itteni rendes oktatója“. — 5) „Nyilatkozat a' v. Hippel' némelly névtelenül megjelent munkáiban neki tulajdonított részvételtől“, 1797. — 6) „A' Kant Imman. physica-geographiájának Vollmernél megjelent törvénytelen kiadását illető jelentés a' közönséghez“, 1801. — Ezen hat nyilatkozatok hol nyomattak ki először és részint újonnan is, a' kiadó mindeniknél gondosan feljegyzi.

Következnek még 211 's k. l. *öt megtisztelő emlékmondatok (elogia)*, melyeket Kant némelly königsbergi oktatók' halálakor, az akkori szokásként, szerzett vala. Egyedül ezek azok, melyek Sch. úr' tudomására jutottak, és ő kétli, hogy azon „több költemények“, melyeket Hippel, mint mondja, Kanttól olvasott, egyebek voltak volna az itt közlötteknel; legalább az illyfélék nem Kant' neve alatt nyomattak. Közöljük az időkor szerint középsőt, 1780 évből, dr. L' Estocq törvények' oktatójára:

„Der Weltlauf schildert sich so jedem Auge ab,
Wie ihn der Spiegel malt, den die Natur ihm gab.
Dem scheint's ein Gaukelspiel zum Lachen, dem zum Weinen,
Der lebt nur zum Genuss, der Andre nur zum Scheinen.
Gleich blinde Thorheit gafft einander spöttisch an;
Der tändelt bis an's Grab, der schwärmt im finstern Wahn.
Wird Eine Regel nur dem Herzen nicht entrissen:
Sey menschlich, redlich, treu und schuldfrei im Gewissen!
(So lautet L' Estocq's Lob), das Andre ist nur Spiel;
Denn, Mensch und weise seyn, ist Sterblichen zu viel!“

Az egésznek berekesztését teszik azon *négy töredékek a' hagyományból*, melyek' foglatát már felebb előadtuk. — Mi pedig e' jelentés' berekesztésénél visszatekintünk még egyszer a' minden századok' gondolkozái között legbefolyásteljesebbek' egyikének életfolyamára, hasonlíthatóra egy folyóhoz, melly nagy zuhogás nélkül egyszerűen ékeskedő mezőken mesz-

szire szétömlik, magához vonó a' parton együtt járókat vizeinek legmélyebb fenekig tisztasága által. Nem nyomhatjuk el azon elmélést, mi fogott volna következni, ha Kant a' hozzá intézett hivatalnak Erlangába 1769., vagy Jenába 1770., vagy Hálába 1778. a' philosophia-oktató székre, engedett volna. Az ajánlatok olly neműek valának, és kivált a' Hálába hívók báró v. Zedlitz minister által két jeles, itt az eredetiből közlött levélben olly szíves tisztelő és rábeszélő módon intéztettek Kant-hoz, hogy mi mások olly helyzetben, millyen akkor az övé volt, nem sokáig fogtunk volna habozni, és hogy talán némely ember hajlandó is lehetne Kantnak szülőtte-városához győzhetlen ragaszkodásáról nem kedvezőleg itélni. Bár mint legyen a' dolog, azt kérdjük: nyerte volna-e az ő philosophiája ama' helyek' új és különbnemű befolyásai alatt azon benső tökélyt, mellyben az most előttünk fekszik? Mi kétljük. Azért is hálát adunk a' fő végezésnek, hogy az nem akará a' tiszteletre méltó férfiút azon egyoldalúságok és gyengeségek alól is feloldozni, mellyek az ő neveltetésének és életmódjának természetes kísérői lettenek. Az abból netalán eredhetett kár ő reá nézve múltó volt, a' haszon az utóvilágra nézve maradandó lesz. Ha pedig az életírásnak valamelly kedélydúsan elmélő olvasója valamiképen hasonlatosságot venne észre maga és Kant között, akár saját életfolyamában, akár a' rokon szellemirányban, akár csak koponyájának alkatában is (az életírás' 175 l), — tehát figyeljen a' természet' intésére, és iparkodjék híven végre hajtani azt, mit tenni neki rendeltetése! A' mi Kantban maradandó, örömet megtiszteltetik a' múltó alakban, és annak mindenikében felülmulhatlan marad.

C. WEISS (Ergänzungsbl. zur Allg. Lit. Zeit. 1843. 21—23 sz.) után.

A. B. S.

La philosophie de Leibnitz. Fragment d'un Cours d'histoire de la métaphysique donné dans l'Académie de Lausanne par C. SECRETAN, Licencié en droit. Geneve, Tubingue, Paris, Lausanne, 1840. 148 l.

Ámbár az előttünk levő kis irat academiai leczkékből vett töredékeként jelentkezik, mindazáltal nagyon tévednénk, ha hinnők, hogy az töredékes a' rendszeres kerektség' és népszerű a' tudományosság' rovására. Sőt inkább a' jobb monographiák közé tartozik az a' philosophia' történetének egyik tárgyáról, mellynek helyes megítélhetése végett meg kell még azonfelül tartani, hogy a' szerzőnek Thomser' és Feuerbach' felvilágosító munkái akkor kerültek szeme elébe, miután a' munka be volt végezve, úgy hogy azokat csak egyes közbe iktatott jegyzetekre használhatta. Mi e' könyvet már csak azért is üdvözelnők, mivel az a' Leibnitz' philosophiájának az újabb időben szélesen kiterjedett érdekéből eredvén, annak legfogyosabb kérdéseit is el nem mellőzi, hanem dicséretes nyomossággal és a' szerző' értelmébe merültséggel ügyekszik az összefüggé-t ezen rendszer' egyes tanai közt kimutatni. De most ehhez még más érdek is jön. T. i. új bizonyosága van előttünk annak, miként a' német philosophia és annak coryphaeusai lassanként bemenetelt talál a' francia szomszédhoz, 's miként kisebb vagy nagyobb mértékben a' német és francia philosophia közötti erős választófal, ha le nem omlik is, de legalább több általútatokat kezd mutatni mint eddig, úgyhogy az egymás' kölcsönös értelmezése mind inkább lehetővé 's mindinkább szükséggé válik. Különösnek tetszhetnék talán, hogy e' jegyzetek olly munkához kapcsoltnak, mellyben olly philosoph tárgyalatik, ki a' multkorhoz tartozik, ahozképest *azon* feladatokon, mellyeket mi *ma* miénknek nevezünk, nem dolgozott, 's ki a' mellett (mit különösen meg kell jegyezni) nem is németül, hanem egyenesen francziául irt, legalább a' fontosabb dolgaiban, úgy hogy ő nála legkevésbbé lehet szó a' franczthonbani átlplántáltatásról. És még is lehet; mert tudva van, miként Leibnitz' életében a' cartesianismus', halála után pedig a' sensualismus' uralkodása akadályozá, hogy az ő philosophiája Franczthonba valódi bemenetelt nyerjen — azon complimentet, mellyet Mad. du Châtelet Wolff-nak tett, talán csak nem számítjuk, — de akkor aztán, midőn az előttünk levő iratot historiai monographiának neveztük, azzal annak csak egy oldala volt megemlítve. Azon hét leczkéek közül t. i., mellyekből az áll, csak öt van a' Leibnitz' rendszerének előadására szentelve, 's ezek is olly elméletekkel vegyítve, mellyek a' Leibnitz' szemlélődésének a' maihozi (neve-

zetesen a' némethez) viszonyát illetik. A' két utóbbinak pedig, ámbár a' theodicaeához csatlakozik, majd szinte csak az a' célja, hogy megvitasson egy pontot, melly mai időben a' legkülönfélébb alakokban foglalatostkodtatja a' német philosophusokat. Így szól a' szerző p. 103: Faire entrevoir par un coup d'oeil rapide comment le problème du monde réel se résout pour une philosophie qui prend la liberté pour premier principe, telle sera la tâche de la leçon prochaine; dans la dernière nous essaierons d'appliquer la même idée aux dogmes fondamentaux du christianisme. — Azon útnak előadásánál, mellyet a' szerző veszen, az öt első leczkét kell elébb magokban megvizsgálunk.

A' szerző azon ellenmondással kezdimeg a' munkát, melly van Leibnitz' célja között, egy magában bevégzett rendszert felállítani, mint szintén illy rendszer' bírása felőli öntudata között (*σύννοια παντα*), és az ő iratinak aphoristicai alakja között, melly az ő alapgondolatjának restructióját bajossá, de kétszeresen szükségessé teszi (9—13 l.). Leibnitz' célja volt: a' lételt megfejteni — se rendre raison des choses, résoudre les problèmes donnés par l'expérience, voilà tout, (13 l.) — és így ő hypothesis' modorában elveket keres fel, mellyekből a' valódi (das Wirkliche) kimagyaráztatta magát. Magok az előrefeltevések pedig, mellyeket neki tennie kell, az ő történeti állása által adtak neki. Neki t. i. azt kell (Spinoza ellen) erősen tartani, hogy az *egyes lény* (l'individu) valódi realitással bír, és másodszor (minden realisticus és sensualisticus rendszerek ellen), hogy minden valódi dolog tulajdonképen *szellemi* (11—27 l.). E' szerint az a' kérdés: mi a' valódi tulajdonképen? összeesik azzal, mi annak általában alapúl szolgál, a' honnan természetes, hogy a' *létalap'* (*Substanz*) fogalma az első fogalom, mellynek meg kell fejtetnie. Midőn Leibnitz annak lényét az önmunkás erőben helyheti, *spiritualista* (23 l.), midőn az önmunkás erőt minden egyes lénynak tulajdonítja, ebben antispinosista (21—25 l.).

A' *második leczkében* először megalapítja a' szerző igen a' Leibnitz' saját szavaival a' monasok' fogalmát, megmutatja, miként azoknak munkásságuk csak benső, benmaradó, azután kimondja azon tételt, mellynél szélesebb kiterjeszkedést óhajtanánk: *Activité propre, distinction intérieure, particularité, individualité, pluralité, toutes ces idées sont étroitement enchaînées* (33 l.). Továbbá megmutatja, hogy miután egyszer a' monast így megfogtuk, alig találhatni annak lényegére nézve jobb kifejezést, mint az előterjesztést (34), hasonlóul azt is, hogy a' monast mint működőt szakadatlan áltmenetelben foglatosnak kell gondolni, a' mi adja a' monas' kívánatának (*appetit*) fogalmát.

Itt már óhajtott volt volna, hogy a' sz. egy pontról, mely kissé később (39 's k. l.) jó szóba, elébb értekezett volna; nem csak azért, hogy ez inkább a' Leibnitz' rendszerének értelmében volt volna, hanem magának a' szerzőnek előadása is nagyobb világosságot nyert volna az által. T. i. Leibnitz szerint minden egyes monasnak lénye az előterjesztésnek bizonyos *meghatározott fokában* áll, azaz: mindeniknek működése *korlátolt*. A' működésnek ezen (nem kívülről jövő) *korlátja* a' materia prima, mely azért *mindenik* monasban kiegészítő mozzanat (Moment). Az ő (különbözően) *korlátolt* működésöknel fogva tehát a' monádok egyesek, különfélék, sokak 'sat., és Leibnitznél éppen nem következtetlenség mondani, hogy azok működésök által olyak, és egyszersmind azt is állítani, hogy a' *materia* által. Hiszen ez (mint materia prima vétetve) csak az ő maga által tétetett korlátja az ő működésének. Egyedül azért lehet tehát kívánság (vágy, appetitus) a' monásnak tulajdona. Előterjesztések utáni *ipar* (mit ezért Leibnitz szeret a' megfeszített ív' impulsiójához hasonlítani) csak *meggátolt* működés mellett talál helyet. Mint tökélyes működésben (actus purus) nem vala többé a' monasban ez a' feszülés. Hogy a' szerző a' materia prima' fogalmát Leibnitznél helyesen felfogta, kitetszik a' következő helyekből: Cette matière au passivité première, c' est . . . le sceau de la créature, c' est une limitation tellement inhérente à son essence, qu' elle est comprise dans sa possibilité même (p. 41.), nem különben midőn jelentvén, hogy Leibnitz ezen fogalommal az ő korhoz közelített — (*közelebb* a' scholasticusokhoz, és az által aristoteleshez) — így szól tovább: la matière première, c'est cette imperfection même inhérente à la monade créée etc. (p. 43), vagy: la matière première c'est la faiblesse de l'esprit fini (p. 41), a' mi egészen helyes, ha az eszrit alatt minden *monad* értetik, nem pedig az azt szemlélő szellem) vagy végre: elle est nécessaire pour leur (s. des esprits) *pluralité*, puisqu' il ne saurait y avoir plusieurs activités absolues (p. 45.). Azonban kár, hogy a' szerző ezen egész vizsgálódást a' materia primáról akkor teszi, miután már a' monádok' lépcsőzetéről, sőt még a' testi tömegről (gyurmáról) is szólott. Az által ezen olly fontos pontnak egész előadása némi ingadozóságot nyer; a' mint hogy az elsőt és utolsót az éppen felhozott helyek közül kivéve, a' többiek inkább hypothetice vannak kifejezve: on pourrait dire 'ste. — Annyival inkább jogosítva vagyunk mind annak, mi a' második leczkében p. 37 és 38 mondatott, más későbbi helyet mutatni ki, mivel a' szerző, a' benső szükségességet követve, sokat abból a'

Harmadik leczkében is vétel. Ez azon egészen helyes jegyzettel kezdetik, hogy az anyagi testek, mint olyak, Leibnitz

szerint tünemények, melyeknek realitásuk csak az azokat képviselő monadokban áll. Ez a pont, ha azt hozzá vesszük is, mi p. 37 mondatott, igen röviden van előadva, nevezetesen mivel nincs megmutatva, miként a sok monadok valamely megismerő alany által észrevétetven és egymástól zavart módon megkülönböztetven, az által a térség és kiterjedés fogalmát adják. Sokkal inkább elmaradhatott volna a helyett a vinculum substantiale felőli terjedelmes fejtegetés, melyet szerző egészen helyesen ítél meg (p. 50—55). Következik azután a szükséges mondanivaló a monadok lépcsőzetéről, és itt, hol a lélek és szellem fogalma fejtegetetik, igen a legillőbb helye volna annak, mi a második leczkében a lélekről mint valamely test entelechiájáról mondatott vala. Azután áltmegyen a szerző a praestabilita harmoniára, a mennyiben az a test és lélekközötti harmoniát jelenti, és itt igen jól megmutatja, hogy ha Leibnitz ezen deductiót nem adta volna is, a harmonia a monas fogalmából szükségesképen következik (p. 63). Szinte úgy csak egyet érthetünk szerzővel, midőn (p. 64) kijelenti, hogy épen azért a harmoniának nincs többé tulajdonképen szüksége ki magyarázási alapul valamely istenségre, a nélkül hogy egy istenségnek felvévése Leibnitznál jámbortalanságnak tekintethetnék.

A *negyedik leczke* szélesebben kifejti az utóbb említetett, midőn abban a harmonia egyetemesb értelemben vizsgálattik, és megmutattatik, micsoda Leibnitznál általában a monadok összefüggése, mi a szenvedés és mi a behatás. Ezen fejtegetések, mint szinte a tér felőli jegyzetek is (p. 72) vetnek először tiszta világot arra, mit teszen az, hogy a lélek entelechia vagy monas dominans, és itt szükséges volt volna még különösen kiemelni, hogy valamely lélek valamely testtel úgy van *összekötve*, mint annak entelechiája, vagy: azon monadok, melyek a lélekhez *közelebb* állnak, képezik annak testét's t.e., hogy ezen kifejezések csak annyit jelentenek, hogy a lélek ezen monadokat tisztábban (noha még mindég zavarosan) terjeszti elő, mint a többi egyetemet. Azután Leibnitz' psychológiájának rajza adatik, mely méltó joggal a monádok folyamához csatlakozva, a velünk született eszmék tanát, és a minden ismeret két elvét (73—78) fejtegeti. Végre megmutattatik, miként a princ. rat. sufficientis alkalmazása oda viszen, hogy a harmoniában levő monadok utolsó alapjául az istenséget tegyük, mely cosmologiai erősséghez azután az ontologiai is hozzáragasztatik (78—81).

Az *ötödik leczke*, mely Leibnitz' theologiáját veszi tárgyul, azon ismeretes tétellel kezdetik, mely szerint a teremtett monadok az istenség szakadatlan kisugárzásai, és ezen kisugárzott fény korlátozatai. Méltán lát itt a szerző pantheis-

must, mely a' Spinozaénak semmit sem enged (p. 87), midőn itt az egyes lény minden valódi realitását elveszti, melyet pedig ez a' rendszer éppen meg akart menteni. De ezen jellemet fogja nyerni minden rendszer, mely, miként a' Leibnitzé is, az istent szükségesség alá veti, legyen az bár csupa úgy nevezett moralis szükségesség is, mert tout nécessité morale est en dernière analyse nécessité logique (p. 94). Az elegendő ok' feltétetlen alkalmazása a' teremtés' szükségességének állítására viszi ötét, és éppen ebből következik a' pantheismus (92). Ugyanaz pedig nem csak a' theodiceában, hol leginkább kitünik, vagy a' rendszerrel ellenes egyes tételekben tanítatik, hanem a' monad' fogalmából következik. Ha t. i. az isten monas, tehát nincs ő benne egyéb munkásság, hanem csak belső, *idealis*, tehát minden dolgok csak az ő előterjesztései, azaz, az ő gondolkodásának módosulatai, c'est un songe bien réglé que Dieu rêve éternellement (87. 88 l.). Éppen úgy tehát, mint Spinoza, az egyes lények' lényegtelenességéből indulva ki, arra ment, hogy az ellenkezőt állítsa, éppen úgy indul ki Leibnitz az egyes lények' lényegességéből és (ugyanazon ironiánál fogva) azok' lényegtelenességével végzi a' dolgot (ez a' parallela későbbben 137's k. l. még terjedelmesebben kivitetik). — Ezen pontban ref. nem vallhatja magát szerzővel egy értelműnek, mivel nézete szerint a' pantheisticainak alapja Leibnitznél inkább *abban* van, hogy monadologiájából nem *egészen* húzza ki a' következményeket. Igaz hogy annak felvevéséből, hogy egy istenség központi *monadként* létezik, következik minden, mint szerző helyesen megjegyzi. De ez a' felvétel nem hogy szükségképi következménye volna a' többi monadtannak, sőt inkább azzal ellenes. A' központi *monad'* fogalma már önmagában ellenmondást foglal, mivel annak sem egyes lénynak, sem anyagból és alakból állónak, sem magához hasonlóval birónak nem kell lennie, azaz, mivel annak a' *monas'* minden praedictumait nélkülöznie kell. Szintígy ellenmondásokba bonyolítja magát Leibnitz, a' monadok' viszonyáról az istenséghez szólván, midőn azokat majd önállókként, majd önállástanokként fogja fel, végre pedig a' substance créée ellenmondó fogalma mögé búvik. Végre ez a' felvétel a' rendszerre nézve *felesleges*, mert mivel abban az istenség utoljára is *csak* azon harmoniát megvalósítandó, melyet annak szükségképen megvalósítania *kell*, tehát ez a' fő dolog, a' honnan megyik Leibnitzon, nem csak az hogy *egy helyen* így szól: Deus *sive* harmonia, hanem az is, hogy c' helyett: Isten a' monadokat tökélyök' viszonyában valósítja meg, — azon (egyértékű) kifejezést használja: azok megvalósítják *magokat*, vagy ezt is: A' harmonia *tökéletességre* megyen. Míg tehát Spinoza a' lényegtelen egyes lényeket az istenségben akarja elenyésztetni, itt inkább az istenség tü-

nik el a' lényeges egyes lény előtt. Azért is Spinoza és a' Leibnitz' következetes harmonismusa diametralis ellentétben állanak. Magának a' szerzőnek is felötlik ezen állítás' igazsága, midőn egy helyen 141 l. mondja: l' harmonie . . . semble plutôt être son véritable Dieu, le Dieu de Fichte, ordo ordinans, Spinoza est panthéiste. Leibnitz s'en défend, il flotte entre le panthéisme et le *polythéisme*. Ezen utolsó szóban szerencsés fogást tett. Valóban ha e tulajdonképen csak vallási meggyében érvényes kifejezéseket alkalmazni akarjuk, tehát Leibnitz' monadologiája, melyről ő azért helyesen állítja, hogy az az egyetlen út a' spinosismus' kikerülésére, inkább polytheisticus vagy atheisticus is, mint pantheisticus. — Azért is nekünk a' leibnitz'i álláspontnak tulajdonképi megújulása az újabb korban Fichte, valamint az ugyanazonság' rendszere Spinoza' megdicsőítést adja előnkbe. Ha tehát a' szerző, munkája' berekesztésénél Schellinget Leibnitz' és Spinoza' örökösül jeleli ki, tehát ennek még azon meghatározottabb értelme van, hogy Schelling' irati az első időszakból, melyek a' tudománytan' álláspontján állnak, a' megdicsőített monadologismust, a' második időszakiak, az ugyanazonsági rendszerben, a' megdicsőített pantheismust mutatják nekünk, míg a' szabadságróli értekezésétől (vagy a' „Philosophie und Religion“től) fogva Schelling azon feladaton dolgozik, mely harminczöt év óta minden philosophok' feladata, t. i. mindkettőnek valódi synthesisén.

Az *ötödik leczkével* berekeszti szerző a' munka' historiai részét. A' két utolsó a' maga metaphysikai nézetének előterjesztését foglalja be, mely egyedül menthet meg azon dilemmától, melyet Leibnitz' és Spinoza' tanai nyújtanak. Mindkettőnek közös hibája t. i. az, hogy a' szabadság' fogalma hiányzik benne. Csak a' mely philosophia a' szabadságot tűzi ki elvül, csak az hozhat elő valódi theodiceát is.

Minden philosophia t. i. *először* az istennek, mint személyes, szabad, 's épen semmi szükségesség alá nem vettett eszméjével, *másodszor* pedig a' teremtés' factumával kezdődik, mely épen azért, mivel az isten semmi szükségesség alá vettve nincs, (mint szükségesképi dolog) le nem hozattathatik (nicht deducirt werden kann), 's a' szemlélődési kérdés most ez: Miként lehet a' világ, melyről nekünk a' tapasztalás által tudalmunk van, Istennek, az általánosan szabad szellemnek, szüleménye (p. 107)? Magában az istenben nem lehet *alap-ok* a' teremtésre, mert akkor nem vala szabad lény (109), és így csak ez van bátra, hogy az az alkotandó teremtményben van, vagy hogy az isten *teremtett* (nem teremtenie kellett) par amour pour la créature à venir (110.). Mivel ő a' maga teremtményének javát akarja, erre nézve pedig nagyobb jó nincs, mint ő hozzá hasonlónak lenni, tehát az szabad, 's szellem, mint az

isten maga, csak azon különbséggel, hogy az isten' szabadsága általánosan szükségesképi (ne peut pas ne pas être), ellenben a' teremtmény' szabadsága történet szerinti, elle pourrait ne pas être — elle repose sur l'acte de Dieu. A' teremtmény' létele tehát az isten' egészen határozatlan *választásának* actusa. Épen úgy már, mint az istennek, van a' teremtménynek is választás-szabadsága (111. 112). Ezzel az eset' (hünbeesés) *lehetősége* téve van, és az istenre nézve semmi további megigazításra szükség nincs. A' valódi eset azaz, az emberi akarat elhatározása az isteni ellen, nem deducálható factum. Minthogy a' végetlen akarat' fogalmával ellenkezik, hogy annak valamely akarat ellenébe legyen téve, tehát az esetnek szükségesképi következése, hogy a' teremtmény' akaratja megszűnik lenni, 's mivel a' teremtmény' lényét az akarat teszi, tehát az eset' szükségesképi következése l' anéantissement total de la créature (125, 126). Midőn azonban a' tapasztalás tanítja, hogy a' teremtmény az eset' daczára, mint akarattal bíró folyvást létezik, tehát most a' theodicea' feladata ezen alakot vette: Hogy van az, hogy a' teremtmény, ámbár az isten' szabadságával ellenmondásban áll, mind a' mellett is szabad teremtményként létezhetik? Ez csak úgy lehetséges, ha az istenben a' *végetlen*, 's az elesett teremtmény' megsemmítésére czélozó akarat mellett egy más akarat áll elő, mely amaszt korlátolva, a' teremtmény' létezését kívánja. Ezen két akarat-irány' eredménye a' történetben tűnik előnkbe (127—129). Az akaratnak ezen ketőséget osztán összehozza szerző az atya' és fiu' különbözősével, és megczáfol némely ellenvetéseket, melyeket a' hit' álláspontjáról tenni lehetne (133). Midőn végre a' történet' kifejlésében a' teremtmény szabadsággal visszatér istenhez, tehát la restauration est un progrès et la chute le moyen d'un progrès (p. 136).

Hogy az itt adatott fejtegetés nem csak esetlegesen van összekötve a' könyv' historiai részével, világos. Egészen úgy, mint a' Leibnitz theodiceája, melyre azért a' szerző mindég visszatér, az övé is e' két kérdéssel foglalatoskodik: Miért teremtett az isten, és: Miként lehet ez a' világ isten' teremtése? — Mi már a' kérdésre megfelelést illeti, nem vitatjuk azon állítást, hogy az a' vallásos tannal megegyez, 's a' theologusokra bizzuk, számadásra vonni a' szerzőt, midőn ő Kol. I, 15-el ellenkezőleg a' fiút a' (láthatlan) teremtés *után* hagyja létrejönni, vagy midőn azt mondja: la troisième personne, l'Esprit, est le Dieu de l'avenir, — szintolly kevéssé akarjuk a' szerző' álláspontját critica alá vetni. Csak néhány pontra legyen szabad utalnunk, mivel itt a' szerző magának ellentmondani látszik: Először úgy látszik, mintha a' szerző annak daczára, hogy az istenből minden logikai és erkölcsi korlátoltságot kirekeszt —

annyira megyen, hogy ezt mondja: Que dirait Leibnitz de l'idée que le temps, l'espace, la *logique* résultent de la volonté de Dieu? Et cependant il faut aller jusques là ou renoncer à Dieu, és: les déterminations morales ne sont pas la règle de liberté de Dieu, mais la liberté de Dieu est la source des déterminations morales, — mind a' mellett akarátja ellen az istenre nézve is megenged némi szükségességet. Miután t. i. a' teremtest, mint nem deducálható factumot feltette, előre meghatározza, hogy a' teremtménynek istenhez hasonlóan *szükség* lennie. Igaz hogy ott áll: il était naturel, *je ne dis pas nécessaire*, de valamin a' szerző a' logikai és morális szükségesség közötti különbséget nem érvényesli, úgy mi is az ő saját szavait tehetnénk neki ellenébe (p. 126), hol azon kérdésben: Quelle est la conséquence naturelle, la conséquence logique etc. „természeti“ és „logikai“, azaz szükségesképi, nyilván synonym kifejezéseként tűnnek fel. *Mi* megfejtetőnek leljük ezen következetlenséget, mivel csak az által hatolhatni ki a' pusztá feltevésekből. Második következetlenség látszik nekünk abban, hogy csak az eset után mutatkozik ama' dédoublement qui s'opère dans la volonté de Dieu. Ha t. i. ellenkezik az isten' végtelen szabadságának fogalmával, hogy annak egy más-ként akaró akarat álljon ellenébe, tehát ez *első sem léphet*, a' nélkül hogy ama' partage vagy dédoublement-nak már helye ne lett volna. Ha nem tévedünk, a' szerző nemcsak magával, hanem azon rendszerrel is, mellyet vall, nagyobb öszhangzásban volna, ha ama' megoszlásnak az isteni akaratban az esetet *megelőzni* hagyná, úgy hogy az, mi az esetet megvalósítani akarja, vagy mint múlólagost meg is valósítja, *mint fensőbb kar* (als Potenz) magában a' világot megelőző isteni lényben találtatnék. Igaz hogy akkor le kellene tenni arról, hogy az isteni lénynek ezen kettéválását (Diremption) *deducáljuk*, míg a' szerző menete mellett *szükség* azt felvenni, mint egyetlen hypothesis, melly mellett az isteni akarat' végtelensége és az el-esett teremtmény' létele egyszersmind fentarthatik. De kérdés, vallyon midőn a' már megállapított lehozhatatlan factumokhoz még egygyel több vétetett fel, nem kerültettek-e el az által né-melley következtetések, mellyek alól a' szerző azon rend mellett, mellyet követ, nehezen fogja magát kivonhatni.

Isméti idvezléssel rekeszti be Ref. ezen munka' jelentését. Ily alapos ismeretség a' német nyelvvel és német szemlélődéssel nem könnyen találkozik valakinél, kinek hivatala francziául tanítani. Mind a' kettő sokak felett képessé teszi őtet a' német philosophiának Franciaországba bevitelére.

Dr. Erdmann (Jahrbücher f. Wissensch. Krit. 1843. Nro 45, 46.) után.

A. B. S.

Philosophische Betrachtungen der Natur. Von Karl SCHNELL, Lehrer der Mathematik an der Kreutzschule zu Dresden. Dresden, 1839. bei G. Fleischer. IV. 215 S. 8. Ára 1 fr. 8 kr. e. p.

Ezen munka olyan tulajdonokkal bír, melyektől épen ritkaságuk miatt, tartani lehet, hogy maga a' könyv a' tudományos közönség' nagyobb részénél kevesb figyelmet ébresztend, mint valóban megérdemli. Munka, melly a' tapasztalati természettudomány' bérinilly ágát némi felfedezéssel — legyen az még olly csekély — gazdagítá, jelenleg az érdemlett figyelem 's méltánylat felől teljes mértékben bizonyos lehet. A' philosophicus természetbuvárnak mindenütt kevésb köszönet jut részétől, noha neki sem fog egykönnyen hiányzani közönsége, ha vagy fenálló bölcseészeti iskola' előzményeiből kiindulva, azon iskola értelmében és modora szerint meghatározott természettudományi problémákat világosan fejteget, vagy pedig sajátsszerűleg tágabb vagy szűkebb körben, akár szorosan megállapított theoriát, akár valami theoria kifejtéséhez reményt nyújtó új 's meglepő eszméket állít fel. — Jelen iratra sem egyik sem másik eset nem alkalmazható, mert az tulajdon értelemben nem egyéb, mint a' mit a' cím jelent: a' természet' bölcseészeti szemlélete; bölcseészeti, a' mennyiben a' speculativ eszmét hatásának subiectiv alapjául tartja, 's egyszerűen azt ezen hatás egyedüli 's végeczéljának tekinti, de szabadon mindenemű theoria' bilincseitől, 's nem igényelve gondolatokat, melyeket közönséges értelemben újaknak nevezni lehetne. A' nélkül, hogy a' szempontnak, mellyből kiindult, speculativ jellemét sértend, lényegileg csupán tapasztalati tényekre vonatkozik, 's törekvését oda irányzá, hogy azokat, sajátlagos - rendszerű építésmód nélkül, az előadás' lelkét tevő eszínétől megvilágosított szabad csoportozatokba állítsa.

Az egész munka négy értekezést foglal magában; — az első bevezetőleg „ezen szemlélet' szempontját és célját“ fejtegeti. Ebben szerző, miután elismeré, hogy a' bölcseészeti természettudomány' feladatát szorosan véve egyedül olyan vizsgálat elégítheti ki, „melly valamint a' magasabb logica és dialectica szabályainak, úgy a' természet leglényegesebb tényeinek ismeretét feltételezi“ — saját vizsgálódása felett következőleg nyilatkozik: „Szemlélődéseim sem az egyiket sem a' masikat nem teszik fel. Azok nem vezetnek le tiszta fogalmakból 's ezeknek logicailag meghatározott természetökből szabályokat, következőleg philosophiai összetételt sem nyújtanak; hanem inkább a' tünemények' fejlesztése (analysis) által igyekeznek a'

fogalmak országába emelkedni. Nem különben egyszerű 's eredeti tüneményekből sem indulnak ki, valamint alárendelt tünemények' tapasztalati összefüggésének ismeretét sem teszik fel, hanem mindenütt a' közelfekvő tényekből kiindulva, az ezekben rejlő fogalmilag általánost iparkodnak kivonni. — Az érzéki szemlélődések uralmából átmenet, ugyanazok benső jelentőségének és fogalmának országába, ez állásponton egyedül többé vagy kevesbé közvetlen' szemlélet (*intuitio*) által történhető, és azon eszköz — mellynél fogva az egyes tüneményeket öszhangzatban hozhatni 's összefüggésekben a' szükségességet kimutatni lehet, — az analogia varázsvesszeje". A' szikla, mellyen ilyenemű elmélkedések olly könnyen hajótörést szenvednek, szerző előtt koránsem ismeretlen. Ama' fontos tünemény sorsát, mellyet szorosb értelemben természet-philosophia névvel szoktak nevezni, következő szavakkal festi: „Azon tapasztalati tudományok közt, mellyeknek lényegi tartalmát az újabb idő a' speculationnak tulajdonítja, legelőször a' természettudomány' mezején hajnallott a' philosophicus öntudat' ama sejtelme, miszerint a' lét' concret törvényeinek kimutatása (levezetése, *deductio*) lehetséges. Hogy ezen felfedezés feletti öröms 's lelkesedésben igenis zajosan fogtak a' dologhoz, — hogy — mint Hegel ez időről mondja — a' tudomány' hajnalát örömittasan üdvözlék, nem volt csuda, sőt annak úgy kellett lennie, mivel a' felfedezés sokkal fontosabb vala, semhogy a' lelkesedésben mértéket tartani lehetett volna". — Egyébiránt nem dicsekedvén azzal, mennyire igyekezett ama' sziklát kikerülni, hanem a' fenidézett szavakban rejlő kötelesség iránt, öntudatának szerény kijelentésével megelekedve, szerző azon körülményből, hogy „újabb philosophia' kiindulását a' természetnek bölcsészeti felfogásából vevé, 's annak leglényegesebb eszméjei a' philosophiai természettudománytól, ha nem is születvék, legalább táplálvák 's általa kifejtvék" — ezen körülményből szerző azt következteti, miszerint „a' természet-élet feletti philosophicus előadások rendeltetvék kiváltképen, korunk' tudományos szellemére a' hajlamot (*Sinn*) még azokban is felébresztetni, kik különben a' philosophiai kifejlődés' folyamához idegenebbek"; — 's kinyilatkoztatja, mikép jelen szemlélődései is „a' philosophiai értelemnek általában felelevenítését célózva" szerkezték.

Illy szemlélődéseket foglal magában a' következő három szakasz mellyeknek egymással öszhangzatát közvetlenül észszerűleg kimutatni nem lehet ugyan, de mellyek mégis a' munka' szelleménél 's az egészen mindenütt átvonuló alapnézetnél fogva egybefüggenek. Az első: „A' méreg' létéről és jelentéséről a' természetben". A' második: Az 'ásványok' philosophiai tanjának alapvonalai". A' harmadik: „Az érzékek' összehasonlító

jellemzése“. — Ezen értekezéseket kivonatban adni nem lehet, mert érdemök épen a' tényeknek azon sajátyszerű, ugy elmés, mint világos összetételében áll, melly által valamennyinek 's egyenkint mindenkinek alapul szolgáló eszmék tisztába helyeztetnek. Azonban egyik szakasz sem igényli magának ezen eszmék' sajátlagos ujdonságát, mert azokat már Schelling, Steffens, Baader, Schubert 's több mások rég kimondták. Mind a' mellett állítani merjük, hogy a' természetnek philosophicus szemléletére fogékony olvasó, — legyen bár tudományosan kiművelt szakismerő, vagy pedig philosophicus tudosságra vágyakozó tanuló, — ezen értekezéseket kezéből letenni nem fogja a' nélkül, hogy belőlök jótékony ihletést és valóságos haladást ne meritett volna. Ezen jelességet, az alapos ismeret mellett, mi természetesen minden eleibe teendő, semmi egyébnek tulajdonítani nem lehet, mint szerző művelt előadási tehetségének; — mert valóban, a' nélkül hogy talán tudta vagy akarta volna, mivel különben minden szándékos fényelgést kerül 's mindenütt csak a' dologra szól. — itten példányt állított fel, miként kelljen inkább népszerű mint szorosan tudományos célra szánt illynemű vizsgálódásokat (elmélkedéseket) kezelni. Eszélyesen kiszámított mérséklet' szellemétől egészen keresztül hatva, tényekben ugy, mint gondolatokban csupán annyit nyujt, mennyit a' tárgy és szempont, mire — a' tárgy' irányában — az olvasót helyezni akarja, megkíván.

Mivel helyzetünk, mint említők, nem engedi a' tartalom' részleteibe mélyebben beereszkedünk, hogy mégis szerzőnek alapnézetéről és kifejezésmodoráról némi képzetet adjunk, itten csak egy kitűnő helyet idézünk. Ez végezete a' harmadik értekezésnek, melly — mint „az ásványok' philosophiai tanjának alapvonala“ — az érczek és drágaköveknek, mint az ásványi egyéniségek uralmában legkiválóbb ellentétnek, különösen pedig mint a' többiek kitűnő képviselőjeinek, az aranynek és gyémántnak összehasonlító jellemzését adja. „A' nem életműves természet' vegytanja számtalan tényekben fenakad, melylyek — mint tünetmények tekintve — egyszerűen 's eredetileg jelennek meg, 's mellyek magyarázatot vagy okát többé nem is feszegeti. Magok az egyszerű anyagok mind illyen östünetmények, mellyeknél minden tapasztalati magyarázat megghiúsul. Miért vannak illyen vagy olyan egyszerű anyagok a' természetben; miért bír e' vagy ama' két egyszerű anyag rokonsággal, vagy mi egyre megy, villanyos (electricus) ellentéttel, mások pedig nem; miért egyik összekötés tág 's könnyen feloldható, a' másik pedig szilárd 's feloldhatatlan? — Mindezek kérdések, mikre a' vegykémek nemcsak meg nem felelnek, hanem mellyeket teljességgel nem is feszegetnek. — Az egyszerű anyagok minőségének belsejébe nem bocsátkozva, azokat dolgoknak nyilván-

nítják, mellyeknek tulajdonságaik és rokonsági erejök esetlegesen tűnnek fel 's semmi okadást nem tűznek. Mivel pedig vegytani összekötésekben, hol eredeti minőségek a' tényezők, minden erőművi magyarázatnak vége szakad, tehát a' vegytan' minden egyes tűneményeit teljességgel megfejtetleneknek kell tekinteni. Különben ha minden külön egyszerű anyagról sorban elmondjuk, hogy ennek ilyen vagy olyan tulajdonságai vannak, ezen egyszerű anyaggal össze lehet kötni, amazzal pedig nem, — továbbá ezen összekötések öszvesen ismét következő tulajdonokkal birnak, — 's így tovább egészen végig, vagy inkább végetlenül — 's elmondjuk, hogy mindez így van, mert van, de okát adni nem tudjuk, — valljon lehet-e valaha gondolni, hogy illynemű csupa látszatos események' gyűjteménye tenné a' tudományos kémlet' feladatát 's az emberi tudás' határait? — Ha tehát ott, hol egyszerű minőségek ténylegesen mutatkoznak, a' tűneményeknek más tűneményekből levezetése, vagyis minden tapasztalati megfejtés lehetetlen, akkor vagy teljességgel soha többet kitudnunk nem lehet, mint az egyes, egészen esetleg feltűnő tényeket, vagy a' tűneményekről azoknak benső jelentésére 's fogalmára kell felemelkednünk. Nem kell hinni, mintha mi a' vegytanban a' tények' kifürkészését csekélységnek tartanók, hanem abban nem látjuk a' tudomány' célját. Ha ezen tudomány' történetét követjük, bámulva látjuk, milly óriási munkát vitt végbe az emberi szellem, hogy e' mezőn a' természet' tiszta tényeit napfényre hozza; — azonban mind az, mit a' legközelebb lefolyt század örökké nevezetes munkálatai által nyertünk, egyedül abban áll, hogy homályos és zavart tűneményekből tiszták 's egyszerűek, jelentőség nélküliekből lényegesek léptek elő; de arra, hogy a' természetnek már ezen fennlevő eredeti 's egyszerű tényeit összhangzatba hozzuk, 's ebben a' szükségességet kimutassuk, minden tapasztalati kísérletek elégtelenek. Ez csupán akkor történhetik meg, midőn a' tűnemények metaphysikai fogalmak és szellemi jelentőség' körébe felemeltetnek“.

Jahrb. f. Wiss. Kritik. (Nro 60. II. 1840) után.

M. J.

BIBLIOGRAPHIA.

13. *HISTOIRE comparée des littératures espagnole et française*; par Ad. PUIBUSQUE. 2 vol. in 8. Paris. 1844. Dentu. Ára 15 franc. — Ezen munka már tökéletlenebb alakjában is academiai díjra érdemesített. Később a' szerző bővebben kidolgozta azt, 's olly tudománnyal és dologértéssel, hogy az most Bouterweck' munkáját bizonyosan túlhaladja. Mi Puibusque munkájának különös érdemére szolgál, azon őszinte részrehajlatlanság, melyet a' két literaturáról ítéletében fen tudott tartani. Egyenlő függetlenséggel dicsér és ócsárol ő. Ha csudál azt indokozza, 's izlése nem kizáró. Igen jól érti ő, mennyit kell az idegen nemzetiség' kívánatainak engedni. — Jelen munka bőven tanúsítja azt, mi sokat köszön a' francia literatura a' spanyolnak. Azonban a' francia izlés olly szerencsésen elnökölt ezen átkölcsönzéseknél, 's olly móddal tevő magáévá az idegen kincseket, hogy ez által nemzetiségéből 's honi eredetiségéből semmit sem veszített. Némelyek ugyan inkább szemrehányás mint dicséret gyanánt említik, hogy a' francia nagy költők a' régiség' hőseit a' jelenkor hőseivé francziásították. Azonban ezen átalakítás, nem független követés eredménye-e? 'S lehet-e ez máskép, kivált színpadon? 'S nem tették-e ugyan ezt az angolok, spanyolok és olaszok? — Puibusque úr, két fontos kérdést igen helyesen fejt meg: mivel tartozott Corneille, Guillen de Castronak 's Molière Tirso de Molinának? Megczáfolja a' spanyolok azon igényét is, mintha Lesage valamely spanyol könyvtárból csent volna el egy kéziratot. *Walter Scot* úgy látszik kettévágta ezen kérdést. Gil Blas-ban — így szól — minden anyag spanyol, de a' művész francia. Kétségbehozni *Le Sage* írói eredetiségét, épen olly kevésbé logikai dolog, mint ha valaki azt állitná, hogy Chantrey nem angol szobrász mert szobrait 's faragott műveit csak olasz márványból készítette.

14. *MANUALE di meccanica pratica per l' ingegnere civile*, dell' ingegnere Angelo PARROCHETTI. — Milano, dalla tipografia di Giuseppe Chiusi, 1843. In 8. con due tavole. Ára 7 austr. lira. A' gyakorlati gépművészet 's mérnökség csudálatos haladásai kívánatossá teszik, mind azon dolgozatokat, melyek a' gyakorlati szabályok, 's formulák' létesítésére megkívántató sok kiszámításokat megkönnyebbitik. Franciaországban nagy érdemeket szerzett magának ez által Morin, „Aide — memoire de mécanique“ czimű munkájával, melyet Arrivabene olaszra is lefordított. Az olaszoknál egyébiránt Cadolini mérnök, egy soknemű esmeretei 's munkássági által kitünő férfiú egy e' körbe tartozó nagymunkát adott ki *Prontuario per l' ingegnere e pel meccanico* czim alatt, melyben a' legnagyobb bőség 's mindenfeleségben feltalálatnak minden eddig megjelent számtáblák. Az e' közbe tartozó munkák közt különös figyelmet érdemel Parochetti úr fentnevezett munkája is, mely 249. lapon, nagy számú hasznos esmeretek gyűjteménye nagy egyszerűség és világos rendben előadva. Azonban ki azt használni akarja szükséges, hogy a' tudomány' elemeit teljesen esmerje. A' munka a' jobb szerzők, nevezetesen Navier, Poncelet, Morin, Armengaud, Cavalieri, Lainé, munkáiból van kivonva. — 'S az illy kézi könyvek, melyeknek czélja a' fáradságos és időemésztő vizsgálatok és számítások megkönnyítése, de nem a' mély és szigorú tanulmányok' kikerülése, különös dicséretet érdemelnek.

A. B. P.

LEVELEK

AZ

AMERICAI KÖLTÉSZETRŐL.

I.

Ohio-Steubenville, 1839, febr. 6-án. Niagara' zuhatagait, Crise' tava' szép környeit, Hudson' partjait sat. még nem láttam — és pedig itt mindent látnia kell az embernek, minthogy a' magukba 's hazájokba szerelmes americaiak az „egyetlen a' világon-“, „szerfölött szép-“, „hasonlíthatlanul dicső-“ féle kifejezésekkel nagyon bökezűek — de ha a' Baltimore-bayt, a' philadelphiai kikötőből kilátást Delawaren át Új-jerseyre, a' Janiata' festői tengerpartjait kiveszem, 436 mérföldet tevő hosszú utamban onnantól fogva idáig egy vidéket, tájat sem láték, melly festői szépségével meglepett 's azon zavarodásba hozott volna, hogy megfejtsem a' kérdést, melly tájékat kelljen Németországban mint haszonszépségűt párhuzamba tenni ezzel. Közelebbi rajzolást abban hagyok. Mi volna a' természet *egyedül* költészi jelen vagy múlt nélkül? Ez utóbbi egészen hiányzik az ifjú országnál. Egy utazás az Alleghany-hegységen át csöndes erdőségeivel, mellyekből seholsem tetszenek föl valamelly lovasvár' ormai, vagy egy apátság' torony csucasai; mellynek ágai sohsem árnyazák be egy nagy multnak alakjait; mellyben sohsem harsogott egy Berlichingen Götz, vagy Sickingen Ferencz' vadászkürtje, önre nézve mindenesetre nem volna vonzalmas. Csak koronként, ha a' hegységek elmaradoznak, valamelly fo-

1811. VI.

lyam a' teve' szolgálatát veszi át, vagy ez valamely sziklabiltozat által vagy folyamon keresztül mint vizárkolás vezettetik — vagy ha ön egy vasárnap-reggel a' farmekből (így neveztetnek a' földmiveléssel foglalkodó statuspolgárok' udvarai, és csak aztán mindenekelőtt nehogy „a' parasztokról, és parasztlányokról“ beszéljen!) jövő fiatal, a' városi hölgyeknél kevésbé tarkabban piperézett 's poroszkáik' nyergében könnyen lebegő ladiék' társaságával találkoznék, akkor ébresztetnék fel ön a' bámulatos ipar és vonzékony, bájoló természet által a' Rajna és Duna, vagy a' Capitolium és Parthenon felőli álmaiból 's vitetnék vissza az ifju világ felé, hogy néhány pillanat mulva képzeletének indulásra mindig készen álló gőzhajójában újra oda hagyja.

Az élő jelen szinte kevés költészt nyújt, mi felől tudósíthatnám önt. Az americaiaknak egyáltalában semmi érzékek, tapintatuk, teljességgel semmi idejük az érzelem' és izlés' művelésére, 's az azokbani élvduzs mozgalomra. Még épen nincs idejük élni, szeretni és szerettetni. Életök még az *üzleteké*, és szerelmök a' *pénzé*, mellynek megszerzése amaz által eszközöltetik. Ők erre visznek rá mindent. Látná csak ön az idevaló gentlemanek' keserves, csaknem görcsösen vonagló arczeit, ha kérdésekre: „Mi az ön foglalkodása, vagy üzlete?“ azon feleletet kapják, hogy a' kérdezett literatus ember, vagy épen poéta! — Ekkor meggyőződik az ember, hogy ők képesek a' szánakozásra, 's ez közönségesen azon fontolgtatásban teljesül, vajjon van-e és hol van még vulamelly 'üzlet' gondolattal felállítandó, az az: csinálhatni-e valamit egy újság' kiadásával, melly az americaiaknak szellemi eledelőket teszi.

„Az üzlet“ hetenként egyszer nem a' store-ban (áruház) vagy office-ben (iroda), hanem a' templomban gyakoroltatik: a' számtani kézikönyv' helyébe a' gospel (biblia) vétetik kézbe, 's a' legmélyebb csend köröskörül, a' legártatlanabb életörömek' minden hangjának teljes elnémulása szerfölkött kedvez a' fáradhatlan szónokok' magyarázatainak, 's az ihletettek' emelkedésének, miként biztosítandó „a' salvatio“ (lelki üdvösség), vagy pedig, minthogy tetemes rész öröktől fogva való föltétlen elővégzetet (praedestinatio) és elkárhoztatást hiszen, miként nyerjen az ember isteni előrendeltetéstől szükséges vigasztaló biztosítást lelki üdvösségre annak gyümölcsei, 's különösen az egyedül oltalmazó 's mentő hit által. Ha aztán háromszori templomlátogatás, a' szentírásnak időközbeni olvasása által, melly időközből gyakran nemcsak ebéd, lakoma, sőt ünnepélyes gazdagabb vendégség által sem pazaroltatik el legkevesebb sem, minthogy a' szigoruabb presbyteriánusok vasárnapokon (vagy mint ők mondják: szombatokon) nem főzetnek, kolostorinál zordonabb visszavonultságban kitaratás által lehetőségig kiki megtette a' magát, hogy a' Szentföldön 's a' végtelenül gazdag

menyei bankban részleget, részvényt biztosítson magának, ekkor megkondulván a' gyárházakban mindenfelől a' harangok, hétfőn pitymallatkor vágatva rohan az üzleti munkásság' felakadt árja, 's van aztán nyargulás, vágatás, kalapálás, kopácsolás, terelés és rakodás, csikorgás, kerepélés, hogy az ember valamelly nagy országos vásáron vagy vashámorban vagy gyapjугyárban képzei magát tömérdek, gőz által hajtott kerék, gépek, boltok és raktárak közt, 's hogy a' szegény musák, kiknek semmi fogalmuk az éjszakamericaiak' erőfeszítéséről, tulhajtásáról, remegésekben mit sem tudnak szólni, semmit sem mernek kezdeni.

Ebből könnyen fogja ön következtetni, hogy illy tulfe-szített törekvések mellett legtöbb amerikai házi élete kevés köl-tészivel is bir. Mig a' férj a' storeban vagy officeban az üzletet viszi, a' nő széken a' bölcsölábbal hintázza magát, melly szá-mára egy szobában, egy kandallónál sem hiányzik, 's melly fő-emeltyűjét teszi kéjelmes rendeltetésének. Délben a' férj haza jő, hogy ebédjét, t. i. husát és almatortáját — nem hogy *megegye*, hanem — *felhabzsolja*. Délutáni hat órákor suppé-ra újra megjelenik — ezután leül — feleségével a' kerevetre, de nem szerelmesen, hanem tisztelettel távolságban a' kan-dallónál, az üzletmenetelről és eseményekről, eredményről mit sem beszél neki, a' miért a' ház' egyedüluralkodónéja a' napi kormánytörténet fölötti mély sóhajjal ügyekszik boszút állni; majd rőfhosszú hirlapot vesz kezébe; political vagy val-lási meetingre megy, vagy elalszik.

Szükségtelen megjegyeznem önnek, hogy én csak az ame-ricaiak' életéről beszélek, millyennek ezt átalányban az észlelő tapasztalja 's millyennek az uralkodó szellem, az ifjontan túl-erős és büszke kereskedői szellem szerint természetileg és szük-ségeskép mutatkoznia kell. Hogy eme' szabály a' felsőbb osztá-lyoknál több világos kivételt szenved; hogy különösen némelly háznál a' nyeresemény' izletes használata és alkalmazása, oksze-rűleg mérsékelt munkásság' mellett sem valamelly mogorva, sem nyereszkes szellem által lealacsonyított vallásosság, hogy nem csak pusztá tiszteleten, hanem elismert és mélyen érzett sze-relmetességen alapuló egyesség — minden tekintetben nemes és gyöngéd családi szeretet uralkodik, ebben akkor sem két-kednék ön, ha nem állíthatnám is bizonyosan, hogy egyetlen-egy városban Steubenvilleben (6000 lélekkel) már eddigé hat illy szeretetre méltó családra találtam, 's nemcsak híreből, hanem napontai közvetlen közlekedés, társalgás által tanulám ismerni.

Most jut eszembe, hogy én önnek az amerikai költészet-ről akarek írni valamit, és most veszem észre, hogy arról ed-digé még mit sem mondek. E' levelet mindenesetre vegye ön

arra való bevezetésül. Hogy önt ítélethozásom' okaira, alapos-ságára 's forrásaimra nézve megnyugtassam, előszóm' befejezését illetőleg még meg kell jegyeznem, hogy sem kedv, sem idő, sem buzgalom, de alkalom sem hiányzott részemről az angol-amerikai költészettel való megismerkedhetésre. A' prae-destinált háznak, valamint lakásomnak nagy érdemű úrnéja, mis Margitta özvegy nő, testvére és szomszédném vételkedve buzgának az anyagszerek' megszerzésében és hozatalában, midőn kívánságomat nyilvánítam megismerkedni szép irodalmukkal, avval barátomat megismerttetendő. Az amerikaiak valóságos kormányzó urak, 's azért megszokták, hogy bizelkedjenek nekik (hírlapírók és nyilvános hivatalok' kijelöltéi teli kezekkel szórnak tömjént nekik szakadatlanul); ők azonban oly hiúk, hogy országuk' magasztalásával mindazzal egyetemben, a' mi és a' mivel bír 's mi lesz 's mivel bírand, sohasem laknak jól, 's mindenkit barátsággal és kedvezéssel jutalmaznak, ki hazaszeretetőknék ezen élvezettel kíván kedveskedni. Különösen kedvesen hangzik nekik, ha valamely művelt francia vagy német (?) által dicsértetnek. Önbecsülésök azonban nem nagy mérték nélküli, büszkeségök, elbizottságuk nem egészen lelkiismeretlen.

Most éljen ön bologul, 's mindenekelőtt jól aludjék, mert önöknél most alkalmasint éjfélre jár az idő, minthogy itt az estvéli pir a' magas erdős dombokon nyugszik, melyek a' szép, de rám nézve szerfölött zordon Ohio-völgyét körítik.

II.

Ohio-Steubenville, 1839, feb. 8. Virginia-ba tett utazásomból, az az: egy sétányról (mert Ohio, la belle rivière, mint a' francziák nevezték, választja külön Virginia és Ohio statusokat egymástól) hazatérve, az estvéli órákat, míg a' cseengetyű az egész házat innára nem szőlítja, a' velek való társalgásra, mulatságra 's ígéretem' teljesítésére szentelem, önnek az amerikai költészetről valami hitelest és alapost mondanál. Az america'ak csodálkoznak, hogy Németországban Irving' és Cooper' munkáin kívül nem sokat ismerünk irodalmukból, miért is bennünket kislelkűséggel és nemzetféltékenységgel vádolnak. Az ember hiába hivatkozik azon lelkesedett csodálkozásra, mellyel az imént említett írók' művei mindenütt fogadtatnak és fogadtattak: sőt Németországban, Anglia-, Franciaországban melegebben vétettek 's hangosabban magasztaltattak, mint maga Americában, habár Cooper' jeles festői talentumát ott csak sajátos tére, a' tenger vagy őserdő körül, ismerik el föltételesen, 's őt — csak mint egy elem' mesterét — Scott nagy példányához, ki hason kellemmel és biztossággal mozogna, nem állíthatni.

Az americaiak okosbagnak tartják magukat a' föld' minden más fiainál, és egyáltalában nincsenek megelégedve, ha aztán valaki azoknak, kik a' leggazdagabb valóság' birtokában képzelve magukat, semmi vigasztalást és reményt nem gondolnak szükségesnek, azon hiedelmét nyilvánítja, hogy azon kitünő után ítélve, mi már eddigelé nyújtatott az irodalom' több szakában, nem igen fogja kétségbe hozni valaki, mikép' e' gazdag országnak e' tekintetben is magas rendeltetés nem jutott, s korának többé egészen nem üres pantheona jókora számu nagy genieket is tartalmazand magában. — Minthogy az americaiak mindenben, mi gyakorlati — mi közvetlen eredményeket hoz — a' mechanikában, vegytanban, a' törvényhozásnak tökélyében sat. hathatós erélyvel hámulatos kevetkezményekeket idéztek elő, tehát e' helyt igazságos önérzelmökben helyzett büszságu elhitetni látszik velök, hogy épen olly sebes léptekkel haladnak elő az anyagiatlannak térént. i. philosophiában, classica irodalomban, költészetben sat. is, és ámulja őket azon semmikép nem barátságos viszonyra nézve, mellyben egyik mint a' másik nemnek törekvései legközelebb egymás' ellenében állnak.

Szerintem az americai egyháziság is azon késedelmező befolyásokhoz látszik tartozni, nemcsak a' szellem' elfogultsága miatt, mellyben sok nagytehetségű férfi szárnyaszegett, temetőbe zárt sasként erőit theologiája szűkhatárú körében vesztetgeti el, hanem a' kedélynek túlkomoly, gyakran nyomorú hangula miatt is, miáltal a' mondott valóság csaknem az egész americai életet hosszú szombattá, német nagypéntékké teszi. Ha e' mellett a' presbyterianusok' vallási szigora tiltja a' színházak látogatását (Luther' kegyessége sokkal derűltebb volt, megelégedvén a' színházba-járást: „Hol minden életviszonyt ismerüi 's abban magát mikép viselni tanulja az ember“ 's az ellenök illetlen kifejezések miatt keletkezett aggalmat azon megjegyzéssel hárítja el, hogy ezeket a' szentírásban is megtalálja az ember), ha templomaikban semmiféle képek és orgonák meg nem szenvedtetnek, sőt ha a' szombati napokban valamely mezei lak' legbensőbb szobájában sem szabad csak megérinteni sem valamely hangszert, akkor ezen puritánus túlágoz magokban, 's előzményeik valamint következeiseik szerint valóban nem fognak kedvezőöknek mutatkozni a' büntetés alatt törvényesen tilalmas művészetekre, költészet és költészi irodalomra. E' komor befolyás több költőnél 's csaknem minden költő nőnél, de leginkább Sigourney Lidia' költeményeiben félre ismerhetlen.

Ön eddigelé tán azon hiedelemben volt, hogy az americai költészetnek, melly democratiai szerkezet' befolyása alatt lépett életbe, olly országban, hol a' zajgó város végtelen erdők, és ég felé törő hegységek' zordonságához olly közel fekszik — hol civilisatio és vad élet olly közeli viszonyban van egymással,

valami egészen sajátágosnak és különösnek kell lennie, egészen elütőnek a' régi, a' feudalismus' befolyásai alatt egészen más irányokba hajtott Európának költészetétől. Azonban állításomra elbíheti ön, hogy afféle külön 's kitünőleg nemzeti jellemű költészeti irodalom azon lidérczekhez tartozik, melyeket mi németek, majd hiszékenységgünk által, mellyel a' hiú amerikaiak' kérdéseiket 's ármányos hízeltökeket meghallgatjuk, majd dévaj képzeletünk által, melly a' távoli Américában ezen országnak sok jó- és hasznosát minden kigondolható széppé és dicsővé változtatá, megcsalatra és elcsábítva, az ifju statusok fölött az atlanti és Csöndes-Oceán közt látjuk lebegni.

Mit ér a' legszebb színház corinthusi oszlopaival, arany tetőjével, dicső színtéri főtvenyeivel, szobraival és diszedényeivel, ha az néma és elhagyott, mint valamely még föl nem szentelt templom, ha 'Thalia' papjai 's papnői hiányzanak belőle?

America' rövid terjedékű évkönyvei még nem szolgáltathattak hazai anyagszereket egy nagyszerű költészetre; 's itt az erkölcsi világ' semmi festői jellemmel nem bír, mellyet a' természet nyomott volna a' tájra. A' fehér és zöld hegyek, az Alleghanok, Hudson', az Ohio' és Missisipi' partjai, a' Niagara' zuhatagai, a' nagy tavak 'sat. mind annyi dicső momentumok festői hatásra: de *egyedül* mégis hatástalanok. A' legszebb vidéket, tájékat csakhamar megunjuk, ha nincs népesítve cselekvő és szenvedő személyekkel, emberekre, valamint azoknak erényeire és bűneikre, szerencsésekre és dicsőségökre vonatkozó emlékeztetésekkel — 's azonkívül az idő' távolságának el kellett volna terjesztenie illatát, melly a' közönségesebb vonásokat beárnyazza, a' nemeseket azonban világosabb fénybe helyzi, azoknak némi méltóságot és fontosságot kölcsönöz. Erre nézve egy félszázad' lefolyt múltja nagyon rövid. A' szabadsági háború' hősei és hajóhadvezérei nem öltöztethetnek fel epicus vagy tragicus méltósággal, bármilly eleven 's nevezetes emlékeket nyújtának is. Ön nem hinné, milly csöndes, elhagyott, zordon, búskomor ország ez az Éjszak-America. Ez, véleményem szerint, nem csupán abból származik, hogy több mint 2,300,000 angol □ mérföld kiterjedésű földterületen csak mintegy 16—17 millio ember lakik, kiknek nagyobb része, nem lévén keble 's fogékonysága a' derült, vidám társalkodásra, önmagába zárkozva mint valamely ezüsthányába merült, hanem minden bizonyynyal abból is, hogy a' szörnyű roppant irtoványban (Neubrich) semmi más emlékeink nincsenek, mint melyeket az ujkori tövek nyujtanak azon fákon, melyek' lombjain még sohse szentett csalogány.

A' *lyrai* költészet, mint egyéni érzelmek' kinyomata, a' kormányzás', szokások' és éghajlat' sat. befolyásai alatt sok sajátágossal bírhatna. Ezt azonban seholsem látja az ember, ha-

nem csak az angol példányok' befolyását. Az ember általán fogva angol költeményeket hiszen olvasni, 's mindig azon biedelemben maradna, ha itt-ott a' színtérzet (Scenerie) vagy a' viszonylás nyugati határszomszédink', az indusok babonás hitére, némileg elevebben és élesebben megjelölve, mint Angliában valóban kitüntethető volna, nem emlékeztetne bennünket az amerikai írókra, szerzőkre. Előttem fekszik a' „Selection of the American Poets“. Dublin, 1834., melyben negyven költő' terménye van letéve; valamint a' csínra minden londoni- és párisival versenyző diszkiadás is e' czim alatt: „The Atlantic Souvenir.“ Christmas, and New-years „Present“. Boston, 1836 'sat. Az elsőből azon költeményeket, versezeteket közlöm önnel, melyek nekem legjobban tetszenek. Azok Percival, Flint, Bryant, Dane és Sigourney Lidiától vannak. Meg vagyok győződve, hogy, ha abban semmi sajátságos, nemzeti jellemet nem talál ön, legalább kedvező eszmét szerez magának azon izlés és érzemény felől, melyek Americában már a' költészetnek szentelék magukat. A' gyűjtemény azt mutatja, hogy ez már sokat tett 's többet szándékol tenni, ha majd egykor a' nyervágy' déli heve alább hagyott, political viszonyokban a' művelt osztály' részéről, melynek főgondja most a' pórnép-uralkodás ellen van irányozva, több nyugalom állot be, 's minden azon rendbe és nyugalomba helyezte magát, melyek magasabb érdekeknek való odaadást és az irodalom-bani fáradozást komoly osztatlan élettörekvésül föltételezik és ígérik. Virgil és Horácz csak akkor támadott, midőn a' római világ Augustus' uralkodása alatt lecsöndesült, 's midőn Franciaország jacobinusokat, Girondistákat, tribunokat és marsallokat állíta elő, akkor még nem voltak Lamartine-jai, Vigny, Hugo és G. Sandai.

Itt küldök önnek két versezetet Bryanttól. Minthogy pedig kedvenczköltője az amerikaiaknak, annál biztosabban ítélhet ön azok felől, ha őket nagy költőkkel hallja ön dicsekedni. Mellette Danat, Percivalt, Prainard-ot, Flint-, Everet-et, Willist, Whittiert, Sigourney Lidiát, Davidson Lucréciát 'sat. nagy költők előjáróinak tekinthetik. Mig Shakespearjök, Milton, Tasso, Goethe, Schillerjök 'stb. támad, meg kell elégedniök 's beérhetik ama' kised csillagzatok' szende sugáiraival, melyek szemünket inkább számuk mint világuk által gyönyörködtetik, egyesülve azonban nem csekély fényt terjesztenek a' költői látkörön. Egy nagy költő' legtöbb eleme Danaban találhatik — élénk érzelem, nagy vázolat, erélyes kivitel egyesben, ügyesség a' kifejezésben — azonban tulságra való hajlandóság, 's az egésznek semmi tökéletes bevégezése. Percival' kedélye inkább szomorú egyszerűségre mint ponnúpara és energiára hajlik gon-

dolatokban és stylben. Költeménye: „Az elhagyott hitvestárs,” egy szerencsétlen — többé nem szeretett, de még szerető, vagy viszonzott szerelmének szép napjait még is feledni nem tudó — éjjel gyermeke’ bölcsőjénél férjét váró, ki egy kaczer hölgy’ karjai közt feledi őt és epesztő bánatát — nőnek rajzolata nekem különös szépségünek látszik. Milly anyai, hogy férje’ szidalmát, ha érkezik, inkább szunyadozó csecsemője’ háborítása, ki minden vigasztalása, mint saját bántalma, szomorítása miatt félje! Milly nemesen női, hogy a’ hűtlent nem vádolja keményen, csak azon méreg miatt sajnálja, melyet miut méhek a’ borostyánvirágokból, a’ Hetäre’ ajkairól szí! Milly gyöngéden női és természeti, hogy szerelmét nem feledheti, sőt hogy öröm rezeg át még szíven, ha egyszer rá mosolyg! Bryant legörömelebb mulat ’s legjobban tetszik a’ házi gyöngédségnek és rendkívüli szerencse és balsors által nagyon szenvedélyesen föl nem igazott, egyenlő menetelben lefolyó családi életnek fösztéseiben. Őt könnyű megkülönböztetni a’ többi költőtől, kiknél a’ különbség inkább a’ kivitel’ modorában mint a’ felfogás’ módjában fekszik.

Nagyon megható Sigourney Lidiának: „Alice” czimú verszete, mellynek keletkezési okáról néhány szót kell önnek mondanom. Alice a’ meghalt Cogswell dr. lánya volt. Ő süketnéma vala, azon süketnéma-intézetben azonban, mellyet Galandet úr egy utazása után Európában, hol az illy legjobb intézeteket látogató meg, Connecticut statusban Havfordban, bámulatos sikerrel építte, nagyon érdekes lyánkává növeltetett. Egész lelekkel csügge atyján, ’s midőn szerencsétlenségre elveszté őt, jelbeszéde által fejezé ki, mikép’ szíve a’ szeretett atya’ szívével úgy össze volt növe, hogy attól nem választhatni el. Valóban néhány napra meg is halt. A’ rendkívüli ’s rendkívülieg ható szeretettől ihletett ’s lelkesült Sigourney Lidia költőnő a’ holdogúlt szellemet úgy hallá beszélni, miként a’ költeményben foglaltatik.

Még Davidson Lucrécziát említem meg önnek, kit Southey nagyon dicsér. Ön minden bizonynyal nem osztja azon elbizott balga véleményt, miszerint a’ nő nincs hivatva a’ költészetre. Nekünk németeknek ezt sohsem kell állítanunk, mint-hogy a’ szerelmet, vágyat, örömet, szomort, a’ képzeletet, a’ virágokat, a’ hajnali és alkonyati pirt, a’ természetet, a’ napot (ezt már több ízben kellett védnem az americaik ellenében), sőt az intenséget is nőnemű articulussokkal jelöljük meg. Mondják, hogy Davidson’ családja nagyon szeretetre méltó volt Saratogában Új-York’ statusában, és olly szerencsés, millyenek az emberek akkor, ha a’ boldogságnak semmi tartóssága. Lucréczia 18. éves korában halt meg. Utóbbi novemberben követte őt legifjabbik öccse, a’ csak 16 éves Davidson Margit.

Ez is düztetségű teremtés volt. Ötödik évében nyomtatott betűk után tanult írni 's édes anyja nem kevésbé lepettetett meg, midőn történetesen fölfedezé, hogy gyermeke írni tud és költőnő. Egy 9 éves korában irt versezetében érzékenyen 's meghatólag nyilatkozik a' honvágy, melyly honban Lucrécia kedves testvérnénje az első 's utolsó lélekzetet szította. Egy más, élte' végnapjaiban irott versezetéből, melyet olvasék, ítélve, nénjét felűlmulta volna, ha a' sír lantjával együtt el nem nyelé vala. E' költeményekben panaszhangokat ömleng, hogy anyját nem örvendeztetheti többé dalaival, mert lelkének minden jelensége fátyolozva van 's rövid életnapjának maradványát a' legzordonabb szomorúság' fellege boritá be. De nemsokára világ és fény fogja körül sugárzani őt 's kéj töltendi el. Akkorra akarja megtartani minden hymnusát, mire szeretet és háláérzet ihletendik, az őt nemsokára követendő anya' számára.

Miután, mint új barátneim hívék, elég verset, költeményt olvastam volna, annál inkább kívánák tudni ítéletemet, mivel gyanúba estem, hogy nem vagyok álruhába öltözött jesuita, hanem utazó író. Mondám nekik, hogy sokban sok igazat, valót és gyöngéd érzelmet, sok képzeletet és izlést találtam. Evvel azonban nem látszának meglegedni. Mindent egészen eredetinek és hasonlíthatatlannak kellett volna neveznem. Még kevésbbé tetszett nekik azon nyilatkozásom, hogy az amerikai költők sokban hasonlók a' német költőnökhöz. E' viszonylóság fölött kimondott saját véleményemnek, melyet eszélyesség és urbanitás sugának, mérsékleteért azonban kevés közönetet arattam részökről.

Örömet szólnám fel önt, hogy jöjön és ítéljen önmaga; csak hogy épen nem reménylhetem (vagy legalább nem tarthatok attól), hogy ön jöjön, jól tudván ön, hogy Americanak semmi mondái 's legendái; semmi dalnoki tusái (hébe-korba, de csak ritkán, mint mondják, egy skót minstrel jelenik meg dudával), kertei, semmi szőlőhegyei, csalogányai — és fájdalom, mit épen most tapasztalok, kályhái sincsenek.

P. S. (Beilage zur Allg. Zeitung. 1844. Nro 1. 12.) után.

F. S.

LITTERATURALI SZEMLE.

FÜVÉSZTUDOMÁNY.

Grundsätze der Botanik. Entworfen von Stephan ENDLICHER und von Franz UNGER. Wien, 1843. XXX. und 494. S. 8.
Ára hat for. e. p.

Nagyon czélszerű a' természettudományok' uj növekedését koronkint az egésszel kivonatban összefogni a' jelen állapot' ábrázolására; azonban kívánatos hogy ez mindég a' korszellem' valódi irányában történjek. Mi a' fűvészetet illeti, ennek irányát gyakorlati czélokra fordítani 's azt gyakorlati használat tekintetében kidolgozni méltán inkább igyekeznek mint eddigelé, holott különben a' theoretikai irányt, még gyakorlati tapasztalatokkal homlokegyenesti ellenmondásban is, gyakran czél 's süker nélkül vala szokás kiterjeszteni. Az itten felhozott hiteles írók' nevei, rendszeres munkálatai által jeles Endlicher, és több honcz- 's élettani buvárlatokról ismeretes Unger kezeskedni látszanak a' fűvészet efféle korszerű kidolgozásaért, sőt a' szerzőknek az előbeszédben törekvésökre vonatkozólag nyilvánított iránya feljogosít bennünket, vállaltuktól valami korszerűleg megnyugtatót igényelni, vagy legalább művök' bírálatában a' tudomány' jelen állásához illő mérleget használhatni, hogy láthassuk, mennyire követék a' tudomány' előlépteit általában, 's miként fogják fel annak irányát. — Legelőbb is e' munka' sorozatát és tartalmát emeljük ki röviden. Két részre oszlik, az első: a' növényeknek — mint egyéniségeknek — természetét, a' második: a' növényt mint egységet tárgyalja. Az első rész három könyvből áll: 1.) az elemi sejt-tan-histologia, anatomia — 2.) életműtan, organologia, 3.)

élettan. A' második rész' két könyvében: 4.) a' növények rendszerészetét, 's 5.) földleirási ismeretét adja elő. Megemlítjük mellesleg, hogy az egész munkának legnagyobb részét — 300 lapot — az életműtan teszi, az elemi sejt-tan alig 50, az élettan csak negyven lapot tölt be, a' növényi rendszerészet 's földleirásnak pedig 68 lap vagyón szánva.

A' könyv' külsejéről itélve, az inkább életműtan, vagyis: az átváltozás-tan (Metamorphosenlehre) köpenyébe burkolt műszótan (Terminologia) gyanánt tűnik fel, mihez függelékül még néhány rövid boncz- 's élettani rendszerészet- 's földleirási jegyzetek csatolva. A' külön könyvek' tartalmát közelebbről taglalva, a' szerzők az elsőben — histologia — eredetileg elemi életműveket vagy edényeket különböztetnek meg, melyek egyetemleg egymás mellé sorozott sejtekből származottaknak tekintvők. Szerzők a' sejtrendszer' alaplükködésüül az áthasonlítást és szívosságot (contractilitas) veszik; az edény-rendszernek a' tápnedv és külingerek' vezetését tulajdonítják, noha mind a' két rendszert koránsem életművek, hanem csak életműves elemek gyanánt nézik. A' második könyvben — életműtan — szinte eredeti alap-, 's másodlagos életművek különböztetnek meg. Alap életművekkül tekintik szerzők 1.) a' szárákat (Axen, Stengelglieder), és 2.) az oldal- vagy mellékműveket (Blattfortsätze). Másodlagos életművek — az alapéletművek — különféle helyezete által képezvők — : a' gyökér, törzsök, levél, virág, gyümölcs, mag. Gyökér és törzsök mint szárok teszik az első vagy központi, a' levelek a' körbeli életműveket. — A' harmadik könyv az élet-tant, vagy: az életműködések' ismertetését tárgyalja. Az életerőre vonatkozó némelly észrevétel után, itten a' sejt' munkásságáról van szó, mely — szerzők szerint — valamennyi lehetséges működést elvégzi, u. m. tápfölvételt, áthasonlítást, növekedést, szaporodást, elválasztást, hová még a' szívosság és ingerlékenység is járul. Szerzők a' növények tápanyagául általában a' szénsavat, huyagot és sokat tekintik, melyek vízben felolvadva átszűrődésnél fogva (endosmosis) a' növény által felvétetnek 's mint nyers tápnedv a' fában felszívárognak. — A' levelek a' nyers tápnedvet áthasonlítják — szerzők' vélelménye szerint. Ezen felírás alatt: Az elválasztási tüneteményekről — általános jegyzetek vannak a' mirigyekről, a' nélkül hogy azoknak különös szerkezetök, 's a' különféle elválasztékok szerinti különbségök érintetnek. A' melegség- 's légkifejlés, a' mozgás' tüneteményei, valamint a' külső elethatányoknak a' csirázásra gyakorolni szokott befolyása és a' magban ez alatt történő vegytani változások, a' növényélet' korszakai 's tartóssága csak futólag említettnek.

A' munka' második részében először a' rendszerészet jön szoba. A' szerzők itten tőlök elfogadott különböző növekedési

alakzatokra alapult növényrendszert állítanak föl. A' legfelső osztályokat az általok ugynevezett alapéletművek: Szárak 's mellék életművek — szerint képezik, 's ezeknek jelen vagy jelen nem léte különböztetni meg 1.) a' száratlan növényeket — (sejtnövények Thallophyta) melyeknek csak száratlan gombjok van. Ide tartoznak a' moszatok, zuzmók és gombák, 2.) a' száras-növényeket (Cormophyta, Stengelpflanzen), hová a' többi magasbb rendiek számíttatnak, melyek ismét három osztályzatra szakadnak: 1.) Acrobrya (Endsprosser), máj-mohok 's mohok, haraszok, lycopodiaceák, cykadeák. 2.) Amphibrya (Umsprosser), valamennyi valóságos egyszékűek, fűvek, pal-mák, liliomneműek. 3.) Acr amphibrya (Endumsprosser), valamennyi két 's sokszékűek stb. A' második rész' második szakasza a' növények' földleirati ismertetését tartalmazza, hol röviden de jellemzőleg adatik elő: a' külvilág, világosság, lég, nedvesség' behatása a' növények' elosztási módjára, a' föld' befolyása a' növények' elterjedésére, a' különböző föld-övek 's éghajlatok' viszonya az alattok létező növény-alakokhoz. Záraddékul a' növények' történetéről vagyis: az ásvány-növényekről 's a' növények' históriai kiterjedéséről nagyon szó.

A' könyvnek lényegi tartalmát saját összefüggésében kö-zölvén, néhány bírálati észrevételt teszünk felette. Általában könnyen ki lehet venni, hogy szerzőket az egészben ugyanazon elvek vezérlék, melyeken a' növények' belső és külső életmű-veinek újabb átváltozás-tanja alapul, saját elvök tehát a' belső életművezettség magyaráztában is — nem annyira élettani mint inkább alakítani — morphologiai; következőleg a' szerzők mind-azon hibáktól, melyek ama tan' lényegéhez forradvák, természetesen nem menekültek meg annál kevesebbé — minthogy némi közelkezetességgel ragaszkodnak ezen átváltozás-theoriá-hoz, mellynél fogva mindent, mi ahhoz nem illik, vagy mel-lőznek vagy eszképök' kedviért egészen ferdén alkalmaznak. A' mit tehát itten e' tudományos irányról mondhatunk, nem egye-dül a' szerzőket, hanem az egész irányt érdekli, melyet követ-nek. — Az átváltozás' theoriája külső-esetleges mechanismusra vezet, melly szerint minden készen van, ha az életművek vala-melly alakját egy másikból megmagyarázzák vagy lekövetkezte-tik, midőn azonban a' feltett alapéletmű maga támadása, 's mű-ködésében teljességgel titok marad. Így például azt gondolják, hogy eleget mondtak, ha sejtekből, mint feltételezett alapélet-műből, képezik valamennyi edényalakokat, vagy inkább ezen alakokat sejtekre vissza vezetik; itten a' külső alak' hasonlatos-ságai az egyedüli vezérlők, az összehasonlítandó alakok' belső különbségei pedig figyelembe se jönnek, annál kevesebbé az edé-nyek és sejtek működéseinek különbségei. — Az életműködési különbségek' tünetényei által maga a' természet nyilván kimu-

tatja a' sejtek és edények közötti különbséget; mert a' működések képezik az életművek' alakait, 's különbségök feltételezi az alak' különbségét is. Az élettani érdek tehát inkább az életműködések belső különbségében rejlik, miut az alakok' külső hasonlatosságáiban. Innen származnak azután ama' végtelen elenmondások az átváltozás' theoriájában az életmű- 's életműködésök tanja között. Ezen állítmány' igazolására a' jelen könyv minden lapja nyújt adatot, ha figyelembe vesszük; millyen életműködések tulajdonitanak a' szerzők az általok ugynevezett elemi-részek- 's életműveknek. Szerintök ugyanis az edények az áthasonlított tápanyagot viszik, a' sejtek a' nyers tápanyagot áthasonlítják (54 l.), holott más helyen ezt mondják: a' sejtek' élettüneteményei: felvenni külről a' tápot, ezt áthasonlítani, nevelni 's szaporítani, valamint különféle testeket képezni, a' miért is a' sejtnedv élénk mozgásra mutat (366—68 l.); de egészen magyarázatlan marad, miként vezetik az edények a' nyers nedvet, melyet a' sejtek külről felvesznek, 's miért vannak még edények is, ha az egész növény majd valamennyi életműködése sejteknek tulajdonítatik. — Tovább színte ilyen zavarba jönnek a' szerzők, midőn a' törzsöknek, mely edénnyel és sejttel egyiránt bír, csak a' nedv-vezetést, — a' leveleknek pedig — melyeknek ismét sejtjök is, edényök is van — csak a' táplálást 's légzést tulajdonítják (142. 380 l.), már itten megint nem lehet átlátni, mi céljok lehetne a' sejteknek a' törzsökben, 's az edényeknek a' levelekben. Illy sületlenségekre vezet a' belső életműveknek amaz átváltozás-tanja, ha nem tudjuk, mint kell életművet és működést összhangzatba hozni.

De tisztán gyakorlati oldalról tekintve e' tant, azonnal kiviláglik, hogy az homokon épült. Azt mondják, az elemi életműveknek eredetileg csak egy alakjok van, a' sejt, miből a' többi támad; de azt nem igen fejtik meg, hogy a' sejtek magok miként keletkeznek. Ha tehát kétségen kívül van, hogy valamennyi ugynevezett másodlagos életművek' növényi 's állati testben szakadatlanul újra képződnek, és a' képzettek örökké megújulnak, úgy erre új sejtek szükségesek. Honnan jönnek ezen sejtek? — Eredetiek, mondják, 's eredetöket figyelembe nem vesszük. Az élettan' ezen neme tehát csak akkor veszi kezdetét, midőn az élet-műség vagy legalább feltételezett elemei már készen vannak, olly formán: mintha házat építenénk már kész fa 's kő kellekekből, a' nélkül azonban hogy az építési anyagok hol 's miként — készítésére ügyelnénk. Holott a' növényélettannak ki kell mutatni a' sejtek' eredetét is, 's mihelyt ezen gyakorlati igényletnek meg akar felelni, akkor a' sejt-alaktan hajója azonnal zátonyra kerül; az egész élettani építészet megszünik, mihelyt az építési anyagot, a' sejteket, elvesszük. A' mit itten a' józan ész igényel, t. i. kimutatását az

életművek folytonos képződésének, az valóban tapasztalatilag is kimutatható; mert elfogulatlan észlelet által kitűnik, hogy életműves képződésben a' sejtek, soha nem eredetiek, hanem mindig csak másodlagos képletek. — Magában egyenlő de életműves tápanyaggal terhelt folyadékból legelőször magcsák 's tekecskek válnak le. *Tekecskek jelennek meg tehát eredetileg minden életműves képletben* 's jóval előbb a' sejt-képződésnél. Itten tűnik fel az életműves sarkiság' első ellentéte az anyagnak tekealakká összehúzódása és a' folyóság' kitágulása között. — A' tekecskek vonal-irányban szálagokká fejlődnek (mint a' himpor-'s ondóban) 's a' szálagok lemezszerűleg hárttyákká, 's csak ezután áll be a' hólyag 's sejt-képződés. — Jelen munkában az élettan olly röviden van tárgyalva, hogy az adott töredékekből nem lehet kivenni, mint képzelik a' szerzők a' növény-életműség' életműködéseinek összes belső folyamatát. Némelly élettani jegyzetek vannak a' boncz-'s életműtan közé szöve, melyek az élettanban megemlítetnek egyes pontokra vonatkozólag a' tápanyag, nedvfelszívás, légzés, elválasztás körül. Azon ellenmondás által, melly a' (külső vagy belső) életművek gyanánt tekintetni szokott részek feletti nézetek és ezen részek' életműködései között uralkodik, a' szerzők' előadásukban az élettannak mintegy akaratlanul is ingatag kezelésére szoritattak, 's csak e' tekintetből kiindult nézetektől megszabadulva 's a' természet' folyását szabadon követve, lehet itten a' természetnek megfelelő élettaura jutni. — A' rendszerészetről kevés mondanivalónk van: abban a' különböző növény-alakok felosztása nagy önkényre mutat, úgy hogy például a' máj-mohok és mohok nem csupán a' harasztok mellé, hanem még a' Cycadéákkal egy osztályba soroztatvák 's i. t. — Általában tekintve e' munkát, úgy látszik, hogy az, az alaktani magyarázatokra fordított minden szorgalom mellett is, legkevésbbé elégíthetné ki azon gyakorlati igényeket, melyeket korunkban a' tudományos füvészettől követelni jogunk van.

A' „Jahrbücher f. wissenschaftliche Kritik“ (1843 August. 33—37. sz.) után.

M. J.

Illustrationes algarum in itinere circa orbem jussu Imperatoris Nicolai I., atque auspiciis navarchi Friderici LÜTKE annis 1826, 1827, 1828 et 1820 celoce Seniavin exsecuto in Oceano pacifico, inprimis septentrionali ad littora rossica asiatico-americana collectarum. Auctoribus Prof. Alexandro POSTELS et Dr. Frannisco RUPRECHT. Petropoli, 1840. Typ. Ed. Pratz. VI. und 30. S. russischer Text. IV. und 24. S. lateinischer Text. 40 colorirte Tafeln, wobei 2 mit anatomischen Abbildungen, roy. fol.

Ezen munkában egy fűvészeti díszművet kapunk, valóban császárilag kiadva, mind nyomtatási, mind kömetzési szépségre, mind pedig az éetnagyságban lerajzolt tengeri moszatok (algák) színezetének csinosságára nézve. A' rajzok között a' természetzi helyszin körülményeinek kellő csoportozata által legfőkép' kitünik a' XXX tábla, melly egy újdon nevezett, igen ritka és gyönyörű színű moszatot ábrázol, neve: *Constantinea Rosa marina*, Constantin nagy herczeg, Miklós Czár fia és az orosz tengerészet' főnöke tiszteletére. Ezen ritka moszatot legelőször *Steller* fedezé fel Kamtsatka déli részén (lapatha fokon) 's később *Mertens* vala: mivel észak felé Sz. Péter és Pál révpart' közelében ismét feltalálta. Valamennyitől leginkább az által különbözik, hogy — noha csak 6 hüvelyk magas — faidomban elágazó törzsöket képez, mellynek ágai világos gümők által vannak eltagolva. Mindenik gümő egy tányéralaku, középett szártól átnövött levelet hajt ki, melly szélétől közvetlenül több szeletekre foszlik 's leveles virágzat tekintetű. A' legfelsőbb levélgyűrűn, az ágak hegyén, középponton láztik az össszesugorodott tőkocsán, kerekded vastagodás alakban, 's hasonló egy virágburoktól környezett gyümölcsbőtyökhöz, úgy hogy az egésznek egyszerű rózsza kinézése van, miért is ezen neve: *Rosa marina*. Ezen különös tengeri rózsának még két faja ismeretes: az egyik *Sitcha* szigetén, a' másik a' földközi tengeren. *Agardh* ezeket a' halymeniákhoz, *Greville* az ikidaeákhoz, sorozá, mivel színök és tekeidomu nemző életműveikre nézve ezekhez közelitenek; a' szerzők joggal saját fajra különböztetik meg.

Mielőtt e' munka' tartalmát közelebbről vizsgálnók, meg kell jegyeznünk, hogy ezen tengeralatti növényzet' anyagát legnagyobb részt az expeditio elhunyt természetbuvára, dr. *Mertens Henr.* gyűjté *Sitcha* (horfolki tengerszoroson) és *Unalashka* (aleuti) szigeteken, meg *Petropaulowsk* környékén (Kamtsatkában), a' társkiadó *Postels* tanár pedig még a' helyszinén egy sor rajzot készített a' természet után. *Mertens* már

1827. Octoberben közölt Kamtsatkából néhány töredéket az ottani moszatok virágzásáról, atyjához *Mertens* brémai tanárhoz — irt egyik levelében, melly az 1829. évi *Linnaea* 43. lapján nyomtatásban is megjelent, és a' jelen munka' előfutója gyanánt tekinthető. De ezenkívül a' szerzők' használatára még egy másik moszat-gyűjtemény is állott, mellyet a' megholt *Kastschky Sitcha*, *Unalashka*, *Aliaska* és *Kamtsatkából* hozott, és a' pétervári academia herbariumába igtatott; valamint *Baer*' közleményei nowaja semljai és az északi tengeren tett utazásáról — szinte becses összehasonlításokra szolgáltak. Ekkép' valóban a' szerzők képesek az orosz tengeri moszatoknak általában fűvésztani földleirását vázolatban kiadni, mi a' birodalom roppant kiterjedésénél fogva érdekes különbféleségeket nyújt, annál is inkább, mivel hogy ezen vállalat *Uwarow* orosz minister' hatalmas pártfogása által gyámolittatván, a' délamerikai forró égövön kívüli moszatvirány több rajzok által felvilágosíthataték.

A' szerzők bevezetésül azzal kezdik, hogy az orosz tenger alatti növényzetet négy külön tájra osztják fel. Illy megkülönböztetésre csak a' különféle tengeri moszatok pontosabban rendszerezett jellemzése által lehetett jönni. Akkor, midőn még Linnével majd valamennyi tengeri moszat ezen név alatt: gomba — (*fucus*) érteték, azt hívék, hogy a' tenger, egyenlő mérsékletnél fogva, kivételt teszen a' különféle tartományokban kifejtett növényzettől, 's hogy a' gombák mindenütt különbség nélkül elterjedvék. *Lamoureux* töré meg az ösvényt, midőn csak halála után megjelent munkájában (*Annales des sciences naturelles* P. VII.) azt törekvék megmutatni, miszerint a' különféle tengereknek épen úgy meg van tengeralatti saját növényzetök, mint a' szárazföldi tartományoknak saját virányaik. Így mutat az uj Holland' körüli tenger saját alaku moszatokat, mellyek' ágai levélszerűek lesznek (*Cystoseirák*), olyképen mint a' mezei virány' levéldoma tókocsányos saját ákaszalakainál. A' columbiai földközi tenger (mexikói tengerszoros), európai földközi és keleti tenger; perzsiai tengeröböl, veres, chinai és ochotzki tengerek — *Lamoureux* szerint saját vízalatti virányokkal biruak; mellyek ismeretét még *Bory St. Vincent* és *Greville* tetemesen bővíték. Valóban már kinézése sok gombának, — a' majdnem csak nagyító csővel látható florideákon kezdve, fel a' pálma és pizanszerű lamináriáig, az élőfa nagyságu délamerikai lesfonia fuscescens-ig, melly *Bory St. Vincent* leírása szerint 30 láb magas 's czombnyi vastag törzsökü, — továbbá a' csak vékony száru, de 500—1500 láb hosszú *Macrocystis pyrifera*ig, melly csak léggel tölt hólyagos levélszár duzzadásainál fogva tartja fenn a' vízszínen lebegve roppant törzsökét, mint a' *Trapa matans*, — mondom már ki-

nézése sok gombának olly különféle, hogy csak külsőleg kellett a' jellemző bélyegeket megkülönböztetni, hogy általok a' különféle tengereknek saját családi csoportozatait megismerjük. Efficie megkülönböztetés az érdeket még az által is neveli, hogy nem csupán a' különböző alakok, hanem a' tengeri moszatok' hasznos tulajdonságai is figyelmet vonnak magokra. A' tengeri moszatok' tápláló kocsonyájából a' tunkini fecskék fészket készítenek, a' *Durvillea utilis* Délamerika' nyugoti partjain néptápszer, valamint Anglia, Irland és Svédhon partjain az *Alaria esculenta*; a' *Rhodomenia palmata* Europa' északi részein a' legkapósabb takarmány; a' *Gracilaria tenax* pedig üvegszerű átlátszó növényi enyvvet nyújt, mit a' chinaiak papiroskészítésre, selyemkermék' keményítésére használnak, mint az angolok a' caragai mohot (*Chondrus Crispus*), melly tápszérül is szolgál. Mindezen és sok egyéb hasznos tulajdonságok (a' *Ch. filum*, *Macrocystis pyrifera* kötél gyanánt 's fontművekhez használható) még becsesebbé teszik előttünk a' tengeri moszatok alakainak és szétterjedésének tanulmányát, 's ez oldalról is nagy érdeket igényelnek a' *Lamouroux* által kiemelt és itten bővebben megismertetett moszatvirányok. Virgil' „projecta vilior algá”-ja mai moszatismeretünkre többé nem illik. A' szerzők által leírt tengeralatti tájak elkülönözése tehát eléggé mutatja, mennyire megérték feladásukat.

Első táj, mellyet szerzők megkülönböztetnek, a' fekete tenger, az azowi meg kaspi tenger együtt. A' *fekete tenger*' moszatainak ismerete részben már *Lamouroux* munkája által előkészítetek, ki a' *Durville* által Franciaországba hozott fajakat 1822. közrebocsátá. Mintegy 40 faj találtatik itten, nagyobb részt Ulvaceák; valóságos gombák igen gyéren fordulnak elő 's ezek is satnyák, kicsinyek; még az adriai tengeren olly közönséges *Fucus vesiculosus* is hiányzik, valamint a' csak hideg vízben termő nagy *Laminariák* is. Egy forró égővi faja van: *Caulerpa prolifera* (Suchum-Kale mellett.) — Egészen más-kép van a' *kaspi tengeren*, honnan *Lamouroux* még egy fajt sem ismert, noha még *Georgi* többet elhozott magával (*F. aphyllanthus*, *scoparius*). A' holt tengeren szerfelett kevés moszat tenyészik, mert — Szerzők helyes megjegyzése szerint — vize majdnem egészen édes. *Goebel* szerint ugyanis ezer részben csak 6 szilárd rész foglaltatik, holott a' fekete tenger vizében 18—20, a' nagy Océánéban pedig 36—38 szilárd rész jut ezerre. —

A' második moszattájt a' keleti tenger' partjai képezik, különösen Kur-, Iiff-, Esth-, és Finnland körül, az 56°—60° között és túl. A' keleti tenger nem sokkal több sós alkatrészekkel bir, mint a' kaspi tenger. *Marcet* szerint csak 6, 5 szilárd rész esik ezerre (*Pfaff* azonban 11. 8=1, 18 procentre teszi).

ezért moszatokkalsem igen bővelkedik (*Fucus vesiculosus*, *Dem. viridis*, *Scitosyphon erect.* majdnem egyedül); a' finnlandi öböl vize édes, miért is csak édesvizi moszatok találatnak benne.

A' harmadik orosz moszattáj az északi jegestenger, Lapp és Finnlandtól kezdve északi Szibíria hosszában egészen a' Behring-útig. Csak a' tulajdonképi Oroszországhoz közel fekvő nyugoti rész ismeretes némileg. Ezen tengerek' sőtartartalma olyan mint az oczeáné; úgy látszik tehát hogy a' növényzet jellemét a' légmérseklet alacsony foka határozza meg. E' vidékek' moszatainak ismeretét különösen *Baer* törekvéseinek köszönhetjük nowaja semljai útjában. *F. vesiculosus*, *F. serratus*, *Ch. filum* mindenütt előfordúlnak. *Furcellaria fastigiata*, *Rhodomela subfusca*, *Sphacelaria cirrhosa* csak Finn és Nordland körül tenyésznek. *Laminaria saccharina*, *digitata*, *Alaria esculenta* a' lapplandi tengerpart körül mindenütt tenyészik, 's itten a' népnek tápszerűl szolgál; de Nowaja Semlja táján nem találatik. Némelyek csak Lappland' északi részén, mint *Laminaria Baerii*, *L. apoda* (új faj), *Fucus distichus*, *Iridaea edulis* 's m. — *Fucus ceranoides*, *f. canaliculatus*, *Polysiphonia nigrescens* csak a' fehér tengeren; — *Sphacelaria heteronema* (új faj), *Callithamnion pluma*, *Bangia laminariae* csak Nowaja Semlja körül tenyészik. Az orosz jegestenger keleti részén a' tengeri moszatok száma a' szerint fogy, a' mint a' hideg nagyobbodik; mind a' mellet *Laminaria sacch.*, *Fuc. vesiculosus* a' kari tengeren még mindig találatik. Amerika északi vidéke (Grönland) mutathat elő néhány moszatot, melyek északi Oroszországgal közösek, de vannak Grönlandnak egészen saját moszatai is, mint: *Porphyra miniata*.

Az orosz tengeri moszatok negyedik tája a' csendes tenger északi részén nyúlik el: az ochotzki öböl, és a' kamtsatkai tenger (Behring tenger), leginkább az aleuti és kurili szigetek körül. Ez közelebbi tartalma a' jelen munkának. Az aleuti és kurili szigetek határai a' csendes tenger hidegebb részének 's itten főleg ezen rész moszat-virányai vizsgálatnak. *Agardh* eddigelé 1822. évig csak 21 fajt ismert. A' szerzők mindössze 102 fajt említenek, közöttök 47 ujat. Ezen moszatvirányok' fő jellemét a' csöves és lyukacsos levelű alakok képezik: agaroidéak, gastrokarpeák, ulvoideák, igen sok gyönyörű színű *iridaea*; és *dümontia*. Az északi és angol-atlanti tenger 270 faja közül az északi csendes tengerben csak 34, 100 északi moszat közül csak 25 fordul elő, úgy hogy a' moszat-virány inkább az északi tájakéihoz közelít, mivel az e' táji tenger hidegsége is meggyez, mi olly nagy, hogy a' jégpáncél az ochotzki tengeren Majus és Junius közepe előtt fel nem enged. — Leginkább átfürkészett vidékek: a' petropaulowski rév, Sitcha és Unalashka szigetek, mert ezek a' közönséges hajóállomások. Az említett 102

moszat faj közül Petropaulowskra körülbelől 50, az új archangelski gyarmatra (Sitcha) 38, Unalaszka szigetre 25 faj esik. Petropaulowsk környéke azonban jobban meg van vizsgálva mint az amerikai állomások.

A' jelen munka' képekbeni előadását még egy kissé terjedelmesebben taglaljuk. Az új archangelski révpárt körüli vizalatti virány egész arcát *Posselt* prof. az „*Algarum vegetatio*“ című legelső táblán igen helyesen ábrázolja egy képzetű oldalkép alakban, melly mint tengeralatti tájkép szép szobaek lenne. E' kép a' *Martius* által a' braziliai virány' felvilágosítására kiadott mellé helyezendő, 's dicső tekintetét nyújtja egy moszaterdő alaki és nagyság' viszonyainak, az ottan találtató moszat mezőkkkel együtt. Mélyen a' fenéken, de szép veres színe által kitünőleg látható a' kopony formán redőzött *Iridaea Mertensii*, 's valaminel magasabban sziklán ülve a' virágozni látszó *Constantinea rosa marina*. A' széleslevelű lyukacsos *Agarum* fajak, a' szinte lyukacsos inkább legyező idomban szétterjedt *Thalassiosiphillák* egyetemben a' *Fucus vesiculosus*-sal a' csalitot és cserjét képezik. Ezeken felülemelkedvők a' hoszu levelű *Laminariák* mint hajózáslók, és az inkább bokrosan szétágazó *Macrocystis* fajak levélszár-hólyagaikkal, közben a' mankolábú *Alariák* nyulnak fel óriásilag, különben csupasz száraik körül különös levélbokraikkal, 's mi talán legnevezetesebb, a' *Neoreocystis Lütkeana*, fonálidomu — de különyszerűen hoszu, felül egy nagy hólyaggá duzzadó szárával, mellyen levélbokr fejlik, dül az egész moszat sűrűségeen keresztül 's felterjed egészen a' tenger tükréig. — Az utóbbi moszat' különös alakja, valamint roppant nagysága által a' norfolki tengerszoros vízalatti növényzetét sajátzerűleg bélyegzi. Ezen moszat, olly sűrű erdőt képez egészen a' tenger felszinéig, hogy apró ladikok egyik szigettől a' másikhöz nem hatolhatnak keresztül. Az oroszok ezen *fucust* régóta ismerik e' név alatt „vidra kápuszta“ (*Bobrowaja kápuszta*), mivel t. i. a' tengeri vidra (*Lutra marina*) az általa képezett sűrűségben szokott nyugodni; csak 1827. évben ismerteté meg *Mertens* fűvésztanilag. Érett állapotban 100 lábnaál hoszabb 27 lábnyi levelekkel, a' nélkül hogy a' száruk 2½ vonalnál vastagabbak lennének, de felül mégis buzogányalakban hólyaggá duzzadó része 4—6 hüvelyknyire megvastagodik. Tavaszkor ezen moszatnak nyoma sincsen, mert őszi zivatarok által széttepetik, 's nagy tömegekben partra hányatván, ottan elrothad. Olly gyors növése van tehát, hogy óriási nagyságát egy nyár alatt eléri, szint illyen gyors növések van a' többi tengeri moszatoknak is. —

Az 1—6 táblán *Laminariák* másoltatvák le Délamerika nyugoti részéről. Ezek többnyire óriási alakuak: *Durvillea utilis*, *Lessonia fuscescens*, *L. nigricans*, *Macrocystis pyrifera* és angu-

stifolia, közülök az utóbbiak igen elvannak terjedve a' forró égövi tengereken, de az északi csendes tengeren is találtatók. A' *M. augustifolia* különösen nevezetes rhizomája képezése által, mivel csak a' *Laminaria bifida* mutathat ehhez hasonlót. — A' második táblán a' szerzők egy délamerikai moszatot rajzolnak le, ezen név alatt *Eklonia buccinalis* (*Eklonia* Horn.). E' moszat — köztudomás szerint a' jó reménység fokáról való, ők azonban a' példányt, mellyről a' lemásolás történt, egy chili moszat-gyűjteményben találák; csupán a' felső levélbokr ábrázoltatik, a' csöves szárról leszakítva. A' szerzők elismerik ugyan, hogy e' másolat Linné és Turner' rajzától eltér, mivel az *F. buccinalis* leveleinek szélén találtató, Linné által ugynevezett *pinnák*, itten csak mint fogak mutatkoznak, — s azt hiszik, hogy magán a' jóreménység' fokán is fordulnak elő efféle különbségek, sőt gyanításuk szerint, *Bory* a' maga flabelliformis laminariaját helytelenül különböztette meg a' jóreménység' fokán tenyésző *L. buccinalistól*. Azonban a' valóságos *Fucus buccinalis* felől egyedül *Hornemann* adhat felvilágosítást, ki 1828. egyenesen a' jóreménység' fokáról kapott *Eklonia* példány szerint adá rajzát és leírását, valamint az általa felfedezett némi különbségről ezen fajt: *Eklonia* — szinte ő állítja. (Om *fucus buccinalis* Linn. af. F. W. Hornemann, Prof. kiöbenhavn 1828. c. tab.) A' szerzők hivatkoznak ugyan *Hornemann* értekezésére, de mindamellett kétséges, hogy a' Hornemann-féle másolatot látták, mivel a' különbség első pillanatra kimutatta volna magát; *Eklonia* — nem' lényeges jelleme: a' levél-széleken két sorban váltva ülő, hoszas párnaképű, magvakat rejtő, mirigyek. A' levelek ezen mirigyektől úgy néznek ki, mintha meg volnának keményen gerebenezve vagy fészülve. Különben ezen magrejtő mirigyek valószínűleg a' Linné *pinnái*. *Hornemann* fajbélyeg gyanánt tekinti: a' csőalakú, felül buzogánykép megduzzadt szárat, melly tollagos lemezekre szétterül s mindkét oldalon megvékonyodott levéltollat visel. Ez csak akkor világos, ha a' rajzot látjuk, mert a' levélosztalék inkább czafatos, mint tollazott. De a' főjellem, a' magrejtő mirigypárnak, egészen hiányzanak az itten *Eklonia buccinalis* gyanánt lerajzolt növénynél, és a' kiemelt szél-fogak a' valóságos foki növény szél-mirigyeitől annyira különböznek, hogy amazt mégcsak az *Eklonia* amerikai fájának sem lehet tartani, hanem egy egészen külön növényfajnak tekintendő. További botlások' kikerülése végett tehát különös figyelembe ajánljuk *Hornemann*' értekezését, annál is inkább, mivel *Linné* növényi rendszerének *Murray* és *Sprengel* által eszközölt későbbi kiadásában a' *Fucus buccinalis* határozata teljességgel helytelen, mit kétségkívül annak kell tulajdonítani, hogy ezen plánta az európai herbariumokban felette ritka.

A' 7—38 táblán a' csendes tenger' saját moszatai vannak lefestve többnyire természeti nagyságban, összesen 43. Az északi csendes tenger' moszatainak valamennyi ismeretes fajtát rendszeresen összeállítva adják elő a' szerzők, különösen *Greville* felosztását követve. Röviden áttekintjük 1., *Laminariák*, a' moszatok legnagyobb óriásai. Ide tartozik 2 *Lessonia*-faj, *Macrocystis pyrifera* és *tenuifolia*, *Nereocystis Lütkeana*, 9 *Laminaria*-faj, 3 *Alaria*. A' levélhasadásnak azon nevezetes neme, melly az aljától a' hegye felé történik, a' *M. tenuifolia* és *pyrifera* (VI. VII. táb.), *Lessonia nigrescens* (IV. táb.), *Nereocystis Lütkeana* (VIII, IX. táb.) példányain mindenütt természetihven van lerajzolva, a' kifejlődés' fokain keresztül. 2.) *Agaroidéák*, különös alakuk, majdnem rosta gyanánt lyukacsos levelekkel; ezen képződés a' nős virágu növények közül csak a' *Hydrogotton*nal közös. A' lyukak rövid repedések által támadnak a' levélerek között, tehát rendszeren állanak sorban. Ide tartoznak: a' csiga alakban tekert törzsökű *Thalassiophyllum Clathrus*, 3 *Agarum* faj, egy *Costaria* (18—24 táb.). 3.) *Fucoidéák*, apró inkább haraszt-nemű alakok, paizs-idomu gyökérrel, a' mérsékelt égöv alatt othonosabbak. *Fucus vesiculosus*, mi valamennyi tengeren előfordul, itten hólyag nélkül. 2 *Cystoseira* faj (24, 25 táb.) 4.) *Sporochnoideák*, apró ágas, sokszor czérnaszálidomu alakok, a' hideg tengeren othonosak. 2 *Desmarestia* faj, egy *Desmia*. 5.) a' *Floridéák* sokalaku osztálya — elkülönözött nemi életművek, valamint szép színezet által kitünő; ide tartozik: 2 *Rhodomela*, 2 *Odonthalia* (27. 28 táb.), 2 *Delesseria*, egy *Wormskiolidia*, egy *Hymenema*, 2 *Rhodomenia*, egy *Microcladia*, 2 *Ptilota*-faj (29 táb.). A' többiek között csak ezt említjük meg, hogy a' *Chondrus crispus* (caragai moh) itten terem. 6.) *Gastrocarpeák*, a' már fenebb említet szép *Iridaeák*on kívül ide tartoznak a' különös tömlő és zacskóalakú *Dumontiák*, mellyek közül a' *D. hydrophora* zsenge korban vízzel van tele, mi nyomás által kilövédik. A' *Chorda filum* a' *Soranthérával* külön családba állítatik névtelenül. 7.) *Zonariák*, kicsiny, kiváltképen forróégövi alakok, mellyeknek részei többnyire középlő rétegekben nevedednek; egy *Padina*, 5 *Corallina*. 8.) *Siphonéák*, csőalakú fonalak a' conservákhoz hasonlóak: *Codium tomentosum*. 9.) *Ulvoidéák*, 2 *Porphyra*, 5 *Ulvea*, egy *Enteromorpha*. 10.) *Ectocarpeák*, egy *Cordaria*, egy *Cladostephus*, egy *Ectocarpus*. 11.) *Ceram-iák*, 2 *Ceramia*, 2 *Polysiphonia*. 12.) *Conservaceák*, vízfonal — 3 faj.

A' két utolsó táblán a' tengeri moszatok belső szerkezete és nemző életműveik *microscopicus* bonczatani rajza van. A' szerzők következő magyarázatot kapcsolnak mellé a' moszatok' életmütanáról. A' moszatok' eredeti allománya homogen növényi

kocsonya, mi még később is sejtszövet közötti állományt képez, melyből új sejtek és fonadékok támadnak. Ezen kocsonya a' sejt-likakat betölti, 's általában többeknél legnagyobb tömegét teszi a' moszat-állománynak. Mint elemi életművek képződnek később a' sejtek és fonadékok (szerintünk: tömlők), melyek' egyesüléséből támad az egész szöveg. Szerzők szerint meg kell különböztetni a' vékony és vastag lemezű sejteket; az eredeti sejteket a' kocsonya tömeg' üreibe; a' diploét, a' Dumontiák velős üreibe, hol az ugynevezett sejtszövet közötti sűrű állományban ismét sejtek képződnek. Ezen képletek' különféle fajokban, a' kifejtett állapot' tünetényei szerint természetihven rajzolva, de a' kifejlés' története világossá tette volna a' képletek' átmenetét egymásba. Nem lehet kivenni, valljon a' képletek száraz plánták vagy pedig friss példányokról vannak-e levéve. A' vastag lemezű tömlők igen jól megmaradnak a' megszáradt — főkép nagyobb 's keményebb faj — gombákban is, és a' sejtlikak sokakban, különösen a' Florideákban, nem csupán a' Durvilleában, mint a' szerzők vélik, — szépen láthatók. A' gyengébb részek és finomabb képletek' szövege száradás által nagyon változik. A' szerzők a' vastag lemezű sejt szövetben soha nem jelelik ki a' sejtfaalak' határait, honnan azt lehetne gondolni, hogy nagyobb részt száraz példányok után vannak rajzolva, mivel friss növényekben a' határok, habár nem mindenütt könnyen is, világosan kivehetők; egyszersmind kiviláglik az is hogy a' sejtszövet közötti állomány a' vastag sejtfaalakhoz tartozik; ha közöttök még új sejttömlők nem képződtek. Érdekes, hogy Rhodomenia jubatában különösen a' keményítő jelenlétét a' szerzők iboló által megmutaták.

A' szerzők szigorú vizsgálat alá vevék a' moszatok' nemző életműveit. Ezek' meghatározásában egyébiránt gyakran eltérnek *Mertens'* előadásától. Így például *Mertens-Macrocystis pyrifera'* friss példányán tett fürkészései szerint — azt mondja, hogy a' nemző életművek helye a' levélállomány fésűidomú daganata, közvetlenül a' hólyag felett, melly daganat barna színe által kitűnik. A' szerzők ellenben a' tönk (strunk) központján levő barna fonalakat tartják a' *Macrocystis'* nemző életműveinek. Kíváncos volna ezen eltérések' okait meg tudni, annál is inkább, minthogy itten a' vizsgálat' tárgya bajos. — Azonban a' szerzők buzgón és tehetségig teljesíték feladatukat, mert a' rendelkezések alatt álló dús anyagot a' tudomány' gyarapítására fordíták. Ismereteink' tágulása által mindég új vágyak ébrednek fel bennünk, 's már ez magában — nyereség.

D. SCHULTZ C. H. után (Jahrb. f. Wiss. Kritik, mart. 1842. Nro 45. 46.).

M. J.

Lehrbuch der Pflanzenkunde in ihrer Anwendung auf Forstwirtschaft, für Forstleute, Landwirthe und Freunde der Botanik; bearbeitet von Dr. THEODOR HARTIG, herzoggl. braunschweig. Forstrathe und Professor etc. I. Abtheilung: *Vollständige Naturgeschichte der forstl. Culturpflanzen Deutschlands*. Mit 25 illuminirten Kupfertafeln in 3 Heften in Quart. Text 50 S. — Berlin, *Förstner*, 1840. Ára az egész munkának 90 frt. e. p.

Ezen egész munka három részben jelenne meg. Az *első* az *erdészeti növények teljes természetörténetét* — erdészeti szempontból; a *második* az ugynevezett *erdei-dudvák* (Forstunkräuter) *természetörténetét 's végre a' harmadik az általános erdészeti füvésztant* (a' fanövények boncz-, vegy- 's élettanát) tárgyzná. Szerző szerint: a' magyarázat a' földolog, a' rajzolatok pedig ennek csak alárendelvek. — Ebbeli szándékát igen helyesljük, csakhogy azután a' „szegény erdészek“ javára foganatosította volna is szándékát egész munkáján keresztül. Valóban sajnálni kell azon erdészeket, kik az erdei fákat és cserjéket rajzolatokról ismerik, de még inkább sajnálandók az erdők, melyek ilyen erdészek' gondviselése alá bízvák. Erdésznek szakbeli ismeretét természetből kell közvetlenül meritnie; rajzolatok legfeljebb csak olyan növényekről kellenek, melyeket közvetlenül nem szemlélhet. E' tekintetben az erdészeti növények hü rajzainak gyakorlati 's tudományos becsét koránsem tagadjuk, hanem inkább teljesen méltányoljuk. — Az eddigelé megjelent 3 kötetben 25 tábla vagyon t. i. 23 fa-faj és két táblán boncz-tan; a' fafajok: *Pinus Austriaca*, *P. Cembra*, *P. Strobus*; *Corylus Colurna*, *Ostrya vulgaris*; *Pinus excelsa*, *sylvestris* 's *pumilio*; *Larix europaea*, *Abies pectinata*, *Taxus buccata*, *Juniperus communis*; *Corylus tubulosa*; *C. Avellana*, *Quercus cerris*; *Q. pubescens*; *Q. pedunculata*; *Q. robur*; *Castanea vesca*; *Fagus sylvatica*; *Carpinus betulus*; *Alnus glutinosa*, és *A. incana*.

Nem hallgathatjuk el itten — egyenesen erdészeti, de tisztán tudományos szempontból is abbéli ohajtásunkat, miszerint szerző — ha már uj 's művelésre méltó fanemet akart felhozni — bár a' *Pinus Laricis*' hü rajzját közölte volna; e' fa Olaszhon' hegyeit 's szigeteit ékesíti, növés- 's szépségre nézve hasonfajait felülmúlja, 's nálunk talán könnyen meghonosulna. Nem különben a' *Corylus Colurna* helyett, — melly tulajdonkép ugyan Ázsiából került Európába 's nálunk talán disz-, de nem erdei fa lehetne, — inkább más művelésre méltóbb fajt szerettünk volna lerajzolva, az *Amentaceák* közül, p.

o. a' sebesen növekedő 's sokfélekép ajánlatos külföldi nyárfák (Pappentarten) valamelyikét. — A' mi a' munka rendezetét illeti, ism. ezzel sincsen egészen megelégedve. Sz. maga is érzi, hogy „különösnek kell tetszeni, mikép az általános növényismeret, t. i. a' növények' rendszerészete, boncz-, vegy- 's élet-tana a' munka' végzetét teszi, nem pedig — a' rendhez képest — az egyes példányok' rajzait előzi meg 's az előbeszédben ezen eltérését a' rendtől azzal ügyekszik mentetgetni, hogy csak ek-kép — t. i. a' leábrázolt külső növényrészek közötti hézagoknak boncz-tani rajzokkal betöltése által — lehetett több boncz-tani réznyomatot *elkerülni*, tehát a' munkát *olcsóbbá* tenni; ezenfelül pedig tudományos tekintetben sem czéliránytalan a' különös (részletek) ismeretét (tehát a' rajzokat) az általános ismertetés (tehát rendszerészet, boncz 's élettan) elébe bocsátani. — Bizonyára nagyobb köszönetet érdemlendett szerző, ha az erdészeti művelés és használat ismertetését élet-, boncz 's vegytani elvekre alapítva, saját rendszere szerint, mindjárt a' lerajzolt fanövényekhez kapcsolta volna. — E' táblákról még azt kell megjegyeznünk, hogy azok mint függelékek a' töle-velű-fák, — (Nadelhölzer) boncz-tanához — czimezvék, tehát a' főrajzokat még ezentul várhatjuk, mi ismét tanusítja a' rendezet' czéliránytalanságát, mert hiszen a' függelékek nem elől, hanem hátul szoktak állani. — A' magyarázat ezen három kötetben a' sz. rendszerén és a' tölelevelű-fák (Nadelhölzer) — általános leírásán kívül, csupán három faj, u. m. a' fenyő-, jegenye-, és veresfenyő' különös leírását tartalmazza. A' bevezetésben sz. rendszerét közli, melly szerint a' némethoni erdei növényeket (hova azon *idegen* fafajokat is számítja, mellyek némethoni erdőkben művelésre érdemesítetnek) osztályozni akarja. — Hogy sz. más fűvészek' példájára a' fanövényeket természeti családok szerint osztá fel, általán véve nem rossz-juk; de hogy a' thuja-nem, 's különösen a' tiszafa (Taxus) és fenyő a' tölelevelű-fákhoz számítatik, a' Linneféle fenyőfa nagyon természetes neme pedig több nemekre osztatik fel, sem tisztán tudományos, sem erdészeti tekintetben nem helye-selhető. — Mert a' régi nemeknek szüntelen újabbakra felosz-tása, teljességgel nem látszik a' tudományt különösen előmoz-dítani; az erdészre nézve pedig (ki tömeg 's nem alak szerint akar termesztetni) semmi érdekl, hanem inkább nehézséggel jár. Ezért kívánná ism., hngy az erdei fák mindenkorra állan-dó családokra (p. o. tölelevelűek, tölgy, juharfa sat.) osztályoz-va, nem 's faj szerint, a' már bevett fűvészi nevezetekkel tu-dományosan leiratnának, 's azután jövőre minden újabb osztá-lyozat 's hason nevezet pótlék gyanánt — hozzá mellékeltetnék. Akkor az, mit természet 's gondviselés egymással egyesített, mindenkor egymás mellett is maradna; a' felséges 's sajátzerű

fenyő után az erdőgazdasági kezelésben nem következnek az erdészetre nézve ellenséges-silány gyalogfenyő az amerikai thujája pedig a' külföldi erdei fák hasztalan művelését kedvelők számára szinte természeteti helyén maradna. — Épen így áll a' dolog az erdei robárookra nézve is, pedig ezek ismerete minden erdésznek nélkülözhetlen. Ezeknek állandó névjegyzéke szinte nagyon szükséges, különben a' boldogtalan erdész tanulmányait 's buvárlatát ellenségei irányában mindannyiszor kénytelen megváltoztatni, valahányszor az entomologusok rendszeröket módosítani kedvet kapnak. — Sz. legelőször a' tölevelűek' családjáról értekezik; virágzás, gyümölcs, mag, törzsök, gyökér 's levél képlődés szerint általában, 's mindenütt a' hozzá csatolt jeles rajzolatokra vonatkozik. Az általános leírásban (11—16 l.) minden előfordul, a' mit eddigelé a' tölevelű-fák belső és külső szerkezetéről tudtunk, bővítve a' szerző saját tapasztalataival 's az említett rajzok által felvilágosítva. Épen úgy van, mint kívánjuk, hogy az előbb említett facsaládok általános tárgyalatnak, mert egyedül ekkép lehet erdészeti kezelést 's jövedelmezést tudományosan megállapítani. A' tölevelű fák közönséges tulajdonságaiknak leírása után, sz. a' külön fenyőfajokra, névszerint a' fenyő, jegenye és veresfenyő leírására megyen által. A' virágzás, gyümölcs és mag, csemete, ennek növése 's kifejlése törzsök- 's gyökerekre, sat. szétterjedése 's talajja, művelése, használata, ellenségei, betegségei és irodalma, 's még sok minden tárgyalatik alaposan, tisztán tudományos és gyakorlati szempontból 's a' rajzolatokra vonatkozólag.

Még egyet kell az egész munkát illetőleg megemlitenünk; sz. idegen tárgyakra téved 's túllépi a' határt, melyet művének alaprajza szerint enmaga tűzött ki, a' nélkül — hogy mindamellett kimerítőleg értekeznek. Ezért rendkívül hosszás, töredékes 's némileg rendetlen, mivel nincsen benne tudományos egység. — Sz. a' növényismeretről erdőgazdaságra alkalmazott kézi könyvet akart írni; mi igen helyes vala — 's szabad tér nyílt előtte nemcsak minden fa növényről külön — egymiségg gyanánt — hanem viszonyaikról társadalmi állapotban is erdőfűvészi és erdőgazdászati tekintetben kimerítőleg értekezni. A' tárgyalás e' két nemét egymástól el lehetett 's kellett volna választani, mert mind a' két állapotnak egészen különböző befolyása van a' növénynek élete- 's kifejlődésére; az első vagyis: szabad állapotban — a' fa egészen saját erejéből, a' reá külről akadálytalanul befolyó élet- 's ingerhatányok segélyével fejlődik ki; az utóbbi — vagyis korlátolt állapotban — erdőben helyzete 's kifejlése egészen más; itten befolyások 's eredmények fordulnak elő, melyekre szabad állapotban gondolni sem lehetett. Itten egyik fa — habár egyfajú is — a' másokra kú-

szik fel; egyik gyökér a' másikkal fonódik össze; lombok terebélyesednek egymásba; sajátságos erdei légkör, föld- 's nedvkeringes támad; minden felfelé törekszik, hol lég és világosság terjed el; a' mellékágak elhálnak 's a' törzsök sokszor felseges oszloppá idomul, míg szabad állapotban közönségesen számtalan mellék gallyakra oszlik sat. — Ha csekélyet nagy szerűvel összehasonlítani lehet, szintilyen viszonylást látunk az ember magán és társadalmi állapota között; csak társas életben fejlenek ki mindazon számtalan sajátzerű viszonyok, melyek a' statust jellemzik. — Ennyire kell vala szerzőnek is kézikönyvében mennie, 's fát az erdőbe követvén ottan megmutatnia, mi leszen azokból társas állapotban; azután állította volna azokat az erdőgazdászati, vagyis: erdész eleibe, megmutatván neki, mit csinálhat belőlök, miként bánhatik velek 's mint használhatja azokat tudományának szabályai szerint. Ekkor adhatott volna érdekes felvilágosítást e' kérdés felett: Valljon a' fanövények szabad vagy korlátolt állapotban fejlenek-e ki legtokéletesebben? —

Sz. azonban tovább ment, 's a' veteményes kertből egyszerre az erdőbe lépett; belevágott a' valóságos erdőgazdászathoz, mely szabályait 's következőleg eredményeit nem csupán a' növények' természetére, hanem tér 's időbeli, természetudományi stbeff. viszonyokra építi; szóval olyan dolgokról beszél, melyeket valóban elvégre nagyobbbrészt vissza lehet vezetni a' növények' természetére, de melyek mégis, mint már fenebb említők, megfejtésöket nem egyedül az erdőfűvészetből, hanem mathematicai, természetani, statusgazdászati sat. elvekből is merítik; tehát az erdőgazdászati sajátlagos anyagát képezik, mely még eddigelé ilyen kiterjedésben az erdőfűvészethez soha nem kapcsolaték. — Ha ekkép akarunk haladni, ha mindent egy főelvhez — a' tudományt egy fonalhoz — kötjük, nem látjuk által, miért nem értekezett szerző terjedelmesen még az erdészeti műtanról is, p. o. szénégetésről, szurok jövedelemről sat.; hiszen mindezek erdőhaszonhoz tartoznak; vagy ha talán ezek a' vegytan' tárgyalása alatt fordulnának elő, miért nem közlött erdőbecstant (Forsttaxationslehre) hiszen ez koronázná meg elvégre is az erdőgazdászati. — Véleményünk támogatására csak a' következő példát idézzük. A' 27-ik lapon a' badeni erdészeti igazgatóság közleményei szerint van egy jegyzék (fenyő és jegenyéből álló) korlátolt erdőségek' faterménye feletti tapasztalatokról; a' mint a' talaj igen jó, jó és közép-szerű. Ezen összehasonlító termési viszonyok az erdőgazdászatra nézve bizonyára igen érdekesek, noha azokat még e' szempontból is csak óvatosan lehet elfogadni; mert e' viszonyok bizonyos kor, hely, földvegyület 's erdészeti kezelésekre vonatkozván, az éghajlat 's fekvés' befolyásai tekintetbe sem jön-

nek, — tehát azonnal változnak, mihelyt a' rájuk befolyó okok változtak. Azonban e' termési viszonyok mindenkorra állandók; a' fenyő, jegenye, tölgy, bükk sat. *természetéhez képest* mindég egyenlőn teng 's fejlík ki, legyen bár földje igen jó, közepszerű vagy rossz; az *innen* (a' földminéműségből) eredő különbségek az erdő gazdára mint *ilyenre* fontosak, de nem a' *fűvésze* nézve, ki — a' mennyire érdekében fekszik — már ismeré ama' különbséget, — 's épen ezért említők fenebb, hogy a' fűvész az erdőnövények társas állapotbani életét az erdész kezei közé vezesse, hogy ez erdészeti munkálatait ahhoz képest intézhesse. — Ism. nem tagadhatja, hogy sz. eddigi közleményeiben, sok jeles részint saját, részint mások' tapasztalatait foglalta az általa leírt és lerajzolt fanövények' élet-, kül 's bel szerkezete felett, különösen a' közlött két boncz-tani tábla és az egyes növényrajzok mellécsatolt *faedények*, a' szerzőnek e' tárgyak' vizsgálatára fordított gondosságát tanúsítják. — Azonban ism. a' fiatal erdészek' javáért, kik valóban nem mindég szerfelett gazdagok, és a' tudomány' előhaladása tekintetéből, melly a' némethoni erdei növények' jó rajzaival valóban eléggé el van látva, azt óhajtáná, hogy sz. más módon 's más terv szerint ismertette volna meg az erdési közön-séget a' növénytan' mostani állapotával; egy növény-boncz-, élet- 's vegytan, szerzőtől, bizonyosan igen kedves jelenet leendett. De ha már választott ösvényén akar haladni, úgy legalább óhajtandó lenne, hogy a' leírások mindjárt követnék a' rajzolatokat.

A' „Göttingische gelehrte Anzeigen (1843 Jan. 5—8 sz.) után.

M. J.

Utleirás.

Robert Hermann Schomburgk's Reisen in Guiana und am Orinoko während der Jahre 1835—1839. Nach seinen Berichten und Mittheilungen an die geographische Gesellschaft in London, herausgegeben von *O. A. Schomburgk*. Mit einem Vorworte von *Alexander von Humboldt* und dessen Abhandlung über einige wichtige astronomische Positionen Guiana's. Mit 6 colorirten Ansichten und einer Karte. Leipzig b. G. Wigand. 1841. XXIV und 510 Seit. gr. 8. Ára 10 frt e. p.

A' legújabb időkben megjelent utazási tudósítások közt az előttünk levő kétségtelenül egyike a' legjelesebbek- és legsikerültebbeknek; Guiana' belseje, melly kevés évvel ezelőtt csaknem egészen ismeretlen volt 's földképe kény és hihetőség szerint szerkesztetett, mostmár, hegyvonalaits 's vízrendszerét illetőleg, feltáratott előttünk. Ezen utazási leírást egy német hazafinak köszönjük, ki nagyon fiatal korában hagyá el hazáját, az új világban huzamosan a' legborzasztóbb inséggel küzde 's csak sok sikeretlen kísérlet után, egyszer megkezdett utjában csüggedten kitartás által vonható magára az angol kormány' figyelmét. Ez nemsokára megismeré a' feltűnő mint rettenthetlen férfi' jeles talentumát 's használni tudá a' britt birtokban levő guianai részlegben, mellyet minden módon népesíteni 's emelni törekszik. Miután a' londoni királyi geographiai társaság a' kormányt e' tartomány' belsejébe való felfedezési utazás' megrendelésére birta volna, a' vállalat' vezérének vagy kalauzának megválasztása nem könnyen esheték másra, mint *Schomburgk*-ra, ki már ismeretes volt az ottani viszonyokkal 's képességet illy nehéz vállalatra már ezelőtt megmutatta volt.

Hogy azonban a' szempontot, mellyből *Schomburgk*' eljárásának méltányoltatnia kell, kellőleg felfoghas-uk, mulhatlanul szükséges visszajönnünk *Humboldt Sándor* hazánkfiára, ki ezen utazás' első eszközlőjének tekintendő. — *H. S.* ismeretes utazásában az Orinokon 1800-ban egész az Esmeralda nevű

missioig (3° 11' 3" éjszaki szélesség, 68° 24' nyugati hossz) jött 's itt végső észleléseit tevő; a' tovább kelet felé az Essequibo' partjáig nyúló, egészen ismeretlen szárazföldről a' múlt század' bizonytalan utazási tudósításaira támaszkodva, csak hihetőségeket állított fel, azonban nagyon éleselműeket és szerencséseket, melyek *Sch.* utazása által legnagyobb részint megerősítettek 's bevalósultak. Így ritka kombináló tehetsége szerint már akkor meglehetősen pontossággal meghatározá Pecaraima heglánczolatának irányát, mely a' vidéknek geognosticai főjellemét képi, 's Amucu kis tavát, mely annyiban nevezetes, hogy alkalmat 's okot nyújtott a' híres Doradoról való tárgyra 's kijelölé a' módokat 's utakat, melyek a' délamerikai szárazföld' részének közelebbi megismeréséhez vezethetnének. Vágyai 's javaslatai sokáig figyelmetlenül mellőztettek, mig nem végül mintegy három tizedév múlva a' londoni királyi geographiai társaság 1834. évi novemberben feladatúl tűzé ki: e' tartományt kelet felől kivizsgálni 's a' britt Guiana' tengerpartjának astronomiai összeköttetését Esméraldával, a' Felső-Orinoko' keleti pontjával, meddig *H. S.*' észlelései 's vizsgálatai terjedének, visszaállítani. A' korábbi kísérletekről, Guiana' belsejében nyomulhatui, itt semmi közelebbit nem közölhetünk, miután ez nagyon messze vinne bennünket 's e' tárgyra nézve az olvasót *H. S.*-nak már ezen utazási tudósítás előtt kinyomatott jeles jegyzeteire, Guiana földirátának néhány jelentékeny pontjairól', melyek egyébiránt már 1837. ben megjelentek franczia nyelven a' '*Nouvelles Annales des Voyages*'-ban, kell utasítanunk. Itt a' legjobb felvilágításokat találjuk egyszersmind a' mesés Doradoról, mire későbbben visszatérünk. Egyébiránt nagyon feltűnt előttünk, hogy e' bevezetésben egy szóval, egyetlen jegyzetben sem említetik *Sch.*' negyedik utazása, mely által tulajdonkép a' kitűzött feladatot megfejté; legalább azon mondasnál (22. l.), hol *H. S.*' gyanításait 's hozzávetéseit az Orinoko' forrásairól közli 's föltételezi, hogy azok legfőlebb a' 66½° délvonalt (meridian) érik el, a' nagy utazó' cambináló tehetségének az olvasó előtti feltüntetése végett a' német fordító röviden megjegyezhetette volna, hogy *Sch.* 1739-ben az Orinoko' forrásaihoz közel volt 's azokat 60° alá helyezé. Épen olly kevésbé ártott volna megjegyezni, hogy *H. S.*-nak e' bevezetésben (6 l.) előterjesztett, a' belközlekedésre, forgalomra nézve nagyon jelentékeny állítása, mely szerint, az Essequibo, Rio Cranco és Caroni három nagy folyó' medrei, bármilly közel legyenek azoknak befolyásai, egészen elválasztvák egymástól', teljes jóváhagyást 's bizonyítékot nyert vala.

E' kitérés után *Sch.* közleményihez térünk vissza 's megjegyezzük, hogy az előttünk levő munka négy egymáshoz csatolt, már a' '*Journal of the royal geographical society of London*'-

ban is közlött tudósításokat foglal magában négy különféle utazásról német kidolgozásban, melyeknek utóbbika a' legfontosabb és a' sajátképi fölfedezést utazást teszi. Meg vagyunk győződve, czélszerűen teszünk, ha minden utazást egyenként tárgyalandunk 's azokat kitünőbb eredményekkel tesszük párhuzamba.

Első utazás. Sch. 1835-ben september 21-kén indult ezen utnak Georgetownból 's fölfelé tartá az Essequibonak egész a' Cuyuni mellékfolyóig. Miután e' 10 mérföldet (mindig angol mérföldet értve) 's annak egyik befolyását, Mazarunit megjárta, 15 mérföldet fölfelé tett volna, utazását három corialhajón (Kanon) kíséretével, melly 22 személyből állá, az Essequibon folytató. Kumaka Serimáig (50 mérföldre a' tengerparttól) e' folyammon kisebb hajókkal (Schooner) bizvást járhatni. Főlebb Áritacanál a' folyamrohanások nagyon hátráltatók 's nagy hajókkal épen nem haladhatni rajtok. Innentől fogva a' közlekedésnek ezen akadályá miatt az életnek minden nyoma eltűntnek látszik. A' növényzés azonban a' folyampartokon mindenütt gazdag, diszló 's még a' tropicus éghajlathoz szokottban is bámulást gerjeszt. Még főlebb erdőség terül el mindenütt, 's az utazó köröskörül sűrű lombtömegetől látja környezve magát. Az észlelő természetvizsgáló elejénte megzavarodva, csakhamar meggyőződik, hogy legtöbb fa olly virágot, levelet hajt 's olly gyümölcsöt terem, mellyek mind nem sajátjuk. A' vad szőlőgerézd dugaskörömként övedzi körül a' legmagasabb törzsöket, vagy elnyelt hajókötel gyanánt csügg rajtok, ujra gyököt ver 's illy módon a' magas sudarokat bátorságba teszi 's oltalmazza a' romboló vihar' dühe ellenében. A' sudareperfának (mora), a' nyugati félteke' óriási mimóséjának végecsucsaira tekerőzve fityeg egész kéjelemmel a' vad figefa, e' ritka élődi növény 's táplálékát nedvökből szívja, míg magát ismét a' fel-futó szőlőgerézd különféle fajai ölelik át. A' haiowa' (tömjénfa) ragyogó virágai, mellynek épen olly jóságú mint gyógyerejű mézgája az erdőt átillatosítja, nagyon emelik 's élénkítik a' barátságos képet. Itt a' culturának egyáltalában semmi nyoma, ezelőtt azonban ez máskép volt; a' benszülött caribok számos falvakat bírának itt és *Sch.* sokszor ment el azoknak romjaik mellett, a' hollandok állomásaikkal még tovább Tambicabo szigetig (4° 46' éjsz. szél.), hol Arindát alapíták 's egészen a' Rupununi' torkolataig (3° 57' 45" éjsz. szél.) húzódnak; a' lakások azonban most mind elhagyottak 's nagyobbbrészt nyom nélkül eltűntek, ámbár a' múlt század' második felében még jó állapotban voltak. *Sch.* hogy nyugat felé a' tartomány' bel-sejébe mélyebben nyomulhasson, délnyugat felől az Essequiboba szakadó Rupununi mellékfolyamon vett utat, Anaig (5° 52' 30" éjsz. szél., 58° 32' nyugati hossz), egy macusi faluig nyo-

múlván a' hasonnevű folyamnak a' Rupunuiba szakadásánál, melly falu közönségesen az angol és portugál birtokok' határának tekintetik, 's itt egy egész hónapot (novembert) veszteglésben tölte, embereinek egészségét, kik sanyar és éhség miatt sokat szenvedtek, helyre állítandó. A' Rupununi' partjai a' torkolat felé meredek, kopárok, szegények, terméketlenek és szárazak, főlebb azonban a' növényzés diszló. E' szükséges pihenés után *Sch.* beutazza a' Rupununit a' torkolatától egész 160 mérföld távolra fekvő felső Cartatan-zuhatagig (a' portugálok által Coronának nevezve), 's miután még egy nagyon terhesutat tett volna a' Canucu-hegységen, hogy láthassa azon eddigelé egészen ismeretlen növényt, miből az indusok urari (vagy wurali) nevű mérgöket készítik, 's a' nevezetes Amucu tavát meglátogatta és a' Pirarába szakadó Mahu folyón kirándult volna, visszatére az Essequibon. Utazását e' folyón tovább folytatja 's eléri a' csak vademberek' híreszteléseiből ismeretes zuhatagot (3° 14½ éjsz. szél., 57° 43 nyug. hossz), mi előtte még egyetlen európainak sem sikerült. Mivel pedig a' zuhatag legyőzhetlen akadályokat gördít a' továbbnyomulás ellen, utazónk megelégszik Vilmos király nevet mellékelni a' zuhatag' nevéhez 's visszatér Georgetownbe, hová 1836-ban martius 28-kán érkezik.

Vessük össze *Sch.*' ezen első utazásának eredményeit, azok főkép az Essequibo' kifürkészésének 's odafolyásainak, különösen a' Rupuninak szorgosabb 's pontosabb megvizsgálásában 's a' Mahu folyó' futásáról 's az Amucu taváról bizonyosabb 's határozottabb tudósításokban öszpontosulnak. A' Rupununi 1° 5' éjsz. szél. alatt fakad 's nem 2° 36' alatt, mint a' közönséges földképeken rájzoltatik. Egész futása a' forrásoktól fogva beszakadásáig 220 geographiai mérföldet teszen. Partjai nem alkalmasak gyarmatok' állítására, mert itt az égalj olly egészségtelen, hogy magok a' benszülött indusok is nagyon szenvednek a' hideglázban és kanyarókban; az Essequibo' alsó futása ellenben nagyon kedvez a' gyarmatosításnak. A' föld — televény — nagyon különböző és szerföltött termékeny, 's a' költségeket, mellyeket tisztogatására igényelne, a' levágandó építészeti értékeknek bőven kellene fedeznie. — Ezen utazás legjelentékenyebb eredménye azonban kétségtelenül az Amucu tavának fekvéséről 's minemiségéről megszerzett bizonyosságban áll, melly annyi geographiai mesékre adott alkalmat. *H. S.*-nak a' bevezetésben (13—35 ll.) közlött alapos fejtegetése szerint az európaiak már azon időben, midőn a' nagy folyamokon először kezdének benyomulni Guanába, vittek be magokkal némelly meséket a' tartomány' belsejéről; itt az európaiak a' híres Aranyországot (el Dorado) keresék 's azt egy nagy tóval hozák összeköttetésbe, hol hir szerint az Essequibo, Rio Branis és az Ori-

noko vennék eredetöket. Az első Dorado, 1535-től fogva 1560-ig valamennyi hajókázási vállalatnak végcélja, *H. S.* nézete szerint a' Rio negro' ismeretlen forrásai 's befolyásai között, millyenek a' Xié és Uaupés (Guepe) egy mindeddig közelebbről nem ismert kis hegyes mélytérségbe (1° — $2\frac{1}{2}^{\circ}$ éjsz. szél, $71\frac{1}{2}^{\circ}$ — 74° hossz), hol aranytartalmu uszadékföld-halmok találhatnának, helyezendő. Későbbben a' képzeletalakot tovább helyezék kelet felé Guiana' keleti részébe egészen Pecaraima' tövéhez és a' Rupununi' partjához, olly földtérre, melly gyakori víz-áradásnak van kitéve 's alkalmat nyújtott és okúl szolgált a' Manoa taváról 's a' mellette fekvő hasonnevű Dorado fővárosáról való mondára. E' tő a' geographusok által nem sokára beltengerre (Laguna Parime vagy Roponowini), mellyet még a' legujabb földképeken is kijelölve talál az ember, nagyított. Pedig milly csekély kiterjedésű az egész Amucu tava, melly a' benszülöttek balulértett tudósításai által minde' meséket életre hívá! Midőn *Sch.* meglátogató, december és januar hónapokban, alig volt egy francia mérföld hosszaságu és csaknem egészen kárával, sással borítva, ugy hogy itt-ott volt látható nagyobb tisztas a' viz színén. April hónapban azonban a' körülfekvő füves síkok, virányok (Savanne) messzire elárasztvák 's Amucu tava ekkor egy nagy tenger' középpontját képi, mellynek ugyanazonsága a' Laguna Parimével legkevesebb kétséget sem szenvedhet. — A' tő közepében nő azon növény is, mellyből az indusok híres urari nevű mérgöket készitik, mellynek gyors és borzasztó hatásairól ezen utazás' kiadója (232 l.) több általa végrehajtott kísérletek után tudósítást ad. *Sch.* fájdalom! nem látá e' nevezetes növényt kifejlődésének minden fokában sem most sem következő három utazása közben, hanem csak néhány gyümölcsét szedheté össze annak, mellyeknek alakjuk nagy almáéhoz hasonlít.

Második utazás. *Sch.* szilárdul eltökélve közelebbről megvizsgálni Guiana' nagy folyóit, mert reménylé, hogy azok' valamelyikén a' tartomány' belsejébe egészen az Acaray-hegylánczolatig nyomúlhat, második utazásra a' Coretynt választá, melly folyamot még a' gyarmatosok sem ismerik közelebbről, mellynek partjai azonban, mint mondják, különösen alkalmasak volnának telepítvényekre. 1836-ban sept. 2-kán elhagyá Demerarat, a' Coretynre ereszkedék, melly folyó szorgos vizsgálódásai és észlelése szerint a $6^{\circ} 2' 15''$ éjsz. szél, $57^{\circ} 1' 47''$ nyug. hossz alatt fakad 's Orala állomásig (a' torkolattól 40 mérföldre) a' partokat többnyire alacsonyoknak, e' mellett azonban szerfölött termékenyeknek és szállítási áruk' természetére nagyon alkalmasoknak találá. Két döntögetett fa-emelvényen (etablissement) kívül a' partvidékek egészen lakatlanok és Skelden teleptől fogva (a' torkolatnál) néhány mérföldre az ál-

lomástól a' műveltségnek minden nyoma kiveszett. Az állomáson felül a' caribok' néhány telepedése, tanyája találtatik. *Sch.* számtalan akadály' ellenére is, mellyeket a' természet 's a' caribok' furfangossága gördítenek útjába, több nagy vizzuhanásra bukkaant a' $40^{\circ} 21\frac{1}{2}'$ éjsz. szél. és $57^{\circ} 35\frac{1}{2}'$ nyug. hossz alatt, mellyek a' belebbi nyomulhatást megghiusíták, sőt utazónkat visszatérésre kényszeríték. Az utazás két hónapig tartott.

Bár a' kitűzött cél nem éretett is el ezen expeditio által, mégis több jelentékeny eredményt hozott elő. „Kellőleg's voltakép megírmertem, mond *Sch.* (193 l.) a' folyamot, partjait gyarmatokra alkalmasoknak találtam, ásványalkatásait közelebb-ről megvizsgálám 's felfedeztem a' lehetőséget, miszerint Guiana valószínűleg köszénrétegeket rejt gyomrában. A' korábbi földképeken a' Corentyn mindég alárendelt folyókép adatik elő; mennyire azonban beutazhatám, az Essequiboval egészen egy osztályba teendő. Forrásait ama' földképeken közönségesen 50° éjsz. szél. alatt találjuk jelevé, mi épen olly hibás, mert ott, hol forrásainak kell lenniök, 900 yard széles.

Harmadik utazás. Ezen utazás' célja szinte az Aca-ray-hegység' elérése vala Berbice-folyó' segedelmével, melly épen olly ismeretlen volt, mint a' Corentyn, noha partjai a' lefolyt század' elején még szépen diszlettek 's akkor még egész Savonetteig, a' hollandnyugati indus társaság' végső birtokáig, mintegy 60 mérföldre a' tengertől, telep telep mellett terült a' partokon. *Sch.*, ki 1836-ban novemb. 25-kén hagyá el Új-Amsterdamot, alig találá már nyomait is előbbi létéeknek. Miután végtelen viszontagság és fáradalmak közt egészen a' $30^{\circ} 58'$ éjsz. szélességig nyomult, délnyugati irányban szárazon az Essequibo felé vette útját 's azt 3 óra és 20 percz alatt elérte, miáltal a' két folyónak egymástóli csekély távolsága bebizonyúla e' helyen. Ezután ugyanazon uton visszamene 's a' Berbice-folyón újra lefelé Peereboomig, hol Waironi mellékfolyamra ereszkedék, ezen egy darabig felfelé eveze, azután szárazon Demerara folyamhoz érkezék, mellyet Seba állomásnál ért el. Miután ugyanazon úton újra a' Berbicére fordult, a' délnek fekvő Wicki mellékfolyón felfelé nyomúla, 's innen a' csaknem egészen ismeretlen Canje folyóhoz érkezék. Erre visszautazását ugyanezen uton tévén, 1837-ben martius 31-kén Új-Amsterdamba érkezék.

Bár utazónk kitűzött céljától, az acarai-hegylánczolat-tól ez uttal is távol maradt, mindazáltal több nevezetes eredményt nyújtott a' földiratra 's a' természetismeretre nézve. A' Berbice és befolyásai közelebb-ről megismertettek 's a' Berbice' kijelelésének meghatározása annyiban jelentékeny, mennyiben a' csekély térköz, melly a' Berbicét és Essequibot elváasztja, czáfolhatlanul igazolja, hogy a' Berbice sokkal nyugatiabban fe-

szik, mint valamennyi földképeinken rajzoltatik. A' Berbice' forrásait még a' legujabb 's legjobb földképek is $4^{\circ} 30'$ éjsz. szél. és $57^{\circ} 14'$ nyug. hossz alá helyezik, míg *Sch.* a' folyamat dél felé 30 mérfölddel távolabb 's nyugat felé épen annyi távolságra a' képzelt forrásoktól mindég 33 yard szélesnek és 8—10 lábnyi mélynek találá, miért is a' források sokkal feljebb keresendők. Az Essequibon tett kirándulás által továbbá azon meggyőződést is nyertük egyszersmind, hogy a' Demerara épen nem nyúlik olly messze, mint minden földkép mutatja, mert *Sch.*, kinek rajta kellett volna jönie, csak egyetlen csermelyre sem bukkant, 's azon alig vitatható 's legyőzhető nézetre jött, hogy a' Demerarának azon hegységvonalba, mely a' $4^{\circ} 30'$ és $4^{\circ} 40'$ éjsz. szél. között terül el, kelljen fakadnia. — Ezen utazás közben a' Berbicén egy pompás növényfaj is felfedeztetett 's Anglia' királynője után Victoriának neveztetett. A' Victoria' hullámozó levelének átmérője felül világoszöld 's alul karmazsinveres szélével 5—6 lábnyi, míg virága, melynek levelei a' legtisztább fehérből sokféle fokozatokban piros- és testszínbe mennek át, négy lábat számít területben (lásd bővebb leírását 232—234 ll.). — A' jeles jegyzetek, melyeket utazó (218. 229—231 ll.) a' kayman' természetéről tesz, mely krokodilfaj a' Berbicében nagy bőségben találtatik, 's különösen annak hihetetlenül lassu vagyis tartós életéről közöl, nagyon kedvesek lesznek a' természetvizsgálónak.

Negyedik utazás. Ezen expeditionak, mely valamennyi közt legjelentékenyebb 's legeredménydusabb, kettős célja volt, t. i. az Essequibo' nyomozása, egészen forrásainak fakadásáig 's az ismeretlen belső Guianának megvizsgálása déltől kelet felé eső irányban Esmeraldaig, *H. S.* utazásának (1800-ban) 's vizsgálatinak végpontjáig, mely utóbbi feladat, mint már feljebb említők, a' londoni geographiai társaság által tüzetett ki. — *Sch.* 1837-ben szeptember' 12-kén hagyá el Georgetownt a' már közelebből megismert folyamokon, az Essequibon és a' Rupununin felfelé ment, utóbbin Raiwa mellék-folyóra ereszkedék 's erről a' Guidarura, mely $3^{\circ} 18'$ éjszak. szél. (tehát 12 mérfölddel távolabb dél felé, mint a' földképek mutatják) szakad a' Raiwába, azután $2^{\circ} 50'$ alatt szárazon folytatá útját először nyugati, azután délkeleti irányban Cuguwiniig, hol hajóra szállt és ezzel az Essequibot újra elérte $2^{\circ} 16'$ alatt, miután a' javalt kerülőn a' számtalan vízuhanások miatt járdalhatlan folyamdarabot körülczirkálta volt. Mostmár különös akadály nélkül jókora darabot hagyott hátra az Essequibon egész Caneruan kis befolyásig, mellyen, míg lehetséges volt, felfelé ment 's aztán ismét szárazon folytatá útját, az elérni rég ohajtott Acaray-hegylánczolatot keresztüllvágva, az Essequibo és Amazonfolyam közötti vízrekeszt $0^{\circ} 45'$ éjsz. szél.

alatt elérte 's a' $0^{\circ} 12'$ keleti szél-ig nyomult. Mivel mostmár az egyenlítőn átvágott 's a' vízrekeszt' elérése által utazási fő-céljának egyikét teljesíté, visszatért az Essequibora, ezen mindaddig hajókázott felfelé, míg lehetett 's elérte szárazon a' folyam' egyik forrását $0^{\circ} 41'$ éjsz. szél. alatt. Így a' szándék, az Essequibonak forrásához juthatni, megvalósult, és *Sch.* most meglegedten tért vissza ugyanazon uton Curasawakába a' Rupununin, hová 1838-ban február' 20-kán érkezék három hónapi távollét után.

Hosszabb tartózkodás után Pirarában Amucu tavánál, és São Joachim portugál határsánczban ($3^{\circ} 1' 46''$ éjsz. szél., $60^{\circ} 3'$, nyug. hossz), honnan egy kirándulás tétetett a' portugál Guianába Caruma hegyéig, *Sch.* újra elindul 1838-ban sept. 8-kán, legterhesebb 's legnehezebb vállalatát megkezdendő. Előbb az indusoknál nagy hirben levő Roraima hegységsorozatát akará megvizsgálni 's aztán Guiana' ismeretes belsejét Esmeraldaig keresztlutazni. — Az ut először nyugatnak vitt Pacaraima hegyeinek hosszában, aztán éjszagnak a' fokszerűleg emelkedő fővénykő-lánczolatán át e' hajlósságon felfelé 's majd egy csekély dombok által csak itt-ott félben szaggatott, a' tenger' színén felül 3000 lábnyi magasra fekvő táblaföldön Roraimaig, „a' fellegekbe burkolt kőszálakig a' folyók örökké termékeny anyjához“, miként az egy sokszor megénekelt indus dalban teljes igazzal nevezetik, mert az szörnyű víztömeget ömleszt, melly különféle irányban Délamerica' három főfolyójába, az Amazonba, az Orinoko- és Essequiboba folyik. A' régi fővénykőből álló $3\frac{1}{2}$ mérf. hosszaságu de csekély szélességű Roraima-hegység' legkeletsőbb csucsa, mellynek egészen függőleges oldalai 5200 lábra emelkednek, $5^{\circ} 9' 40''$ éjsz. szél. alatt fekszik. *Sch.* örömet ment volna tovább e' felföldön, hogy keleti és éjszaki kiterjedését közelebből megismerhesse, azonban az őt követő indusok' aggasztólag növekvő betegségei, kik a' hidegnedves léget nem tűrheték, útját délnyugati irányban kényszeríték venni a' Parima felé, mellyet $3^{\circ} 35'$ éjsz. szél. alatt ére el.

Itt néhány corialhajót szerezvén magának, felfelé ment a' folyamon $3^{\circ} 45' 40''$ éjsz. szél-ig, hol a' vízzuhanások és sebességek lehetetlenné tévének minden további előnyomulást, ezután ezen útját, a' felső Orinoko' folyamkörnyékebe jöendő, éjszakkelt közötti irányban egy hegység vonalon át (az Ariwanahegységen) folytatá 's 1839-ben januar 6-kán Aiakunit érte el, mellyen a' Merewarira érkezvén, szerfelett csudálkozték, hogy e' folyamot annyira délnek fekvőleg találá, mellynek forrásait a' földképek 90 mérfölddel távolabb teszik éjszak felé. Mivel a' Merewari $4^{\circ} 30'$ éjsz. szél. alatt éjszaki irányt veszen 's a' Cannaracuna mellékfolyam sem mutatkozték alkalmasnak

a' benyomulhatásra a' kősziklák és zuhatagok miatt, tehát először szárazon ment 's aztán déli irányban tovább, a' benszülőttek által pontosabban megjelelt helyet, hol az Orinoko' forrásai fakadnak, felkeresendő. Egy szerfelett vesződéséges úton, bércei szorosokon 's hegyes vidékeken keresztül már csak egy-két napi járás távolra volt azoktól, a' kék távolban már feltűnnek előtte egy hegylánczolat, midőn hire futván az itt lakó indus törzsek közt kiütött háborúnak, ez legszebb reményeit meg-híúsítá. Az őt követő indusok semmi áron sem voltak rábírhatók egyetlen lépésig is tovább követni őt 's kényszerítettnek láttu magát visszatérni 's Esmeralda felé egy nagy kerülőt vagy túllutat venni. Számptalan viszontagság után elérte végül a' Podamot (a' benszülőttek által Paramunak nevezve) 's e' folyam által az Orinokot 's ezen át február 22-kén Esmeraldát. A' földképek itt is megcsalák őt a' Padamonak az Orinokoba szakadásában, mert azt kelet felé 18 mérfölddel távolabb találá, mint kijelelve van, 2° 54' éjsz. szél. alatt.

Esmeralda *Humbolt Sándornak* 1800-bani látogatása óta nagyot hanyatlott 's népessége, melly akkor 80 lélekből állott, néhány családra olvadt le. Ottani rövid tartózkodás után visszautazásnak indult, a' Cassiquiare folyón a' most nagyon csendes Rio negrora érkezék, aztán a' Rio Crancon felfelé mene 's május' elsőjén hét hónapi távollét után ujra Pirarába érkezett. Az utazás a' Rupununin és az Essequibon lefelé nem sokáig tartá és *Sch.* sok kiállott viszontagság és veszély után szerencsésen megérkezett Georgetownbe.

Vállalatának kettős célját most már tökéletesen elérte; az Acarai-hegységet meglátogató 's az Essequibo forrásainak egyikét saját szemével szemlélé, Guiana' belsején keresztülvágott 's Esmeraldáig, kitűzött céljához jutott. E' merész vállalat által megismerjük a' Guiana' folyamvölgyei között a' tenger színe felett nevezetes magasságra emelkedő térségeket, mellyek dél felé meredek fokokban hirtelen az Amazon-folyónak alföldére konyulnak le 's mellyek szelid éghajlatnak 's légytiszta légkörnek örvendenek, 's a' belföld' alakja felől, melly ezelőtt a' földképeken sok pontban hamisan volt előterjesztve, bizonyos tudomást nyertünk. Így a' Merewari' folyamkörnyéke 's forrása most sokkal hátrább mozdíttatott dél felé (egészen a' 4° 58' éjsz. szél. és 64° 37' nyug. hossz) 's az Orinoko' forrásainak valószínű fekvése nem geographiai fejtemény többé, mert a' hegység, mellyben fakadnak 's mellyet *Sch.* színről színre látá, a' 2° 30' éjsz. szél. és 60' hossz alatt emelkedik. — *Sch.* utazásainak a' földiratra nézve nagyon jelentékeny eredményeit leghamarább átlátja az ember, ha a' munkához kapcsolat jeles földképet Guianának előbbi földképeivel hasonlítja össze. Ezen földkép' részei, mellyek az Es-

sequibo' és Rupununi' futását, a' Roraima' heglánczolatát, Guiana' magastérségét (Hochebene) 's a' Merewari' és Essequibo' forrásait 's folyamkörnyékét terjesztik elő, egészen ujak.

A' négy tudósításból Guiana' ethnographiáját is megismerjük némileg; a' benszülött indusok' állapota, kik öt főtörzsre, u. m. arawaksok-, warrausok-, caribok-, waccawaisok- és macusisokra szakadnak, nem a' legkellemesebb színnel festetik ugyan, ennek oka azonban koránsem a' jámbor és képzékeny indusoknak tulajdoníttatik, hanem a' bitör 's keményszívű gyarmatosoknak, kik a' benszülötteket minden módon csallják és éltök' rövidítésére törnek. E' bánásmód' következtében az indusok gyanakodókká 's kóborokká lettek, a' települöket kikerülik 's legkisebb ok miatt azonnal költözködnek lakhelyeikről. A' britt-guianai indus még pogány, 's míg minden más gyarmat és tartomány benszülöttei a' vallásban oktattatnak, csupán ő hanyagoltatik el. Hogy tehát, mond *Sch.*, az annyira szükséges indus népség most már ki ne vesszen a' gyarmatosokra nézve, az indusokat vallási oktatásokban kell részesíteni, mit ők örömmel vesznek, és számukra olly védurat ki nevezni, ki elég hatalommal bírjon az indus és dolgoztató úr közt fenforgó, minden jogosan kötött szerződés' teljesítését pontosan megtartatni. — Vajjon azonban e' tartomány' előbbi lakosai a' műveltségnek magasabb polczán állottak-e, mint a' mostaniak, nagyon nehéz volna kifürkészni, ha csak erre nézve a' felírásfele és symbolicus jeleléseknek számos sorzatát, mellyek Guiana' vadonain át kelettől nyugatig, Pecaraima' heglánczolatától fogva Uruanáig hatnál több hosszfokban a' kösziklákba mindenféle harántékosan bevésve, bizonyítékul nem tekintjük. *Sch.* efféle jelzeteket (character) sokszor találta az Essequibo-, Correntyn- és Berbicenél, 's midőn egyszer indus' kíséreit kérde, ki véste legyen be azokat, azt adák feleletül, hogy az hajdanta aszszonyok' munkája volt. Ezek azonban bizonyosan különféle időkből valók, mert némellyek egész valójok szerint valóban nagyon régiek, némellyek pedig a' tizenötödik századból valók; így *Sch.* a' Rio negronál egy spanyol galeoténak 's emberi alakok' csoportozatának ábrázolásait találá, mellyeknek alkalmasint spanyolokat kell ábrázolniok.

Czélunktól messze esnénk részletesebben adni az utazási tudósításokat, mi hiszszük, hogy azoknak jelentékenységeit elég kellőleg előterjesztők 's végül még megjegyezzük, hogy a' munkának külfiaállításá, melly a' kiadó' izlésének is diszére válik, méltó a' velős tartalomra. Nyomtatási hibát néhány nagyon csekélyen kívül nem találánk.

Külb H. (Allg. Literatur-Zeitung. 94—95. 1813.) után.

F. S.

BIBLIOGRAPHIA.

15. J. M. CALLERY, *Systema phoneticum scripturae Sinicae*. 2. voll. in 8. Macao, 1842. A' chinai nyelvre nézve, mint mondják, jelen munkával új évszak kezdődik. A' szerző ebben egész a' bizonyosságig megmutatja, hogy a' chinai betűjegyek, tisztán phoneticus jegyek, hasonlóak a' régi egyiptomiak' jegyeihez; az ő methodusa szerint, csak néhány keves jegyek' studiumára van szükség, hogy azáltal mind a' többiek' helyes kimondását 's leírását tudjuk. Ez az első darab' foglalhatja. A' másodikban a' chinai betűjegyek phoneticus családokba vannak sorozva 's ez által némileg nélkülözhetővé teszi a' chinai nagy terjedelmű szókönyveket. Ezen munka, hét évi studiumok' gyümölcse Chinában, csak néhány példányban van lenyomva, mellynek kétharmadrésze Chinában és Indiában azonnal eladott. Europa' számára Didotnál Parisban tett le néhány példányt, a' szerző, hol egy példány' ára 50 franc.

16. ANLEITUNG zum Studium der Geognosie und Geologie, besonders für Forstwirthe, Landwirthe und Techniker, von Bernhard COTTA, Dr. Th. Mit 1 Steindrucktafel, 51 eingedruckten Holzschnitten und 2 Tabellen. Dresden und Leipzig, Arnold. 1842. XX. und 584. S. 8-o. Ára 4 for. 15 kr. e. p. Cotta egy Németország' legjelesebb geológjai közül. Már első munkája: die Dendrolithen in Beziehung auf ihren innern Bau (1832) jó hangot szerzett nevének. „Geographische Wanderungen“ című munkájáról, competens bírák mondják, hogy azt érdekes és tanuságos foglalata által, mintául lehet felállítani egyes tájak' leírásában. A' szász királyi kormány szerzőnk' kitűnő esmeretét 's szerencsés talemtnút a' szász királyság' geognosticus földabroszának kiadásában használta. Ezen szép és fontos vállalatban Naumanhoz, most lipcei professorhoz adott ő, 's nevezetesen a' 3 dik és 4-dik füzetét dolgozta ez em-

lített földabroszhoz tartozó magyarázatnak (1839 és 1840). Innen méltán lehet következtetni, hogy Cotta ur mind esmere-
tekkel mind tehetséggel birt egy geologiai tanítókönyvnek ki-
dolgozására, mivel ő, azonkívül hogy a' tudományt haladásában
gondosan követte saját tapasztalásokkal is bőven birt. Rövid fog-
lalatja ezen munkának következő: Közönséges elméletek
után a' *physicai földtan*-ból 's némi figyelmeztetések után a'
tanulmányhozi segédszerekről, következnek a' *geognosia'* ele-
mei, melyeket szerző négy szakaszra oszt fel: *Kőtan, és al-
kattan; fekvettan és kővülettan* (Paläontologie). Ehhez soroz-
tatik a' *geognosia rendszere*, melyben szabályszerű és szabály-
talan kövek, különféle viszonyaik és vonatkozások szerint adat-
nak elő. A' könyv egy másik főosztályában a' *geologia'* *elemei*,
története és rendszere foglaltatik. A' munkát *lithurgica és föld-
tan* (Bodenkunde) zárják be, melyeknek, hogy a' rendszeres
dolgozat félbe ne szakasztassék, különös osztály szenteltetett.
Gondosan kidolgozott dolog-hely és névlajstrom könnyítik ezen
munka' használatát, mely tervben és kivitelben alapos stu-
dium 's nem közönséges genialitás' bélyegével bir, 's melyet a'
mineralogiai olvasó közönségnek, nem lehet nem sürgetőleg 's
szorosan ajánlani. Ezen munka' kiadása óta Cotta ur igen tisz-
teletteljes sorban részesült, mivel Naumann helyére hivatott
meg a' freibergi bányász-academiához, a' geologia tanszékének
betöltésére.

17. Die DONAUQUELEN, und das Abnobagebirg der Alten,
Eine geographische Untersuchung als Excurs zu Taciti Ger-
mania cap. I. von L. B. A. FICKLER, Director des grossher-
zogl. Badischen Gymnasiums zu Donaueschingen. Carlsruhe, 1840.
54 l. 8-o. A' régiség, földleírás és historia' barátja örülni fog,
hogy ezen dolgozatban egy olly tárgy oldatik fel, melyről He-
rodotus' idejétől fogva, a' legellenkezőbb és különösb adatok
voltak elterjedve, sőt részszerint még most is uralkodnak, mert
iskolai és utleirási könyvekben még mindég a' donauschingeni
várudvarbani forrásban kerestetik a' duna' eredete. A' szerző
teljes alapossággal és gazdag olvasottsággal vitt vizsgálódása sze-
rint, Tacitus teljesen igazolva tűnik fel, midőn germániaja' első
fejezetében, ezen híres és sokszor megvitatott helyet, melyhez
a' szerző tudós vizsgálata bizonyosan a' legjobb 's biztosabb com-
mentariust nyújtja, a' duna' forrását az Abnoba hegy' egyik
lassan 's szeliden emelkedő hátában keresi, mivel Plinius' meg-
határozásai is, melyeket a' szerző közelebbről megvizsgál,
megegyeznek. Vizsgálódásinak eredménye az, hogy a' duna
épen olly kevésbé ered egyetlenegy forrásból, mint a' rajna,
's azért az, ki a' donauschingeni várudvarba teszi az óriási du-
na' forrását, annak olly becsületet ad, mely inkább az egész
tájékkal közös. Két forráspatak, a' Furtwangennél eredő Bre-

ge, mely ezen nevet valami tiz órányi távolságon által viseli (ide számolván a' tekergéseket is), hogy azt aztán duna névvel cserélje fel, és a' St. Georgennél, Donauschingentől nyolcz órányira, eredő *Brigach* azok, melyek egy harmadik Donauschingentől lefolyó vízzel és sok más forrásokkal egyesülve, a' dunának adják e' lételt és nevet.

18. *EINLITUNG in die alte römische Numismatik*, von Dr. Anton MAYER, resignirtem Stadtpfarrer in Eichstadt, corr. Mitglied der k. bayerischen Akad. d. Wiss. etc. Mit 3 lithogr. Tafeln. Zürich, Mayer, Zelter. 1842. 144 l. 8-o. — Ára 1 for. 19 kr. e. p. A' szerző, a' numismatica' meleg barátja, mellynek studiumára életé egy részét szentelte, ezen bevezetésben tulajdonképen az öszves romai pénztudomány' rajzzát adja, melly különösen azoknak ajánlható, kik mind arról mi a' római pénztudomány' megyéjébe tartozik, alapos és könnyen megérthető de céljainak teljesen megfelelő oktatást ohajtanak, 's azért olly munkát keresnek, melly egyszerű, velős előadásban, őket minden ide tartozó jelenetekkel megesmerteti 's így vezetőül 's utmutatóul szolgálhat. Ezért a' munka a' pénzek' eredetéről adatokkal kezdődik 's szól a' pénzek' elnevezéseiről és a' pénzverési-jogról; átmegy aztán a' pénzek' anyagára, készítmódjára, súlyára, becsére, felírásaira sat.; következnek aztán adatok a' pénzvárosokról, pénzműhelyekről, a' pénzeken előforduló rövidítésekről és betűkről, mellyek által a' császári valamint az azt megelőzőtt köztársasági kor' hivatalai és címzetei jeleltettek. A' kitűzött célok 's szükségeknek megfelelő, semmi fontosat ki nem hagyó 's minden esetre ajánlásra méltó munkát, vizsgálódások zárják be a' pénzhamisításokról ó és új időkben, 's valami a' pénzek' becshatározatáról. Három csinos kőrajz, célirányos pótléka a' külsőkép is jól elkészített munkának.

A. B. P.

AMPÈRE

A' LOVAGISÁG-

ÉS

KÖLTÉSZETRŐL.

Ampère egy nagyobb, tudományos és szellemduzs értékezésben a' lovagiság' eredetét, keletkeztét, szellemét és eredményeit fejtegetvén, abban négy elemnek, névszerint: a' keresztyén, german, roman és arab elem' befolyásait tünteti ki, mit hasonlításban így terjeszt elő: „Én a' lovagiságot nagy előfának képzelem, mellynek gyöke keresztyén, földé, mellyben létezik, a' keresztyénség, az ujkori civilisatio' alapja; törzsöke, ágai 's az azt éltető nedv german. E' törzs, az ágak mintegy megmerevedtek, mintegy dér- vagy hóharmattal fedettek, mi sokáig gátolá a' növény' diszlését 's megakasztá a' nedv' keringését az ágakban, és pedig azon századokban, melylyek a' german hódítások után következtek, 's e' hódítás' egyik hatásának következtében. A' fa' szívében foglalt nedvnek újra keringésbe-hozására szükséges volt, hogy az enyhébb éghajlat, derültebb ég alá ültetessék át. E' kedvező eget és földet Déli-Franciaországban találá fel; itt elbujtatá gyökeit a' római civilisációnak még meleg hantvába; ágait kiterjeszté ama' nap felé, melly még nem áldozott le 's alkonyfényt lövelt az omladékokra. Ekkor újra élede a' nedv, 's újból keringeni kezdé, az ágak lombokkal és virágokkal fedeztettek; e' v rágzatoknál hiányzott azonban bizonyos színfény 's a' legfinomabb jó illat. E' színfényt, e' jó illatot kelet' suhogó fuvalmai hozák.“

Értekezését öszvesen következőleg fejezi be: „A' tizenne-gyedik század' barbarságának öléből hirtelen egy fenséges ki-nyúlás emelkedék ki, melly mintegy varázs által látszik elő-törni a' homályból. A' legtisztább, leggyöngédebb és legmaga-sultabb érzelmek nyilatkoznak azon lelkekben, mellyek heves és állati szenvedélyeknek voltak szolgálai; általok egész rendsze-re alakul az erkölcsiségnek, mellynek alapját kegyesség, ön-zetlenség, lelkesedés képzik; általok alapíttatik a' szeretet' és becsület' vallása, oly vallás, mellyet senki sem hirdet, melly mintegy magától támadt; egy ismeretlen szellem új érzelmeket teremt, új szokásokat és institutiókat 's új költészetet idéz elő. A' lovagiság a' középkorban különféle népek között, rokonsá-got, baráti szövetséget, egyességet kötött, melly előkészület volt a' nagy európai népegyesülésre, mellynek elébe sietünk. A' lovag nem volt többé franczia, angol, spanyol vagy német, hanem *lovag* volt; hasonlított nagy szabad kőművesi társulat-hoz, melly a' nemzeteket mind közelebb hozta egymáshoz. Ez még nem volt minden; a' lovagiság' befolyása képzelet- és ke-délyekre még ott is folytattatik, hol a' lovagiság megszűnt len-ni; e' befolyás túlélte a' középkort. Vétessék ki csak a' lovagi-ság a' történetből, 's bámulni fog az ember azon ürességen, hézagon, melly aztán irodalomban, művészetben, az újkori nemzetek' összes életében mutatkoznék. Avval kitörlöttük vol-na Dante' egy részét, ki az egész Petrarkát, Cervantest, Lope de Vegát; dramaticus nevezetességeink' tartalmából elvesztenők Corneille' és Racine' remekműveiknek legnagyobb részét, Vol-tairet, és bennünket megfosztanának Zaire- és Tancred-jétől.

Maga XIV. Lajos' kora sem tudá, mennyi anyagszert nyuj-ta annak a' középkor, melly azokat nem ismerte, halhatatlan műveire; nem tudá, hol vette légyen az érzelmek', eszmék' és költészet' ezen összeséget, mellyeket az oly bámulatosan feste 's rajzola; sajátoságos jelleme a' nagy századoknak mint nagy művészeknek, önmagukat nem ismerni, semmi másról nem akarni tudni, mint azon lelkesedésről, melly bennök uralkodik, 's nem aggódni a' források felől, mellyekből láng-eszök merít. Sokszor a' criticusok is hajszálnyival sem értik jobban a' nagy századot; így irodalmunk classicus korszaká-nak azon szemrehányást tevék, hogy az csak a' régi kor' gyön-ge lenyomata, hogy semmi saját étellel, nemzeti eredetiséggel nem bír, hogy a' középkortól elszakasztá magát 's a' keresz-tyén költészet' szó hagyományait elhanyagolta; más részről leg-nagyobb férfaiink' dicsőségének bizonyos ügyetlen védői fölvet-ték ezen igaztalan szemrehányást, 's abból, a' mi rágalom volt, dicséretet csináltak. E' criticusok azt mondák: a' tizenhetedik századnak nem volt szüksége az újkori ihletésre, lelkesedésre, az a' régieket utánzá 's frisité fel 's az volt a' legjobb, a' mit

tehete. Mit azonban XIV. Lajos' kora a' régiektől kölcsönözött, véleményem szerint kevés, ahhoz képest, mi azt saját-kép illeté 's mit a' középkor' eszméiből meríthete. Bizonyos nyelvformák, néhány egydedség, utánzott vagy fordított versek tévutra vezettek a' criticusokat; voltaképen azonban a' tizenhetedik századbeli lelkesedés, valamint irodalmi életünk is újkori, nemzeti, 's nagyobbbrésziint *lovagi*. Nagy dramai költészetünk' lényege, anyaga, egészben lovagi költészete a' középkornak, mely sötétes csatornán szivárgott Corneille- és Racinehoz 's általok emeltetett a' művészet' tetőpontjára, Corneille római nagyságba foglalta azt, Racine kiszépité az által, mit a' görög kellemből és csínból kölcsönze. A' tizzennyolczadik században Voltaire volt azon férfiú, kinek legkevesebb rokonszenve volt a' középkorral, költőink között azonban épen az, ki a' középkort legelőbb hozzá színre saját nevével; Voltaire mutatá meg legelőször a' lovagi hősoket saját costümjökben, 's nem görög köpenyben vagy római togában.

A' forradalom, mely a' multat lerontá, leronta mindent egyszersmind, mi abból származott, irodalom- 's társadalomban -- 's mint minden mást, úgy a' lovagiságot is. A' forradalom után még egy szózat emelkedett; azon férfiú, kinek szelleme a' vallás' és képzelet' világában újra feléleszté a' középkor' szóhagyományait (Chateaubriand), a' lovagi költészet jóhangzásteli viszhangját zengedezteté: Az *Abencerrage*-ok *utolsój*-ában. A' császárság újra feléleszteni iparkodott a' lovagi szóhagyományokat, midőn az aristocratiai és feudális eszmék katonai eszmék' kíséretében létrejöttek; egyéb eredménye nem lett azonban néhány románczná'. A' forradalom megerősíté magát a' lovagi (chevaleresk) irodalom' kedvéért; e' meszterkelt és önző erőmegfeszítés azonban semmi kitűnőt sem eredményezett. 1830-tól fogva, tudtomra, a' lovagi költészetnek egyetlenegy, nagy vagy kicsiny, fényes vagy homályos kísérlete sincs, mert illy költészetnek azon eszmék', érzelmek' és szokások' összeségére volna szüksége, mellyek a' lovagiságot tevék 's naponként mindinkább elenyésznek. Minden, mi összefügg a' multtal, bámulatos gyorsasággal vesz abban el; úgy vagyunk, mintha vaspályán utaznánk; haladunk, a' nélkül hogy csak egy zökkenést éreznénk, 's azt magunk észrevennők; a' tárgyak, mellyek még épen egészen távol valának, hirtelen eltűntek; illy gyorsasággal és megrázkódtatás nélkül enyészik el, mi még a' multból fenmarad. A' lovagiság' legutolsó maradványai e' nagy hajótörésnél vesztek el; még kifejezést sem talál többé az irodalomban. Így jöttünk végére a' lovagi költészet' hatalmas és dicső kifejlésének, mellynek végpontját és kezdeményeit fön felkeresők.

Mi erre nézve az irodalomban történik, összefüggésben

van avval, mi a' társadalom' keblében történik. Valóban nem tagadhatni, hogy bizonyos érzemények, mellyek nagyhatásuak voltak, századokon át főrugóit tevék a' cselekvésnek, uralmukat vesztik. Korunk, meg kell vallanunk, épen nem lovagi; a' positiv számolás legyőzi az önzéstelen lelkesedést. A' franczia társadalom' régi öntudatának helyébe, úgy látszik, a' társaséleti erkölcsiség' új elveinek, olly érzelmeknek kell lépniök kétségtelenül, mellyeket atyáink épen nem vagy alig ismertek; mit hazafiságnak nevezünk, mit egykor humanitásnak nevezendnek, tán bő gazdag pótlékot nyújthat azért, mi hajdan lovagi becsületnek nevezetett. Egyébiránt azonban a' jelen nyomorú, a' lelkesedés ritka, ha egészen nem hiányzik. Ebből sok kedélyben csüggettség támad, fájdalmas elernyedés, bizonyos lomhaság az erkölcsi életben és szomorító lézag a' költői teremtmő erőben. Ha Dante újra a' világba lépne — félő volna, hogy a' szeszélyek' poklába helyezze át bennünket; a' szellemeknek ezen állapota azonban, mellyet hogy túlvittem vagy nagyítottam volna, okokkal szeretném megmutattatni magamnak, nem lesz tartós. Az ember nem élhet, ha görnyedve 's nyomva érzi magát, mint valamelly munkájához lánczolt gályarab, a' nélkül hogy valami fel ne egyenesítse 's a' mindennapi életeten felül ne emelje. Tehát bizzunk, ne csüggedjünk; a' lelkesedés és költészet újra feltámadandnak, vagy kihalna az emberiség; az emberiség azonban nem fog kihalni.

Azonban ki fogja meghozni nekünk újra a' költészetet? Melly lelkesedés, ihletés fogja helyettesíteni atyáink' lelkesedésének eltűnt 's elenyészett alakulását? Mellyik institutio fogja felemelni 's újra felállítani a' társadalmat, melly ernyedt, zsibbadt 's örömet élne, melly megunta azt, mit tud, 's aggódik a' miatt, mit vár? Hol találatnék azon odaadás és a' kegyesség' azon ereje, melly a' lovagiságot századokon át lelkesíté? Hol van az elem, melly megifjodásunkat idézné elő? Ezt nem tudjuk; kérdezősködünk, nyugtalanság és remény, csüggedés és bizodalom közt vizsgálkodunk, tapogatózunk; a' látkörön kémkedünk, kérdezzük egymást, honnan fog jőni az elevenítő fúvalat, melly a' lelkeket átváltoztatja és erősítendi! Oh! vajha jőne már egyszer a' fúvalat éjszék vagy dél, kelet vagy nyugat felől! ereszkednék le fejainkre 's adna új életet a' világnak!"

(Blätter zur Kunde der Literatur des Auslands. 1838. Nro 28.)

Fekete Soma.

CRITICAI SZEMEL.

NEMZETI GAZDÁSZAT.

David Ricardo's Grundsätze der Volkswirthschaft und Besteuerung. Aus dem Englischen übersetzt und erläutert von *Dr. Edw. Baumstark* Prof. in Greifswald I. köt. 1837 XXXII és 461 l. II. köt. 1838, XX, 830 l. Leipzig, *Engelmann*. Ára 6 fr. 45 kr. e. p.

Baumstark úr kétségtelen érdemet szerzett magának Ricardo' munkája fordítása által; mert ha bár ezt német nyelven bírók is már, még is igen sok kíváncsú maradt e' részben hátra. Csak azt sajnáljuk, hogy az eredetinek nem legújabb kiadását vehetné alapul; mert ha bár úgy hitte is, hogy ez az előbbivel megegyez, ez által még sem enyészthetett el a' két kiadás' tökéletes egyformasága iránti kétség. Ez iránt pedig, bizonyosságot nyerni annyiival is kíváncsúbb leendett, mennyivel inkább bár mely csekélynek látszó eltérés olly éles elméjű írónál, mint *Ricardo*, nagy jelentőség nélkül nem lehet. Bíró nem képes azon aggodalmát eloszlatni, minthogy a' legújabb kiadás, szinte nincs kezénél. Ajánlja egyébiránt e' fordítás magát világossá-gá, érhetősége és hűsége, valamint jelessége által, minek ellenében a' stílus, fordulatokban 's kifejezésekben csekélyebb incorrectségek, számba nem vétethetők. *Baumstark* úr mindazáltal nem szorítkozott csupán Ricardo' műve áttételére, hanem a' második kötetben több terjedelmes felvilágosítást, 's két értekezést is oda csatolt, melyek közül azonban, csak egyik áll bizonyos tekintetben az egész munkához, mely *Smith A.*, 's *Ricardo* közt párvonalt húz. Ezen második kötetre természetesen az olvasó figyelmének különösen összpontosulni kell, ré-

szint mert egy tulajdonképeni művet képez, részint mert különös fontosságú vizsgálódásokat tartalmaz. Kezdődik az ó és újabbkor' ö. szehasonlításával a' nép 's status gazdaságra nézve, mely 264 lapot 's így közel harmadát foglalja el az egész kötetnek; 's pedig nagy érdekű tárgyakkal foglalkozik, de sokkal alkalmasabb leundett külön kiadásra mint oly munkábai felvételre, mely Ricardo tanításainak értelmezésére van szánva. Ha azonban ezt nem említjük is, azon módot, miként szerző feladatát megfejtette, nem hagyhatjuk helybe. Már maga azon kísérlet, melyet *Heeren*, az ó világ legjelesbb népeinek szorgalma 's kereskedése felőli munkájában megkísértett, miszerint az ókor' népgazdászati viszonyainak egy részét felvilágítsa, *Böckh-nek* az atheneiek status háztartása feletti tudományos buvárkodása, értésére adhatták volna, hogy oly vállalat mint az övé rendkívüli tanulmányokat feltételez, hogy haszonnal legyen összekötve. Csak akkor nem követelnők ezt, ha csupán csak arról volna szó, miszerint sok egyes elődolgozatok egy egészé lennének kapcsolandók; azonban sok illyes elődolgozat, 's szerző még a' meglevőkből is keveset fordított hasznára. Az igen ismert munkák szerint, melyek közt *Schlosser* egyetemes történettana meglehetősen szerepet játszik, az ókor legnevezetesebb tartományainak, nép és statusgazdászati kifejlődésének rajzolatát adja újabb időkbeni átalakulásukra intézett tekintettel; de mind az mit ad, nagyobbára egyes és ismert jegyzetek a' felől mit mi politikai gazdasáznak szoktunk nevezni. Csak ritkán választvák el egymástól a' kifejlési fokozatok, 's felvilágosítvák a' pontokat, mikre legtöbb szükség van. Így azon tudósítások melyeket az egyiptomi és ind kasztok lényegéről veszünk, és ismét veszünk, a' helyes értelmezést feletle nehezítik; a' zsidók' telekbirtok viszonyai még mindég talányos tünemény, 's így van ez igen sok más tárgyakkal is. Nem hiányzott tehát az anyag mellynél szerző éles elméjét gyakorolhatandotta, de bennünket éppen oly sötétségben hagy mint millyenben valánk. Magokban az egyenkéntiségekben is hiányos gyakran a' kivétel. Ohajt-nók tehát, bár Baumstark úr, ez értekezést, hogy azt szigorú bírálat alá vehesse, még visszatartóztatná, és több segéd eszköz használása után, mint önálló munkát, adja világ elébe. Néhány alábbiidezett tételek ítéletünket igazolandják. Így áll a' 36 lapon, hol az ind adórendszeréről van szó: *uno tenore* „ugyan ő a' király a' kereskedéstől adót vehetett. A' király csekély adót szedhetett a' nép' alsó osztályaitól, melyek nem úztek kereskedést. A' cselédek és mesteremberek szorittassanak pedig csak az adózásra. Hanem a' király nem vétkezik, ha nyomasztó szükség esetében, az aratás' negyedét, adó fejében lefoglalja.“ 48. lap. „A' játék 's pounpa-vágy, határnélküli Keletindában, 's a' külső szín megmentése végett, csekély dolog, a' méhgyümöl-

csét elűzni, a' gyermekeket anyjuk méhében és születésök után megölni.“ 50 l. Nem bátorzkodunk ama művelt népek' kereskedői útjának feltalálásában amaz ókor tevéinek 's hajóinak biztonságával dicsekedni, — illyes egyenkéntiségek nem is lennének a' mi czélainkra nézve nyereség.“ 70 l. „A' földművelés (Aegyptomban) tehát sokkal kevesebb munkába került, mint bármely más országban. Általában mindég is (?) több embert táplál az, mintsem műveléséhez megkívántatik. Az aegyptomi nők' termékenységet, nem ok nélkül dicsérik az ókori írók.“ A' 71. lapon azon állítás, hogy a' lakosok' nagy része, a' földműveléstől más keresetmódokhoz özőnlött, a' kasztok féle intézkedésekkel miképen egyeztethető össze? — Olly adatok mint a' következő: „az arany ezeknél, (a' *Bab-el-Mandeb* úf partjának lakosainál) a' réznél csak háromszorta, a' vasnál csak kétszerte, az ezüstnél pedig mégis tizszerte ér többet“ valóban mélyebb vizsgálódást érdemlendett. A' 96. lapon az áll, hogy Michaelisnak iparkodni kellett volna kimutatnia azt, miképen volt legyen lehetséges, hogy egyre másra 15,000 zsidó élhetett volna egy négyszeg mértföldön, és hogy jelenleg, midőn a' népességi viszonyok közelebből ismereteseek, i'ly népesség nem találtatik szerfeletlinek, 's mégis tudva van miszerint Európának leggazdagabb 's legmunkásabb tartományiban egyremásra ama népességnek fele sem találtatik fel. Épen a' mi népességi theoriáink mutatják, hogy a' zsidó népességnek azon tömörsége igen felűő. 104. lap, hol a' zsidók' örömevéről van szó, megjegyzi a' szerző: „Legfeljebb csak 50 évig lehetne valamely család nagy telekbirtokos, 's valamely másik tetemesen szegény: ezután minden ismét a' régi viszonyba helyheztetett.“ Én úgy hiszem hogy illy 50 év utáni kiegyenlítés által a' szegény családoknak kevés hasznuk volt. A' 129. lap. a' Barbarey szóval történt szójáték, igen szerencsétlenül választatott. Azon tartományok' neve, mint közönségesen tudva van, nem Barbarey, hanem Berberia. stb.

E' közlések, elegendők lehetnek, abbeli ítéletünk' bebizonyítására, mit mi azon felette csekély szorgalom felől mondánk, melyet szerző az egyes tárgyakra fordított. A' következő értekezéssel kezdődik még csak meg tulajdonképen a' Ricardo munkájának magyarázataira vonatkozó cyclus, „Smith Ádám és Ricardo David“ czimmal, 's a' két férfit a' politicalai gazdaszatot tárgyzó iratok' tekintetében egymással összehasonlítni akarja. Azon gondolat, miszerint ő, ezen egybe hasonlítás, a' Ricardoféle rendszert felvilágosító vizsgálódásoknak legegésze állítsa, szerencsésnek tekintethetik, minthogy Ricardo azon alapon, melyet Smith Ádám a' politicalai gazdaszatnak vetett, részint tovább épített, részint pedig mivel híres elődinek, a' magácival ellenmondásban álló nézeteit kifejtette. — Egészen

a' feladás' megoldását itt is jónak találjuk, ámbár azerző itt ismét némi tételket logikai összekötés nélkül állított elő, 's a' keresett kifejezés' módjában nem hárította el, mint például a' következő helyen: „mert mindenütt kitűnik a' gyakorlati és valódi, 'és gyakran olly elragadó egyszerűséggel 's naívsággal, melly (mi?) az olvasót nem ritkán, a' speculationnak meredek és lég útján meglepi, sőt annak (az ő) megszegyenyítésével, a' valóság' földére helyezi által“ stb. E' közben nem engedhetjük meg, hogy Smith A. újrendszert teremtvén, rendszerének értelmében semmi elődolgózi nem voltak. Rendszerét jellemzi ama gondolat, hogy a' gazdaságos munkásság' kifejlődésének szabadsága a' nemzeti gazdagság' feltétele legyen. De itt őt a' physiokratok már megelőzték, kiktől csak annyiban tért el, hogy ő minden gazdaságos munkásságokat a' gazdagság előteremtésére vonatkozólag egyformáknak becsülte, a' physiokratok pedig egyedül a' földművelést tarták forrásául. — A' többi értekezések a' 287. laptól, az értékre, a' vagyponra 's ennek mértékére, az árra és ármértékre a' feldadóra és haszonbérre, a' munkabérre, a' kamatra és nyereségre, az adókra, statusadósságokra, a' papirospénzre és bankjegyekre vonatkoznak. A' népgazdászattan és financz tudomány' legfontosabb pontjait érintik azok, de mi követhetjük tovább azokat ha csak nem akarunk az egyenkéntiségekbe igen mélyen bebocsátkozni. Csak azt jegyezzük meg általában, miszerint a' tulajdonképi céljok hátrálva volt az által, hogy szerző nem tartotta magát szorosan Ricardohoz hanem más férfiaknak különösen az ismeretes *Say J. B.* nézeteibe is beelegyedett. Gyakran igenis a' nyomozódásnak ezen bővítése sok tanulságost foglal magában, 's az olvasót egészben bizonyosan érdekli; de ha csak a' Ricardóéival ellenkező nézetek' megczáfolását idézi elő, ugy az *hors d'oeuvre*, miért köszönettel épen nem tartozunk. A' politicalai gazdaszat. térén irodalmi nagy munkásságnál, mindenek előtt kerülnünk kellene mind azt, mi szükségkép a' dologra nem tartozik.

(Allg. Lit. Zeit. 38. sz. Februar 1839.)

.....csányi.

Cours d'économie politique fait au collège de France, par Mr. Michel CHEVALIER, redigé par M. A. Broët et publié avec l'autorisation de M. Michel Chevalier. Année 1841—42. Paris, 1842. Capelle, Libraire — éditeur; Charles Gosselin, Libraire, 8-o p. 420.

A' szellemi kifejlődés az utóbbi fél század alatt, a' magasb álláspont, melyre a' tudomány általában emelkedett, valamint az országos 's társadalmi élet egész megváltozott alakja — még igen csekély befolyást gyakorolt ama tan' kiképeztetésére, melyet majd political, majd nemzeti gazdaszatnak, majd országos 's nép-gazdaságnak 's i. t. neveztek. Smith Ádám' theoriája még mindenütt az uralkodótan 's majdnem egyenlőn adatik elő Angol- 's Francia-, Német- 's Oroszthonban és Amerikában. Rajta csak az előadás' külalakja, nagyobb vagy kisebb szakaszokra felosztás meg a' sorozat változott; de a' tudományos szellem, a' rendszer' elve teljességgel ugyanaz maradt, 's a' tett előhaladás csupán 's egyedül a' rendszernek elősorolt tételeit példák által támogató tapasztalatok tartalomdúsabb gyűjteményében áll. Ezen theoria melletti maradás 's majdnem csökönös ragaszkodás azonban annál csudálatosabb, minthogy részint azon szemlélődési modort, mellyen ama theoria alapul, az élet 's tudomány' minden egyéb körében illetlennek tekinték a' műveltségi fok- 's magasb öntudathoz, mire a' szellem magasult, — részint mivel a' józan élet 's statusok' gyakorlata semmikép' sem akart soha e' theoriához simúlui. Reménylik ugyan e' tan' követői, hogy azt még valaha az életben érvényessé tehetendik, 's nem kimélve semmi fáradságot uton utfélen folyvást hirdetik; de a' magasb erkölcsi méltóság, melyre a' szellem lételének ezen körében is emelkedett, azon élénk buzgalom, mellyel nyilvánulása sokféle alakait egytetemes elvökben összpontosítani törekszik, kevés kilátással kecsegteti ama' reményt 's fáradozást. Sőt elmondhatnók, mikép már is mutatkoznak előjelek, mellyek e' tant végenyészettel fenyegetik, 's az anyagi érdekek' tanának átalakulását jósolják. Franciaországban ugyanis hatalmasan emelkednek ellene az ugynevezett socialis theoriák, 's habár részint az elv' egyoldalúsága, részint annak ferde alkalmazása miatt, a' sükernek, mellyel azok' érvényességre 's életbe lépni törekedtek, eddigelé csekély látszata volt, mindamellett még sem lehet tagadni, hogy azok valódi s lényeges elméleten alapulnak, miáltal legalább megnyílt előhaladásra az ösvény, 's további mélyebb fürkészetre ösztön adatott. Németthonban is megkezdeték már a' harcz, noha mindaddig, míg az a' tudományosság' mezején folyik, el-

döntő ütközetre már csak azért sem juthatni, minthogy az új tan legvégén kezd kifejlenni, 's e' részben egy régi, sőt már elavult tannal megegyezni látszik, miáltal nem egy balvéleményt gerjesztett maga iránt. Annál nagyobb reményt nyújt azonban a' német gyakorlati élet. „Az európai politikában, mond sz., alig tudnék fontosabb tény, mint a' *német egység' helyreállítás*a. Mi felséges látvány, midőn egy nagy nemzet' eldarabolt tagjai újra egymáshoz közelitenek 's nemzetiségre — azaz: életre térnek vissza. Ez olly nyomatékos tény, hogy az — ha be volna végezve — Europa' politikai súlyegénét szilárdabb alpra állítaná. A' német egység örökre elenyészettnek látszik 's helyreállításán még V. Károly' szelleme 's hatalma is hajótörést szenvedett. A' bécsi egyezkedés' ügynökei beszéltek róla, de nem hívék; ohajták, de nem reménylék. Ámde ők számításukból az ipart természetesen kihagyák, 's mit sem fenyegetés, sem ármány, sem erőszak nem valósíthatott volna, azt most az ipar létre hozza. *Ipar által megszünt Némethon' szétदारabolása*, 26 milliom német, több mint husz apró statusra szakadva, lerontá a' vámsorompókat 's Poroszország' védlete alá állott. Naponkint szorosabban fűzi őket az ipar össze, 's alig pendült meg az egyforma pénz 's mérték' behozatala, máris egyenlő direct adózást 's egyenlő nevelési törvényeket emlegetnek. 'sat.

De az ipar' nagyszerű intézeteinek áldásiban annál biztosabban részesülünk, minél óvatosabban közeledünk a' cél felé, 's minél inkább igyekszünk azt öszhangzatba hozni az élet' egyéb ágaival. — Más szavakkal: annál biztosabban rendelkezünk anyagi érdekeink felett 's szedjük idővel a' megérett gyümölcsöt, annál kevesbbé félhetünk, hogy ebbeli törekvésünkben a' helyes ösvényről letérünk, minél jobban iparkodunk eddigi állapotából kiemelni 's szellemi életünk' egyéb formáival egységbe hozni azon tudományt, mellynek elmélkedése tárgyat az anyagi érdekek teszik. — Ugyanazon szellemnek kell áthatni az anyagi érdekeket is, melly az élet' egyéb köreiből uralkodik. Minden tudományos adat, melly e' magas cél elérésére módot nyújt, örömdetes tüneményként üdvözleendő, 's kötelességünkben áll, a' talán még nem egészen tisztába hozott elveknek teljes érvényességet 's általános elismerést szerezni. Mivel pedig, mint fenebb említők, Franciaországban a' társadalmi rendszerek már hatalmasan emelkednek a' politikai gazdaság' eddigi tanja ellen 's e' tudományt magasztos elvekre törekszenek felküzdeni: Chevalier urtól annál inkább várhatjuk az új nézeteknek legalább kijelölését, minthogy ő — köztudomás szerint — előbb szinte azon társadalmi iskolák' egyikehez (St. Simonismus) tartozott, 's további életében is hű maradt az egyszer igazaknak ismert 's vallott elvekhez. Hogy tehát az elmélkedés' helyes szempontját előre kitűzzük magunknak, vessük össze a' szerzőnek

e' tudományról — mindkét megnyitó beszédében — felállított fogalmát, annak eddig divatozott, értelmezésével, 's ezen általános szempontból kiindulva ereszkedjünk részletes taglalatra.

„A' politicalai gazdaszat — mond sz. — az anyagi érdekek' tudománya. Megtanítja: miként terem, gyarapodik 's rendeztetik az anyagi vagyon; mondom: *rendeztetik*, mert ezen alapul, ama fontosság, melyet a' politicalai gazdaszatnak korunkban tulajdonítanak.“

„Aggódva keresik a' népek századok óta a' szabadságot; ámde azt egyedül a' munka' méltánylása adhatja meg nekik, — mert ember' szabadsága, képességeinek kifejtésében, 's ezeknek saját 's embertársainak javára fordított célszerű használatában áll. Erre azonban ipar nélkül nem juthat, mert csak ez bontja le bilincseit, szabadítja fel alárendeltségéből 's tanítja meg a' természet felett uralkodni. Az ipar tehát nem bálványozója az anyagnak, mint állíták — hanem megváltója.“

„A' czél, mely századunk eleibe tűzve van, melyet elérnie kell, 's mely dicsősége leendő: *a' szabadság' megalapítása*. De ipar nélkül társadalmi egyesülés lehetetlen, ha csak nyomorba fetregő többség nem szolgál számolyként 's alapul az uralkodó kisebb résznek; mert ottan, hol a' munka, méltánylás helyet, gátoltatik 's gúnyt szenved, szükségkép zsarnokoskodó néposztályoknak kell létezni, melyek a' nagyobb szám' izzadságán dobzódnak. Ezen uralkodó osztályok azután kiváltságok által igyekeznek magokat fentartani, 's nem engedik, hogy ivadékaik megutált foglalkozásokra aljasuljanak. — Ellenben, hol az ipar becsben áll 's tiszteltetik, hol annak tökélyesedése a' kormányzat' főbb gondja, röviden: hol az ipar' ügye országos ügy, ottan leomlanak az osztályok közötti rideg válaszfalak, ottan a' munkásság emelkedik a' dolgok' felibe, 's az ember megszűnik nyomtatott lenni. Ekkor a' természet, nem pedig ember adóztatik meg, és a' nép nem szakad többé erőszakosan rideg falak által castokra, hanem a' társaság inkább egységre törekszik — 's arra — a' kiváltságos osztályok' minden ellenállása mellett is — csakugyan eljut lassankint. Az egyenlőség' elve, a' szellemi képesség, szorgalom 's érdem erkölcsi becsé szerint válik alaptörvénynyé.“

Ha ezen tétélekbe rejlő alapgondolatot kiemeljük, kiviláglik: mikép Chevalier ur szerint az ipar vagy is munka' minden viszonyaiban magában rejtí *a' szabadságra vezető eszközöket 's feltételeket*, — hogy tehát a' politicalai gazdaszatnak ki kell fürkésznie, milly eszközök, rendeletek 's intézvények által emelkedhetik *valamelly status valóságos, tényleges szabadságra*, mivel a' legjelesebb törvényeknek sincsen becsök, ha foganatosításukra eszközök nem léteznek. — Már hogy sz.

ezen felfogása az általános nézettől lényegileg eltér, mindenki előtt világos, hacsak futólag legyen is e' tudomány' állapotába avatva; mert Smith Ád. tanja elvégre is emberi önzésen alapul, mozgató elvét szenvedélyek' játékában és szabályozását versenyben helyezi: e' tan, röviden szólva, az anyagi vagyont önmagért akarja ápoltatni 's azt cél gyanánt tekint. E' tan az, mit a' concret' valóság' ellenében theoriának szoktak nevezni. — Chevalier ellenben az anyagi vagyont csak célra vezető eszköznek, csak a' szabadságnak elérésére szükséges feltételnek tartja; szerinte az anyagi vagyont irányelve nem ennyagában, hanem kivüle a' szabadságban rejlik. Sz. ebbeli ellenmondását nagyon is érzi, csak hogy azt nem mint ellenmondást egy fenálló rendszer irányában, hanem, a' nemzeti gazdaszat tökéletlen állapotának kifejtett jövőjére vonatkozó viszonyául veszi. „Noha az ipar, mond sz., óriási erővel 's csudálatos termékenységgel bír, noha méheben az ember' üdvét, méltóságát 's szabadságát hordja, ezért az mégis, minden áldásteljes forrásai' daczára, jelenleg koránsem mindég édes anya, hanem gyakran kegyetlen mostoha. Számptalan gyermekei, főleg kik műhelyeit népesítik, szomorú helyzetben sínlódnak. Türelmetlenül viselik ezek terheiket, elégedetlenek 's ingerültek és nyomorjok a' statusra veszélyessé vált. *Ennek oka azonban ottan fekszik, hogy még a' munka uralmának csak kezdetén vagyunk, pedig minden kezdet nehéz.* A' korlátlan verseny, melly (mostan) egyedüli törvénye az iparnak, 's melly a' gyárosokat ellenségek' teszi, bukás — az az: iparos halál büntetése alatt kényszeríti ezeket a' munkások terhet nevelni, a' díjt pedig leszállítani. — A' gépek' fontossága abban áll, hogy azok kipótolják az embert 's helyette dolgoznak, hogy a' kiállítást csekélyebb erővel, az élvezést kisebb fáradsággal gyarapítják, hogy az embernek anyag általi nyomtatása megszűnván, részt vehet a' szellemi művelődésben, míg helyette elemek működnek; de a' munka mostani elrendezése mellett, a' korlátlan verseny' törvénye alatt épen az ellenkező következik 's a' brightoni munkások méltán elmondhaták: „*a' gépek, mellyeknek rabszolgáink gyanánt kellene alattunk állani, zsarnokainkká váltak.*” — Azonban ha a' munka 's kiváltkép a' gyártás jelenlegi rendezetlen állapotában a' munkás' sorsa sajnálatos, bizony a' tulajdonosoké sem kedvezőbb. Ezek szintazon ingadozás alá vannak vetve; nekik — ha nem egyenlő — de hasonló veszélyen kell átgázolniok, 's habár ajtajuk előtt nem rágódik is az éhség' szörnye, de ott vinnyog bizonyosan ama lidércz, mellyet egykor Mirabeau szónoklata a' szószekeken elővarázsolt, 's mellytől egész Franciaország visszaborzadva felkiált: c'est la hideuse banqueroute. Tekintsetek körül 's számláljátok meg a' gyár- 's kereskedőházakat, 's kérdezzétek: hány ért el köz-

lök 30 évet? 's hány van még fen azokból, melyek' fénye elkábitá szemét azoknak, kik nálunk egy nemzedékkel idősebbek. — Az ipar' jelen állásában tulajdonos és munkás egyenlően elmondhathatja: ma nekem, holnap neked, 's sorsuk egymástól csak abban különbözik, hogy arra a' holnap egy év vagy 6 hónap után, erre már egy hét vagy talán 24 óra múlva virrad fel. — *Amde az ipar' ezen állapotja erőltetett, tovább tehát nem maradhat meg.* — E' tömkelegből két ösvény vezet ki. Az egyik iparos hűbéri uralomra vinne, midőn a' dolgozó osztályok újlag rabszolgaságra kárhoztatnának; a' másik — legkevesebbé járt — ösvény: a' küzdő 's egymás felett féltékenyen örökődő érdekek' egyesítése. *Az egységet ipar's társaságban az erők' bölcs elrendezésének segédelmével helyreállítani,* azon mestermű, mely a' művelődést megkoronázzandja. E' nézetekből kiviláglik, mikép' Chevalier a' maga ellenmondását a' fenálló tan' irányában tökéletesen elismeri, honnan azt várhattuk volna, hogy ezen ellenmondáshoz ragaszkodva, azt tudomány által eloszlatni, 's így a' művet, — „*melly a' művelődést megkoronázzandja*“ — vagyis: az ipar' érdekeinek az erők' bölcs elrendelése által a' társaság' érdekeivel összhangzatba hozatalát, a' tudományos bűvárlat' pályáján mindenkép megkísértendi, hogy azután az élet a' szerint irányoztathatnék; de „*az erők' elrendezése*“ szerzőnél, mint sok másoknál, kik a' jelen helyeztet, nyomását szinte nehezen veszik, csak jámbor ohajtás maradt. Leczkéin ezen állítmány' erősítésére szorítkozik, miszerint a' *szabadság' valóítására szükséges eszközök az iparban rejlenek*, 's egész irata ennek bizonyítgatásával van tele. A' modor, melyet követ, egészen bevezető, miáltal az előadás szerfeletti világosságot nyer, noha a' szempont, melyből kiindul, nem helyeselhető. „Olly időben élünk, mond sz., midőn annyi — árnyékkint el-eltűnedező — theoriát, annyi merész rendszert látunk felmerülni, hogy állításainkat tényekre alapítani most szükségesebb mint valaha.“ Azonban alig szükséges megjegyezni, mikép e' nézet azon elterjedt tévedésen nyugszik, mintha tapasztalathból általános elveket lehetne levonni, holott csak encsalódásban elfogulva bizonyíthatunk be tapasztalat által olyan elveket, melyek a' tapasztalattól teljességgel függetlenek; mert valami tényből soha sem lehet védokot következtetni, 's tények igen jól magyarázzák talán a' tételeket, világot öntenek az előadásra, de soha sem szolgálhatnak arra, hogy valami állítmánynak bizonyító erőt kölcsönözzenek. Ez kitűnik már onnan is, hogy ugyanazon statistikai jegyzetek egészen ellenkező állítások erősítésére használtatnak adatul. Ollyan tudományban, mely a' gyakorlati életbe annyira bevág, mint a' statusgazdászati, igaz szükséges az általános elveket példák által magyaráztatni, hogy kivihetőségek feltessék; de óvakodjunk azt hiúni, mint

ez közönségesen történni szokott, hogy e' példák bármi tekintetben bizonyító erővel bírnak, mert hiszen ilyen példák' helyessége éppen azon rendben áll, melly veleek mintegy megtestesült alakban tűnik fel.

Ezen általános átnézés után megkisértendjük Ch. leczkéi tartalmának szorosb taglatatát. Mint már említők, egyről egyig közösen azon elvet igyekeznek bebizonyítani, miszerint az ipar nyujt eszközöket a' szabadság' valószínűsítésére. Az első leczkén ezen tételt állítja fel sz. általánosán, *hogy szabadság és ipar karöltve járnak, hogy az egyik előhaladása a' másikéval szükségképp össze van kötve, hogy a' szabadság' országa aránylag terjed azon hódításokkal, mellyeket az ember az anyagi világ felett teszen.* Ezt különféle példák által mutogatja. Az első példát a' táplálékról veszi. Az ember nem' művelődése a' földmíveléssel kezdődik, ez történeti tény. Mire alapul azonban e' tény? homály marad. Oka, mond sz., a' gabona termesztésében rejlik. A' történet' három rendbeli művelődést jegyez fel. A' legfőbb a' szárazföld' nyugati népeie, az egyiptusiak-, chaldaeusok 's európai nemzeteké. Ezeknél a' buzatermesztés honos volt. Magas műveltségi fokra jutottak Keletázsia' népei is, ezek rizst termesztének. Az új világban, Amerikában, felfedezéskor szinte aránylag előhaladt műveltségre találtunk a' mexikóiaknál, kik kukoriczát ültettek. De miként függ össze a' gabona' termesztésével a' szellemi művelődés? Ez ama' tulajdonságokból tűnik ki, mellyek a' gabonát mint tápszert jellemzik: *rendesen terem 's könnyen el lehet tartani.* Kellő felügyelet mellett a' gabonát több évig eltarthatni; gabonatermesztés által tehát az ember' létele biztosítatik 's megszabadul azon gondtól, hogy élelmét naponként keresni kénytelenítelessék, mint a' vadász, halász 's nagyrészt még a' pásztor is, — ez által tehát meg lón vetve alapja a' polgárisodásnak. — A' második példát sz. azon eszközöktől kölcsönzi, mellyek az embert munkájában segítik. Felhozza a' legegyszerűbb eke' jelentőségét a' művelődés' kifejlésének tekintetében. Ebből kiviláglik, mikép ha a' földtekén lakó roppant embertömeg — egyedenként egyről egyig — túrná is a' földet, eke nélkül még sem lenne képes valamennyi számára elegendő élelmet teremteni. Midőn tehát a' gabonatermesztés — biztos 's rendes élelmet adván az embernek — a' művelődés' alapját megveti, csupán eke által lehetséges e' tápszert aránylag csekély erővel kiállítani. — Harmadik példaként a' vas' használatát tekinti. Achilles Patroklos eltakarítottási ünnepélyekor ezen érczből egy darabot tett ki jutalmul, jelenleg ez emberi szorgalom' egyik ága sem nélkülözheti. A' mai műveltség azon szolgálaton nyugszik, mellyet e' hasznos ércz az emberi társaságnak nyujtott. Ekkép a' gabonatermesztés, az

eke' feltalálása, a' vas' használata képesek valának az emberi társaság' állapotát tökéletesen átváltoztatni.

Végül megemlíti még a' sz., mennyire segíté az embert a' háziállatok' megszelidítése. A' hollandi követ, a' mult század' végén Pekingbe utazván — pogyászainak 's a' császár' számára rendelt ajándékok' tovább szállítására több embert kénytelenítetek használni, mint egy egész (francia) sor ezred' kiállítására szükséges. Cortez Ferdinandnak Mexico' ostroma alatt 50,000 indusra volt szüksége, hogy egy kis hadi hajó' építéséhez a' közel erdőből fát hordasson. — Mindezen példákból eléggé kitűnik ugyan, hogy az embernek anyagi világon tett hódításai feltételezik: előhaladását a' polgárisodásban, noha — mint említők — az elvet tulajdonkép nem erősítik meg, hanem csak igazolják. Helyesek ezen példák, mivel mindenki tudja, hogy anyagi eszközök nélkül szellemi ezélt nem érhetni, némi-
leg tehát e' tételt már előlegesen elismeri mindenki 's örül, hogy azt a' valóság igazolja.

Sz. első leczkéjén kiemelvén, hogy: a' munka szabaddá teszi az embert, — a' másodikban már azt igyekszik megmutatni, hogy: a' kör és kiterjedés, melyet a' szabadság és polgárisodás elfoglal, arányban áll a' „productiv erők” nagyságával. — Először is a' vas-iparra fordítja figyelmét. A' pyrenaei hegységekben a' vasgyártás' régi módja megmaradt, csak hogy javult. Vannak hámorok, melyek 5—600 év előtt már dolgoztak. A' vas' mennyiségét ezen hámorokban egy ember' napi munkája után megközelítőleg 4—5 legfeljebb 6 kilogr. lehet becsülni. Mai nap egy olvasztó kemenczében faszén fűtés mellett 3—5000 kilogr. öntött vasat kapnak, kőszénnel pedig 10—15000, sőt 18000 kilogr. — Ezen öntött vasat rögtönfolyamat (Frischprocess) által rudakban dolgozzák fel 's egy munkás' napi vas-terményét 160 kilogr. tehetni. A' productiv erő emelkedése tehát ezen iparágban úgy áll mint 1: 25, vagy 1: 30. — Egyéb iparágban a' productiv erők' gyarapodása még feltűnőbb. A' vízi 's szélmalmok nem igen régi találmányok. A' régi népek nem ismerék azokat. Homér beszéli, hogy Ulysses' házában 12 hölgy foglalkozott a' szükséges liszt' őrlésével. Ha feltesszük, hogy Ithaka királyának háztartása 300 személyből állott, úgy 25 egyénre egy őrlőhölgy kellett. Páris mellett a' St. Mauri malomban 20 egyén' szolgálata után 24 óra alatt 720 hectolitres őrlötték meg. — Egy személyre naponként $1\frac{1}{2}$ font kenyeret számítva, e' malom 72,000 embert láthat el liszttel. Egy ember' munkája e' szerint 3,600 egyén' számára nyújt lisztet. A' productiv erő gyarapodásának aránya tehát úgy áll mint 1: 114. A' pamutfonásban a' gépek' behozatala által — mint 1: 320; a' Schnylkill és Philadelphia közötti vaspályán mint 1: 171, feltéve: hogy a' szállítás szekereken 's lovakkal eszközöltetik.

Ezen példából méltán következtethetjük, hogy az iparban tett 's valószínűleg teendő haladás, az embernem' anyagi helyzetében nagyszerű javítást ígér. De — folytatja sz. a' harmadik leczkén — a' kiállítás' gyarapodása ellen azt vetik, hogy a' kiállítás tulsága idézi elő iparban a' legnagyobb zavarokat. — Ezen következtetés' legfőbb hibája az, hogy kivételt, véletlent veszen általános szabályul. Megtörténhetik ugyan, hogy valamely iparág' kiállítása nagyobb mértékben emelkedik, mint a' többi elfogyasztani képes, ennek oka azonban nem annyira ott fekszik, hogy ezen iparág igen sokat termett, mint inkább ottan, hogy a' többiek az aránylagos kiállításban elmaradtak; mert a' hol még roszul táplált 's ruházott emberek vannak, ottan a' kiállítás (termesztés) még mindég elégtelen, 's ha a' társaságban munkás emberek szenvednek efféle nélkülözéseket, úgy a' gyógyszer a' kiállítás' gyarapítása, csakhogy e' kiállítás szabályozott 's öszhangzó legyen.

Bármilyen helyes is sz. ezen észrevétele, mindamellett szükséges lett volna kimutatni, miként kelljen ezen öszhangzatot előidézni. Egy 's ugyanazon ország' földészete, kereskedése 's ipara, valamint különféle iparágai hamar olly viszonyba jönek egymás' irányában, hogy magok között csak csekély 's mulékony zavaroknak vannak kitéve, a' nagy crisisek a' külföld' versenyétől erednek. Ha már ilyen eset fordul elő, miként kell a' rendet fentartani? A' tulajdon munkás erőt lehetőleg haszonra fordítani, legfőbb feladata gazdasági tekintetben a' státusnak; mert erre alapul hatalma 's ottan gyökerezik az alattvalók' ama' képessége, mellynél fogva magoknak saját munkájuk által megszerezhetik a' külföld' terményeit. Midőn tehát valamely nemzet munkaerőinek *czélszerű* felhasználását külföldi verseny fenyegeti, az öszhangzat' fentartására egyéb eszköz és mód alig lehetne, mint védvámok, 's csupán e' szempontból pártolhatnók tudományosan a' védvámokat, mivel minden egyéb mellettök felhozható tekintet, részint ezen elvtől függ, részint csak mulékony hasznót hajt. — Ámde, mondják sokan, illy vámok által a' fogyasztók' élvezete megdrágulna, mert hiszen a' külföld olcsóbban kínálkozik adni, mint hon természetni lehet; — de az csak úgy tetszik: mert a' milly való azon elv, hogy ott kell venni, hol az árúk legolcsóbbak; olly bizonyos az is, miszerint árúk nem ottan vásároltatnak legolcsóbban, hol azokat legcsekélyebb nominalis árért lehet megkapni, hanem annál gazdagabb valamely nép, minél nagyobbak működő erői, 's minél czélszerűbben használtatnak azok fel; mert munkája által kell élvezet megvásárolnia; 's valamint feladata a' kormányznak, a' nép' munkaerőit haszonra fordítani, úgy kötelessége gondoskodni, hogy azok' czélszerű felhasználása kül befolyások által ne zavartassék. — A' productiv erők'

gyarapítására kell hát törekednünk, ha anyagi helyzetünkön javítani, 's a' szellemi erők' szabad kifejtésére módokat szerezni akarunk. Kiváltképen gyarapulnak pedig a' productiv erők a' gépek' használata által. Ezek feletti elmélkedésre fordítja Ch. a' három következő leczkét. A' gépek' iparos jelentőségét azonban csupán megérinti sz., 's azon panaszokra tér által, melyek a' gépek ellen emeltetvék. A' gépek, mond sz., az iparnak két tekintetben tesznek fő szolgálatot, *a' mennyiben azok egyrészről az ember' erejét nagyobb működésre képesítik, más részről pedig a' természet szunyadó erőit haszonra fordítják*; 's ennek eredménye: *hogy bizonyos emberi erők' összege többet 's olcsóbban természet, mint különben gépek nélkül tehetné.* — E' tételek azonban, mint említők — csak azért vannak felállítva, hogy hozzájuk lehessen kapcsolni a' gépek ellen divatozó előítéletek czáfolatát. Mi e' czáfolatba nem ereszkedhetünk, legyen elég megemlítenünk, hogy azok, kik szüntelen a' „fekete iparosságról“ beszélnek, 's ettől származtatnak elszegényedést, vallástalanságot, erkölcstelenséget, 's mit én tudom mit mindent, — itten elegendő tanulságot merithetnek.

A' gépek a' természet (productiv) gyarapítására lényeges eszközök, de nem egyedüliek, hanem vannak még egyéb általánosabb természetűek is. Ide tartoznak 1.) a' közlekedési eszközök; 2.) a' hitelintézetek; 3.) a' szakbeli nevelés. Szakbeli nevelés által képeztetik az ember (mert csak ezé marad minden természetnél a' főszerep) a' természet' mesterségére; hitelintézetek által forgásba jönnek az iparos életet gyümölcsöztető tőkék, 's könnyű közlekedés által termeszto és fogyasztó, munkás és anyag közelebb vitetnek egymáshoz. Hol e' három feltétel teljesül, ottan van hatalmas productiv erő, gazdagság, olcsó termékek. De Ch. csupán a' két utolsó feltételt veszi sorosb tárgyalat alá, még pedig legelőször is a' hitelintézeteket. Itt azonban élesen szemlélődő szelleme egészen elhagyá, 's el merjük mondani, hogy e' czikkről több hibás mint helyes nézetet közölt. Érzeni is látszik sz. ebbeli gyengeségét, mivel majd a' tárgy nehézségével mentegetőzik, majd ismét sokat gyakorlat 's szokásra hágy, mi valóban a' tárgy' nagy jelentősége mellett gyanus vallomás. Először általános nézetet ügyekszik adni a' bankról, de egészen elfelejti, hogy semminemű bankjegyeket sem lehet bárinilly nagy biztosíték mellett is kibocsátani, ha elvégre készpénzzel be nem válthatók. Saját hazája a' szerzőnek két példát mutatott fel e' tekintetben (Law, a' forradalom' utalványai). — Megemlíti továbbá sz. a' Franciaországban forgásban levő vert-pénz nagy összegét $3\frac{1}{2}$ milliárd, holott Angliában 1,200 milliom kering. Franciaország ez által, sz. véleménye szerint, elveszti azon jövedelmet, melyet e' roppant összeg behozna, ha az hasznos munkára forúttatnék. Ez ugyan való

igaz; de e' jövedelem nem azért vész el, mivel Franczlon anny nemes érczczel bír, hanem mivel azt nem használja fel vagy mivel hitelintézetei még annyira fejletlenek, hogy csere üzleteire anyi vert-pénz szükséges. Ide csatol Ch. ur még egy okoskodást, melyet tévelygésének kimutatása végett egészen kell ideznünk: „Amerika, mond sz., jelenleg évenként körülbelől 700,000 kilogr. ezüstöt termeszt. Ehhez adván Europa' évi ezüst mennyiségét, lesz mindkét szárazföld évi összes terménye 825,000 kilogr. Franciaország' vert-pénze, a' veretést leszámítva, közönséges évben, 80 milliomra üt. Tudjuk pedig, hogy Franczlon' ezüst pénzének $\frac{9}{10}$ tiszta tartalma van, 's 200 frank értékű 40 darab ezüst 1 kilogr. nyom. 80 milliom frankban tehat 360,000 kilogr. finom ezüst van; több mint az új világ' évenkénti ezüst terményének fele, 's ez mind Franciaországban veretik pénzé, minck legalább nagyobb része az országban marad 's a' forgásban levő készpénz' tömegével összeforr. Franczlon 's más országok' vámjegyzékeiből kitűnik, hogy 1816 óta Franciaországban az ezüst-bevitel értéke a' kivittelt 2 milliárddal (épen 1,993 milliom) haladja fel.“ — E' tényből Ch. ime következtetést vonja le: „A' délamerikai kormányok folytatják a' spanyol korona részéről az arany és ezüst bányákra behozott adó (quint) felemelését. Ez adó, mely legalább 16% teszen, elvégre a' vevő — vagyis: nagyobb részint Franciaország — által fizettetik meg. *Ez adó — 1816 óta 320 milliomra megyen.* — De még ez hagyján! Tudjuk hogy ezüst tisztításra higanyt használnak; valamirevaló higanybánya pedig csak pedig csak kettő van, 's ezek furfangos eszű üzerek' kezeibe kerültek, kik most a' nemes érczek' természetőinek törvényt szabnak. Ezen egyedurúság' következtében az ezüst' kivonása kilographonként 10 frankkal megdrágolt. Mivel pedig Franczhonnak évenként 360,000 kilogr. ezüstre vagyon szüksége, e' név alatt 3,600,000 frank adót fizet.“ — Ezen egész okoskodás azonban nem egyéb ábrándnál. A' *quint*, valamint higany szaporítják ugyan a' kiállítási költségeket, de ha Franczlon évenként 360,000 kilogr. megvásárol, úgy terményeiért olyan árút kap, melyet mindenki ugyanazon értékben veszen el, 's mely magának szerzi meg ezen értéket, belőle kereskedelmi eszköz, pénz, vagy más hasznos czikkek készülvén. Franczlon az ezüst' bevásárlása által még csak egy batkát sem veszít. Lehet, Franczlon hitelintézetei akkint rendeztethetnének, mikép kevesebb készpénzre lenne szüksége, de hogy ez jelenleg nincsen így, annak oka koránsem az érczek. —

A' többi hat leczkét Ch. ur a' közlekedési eszközöknek szenteli, olly czikk, melyet sz. különös figyelemre méltat 's miről már egyebütt is alaposan nyilatkozott. Legelőbb is kiemelni ezek' fontosságát a' polgarisodás és szabadság előhaladá-

sának tekintetében. A' föld' azon nemzeteinél legkifejlettebb a polgárisodás és szabadság, kik legjobb közlekedési eszközökkel bírnak; — Délamerika köztársaságai eléggé szabadelmű alkotmányt vívtak ki magoknak, de hiányzik henuök az ipar, névszerint utak 's csatornák, 's ezért szabadságok nem valóságos, — rabszolgák szabad alkotmányuk' daczára is. Jó közlekedési utak lényeges feltételei az iparos élet' felvirágzásának. Elképzelhetjük ezeknek fontosságát, ha meggondoljuk, mi tárgyak keltenek mindennapi szükségünk fedezésére, 's mi utakat kell tenniök, míg rendeltetések helyére jutnak. De semmi sem adhat helyesebb fogalmat a' közlekedési eszközök' nyomosságáról, mint Amerika' példája e' tekintetben. Nézzük az Erie-tavát a' Hudsonnal összekötő nagy csatornát. 1817 New-York status' productiv vagyona 15,900,000 frank tőkét képezett; 12 évvel később a' csatorna bevégeztetése (1825) után 118,000,000 frankra rugott. Miből lehuzván a' statusadósságot tisztán marad 93,900,000 frank. A' statusjövedelem ugyanazon időben 2,200,000 frankról 7,600,000 frankra emelkedett, az elemi iskolák' alaptőkéje megkettőztetett, a' fensőbb iskolákei megtízszeresedtek; ugyan ilyen eredményre mutat a' magánbirtok is. A' csatorna megnyitása előtti tíz évben a' köz-becslés némi csökkenésre mutat; a' megnyitás utáni tíz év alatt szakadatlan haladásban ment előre a' vagyonosodás (1,414,000,000 frankig). Feltünőleg kedvező az eredmény New-York fővárosára. Az összes magánvagyon növekedése a' csatorna megnyitása előtti tíz évben 7,600,000 frankra megyen, — a' megnyitás utáni tíz év alatt pedig 723,000,000 fr. — A' hollandusok által épített kis város — Schenectady, egykor legszélsőbb pontja vala az amerikai polgárisodás nak; tul rajta csak őserdők vadonkodtak. Az utazó, ki jelenleg e' városon tul a' csatornán evez, minden oldalról szép 's virágzó falukat lát, melyekben jólét uralkodik, 's büszke városokat 10, 15 's 20,000 lakossal. (Utica, Syracuse, Rochester, Buffalo.). — Hasonló, sőt még fényeseb eredményeket varázsolt elő a' gőzhajózás a' Mississippin. Az egészséges, termékeny, kis Mississippivölgynek, öt- vagy hatszor nagyobb Franczhonnál, 1810 előtt csak 1½ milliom lakosa volt. *Fulton* feltalálta a' gőzhajózást, 1811 az *Ohión* megindult az első gőzös, 's 1820 óta a' Mississippin' egész folyásán rendes utazás alakult. Ez idő alatt az őserdők, fejsze alá kerültek, a' földet gabona, kukoricza, pamut-ültetvények boríták el, a' népesség szemlátomást nevededett, 's e' vadon völgy a' gazdagság 's jólét' bámulatos fokára jutott. Jelenleg az unio 26 statusai közül 11 e' völgyön van.

Mit lehet mondani a' közlekedési eszközök' fontosságáról a' polgárisodás' megalapítására nézve! Ezek tényezői a' jólét-

nek; általok jut az ember a' föld' uralmára; eszközül szolgál-
nak a' politica és igazgatás' kezeiben; 's főleg a' vaspályák' be-
hozatala által tett tőkélesítéseknel fogva, valóban a' föld' poli-
ticai alakjának megváltoztatá' ára rendeltetvék. — A' közleke-
dési eszközök' fontosságát a' szabadság és polgárisodás' kifejlő-
désére ekkép kiemelvén, sz. azok közelebbi ismertetését foly-
tatja. Három osztályra sorozta, u. m. 1.) ország- 's mellékutak,
2.) folyók 's csatornák 's 3.) Vaspályák. Országutakon az erő-
kimelés olyan, hogy a' legjobbakon a' vonóerő csak 2—2½ %
teszen; közönségesen pedig rónán 3 és 6 % között ingadozik.
A' vízeni közlekedésnek két akadályja van; egyik, hogy a' fo-
lyók nem egész éven keresztül folyózatok; másik, hogy rajtok
nem lehet egyenlő könnyűséggel fel- 's lehajózni. Ez utóbbi
akadálytól a' csatornák menttek, 's a' von-erő rajtok úgy áll,
hogy az északi csatornákon (Franczhonban), mi természetesen
kivétel, egy ló 100,000 kilogr., vagyis: százszor többet von-
hat mint egy jól tartozott uton. — A' legtökéletesebb közle-
kedési utak azonban a' vaspályák. Ezek nem függenek sem ég-
hajlat vagy évszak, sem hideg vagy zivatar' befolyásítól. A' pá-
lya talpakoni surlódás igen csekély, jó karban levő csinált uton
általában az összestheher (szekér 's rakomány) 3—4 % teszi; vas-
pályán tizszer kisebb, csak 0,0035. Ide járul még, hogy vas-
pályán von-erőül gőzt lehet használni, miáltal a' közlekedés'
gyorsasága tetemesen növekszik, úgy hogy személyekkel 10,
áruszállítmánnyal 4—5 francia mérföldet futhatni meg egy óra
alatt. Egyedüli hibájok, hogy sokba kerülnek. — Ezután azt
várhattuk, hogy Ch. ur kijelelendi, mikép lehetne országuta-
kat, csatornákat, vaspályákat sat. nemzetgazdasági (nem műta-
ni) tekintetben legjobban építeni és fentartani; 's valóban ide
látszik vonatkozni, mit sz. később mond; azonban e' téren
annyira tapasztalati tényhez ragaszkodik, 's oly kevéssé emel-
kedik általános elvekre, hogy nézetét kevés szavakkal előadni
nem lehet. Igen tanulságos ugyan sok tekintetben, midőn el-
beszéli, miként gondoskodnak Franczhonban a' mellék 's or-
szágutak építéséről, midőn kimutatja, mint vannak Francia
's Angolországban és Amerikában a' csatornák és vaspályák
árjegyezve, de e' tények a' dolognak érdemleges ismeretére
nem elégségesek. — Az utolsó leczkén Ch. ur még a' vaspá-
lyának háborus időkbeni hasznairól szól; de e' részben is mel-
lőzzük nézetének bővebb taglalatát, a' fejezet politicához, nem
pedig statusgazdászathoz tartozván. — Mindazon hiányok mel-
lett azonban, melyeket itt 's fenebb kiemelni kénytelenek va-
lánk, ismertetésünkben látni fogja az olvasó, hogy Chevalier
ur' leczkéivel általában véve a' dolog helyes szempontján áll,
's lényeges lépést tett a' politicai gazdaszat elibe tűzött cél fe-

lé. Ha leczkéi azon méltánylásra találandottak, milly a' dolog' érdekében megérdemelnek, úgy remélhetnők, hogy hosszas pangás után e' tudományra uj élet derül.

A' „Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik (1843. Novemb. 90—92. sz.) után.

M. J:

Du crédit et de la circulation, par Auguste CIESZKOWSKI, Dr.
en philosophie. Paris, 1839. 314. l.

Korunk' közgazdasági eszmék 's tanok' forradalmi ideje. Ki e' tudományban nem elégli meg a' bevett elveket, hanem azt mint bármelly szabad tudományt további tökéletesedésre, mellytől még nagyon távol van, képesnek tartja, annak állításunk igazságában semmi kétsége sem lehet. Bár minő képtelenségeknek tetszenek is a' népek' — boldogításának némelly újabb rendszerei, elvei milly' veszélyeseknek 's túlságos újjításoknak látszanak is; még is mint az idő' szelleme változásának jelei rendkívüli fontosságúak, és sok kiáltó igazságokat foglalnak magokban, mellyeket egyelőre örömet hamisaknak szeretünk bélyegezni, mert következményeiktől rettegünk. Illyeknek tartjuk Socialisták, Chartisták, St. Simonisták, Phalangisták 's Communisták' rendszereit, mellyek a' minden oldalú bírálatot megérdemlik, sőt igénylik. Származásuk' oka 's vizsgálódásaik tárgya a' vagyon' 's jövedelem' mostani egyenetlen elosztása, a' kenyérkereső osztályok között divatozó egyedáruskodás.

Az elv „mi szerint minden ember egyiránt jogosítva van minden javak élvezetéhez“ épen úgy az ember' természetén alapszik, mint a' társas életben élés. Ez elv nyilatkozik különféle alakokban, a' szerint, mint a' népek 's néposztályok köz- és statusgazdasági helyes vagy ferde eszméleteik nyomán előre vagy hátra mennek, épen úgy, mint a' társasági elv a' közállomány' léteges törvényeinek kifejlődéséber. Mind két alaptörvények — mellyek az emberi természetén sarkallanak — elleni vétés törvényhozás 's iparintézmények által elkövetve a' népgazdaság 's a' társaság' veszélyes felhomlására, vagy legalább bonyolódásá-

ra vezet okvetlenül. A' népgazdasági egyletek' története, mely elkezdve az ősrégi kaszta rendszeren, a' flermaniák, Markgenossenschaftok, kereskedési társulatok, czehek 's egyesületek történeteit egészen a' mostani részvény társaságokig híven kezünkbe adná, — mibez mindazáltal kilátás sincs, szolgálna a' fennebbiek' bizonyosságául. E' historiai igazság, melyet a' társulatok általános ellenei elnem ismernek, a' népboldogító új rendszerek' írói szintén kinem fejtenek — lebeg mint egy ihlet vagy sejtelem az említettük rendszerek' feltalálói előtt, 's azok minden különczködéseik 's ostobaságaik daczára is a' jelen időkben sokkal erősebb alappal bírnak, mint sem könnyedén el lehetne vitázni.

Szoros származati összefüggésben állanak ezen rendszerekkel az újabb közgazdasági írók, kik a' javak közössé tételét újdonság hiteli intézmények által reménylik elérni, 's a' bankrendszernek különmemű formáiban 's combinatióiban hiszik megtalálni a' népek' üdvét; ők a' vagyoni kútforrásai 's iparosztályok' érdekei közössé tételét bankrendszer által kívánják megkísérteni.

Ide számíttjuk B. Corvaja, Rambach 's mások valamint a' St. Simonisták' banktervezéseit.

Ámbár távol vagyunk Cieszkovszki grófot az első rendbeli újjítók közé számolni, 's ámbár az utóbbiakhoz is csak távol viszonyban áll, mégis jelen munka mindenesetre a' különféle tervezetekhez, melyekkel hitelt és bankrendszert megmásítani szándék, számolandó.

Javaslat 8 fő pontokban, mikből a' munka áll — körül belől következő.

„Hitel abban áll: hogy az állandó tőkéek forgandókká, 's a' kötöttek szabadokká tétessenek.“ A' hitel fejlődésének első szakában *szenvedő*, 's nem terjed tovább, mint meddig a' biztosítékul szolgáló zálogok' értéke terjed. Illy minőségben legkiterjedtebben alkalmaztatik a' *lételi bankokban*. Ezen túl nagyobb tőkélvét éri el *nyílt hitel* formáiban, de még mindig *szenvedő* marad, 's inkább csak felvételi hitel. Majd cselekvővé válik, még pedig hitelpapírok' kibocsátása által, 's az előbbeni korlátaiból, melyekkel különös zálogokra volt szorítva — kifejldzik. Ezen fokon találkoznak a' megszabott lejáratra kibocsájtott váltókkal is. Ha a' hitel eleintén különös és tárgyra vonatkozó volt, most általánossá 's személyessé válik, a' kibocsájtás által ígéret alakját ölti magára, visszafizetési hitel lesz, vagy hitel abban, hogy az ígéret valószínű fog. E' lépcsőn újra tovább megyen, 's a' *különös* ígéretet helyébe *közönséges* ígéretet teszen, egyedi hiteltől intézeti hitellé válik, de éppen annyival szorosabb visszafizetési kötelezettséggel, a' *lejáratra* kibocsájtott hitelpapírok mindinkább *lára* fizettetnek, 's a' papírok tulajdonosi-

nak egész birtokkali biztosítása helyét csupán feltartás (reserve) foglalja el. Legnagyobb kifejlését ez alakban a' bankjegyek által éri el. Minél határtalanabbá válik a' bankjegyek' kibocsátása, 's minél kevesebb alappal bírnak a' bankok: annyiival szorosabbnak kell lenni a' visszafizetési kötelességnek. E' lépcsőn áll mai napon a' hitel. Hibája 's rozsz oldala abban áll: hogy a' jövődőnek előlegezése (une anticipation de l'avenir) e' minőségében megszűnt az állandó tőke forgásba hozásának eszköze lenni, minek pedig fogalma szerint lennie kellene, 's miben állna egyedüli haszonvehetősége; elveszti biztosságát is, mi csak teljes értékű zálogok alapján elérhető; ez által tenyészése is akadályoztatik mert csak folytonos, minden pillanathban várható, időt 's értéket nagy mértékben felemésztő visszafizetéssel tarthatja fel magát. „Ex nihilo nihil fit.“ B' helyett hogy a' fűretett 's megtakarítottra támaszkodnék a' hitel, jelenben a' jövődő, a' reménylhető szolgál alapul; játék üzetik a' hitellel, 's minden perczen hiányát érezzük a' forgalmi eszközöknek. 'sat.

A' népgazdaság' feladata a' jövődő fejébeni hitelt úgy rendezni el, hogy a' valóságos zálogok, melyeket biztosítékul nyújthat, ne legyenek forgandók, a' hitel' forgalom-eszközei pedig biztos zálogokra alapítassanak; vagy más szavakkal az ingatlan birtokot, mely hitel-alapul szolgálhat — forgalmi eszközök' segélyével ingókká tenni, a' hitelpapirokat pedig állandó vagyonnal biztosítani. Erre egyedüli eszközül szolgálhat a' fekvő birtok, mert csak ez bír leginkább a' sajátsággal; hogy megújított üzletek- 's forgalom-eszközül szolgálhasson, sokkal inkább, mint az iparüzletek, úgy hogy az utóbbi hitelt inkább személyesnek, az első pedig értékinék, nevezhetnők. Hanem a' megkötött vagyont hitel' segélyével fel kell szabadítani: hogy forgásba jöjjön, 's forgása teljes 's maradandó legyen. E' csak úgy történhetik meg, ha a' forgalmi' eszköze nem pusztán jegy, hanem forgó zálog leendő. Eddig egyedül az érczpenézek voltak csak ilyenek, de papirokat is lehet kiadni, melyek épen azon sajátságokkal fognak bírni, hanem azoknak akkor valóságos jószáglevelekül kell lenniük, melyeket egy hitelintézet bocsátana ki, visszafizetendők nem lennének, hanem épen azért kamatoznának. Ezen mód által a' nyílt és szenvedő hitel' kibocsátási 's cselekvő hitellé válnék, a' letett érték forgó, a' zálogjegy valóságos pénz lenne, 's a' közvetett kamat számítás, közvetetlen kamatfizetés lenne. Eddig csak két fajta pénztőkeket ismerünk, nevezetesen a' fizetési eszközöket, 's a' statuspapirokat. Amaz magában foglalja az ércz és papírpénzt, emez minden pénzvásárlási cikkeket, melyeknek lényeges jellemök a' kamatozás. Forgás nélkül az holt tőke, ellenben az utóbbiaknak heverés fő jellemök, legalább a' kamatozás felmenti azokat a' for-

gás' kénytelenségétől. Emezt nevezi Sz. *staticus*, amazt *dynamicus* tőkének. Ha már most azt akarjuk, hogy a' tőke mind két sajátsággal bírjon egyszerre, úgy még egy harmadikat kell kitalálni. Ez pedig lenne a' jövedelemjegy (Rentenschein) melyet a' közállomány maga bocsátana ki, mert csak annak van joga forgalmi eszközök' kibocsátására, 's a' magányosok általi kibocsátás mindég sok veszéllyel jár. E' jövedelmi jegyek mint forgalom eszközök éppen azt a' hasznót adják, mint ha a' jövedelem folyvást tőkésítve lenne, 's kamatot hozna, tovább az a' hasznok is volna, melly a' takaréktáraknak 's más biztosítéki intézeteknek van, 's az a' cél éretnek el velök, melly kamatok kamataival. Ezek jegyek is, zálogok is egy úttal, tehát a' leg-
tökéletesebb forgalmi eszközök, minthogy papírok. Hanem egyedül és mellőzhetlenül ingatlan birtokra kell fektetve lenniök, 's az is mindég felülmúlja értéköket; ekkor csökkenésök lehetetlen, minthogy valóságos zálogok. Mint szabályos forgalom-eszközök, 's mint forgandó szabályos tőkéek mindazon célokra szolgálnak, mellyekre eddig a' fizetési eszközök, 's a' pénzvásári cikkek különválva szolgáltak, még pedig együtt 's egyszerre 's sokkal nagyobb kényelemmel, akár forgatni van kedve a' tulajdonosnak, akár pedig tőkésíteni vagy úzletre használni. Ha e' módszer behozatik, fizetési- 's forgalom-eszközökben, sem szükség, sem torlás nem lesz, mert a' jegyek' mennyisége éppen a' szükség szerint fogy vagy szaporodik. A' forgalmi eszközök' crisisai a' tőkésítés által enyésztetnek el, valamint viszont a' tőke öszvetorlódása forgásbatétel által hárfítatik el, 's így kölcsönösen egyensúlyt tartanak. E' jegyek lassanként nemcsak a' pénz' szükségét pótolandják, hanem minden forgalmi egyéb eszközöket, mellyek kivált N. Britanniában nagy mértékben divatoznak, lassanként kiszorítandnak, 's szükségtelenné teendnek. Mind ezen tulajdonságokból végre még az is következend, hogy a' kamatláb mindég egyenlő marad, 's e' jövedelmi jegyek kamatlábihoz alkalmazkodik, mert annak kamata egy úttal minimuma 's maximuma lesz a' kamatlábnak, minthogy e' jegyek' megkapása már biztosítja a' kamat' megkapását is. Nem a' tőke mint olyan, hanem annak jövedelme forgásában áll a' dolog' lényege, mit e' módszerrel elérni szándék; azon felül minden illy jegyek' birtokosa eladván azt, akármelly pillanatban más tőkévé fordíthatja, 's így a' legkisebb kamat' különbségét is discontirozhatja.

De hogy mind ezen előszámláltuk hasznokat adja ez új forgalmi eszköz, általános rendszerítésre van szüksége. Vezérül a' közállománynak kell előmennie (minthogy fekvő javakkal, erdőkkel, királyi haszonvételekkel, sat. bir, e' mód szerint a' státus nem kölcsön venni, hanem kölcsön fog adni, mint már Law is kívánta. A' közállomány felállít egy hitelintézetet, melly

egyedül legyen jogosítva jegyeket kibocsátani, 's e' jegyek mindég általánosak; a' fiókintézetek kezelik e' jegyeknek specialitásokrai kiadását. Mihez képest a' status-pénztár kibocsát az előbbi jegyek' tulajdonosi nevökre zálog-jövedelmi jegyeket (billets de change a rentes hypothécaires) mellyek törvényes fizetési eszközül szolgáljanak; e' jegyek meghatározott 's fél-évenként fizetendő kamatot hoznak (sz. később 3, 65%ra számítja ki) a' kamatfizetés ezen jegyek' túlsó oldalán mindég jegyeztessék fel a' helybeli statuspénztári tiszt által. Minthogy pedig a' kamatok megis gyűlhetnek, ha a' a' tulajdonos ki nem veszi, 's minthogy pénz gyanánt kell forogniok, szükség mindég a' papir' értékét is tudni, mennyire megy t. i. fel a' kamat 's kamatok' kamatja, azért a' jegyeken időről időre fel kell tenni a' kamatmennyiséget. E' jegyeket tehát az első kibocsátásnál a' status biztosítja saját fekvő vagyonaival 's más korona-haszonvételekkel; ha újabb kibocsátásra is van szükség, akkor a' városi 's helységi közös javak 's haszonvételek szolgálandnak hypothécául, 's ha mégis több kellenék, a' magányosok' birtokaikra bocsájtatnának ki jegyek; tőkésítve a' rajtok fekvő földadó szerint száztól 4-el vagyis 25 tőkével. — Így általánossá válnának, 's nem csak kereskedésben forogának, hanem közéletben a' néptömeg is örömmel elvenné. —

Három alkalom ajánlkoznak főképen illy jegyek' kibocsátására. 1.) Az egész státusadósságnak illy jegyekre átváltoztatása. 2.) Közmunkák 's vállalatok' kiadásai. 3.) Magányosok hitelének használása közhitel' alapján. Mert valamint a' kormány' rendelkezése alatt állanak az ő urodalmi — 's egyéb haszonvételeire kibocsájtott jegyek, így a' községek is megkapnák közös javaikkal felérő jegyeiket, 's így tovább magányosok is a' magok birtokaikhoz arányozott jegyeiket. A' magányosok e' jegyekre azután kölcsönt vehetnek fel, 's így a' közhitel' szárnyai alatt saját hitelöknek hasznát vehetik. A' kamatot fizetik a' jegyekért a' statusnak, a' status pedig a' jegyek birtokosinak. A' községek magok hiteljegyeikkel egyeseket is felsegíthetnek. Illy papírok mellett *ágió*-tól sem tarthatni, legalább hosszú időre nem, mert ha feljebb menne is kis időre értékök, újabb kibocsátás azt megint megcsökkentené. De az ércpénz természeténél fogva sok változásoknak van kitéve, mert többféle természeti 's erkölcsi okok befolyással vannak pénzcrisisekre. — Nem kell összevazarni e' jegyeket az eddig is szokásban volt kincstárjegyekkel, ámbár finanszigazgatásban egészen azok' helyét pótolnák.

Eddig szóllott sz. a' kibocsátásról. Mi illeti már a' jegyek' forgatását (transmission) arra nézve bankok lennének a' közvetítők. Mindennemű bankok állhatnak fel különnemű banküzletek végett, fejöik lenne egy nemzeti bank intézet', egy anya-

bank, mintegy olly viszonyban a' többihez, mint az anyabank a' többi britt bankokhoz. De egyiknek sem lenne joga jegyeket bocsátani ki, hanem csak forgatni a' jövedelmi jegyeket. Készpénz fizetései is ilyenekben történének. E' bankok is a' jövedelmi jegyek' alapjára lennének felállítandók. Disconto-nyereményök állna a' kamatkülönbségből, melyet a' jövedelmi jegyek fizetnek, 's melyt a' köz időre a' status éretlők fizet; discontoüzletök nem egyéb, mint közbenjáróság a' jegytulajdonosok 's a' statuspénztár között; e' szerint minden tartományi, helybeli, speciális bankok nem egyebek, mint discontobankok azon egyetlen különbséggel: hogy jegykibocsátási joguk nincsen, 's hogy a' részvényeseknek egyik másikérti kezességű köteleességek, melynek a' kibocsátás az alapja magában megszűnik. Illyetén specialis bankok az anyabanknál ingatlan javak státuspapírok 's minden más letéteményekből álló biztosítékot — szóval mindazt, mit biztos állandó hypothecául a' status elősmerne — mutatnak ki, 's e' kimutatás' értékeig folyó számadást nyerne a' közhitelre, az anyaintézet jegyeket ad nekik által, pontos kamatfizetési köteleességet kötve ki. A' biztosíték teszi a' bank állandó, a' kapott jövedelmi jegyek forgandó tőkéjét. Ha a' történék, hogy a' banknak több jövedelmi-jegyekre lenne szüksége, mint mennyit a' kimutatott állandó tőkére a' státus neki adhatott, akkor ezen letett állandó tőkére bocsát ki a' státus több jegyeket. Illy móddal lassanként több bankok állhatnak fel különféle célok, mezei gazdaság, ipar, kereskedelem sat. előmozdítását tűzvén ki célul (Illy gazdaságot elősegítő intézetek' példányául felhozza sz. a' porosz 's lengyel hitelintézeteket).

Azok, kik kisebb földbirtokkal birnak, vagy aprólékosabb vállalatokba fognak — nem élvezhetvén az érték' kicsisége miatt a' közhitel' jótékonyágát, a' fiókbankoktól hiteleznének; hanem kereskedési hitel lévén a' bankok' foglalkozásának igazi mezeje, ezekkel foglalkodnának a' fiókbankok főképen, mint-hogy ezen üzletek személyes hitelen, 's így ingatag alapon sarkalván — illyekbe a' központi intézet nem avatkozhatnék. Iparvállalatoknál, hol a' forgó tőke a' fő dolog, 's személyes hitel fő alap, hiánvzik valóságos zálog, mely a' hitelviszonynak biztosítékául szolgáljon. E' biztosítékot tehát más úton, még pedig a' státus' közbejöttével kell előteremteni, mi olygyedül úgy eszközölhető, ha illyen személyek 's iparüzletek' jövedelmei vétetnek pártolás alá, ha t. i. a' státus módot nyújt, hogy magokéhoz könnyebben juthassanak. És ez úgy éretik el, ha a' státus adójával együtt a' bankok' egyesekeni követeléseit is behajtatja. Mind kettőre ismét a' bankokat használja segédül. (Hogy ez kivihető a' lengyel bankok példájából mutatja meg sz. hol ez már így volna szokásban). Illy eszközökkel lesz lehetővé sze-

gényebb emberekkel 's tájékokkal is éreztetni a' hitel' jótékonyosságát.

Körül belől ide megyen ki sz. terve. A' 6-ik pont alatt igyekezik azt még inkább kifejteni, hasznait megmutogatni; miben szerzővel egyet nem érteni nem is lehetne, ha egyéb-iránt a' terv' kivihetősége felől meggyőződhetnénk. 7-ik pont alatt a' státusadósságoknak — mint azok mai nap állanak kártekonyságát mutogatja meg sz., ellenben Pintónak is igazat ad: miszerint a' státusadósságok a' népvagyont ugyan annyival növelnék, de nem a' mostani rendszer szerint, hanem sz. által ajánlott jegyekre fordítva. Fentebbi tételei nyomán státusadósságokat csak olly haszonvételekre javall fektetni, mellyek bizonyosak, ilyenek az ingatlan jószágok: ellenben vámok, adók sat. ingatagságuk miatt adósságok zálogául nem szolgálhatnak, legfeljebb rövid időre tartó kötelezéseket biztosíthatnak; midőn koronai uradalmakra kibocsátott jegyek minden visszafizetési szükség nélkül állandóan forgásban maradhatnak. Az utóbbiaknak nem lévén törlesztő tőkére szükségök, minden ezzel járó bajtól 's költségektől megkímélnék a' közállományt. Azért szerinte minden statuspapirokat ilyen jegyekre kellenék átváltoztatni.

8-ik pont alatt ez átváltoztatásról hosszasan értekezik sz. Minthogy a' lassankénti beváltást elvárni sok időbe kerülne, a' statuspapiroknak összeséggel leendő eltörlesztését, 's jövődelni jegyekkel beváltását még a' névértéken felül is — ha a' pénzvásárban feljebb kelnének — indítványozza, 's még ekkor is a' statusnak nyereséget ígér a' visszaváltásból. Nem kerüli figyelmét az sem, miszerint illetén jegyek által a' státusadósság soha el nem töröltetnék. Sz. ellenkező véleményben van, sőt egyedüli módszernek, mellyel a' státusadósságok eltöröltetnének — csak ezt vallja.

Alapvonásaiban ennyiből áll sz. terve. Fő dolgoknak tartottuk hív kivonatát adni, hogy olvasónak róla tiszta fogalma lehessen. Alig van munka, melly illy messzire vágó 's bonyolódott nemzetgazdasági kérdést olly világos meghatározottsággal terjesztett elő. Látszik: miként szerző agyában készen volt az egész terv, mielőtt tollat fogott volna. Semmin át nem sikamlík, szószaporításokkal sem igyekszik figyelmet zavarni. Előadását melegség, egyszerűség, fejtegetéseit nyugalom hatja át. Ismerős a' szakirodalommal (kivéve a' németet) nem mellőzi a' lehető ellenvetéseket, sőt maga bocsátkozik azok czáfolatába. Ha egy értelemben nem lehetünk is szerzővel, nem tagadhatjuk: miként munkájában sok érdekes észrevételek, mely pillanatok a' hitel' természetébe, 's általában sok kézzel fogható igazságok vannak. Ha a' terv' czáfolatába ereszkedni akarnánk,

épen oly nagy munkát kellenek írunk. Azt nem tehetvén csak néhány általános jegyzetekre szorítkozunk:

1. A' sz. jegyei soha sem válhatnak egyedüli forgalom-eszközzé, mellettök érczpénz 's váltók is fennmaradnak, mert kisebb forgalomra nem lehetnek alkalmasak, 's a' kereskedő házak között is mindég felmaradnak kiegyenlitendő külömbségek, mire szintűgy érczpénz kell. Maga a' sz. is a' jegyek eladásáról szöll. Tovább a' kamatszaporodásnak, a' kamat fizetésnek jegyzése a' jegyeken szinte sok nehézséggel jár. Épen ezért sem szóllatnának kis összevegekről.

2. A' sz. jövedelmi jegyei a' közönséges kamatlábat (a' tartományi eltéréseket 's különféle vállalatok' osztalékjait sem véve tekintetbe) nem húzhatnák a' magok lábára, mert a' kamatlábat más körülmények, 's nem a' közállomány' parancsa szabályozzák. Általában bajos megfogni, hogy szabhatnák meg egy úttal a' legkisebb 's legnagyobb kamatlábat.

3. Az eddigiekből önként folyik: miként e' jegyek sem lennének nyereszkezdéstől mentek, ágiojok lenne szintűgy, 's épen ez érték-ingatagság tenné mellőzhetlenné az érczpénzt.

4. Az egész tervnek pénzalapját pénzvásári üzérkedések' zavara teszi, egy részről a' bankok más részről státusadósságok' kezelése által.

5. Oly forgalmi 's fizetési eszköz, melly 'a nélkül hogy forgattassék — kamatot hoz, nem ad ingert a' forgatásra, sőt inkább a' megtartásra.

6. Ha csak közepszerűleg adóssággal terhelt országok adósságait akarnók is illyes jegyekre átfordítani, még sem lenne elegendő alapjuk azokban, miket sz. biztos hypothecául kijelelt.

7. Nem áll, hogy a' közvetlen adók státusadósság kezelésére bizonytalanabb alapul szolgálnának, mint a' közvetett adók. Mind kettőnek nagyságára figyelmetlen volt szerző.

8. Már csak annyi jegyek' biztosítására, mellyek papir és érczpénz' hiányát pótolnák — sem lenne elég a' státus-vagyon. A' szükséges pénz mennyiségére sem volt sz. tekintettel. Föld-birtok nem alkalmas biztosítéka a' papírpénznek. De nem is lesz bizodalom oly papírpénzhez, melly látva azonnal be nem váltatik.

9. Községek 's magányosak jegyei nem mint pénz, hanem mint adóslevelek jönnének forgásba, de épen azért, hogy mint pénz, 's mint tőke kettős alakban forganának, volna kibocsátásuk veszélyes, mert a' szükséges pénz 's tőke mennyisége nem egyenlők, de még csak nem is arányosak. 'S mi lenne akkor, ha községek 's magányosak ez intézkedést elfogadni nem akarnák? — Egészen hihetetlen, hogy a' jövedelmi jegyek pénz-és tőke-crisiseket elhárítanának, sőt megfordítva, általok min-

den pénz-crisis, tőke-crisist idézne elő, és viszont, mihielyt az érczpénz-vásárban nagyobb változások jönnének elő.

10. Az ipar- 's kereskedési osztályok által leteendő hypothecák csak hitelpapirokból állhatnának sz. szerint is, azokat pedig ha következetes maga magához, biztos zálogul el nem fogadhatja.

11. A' magányosak' hitelének a' közállomány' hitelére támaszkodása a' statusra nézve is veszélyes játék, mely könnyen szorultságba hozhatja; de magányosakra nézve is végzetetlenül szorító lenne, a' status központi hatalmáról annyira függésben lenni. A' földbirtok becslésinek nehézségeiről 's bizonytalanságáról, egyesek' rossz gazdálkodása következményiről, merész vállalatok kegyeléséről illy körülmények közt, midőn a' hitelezés annyira meg lenne könnyítve, hozzá járulván még a' bizonytalan becslés is, 's több illyesekről szólni sem akarunk.

12. A' közállomány tömérdek kamatokat fizetne a' tőke 's pénz gyanánt szolgáló jövedelmi jegyekért, nevezetesen fizetne a' maga által kibocsájtottakért, de községek — 's magányosok ügyvivőjük is lévén — ha azok nem fizetnének pontosan, ismét csak a' közállománynak kellenék helyettök eleget tenni. Hogy ez a' tömérdek kamatfizetés minden zavar nélkül megeshetnék nem is képzelhető.

13. Ide járúl a' közállomány 's a' bankok, valamint ezek közötti kölcsönös függés, 's egyedül a' hitel síkamlós alapján. Mind a' bankokra, mind a' kormányra nézve veszélyes az adó' beszédését sz. modora szerint az előbbiekre bízni sz. nem gondolt az adóbeli elmaradásokra.

14. Egynek fizetésbeli elmulasztása mind a' bankokat, mind a' státust úgy megzavarná 's buktatná, mihez képest Law rendszere, vagy az assignáták sémmik.

15. A' státusadósságoknak jövedelmi jegyekre átváltoztatása is nehezen menne, mert a' status' parancsa' a' jövedelmi jegyeknek még nem szerezne hitelt.

16. Az sem áll, hogy a' státusadósságok beváltásakor kivált kisebb tőkéknél a' kamat alább nem szállítatnék. Ha pedig a' kamatláb időjártával alább szállana, akkor a' státusnak is le kellenék szállítani a' jegyek' kamatlábát, 's így magokat a' jegyeket változtatni meg.

17. Az is tagadhatlan, miszerint az illetén különböző úton csinált adóssága a' státusnak soha el nem töröltetnék. Mert tömege szörnyű nagy lenne, a' sz. által annyira felhangolt feleség pedig, mellyel a' bevétel felülhaladná a' kiadást, ahhoz képest nagyon csékély lenne. 'S még az is kérdés, nem lenne e' törlesztő tőkére szükség.

18. Mivel fizetné a' státus a' kamatokat? Érczpénzzel? e' nem lenne okosság, kamatot nem hajtó forgalmi eszközt tar-

tani, midőn kamathozó van, 's e' felett olcsóbbra is kerül. Tehát ismét jegyekkel? Ekkor vége hossza nem lenne a' jövedelmi jegy' kibocsátásának.

Elég legyen ennyi ellenvetéseket tennünk. Úgy hisszük, ezeket sem fogja sz. elhárítani 's valóban bámulhatni rajta: miszerint sz. elmerülvén a' képzelt hasznokba, melyeket terve nyújtand, nem vette észre: miként jégen épít, 's kártya-vára egy meleg lehelletre öszvedől.

Jahrb. für wissenschaftl. Kritik. Nro 119—120. 1842. után.

B. T.

De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France; de la nature de la misère, de son existence, de ses effets, de ses causes, et de l'insuffisance des remèdes qu'on lui a opposés jusqu'ici; avec l'indication des moyens propres à en affranchir les sociétés, par Eugene BURET. Tom. I. VI. 432 l. Tom. II. VII. 492 l. nyolczadrétben. Páris és Lipcsében, Jul. Renouard és társ. 1841.

Ezen előttünk levő könyvet méltán párhuzamba tehetni báró de Gerandonak: *De la bienfaisance publique* című, munkájával, 's újlag bizonyíttatik azon állítás, hogy ott, hol legmagasabb fokát érte el az emberi nyomor, örömet is elkövetnek mindent lehető gátlására, elejétvételére; azonban, fájdalom! a' törekvés legtöbbsnyire csak akaratban marad, 's hol tette kerül, ez maga sem felel meg mindég a' jószándékú célnak. Szerzőnk ezen utóbbi tételt bizonyítva törekszik keresztülvinni főképen és sok tekintetben teljesen egyet kell vele értenünk. Ő szemlélődésből tanulta ismerni mindenütt a' nyomort, Angliába e' célból tett utazásaiban ezen ország' roppant nyomora körül legszorgalmasabb tanulmányokat tőn, miáltal képességet nyert méltányos ítéletet hozhatni az általa választott tárgyban. Szerző' első könyvét a' 'nyomor' természetével, létezésével és hatásaival vagy következményeivel kezdi;

megmutatja, hogy fogantatásától fogva egy teremtménynek sincs anyai szüksége, mint az embernek, még pedig nemcsak testi, hanem szellemi szükségei is. Nézete szerint: a' szegénység az eszközök' elégtelenségét teszi, melly szerint a' meglevő valódi szükségek ki nem elégítetnek. — Azáltal azonban, hogy a' szükségeknek tekintetbe kell vétetniök, a' szegénység' fogalma nagyon különböző lesz, minthogy azon kérdés' eldöntése, mellyek a' sajátképi legszükségesebb szükségletei (nothwendige Beedürfnisse) az embernek, szerfelett nehéz feladat, mit szerző az angolokra, irekre és saját földieire vetett pillantással mutat meg közelebbről. Szerző (V. szakaszban) legeglső az Angliában uralkodó nyomort rajzolja: ezen országban legnagyobb gazdaságai mellett meg van a' legnagyobb szegénység is, e' felmagasztalt szigetországban legvégső nyomor uralkodik, 's minden szegénytörvények, állodalmi intézkedések sat. mellett is a' nyomor még mindig napról napra növekszik. Így a' szegények' segélyezésére határozott adó (Armentaxe) 1776. 1 millió; 1801. 4 millió; 1818. 7 és 1833. 8 millióra rugott. Magendietől a' tudományok' academiajának tett tudósítás szerint a' sunderlandi plébánia' 27,000 lakosa közt 14,000 nyilatkoztatott szegénynek törvény előtt! Az új 'Loi d'amendement' 3 millióra olvastá le ugyan a' szegények' segélyezésére rótt adót; az egész törvény' főcélja azonban abban állott, hogy a' szegények munkaházakba (Work-houses) vittessenek. E' házak nagyszerű kiterjedésben építvék 's bensejökben megmérhetlen téreket tartalmaznak; de minél kínálkozóbb külsejök, annál visszajeszőbb sajátképi elrendezésök: borzasztó gépek várnak azokra, kiknek bátorságuk van menhelyet keresni itt; a' legnehezebb nemű láb- és kézmalmok állítvák itt fel, 's minthogy a' nemek' különválasztása szokásban van, tehát a' családok elválasztatnak, mi már magában sok szegényt elrettent attól, hogy e' házakba lépjen. Angliában tehát a' jötekonyság családok' elkülönzésével és szabadságvesztéssel vásároltatik, 's ezen szegénység elleni óvszer mit sem használt. A' városokbaninál sokkal nagyobb még a' nyomor falvakban, különösen ellenkező arányban a' szárazon, hol mégis a' falun dolgozó szegénység találtatik. Legborzasztóbbnak tapasztaltatik azonban a' nyomor landban, a' nyomornak e' kiváltságolt hazájában (domaine privilegié de la misère), éhhaló nép által (peuple de meurt de faim) lakva, melly tápszerekül nem ismer egyebet burgonyánál, még pedig a' legrosszabb fajtájúnál. Itt évenként éhség üt ki mindannyiszor, ha már a' tavalyi burgonyák semmit sem érnek többé 's az ujak még nem éldelhetők. Ezen ir nyomor azonban gyógyíthatlan baj, valámig az egész ország' viszonya meg nem változtatik, min csak Anglia segíthet gyökeresen. — Szerző a' nagy britanniai nyomor' szomorító festése után saját hazájának nyomor-

rára megy át, 's mindenekelőtt történetileg fejtegeti tárgyát; eredményül az világlik ki abból, hogy Franciaországban is sok a' nyomor, Anglia' szegénysége azonban túlhaladja Franciaországtét: „France est pauvre, mond szerző, Angleterre est misérable.” (Franciaország szegény, Anglia ellenben nyomorú.) Napoleon' uralkadása alatt szinte állítottak szegényházak (Dépôts de mendicité) Franciaországban minden rossz oldalukkal együtt; későbbben azonban mégis megváltoztatták jellemöket, azok fentartási házakká (maisons de retention) lévén. Szerző itt is közlé a' szegények' hivatalos számarányát (29-re 1833. 1 hivatalosan elismert szegény esett); minthogy azonban minden illy egyénhez család, nő, gyermekek sat. kapcsoltnak, minden esetre megháromszorítatik legaláb a' valóban szegények' száma, 's az arány az egész népességhez képest körülbelöl úgy áll, mint 1 9-hez. Sz. külön szakaszt (a' VIII.) szánt a' párisi nyomor' leírására; itt a' szegénység (pauvreté) átalában műhelyekben dolgozik, a' nyomor (misère) az ispotályokban nyavalyog, sínlik és a' szegényházakban (dépôts de mendicité), miértis a' vizsgálódó' szemei nem sértetnek a' nyomor' látása által: azt a' főváros' régi negyedeiben kell felkeresnie, hol azonban bizonyosan megtalálандja. A' szegények' száma egy 1835. felterjesztett számolás szerint a' 12-dik arrondissementban 2759 szegény férfi, asszony pedig 4643 találtatott. Végezetül még Franciaországnak némelly térein létező hivatalosan ismert nyomor' áttekintése közöltetik, hol nagyon különböző eredmények mutatkoznak, p. o. az Éjszaki-kerületben hat lakosra 1 szegény jut, a' rhonei kerületben 9-re 1; a' dordognei kerületben pedig csak 388 lakosra esik 1 szegény. Más különféle országok' nyomorának közölt áttekintése (IX. szakasz) azt bizonyítja, hogy a' szegénység mindenütt növekedett. Az első könyv az értelmi és erkölcsi szegénység (pauvreté intellectuelle et morale) vizsgálatával végeztetik. — A' második, könyv: A' szegény osztályok' természeti és erkölcsi állapota (De la condition physique et morale des classes pauvres) címet visel. Szerző itt nyomorú kunyhójába kíséré a' szegényt 's hű, de szívrepesztő és kebelrázó vonásokkal festi egész életmódját; előnkbe terjeszti a' londoni 's más városi borzasztó nyomort, 's ezután hason módon Franciaország' szegényeit szemlélgeti, hol mégis annyiban jobban áll a' dolog, hogy a' rendőrség a' szegényeknek viskóikra is felvigyáztat. Borzasztó a' szegénység által okozott halandóság Angliában; a' nyomorútakra és sérületekre nézve azonban, mint kik az összeírásnál nem használtathattak, Franciaországban is jókora számarány mutatkozott. — A' második könyv' negyedik szakaszában szerző az alsóbb osztályok' erkölcsi állapotáról értekezik; megmutatja, hogy a' szegénységnek bizonyos magaslapon a' barbárság' állapotába, teljesen elvadult életre kell

vezetnie. A' szegényeknél már gyermeki korban elvettetik mindenféle rosznak magva; azoknak gyermekeik önmagukra hagyva és szüntelen az utcákon kószálnak, csavarognak; szülők által tanítatnak koldulásra, vagy hol ez nem megy, annak üzésére mégis csekély tárgyak' eladásának színe alatt szoktattatnak. Kiknek több hajlandóságuk van a' rosszra mint jóra, vagy kik szülők' példáját követik, már 12—14 éves korukban lépnek a' tolvajság vagy becestelen, feslett élet' ösvényére örökre. Egy angol tudósítás szerint 1833. évről 4 millió 3—15 éves gyermek közt csak egymillió részesült oktatásban, a' többiek vadon növekedtek fel. Innen aztán Angliában a' büntetéek' borzasztó elszaporodása is; nyilvános tudósítások mutatják, hogy 1825-ben Angliában 14,437 egyén vagyon vagy személy elleni büntetéssel vádoltatott; e' szám 1834. 22,451-re, és 1838. 23,612-re szökött! Más szomorító következése a' szegénységnek az általános erkölcsi romlottság (a' szűk térek, sőt inkább a' nemek' összekeverése (promiscuité des sexes) egy és ugyanazon tanyán a' gyermekkortól fogva száműznek minden szemérmet) 's különösen a' becestelen vagy buja élet; csupán Londonba 80,000 éli a' legfeszettebb életet, betegség és öngyilkolás által évenként 8000 lélek ragadtatik el az élők közül. Epen így kell tekinteni a' tisztátlanságot és korhelységet, mint a' szegénység' következményeit. És épen ez utóbbi gyarlóság legmagasabb fokra jutott Angliában is; a' szesz italok' fogyasztása Angliában túlhalad minden gondolható mértéket. Így Anglia 13,897,-187 lakosa évenként 12,341,238 gallon; Irland 7,767,401 lakosa 6,767,715 gallon pálinkát emészt meg! Egyedüli erények, melyek a' szegényeknél feltalálhatók, a' szánalom és könyör, melyeket maguk gyakorolnak egymás közt. Azon munkák, melyeket a' szegények elvállalnak (VI. szak.), szerző szerint nagyobbreszint gyári foglalkodásokban állnak; azok' száma, kik elszigetelve (isolement) vagy családosan (en famille) dolgoznak, mindinkább kevesedik, minthogy a' legujabb időben olly tökélyre vitt gépészet mindinkább kiszorítá a' kézimunkásokat; nézzük csak a' takácsok' czéhét, kik mindenütt a' legnagyobb nyomorban élnek 's kik lassan-lassan végképen elenyésznek. Pedig milly demoralizáló befolyásoknak vetvék alája a' gyármunkások, minden időben megismertetett 's itt nem akarjuk ismételni azt, mit szerző erre nézve felhozott. Most már a' legujabb idő épen az erőművi ipar' nagy javítása által főképen még azon nagy kártékonytságot idézte elő itt is, hogy teljességgel nincs szükség többé ügyes dolgozókra, beérik gyermekekkel és asszonyokkal; így p. o. a' manchesteri selyem-manufaktúrákban egy férfi sem foglalkodik. E' veszélyes állapot abból tűnik ki legvilágosabban, hogy a' gyermekek semmit sem tanulnak teljességgel jövő életmódjokra nézve; a' mint oda

bejöttek, úgy mennek ki abból, sőt testben és lélekben elcsigázva hagyják el ezen intézeteket. Végül minden kötelék is, mely ezelőtt a' mesterek és legények közt volt, végkép felhomlott a' gyáriság által; a' gyárnok urak és dolgozók közötti viszony nagyon gyöngye lábon áll, innen a' dolgozóknak uraik elleni olly gyakori fellázadásaik, melyek a' jutalom nagyítására czélozvak. — Harmadik könyv kiválólag a' nyomor' okainak vizsgálatára, nyomozására szorítkozik, melyeket szerző 1. általános és maradandó, 2. különös és eseményes okokra oszt fel. A' nyomor maradandó 's a' civilisatioval szorosan összefüggő. A' vigasztalás csak abban van, hogy, a' míg a' műveltség haladási pályán megy, a' szegények sorsa sem fordul rosszabbra, csak maradás, megállapodás hozna elháríthatlan romlást. A' szegénység' fejtegetésére nagyon fontos a' szabadosok és rab-szolgák közötti viszony' szemlélgetése; utóbbiak későbbben személyrabokká (Leibeigene) levének, kikből későbbben a' szegények származának, midőn a' személyrabság megszűntetett. A' Franciaország' és Anglia' nyomora közti nagy különbség még abban keresendő, hogy Franciaországban a' törvény előtt mindenki egyenlő, Angliában ellenben a' tehetősek, vagyonosok nagyon előjogosítottak; itt az aristocratia uralkodik; a' föld nem azoké, kik művelik, mi leginkább Irlandban éreztetik sajnosan. A' nyomor' folytontartására nagy befolyást gyakorolnak a' vámok; így Angliában fővám a' dohányra, serre, sóra, theára, czukorra van téve, miáltal épen a' dolgozó-osztály sujtatik legsajnosabban; Franciaországban hasonló uralkodik, p. o. az octroi Párisban egy fejre 23 frank., 23 centimét teszen! A' nyomor' további okát a' dolgozók közötti versenyzés teszi, gépészet által annyira egyszerűsítvén a' munka, hogy mindenki alkalmaztathatik arra; a' fizetés azonban ezáltal megkevesített 's a' legszükségesebkekért kiadások' értékével nem áll egyenlő irányban. Ehhez járul még hogy az úgy nevezett kiskereskedők- szatócsok-, kiktől a' szegények élelmi szereiket sat. veszik, maguk is szegény emberek, kik e' mellett hogy ilendő hasznót húzzanak, áruikat megdrágítják; a' népség növekszik, 's így a' szegényeknek is naponta szaporodniok kell. A' nyomor' külön és eseményes okai (IX. szak.) olyanok, melyeket egyáltalában nem lehet beszámítani, melyekben maguk a' szegények nem vétkesek, millyen p. o. a' munkára való tehetlenség, alkalmatlanság, vagy a' munka' hiánya; vagy olyanok, melyekért egyenesen maguk a' szegények vétkelhetők; ilyenek: a' lomhaság, kószaság, csavargás, becstelen, bujaélet és korhelség. Negyedik könyv a' nyomorral-küzdésnek vagy legyőztetésének eszközeiről értekezik. Első szakaszban kimutatatik az eddig használt 's alkalmazott eszközök' elégtelensége, névszerint 1) a' köz- vagy magánszanalom és könyör; 2) a' ta-

karérendszer, takarékpénztárak; azok azonban mit sem használnak, minthogy nem segítik elejét venni egyenesen a' nyomor' okainak; 3) a' dolgozóknak kölcsönös összeköttetések egymásközi segélyzésre, millyenek Angliában léteznek; 4) szegény iskolák, matrózokká nevelés sat. Az egyetlen eszköz, melly által a' dolgozó osztály' állapotán javíthatni, a' nyomor' valódi okainak elhárításában áll. Itt ugyan szerző olly reformokat kíván behozni, mellyek nem egy könnyen léptethetők életbe, mellyek társas-életi rendezeteink, intézkedéseink szerint még lehetetleneknek is látszanak, minthogy a' tehetősök' részéről olly áldozatok igényeltetnek, mellyek csaknem a' vagyonközösség' behozására enlékeztetnek, 's ezek szerint: olly törvényeket kell alkotni, mellyek a' birtokos és dolgozók közötti ellentétet megszüntessék, sajáttal birjon mindenki, mi eladás, ajándékozás, örökség által történhetik meg, a' törvényeknek meg kell könnyítniök az engedélyt, az öröklési jogokat egészen el kell rendezni, az adó' rendszerének egészen mássá, jobbá kell lennie, az iparüzést másképp kellene alakítani, minden iparágnak urak es dolgozók által választott előjárókkal kell bírnia, kik minden mesterségre nézve, *Chambre syndicale*-t képeznének; ez ügyelne fel aztán az árakra, a' dolgozókkal kötött szerződésekre sat., ez igazgatná belrendtartásukat (*discipline interieure*) sat., 's végül okszerű hitel, különösen személyi hitel (*credit personel*) volna eszközölendő. Mind ezen viszonyok közt mellőzhetlen volna egy cselszerű népnevelés' behozása, mire nézve szerző (X. szak.) terveket javasol. Az egészből kiemelt következtetések fejezik be e' jeles és érdekes munkát, melly főkép három első könyvében a' gondolkodásnak olly tartalomdús anyagát foglalja magában, általában minden emberbarátra 's mindazokra nézve, kiket a' sors a' nagy állodalomgép' vezéreivé választatott. Visszapillantván még egyszer báró Gerandonak ezen ismertetés' elején kiemelt hason munkájára, 's összehasonlítván az előttünk levőt amazzal, bizonyos orvosi hasonlítás szerint szerzőnk' könyvét a' nyomor' pathológiájának, amazzt ellenben a' nyomor' therapiájának jelölhetnők, miáltal mindkét munka a' legszorosabb összeköttetésbe hozatik egymással.

Siebold után (Götting. gel. Anz. 1843. 66. 67. Stück.)

F. S.

BIBLIOGRAPHIA.

19. PRIVATALTERTHÜMER, oder *wissenschaftliches, religiöses und häusliches Leben der Römer*. Ein Lehr- und Handbuch für Studirende und Alterthums-Freunde. Von Ch. *Theophil Schuch*, Professor am Gymnasium zu Bruchtal, Karlsruhe, Groos, 1842. XII és 759 l. 8-adr. — Ára 4 for. 42 kr. e. p. A' szerző nem igényel új lényeges fejtegetéseket, mivel munkája csak az arra alkalmas tárgyaknak összeszedéséből 's áttekinthető egészé alakításából áll; azt hiszi azonban és joggal, hogy hálás fogadtatást érdemel az is, ki a' kölcsönzött segédelmével új igazságokat mozdit elő, vagy a' tudománynak magasb kiképzését éri el, vagy ki a' könyvnek új alakítása által hasznos esmereteket terjeszt el, az olvasók' más osztálya közt, vagy ha legalább becsületes igyekezetet nyilvánít, hogy saját terv vagy anyagok potlása által hasznos lenni kíván. A' szerző igyekezett különféle régi és új munkákból az egyes dolgokat összeszedni 's azokat egy öszves képpé dolgozni át, mire ha tekintetbe vesszük az illy dolgozatok nehezségeit, nem kevés fáradságot, fáradhatatlan, kitartó szorgalmat, mit szerzőnél valóban fel is találunk, kívánt. De épen ebben is a' fekszik munka hasznos volta, melynek czélja, tanítványokat, mint mindennéü tanulókat 's általjában véve a' romai régiségek' barátit, megismertetni könnyenérthető és áttekinthető, jól elrendelt összeállításban, Róma szellemi és erkölcsi életével, a' romaiak foglalkozási 's mulatkozásival és egész életök módjával. Ennél fogva az első könyv, magának a' városnak, a' lakásoknak, azok elintézésének sat. leírását adja; a' *másik* ennél terjedelmesebb könyv, Róma' öszves szellemi életét nyújtja, lerajzolván az oktatást és nevelést, az irodalmat 's annak menetét, az erkölcsök' állapotját sat. 's egy zárszakaszban Róma' művészségtör-

ténetét; a' *harmadik* könyv áttekintést nyújt a' vallásról, a' különféle istenekről, papokról sat. előjön itt a' házasság és temetés is; a' *negyedik* könyv, a' rabszolgákról és szabadonbocsátottakról, mesterségek és kereskedésről, mezői gazdaságokról 's egyéb arra vonatkozó foglalatosságokról; az *ötödik* a' ruházat és piperéről, fürdőkről, vendégségekről, dőzsölésekről, ételek és italokról, korcsmák 's egyéb ilyenekről, valamint a' circusbokban, szinpadok és amphitheatrumokon előjövő különféle népi játékokról, melyhez még egy toldalékban értekezik az órákról és napfelosztásról, a' levelről, íróeszközökről, könyvekről, könyvkereskedésekről 's egyéb illyekről. Már ezekből is látszik, mi gazdag tartalmu munka ez, melyet a' szerző korunk' leghitelesebb írói után dolgozott ki 's melyet tanítók és mivelt olvasóknak nem lehet eléggé nem ajánlani.

20. *TASCHENBUCH zur Verbreitung geographischer Kenntnisse. Eine Uebersicht des Neuesten und Wissenswertigsten im Gebiete der Länder und Völkerkunde.* Herausgegeben von JOH. GER. SOMMER, für 1843. Mit 6 Stabltaf. Prag. Calve 1843. CXI u. 400 S. gr. 12. Ára 3 for. e. p. — Ezen zsebkönyv 21 év óta jelenik meg, 's mind azoknak kiket a' nép és országismeret érdekel, kedves jelenet. Különös érdekű abban azon közönséges áttekintése a' legújabb utazásoknak és geographiai felfedezéseknek, mely az első CXI lapot foglalja el. Előadatik itt Ross kapitány' utazása a' magnesi déli polus' feltalálása végett, mi ugyan nem sikerült, de mégis elég pontosan meghatározathatott 's mi mellett még több más nevezetesség, p. o. az Erebusnak, egy 12,400 lábnyi magas tűzokádóhegynék 's egy nagy tartománynak felfedezése 's közelebbi meghatározása. Még részletesebb tudósítások közöltetnek Eyre utazó' vizsgálódásiról, Australia' nyugoti partjain, hol ez ezer angol mérföldnyi darabon az egész földet sivatagnak 's terméketlennék találta, állat 's ember nélkül. Nem kevésbé gazdag anyagzatot nyújtanak a' szerencsétlen Nigerepeditio, a' francziák és angolok által tett felfedezések Abyssiniában, egy keletföldinek Borénak utazása Kis-Ázsiába, Armeniába és Perzsiába, a' franczia nyilvános oktatási ministerium' megbízásából. Középponti Amerikáról 's annak pártok által széttépett állapotjáról új tanubizonyóságot tesz Stephens éjszakamerikai utazó vándorutja, mire még egy értekezés következik Alexander János útjáról a' Rocky Mountains-okontúli tartományba, Éjszak-Americába. Záradékol azon utasok számlálatnak fel, kik az utóbbi években Europa' ki-fürkésztését előmozdították. Következnek aztán jól írott kivonatok a' legújabb nagy munkákból. Az aczélmetszetek igen szép 's nyomtatás és papiros hasonlókép dicséretet érdemelnek.

21. *TRAVELS in New Zealand; With contributions to the Geography, Botany and Natural History of that Coun-*

try. B. Ernest DIEFFENBACH, M. D. 2. Vols. London, *Murray*. 1843. 840 l. öt rézképpel, n. 8-adr. Ára 1 font 5 sh. — Szerzőt az új zelandiai compania Londonba mindennemű ajánlásokkal ellátta. Minthogy e' mellett szerző nem restellette megtanulni a' benszülöttek' nyelvét, 's ő velők magokkal vitte félelem nélkül végbe utját, ezeket is megismerhetjük általa, mint a' nyereszkedő hajóskapitányok egyoldalú rajzolataikból, vagy a' missionariusok rövid tudósításiból mind eddig történt. A' szerző aug. 16-d. 1839 lépett ki a' szárazra, midőn a' szigeten keresztülvonuló hegyláncz, még hóval vala fedve, Sarolta királyné' öblebe, hol a' halmokat még őserdő fedé egész pompájában és fenségében, melynek csendjét csak a' madarak' éneke eleveníté. Ugy látszik a' vidék lakatlan, de csak hamar jelenkezének a' bennszülöttek 's kitünt, hogy itt több czethalászok laktak, kik a' benszülöttekkel özvegházasodván, ezek felett nagyobb ügyességök 's esmeretük által, némi túlnyomóságot nyertek. Az illy házasságból származottak, mint szerző írja erős és szép alkatúak. Az egész szigeten valami 400-an lehetnek 's magán a' Cook-uton valami 140-en. A' benszülöttek még csak távolról sem mutatták most azon vadságot és vérszomjat melyet Cook ir felölök; keresztényekké lettek, egy nagy községházok volt, 's többen tudnak közülök írni és olvasni, 's mindnyájoknak kedvök volt azt megtanulni. Életszerek épen olly kevésbé hiányzottak, mint sok europai kényelmek. Sokkal durvábbak voltak ellenben az europai gyarmatosok, (valami 40-en) kik részint megszokott gonosztévők 's mindenre képesek voltak; hajóikon benszülöttek voltak az evezők. Nem sokáig tart itten azonban a' czethalászat, mert üzésbe vévén a' fiatalokat, mivel ekkor bizonyos hogy az anyákat is megölhetik, ifjak 's vének egy-szersmind vesznek el. Eddig az évenkénti kereset 24,600 font sterlingre ment. — Délről a' szerző északra ment Port Nicholsonnak, hol az europai fő gyarmat van (5000 lakos). Apró, rosz falukban köröskörül lakik itt néhány száz benszülött, részint még a' legnagyobb durvaságban, mely a' városban Wellingtonban uralkodó műveltséggel kiáltó ellentétet képez. A' földművelésre alkalmas föld 20 német mérföldnyire van a' várostól 's épen itt nincsen kikötő, honnan az egész gyarmat igen keves hasznót ígér. — Nem ritkák itt a' földrengések, melyek hihetőleg összefüggésben vannak a' sziget közepén lévő még erősen dühösködő vulkánnal. Több vulkánok már kiégtek. Egyet ezek közül, 8839 lábnyi magasat, meglátogatott a' szerző. Utja egy őserdőn vitt keresztül, hol éjjel az elrothadt fa, az egész földet fosforvilággal fedé el. Egy sem volt még az öt kísérő benszülöttek közül odafen, 's mindnyájokat úgy látszék megragadá a' kilátás; meztelen lábaik azonban az ott uralkodó hideget nem kevésbé érezték. A' krátert hó tölté be 's felórányi kerüle-

tű volt. Egy patkány' csontváza volt egyetlenegy nyoma annak, hogy itt élő lény lakozék. Érdekes tudósítást közöl az awaroa-völgy' lakosiról (8000 fő). Sok örvendetést mond rólok az utazó. Missionariusok által civilisatiojok messze haladt, 's munkásságok ép oly nagy mint meglegedések. Egy őserdőn keresztül hat német mérőföldnyi utat készítettek 's a' földmívelés itt meglehetősen előmenetelt tesz. Némellyeknek közülök lovaik 's szarvasmarháik voltak 's egy falu templom'ral egészen angol tekintetű volt. Jobban látszik választva lenni Wellingtonnál, Auckland nevű gyarmat északon, melly a' belföldel két folyó által van öszvekötvé, mellyek termékeny földű völgyel birnak. A' szerző több vulcanicus helyeket meglátogatott, többek közt egy nagy meleg tavat, melly hegyekkel körülvéve 's apró gőzölgő szigeteket fedve volt. Egy veres márványfalon forró víz zuhatag omlott le. A' viz' mérséklete 35° Fahr. 's a' vidéket csak néhány vízi madár eleveníté. Sokat hasonlított elhez egy más tó is nem messze ide, Roturua nevű, mellynek partján benszülöttek laknak több falukban. Ezek főzésre használják a' vizet, mivel a' viz' mérséklete a' forrpontot haladja. Azonban az ut oda mindég veszedelmes volt, mert a' mi szilárd földnek látszott lenni már a' közelebbi napon beroskadt. Magokon a' kunyhókon jeles fafaragás' nyomai látszottak, mellyek az ősatyák' képeit ábrázolák 's annál nagyobb csudalkozást gerjesztének, mivel az egész szigeten legkisebb nyomát se találni a' balványképeknek. — A' gyarmatok' fő forrása a' földmívelés, mivel azonkívül hogy a' czethalászat vége felé jár, építőfa is igen kevés van, az egyébkint híres len ritka, 's idegen hajók csaknem sohasem kötnek itt ki, honnan az ide vándorlók reményeikben nagyon megesalatkoznak.

22. REISE *durch Russland nach dem Isthmus in dem Jahre 1836, 1837 und 1838* von KARL KOCH, Dr. d. Med. u. Phil. ausserordentl. Prof. d. Naturgesch. zu Jena. Stuttgart. Cotta, 1842. XII és 542 l. n. 8-adr. Ára 3 for. 30 kr. e. p. — Prof. Koch Jenából egyenesen Petersburgba ment, hol 8 hétig mulatott. Sokat közöl ezen városról, mit örömet lehet olvasni, még Kohl és Welp után is. Igy érdekesek a' gyógyszer-árosszigetről, a' tudományok' academiájáról, a' kórházakról — ezekben több fényűzés mint valóságos szükség — a' lelenczházról 's a' népeletről tudósításai. Utját Moskauba az egészen leszállott Nowogorodon keresztül tette. Azon benyomást, mellyet reá Moskau tett, szóval le nem írhatja. Épen a' híres nagy harang felhuzásával foglalkozának. Érdekesen adja elő szerző utját Uj-Tscherkaskban, míg a' doni kozákok' első staniczájokat elérte, kiknek történetét kellemesen beszéli el. Nem kevésbé elevenen rajzolja szerző a' tartományt, melly 4—6szor több embert eltáplálhatna, ha ezek szorgalmasabbak volnának. Er-

kölcsök és szokásokról egyes szép képeket nyújt a' szerző, noha közöttök csak két napot mulatott. Innen Stauropolba ment, honnan Circassiába érkezett. Ezen tartomány' nagysága valami hetedrészt teszi Németországnak. Világosan összefüggött itt az előtt a' kaspiumi tenger a' fekete tengerrel, egy tengerszoros által, melly most egy sós pusztaságot képez. A' lakosok' számát szerző 183,623-ra teszi, mi szerint alig lakik itt huszadrésznyi ember mint Németországban, ugyan annyi térközön lakik. 68000 □ Werstre (1430 □ mérföldre) osztva, két Werstre itt valami öt fő esik. Bő tudósítást nyújt szerző a' ciscaucasiai vándornépekről nevezetesen a' nogajokról, a' kuban-tatárokról, a' truchmenekről, kalmukokról. A' nogajok (70,000 fő) még nagy részt a' vándornépek' bélyegét hordozzák. „A' baráti szövetségek“ mellyekről Bell oly sok vonzót mond, itt is pontos fejtegetésekre nyújtanak alkalmat, valamint az oroszokkali nevezetesen a' kozákokkali tusák, 's azon sajátságos vonás miszerint a' vénség eránti 's a' vendégszeretet tekintetébeni kötelességek a' népgyülekezetek' törvényhatósága alá tartoznak. Mit Dubois mond, azon feltűnő szokásról, mi szerint a' gyermekek nem otthon, hanem valami csekély ember által neveltetnek, szerző is állítja. Éneklő és harczfi sokszor egy személybe egyesülnek. Sok nevezetes sajátságokról, a' kereskedés, kézművek, tengeri rablásrai hajlam, földművelés, marhatartás, méhtenyésztés, az asszonyok' állása, azok joggal magasztalt szépsége, a' leányok eladása 's t. effélékről tudósításaikat más utazóknak, hol megigazítja, hol kiegészíti, hol azokhoz új nézeteket ad. Még az orvosok is sok érdekes tudósításokat találnak itt. Sajnálni lehet, hogy szerző oly keveset közöl Tiflisről hol pedig két telet töltött, holott mind az, mit a' Cserkeszekről közöl, nagy részt azon esmeretségek' gyümölcse, mellyeket Transkaukasia ezen Parizsában tett. Azonban szerző nem rég, másodszor is utnak indult ezen tartományokba 's reményleni lehet, hogy érdekes és becses figyeleteinek eredményét folytatólag közzé teendő.

A. B. P.

A' TUDOMÁNYOK'

CZÁRI OROSZ ACADEMIÁJA.

Minapában egy jeles munka jelent meg Sz. Pétervárat^{*)}, mely a' tudományok' orosz academiája' fejlődésének képét az utóbbi 25 évtől fogva terjeszti elő vázolatban. Czélszerűnek látjuk, egyes kivonatokat közleni abból. Az orosz academiának, mint a' szörnyű roppant birodalomban leghatalmasabb és legbefolyásdúsabb testületnek állása olly kedvező, hatása olly messzeágazó, kiterjedő és sokoldalú, hogy e' téren igen könnyű lesz néhány általánosszemlélgetést felállítanunk.

Miként az orosz birodalom' szellemi fejlesztésére szentelt több más intézet, úgy a' tudományok' czári academiája is Sándor czár' kormányra lépte után csakhamar kedvező emelkedést tapasztalt. Az 1803. organisatio felszabadítá az academiát az addiglan rajta nehezkedett gyámság alól 's fellelkesíté tagjait. E' kedvező állapot azonban a' század' első tizedeiben eső vérengző bonyolásai közt nem tarthata sokáig. Az assignatáknak a' névszerinti becs' egy harmadára való leszállítása valamint a' birodalom' minden állodalmi szolgáját, úgy az academiá' személyzetét is nyomá, mely ama' veszély' következtében megsohasodott hivatalhelyek után kénytetett látni 's így részenként

^{*)} Coup d'oeil historique sur le dernier quart de siècle de l'existence de l'Académie Impériale des sciences de St. Petersbourg. Discours prononcé dans la séance solennelle de cette Académie tenué en honneur de son président le 1er Janvier 1843. par M. F. Fuss, Secrétaire perpétuel, in Recueil des Actes des séances publiques p. 173 st. és különösen nyomtatva, Sz. Pétervárat, 1843, 8r.

az academiái munkálatokat félbe szakasztani. A' tagtársak' száma kisebbedék, 's az academia' külmunkássága csaknem emlékiratainak kiadására szoríttaték egyedül, melyekbe még a' halhatatlan *Euler*' sok hátrahagyott értekezése vétetett fel. Így módon az academia megtartá ugyan helyét az európai tudósok által közösen tisztelt tudományos intézetnek niveauján, *Oroszországra* nézve azonban még semmi bizonyos, határozott népszerű állást nem fejté ki.

Az orosz kormány még ama' vészteljes harczos időszak' diadalmas befejezése után sem volt képes hódolni az academia' minden érdekének. Legelsőbbben is az academia' hotelében, a' tizenhatszadik század' elején *Guarengghi* által épített nagy lakhelyen, melynek azonban több mint két harmadrésze lakhatlan — bevégezetlen vagy roskadozott vala, tétettek építési javítások. Legközelebb az academicusok' számára építének lakhelyeket, aztán téresebb szobákat az academiái könyveknek, az academia' könyvkereskedésének és nyomdájának, a' felügyelőség- és gyűjteményeknek 'sat. Utóbbiak azonban nagyobbbrészt nagyon hiányosak voltak, több — névszerint II. Katalin' idejében utazások' alkalmával szerzett drága természeti ritkaságok — csaknem egészen elromlottak, elsikkadtak, az úgynevezett műkamrának, mely évek óta csaknem egyetlen érintkezési pont volt a' közönség és academia közt, mintegy inkább szégyen', mint kíváncsiság' tárgyának, be kellett záratnia. A' nyomda, szörnyű költséggel fentartva, csak nagyon szűken fedezheté az academia' szükségait, és semmit sem jövedelmezett annak.

Így álltak a' dolgok, midőn Sándor czár 1818. az academiának mostani elnökét 's benne bizodalmanak azon férfiuját adá, ki edzett kezekkel nyult a' rozsdás kerekék' belsejébe 's a' gépet új tudományos elmetehetségekkel éleszté. Az academiának mostani tagjai közül csak négyen voltak az academiában, midőn az új elnök székét elfoglalá, mind a' többi általa aláírottan kapott diplomát. Egy orientalista, egy régiségbuvár, egy fűvész és egy zoológ valának, a' legelsőbbben újonnan beiktatandó tagtársak. A' történetnek és philológiának külön osztály állíttatott, melynek személyzete Gräfe' kinevezésével záraték be. 25,000 rubel rendkívüli segélyösszeg kieszközlé a' régi épület' új kiigazítását, elintézését, melyben a' gyűjtemények, névszerint a' könyvtár 's a' természetritkaságok' cabinetje nagyon kedvezőleg és czélszerűleg felállíttattak. Egy nagy 's Oroszországra nézve különösen hasznos eszme, t. i. egy „ázsiai academiának“ alapítása, melyet az elnök tudományilag már 1810. létesíté, az „ázsiai Museumnak“. Frähn' igazgatása alatti felállítása legalább részenként léptetett életbe. Így találtak aztán a' már régóta hozzáférhetlenül heverő numismaticai és irománykincsek Ázsiáról alkalmas felállítást, rendezett feljegyzést és tudományos ki-

dolgozást. Gróf Suchtelen' pénzgyűjteménye 50,000 rubelen megvétellett, 's a' többi rokon kincsekkel, mellyekhez még számos ereklyék jövének a' szibériai ásományokból, mint Museum numismaticum egyesítetett Gráfe academicus' felügyelése alatt. Szinte ekkép jött az academia más nem csekély egyiptomi archaeologiai gyűjtemény' birtokába is.

Az intézet eddigelé még nem tarthata nyilvános üléseket a' nagyobb közönség' részvételével, nem bírván erre alkalmas teremmel. A' testület' első századának lefolyásával azonban segítve volt e' bajon, és decemb. 29-én, a' század' évnapián, egy rendkívüli alkalommal a' czári család is megjelent. Az anya czárné ötven évvel előbb a' félszázados ünnepélyen is jelen volt. Az academia' titoknoka különösen figyeltet, mikép növekedett azon időtől fogva, miután avval a' tudományos közönség' közlekedése helyreállítatott, a' munkáibani részvét is. Demidoff Anatol, a' tudományok' gazdag barátja két jutalmat alapíta, mellyeknek elítélése az academiára ruháztatott. Az academicusok nyilvános értekezéseket kezdenek felolvasni, 's a' Bulletin scientifique, tudományos lap, az egyesület' keblében alapítattott meg. A' keleti tanulmányok különös élénkséggel gyakoroltattak; a' mohammedán irodalmon kívül külön képviseletet nyert az academiában a' mongol, szanszkrit, georgiai és örmény irodalom is. Midőn Persia 1820-ban, a' turkmantschai egyesség' következtében, kárpótlást kénytetett fizetni, az academiának a' beküldött pénzeknek nagyon nevezetes, választékos gyűjteménye adatott rendelkezésére, 's ugyanazon időben valanennyi Oroszországban vert ezüst pénzék' és emlékpénzek' teljes gyűjteménye szereztetett meg. Az admiralitás' ethnographiai és természettörténeti gyűjteményei az academiáéival egyesítettek. Struve minister' pompás ásványgyűjteményét 1830-ban a' kormány 50,000 rubelen vette meg az academiái cabinet' számára.

1833-ban a' Museum asiaticum sinai műtermesztmények' és manufactura-tárgyaknak Ladyjensky ezredes által Pekingben eszközölt szerfelett nevezetes gyűjteményével szaporodott, melyet a' kormány 28,000 rubelen keríté birtokába. Csakhamar ezután hozzájárula canstadi báró Schilling' gazdag ázsiai könyvtára (40,000 rubel fizettetvén érte), és egy másik, melly a' sz. pétervári egyetemnél tervezett „keleti osztály” számára szereztetett nagy költségekkel. Ugyanazon évbe esik a' putkowai nagy csillagásztorony' alapköltétele is. E' nagy műre is lényeges befolyást gyakorolt az academia, mert azon évben annak elnöke a' nyilvános tanítás' ministerévé is kineveztetett. Mostantól fogva egy és ugyanazon személy vezeté nemcsak az academia' sorsát, hanem bizonyos tekintetben az egész tudományos nevelést és mivelést a' roppant birodalomban. Az academia' szabályai

azótai fejlődéseire és szükségére nézve megvizsgáltattak, 's a' fentartási költségek, -mellyek az állodalom' pénztárából folynak be, évenként 241,800 rubelre (bele tudva 62,000 rubelt a' gyűjtemények' számára, mellyek azelőtt csak 14,000 rubelre szorítottak évenként) szabott. Egyébiránt az academiának már 1825. fogva alkalma volt takarékokat gyűjtögetni. Midőn akkoriban a' legrégibb (keleti, hajdan Prascovia Feodorowna czárné, Alexejewitsch István czár' özvegyének építtetett) palota' új építhető részét építeni kezdék (e' lakhelyek' három oldalát a' Kai', a' tizenkét collegium, pénzesarnok' tére és a' régi museum által körített térek képzik) — az academia házbér' fejében 20,000 rubelt kapott évenként. Ennek következtében pompás szerzemények is juthattak birtokába, millyenek p. o. a' meghalt gróf Rasumnowsky' nagyhirű herbáriumi Gorenkiben, Hoffmanné Moszkvában, Seberé Prágában, Hummel' entomologiai cabinetje, Bieberstein marsall' irodalmi hagyomása. Így az academiái gyűjtemények csakhamar olly gazdag kiállítást, csínt nyertek, hogy azok a' párisi és berlini leghíresebb gyűjtemények mellett is jeleseknek és dicséreteseknek tekinthetnek. A' zootómiai intézettel *Brandt* academicus' vezérlete alatt egy tanoda köttetett össze anatómiai praeparatummokra, melly nagyon alkalmas, ügyes dolgozókat képezni a' birodalmi egyetemek' számára. A' természettani cabinet 25,000 rubel rendkívüli segélypénzt kapott, vegytani laboratorium 's observatorium állítatott fel magnetikai észlelések végett egy elszigetelt, a' kormány által kijelölt téren; mechanikai műhely alapított a' ügyes dolgozókkal láttatott el. A' ház, mellyben az academia' nyomdája lakbéréért lakott, megvettett 's maga a' nyomda a' legnagyobb alakban állított fel. Eddigelé már olly munkák kerültek ki abból, mellyek héber, arab, török, persa, mongol, kalmuk, tibet, georgiai és örmény betűkkel nyomvák, 's mostan pedig sanskrit bélyegzeteken és betűmintákon dolgoznak. Jelenleg négy, gőzerő által hajtott gyorssajtó, König és Bauer' wüzburgi gyárából, szakadatlanul tömérdek példányban megjelenő munkákon, millyenek a' naptárak, hirlapok, iskolai könyvek*), dolgozik. De e' nyomdában a' legdiszesebb, legesinosabb nyomtatványok is készíttetnek jeles, egészen ujkori ízléssel rendezett kézsajtók által. Az academiának itt saját bélyegmetszése es betüöntése is

*) E' nyomdából számos iskolai és hasznos könyvek mennek ki a' nagy birodalom' minden nyelvén még messze Oroszország' határain túl is. Kivétől fogva ezerével terjesztetnek azok más országokban és monarchiákban, hol e' szükségéről a' statusok nem gondoskodtak. Minthogy pedig mi emberek nemcsak kenyérből élünk, tehát a' sajtó' ezen népszerű terményei sok áldáskíváratot szereztek az orosz czárnak, ki azokban rendszerint megnevezetik.

van, úgy hogy ezen intézet, minthogy 1833-tól fogva a' népvilágosítás' ministeriumának nyomdája is össze van kötve azével, a' hasontermészetű intézetek' legnagyobbjához méltán számíttathatik.

Az academia' könyvkereskedése azelőtt, míg a' tudományosan műveltek' száma Oroszországban nagyon csekély, 's a' külföldi irodalom' megszerzése nehézségekkel volt összekötve, nagyon jótékonyan hatott. Miután azonban számos efféle vállalatok keletkeztek Oroszországban, korszerűnek látták megszűntetni minden illy függést 's az academia' külföldi közlekedését egy híresnek ismert könyvkereskedői címre bízni Lipcsében (Vosz Leopoldra).

Az academia' legfontosabb feladatainak, vállolatainak egyike a' tudományos utazásokra való kiküldésre van irányozva (ezen eszmével már nagy Péter is foglalkodott), kivált azon tartományokra nézve, mellyek szerfelett távol eső 's kevésbé ismert részeit teszik a' roppant birodalomnak. Pallas', Gmelin', Guldensstädt', Falk', Georgi' utazási vállalatai fényidőszakot képeznek az academia' történetében, miért is annak elnöke már régen tervezé 's javaslatba hozá amaz utazásoknak orosz nyelvű szerzésére. Az academia különféle világutazásokat eszközte Tarkhanoff, Mürtens és Lenz, Kittlisz és Postel által. Langsdorff Györgyöt Bel-Brazíliába küldé, utnak indítá a' caucasusi expeditiót, melly Kupffer', Lenz', Meyer' és Ménétries' vezérlete alatt az Ebruson átkelt és méregeté 's megvizsgálá a' caspiumi-tenger' nyugati partját; e' társulat' kebléből Fusz György és Bunge Sinába menének, hol hét hónapig tartózkodának Pekingben. E' két tudós' egyike Délkeleti-Sziberiát utazá be, másika az Altai-hegy' második megvizsgálására vállalkozék, miután ama' vidékek Ledebour' jeles vizsgálatai által, szinte az academia' hozzájárultával, már előbb feltárattak; Fusz György, Sabler és Savitsch a' Fekete- és Caspiumi-tenger közötti trigonometriai vizirány-mérésre vállalkozának, a' különbséget e' két tenger' vizszinében meghatározandók. Pander Oroszország' déli tartományába tett geognosticai utasást, v. Baer, Zivolka, Lehmann és v. Middendorf Novaja-Semljába és Lappország' földszarkei vidékeibe menének, Ruprecht és Savélieff Kanine-Noszba; mind olly utazási vállalatok, mellyek a' földirást, természet-tant és természet-történetet gazdagíták. Stroieff' és Berednikoff' archäologiai vállalatai, már hat év óta az academia' költségein folytatva, megbecsülhetlen anyagszereket szereztek a' honi történet' számára, mellyek a' Commission archéologique által szerkesztetnek 's adatnak ki, 's mellyeknek további kiürítésében 's gyűjtésében, feldolgozásában fáradoznak az orosz történetbuvárok. Rokon természetű utazásokra vállalkozott Kohler, Kri-

miának véve utját, Sjögren a' Caucasust vizsgálá meg az ethnographia és a' hasonlító lingvistica' érdekében, Köppen a' birodalom' déli részeiben 's több központi tartományban tett statistikai vizsgálatokat. Ide járulnak továbbá Parrotnak a' burtneeki tó körüli geognosticai munkálatai Livlandban, a' közfájdalomra korán elhúnyt Böhlingknek két geognosticai kirándulása Finn- és Lappországba, Kupffer' magneticai vizsgátódási utazása Szibériába Nertschinskig, Helmersen' ismételt geognosticai kiutazásai európai Oroszország' több kerületébe, Bosnessensky' természettörténeti vizsgálatai Éjszak-America' éjszaknyugati partjai és az Aegeumi-tenger körül a' csendes-Oczeánon. Munkás és hathatós részt vett az academia Nordmannak a' Caucasusokon, Fedoroffnak Szibériába tett utazásában és Kuprianoff, Etholin, Reinecke és Schanz tengerészeti tisztéknek éjszaknyugati-America' messze vidékeit tárgyaló munkáiban is, úgy szinte a' Sinába küldött missionariusok' tudományos vállalatiban.

Felsorolván az orosz tudományos academiának munkásságában a' legközelebb lefolyt huszonöt év alatt tanusított lényeges tényeit, annak tárgyalása, mit olly nagyszerű eszközök, a' világszerte hatalmas testületnek olly sokféle tagjai által egyes tudományok nyertek általában 's legközelebb Oroszország, nehezen volna itt kellő helyén. Efféle irodalmi részletességekbe bocsátkozni épen nem is szándékunk. Azonban legyen szabad néhány, különösen a' németekre nézve közérdekű szemlélgetéssel kísérnünk ama' tudományos munkásságnak felszámítását Oroszországban. Mindenekelőtt kérdjük: hol fejtetett ki nagyobb hatás, munkásság utóbbi huszonöt év alatt, nagyszerűebb mértékben, nevezeteseb eszközöknek feláldozásával? Bebizonyított-e valahol a' tudományos feladások' állása, a' tudománynak szánt nagyobb áldozatok által, hogy arra nézve még nevezetesebbet, fontosabbat tenni el legyen határozva? Kielégíték-e valahol nagyobb bőkezűséggel (tudósok nyelvén: munificenciával) a' tudomány' szükségait? Továbbá egy ezelőtt csaknem halálosan megmerevült testület' újjászületése és felelőstése, egyesülése általános gyakorlati viszonylatokkal, mely kor-szerűleg haladó népnevelés' és népmívelés' nagy közös organiz-musa körül működik, a' vizsgálódónak bő gondolkodásra és tanulásra szolgálhat! Sokévi tapasztalás tanúsítja, hogy minden testület' természete szerint csak akkor vághat be munkasan és hathatósan 's rendeltetését csak akkor teljesítheti, ha kitünő személyiség áll azoknak élén, mely áthatva szellemöktől, tehetsége szerint vezérli az egészet. És épen így áll a' dolog most Oroszországban, 's az academia' elnöke egy és ugyanazon hatálylyal, szilárdsággal igazgat, kormányoz abban és kívül a' csaknem átnézhetetlen téren, a' csáságuak minden iskolájában, gymnasiumában és egyetemeiben, mely birodalom

egy harmadát karolja át a földnek. Illy öszhangzólag alakított, jólrendezett és szerkesztett munkásságnak sok és jó gyümölcsöt kell hoznia, és hozott is. Különösen Németország sohse veszítse el szem elől, mi éjszakkéleti határainál mozog, terjeszkedik, keletkezik és fejlődik. Az orosz tudja és érzi, mi nála történik, és büszke arra. Valóban valami nagyszerű fekszik olly tudományos testület' eszméjében, melly előljárói által hatvanmillio ember' folyton haladó művelését a' szellemi fejlődés' minden fokán organicailag eszközli. Ha az academia' titoknoka az elnökségnek Uwaroff úr általi elfoglalása' huszonötödik évnapjánál e' férfunak egy rendkívüli gyűlésben egész Oroszország' szemében és színe előtt avval monda köszönetet, hogy azt, mi történt, főkép neki, humanitásának és tudományszeretetének tulajdonítá, olvasóink' némellyike illy academiai megtiszteltetési bizonyításokban amaz udvarias szólásmódok' ismétlését fogja sejteni, mellyekkel a' *Historiographes du Roi*, Racine és Boileau, „XIV. Lajos' legnagyobb monarcha“ nagyságát magasztalák. De bár miként tekintse az ember az efféle academiai beszédeket, annyi bizonyos, hogy akkoriban Németország egy academiai beszédben sem üdvözölheté monarcháit elkövetett hódításokért, és bizonyos — hogy Németország jelenleg egy tudományos intézettel sem bír, melly olly gazdag kiállítású volna, mint az orosz academia, melly ép olly sokoldalulag és hathatósan, épen úgy pártfogoltatva, ápolva és vezéreltetve a' monarcha' és ministere' akaratja által, épen olly alkalmas volna előkészíteni lassanként a' legtöbbféle szellemi fejlesztéseket az összes birodalmi nép' nagy tömegében. Az egyetemes német academia, mellyet nagy Leibnitzunk sem Bécsben, sem Berlinben nem léptethetett életbe, több mással egyetemben még mai nap is hiányzik. Ellenben semminek sem vagyunk nagyobb bőségében, mint az úgynevezett facultas-philosophiának, cosmopolitai phantasmagoriáknak és hazafiságnak. És épen e' hazafiság az, melly minden benső aggodalomnál kifelé törekszik, és világjavítási nézeteit, emberbarátisága', kimondhatlan gyöngéd (?) öntudata' sugalatát, cátoi jogérzetét követve, Oroszországnak saját ügyeiben eljárását 's más nemzetek' intézkedését ocsárolja vagy kaján szemmel ítélgeti. Illy földiek előtt annak méltánylása, mit Oroszországban egy férfi tőn a' tudományra nézve, természetileg nagyon esztelennek és némettelennek fog látszani. Mi azonban állítjuk, hogy jobb volna, ha Oroszország' viszonyait nyugodtan és előítéletlenül fontolgatnók, 's ne állítanók fel mindenütt a' vak gyűlöletesség' falát olly birodalom' ellenében, mellynek nem hányhatunk fel egyéb ellenségeskedést irántunk, mint hogy saját érdekeit ismeri 's tudja, mi van hasznára határain belül, és e' hasznos után ha-

tályos következetességgel törekszik. A' legjobb német pedig *saját* háza előtt sepri a' szemetet!

Szempontunkat illetőleg itt nem bocsátkozhatunk Oroszország' politicája- és statisticájába, hanem csupán a' német tudományhozi viszonylatára szorítkozunk. És itt mindenekelőtt az volna mondandó, hogy a' nagy birodalom még nem szűnt meg hálásan tudományos intézeteibe vezetni át a' német műveltség' folyóit, 's hogy azokat folyton használja saját termékenyítésére. Vessük fel csak a' német neveket a' mostani orosz academia' keblében, vagy belügyei' kormányzásának kijelöltjeit, kik következők: Fusz, Jacobi, Struve, Peters, Kupffer, Lenz, Hesz, Fritzsche, Hamel, Trinius (folyó év' febr. 19-én halálozván meg), Meyer, Brandt, v. Baer, Rosberg, Köppen, Krug, Gräfe, Frähn, Schmidt, Dorn, Fusz György, Sabler, Struve Otto, Helmersen, Ruprecht, Scharding. E' huszonhat név' ellenében huszonkilencz név áll, melyek orosz vagy svéd és franczia eredetűeknek látszanak; 's az academia' személyezte, a' mint jelenleg áll, a' legfényesebb bizonyítványát adja azon elismerésnek, méltánylatnak, mellyel az orosz kormány német talentumoknak adózik; mert az imént említett tudósok közt sokan nem Oroszországban születtek, hanem oda hivattak. Legtöbb orosz név a' második osztályba tartozik, az orosz nyelv' és irodalom' osztályába, melly előbb az orosz academia' neve alatt önálló intézetet képez, 's csak 1841-től fogva egyesítettet az academiával, munkáit azonban külön közlemény által, különválasztva a' physico-mathematicai és történet-philologiai osztályétól, bocsátja köztudomásra.

Már maga e' számarány visszautasítja a' jelenleg Németországban nyilvános hirdapok által olly gyakran emelt panaszt, hogy Oroszországban mindinkább háttérbe kezdik szorítani a' német tudományt és képviselőit, mint valami ellenkezőt, visszállyost az uralkodó kormányrendszabályokkal. Ha ott a' tudomány' szellemét átalában elnyomni akarnák, akkor a' fönnemlített roppant áldozatokat nem tennék az academiának, sőt ellenkezőleg eloszláttnák. De ha csupán a' német rokonszenveket akarnák elfojtani a' tudomány' férfiai közt, akkor nem hírnának tudósokat Németországból, 's az elsőre nézve nem kelene egyéb, mint 20—30 helyet szerezni az academiában, 's azokat a' legkitünőbb orosz kapacitásokkal betölteni olly népes városnak, mint Pétervára, katonai és tanítói rendéből: akkor aztán az academia rögtön megoroszosíttatnék. Illy manővertől azonban épen ugy idegenkedik az orosz academia' elnöke mint az orosz administratio' szelleme átalában. Ha azt tűzték volna ki célul, nem hiányzanak vala a' kiviteli eszközök 's módok. Az intézet' emlékiratai épen úgy mint azelőtt alapításától fogva foglalnak magukban, latin, német, franczia és orosz nyelven

írott értekezéseket, de az utóbbi nyelven írottak épen nincsenek nagyobb, hanem tetemesen alárendeltebb számmal; mi igen természetes, mivel sokkal nehezebben vétetnek a' tudomány' élénk forgalmába, 's azértis csak a' kiválólag orosz viszonyok 's tekintetek végett iratnak. Oroszország és tudói ez értelemben munkálnak a' francia és ehhez legközelebb a' német nyelv' kiterjesztésén. A' Bulletinok 's az academia' hivatalos tudósításai főkép az előbbi, de gyakran német nyelven is írvák, 's nekünk németeknek ezt hálásan kellene elismernünk, a' helyett hogy szakadatlanul boszankodni látszunk az oroszokra csupán azért, hogy nem akarnak németekké lenni, németül beszélni!

Az orosz academia' jelen legfényesebb állapota annak szónoka által, kinek hivatalos tudósítására alapítók szemléltetéseinket, úgy terjesztetik elő mint: „Le fruit de la pénétration et de la persévérance d'un chef, qui à de vastes connaissances joint cette noble indépendance du sentiment, que la culture des lettres devrait inspirer dans tous les rangs et dans toutes les chances de la vie.“ Ki Uwaroff urat munkáiban*) is fölkereste, benne mindenekelőtt sokoldalú, tanult, szellemű férfit kellett megismernie. Mint a' vizsgálódásba mélyen beható, éleselmű, sajátos felfogásokban gazdag, combinationokban eleven, kitűnő status- és világférfiként játszik az előadásnak legcsinosabb formáival. Többek közt csak értekezéseit említjük a' görög tragoediákról, az eleusini mysteriumokról, általános nézeteit az irodalom' philosophiájáról 's a' németek által is bővebben ismert „Notice sur Goethe“ című munkáját. Illy éleselmű férfit minden, a' szellem', nyelv', népek' életébeni lényeges momentumnak méltánylásában mi németek mégis vaktörekvésű russificatióval vádolunk! Uwaroff irodalmi műveltségének lényeges részét Göttingában szerzé, 's a' német tudományosság' szelleme' lekötöztetnének vallja magát hálásan; befolyásdús hivatalviselése óta sosem szűnt meg német tudósokat édesgetni Oroszországba. Mig ő a' legtávolabbi félvad népeket, melyek az orosz sceptrum alá vetvék, imádságos-, iskolai- és olvasókönyvekben először hozza közeli ismeretségbe nyelvökkel, 's azokat nem oroszúl, hanem mongolúl, kalmukúl, tibetül sat. tanítja olvasni, célját oda magyarázzák, mint ha a' német nyelvet iparkodnék kiküszöbölni 's írtani a' birodalom' legműveltebb tartományiból; mig olly férfinak mutat-

*) Études de philologie et de critique, par Mr. Ouvaroff, Président de l'Académie Impér. de sciences de St. Petersbourg, Associé étranger de l'institut de France etc. St. Petersbourg. De l'imprimerie de l'Académie Impér. des sciences, 1843.

kozik, ki nagy népek' sorsait és országokat a' világtörténet' általános törvényei szerint igazgat, az orosz birodalomnak (mellyen, mikép méltányos, honszeretettel csügg) rendeltetése és természete felől semmi más magasb nézetet nem akarnak neki tulajdonítani, mint hogy annak merő orosz szellem' egyhangú merevedt terjesztésében kelljen megiffjadnia, erősödnie és nagyobbodnia. Mi csak az ellenkezőről vagyunk meggyőződve 's őszinte tanácsunk ez: hogy az ember sohse nézze le ellenségeit, annál kevésbbé ne tegye barátait ellenségivé!

(Beilage zur Allg. Zeitung. 1844. Nro után 105. 117.).

F. S.

GRIFGAL SZEMLE.

Nép- és földleírás.

Handbuch des Wissenswürdigsten aus der Natur und Geschichte der Erde und ihrer Bewohner, von Dr. Lud. Gottf. BLANC, Dompred. und. Prof. zu Halle; 3-te verb. u. verm. Aufl. Ausgabe in Heften. Zum Gebrauche beim Unterrichte in Schulen und Familien, vorzüglich für Hauslehrer auf dem Lande, so wie zum Selbstunterrichte. Mit erläut. Abbildungen. 1837. I. Thl. — Die allgem. Einleitung, die pyren. Halbinsel, Frankreich, das britt. Reich, die Niederlande, die Schweiz u. die Skand. Halbinsel. 560 S. — II. Thl. Deutschland, Italien, Griechenland, Türkei und jonischen Inseln. 564 S. — III. Thl. Russisches Reich, Krakau, Asien, Australien, Afrika, Amerika, nebst vollständ. Register über alle Theile. 682 S. gr. 8. (Mit Atlas jeder Bd. 1 Rthlr. 18 gGr., ohne Atlas 1 Rthlr. 6 gGr.) Halle, b. Schwetske und Sohn.

Ezen becses kézikönyv' célja iránt szerző az első kiadás' előbeszédében oda nyilatkozik, hogy felsőbb polgáriskolák 's gymnasiumok' tanítóinak, főleg pedig házi nevelők' számára olyan segédeszközt szándékozott nyújtani, miben tömött kivonatképfeltalálnak azt, mit — csak drágán megszerezhető — könyvekből fáradsággal kellene összeszedniök. Szándéka volt egyszerűsrimind általa a' műveltebb osztály között is könnyű 's kellemes móddal terjeszteni az ország- és népismeretet. Hogy célját elérte, kezkesedik a' földirati anyag' tartalma, az új kénlelek' használata, de leginkább tanusítja a' könyvnek nagy ke-

lete, mert már harmadik kiadásban jelent meg. — E' kézikönyv' jelleme, terve 's rendeltetése már az első kiadás' előbeszédében eléggé világosan kifejtve, ref. itten csupán a' tett javítások' kimutatására szorítkozik, miket különben a' harmadik kiadás' előbeszédében maga a' sz. elősorol. Az eszmefolyam' előadásából megismerhetik az olvasók e' könyvnek tartalomdús anyagát, 's meggyőződhetnek a' közlemények' természetességéről. — Szerző sem az analyticus sem a' syntheticus ösvényt nem választá, noha a' földleírás' jelleme, mióta *Ritter*' törekvesei által tudományos állásra emelteték, egészen megváltozott. Az előbbi nézetek közül legtöbb pártolóra talált a' természet- és művelődéstörténeti — de főleg a' political földleírás, honnan jelenleg a' földirati iskolai kézikönyvek is e' három tekintetek között mozognak. Sz. kiváltképen political nézetből indul ki, noha egyes tartományokról közbeszótt historiái jegyzeteknél fogva, a' művelődéstörténeti tekintet sem hanyagolja el, de a' természettanit alig érinti, mit ref. nem egészen helyesel, mivel összehasonlításból származnak legtöbb maradandó 's épületes eredmények.

A' historiai jegyzetek keveset változtatvák, de annál több igazítások 's javítások történtek minden más tekintetben. Sz. a' jobb műveket szorgalmasan használta, és a' honi tudósoktól 's Némethon' majd minden részéből kapott adatokat 's igazításokat lélekismeretesen kezelte. A' hegyek, folyók' 's általában minden idegen név' helyes kitételére a' legnagyobb gondot fordítá. Sz. nem akart sem tökéletes földiratot, sem pontos országstatisticát, hanem olyasmit, mire művelt utazónak idegen tartományban leginkább szüksége van. Minden statistikai jegyzetet népességről, marhák' állapotáról 's. t. eff. szorosán elmélőz, ellenben olyan helyek felett, mellyek megtekintésre 's előadásra neki érdemeseknek látszottak, világos szemlét tart, úgy hogy a' nagyvárosokat — mint Páris, London, Roma sat. igen is részletesen írja le, mint ref. megint nem helyeselhet, mivel az ilyen városok gyakran változnak; de sz. inkább csak uti rajzot kívánván adni, néhány évnvi időközre tekinteni érdemesnek nem tartá. — Igen emelik a' könyv' tudományos becsét 's használhatóságát az új földképek, mellyeken minden megvan, a' mi csak a' könyvben előfordul.

Legyen szabad itten néhány hiányokat felhordani: az általános bevezetésben (15—120 l.) sz. a' legnevezetesebbet közli ugyan a' mathematicai és természet- földirathól, de elhagyja a' fogalommagyarázatot, a' felosztást és segéd tudományokat, a' föld' viszonyát a' naprendszerhez, az állócsillagok, planéták és üstökösök' ismeretére vezető előzményeket; a' föld' alakja mellett szól a' valószínűség, természet- és mathesis, sz. mégis mindezt nem említi, valamint a' tengely körüli forgást erősítő

védokokat sem. — A' tengerszint, a' mesterséges földteke' alkatrészeit, szerkezetét 's használatát a' feladatok' megfejtésére, valamint a' földabroszok' készítését 's egyéb tárgyakat vagy épen nem, vagy csak igen általánosan 's futólag érinti. — Ámbár *Kämtz*-nek égitüneményekről irt munkája és *Dove*' közleményei sok tanulságos jegyzeteket kölesönöznek, mind a' mellett a' sz. kézikönyvében több tárgyakat nélkülözünk a' meteorologia' köréből. — Meg volt volna továbbá említendő, hogy a' tengervíz különbözik a' szárazföldi édes víztől; a' víz' sajátlagos színe zöld, mint tiszta tavakban láthatni. Az apály és dagály a' nap' behatásától is függ. A' korallok nem szárv-, hanem mészmű anyagot választanak el, mi hirtelen megkeményedik 's kláris sziklák képződnek belőle sat. Az africai sivatagok *Oa*-*zok*, zöld helyek által különböznek az ázsiaiaktól. Az országok' éghajlatának változására legnagyobb befolyást gyakorolt az erdők' elpusztítása. Nem különben az embernek földhőzi általános viszonya, a' mérsékelt égöv' behatása az emberi nemre, — a' föld és ember nem, — föld és történetírat közötti egybefüggés, meg egyéb összehasonlító adatok szinte kiemelendők volnának. Szóval hasonnemű könyvekben különös figyelmet igényel az éghajlat és föld' befolyása a' nemzetek' sajátságaira, valamint az ember' viselkedése is a' földszinre.

A' történet-földirati rajzokat Európa nyitja meg, általában a' czímlapon elősorolt országok szerint. Világrészünk' elsősege 's jellemének kifejlődése, általános áttekintés meg a' többi világrészekkel összehasonlítás után, az olvasót meg fogná győzni arról, hogy a' mi — noha legkisebb 's egyalaku — világrészünk a' szélsőségek között középhelyen, a' kifejlésnek pedig legmagasb fokán áll, 's minden részeinek egyenlő tökéletessége az egészet teljes összhangzattal jellemzi, egy kissé nagyobb kiterjedése pedig képessé teszi az embert föld' urává lenni. Ref. véleménye szerint czélirányosabb volt volna a' folyók, tengerek, partvidékek, hegyek', a' három törzsoke' jellemzését 's egyéb általános szempontokat előre bocsátani, ez által egyes országoknál a' felesleges ismétléseket kikerülendő.

A' *pyrenaei félsziget*' határai, hegyei 's folyói érdekesen adatnak elő (121—195 l.). *Portugalia*' kiterjedését némely földírók 1900, mások 1980 négyszög mérföldre, — népességet pedig 3,600,000, mások 3,500,000 teszik, *Hoffman* szerint amaz 1772 nsz. mf., emez 3,300,000. Éghajlata melegebb mint Spanyolhoné, mert kevésbé alacsonyabb. A' spanyol jellem nincsen líven festve; e' nép nem türelmes, mert egyházát valamennyi cath. országokéin sokkal felülemelkedettebbnek hiszi; a' protestantst kereszténynek nem tekinti 's e' szót „protestans“ gyalázatnak tartja. Finomság, értelmesség, élénkség, fényezés, vendégszerető nemeslelkűség már szokások' marad-

ványai lehetnek; a' spanyol hazáját szenvedélyesen szereti, idegen iránt büszke, de saját becsét érezve, aljasságra nem vete-medik sat. A' historiai adatokból látni lehet a' spanyolok' hanyatlásának okait.

Frankhon' általános viszonyait illetőleg (195—291 l.) meg lehetett volna említeni p. o. hogy éghajlata átmenetelt képez Közép- és Déli-Europaé között; hogy egyike a' legjobb bor- és gyümölcs-termő országoknak, sőt szorgalmas németek' kezei alatt legtermékenyebb tartomány volna, holott most lakosainak sem ad elegendő gabonát sat. Ellenben a' helyleírások igen jók. Paris' rajza az olvasót mintegy a' hely' színére varázsolja. A' kereskedelemre nézve hiányzanak az évenkénti ki- 's bevitelczikkek' összegét kimutató adatok, a' köznevelést illetőleg pedig megemlítendő, hogy a' tudomány' egyes ágaiban kitűnő tudósok mellett, sok kerületekben 20—30 egyén közül alig tud kettő olvasni 's írni, a' nép általában igen tudatlan. A' történeti jegyzetek érdekesek.

Angolhonról szinte részletesen, de éghajlata 's természeti tulajdonságairól még sem eléggé bőven értekezik a' szerző. Egét folyvást fellegek borítják, mert a' szárazföld és tengerközötti súlyegyen fel van bomolva. A' természet — úgy látszik — America' képzésére készül 's Nagybritannia Európából úgy vezet Americába, mint Göröghon Azsiába. Egy országnak sincsen annyi öble és félszigete mint Angolhonnak; itten még novemberben az erdők 's mezők zöldek, a' marha istállóra nem szorul; a' nyár is szelid 's a' nyirkos levegő miatt minden zöld. Efféléket érdemes megemlíteni. Vasutak, csatornák nagyobb számmal vannak mint sz. állítja. Ipart 's kereskedést illetőleg sz. nem hozza fel p. o. hogy 10—20 év alatt a' pamutfonás szerfölött elterjedt. Egyébiránt sz. pontosan megemlíti mindent; London leírása 17 lapot tölt be. —

Németalföld csak a' topographiában van elválasztva Hollandiára és Belgiumra (388—435 l.); itten tanulságos volt volna megemlíteni, mennyiben képezi mind a' két ország Német- és Frankhon között az átmenetelt? — hogy jellemben egészen különböző népektől lakatvák, tehát egy uralkodó alatt tovább nem élhettek, — Hollandia ugyanis inkább német, Belgium inkább francia. Föld, éghajlat, folyók, építésmód, termények, helyrajzok jól vannak előadva. —

Schweiz (435—499 l.) földiratilag szorosan meghatározva nincsen, egyéb tekintetekre nézve azonban a' rajzok pontos ismeretet nyújtanak: természetszépségei mintegy a' lélek elébe állítvák. Jobban teendett sz., ha a' havasok, mostani lakosság' eredete, szomszédországok' népjellemének hasonlatossága 's t. eff. felett rövidebben értekezve 's így sok mellelges dolgokat elhagyva, inkább a' fő dolgokat emelte volna ki. Némelly can-

ton' területét, népességét, political intézvényeit meg sajátosságos nevezetességeit nem eléggé gondosan adja elő. Ref. csak *Zürich* és *Bern*' területét említi: az 40—45, ez 170 n. sz. mföld, holott sz. csak 32-re teszi. *Luzern* nem 27, hanem 36 n. sz. mf., körülbelöl 117,000 lakossal sat. Illyesek leginkább történeti 's irodalmi viszonyokra vonatkozván, alaposabb nyomozást kívánnak.

Az első részt a' *skandinaviai félsziget* zárja be. Hogy *Dánhon* europai félsziget, nagy rónaság, 's Éjszak-Europának legkeskenyebb, leghoszabb 's egyalakúbb része; hogy *Norvégia* és *Svédhon* a' britt szigetekkel sokban megegyeznek, hogy vidék- 's alföldből állanak, szóval efféle összehasonlításoknak hiányzani nem kellene, mivel innen szerfelett tanulságos szempontok erednek. Dánhon Olaszországnak felel meg, földirati tekintetben Némethontól függ 's lakosainak szellemi művelődése a' német néppel szoros kapcsolatban van. Földe homok 's agyag, igen sok apró tavai vannak sat. A' jegyzetek sok javítással sokkal bővelkednek és az utánolvasást érdekessé teszik. Részletekbe ref. nem ereszkedhetik, a' nélkül hogy igen is hosszas ne lenne. —

A' második részt sz. *Némethonnal* kezdi meg (1—244 l), mialatt rövidség meg ismétlések' kikerülése végett, nemcsak a' német szövetséghez tartozó tartományokat érti, hanem az osztrák és porosz monarchiát is, egész kiterjedésökben. Szerző azon kérdéssel, mi teszi a' német földet? — nem sokat bibelődve, maga módja szerint beszél először hegyekről, föld- 's éghajlatról, azután folyók-, termények 's ezek' használatáról, gyárak- és kereskedésről, lakosok-, nyelv-, alkotmány-, történet 's irodalomról. A' történetirati rész körülbelöl 64 lapot foglal el; sz. ritkán ereszkedik elmélkedésekbe, 's főleg csak tényeket hord fel. A' régi németeken kezdi es a' lépcsőkénti kifejlődést a' legujabb korig követi, különösen kiemelvén a' reformatiót, miről — annak jellemét, következményeit sat. illetőleg — kiszámított rövidséggel szól, a' nélkül hogy a' dogmába vagy olyan tárgyakba elegyednék, mellyek ide nem tartoznak. — A' földirati részt Némethonnak régi felosztásával (10 kerületre) kezdi meg, melly I. Miksa' idejétől a' német birodalom' felosztásáig létezett, 's némi tekintetben még most is nevezetes. Ezen általános rajz után következik *Poroszhon*, tekintve fekvését, nagyságát, határait, természeti tulajdonait, alkotmányát 's végre felosztását 8 tartományra és 25 kormánymegyére, mellyek' mindenike ismét apróbb kerületekre oszlik. A' kerületek' összes száma 326; legtöbb kerülettel bír *Breslau*, *Königsberg*, *Liegnitz*, *Posen* és *Frankfurt*; az elsőnek 22 van sat. A' tartományokról némelly általános jegyzések után, megemlíti sz. röviden a' legfontosabb városokat 's a' mi bennök

különös figyelemre méltó. Hasonlóképp tárgyalja a' többi országokat is, melyek' közlésénél azonban egykissé ovatosabbnak kellene lenni. Így *Bajorországra* nézve, annak 1837-i novemberben életbe léptetett felosztását nem is érinti, a' városokat illetőleg pedig sok hamis állítás csuszott be, *München* például a' tengernél nem 1568, hanem 1700 lábbal fekszik magasabban; *Landshuth*ban az egyetemnek Münchenbe áttétele után nem erdőtan-intézet, hanem lyceum emeltetett két bölcsészeti osztálylyal, mi azután megint eltöröltetett sat. Sok hibás adatok fordulnak elő még más országokra nézve is, miket szerzőnek jobban meg kellett volna rostálni. E' lapok' kiterjedése azonban nem engedi, más európai tartományokat illetőleg is, minden botlást elősorolni 's a' biztosabb kútfőket kimutatni. — Egyébiránt a' sz. előadására nem lehet tenni semmi ellenvetést, mivel az világos, meghatározott 's tömött; csak az kívánandó, miszerint sz. inkább *Ritter*' összehasonlító modorát követné. —

A' következő közlemények Ázsiára vonatkoznak, először is általános jegyzetek a' fekvés-, határok- 's nagyságról, hegyek- 's folyókról (95—107 l.), — azután az ázsiai statusok egyenként (108—309 l.). Vajjon Ázsia legnagyobb világrész-e? — még nincsen eldöntve; ref. legalább Americát szinte akkorának tartja. Az általános előrajzban e' világrésznek, mint egésznek jellemzésére meg kellett volna még említeni, hogy az hosszúságra és szélességre igen kiterjedt, 's megmérhetlen tenger által környezett szárazföld, melynek beltengere nincsen; — hogy az igen sokféle elkülönözött részekre oszlik 's mindennel bir, a' mit csak gazdagságra, fényre 's ellentétre nézve a' természet előmutathat; hogy két felföldje — *Iran* és *Mongolország*-, meg hat rónasága van, u. m. a' *chinai*, *indus-chinai*, *indus*, *tatár* és *syriai* síkság, végre *Siam Pegu*val, folyójai pedig különös sajátsággal birnak. Ezen jellemvonások fontosabbak, semhogy azokat érintetlenül hagyhatnók. — Nagy ellentétet képez az éghajlat, úgy hogy — a' majdnem egészen a' mérsékelt égöv alatt fekvő — Ázsia, csak forró égövi hőség és földszarki hideget ismer. A' növényzetre nézve is nincsen szárazföld, melly nagyobb ellentétre mutatna, még pedig nem csupán éjszak és dél, p. o. Szibéria és India között, hanem összehasonlítva keletet és nyugatot is, p. o. Indochinát és Arábiát, Chinát és Perzsiát, Mantshur és Tatárországot. — A' kifejlődés története szinte két osztályt különböztet meg, melyek egymás' ellenében állanak, u. m. a' vadállapotban megrögzött nemzetségeket, millyenek a' sziberiaiak, mantshurok, mongolok, tatárok és beduinarabok, — és a' kifejlett, de mivel állapothoz makacsul ragaszkodó népeket, millyenek a' chinaiak, indusok, perzsák és arabok. — Amazok kóbor életűek, vadászok, halászok vagy pásztorok, bátor 's vitéz harczosak, legtöbbsnyire hüven megőrzék a' patriarchalis erkölcsök' egysze-

ruségét és tisztaságát; ezek ellenben a' természeti körülményeknél fogva kimívelődve; heves szenvedélyek' rabjai, kényurak alatt nyögnek, elfajulva, elpuhulva, martalékai a' szomszéd, kőbor népeknek. Ázsia' népei elkülönözve állanak 's egymástól megmászhatlan hegylánczok által 's utak' hiánya miatt elválasztva, tartományi jellemet öltenek magokra. Még a' természet' járma alatt görnyedeznek 's alóla csak a' keresztyén vallás által szabadulandának meg, mire már az első lépés meg van téve. — Azonban ref. felbeszakítja általános észrevételeit, 's csupán a' fő pontok' kijelölésére szorítkozik. Valjon a' *Burremputer* folyó Himalaya' keleti lánczolatának déli részén ered e? kétséges; a' legújabb tudósítások szerint ezen hegység' éjszaki lejtőjén fakad, a' hegygyel párhuzamosan délkelet felé folyik 's *Butan*-ban a' hegyet áttörvén, a' *Ganges*szel egyesül. A' könyvhöz csatolt Atlas' földrajza is ezen iránynak felel meg, csak hogy rajta a' folyó' felső része *Tsamponak* nevezetik, meg nem határozatván, valjon ezen Tsampo a' *Burremputer*szel egyesül-e — vagy ugyanaz? vagy pedig az *Irrabaddy*ba ömlik? — A' földabroszon Butantól kelet felé mind a' két folyó igen világosan van kijelelve, csupán felső és középfolyásuk bizonytalan. Sz. szerint a' Tsampo az *Irrabady* folyó' felső részét képezi, ref. ellenben azt a' *Burremputer*' fő ágának tartja, melly a' *Jambro* tó felett, *Lassatól* lefelé, még több folyamokat fogad magába és az utóbbi nevezetet veszi fel. A' többi ázsiai folyókról sincsen az ember tisztában. —

A' külön leírások között első helyen áll ázsiai Törökország, vagyis: Anatólia, Örményország, Mesopotámia és Syria; azután Arabia, Persia, Afghanistan, Beludshistan, Keletindia, a' chinai birodalom és a' japani császárság. Kis-Ázsia' régi történetéről sz. nem igen sokat beszél, de annál többet a' mostani lakosokról. Az előadás' lényeges érdeme az, hogy az egyes tartományok' régi elnevezései illő figyelemre méltatvák. Örményország és Mesopotámia röviden említvék, ámbár ez utóbbi a' régi történet- 's földíratra felette nevezetes. Egyebiránt Syria' hajdani és mostani állapotának jeles rajzolata által egészen kipótoltatik. Ref. még egy historiai földíratban sem találta a' legnevezetesebbeket oly helyesen összeállítva, mint a' sz. kézikönyvében; az újabb buvárlatok gondosan haszonra fordítvák 's mindenütt csak a' legnevezetesebb van kiszemelve, mi annál dicsérendőbb, mivel egyes uti vázlatokban igen sok felesleges szokott előfordulni. Hasonló érdemet vívott ki magának a' sz. Arabiát illető sokféle világosításaival, mert eddigélen ezen országnak nemcsak belseje, hanem még partvidékei felett is nagy homály 's bizonytalanság uralkodott a' közönséges földíratí kézikönyvekben. — A' többi statusok között *Kelet-India*, mialatt Ázsiának mind a' két hegyesen kinyuló déli felszigetét, és az

indus tengeren elszórt szigeteket érti — legrészletesebben taglal-
tatik. Előindíát vagy röviden Indiát — szerző *Hindostannak*
nevezi; előadja először általános tulajdonságait, éghajlatát 's
termékeit, azután általmegyén lakosaira, ezeknek eredetére, 's
nyelvére, vallásukra, 's végre történetöket fejtegeti röviden.
Az adatokból nem lehet egészen kivenni, mennyire uralkodik
itten chinai egyformaság helyett a' legnagyobb különféleség,
ugy hogy minden vidéknek megvannak többé-kevesebbé fel-
tűnő sajátságai, 's már csak ezen országban magában feltalál-
juk a' keletnek minden tulajdonságait; valamint az sincsen elég-
gé kiemelve, hogy mennyire buja itten a' természet. A' chinai
néppel merőben ellenkező jellemű lakosok négy rendre osztá-
lyozvák u. m. 1. *papok*-, 2. *katonák*-, 3. *szántóvetők*-, *kéz-
művesek*- és *kereskedők*-, végre 4. ezen castok' *szolgáira*. Jelesen
értkezik sz. a' legjobb források' használata mellett minden rész-
letekről, különösen pedig a' vallási viszonyokról. — Földirati
tekintetben négy elnökséget különböztet meg, *calcutta*it, *ala-
habad*it, *madras*it, és *bombay*it, azután az alattvaló 's végre
a' független statusokat. Meg vannak azonkívül említve az el-
nökségekhez tartozó némelly jelentékenyebb városok és tarto-
mányok, az alattvaló statusok' főnökei, valamint a' többi hatal-
masságok' — portugalok, francziák és dánok' — birtokai is.
az érdekes tárgyakra vonatkozó jegyzetek kellemes olvasmányt
nyújtanak 's az olvasót lehetőleg pontos ismeretekkel gazdagít-
ják. — Belső-Indiáról sz. kevesebbet ír, minek azon körülmény
volt oka, hogy a' Déli-Indiáig benyúló földrész 's általában az
egész félsziget majdnem egészen ismeretlen. E' részt alacsony,
dél felé párhuzamosan vonuló hegylánczolatok képezik, 's több,
kiváltképen pedig négy nagy folyó öntözi, mellyek egymáshoz
párhuzamosan folynak, egymással természeti összeköttetésben
vannak, medröket meg-megváltoztatják 's rendkívüli termé-
kenységet idéznek elő. Megismerteti sz., — a' mennyire lehet
— az egyes tartományok' nevezetességeit, az angol birtokok-
kal együtt. A' szigetek három csoportozatra osztvák 's így tár-
gyaltatnak történeti és földirati tekintetben, közülök *Ceylon*
szigetére különös figyelem fordítatik. Sz. az egész chinai biro-
dalmat könnyebb áttekintés végett, a' tulajdonképp ugynevezett
Chinára, Nagy-Tatárországra és a' chinai ortalom alatt álló tar-
tományokra osztja fel. Az egésznek kiterjedése 251,000 n. sz.
mföldet meghalad, egészen elkülönözött mongol status, melly-
nek természeti eleme a' felföld' kóbornépei és a' rónaságok mí-
velt de elfajult lakosai között világos ellentétet képez. A' szo-
rosan vett China az éjszaki szélesség 22 és 40-ik foka között
fekszik, szinte hegyvidékre, rónaságra és Déli-Chinára oszlik.
Érdekesek a' chinaiakról közlött jegyzetek; a' helyleírás nem
nagy tért foglal el, mert a' különféle tartományok nem sorol-

tatnak elő, hanem csak a' nagyobb városok emlittetnek meg. — A' chinai ótalom alatt álló négy status, *Tibet: Butan, Korea és Likeio* szigetek, — végre *szabad Tatárország*, a' *japani császárság* különféle szigetsoportjaival — fejezik be az ázsiai statusok' leírását. Ref. Ázsia és népei' jellemét Európáéval általánosan összehasonlító vázlatot várt végezetül, mert ez által világrészünk' elsőégei és az európaiaknak sok ázsiai statusok feletti felsőbbbsége, egyszersmind pedig Európa' magasb műveltségének okai is kivilágítottak volna.

Australiáról (310—336 l.) történeti tekintetben nem sok mondani való van, mivel mind a' főország, mind legközelebb fekvő szigetei csak a' jelen században vontak magokra különös figyelmet. Néhány általános észrevétel után a' sz. Uj-Hollandiára megyen által, 's azt, a' mennyire lehet — leírja. Itt is különös érdeme a' sz. előadásának, hogy az utleírás' szorgalmas használatával mellett gondosan kiválasztá a' fontosabb tárgyakat és valószínű tényeket a' csupán felületes közleményektől. Valjon nem volt volna-e czélszerűbb, az Ázsia és America feletti elmélkedéseket összekötni 's azután e' két nagy világrész' összehasonlítását Európával megkísérteni? ref. egyenesen eldönteni nem akarja.

Africa (336—435 l.) részint tengerparti statusaiban, de főleg Egyptu ban sokkal több történet- 's földirati anyagot nyújt Ausztráliánál, ezért sz. terjedelmesebben is értekezik róla. Szerzőnek általános jegyzetei — fekvés, határ 's nagyság, tulajdonság, hegyek 's folyók, éghajlat, termékek 's lakosok körül — osztatlan méltánylást érdemlenek. Africának helyleírasi tekintetben hét része van, t. i. Felső-Africa, a' rónaság vagyis *Sahara*, azután *Senegambia*, Szerecsenország, a' Nilus-vidékkel, a' középtartományok, vagyis: a' tenger és Felső-Africa közötti lejtők, végre az Atlas és Barka-hegyvidék. Szerző ellenben először Éjszak-Africáról, azután a' nyugati és keleti partvidékről, végre a' beltartományok- és szigetekről értekezik. — A' tartományok' természeti tulajdonságainak külön rajzolatából az olvasó nem veheti ki azt, mit ref. kiváltképen fontosnak tart, t. i. azon sajátos bélyeget, melly e' szárazföld' egyik végétől a' másikig elterjed, növények-, állatok- 's emberekben, családok és statusok közt, szóval minden előforduló különbségekben igen jellemzőleg 's éles vonásokkal tűnik fel. Szépen láthatni, mikép ezen világrész' hegyvidékei, középtartományai és rónaságai egymásba nem enyésznek el, hanem egész egyszerűségökben állanak a' szemlélődő elébe minden ellentéteikkel együtt. Eféle szempontok — további összehasonlítás végett — tökéletesebben voltak volna kiemelendők. — *Egyptus'* történeti rajza rövid, de annál helyesebb, mivel az alaptények gondosan kiszemelvek, 's mint rendezett egész adatnak elő. A' hely-

leírás Felső-, Közép- és Alsó-Egyiptusra vonatkozik, ezen természeti felosztásoknak megfelelő politicalai nevezetekkel együtt. *Nubia*, *Habesh*, *Tripolis*, *Tunis*, *Algir* és *Marokko* valamivel rövidebben tárgyaltnak, noha nem marad el semmi tudni való, a' mit csak ezen tartományok' természeti történetéről és lakosai' jelleméről a' legújabb tudósítások közlenek. Ha meggondoljuk, millyen homály fedi még Africát előlünk, 's róla mennyi hibás vélemény uralkodik sok földíratokban, — úgy — főleg a' földképeket is összehasonlítván más kézikönyvekével — valóban a' szerző munkájának jelességeit kénytelenek vagyunk megismerni. — A' nyugati és keleti partvidékek, Sahara, beltartományok és szomzéd szigetek nem sok nevezetességet nyújtanak, a' sz. tehát csak néhány ismeretesebb részekről tudósít bővebben. Végre *Americára* tér által 's ezen ropant világrészről először is a' felfedezés' korát illetőleg közöl néhány általános észrevételt (436—581 l.). Fekvés-, alak-, nagyság- 's határokról csak keveset beszél, valamint éghajlat, föld, hegyek és folyók is csak röviden érintvük, — holott America a' legkülönözöttebb szárazföld, Europa-, Ázsia és Afrikával szorosabb viszonyban áll mint Déli-Indiával, éjszaki félszigetei- és déli részénél fogva lényegileg különbözik 's általán véve physical tekintetben szintannyi nevezetességgel bír, mint lakosainak kifejlődésére és iparviszonyaira nézve. Ref. égyébiránt sajnálja, hogy ezen általános nézpontok' bővebbi fejtegetésébe nem ereszkedhetik, megmutatandó, mikép America felől nem egy földíró' véleménye ingatag; mikép America szellemi tekintetben még Európának gyarmata; mikép anyagi érdek utáni sovárgás az éjszakamerikai szabad statusokat alapjokban megrendíti; mikép a' kormánynak köznevelés iránti hanyagsága a' további fenmaradást veszélylyel fenyegeti, 's mikép nekünk európaiaknak nincsen okunk ezen óriás országra irigy szemeket vetnünk. — A' szerző könyebb áttekintés végett Éjszak-, Közép- és Dél-Americát különböztet meg, még pedig az első alatt érti az éjszaki földszarkhoz közel fekvő tartományokat, angol Éjszakamericát, és az északamerikai egyesült statusokat, mellyek részletesen adatnak elő. Mivel Európából folyvást sokan vándorolnak ki, a' benszülöttek pedig mindinkább viszanyomatnak, America történeti és helyleírási tekintetben szüntelen változik, melly körülményt sz. kellő figyelembe véve adhatá csak Amerikának általában 's egyes statusainak különösen lehetőleg tökéletes képét. Ref. részletekbe nem bocsátkozik 's elégnek tartja megjegyezni, hogy kevés történet-földíratí művet olvasott nagyobb éldelettel e' jelen kézikönyvnél, melly részletekben nem egészen ment ugyan némi tulzásoktól és sok melleselegest foglal magában, mindamellert mégis egy jól elrendezett egészet képez, úgy hogy az előadásnak mind tudományos mind paedagogiai tekintetben

sok jelességei vannak. A' könyv' használatát igen emeli a' terjedelmes tárgymutató (583—682 l.), mely szerint könnyen felüthetni — a' tudomány' minden szakából — betűrendben sorozott 16000 cikkely' akármelyikét. — A' könyvhöz mellékelt, diszes, czélszerű, 24 színezett földképből álló atlaszt *Walter* jeles földíró tervezé 's készíté Berlinben. Ezen földképekről csak jót 's dicséreteket mondhatni, az adatok hibátlanok, a' folyók és hegyek igen világosan rajzolva, nincsenek sok névtől elárasztva, a' szemnek igen kellemesek, alakjokra nézve pedig iskolai használatra különösen ajánlhatók. —

(Allgemeine Literatur-Zeitung, März, 1839.) után.

M. J.

Petersburg in Bildern und Skizzen von J. G. KOHL. Zwei Theile, mit einem Grundrisz von Petersburg, Dresden und Leipzig, *Arnold*, 1841. Ára 6 for. 45 kr. e. p.

E' munka ugyanazon szerző' tollából folyt, kinek már déli-Oroszország' 's a' sivatag' jeles leírásait köszönjük. Kohl ur annyi világosságot 's elevenséget tud adni képeinek, hogy az ember önkénytelenül elragadtatik általok. A' mellett észleléseinek gazdagsága rendkívüli 's munkáiból a legkülönszerűbb tanulságokat vonja az ember.

Elül a' városnak általános áttekintése: palotáinak sokaságuk' 's pompájok' ellenére, melyek között sok önállású egésznek képez, mint valamely város a' városban, vagy inkább éppen azért „Pétervár legkevesébbé sem festői város. Benne minden olly könnyűded, ingatag és világos. A' városban annyira hiányzanak az erős arnyék, a' világosan áttörő sugarok, a' fényhangok' sokfélesége, minden olly kéjelmes, olly szép, olly értelmes, olly új, hogy egy Canaletto nehezen nyerne abban csak olly költészi kilátást is (prospect), mint a' millyet contrastokban, emlékekben 's tarka életben dús városinkban minden utsarkon találhatni. Az utcák olly szélesek, a' piacok olly nagyok és puszták, a' folyamák a' városban olly hatal-

masak, hogy a' házak, bármily roppant tömegeket képeznek is magokra 's magokban, nem könnyen vehetnek rajtok erőt 's a' térségnek ezen óriásszerűsége ellenében elenyésznek. Ehhez járul még, hogy a' város' földszíne annyira lapályos, miszerint seholsem emelkedik egyik a' másik felett. Semmi sem emelkedik, semmi sem képez csoportozatot, minden feloszlik 's elenyészik 's a' szemek nem találnak támaszpontot a' fel- 's aláterjedő paloták' roppant tengerében. — Péterváranak e' sajátága különösen télen teszi kitünővé magát, hol föld, ház-földek, a' Newa' ágai, minden egy 's ugyanazon hó-fejér színnel borítvák. A' házaknak fejér falaik nem emelkednek fel a' föld felett 's alig látszanak szilárd alapon gyökerezni, a' hóborította födek az égnek szürke színével folynak össze, a' nélkül hogy a' házakat fedezvén, bezárják, 's az éjszaki Palmyra akkor egy ködalakú árnyékvároshoz hasonlít inkább, melyben minden vonal eltűnik, minden szöglet hiányzik, mint ha a' házaknak semmi szilárdságuk nem volna 's minden falazat porhanyó és ingatag volna.“

Mínthogy az építészet Pétervárattól oly jellemzőleg festi általában az orosz lényt, szerzőnek kiemeljük itt néhány szemléltetését. „Valóban hihetetlen, mily gyorsasággal építenek Pétervárattól. Ezt részint az építésre alkalmas rövid évszak, részint az oroszoknak türelmetlenségök okozza, hogy minél előbb készen lássák a' kezdeményt. Azért nagy sokaságban találtnak házak, melyek már nagyon korán vénségi gyöngeségben sínylenek. Az oroszok csak azért látszanak építeni, hogy omladékokat csináljanak, 's városaikban nagyon kellemetlen pillantást nyújt oly sok egészen új épületek' látása, melyek a' kor' hullatagságával bélyegezve. Ez áll általában egész új építészetünkről (22. l.). A' házbirtokosok, egyemeletű házaiknak több tekintélyt adandók, gyakran egész második emelet' falművét építtetik azokra. Közelebbi szemléltetésnél azonban az ablakok csak utánzóttaknak, látszatosoknak találtnak, 's megettők csak vasrudak fedeztetnek fel, melyek a' falazatot a' többi építményhez kapcsolva erősítik. Itt-ott a' rendőrség is parancsolhatott kétemeletű házakat, 's a' lakosok illy esetben a' parancs szerinti emeletnek csak utánzásával szeretnek megelégedni. Illy pompás házcúcs-czifrázatok 's látszatos emeletek azonban egész Orosz- 's Lengyelországban is találtnak. Azok a' sláv nemzeteknek jellemőkben rejlenek, melyek mindenütt többet ígérnek, mint tesznek (24. l.). Azon könnyelműség' következtében, mellyel az oroszok változtásokra tökélik el magokat, természetinek fogja találni az ember, hogy Pétervárattól sok és ujlag építtetik. Csaknem egyetlen ház sem készül el tökéletesen soha, majd itt, majd ott tataroztatik rajta valami folytonosan. Egyetlen ünnepély, ebéd, bál gyakran nem csekély változásokat hoz

valamenny ház' belsejébe. Ha a' szobáknak sorzatos kapcsolata kicsinyeltetik, a' következő szoba odahuzatik, 's estvére ajtó állittatik bele. Oszlopok és erkélyek emeltetnek felékitésül 's a' hangászkar' számára, lombozatok, kertszobák, diszasztalok rendeztetnek, a' szobák ideiglen szőnyegekkel terigettetnek 's kárpitokkal vonatnak be, sőt gyakran, hogy elég szobater maradjon, előleges faszoba épittetik az erkély felett, mely csínosan kidíszített fülke-, vagy hangászkar-üléskép kapcsolatik a' tánczteremhez. Valóban egyetlen orosz' hirtokában levő ház sem találtatik, mely két héten át ugyanazon állapotban maradna. A' rettenetes unalom, belső nyugtalanság és szeszélyesség az előkelőket nem hagyják 14 éjjel egymásután ugyanazon hálószobában aludni. Az úrnő majd e', majd ama' szobát alkalmaztatja hálószobául, majd e' majd ama' terebben fogadja el a' vendégeket, majd az ebédlő lesz a' gyermekeknek hálószobájokká, majd az iskolaszobát teszik bálteremné. E' vándorlás oly mélyen be van oltva az orosz természetbe, hogy év' forgása alatt a' birodalomnak nemcsak egyik végétől vándorolnak a' másíkéig, sőt egy évszak' elfolyása alatt is legalább házok' különféle emeleteiben vándorolnak fel 's alá." (24 l.).

Különös módon Pétervára is nemcsak álomként támadt hirtelen, elővárásolva éjszaki vadonban, fagy és terméketlen sívatag közt, mint éjszak' Palmyrája — sőt oly veszedelmes helyen is fekszik, hogy az árvíz minden évben végveszéllyel fenyegeti. A' Newa folyó Pétervára mellett duzzasztja tengerbe a' Ladoga tóból hömpölygő gazdag vizeit 's magából a' tengerből gyakran magas rohanó özönök rombolnak a' város közepett, mely alig fekszik 14 lábnyi magasan a' tenger' színe felett. Az 1824. évi nagy szerencsétlenség megmutatá, hogy a' tenger képes volna eltemetni az egész várost, ha egyrészt nagy víz, jégszakadás, iszonyú jégtorlati kitörések a' Ladogából, másrészt a' nyugati szélről hajtott vészár a' tengerből összetorlongnak egyszer, Pétervára „mint a' finn posványokból hirtelen felbukkant fényes légtünemény, miként bolygó fény, ép oly hirtelen elenyészhetnék abban újra."

Az építési styl Péterváratt az egész orosz műveltség' jellemét magán viseli. „Pétervár, miként Berlin, napjaink' gyermeke, oly születt, ki a' philosophiai század' napjában jött világra. — Ellentétben Moskvával, mint Berlin ellentétben Béccsel — mindkét várospár általában sok tekintetben mutat hasonlati pontokat — Pétervár mindazáltal sem oly számos, sem tekintély és szentség által kitüntetett templomokkal nem bír, noha közülök legtöbb igen is kedves 's izlésteljes (?) stylben építettett, új orosz stylben, mely szerint most minden templom építettik 's a' mely styl görög, byzanci, ó-orosz 's új európai építésmód' vegyülete, melyben mégis az ó-byzanci mó-

dok kitünőleg uralkodnak.“ Az új Izsák-templom a' legszerencsétlenebbül járt utánzása Péter-templomának. „Az oroszok mindent egyesíteni akarnak fővárosukban, 's abban az egész mivelt világ' minden nagyságának és szépségének vissza kell tükröznie magát, academiáink', egyetemeink' másainak 's tehát Péter-temploma' másolatának is, de a' melly olly törpén, silányul ütött ki, hogy, bár magára 's magában teljes rútának nem mondhatni is, annyiban mégis szenvedhetlen, hogy az másolat 's hozzávéve még nem is tiszta másolat. Minden törpe törekvése mellett Buonarrotti' székes egyházának nagyszerű remekléseire emlékeztet csaknem comical ellentétben. Szerencséje, hogy annyira eltávozik eredetijétől 's legvégső részén fekszik a' világban. Azért, míg az idegen vizsgálók valamennyi közbenfekvő országot beutazának, már feledték a' déli eredetinek benyomásait 's akkor gyakran egészen tűrhetőleg bámulatraméltónak találják az éjszaki Péter-székesegyházat. Az egyház' mindkét bemenetelébe oszlopsikátor vezet mindkét oldalról félkörben mint Rómában. De az oszlopok kicsinyek, 's a' mellett az, mi Rómában mintegy szükséges volt 's a' körülményekben feltételeztetett, itt szükségtelen és megfoghatlan függesztéknek látszik. Miként Rómában, itt is gömbölytető fedi az épület' fő részét. De ez szűk és byzanci aránylatok szerint épített.“ Az egyház' ajtai bronzból vannak 's meglehetősen becsnélküli számos felmárgaslatú szobrászművel fedve. A' nagy fülkében a' templom' oldalainál Wladimir nagyherceg', Newszky Sándor', sz. János' és sz. Endre' roppant nagyságú szobrai állnak. A' templom' belsőjében, minden nagyon szűk és sötét, 's az itt összeszorított ötvenhat *monolithot*, hatalmas óriásokat, mellyek a' templom' kőfedelét tartják, csak sajnálhatja az ember, hogy roppant erejük nagyobb 's érdemesebb munkában nem részesült.“ (177 l.). Nevezetes a' testőrsereg' preobraszenszky-féle temploma is, kívülről úgyukkal 's lánczokkal, belülről mindenféle fegyverrel felczifrázva, a' vitázó egyházat látszik ábrázolni. Ágyuk és lánczok, valóban szép keresztyéni jelkép!

Világi épületek közt szerző még a' lángoknak martalékul esett pompás téli palotát ismeré, melly a' művészetnek 's történeti emlékeknek tömérdek kincsét rejté magában. A' legújabb épületek közt egy nagyhercegi palota tűnik ki különösen. „Hiszem, kétséget sem szenved, hogy az új Mihály-palota, Mihály nagy herceg' lakhelye legékeesebb épület Pétervárat. Építetteti Rossi nevű olasz által 1820. év' kezdetén. Belső díszítése 's butorozása legszebb 's legizletesebb, mi Pétervárat látható, de különös éledelet külsejének dicső építészeti körületein legeltetni a' szemeket. Az egész környéken még mindenfelől mutatkoznak Mihály nagyherceg' különféle épületei 's intézetei 's ezen egész városnegyednek neki osztott birodalmául lehetne ne-

vezni, feltűnők továbbá tisztjeinek lakai, istállói, lovagiskolája 'sat. Ez utóbbi különösen említésre 's felhozásra méltó, mert tán a' legcsinosabb, mi e' nemben valahol találtatik. Az intézet ötven ifjút oktat a' lovaglásban 's minden tudományban, mi távolabbi vagy közelebbi viszonyban áll a' lóval és lovaggal." (235 l.).

Különös jó rendben tartatnak a' katonalakok is. Ellenben panaszra fakad szerző a' könyvtárak, műgyűjtemények 's tudományos intézetek ellen. A' könyvtárakról megjegyzi: „Már csak azon szokatlanság is, miszerint egész rendőrkatonaságból álló őrvonalon, az itteni könyvtár-szolgák' seregén kell keresztülgázolni, kik a' belépőket köpönyeiktől, felső kabátjaiktól, pálczaiktól, sárczipőiktől 'sat. fosztják meg 's a' kimenőket éles megvizsgálás után azokkal újra felruházzák, sokaknak olly bosszantó, hogy nem jönnek vissza többé. A' közlekedés a' könyvtárakkal olly gyöngéd természetű, mint minden másféle közlekedés, illy látszólag lényegtelen kényelmetlenségek gyakran olly erősen gátolják azt, mint vámok 's más kellemetlenségek a' kereskedést. Első látogatásnál egyebet sem tehet az ember, minthogy egy altiszt' kíséretében, ki aztán gyermekek és együgyű csodadolgokat fecseg az irodalmi kincsekről, megnézheti a' különféle teremeket 's a' könyvkötéseket. Olvasni való könyvet magában a' könyvtárban sem kaphat az ember mindjárt, ha ujjával mutatna is arra. E' könyvet előbb nagy jegyzőkönyvbe kell beírni, és akkor is csak, ha helyt van, nincs kikölcsonözve 's megtaláltatott, következő könyvtári napon kaphatni meg. De gyakran olvasásra határozott napokon is hiába kopogtat az ember, mivel azokat az orosz egyház' számtalan ünnepeinek egyike elmarasztaltatá. Az óvakozások valamely könyv' kiszolgáltatásánál hazavitel végett még számosabbak, 's így az lesz a' dolog' eredménye, hogy az olly erősen felelős könyvtárnokok nyugodtan alszanak 's év' végével bebizonyíthatják, hogy egyetlen könyv sem lopatott vagy sikkadt el, mintha a' könyvtárak csak afféle megőrző intézetek volnának a' könyvekre nézve 's nem volna céljuk egyszersmind, hogy lehetőségig emberi kezek között forogjanak. Apollo, kétség kívül szellemdús férfi, minden olly könyvtárt, mint afféle hasztalant, eltörölné bizonyosan, melly az évenkénti számadásnál be nem bizonyíthatná, hogy néhány száz könyv el nem sikkadt vagy veszett volna belőle. Az elsikkadást teljesen elhárítani lehetetlenség, 's ez esetben az ember inkább a' nembecsületesek által lopatna magának néhány könyvet, hogy a' becsületes tudománybarátoknak szolgálhasson, kik bizonyosan a' nagyobb számot teszik; itt azonban úgy tesznek, mint a' farkas, ki szükség miatti aggalmában pénzt érszényében zsugor-gatja 's a' mellett valóban szükségét szenved. Azonkívül a' kö-

zönség állítja, miszerint a' legközelebbi czél sem éretik el, t. i. a' könyvek' megtartása. Csak a' kis rejtékhelyek dugatnak be, de vannak nagy titkos nyílások, melyeken át a' könyvek az olvasó közönség ellenében tett minden óvakozás' daczára más utakon kerülnek egyes speculánsok' kezeibe. — Gyakran megtörténik, hogy az ember hetekig lőt-fut hiába valamelly könyv után. Egyszer a' könyv' beírását nézték el, 's még egyszer be kell iratnia; akkor azt mondják, hogy nem találhatták, vagy pedig azon osztályzat' könyvtárnoka, melybe a' kérdéses könyv tartozik, nem volt jelen. Sokszor az ember még könyvtári napon is gátoltatik jöni, 's akkor ismét épen úgy elveszté igényeit a' kíváncsias könyvre, minthogy azalatt újra eltűnt az asztalról. 's negyedik vagy ötödik napon kell megjelennie, azt újra beiratnia, 's aztán valahára hatodik vagy hetedik napra olvashatja az ember. — A' könyvtár' teremai egyébiránt pompásak, világosak, magasak, ötven rőfnyi szélesek és száz rőfnyi hosszúak, rakott padlatuak, fényesen síkáróltak, asztalai tiszták egyetlen tintapecsét nélkül, mivel a' tinta télen át jégge fagy az üvegekben 's nyáron át kiszárad, a' felsőbb karzatokra vezető lépcsők ékesek és csinosak, a' létrák magasabb könyvtartókhoz czélirányosak 's elmésen alkalmazottak. „Cette salle est superbe, magnifique!“ mondá egy idegen, kit a' könyvtárnok körülvezete. „Oui“, mondá, „elle est dix pieds plus haute et douze pieds plus large, que la plus grande salle de la bibliothèque de Vienne, et à Paris.“ („E' terem derék és nagyszerű!“ „Igen, tíz lábbal magasb 's tizenkét lábbal szélesb, mint a' bécsi 's párisi könyvtár' legnagyobb tereme.“) „Nem hallám végét ezen érdekes beszélgetésnek, mert a' beszélők a' saroknál hajlongának. Azonban legtöbb itt tartott társalgási beszélgetés illy stýlben megy: az emberek jönnek, magasaltják a' szobák' nagyságát, a' könyvsorozatoknak külső rendjét 'sat.;“ de mit sem olvasnak. A' Lengyelországból odavitt zalusky- és dombrowszkyféle könyvtárak részint még ki sem rakattak. Azon számos keleti kéziratból, melyek Erzerumból 's más török és persa városokból elraboltattak, a' tudományos világgal mi sem közöltetik. A' dorpai Évkönyvek, melyek becses tudósításokat kezdenek adni azokról, dugába dőltek. A' pétervári academiának a' legnagyobb 's legérdemesebb német orientalisták iránt legujolag tanusított idegenkedő magaviselete sem hagyja reménylni jövődre e' tudománybeli elzárás' megszüntetését. Kohl ur nem nyilatkozik e' pontról.

A' műgyűjteményekről ellenben így szól: „Péterváratt nagyon sok művelt család találtatik, mely még sohsem látogatta meg az *eremitage*-okat 's azoknál is, melyek meglátogatták, összehasonlítva az ajánlottal, milly csekély a' haszon, melyet hazavisznek, 's ha az ember a' közönségnek bár nem

ásítózó, mégis teljes kedélycsöndes arcmozgalmait látja, látás-elégülten vonulni el a' festvények mellett, helyes oknál fogva kérdi magától, mikép kaphatott annyi festész oly rendkívüli elhírültségre? hol van ama' nagy lelkesedés műveik iránt? azon elragadtatás, mellyel eltöltik az embert? négyezer olaj-főstvényre, mellyeken a' fél természet 's embervilág tükrözi magát, két órai ballagás, 30,000 rézmetszvényre egy pár szempillantás, három szoborteli teremre három rövid 's futó pillantás, Görögország' régiségeire két „ah“ és „óh!“ , 12,000 Camée-ra, ugyanannyi drága gyöngyre és pastelfőstvényre alig félnyitott szem!

Az iskola- 's oktatásügyről, miről Uwarow minister, mint tudva van, oly czikornyás jelentéseket bocsáttat világszerte minden évben, így nyilatkozik: „Valóban bámulnia kell az embernek, ha a' minden tudományoknak rendkívül hosszú jegyzékeiket látja, mellyeknek Oroszország' nyilvános iskoláiban taníttatniok kell, továbbá a' szépnyomatú iskolaterveket magánintézetekben, mellyek szerint a' napnak minden órája a' gondolkodásnak fenséges tárgyával halmozva jelenik meg, a' hosszú tervezeteket 's ígéretek, mellyeket minden nevelő és iskolaigazgató teszen a' szülők' kecségtetésére, és ezen intézeteknek egészen rendkívüli fényes elrendezéseket nemcsak mindkét fejedelmi, sőt sok tartományi városban is. Oroszországban még a' kistartományi városok is bírnak magánintézetekkel 's úgynevezett nyugdpénz-alapítványokkal, mellyek külsőben a' nálunk szokásban levőket felülmúlják. A' térek mindenütt tágasak 's czielirányosak, az ifjaknak táplálásuk általában jobb a' miénknél ugyanezen intézeteinkben, 's mivel a' status' szeme mindenütt örökődik, teljes lehetlen afféle aljas zugintézeteknek felállaniok, millyeneknek p. o. Angliában kell létezniök, bár századrésze legyen is igaz annak, mi Boz Diken' *Nickleby Miklósá-*ban mondatik azokról. Valamennyi pétervári magán- és állodalmi iskoláknak alaki elrendezésök, a' *classisok' felosztásai, osztályzatok, sectiók* mint a' hadi seregnel, jelesek, a' tanítói, igazgatói, fő-, aloktatói, felügyelési, nevelőnői, osztályhölgyi és segédhivatalok' betöltése szerfelett gazdag. Az iskolai közvizsgálatok, mellyek gyakran tartatnak, valódi pompa- és ünnepélyjelenetek. A' nyilvános intézeteknél minden iskolának, valamint a' tanítóknak bizonyos egyenruha van határozva, egy mindennapi, egy vasárnapi 's egy status egyenruha a' nagy innep- 's ünnepnapokra. Semmiféle tanítás nem tartathatik máskép mint egyenruhában, 's a' folytonos megintégetés és büntetés az egyenruha' ügyében épen annyi 's több időt rabol el, mint a' szellemi hibáknak criticájok 's megbüntetésök. Mind e' szerfelett haszontalan dolgokkal az ifjúság' orosz tanítói oly sok időt fecsérelnek el, hogy egybe-vetve a' valódira és földologra

nagyon kevés idő marad. Ez nem egyedül a' kormány' törekvése csupán, mely a' nemzetnek tán e' külsőségekre való irányt adná, az inkább egészen azon nagyszerűtlen orosz nemzetszellem, mely már természettől *kicsinyesre* van irányozva, 's mellynek értelmében a' kormány csak cselekszik, mint minden más. Az oroszoknál gyakorlatban levő magánnevelés épen olly világosan mutatja azt; mert ez sincs más szellemtől lelkesítve, mint a' köznevelés. Itt mint ott folytonos munkásság és simítás a' külső látszaton, szakadatlan rostálgatása 's becsmérése az öltözéknek, modornak, hajhordozásnak, arczszínnak (teint), járáskelésnek, szőlásnak, aggalmas, de céliránytalan gondoskodás az egészség felől, teljes elnézése az értelmi élet' szellemi indítóokainak, erkölcsiségnek 's tudományosságnak. E' szerint az egész külső nagy előkészület' fénye az orosz intézeteknél olly szemszuro ellentétben áll tulajdon munkálatival a' nevelés' mezéjén, hogy sok szellemdús férfi' megvetését voná magára. Tagadhatlan azonban, hogy az orosz iskolai intézetekben sok tanítatik 's tanultatik: névszerint a' mathematicai tudományokat, mellyek iránt az oroszok bizonyos előszeretettel viseltetnek, kitünőleg művelik, 's azok minden orosz iskolában főtárgyát teszik az oktatásnak. Mindenek felett dicséretes 's különösen figyelemre méltó, hogy saját hazájoknak, a' nagy, hatalmas birodalomnak ismerete nagyon fontos tárgyává tétetett a' tanításnak újabb időben 'sat." (II. 107 l.). Van-e hát valóban jogunk olcsárolni az oroszok' tudománybeli nagyításukat, kérkedő fitogatásukat, ha a' hazafiságnak e' lényeges pontjában is megszégyenítnék bennünket?

Kohl úr a' népet több szeretetreméltó oldaláról festi; de mégis kitűnik mindenütt a' régi vadság, vagy újkori romlottság. A' közorosz már természeténél fogvást gyermekdedi, szerfelett jószívű, bizodalmas, szolgálatkész, s' lelkének fővonása bizonyos vidámság, gyöngédség, melly magát a' rabszolgaságot tűrhetővé 's elviselhetővé teszi neki. E' vonás kitűnik minden szokásában és cselekvényében. Társalgás közt seholsem pazaroltatik annyi barátság, seholsem csókolódnak annyit, mint Oroszországban. A' vendégszeretet seholsem megelőzőbb. Az orosz jószívűsége még akkor is kitűnik, mikor baromilag leiszsza is magát. „A' nagy bútianság és jámbor békeszeretet, mellyeket a' közoroszban, ha, mint a' példabeszédmondja: a' bor, tehát bizonyosan a' pálinka is nyelvet old, valóban nagy mértékben meg kell ismerni, szinte számos vad kitöréstől, 's vad és sértő jelenetektől, mellyeket ital okoz nálunk, tartóztatja őt vissza. Német iszákosaink rendszerint gorombák, kötődők és zsembesek, az olaszokat és spanyolokat boszúszomjasokká 's komorokká teszi a' mámor, az angolt baromivá és állativá, az oroszot pedig, fájdalom! legnagyobb mértékben szeszélyessé és vidám-

má, — fájdalom! mondom: mert ha a' rosz' következései szü-
 te szemszerűbb 's kellemetlenebb színben mutatkoznának, ma-
 ga a' rosz is szigorúabban kárhoznának 's nyomatnék el. Való-
 ban valamelly, pálinkától, barátságtól 's általános embersze-
 retettől elérzékenyült pityergő orosz legnevezetesebb tünemény
 egy psycholognak. A' részegség' első fokánál a' társaságban ivó
 orosz barátok locsogni kezdenek és történeteket beszélni, dal-
 lanak 's ölelkeznek, csókokkal, enyelgésekkel halmozván egy-
 mást. Későbbben még az ellenségek is kibékülnek 's ölelkeznek,
 ezer barátságbiztosítás közt esküvel erősítve tagadván meg min-
 den gyűlöletet és ellenkedést. Azután valamennyi idegen a' leg-
 szívesebben üdvözlöztetik, csókoltatik 's kegyeltetik, bármily
 korú, vagy rendű legyen is. Mindenki „atyuskának, anyóká-
 nak, öcsikének, bácsinak, pajtikának, anyácskának, nagy-
 anyónak“ szólíttatik, 's ha a' nyájasságot nem viszonzod azon
 bensőséggel, 's hidegséget vesznek észre rajtad, így szólnak:
 „Atyuska! tán csak nem haragszol, hogy részegek vagyunk? O
 jó isten! hiszen mi mindnyájan részegek vagyunk. O, ez fer-
 telmes! bocsáss meg, atyuska, hogy részegek vagyunk. Bün-
 tess, botozz bennünket!“ Most új ölelkezések következnek,
 térdeidet karolják, lábadat csókolják 's kérnek, hogy tolako-
 dásukért bocsátanál meg nekik. Más nemzetek, melyeknek
 minden erkölcsi erejük a' kimívelt észben fekszik 's melyek
 ettől szeszese italok által fosztatnak meg sokszor, illy esetben
 emberteleneknek mutatkoznak 's veszedelmesekké válnak, mi-
 vel minden szenvedélyöket szabad féken eresztik. Az orosz el-
 lenben, kinek észtehetősége kevéssé van kimívelve 's ki, ha jó,
 inkább vele született jámborságánál fogvást jó, az ital nem is
 alacsonyíthatja le annyira. Ő annak mutatkozik, a' mi, gyám-
 ságra, vezetésre nagyon rászorúlt gyermeknek. De e' mellett
 nagyon nevezetes, hogy őt a' sajátos ravaszság és álnokság,
 melyet semmiféle pálinka nem kábít el, a' részegségnek legna-
 gyobb fokozatában sem hagyja el, úgy hogy p. o. valamelly
 orosz nagyon nehéz részegítés által olly cselekvésre bírni, melly
 saját hasznával ellenkezik. — Czívódások 's verekedések, az
 ivásnak szokott következményei a' németeknél, az orosz koc-
 smákban sokkal ritkábbak, mint nálunk a' részegeknek közön-
 séges vitézi tettök, millyenek: az ablakok' 's lámpák' beverése;
 illy esetben e' törekény dolgok teljes bátorságban vannak, de
 nem ám a' lámpakaró, mellyben megütödvén, megsebzé fejét
 valamelly ölelkezés vagy hosszú beszéd miatt, melly neki tartat-
 tik. Igaz, hogy néha vita és civódás is kerekedik, de az olly
 kevéssé zajos, hogy egy felmérgetett angol az egész társasá-
 got elhallgattatná. A' kocsmából kivezetett részegeknek szájok-
 ból gyakran a' leggyermekesebb fenyegetéseket, legnevetsege-
 sebb kifakadásokat, átkozódásokat hallja az ember, de korán-

sem a' házbirtokosokra, hanem házára, ablakaira, ajtaira 's ajtókilincseire. Minél mélyebben tekint az orosz a' pohárba 's mánora minél nagyobb, annál világosabb 's kitünőbb lesz arcz' pirossága és rózsaszín kedve, mellyben az egész világ uszik vele. Zajgó öröme végre folytonos dallással végződik, és szánkáján elterülve, magával 's minden jó szellemmel beszélgetve, végre mély álomban érkezik parasztlakába, hová az utat józan, okos lova kocsis nélkül megtalálja."

Ez nagyon jellemzetes. A' kiírthatlan jószívűség és jámborság mellett azonban a' ravaszság és csalás is állandó jellemvonásuk az oroszoknak. Ők magok nyíltan elismerik ezt. „Mi csintalanok vagyunk ám, magok megvallják, gyakran, közöttünk mindenki lehetőségig ügyekszik rászedni mást, 's én magam őszintén mondom önnek, vigyázzon magára, ha velem van dolga." Ez nem egyéb mint az önbecsülés' hiánya, melly a' népnek vele született könnyelműségéből könnyen megfejtethetnek, ha az egyszersmind régi kényuraság' következése nem volna is. Harmadik jellemvonásról, névszerint a' tulajdonképi tisztá barbarismusról, botozásról, kancsukázásról, mellynek még a' lelkészek is alája vetvék, azon baromiségről, melly a' plughatchewféle lázadásban 's még az utósó cholera-forradalomban állott elő, szerző mit sem mond.

A' nép elpuhult, jellemtelen, szolgaságra született 's azért mindig idegenek uralkodának rajta. Békés és gyermekdedi természetű levén, a' kegyetlen szokásokat csak uraitól, a' vérszomju és rabló normannoktól vevé át. Midőn későbbben a' mongol uralom' járma alá jutott, a' földmivelő népnek szokásaitól részint azon vándornép' szokásaihoz tért át, melly rajta zsarnokoskodék, 's átvevé annak cynismusát (a' szónak szoros értelmében véve) 's kancsukáját. Midőn végre nagy Péter által európai míveltségre kényszerítve, legalább megnyiratók 's egyenruhába dugaték, sorba és rendbe állították 's nemsokára azután német uralkodókat nyert, azon tanogatást vevé, mellyet mi különös módon valami tisztá orosznek nézünk, holott az valami idegenszerű, minek beiktatásában Oroszországba minmagunk is részt vevénk. Az ujkori cancellariai status hosszadalmas czímlétráival 's feszes egyenruháival valóban úgy viszonylik a' régi szakállas Oroszországhoz, mint az újkori török egyenruhák a' régi jancsárokhoz." Túlság nélkül állíthatni, hogy fél Pétervár egyenruhában nyüzsög. Mert hatvanezer katonán kívül körül-belül épen annyian viselhetnek polgári és magán-egyenruhákat a' tisztviselők, rendőrök, futárok, inasok 'sat.; minek következtében csaknem egész közönség paszományosan, zsinórosan, csillagosan, szalagszegélyesen, hajtókásan jelenik meg." (I. 64 l.) A' címek aztán az egyenruháknak felelnek meg. Oroszországban kitünőleg uralkodik azon rend-

szer, melly szerint lehetőségig számos személy iktattassék status-szolgálatba, vagy legalább egyenruha 's cím által köttesék az állodalomhoz. „Egy 1834. évi ukáz szerint még a' magántanítók 's nevelők is állodalmi szolgálatban levőknek tekintetnek 's ennek következtében a' közoktatás' kormányának „kis egyenruháját“ szabadon viselhetik. Régi nemes családoknak magántanítóik kétévi szolgálat után lépnek a' tizennegyedik rangosztályba, első osztályú kereskedők', prédikátorok', lelkesek' 's köznemeseeknek magántanítóik háromévi szolgálat után, melly rangosztályba a' rangnélküliek öt év, olly rendűek pedig, kiknek semmi joguk statusszolgálatba jöni, nyolcz év múlva. Ezek aztán mint minden más szolgáltak szokott időközökben címzetes tanácsosokká, collegiumi ülnökökké, udvari tanácsosokká 'sat. neveztetnek ki. Oroszországban vannak olly statustanácsosok is, kik sohsem gyakorolnak egyebet életökben a' magántanításnál.“ (II. 101 l.) Így emeltetett Sándor czár' kocsisa státustanácsossá.

Ugyanezt találjuk jelenleg nagyon megközelítőleg Németországban. Milly címvágy van az állodalomban, egyházban és iskolában! egyetlen academiái tanító sem akar professor maradni többé, udvari tanácsosnak, titkos tanácsosnak kell neveztetnie. Egyetlen tekintélyes földmivelő sem akar földmivelő maradni többé, gazdagsági tanácsosnak kell neveztetnie. Egyetlen tehetős kalmár sem akar kalmár maradni többé, kal mártanácsosnak kell neveztetnie, egy magánnevelő sem akar kevesebb lenni nevelési tanácsosnál 'sat. Ebből azon kérdés támadhat, vajjon e' címkörság' birteleni elhatalmazása nem azon példának tulajdoníttathatik-e, mellyet Oroszország ad, bár a' címkörság eredetileg német pedanteria' szülötte is. (Legtöbb orosz polgári cím legközelebb Dániából származik, mint névszerint a' statustanácsosok.) Németországban legalább magok a' címzetek és címzetesek sohsem fittogatták magokat olly öntetszőleg, mint Oroszországban, még a' sírköveken is. Szerző több síriratot közöl a' pétervári német temetőből, mellyek közül eredetiben irunk ki egyet különössége miatt, melly így hangzik: „Hier ruht des kaiserlich-russischen Hoffjuweliers Carl O. wohlseelige Gemahlin.

„Ich fühl's, was ich mit ihr verlor,

„Was sie mir war, die Gute.

„Wie kam sie jedem Wunsch zuvor

„Mit immer heitrem Muthe!“

Legtöbb sírkő illyeténkép a' jó emberek' gyászának 's di-csőségeknek sírkövei egyszersmind. Továbbá fordításban:

„Itt nyugszik a' nagy aratás' napjáig E. hatodik osztályui collegiumi tanácsos úr' boritéka,“ 's amott:

„Itt nyugszanak K. orosz statustanácsos úrnak 's az Anna-rend' harmadik 's a' Wladimir-rend' negyedik osztályú tulajdonosának testi maradványai.“

Aztán nem oktalanság-e ez, mintha ezen emberek azt reménylenék, mikép az aratás' napján tán, minden rendczimörökkel ékitve, a' sírból újra feltámadnának 's a' jó isten előtt a' rangrend' negyven osztálya szerint rendeznek magokat.“ (I. 202 l.).

Hogy e' címeknek 's egyenruháknak hierarchiájokkal az igazi polgárisodás még nincs elérve, szerző sokszor említi, de nem ereszkedik politikai rákfenéneknek (Krebsschäden) vizsgálataiba. Kohl úr kevésbé ismerteti a' társaság' romlottságát 's bizonyos erkölcsi és physical méreg' tetemes elhatalmazását is Oroszországban. E' nagy birodalom' népessége nagyon hirtelen tanogattatott. E' nép a' polgárisodásnak csak látszatát, de nem lényegét vette fel. A' polgárisodást nem magából fejtette ki, hanem csak mint valami idegenszerűt ragasztá gyorsan magára. Ne csudálkozzunk hát, hogy e' nép nem ismervén a' jobb használatot, csak a' visszaéléseket, 's a' polgárisodásnak sok könnyen utánozható bűnét sajátítá el a' nehezen megszerezhető erény nélkül, melynek ellentétét képi.

Oroszországnak gyarlóságiról, hibáiról különösen Krui-low' nevezetes meséi adnak bővebb felvilágítást. Szerző néhányat közöl azokból: „Az orosz lélek birtokosoknak politikájokat egy nagybátya következő módon árulja el unokaöccsének. Kertjébe vezeti 's halastavát mutatja neki, melyet színi csukával töltetett meg. De, istenem! mond a' tapasztalatlan öcs, bácsikám, hiszen a' csukák minden apró halát felfaladják! — Hahaha! bohó, nem érted? hiszen épen azt akarom; akkor majd a' kövér csukákat főzetem, sütetem magamnak! — Go-stinói-Dworban mint csalják és szedik rá egymást a' gazemberek, világosan bizonyítja két tözsér' (kucpzi) beszélgetése. Nézd csak öcsikém, mond egyik, másikhoz jöven, ma megáldott a' jó isten, 300 rubelért olly rosz lengyel posztót adtam el, mely alig ért 150 rubelt, egy ostoba tisztviselő gazembernek, kit elámíték, hogy az finom holland szövet volt volna. Nézd, itt a' szép pénz, harmincz darab szép veres banknóta, a' mellett ujdonújak. — Mutasd csak a' banknótákat! — barátocskám, hiszen ezek mind hamis bankók! pfuj, róka! olly könnyen hagyod rászedetni magad a' farkas által?

Az orosz paraszt nagyon idegenkedik itélgetni a' gazdagokat 's nagyokat, kiktől olly sokat szenved, noha azt igaztalanságnak, méltatlanságnak ismeri el. E' mesékben is elég leczkét kapnak. Egy mesében valamely nemes ember pofokat osztogat rabszolgájának, ki épen egy medvétől szabadítá meg őt, midőn rá rivakodik: ostoba, pimasz! miért szagatád szerte olly vi-

gyázatlanul a' medvebőrt durva fejszéddel? nem tudád elkábítani a' medvét egy kődarabbal vagy kötéllal megfojtani? mit fog most érni bőre a' szücsárusnál? megállj, semmirekellő, majd levonom árát legközelebbi alkalommal! — Más mesében egy dúsgazdag hirlapok által elhíresztelteti, hogy könyör- és isteni félelemtől meghatva, eltökélte gazdag adományt, alamizsnát nyújtani minden szegénynek 's mindenkit, ki ez meg ez napon jelenti magát, ingyen felruházni, étellel jól tartani 's ellátni minden szükségessel. — E' tettéért minden jámbornak, minden barátjának 's bizelgőnek 's az egész közönségnek dicséretére érdemesíti magát. A' határozott napon azonban udvara tele van dühös ebekkel, mellyekkel a' szegény koldusok hiába küdenek, minthogy vicсорított fogaik senkit sem bocsátanak be.

A' szamarak is kikapják részöket, mert a' vétékes csuka fölött itélethozásra összegyűlt állatoknak azon általános helyeslást nyerő tanácsot adják: hogy a' csuka vízben fullasztassék. A' csuka nagy örömrivalgás közt vettetik egy széles, mély tóba, hol aztán kéjelmesen kedvére uszkál, miután az állatok szabadon bocsátották. (I. 168 l.).

Örömetst térünk vissza a' belső nyomornak jeleitől a' vidámság' 's jószívűség' és gyermekdedség' nyilatkozataira, mellyek olly nagy mértékben jellemzik e' népet és számtalan vonásukban és szokásaiban kitűnnek. Szerző több képet mesteri kézzel vázolt. Nézetiünk szerint legszebb a' húsvét-ünnepélyeknek leírása, melly sokkal hosszabb, minthogy itt közölhetnők; kiemelünk belőle mégis néhány különös helyet. „Midőn húsvét-szombaton 1837-ben én is fordulást tevék a' főváros' templomában, a' Spasz-Preobrajenskoj-templomban egy öreg sebheyles katonát találék szürke vászonkabátban támasz mellett állva, viasz gyertyáját kezében tartva, 's fenszóval felolvassa az evangéliumot. Köröskörül sok gyermek állott körötte, kik mozdulatlanul nézének rá 's kulcsolt kezekkel épenolly áhitatosan hallgatának rá mint a' korosbak. — A' Panteleismos-templomban épen illy kegyes kört találék összegyülekezve egy hosszúszakállú tiszteletreméltó aggnak magányos viasz gyertyájánál, ki egész reszkető szózáttal, gyöngye hangon, de nagy figyelemmel és áhitattal olvasá fel a' megváltó' szenvedésének történetét. Vén asszonyok, fiatal hajadonok, gyermekek 's ifjaka' legreszvévőbb csoportozatokban állának körötte, 's a' halott' csokolá-ára tóduló számtalan ki- 's beköltöző által legkevéssbé sem látszának háborgattatni azon idő alatt. Nem győztem eleget nézni e' festői jeleneteket 's minden templomban egyenlőleg épületeseknek és szívhez szólóknak találám azokat. Csak az kár, hogy a' lelkészek gyakrabban nem nyújtanak alkalmat ennek gyakorlására 's az isten' igéjének hirdetését gyakrabban nem hagyják végbevittetni a' községek' egyszerű jámbor tagjai által. — A'

vallásosság ez által csak nyerne. — Éjfél felé a' templomok lassanként mindinkább megtelnek. A' lelkészek misét kezdenek, melly azonban csak hatástalanul 's lassudan huzódik, míg a' jelenet éjfélikor más jellemet ölt egyszerre. Mintegy varázsütéssel száműzetnek a' sovány bőjtők, 's a' húsvétvasárnap hirtelen beáll mint egy Apollo a' sötét éjben. Bajos elbeszélni mindent, mi következik most egyszerre tizenkét óra' ütésével a' hallható' és látható' országában 's lehetetlen visszaadni azon benyomást, melyet az e' pillanatban ható dolgok gyakorolnak. — Legelőször is megnyílnak az Ikonostasesnek czári arany kapui, és zeng a' „Christohs wosskress! Christohs wosskress ihs mortwi!“ ének (a' Krisztus feltámadt! a' Krisztus feltámadt halottaiból!). E' pillanatban tökéletes a' templomi világítás, nemcsak a' csillárok' 's lámpák', hanem a' közönség' számtalan viasz gyertyái is lobognak. Eddigelé mindenki csak gyújtatlan gyertyát tart a' kezében, most azonban némelyek meggyújtják gyertyáikat 's midőn szomszédjaiknak odanyújtják égő gyertyákat meggyújtásra, sebesen mint futótűz fénylik 's ragyog a' világítás kézről kézre, míg a' papoknak főosztályuk folytonosan ismételt „Christohs wosskress“ ének alatt, melly mindenfelől visszhangzik a' tömegnek ajkairól 's melly most már jelszavul 's egész következő hétnek uralkodó szólásmódja marad, a' halottfödelet a' halottal a' templomból el- 's az oltárhoz visszaviszi, más két pap legfőbb diszöltözékben füstölőkkel lép elő 's az örömmel legláthatóbb jeleivel jár fel 's alá a' templomban, hirdetve az örömdetes eseményt; e' közben a' nevezettek minden szent kép előtt megállnak, egy párszor meglódtítják füstölőiket, *poklon*jokat (hajlongás) teszik és: „Christohs wosskress“ szavakat ismétlik. Épen így üdvözlik az ajtatos népcsoportokat, *poklon* helyett csak áldást osztogatva. Ez alatt egymás' karjaiba borúltak 's minden, ki csak legtávolabbról is ismeretes, kezét rázza és ajkát csókolja egymásnak. „Christohs wosskress!“ mond egyik és „Wojst wenno wosskress!“ (ő valóban 's igazán feltámadt!) felel a' másik. Ezen utóbbi szólásmód betű szerint azon szavakat látszik magába foglalni, melyeket kétség kívül, 2000 év előtt a' Krisztus' üres koporsójához sietett tanítványok mondanak 's elevenen festi az első keresztyéneknek csudálkozásukat és zendülésöket, kiktől az közvetlenül átvitetett. A' papoknak énekők 's működésök azalatt folyton tartanak. Állásukon ugyanazon módon ölelték egymást, mint a' közönség, 's most középen helyet foglal a' püspök, érsek, vagy az egyháznak más valamely első papja az Ikonostases előtt ennek karzatánál 's a' közönség' minden tagjának, kik aztán egymásután járúlnak hozzá, csókját 's áldását osztogatja a' főnebbi szavakkal: a' Krisztus feltámadt! 'sat. Azon perczben, midőn a' templom' belsejében a' „Christohs wosskress“ ének

zengedez 's a' közönségnek ezer gyertyája meggyújtatik, a' templom és ajtók kívülről hasonlólag megvilágíttatnak, 's az egész város' harangjai egyszerre megkondúlnak. Péterváratt e' mellett a' város' utcái is, 's épen így több más nyilvános épület is kivilágíttatnak. Míg a' kivilágított télipalota 's a' Vazul-szigete' csúcsán fekvő pénzváltóház 's bokros fejű oszlopai (columnae rostratae) a' pompás Newában tükrözik magokat, az azokkal átaellenben fekvő erősségből raketák rakétákra sutorognak az ég felé 's az ágyuk, tactusban belevágva, szabályos időmértekek szerint mennydörögnek e' felzudult hangokba 's harangozásokba, melyek a' széles Newa' ágán minden oldalról áthangzanak. Ezután a' nagy reggeli lakoma következik, mely még naptámadat előtt végeztetik 's mellyhez az étkek (legalább a' köznépnél) a' templomban szenteltetnek meg közvetlenül. Itt a' védenczek összegyűlnek a' házigazda körül, az alattvalók urak körül 's mindnyájan csókolódnak (még a' czár is köteles megcsókolni számos szolgáját, sőt a' végre kirendelt közkatonákat is). E' húsvéti lakoma' étkei szintűgy sajátságosak: „A' szakácsok mindent elkövetnek, számtalan czélzást alkalmazván a' templomra 's húsvétra sültjeik- 's nádmézes csemegeiknél. Igy p. o. nagyon gyakran kis bárányokat készítenek vajból, melyeknek testökre szerfölött mesterséges vajgyapjat tudnak göngyölgetni, másokat czukorból zászlócskákkal 's keresztcsékekkel készítenek. E' bárányok mindig asztal közepén diszlenek. Különösen sok étel veszen magára tojásalakot, mely csaknem megszentelt tojásnak látszik. Sok éték tojásalakokban adatik asztalra, 's a' czukrász azon étkeknek sok édességét egyalakú süteménybe rejté. Néhány év előtt egy előkelő hölgy a' czári családnak olly húsvéti reggelit adott, melyben valamennyi éték legkülönfelebb nagyságú 's alakú tojásokban adatott fel asztalra. A' leves oriásnagyságú strucztojásokból párolga, melyek mint a' többi más tojások porcellángyárban készíttettek meleg étkekre. Itt a' tojásokból hasonlólag megnőtt és rántott csibék kelének, és sok tojás bámulatra még kis malaczkokat is hozott világra. A' burgonyákat, burgonyahéj helyett, száraz lisztésztaú tojásból vájták ki. Majd szalonka, majd pástétom, majd pudding, majd írósvaj lepé meg a' vendégeket a' tojás' fölnyitásánál. Az édes nedvek és gyümölcsök kristály tojásokon csillogtak át 's végül még arany papirosból készült nagy tojások is hozattak fel, melyekből malozsaszőlő, mandola 's czukor-sütemények fejlődnek ki.“

Mindél kellemesebb e' rajzolat, annál borzasztóbb egy szín-házegésnek leírása. „A' tűztámadás' első pillanatában a' színpad mögöttiek mit sem mondának a' közönségnek, mivel a' lángot elfojthatni hívek; midőn azonban erősebb lőn a' láng, a' nézők dicsőnek tarták a' világítást 's megtapsolák. Ekkor a' ré-

müet' minden jelével előrohant a' bajazo 's kiáltá: „égünk! égünk! szabaduljon, a' ki tud!“ Az egész közönség felkaczagott a' bajazonak, mint véle, talátn alkalmazott 's tettetett ijedelmén. Erre a' színházigazgató, minthogy senki sem juthatott szóhoz a' nagy örömiadó zajgásban, hirtelen felbuzatá a' hátter' függönyét, hogy mindenki meggyőződhessek a' veszély' nagyságáról, és fojtó füst 's tűzlángok csapkodának a' közönség felé. Ekkor a' kacaj halvány rémületté változék tüstént, 's rettenetkiáltás hallatszék ezereknek mellökből, kik még épen jó kedvben valának. Görcsösen kapkodék mindenki a' sokaság között szeretett tárgya után, 's mindnyájan a' kijárások felé rohanának. Ezek azonban a' színház' nagyságához képest nagyon csekély számmal voltak 's az előlmenők csak szerfölkött lassan csinálának helyet az utánmenőknek. De annál gyorsabban harapództak a' lángok a' gyantás fenyődeszkákba körösleg, hirtelen kanyarúltak színfalról színfalra 's nemsokára a' még emberekkel zsufolt színház' térében is elterjedtek. A' rendőrség elejénte (igazi oroszosan) semmiféle magányembereket nem akart szabadításra bocsátani, hogy maga vegye át az igazgatást 's járjon el benne; sikerült mégis, midőn a' lángok elhatalmazának, egy kalmárnak előkapott ásóval a' gátló rendőrség' daczára kifeszíténi egy deszkát a' színház' egyik oldalán 's a' nyíláson át még hatvan félfuádat hozni életre a' harlekini pokolból, mit nagy, saját életveszedelmével hajta végre. A' becsületes ember e' polgárhoz méltó tetteért későbbben czárhoz méltólag jutalmaztatott Miklós által, rendezimert kapott 's mivel szegény volt, 2000 rubel nyugpénzt évenként. Égés' múltával, miután a' láng és élet ben nyugodott, a' félig 's egészen elégett és szénné vált házban ott fekvék minden, a' szomorú munkához, a' halottaknak kihordozásukhoz fogtak. Ennek látása minden fogalom fölött szomorú 's borzasztó volt, mint mondják, midőn az összeroskadt gerendák' és fáknak elrakásuk után a' megfuladtaknak halmazaik mutatkoztak, hosszú horgokkal huzák ki azokat, mint kenyérsütő kemenczéből. Némelly halott egészen szénné vált, némelly csak megpörzsölődött mint gesztenye, soknak haja égett el, sokan pedig elhomályosult szemek, elpörzsölt hajfürtök 's feketére égett arc mellett innepnapi tarka kendőkkel 's öltönyökkel voltak ékitve, kiket a' láng a' sűrű szorultság 's tolongás miatt megkimélt. Ezeknek külsejök sokkal iszonyatosabb volt az egészen megégettekénél. Hol az épületnek valamelly része még fenállott, ott még a' halottak' sűrűn összetolult tömegeiket is egymás mellett fennállva találták, mint valamelly alvilági árnyéksereget. Egy hajadon fejével a' karzatra támaszkodva találtaték, kezét és zsebkendőjét arczára téve. Bizonyos úr, ki szemeivel látta a' halottaknak kihordozásukat, mondá nekein, hogy három napon át semmi étékhez nem nyúlhatott,

olly irtózatoss képek üldözék őt szünetlenül, 's egy hölgy, ki távolról bár, szinte betekintett oda egy pillanatra, csaknem megörült lelki háborgása miatt, melyet e' látás támaszta benne, még ezután több napig beszélt félre álmában 's éberségében."

Illy eleven festéssel teljes az egész előttünk fekvő könyv. Illy elevenen fest szerző minden népinnepet, népszokást, ütczai életet sat. 's több vidám mint szomorú kép van benne.

Sokat mond sz. a' Pétervárat 's Oroszországban lakó németekről is általában. Rajzolatja kielégítő. A' németeket nagy tekintélyben látjuk lenni a' slávoknál. A' németnek nem csak megfontolább szelleme, sőt jellemének nagyobb tisztasága is elismertetik. A' németre rábizatik a' sláv által, mit ez más slávra nem bízott volna sat. Alacsonyabb születésű, csak talentom által kitünő németek gyorsan nagy gazdagságokhoz jutnak 's magas méltóságokra lépnek, melyeket magok a' németek közt sem értek volna el soha. Pétervárat annyi német van, hogy évenként 800, sőt 1000 halott is vitetik a' német temetőbe. 'S ezek mindnyájan többé vagy kevésbbé meggazdagulnak Oroszországban." Németországban sok szegény elnyomott szellem sohajtozik alacsony íróasztalánál, sok jeles talentom hiába kínlódik a' tövises, szűk kőszikla pályán. Jeles ember nagy számmal van, 's egyik a' másikat gátolja. Oroszországban ellenben a' munkaszerető német mintegy más elemben érzi magát, mely őt viszi 's emeli magával. Reá szükség van, azért fölkerestetik, mindenki könnyedén alája rendeli magát. Már csak németsege is (Deutschthum) olly sulyt, tekintélyt szerez neki, melyet bonában, hol minden *nemnémet* többre becsültetik, nem érzett magában, 's így bizonyosan és gyorsan előrehalad. (II. 226.) A' németek nemesebb fajú érczből valóknak képzelik lenni magokat az oroszoknál, 's ezek sokféle elismerés által megerősítik őket e' hiedelemiben. Egy fiatal, művelt, német mesterember-lyány Oroszország' belsejében szemeit már rendezímerekre 's vállrózsákra veti, melyek Németországban ránézve örökre elérhetlen csillagok valának. Semmi sem gyakoribb, mint valamelly házasság szegény németek 's gazdag oroszok közt, és az ember sok Meyer vagy Müller urat talál, kinek neje született G. vagy K. herczegnő, és sok X. vagy Z. herczegnőt, ki német atyjának tífjénél növekvék föl. (II. 230.)

Ez mind igen szép 's jó volna, de szerző megjegyzi továbbá: „A' német társodalmaknak legfontosabb 's egyszersmind a' többtől legeltérőbb 's külözködőbb meghasonlásuk valóban az orosz állodalmi hivatalokba lépett németeknek, a' magas nemességnek, orosz szolgálathoz levő német tábornokoknak, német ministereknek, német tanácsosoknak, német titkos- és statustanácsosoknak meghasonlásuk. — Noha ezen urak leghatalmasabb képviselői a' németességnek, mégis gyakran legkevésbbé

hazafiak egyszersmind. Ezek csaknem mindnyájan többé vagy kevésbbé a nagy orosz nemességgel olvadnak össze, mellyel a' birnévnek 's tiszteletnek ugyanazon ösvényén hatolnak fel. Legnagyobb orosz családokkal lépnek rokonságba és sok francia-orosz szokásokat fogadnak el. Sokan véggépen lemondanak nemzetiségükről, bizodalmas körben is alig beszélnek anyanyelvükön, és sokan büntétnek képzelik német nyelven még gondolkodni is. — Hiszem, — eléggé borzasztó, hogy illy hiedelemre kellet jőni az embernek — hogy egy nemzetnek sincs annyi nemzetiségárulója, mint a' németnek; azokat tömegben találja az ember Pétervárat. (I. 240 l.). Valóban Münnich és Ostermann óta különösen németek tevék nagygyá Oroszországot orosz szolgálatban 's pedig csaknem mindig német nemzeti érdekek' rovására.

Szerző alkalmilag némi *russophobiát* is hagy sejtenuink, inkább csak ingerkedésül, mintha Németország' politicus gyermekeit csak elijeszteni akarná. Többe közt, miután a' Sándoroszlopról szólott, így nyilatkozik: Ezen emlékjel mindekkorig koronája az orosz dicsőségnek. Isten tudja, milly forrongás nyujtand okot 's alkalmat ezután felülhaladhatni a' 150 lábat. Mikép fog hangzani majd a' legközelebbi emlékjel' felírása? tán így? „Az összes győzelmes 's orosz kormánypálcza alatt egyesült slávok hálául emelék ezen emlékjelt a' german törzsökön nyert győzelmekért, kiknek százéves méltatlanságuk végre megengeszteltetett, 's kiknek a' slávoktól elidegenített tartományaik újra a' régi sláv birodalomhoz kapcsolattak. Illy felírás' vázolatát, mint sokan állítják, már régóta koholja az orosz nemesség 's már tojásban fekszik az egykor alakká változandó méhmagzat (embryo). A' felírásnak költe 's évszámai nincsenek tudtúl még.“ (I. 214 l.).

A' hadszertár' leírását szerző következő szemlélődéssel kíséri: „Az itt összehalmozott golyóknak áldásuk fölöslegig nagy, azokkal a' hadszertár' minden szegezuga zsufolva van 's a' kapuk és bejárások azok' pyramisaival ékítve, 's bármilly gondolatlanul 's nyugodtan léptet is fel 's alá mellettök az orosz ör, a' törökök, kaukazok, németek, chinaiak, bucharok és francziák épenolly aggalommal kérdik egymástól titokban: „mellyik égtájak felé fognak elhemperegni azok? Fiam' számára van-e ez határozva? atyám' fejére czéloznak-e? házi lakszobáinkban fog-e széttapadni e' bomba? temetőinket fogják-e eltölteni ama' kartácsok?“ A' golyóknak gyöngye fekete és semmi profétai és sorsismerő szellemkéz nem írta rá: „November... n 18.. évben Olmütz' piaczán való megjelenésre,“ vagy: „tavaszho'... n 18.. évb. az első fecske Byzantz' kertjeiben,“ vagy: „karácsonestvén a' párizsiaknak üdvözlésökre“, vagy: „első pünkös'd' reggelén az angol matrózok' fölébresztésére,“ vagy: „újév' napján a'

kaukaziaknak elűzetésökre, „ vagy : „február' . . . kán, 19 .. évb. a' lázadó svédeknek megaláztatásukra, „ vagy „november' 6-kán 1910. a' chinaiaknak meghódításukra.“ — Valóban az orosz golyóknak annyi jövődjök van 's közelítő sorsaik olly sok-félék, hogy a' képzelet visszaretten, ha fontolóra veszi az életben illy golyók' minden eseményét, 's ha odagondolja mind-azokhoz azon tollakat és könyvsajtókat, mellyeknek tetteik' leírásával még egyszer munkát fognak adni.“ (I. 228. l.) Más helyen (II. 301 l.) szerző Oroszországot már a' Dardanellák 's a' suezi tengerszoros' birtokában látja és így Europa szüzet orosz fűzővállba fűzve. Európának melle vagy szíve azonban, mint tudjuk, Németország.

Mi sem tréfából, sem tréfán kívül nem akarunk hozzáadni valamit ehhez; mert épen akkor ne kérkedjék az ember, midőn nem retteg.

(Litereturbblatt. Nro 85—87. 1841.) után

F. S.

BIBLIOGRAPHIA.

23. HANDBUCH *der Kunstgeschichte* von Dr. FRANZ KUGLER, Prof. an d. k. Acad. d. Künste von Berlin. Stuttgart, Ebner u. Seubert. 1842. XXIV. és 917 l. n. 8-adr. Ára 6 for. 15 kr. e. p. — Jó könyv, mely első alapjában éretten át van gondolva, 's alakja és foglalatjában igen jeles, mint azt a' híres szerzőtől előre várni lehetett. A' térben képző művészségek' történetének élesen rajzolt tökéletes vázolatát foglalja az magában, ideértve az építészetet is. A' szerző tiszta öntudatában annak mit akart és nyújtott, jeles kísérletét, következő épen olly szerény mint találó szavakkal jellemzi: „Addig, meddig egy egészet nyújtok, a' szerint a mint az eszközök, melyek hatalmamban voltak, épen egy egészsze akartak egyesülni. Mit magam kifürkészttem, teljes erőmből igyekeztem összeolvasztani azzal, mit mások adtak. Megneveztem a' legfontosb forrásokat, melyek általjában az egyes pontok' további vizsgálatára a' legjobb segéd-szereket nyújtják, a' nélkül azonban hogy minden idegen szóért megneveztem volna minden tekintélyt; ez által a' könyv szükségtelenül nagyra növekedett volna; gyakran lehetetlen is lett volna az, mivel egyes gondolatokról többé meg nem mondhatom, hogy enyém-e az vagy másé 's mivel több érdekes fűrkészetre tagadhatlanul egyik vagy másik külső alkalom által vezettettem s'at.“ Már ezen szavak eléggé mutatják a becsületes vizsgálót 's meleg műbarátot, mit a' munkáival bővebb megismerkedés teljesen igazol is. A' munka ugyan is nagy szorgalmat tanusít az anyagzatok összevgyűjtésében, gondot és önállóságot azok' feldolgozásában, méltányos felfogást a' művészet' legmagasb eszméiről 's világos és mívelt ítéletet, annak termékeiről különböző idők és tartományokban. E' mellett általánosan szabad az minden könyvportól, mely mívelt olvasókat olly gyakran visszarettent, 's innen jelen könyv azok' nagy számának felel meg, kik valódi míveltséget igénylenek; a' szakbeli embernek pedig mindig becses és biztos vezérfonalul szolgálанд az, valamint mind azoknak, kik műszeretőknek a' művészettörténet' biztos alapját keresik, mellyen egyedül fejlődik ki annak egészséges és lélekkielégítő iránya és gyümölcse, jó lelkesmerettel ajánlható. —

A. B. P.

NÉMET JOURNALISTICA.

Ha a' német journalisticában sok jó mellett sok kiírtandó konkolyt is találunk, mi nem maradhat megrovás nélkül, egy pillantást vetve a' német műveltség' fejlődési pályájára, mégis azt tanuljuk, hogy körülbelől mindennek úgy kellett lennie, a mint lőn, hogy a' journalistica folytonosan a közéletbeni, tudomány- és művészetbeni nagy mozgalomtól vagy pangástól függje, 's hogy éppen ezért egyes journaloknak nem tulajdoníthatni azt, mi a' közélet' 's állapotnak tökélye 's hiánya általában.

Fovábbá mindjárt szemléltetéseink' kezdetén vissza kell emlékeznünk, hogy hosszú időn át létezett már irodalom, mielőtt a' journalisticára gondoltak volna az emberek, 's hogy még napjainkban is, hol minden nép' irodalma össze van már kötve a' journalisticával, mégis mindkettő egészen különböző viszonyban áll egymáshoz különböző népeknél. Némelly országban a' journalistica erélyesebben, gyorsabban, czélszerűebben 's következetesben kifejelettnak is mutatkozik, mint Németországban.

Nálunk mindig az tűnik fel legelőször is, hogy Németországban olly *tömérdek* journal (az 1837-ki bibliopoliai évkönyv szerint: 868) létezik. Azonhan nem annyira a' journalok' sokasága, mint inkább erőik' ügyetlen szétdarabolása 's elforgácsolása ellen van kifogásunk 's nehezteletésünk. A' political hatalmat gyakorló állodalmak kell hogy a' kormánynezeteknek, valamint különböző ellenzékek' véleményének, ha azok léteznek, nyilvános organumaival bírjanak. Minden városnak, sőt minden városkának 's környékének szüksége van legalább értesítőkre helybeli érdekeit illetőleg. Minden tudománynak, minden művészetágnak, nem kevésbbé a' kereskedés-, ipar- és

földművelésnek szüksége van egy journalra, miből eléggé kiviláglik a' journalok' sokasága. Csak hogy e' sokaságot nem kellene versenyzés által tizszeríteni szükségtelenül. Különösen sajnálatosnak találjuk, hogy nálunk a' nemzeti értelem' nagy áttekintési központosító organumai hiányzanak, midőn a helybeli szellem 's egészen tapintatlan versenyzés még ott is, hol nem forognak fen helybeli érdekek, és a' nemzeti összes érdekekre vagy tudományra és művészetre nézve egyesülniök kellene a' rokon erőknél, gátolják ezt 's *elforgácsolják a' meglevő erőket*. Anglia 's Franciaország e' tekintetben szemlátomást sokkal előbbre vannak nálunknál. Ez országokban csak kevés, de nagy political journalok bírnak túlnyomósággal, melyekben aztán a' főpártok minden erőjüket összpontosítják, melyek határozott, következetes rendszerben szerkesztve, a' pártoknak legjelentékenyebb talentumai által segélyeztetnek 's azért a' nemzet által is azon párt' organumainak ismertetvők 's mintegy az előfizetőknek túlnyomó többsége által kezeltetnek. A' verseny itt csak nagyon kis mértékben lehető, 's csak a' korábbi pártok' erősítése vagy megoszlása vagy újabb pártok' keletkezése által föltételeztetik; új journalok csak akkor boldogúlnak 's kapnak lábra, ha a' pártok' megváltozott constellációjának következtében azok valódi szükséggé levének. Az uralkodó nagy pártlapok' száma azonban aránylag mindig csekély marad. A' pártok igen is jól tudják, milly hasznos rájuk nézve erőiknek összpontosítása, 's a nagy political kérdések' nyilvános fejtegetését, megvitatását kedvelő 's megszokott közönség érdekeit 's pénzét szinte nem akarja felrészletezni szükségtelenül. Csak kevés nagy journalhoz tartja magát, bár azok drágák is, és sok kicsinyhez, bár olcsóbbak volnának is azok, nem szoktatná többé magát. Gyors és solid szolgálatot kíván. — Angliában a' nempolitical irodalomra nézve is kevés nagy szemlék bírnak túlnyomósággal, minek következtében aztán az ember az angol irodalmat áttekintheti 's a' nemzet' véleménye 's ítélete nagyban 's kicsinyben vezettethetik, míg az ezen journalokban nyilatkozó criticusok' egyéni bírálata, ítélete kénytetik a' nemzeti értelem- és nemzeti érzelmeknek alája rendelni magát.

Szemléleti módunk szerint a' journalokat négy külön részre szorítva, először a' political, aztán a' tudományos, továbbá a' belletristiai 's végül a' helybeli lapokat vizsgálándjuk.

1. *Political ujságok.*

Ezeknek kettős rendeltetésök van, mennyiben részint csak történetileg értesítnek a' napi eseményekről, részint fenálló political hatalom' érdekeit vagy valamely political párt' nézeteit vitatják. A' legrégibb ujságlapok nem voltak egyebek a napi ese-

mények' közléseinél 's többnyire a' birodalmi városokból jövének. Illyenek voltak a' frankfurti, nürnbergi, ágostai és báse-li gyűjtemények. Illyen volt későbbben még a' pártatlan *Ham-burger Korrespondent*. Lassanként status- és pártlapok is tá-madtak, melyek azonban nem rekeszték ki a' semleges, történetileg referáló ujságokat; ezek inkább túlnyomó tekintélyt víttak maguknak, mint névszerint az *Allgemeine* (ágostai) *Zeitung* mutatja, melly a' forradalomnak minden viharát 's ma-gát a' restauratiót is átélte 's még mindig első hirlap maradt Németországban, minek oka könnyen megfogható. A' nagyobb hatalmasságok' organumai a' német nyelv' határán belül sulye-gyent tartanak. Egy ausztriai hirlap egyedül nem víhat magának tekintélyt, mivel porosz ujság áll mellette, 's ezek' ellenében ismét a' kevésbbé hatalmas állodalnak' ujságai nem bírhatnak túlnyomósággal, mindnyájan azonegy nyelvtéren mozogván, összesen német olvasókra levén számítva. A' kevésbbé hatalmas állodalnak azonban semleges tért nyújtanak olly hirlapnak, melly egyetlen állodalom' érdekének sem szolgálva kiválólag, mindent egyszerű történeti közleményezésben egyenlít ki. Illy hirlappal birnia kelle N.-országnak, 's ha az nem lett volna, az-zá egymásnak kellett volna valahol lennie. Azonban valamint a' statuslapok, úgy a' pártlapok is épen olly kevésbé bírták kiszorítani túlnyomó állásukból ama' semleges történeti köz-léseket. Azok csak mozgalmas időkben tetszetek fel mindig, hogy a' mozgalom' megszűntével magok is megszűnjenek.

Itt minden viszony elő van adva 's minden határ kijelöl-ve. Ennél fogva nem volna méltányos, többet kívánni a' poli-ticai hirlapoktól, mint a' mit körülmények szerint adhatnak és adnak. Többek mint a' mik, nem *lehetnek*. Miért is csak a' tiszta méltánytalanság hányhatja fel politicalai journalisticánk-nak, hogy az nem ollyan, mint az angol vagy francia. Amaz országokban az állodalmi lapok hatalmas néppártok' organumai egyszersmind, mennyiben ott nincsenek más ministeriumok, mint a' melyek csak a' nép' többségéből keletkeztek, 's azok-kal szemközt állnak az ellenzéki lapok, melyek szinte nagy nép-pártok' organumai. A' hirlapok csak a' parlamenti harcz' foly-tatásai. Németországban a' statuslapok csak a' cabinetok' orga-numai, 's minthogy azokkal ellenzéki lapok ritkábban állnak szemközt azon mértékben, mellyben azok magok fontos-bak, a' dolgok' ezen állapotából önkényt következik, hogy közlemé-nyeikben visszatartózkodóbbak lehetnek. Ellenzéki lapok csak a' kevésbbé hatalmas alkotmányos állodalmakban zajlottak fel néhány ízben, melyek azonban alig hallatszottak túl a' kised ország' határain 's mihamar megszűntek. Tehát önkényes és kényszerített hallgatás nem adhatja azt, mit a' francia és an-gol journalistica nyújt.

Darab idő óta azonban megegyezni látszanak abban, hogy nemhivatalos politikai hirlap N. országban csak semlegesség, történeti közleményezés mellett állhat fenn 's az elenyészett ellenzéki lapok helyett most mindenféle semleges politikai lobogók czirkálnak, mellyek politikai csekélységöket, minek valóban nem okai, külföldi hirlapok' terjedelmes kivonatai, status- és egyházjogi, vagy orvostani, műipari és kereskedelmi tárgyak felőli értekezésekkel 's csinos locsogásokkal kendőzik. De ismételnünk kell, hogy a' kor nem szenved még semmi mélyebb politikai jellemvonásokat, 's alaki oldalról legalább azon mozgékonytságot, szemességet kell dicséretül kiemelnünk, mellyel hirlapjaink mindeure, mi történik, figyelnek, mindenről legalább tudósítanak. Ha a' mai hirlapokat a' hűszéveseknél korosbakkal összehasonlíttjuk, meg kell vallanunk, hogy tájékozásban, tapiutatban és kifejezésben végtelenül sokat nyertek.

2. *A' tudományos journalok*

egészen más szempontból tekintendők. A' tudományos német respublica a' tudomány' roppant térén kénye 's akarátja szerint alakíthatja magát. Itt nincsenek sorompók, határvonalak. Itt megszűnnek a' politikai érdekek és visszatekintések.

A' németek legtudományosabb népe a' világnak. A' tudománynak csak egyes ágaiban haladtathatnak felül más nemzetekbeli tudósok által, egészben soha. Ők leggazdagabb anyagnak jutottak birtokába a' legnagyobb kiterjedésben 's minden tudás' térén honn vannak. Ebből szükségeskép az következik, hogy a' módokat, eszközöket is fel kellé találniok, mellyek által a' szerzett eredmények legrövidebb uton közlendők az összes közönséggel, szóval, hogy a' tudományos irodalom' gazdagságának és mélységének a' leghatalomdusabb 's pregnansabb journalistica fogna megfelelni egyszersmind.

Azonban máskép áll a' dolog; olly központi hely, mellyből minden szellemi tért valamint fiók-osztályokat kiindulni látna az ember, még mindeddig hiányzék. Az egyetemes irodalmi lapok, repertoriumok 'sat. mindig nagyon részletesen és sokoldalúlag, részint nagyon alaposan is bíráltak ugyan, bennök mindig hiányzék azonban az öszves átnézés, a' tömegek' nagyszerű összeállítása és elválasztása. Sem az anyagszer nem rendeltetett világosan, sem a' bírálatokban, mellyek a' legkülönbözőbb, legszemélyesebb nézetekből indulának, nem volt következetesség. E' journalok mindenféle fokozatú tudományos commentatiók' 's vetélkedő polemiái kirohanások' halmozai voltak; azokban minden iskola, a' tudomány' minden fejlődésfokozata, minden tudós modor, a' ref. személyes állása, korossága és ifjúsága visszatükrözé magát. Már formájok, a' leg-

tarkább hírlatok' szabálytalan összetételése sem engede egyszerű tájékoztat. Legnagyobb hiány mutatkozik azonban a' világos, erős szellemegységben. A' helyett hogy a' tudományos irodalmon *felül* állottak volna, csak alatta állának. A' legjobbak 's jelentékenyebbek csak nagyobb tudományosság által 's itt is csak a' legspeciálisb szakokban tüntették ki magukat, 's dicsőséget, hírnevet csak a' gyakorlati élettől eltávozásban, a' zártkörű tudós aristocratiában kerestek, lemondva minden befolyásról a' nagy közönségre; azon magas nézetre pedig, mely szerint általuk az összes tudományosság' eredményei a' nagy közönség', szóval a' nemzet' sajátjává tétetnének, még egy irodalmi lap sem emelkedett.

Az angol szerkesztőségek egészen más szempontból indulnak ki. Azok legelőször is a' nemzetet, nem pedig a' tudományosságot tarták szempontul. Először a' nemzet' felvilágítását, majd az irodalmi téren tájékoztat tűzik ki célul, 's hogy azt sikerrel tehesék, a' nemzet' álláspontjába helyezik magukat, vele érzének 's a' nemzet' értelmében, szellemében gondolkodának, előre kimondák a' nemzet' véleményét, melyet az előfizetése által hallgatva helyesle 's igazola, minek azon üdvös következménye lőn, hogy az angol journalok nagy tekintélyt 's hatást vívtak 's állapítottak maguknak a' nemzetnél. És egy pillantást vetve a' classicus régikor' választott népére, a' magasztalt görögökre, nem nemzetiségök' tiszta eszméletéből indultak-e ők, 's nem jelölték-e fel nemzeti jellemeket mindenre, mi gondolataikból 's kezeikből támad, 's gyakorlati hatásuk nemzetök' boldogságára 's tiszteletére nem egyetlen feladatuk volt-e? Csak akkor, midőn a' nemzeti alapot elveszték, fájúlhatta a' classicus szellem jellemtelen soktudás-, álboleslet- és ábrándteljes alexandriai tudományossággá. A' nemzeti öntudatot, eszméletet illetőleg, fájdalommal kell megvallanunk, hogy N. országban a' nemzetiség' érzelme, lángja igen igen ritka kebelben lobog.

Az universalismus vagy mint másképp elnevezteték, cosmopolitismus mellett, mire különös hajlandóságunk van, megbocsáthatlan gyarlóságunk nekünk a' szenvedőlegesség, éles ítélet nélküli fáradhatlan gyűjtés, az idegennek felkarolása, mi legtöbbször az önbecsülés' kárával történik. A' sokoldalúság, minden iránti érdekeltség, mi kívülünk fekszik, az idegennek, sőt még az ellenségesnek is eltűrése és tiszteletes elismerése valóban olly jeles tulajdonunk, mellyel minden nép felett bírnk, az azonban sokszor nagyon közel jár a' jellemtelenséghez, 's csak akkor válik majd igazi erénynyé és dicsó tulajdonsággá, ha a' sokattudás mellett jellemet is tanúsítunk, nemzeti öntudatot mutatunk, melly nem áll az idegen', külföldi' befolyása alatt, hanem felette, melly nemcsak összevissza szeret mindent,

bámul, utánoz mindent, hanem élesen és igazságosan ítél, és saját méltóságát a' külföld' ellenében minden körülmény közt fenn tudja tartani 's megőrizni.

A' német journaloknak e' nagyszerű stylbeni megalapítását egy formai vizsály is akadályozza, t. i. a' tudós nyelv. Igen sok nagytehetségű 's értelmes tudós olly írásmódot követ, melly csak a' tárgyavatottak által érthető 's tűrhető. Sokan czélzatosan, szantszándékosan írnak így. Ezek lealacsonyításnak hinnék, ha az úgynevezett népnek írnának. Ők a' népszerűség alatt a' felületesség' és aljasság' tulságát értik, mi semmikép sem értenődő azalatt. Legtöbben azonban a' pedáns modor' megszokott szellemében írnak, 's hosszadalmasságuktól, mellyre az academiai felolvasásokban szoktatták magukat, még a' kiadók' sürgetésére sem akarnak eltérni. Legujabb időben némelyek nagy gondot fordítanak ugyan arra, hogy necsak alapos tudományossággal, hanem kedvesen is írjanak; azoknak száma azonban nagyon csekély.

Kevesebb akadályokkal látszik járni a' *csak egy* határozott tudománynak szánt *journalistica'* benső elrendezése, 's mindazáltal még itt is igen sok hiányzik.

Vessünk egy pillantást p. o. a' *theologiai* időszakira. Hol van élénkebb, mozgékonyabb vallási élet, komolyabb vizsgálódás az isteni dolgok felől, alaposabb és terjedelmesh tanulmány a' dogmatica, morál, exegézis' ágában, egyházi jogban és egyházi történetben, mint N. országban? De a' journalok bámulatos fárodalmai, hogy áttekintés végett minden előterjesztessék, maguk is áttekinthetlenek, mert N. ország nem kevesebb mint *hatvannégy* *theologiai* journalt számlál. És így lehetséges-e aztán, hogy a' közönség, csak a' *theologiai* is, érdekekkel viseltessék mind e' journal iránt, 's azokat egyről egyig áttekinthesse? Illy szétदारabolás mellett nem kell-e sok jeles cikkelynek elkerülnie a' közfigyelmet 's más részről a' közönség nem fárasztatik-e igen sok hosszadalmas, unalmas, közepeszerű értekezésekkel? Nem volna-e illőbb, ha csak kevés nagy *theologiai* journal léteznék, mellyekben aztán a' főpártok, catholicus részről az ultramontanistici és josephini, protestans részről a' supranaturalistici, rationalistici és pietistici pártok beszélnek ki magukat, 's ha egyik párt' valamennyi nagy tehetsége egyezsége lépne, csupán illy journalba írni? Ez által a' pártok hasonlíthatlanul hathatósabb befolyást szereznének maguknak; legtöbbet nyerne azonban a' közönség, ha illy módon lehetséges volna az embernek gyorsan és tökéletesen tájékozni magát a' pártok' mindenkori állásán, mert így a' minden felé elhintett 's végtelen téren meggyérített világ kevés gyúpontha összesíttetnék.

Paedagogiai journál Németországban húsz létezik. Ez bámulatos fölösleg. A' tanítói osztály, mint tudva van, nincs olly állapotban, hogy tetemes költségeket csináljon a' journalokra. De ha minden journál minden tanítónak házába küldetnek is, ők, kiknek idejük olly drága, még akkor sem olvashatnák azokat özszesen. Így legtöbb *paedagogiai* journál valóban csak szűk körben hoz üdvös hatást, noha legnagyobb kiterjedésre van is számítva. Mennyi jó, hasznos, mi azokban tartalmaztatik, nézetik el e'képen vagy legfőlebb mulékony benyomást teszen a' kevés számó olvasókra, mi egészen másképp hatna, ha az egy nagy főjournalban közöltetnék. A' helyett hogy most húsz van, elég volna kettő, ha ezek mindenütt csak a' feltűnőbbet 's jelentékenyt ügyekezzenék összegyűjteni 's közismeretre bocsátani. Egyiknek azonban humanistikai, másiknak realistikai szempontból kellene indulnia; a' philologiai vizsgálatok pedig, mellyek hallatlan módon a' paedagogicával kevertetnek össze, külön philologia- archaeologiai journálba tartoznának.

Nemzet- és statusgazdászati, administratiót, jogot, közrendészetet illető journalisticánk még nem olly dúsgazdag, sőt a' státustest' áthasonlító anatómiáját 's a' fenállónak őszinte criticáját illetőleg még sok tenni való van.

A' *philosophiai* journaloknak Németországban eddigelé még mindig nagyon csekély közönségök 's az is csak addig volt, míg bizonyos iskola tetőpontján állá, mi sosem lehetett tartós. A' *philosophia* a' hallteremből és tanulószobákból sajátképp sosem lépett a' nyilvános térre, sosem lőn a' nép' sajátjává. Erre mindig nagyon úrias, hangja nagyon magasan hordozott, nyelve nagyon homályos volt. Szerfelett lealacsonyulni hitte volna magát, ha a' nép' kegyéért buzgólkodott, a' közérthetőségnek, felfoghatóságnak áldozott volna. De dicsekedheték is, hogy épen olly kevéssé bajhászá az uralkodó hatalom' kegyét, 's azon nemes függetlenség, mellyben mozga, legnagyobb díszére vált a' lefolyt században 's még a' jelennek elején. Csak újabb időben jött vissza egy *philosophiai* iskola a' régi scholasticának már rég elhagyott ösvényére, melly, mint tudva van, határtalan tekintélyt vívott ki magának az akkor uralkodott hierarchiának szolgálatában 's általánosan uralkodék a' tanításhán. De bár mennyi fáradságot látszának is fordítani, hason scholasticai hatalomnak a' most uralkodó világi hatalom' szolgálatában megalapítására, mégis sokkal jobban ellenkezék az a' kor' szellemével, mint hogy céljához érhetett volna, 's a' helyett hogy az időt, kort felülhaladta volna, általa haladtatott felül 's a' jelenkor' vallási és politicalai pártjai szerint két vizsgálkodó felekezetre szakadt, mellyek' egyike a' fenállót az egyházban és állodalomban, másika a' hitnek és

társaságnak teljes átalakítását védelmezi az istenítt emberiség' eszméjében. Mindkettő egy egy journált állapította, előbbi azonban sosem vágott a' népbe 's csak nyomorútan 's következetessége' egyik részének feláldozásával tengődött, 's utóbbi már túlcspongása miatt sem tarthatandja fel sokáig magát és épen olly népszerűtlen, mint az első.

Történeti journalokban Németország semmi hiányt sem szenved. Legtöbb tartományban vannak társulatok, melyek fizetlül tűzik ki maguknak a' régiségek', oklevelek, régi cronicák és mindenféle történeti adatok' közlését 's napfényre hozását. Több társulat journalokat ad ki, melyekbe fölfedezéseiket 's magyarázataikat fektetik aztán. Nagyobb journalok azonban, az általános német történetvizsgálatot közelebből illetők még nincsenek. Mone' derék értesítője (Anzeiger) főkép csak régibb nyelvemlékekkel foglalkodik. Raumer' és Hormayr' jeles zsebkönyvük kiterjedésben sokkal korlátoltabbak, hogysen nagyobb journalok' hiányát pótolhatnák. Hormayr' Archivuma a' l' gyszerencsőbb szerkezetű 's rendezetű volt egyán, de közsajnilatra nem folytattatott és Schlosser és Bercht' becses journala is megszűnt. Így hát a' történetvizsgálat' roppant térerén is hiányzik egy központi organum, 's ez igen nehezen állapítható, minthogy egyes német tartományok' történeti társaságai te'jességgel nem hajlandók épen legfontosabb fölfedezéseiket és vizsgálataikat beküldeni valamelly központi lapba. De a' történeti tanulmányoknak bámulatos terjedékénél, új források', új nézetek' és átdolgozatoknak végtelen gazdagságánál fogvást, melyek évenként napvilágra törnek, egy áttekintést nyújtó journal' hiánya alig menthető.

A' *journalisticának* egyedül a' *természettudomány'* térerén sikerült elérnie azon magasságot, mellyen állnia kell, áttekintve az irodalom' és élet' panorámáját, mindenfelől véve, mindenfelé közölve, rendezve, irányozva. Több természeti tudománynak kétségtelen tekintélyű nagy journalai vannak, melyeket legavatottabb szakferfiak vezetnek, 's minden szaktárs keres. De ellenében újra túlzott vetélkedés is kezd lábra kapni, melly az áttekintést nehezíti 's tán, ha bizonyos hangadó férfiak elhaladnak, újra kétségbe hozhatná a' tekintélyt, ha ez, mint reménylünk, a' természetvizsgálók' évenkénti gyűléseinek folytonossága által nem biztosíttatik.

Orvostudományi időszaki irat Németországban csak *negyvenhárom* van. Meg kell engednünk, hogy különböző gyógy-módszerek különböző journalokat tesznek szükségessé, 's hogy az orvoslát, melly voltaképen inkább művészet, mint tudomány, 's főkép' észleléseken és tapasztalásokon alapúl, nem lehet rövid beszédű 's tartalmú, ha világos kíván lenni. De negyvenhárom journal mégis szerfelett sok. Ugyan mellyik mű-

ködő orvos olvashatná mindnyáját, 's kinek használhatnának, a' ki nem működik?

A' természettudományi journalok' száma csak a' külön szakok' száma által igazoltatik, mellyek eléggé fontosak, hogy külön journal állíttassék számukra. Helybeli érdekek jogosan semmi versenyt nem állapíthatnak, melly csak az olly kívánatos központosítást gátolja. Csak gazdasági, erdőszi, műtani journalok számíthatnak különösen külön tartományokra, mennyiben t. i. a' földmivelés és iparviszonyok különböző vidékeken nagyon különbözők. De mint látszik, a' journalisticának ezen természeti hierarchiája sokféleképp keresztülvágatik egy szükségtelen verseny által, melly csak a' tájékozást háborgatja.

3. *Mulattató lapok.*

Az úgynevezett széptudományi, belletristicai vagy mulattató lapok' száma N. országban tetemesen megsaporodott. Jelenleg *ötven* efféle lap czirkál, bele nem tudva több kis helybeli lapot, mellyek mindenütt gombaként nőnek, 's helybeli hírek, jelentések és politicai ujdonságokon kívül novellákat, versezteket, rejtvényeket sat. is, többnyire plagiatokat nyújtanak.

A' metricai, névszerint a' lyrai költészetet illetőleg valamennyi mulattató lapban ugyanazon költészeti ecclectica felé törekvő irány uralkodik, minden már ismeretes modor utánoztatik 's különbség nélkül minden új felvétetik. A' classicus és regényes tanoda' régi ellentétének alig láthatni egyetlen nyomát is többé. Prosában évtizedről évtizedre új modort követtek. Kevéssel előbb Walter Scott' modora uralkodék, most a' franczia genrefestés, üres novellistica és szellemdús salonfecsegés van napi renden. A' leirői hang társalgásiba ment át. Átalában a' prosa mindig csinosbbá törekvék lenni 's magát végső erejétől megfosztani, hogy csak finomnak 's úriásnak láttassék.

A' mulattató lapok' illy feltűnő nagy száma tehát nem helybeli szükségből vagy izlési ellentétekből, hanem csupán a' természetietlenül növekedett productióból és versenyből magyarázandó. Ki kell mondanunk azonban meggyőződésünket, hogy e' tekintethen is, mint másban, az áldás' túlbősége átokká válik. Mert vajjon a' költői lángész' nagysága megfelel-e a' költők' sokaságának? költészetők' milyensége verseik' mennyiségének? a' közönség' izlésének érettsége 's költészet iránti érzelme azon nagy fáradozásnak, mellyet a' költők elkövetnek művelésére? 's végül megfelel-e azon magas tisztelet, nagybecsülés, mellyel a' költőknek adóznak, igazságos, sőt csak legszerényebb igényeiknek is? A' tápasztalás épen ellenkezőt mutat.

Ha e' szerint a' mulattató lapok' sokasága természeti organumaiul tekintendők az elhatalmazott közleményzési kórságnak, más részről vannak még sokkal több lapok, melyek keletkeztöket csupán az iparnak köszönik. A' költészet, melyet Sachs János kézművességből művészetté emelt egykor, sokszor újra keresetmóddá lön 's a' kapták' körén túl kontárkodék.

A' mi költészetünk most már teljes 's mulattató irodalmunk még teljesebb. A' német Parnason minden hely be van töltve. Sok aestheticus állítá, hogy a' német költészet Goethével már be van rekesztve 's végezve. Azonban még sok új költő, kiket azoknak kell tartanunk, foglalt helyet a' Parnason 's azoknak tolongása, kik már elhírólték vagy elhírólni kívánnak, valóban fulasztó. Majd a' mulattató írók vertek tanyát köröskörül a' Parnas közelében 's üték fel sátoraitkat, minek következtében folyton új meg új belletristicai írósergek támadtak, számukra szinte helyet biztosítandók. Ezen ujonczhad harmadik nemzedékül következék a' mulattató írók után, miként ezek a' valódi költöket követék. E' szerint alig csodálkozhaték az ember, hogy ezek nem ismerve a' isteni sugalatuak' vagy legalább becsvágyók' régibb nemzedékét, a' szép irodalmat csak a' második, az iparosok' nemzedékének szempontjából tekinték. Minthogy pedig a' kereset' téréről kiszorítva láták magukat, helyzetök költési proletáriusság volt. Most már a' versenybe léphetés végett új ingert kelle kigondolnionk, hogy a' fásult közönséget részökre lekenyerezhessék. Ezen ingert az eddigelé megkimélt személyiségekben hívék feltalálni, 's valóban nem is csalatkoznának. Most kezdődék már a' napi nevezetességek' úgynevezett jellemzése, a' levelezések' otromba kinyomata, a' botrányos anecdota- vadászat és biographiai gyönyörködtetés, mulattatás. Ezek után költészetszegény lapjaikat csipős, maró jegyzetekkel, czélzatokkal, rávitelekkel, hazugságokkal, rágalmakkal, ismeretes személyeket illetőkkel tölték ek. Hasonlót tevének a' békesebb természetű régibb, kenyérkeresés' tekintetéből szerkesztett lapok is. A' híres férfiak' minden mosójegyzekei 's látogató- levelkei közzététettek és a' kész díjpénz miatt nem ritkán minden pietás félre tétetett 's még „a' holtak' joga“ is a' legkiméletlenebbül megsértetett.

Magában értetik, hogy ama' harmadik nemzedék, alig tudván már többé maga teremteni valamit 's csak az idegen jó hírnévnek megrabolásából tengvén, a' tárczákon és levelezéseken kívül a' journalok' criticaí melléklapjait is megtölté, valamint új, főkép okoskodó lapokat alapíta.

Már jóval ez előtt kevés dícséretest lehete mondani a' német széptudományi criticáról. Átalányban olly határozatlanság uralkodék abban, melly a' nemzeti jellemre nézve épen nem volt hízelgő. A' nemzetnek határozott izlésének kellene lennie

's azt az ízléscriticának határozottan 's világosan nyilatkoztatnia. Csakhogy nekünk nincs statusunk, hanem csak statusaink vannak, nincs ízlésünk, csak ízléseink és nincs criticánk, csak criticáink. Az ítéletek' különbsége szükségeskép' a' nézetek' különbségén alapúl 's hol ezek csak becsületesen nyilatkoznak, ott mégis találhatni olykor egy-két jó hangot is, bár harmóniátlant is. Csakhogy nálunk annyi becstelen ítélet keveredik aztán a' játékba, a' nézetek gyakran személyes érdekek szerint módosíttatnak. A' criticának egy nagy része tulajdonkép csupa anticritica, zárttársulati magasztalás, vagy boszúnyilatkozat olcsárlás vagy mások' elnemismerése miatt. És a' hírnévnek ezen coteriák általi meghamisítása még koránsem a' legrosszabb, mi belletristikai criticánknek szemére hányandó. Ehhez járúl még, hogy az könyvárusi érdekek' gyáva eszközévé lön. Milly sokszor történik, hogy a' másolat az eredeti rovására magasztaltatik a' bírálók által; hogy a' vállalkozók megtakarítják a' járandó díjt, ingyen beküldött recensiókkal töltvén meg a' critical lapokat, mellyekben valamely mű' szerzői maguk magukat dicsérték fel, vagy személyes ellenségeiket roszelelkűleg emelék.

Ezen állapotot már annyira megszoktuk, hogy a' legérdemesb munkának legméltatlanabb criticája, melly p. Angliában vagy általános roszeallást, boszankodást gerjesztene vagy csak mint valamely politicalai párt' ármánykodása mentegettetnék, N. országban egész egykedvűséggel fogadtatik, valamint viszont a' legtulságosb magasztalás sem idéz elő lelkesedést. Mi már hozzá szoktunk a' tulságokhoz és kimondjuk-e a' szomorú titkot? — az írókat általában nem becsülik többé. A' közönség viadalaikat nem nézi többé haragos vagy bűmuló szemekkel, hanem csak gúnyos kéjelemmel, mint a' kakas-viadalokat. Az íróknak ezen elhiteltelenítése mellett csak az nyer, ki épen arra speculált. Vannak írók a' német irodalomban, kik a' megvetésért elég kárpótlást találnak azon díjjáruléokban, mellyet húznak, 's kik azonfelül nyereségnek tartják, ha másokat is és általában az egész írói czéhet rossz hirbe keverik 's hitelvesztésbe ejtik. Ki e' criticalai rakonczátlanságnak ellene mer szegülni, bizonyos lehet a' megbecsztelenítésben 's a' már elfásult közönségnél semmi elégtételt sem kap. Ezért vonul vissza sok talentom, melly különben hivatva volna az igaz, jó és szép' védelmére, az annyira tisztátalan küzdterről; mert jól tudja, hogy az érdemnek, igaz úton szerzett hírnévnek semmi becsé, hogy az industria minden pietást kigunyol, 's hogy az irodalmi pörhad' becsztelenítésének kikerülésére nincs más mód többé, mint ha végképen elszigeteli magát tőle a' becsületes ember.

Meggyőződésből vitatkozó izléspártok a' dolgok' illy állásánál fogvást nem állhatnak fenn többé, 's annál kevésbbé munkálhatnak sükeresen, már csak azért sem, mert valahányszor nálunk elvita keletkezik az ízlés' téréen, pusztai orditózás kiabálá le azt mindig és minden csak személyességekre ment át.

Majd egy ismeretes ifjú tanoda keletkezett, a' szép irodalmat új elv szerint reformálandó; vállolata azonban nem lévén egyéb franczia divat' utánzására épített nyereszkesedésnél, ez mihamar tönkre jutott. Így a' költészetnek új támaszával kecsesgető reményünkben is csalatkozánk 's alkalmasint még jó sokáig kell várnunk, míg vagy valamely ifjú erő ismét új szép lelkesedést gerjeszt 's ennek kardjával szétvágja a' critica' gordiusi csomóját, vagy a' nemzet méltósága' tudatában a' legnagyobb szerűebb érdekek felé fordulva, örök feledékenységre kárhoztatja az irodalmi pletykalapok' ama' nyomorú iparát.

4. *Helybeli lapok.*

Megérdemli-e a' fáradságot, hogy különösen emlékezzünk azokról? Az egyes lapok nem sokat jelentenek ugyan, de mind öszvesen mégis hatalmat képeznek Németországban. A' polgári családok' legnagyobb száma épen nem olvas más lapokat helybelieknél; miértis ezek olly nagy befolyást gyakorolnak a' fogalmakra, szokásokra és ízlésre, hogy méltán tekintetbevételt igényvelnek. E' helybeli lapok eredetileg nem egyebek értesítő lapoknál, melyeknek rendeltetésök nyilvános felszólítások', hatósági rendeletek', halálozási jelentések, árverések' sat. közzétételében öszpontosul. Evvel már régibb időben részint political híreket, részint elbeszéléseket 's versezeteket kötöttek össze mulattatásra. Több illy lap évek' folytával olly bizalmat szerze magának, hogy az illető városokban nem élhetnek, a' nélkül hogy azokat naponként mint valamely régi barát' látogatását el nem fogadnák. E' jó lapok' érdemleges tekintélye azonban az ipariroknak irigységet voná magára. Azértis tömredék új helybeli lapok keletkeztek, sőt hihetlen számmal egyetlenegy ismeretes városban is, és e' zuglapok' versenye közt mindenféle városi pletykák, minden sörházi, 's csapszéki okoskodás sajtó alá bocsátatott.

Az ipar már annyira ment, hogy szerfelett szemérmetlen személyességek és rendszeresen rögtönzött hazugságok, melyek a' születéshelyi lapokba fel nem vétethetnek, levelezési cikkekül küldetnek más központi városok' helybeli lapjaiba 's hasonlókka cseréltetnek ki. Irodalmi csavargók, vagabundok, nemcsak egészen póriások, hanem ollyanok is, kik úriasságot fittogatnak, városokon állnak boszút, melyekben nem arattak elég csudálkozást, vagy speculációjok balul üte ki, beeste-

len journal-cikkelyek által, melyekben a' város, társalmi, nevezetességei kicsúfoltatnak.

Egy más nagyon ismeretes ipar legmaróbb criticával fenyeget minden újdónan érkezett színészt bizonyos városokban, ha kész pénzzel nem váltja meg magát attól. A' játékszíni critica e' tekintetben igazi mocskává lőn journalisticánknak, dicsegetésben és olcsárlásban egyaránt gyalázatos.

A' helybeli lapok, melyek a' társaság' legalacsonyabb köreiben keresik közönségöket, épen ez okból elkezdtek már napfényre hozni a' legközönségesebb magánviszonyokat is közbotrányul. Nyomatatásba tartalmazzák, mit a' szolgáltók úton útfélen, kútaknál beszélgetnek. Kéértelmű kifejezések és sikamlós elmefuttatások által törekednek ingerleni. Roszlelkű híreket közölnek, koholnak, csakhogy a' megbántottakat feleselgetésre kényszerítsék, mi aztán szinte hálásan kinyomatik, 's mind csak azért, hogy magukról locsoghassanak. — Az efféle lapok szerencsére még aránylagosan ritkák, csakhogy minden nagyobb városban mégis mindinkább szaporodnak, 's nem volna egészen fölösleges arra figyeltetni azokat, hogy legkevéssébbé sem mozdítják elő a' népségek', névszerint az ifjúság' erkölcsi műveltségét, melyeknek kezein forognak leginkább.

Végül vessünk még egy pillantást a' *röpiratokra*, a' *journalistica* ezen tatarozására, mely mind szükségesbbé válik, minél több kis journal keletkezik.

'Tekintve azon röpiratok' számát, melyek különféle tárgyakban irattak Németországban, meg kell vallanunk, hogy azokban igen sok jó volt. Ez özön azonban ugyanazon viszályból jelentkezik, melyet fentebb megrovánk, t. i. kisebb számmra szorított nagy journalok' nemlétéből, melyek a' légtárgyavatottabb, 's tehetségesb szakférfiak által volnának szerkesztendők.

Igy tehát mindig és mindenütt ugyanazon eredményre bukkanunk, miszerint a' *természellenül gyarapodott verseny* azon főbaj, melyben időszakai és napi irodalmunk sínlik.

Fejtegetéseink közben már legszembeszökőbb okait adók e' versenynek. Németország' politicai elkülönzései egy időben még ott is, hol semmi állodalmi érdek nem volt a' dologban, ismétlé magát az irodalomban, 's bár mindnyájan egy 's ugyanazon nyelven irunk, 's igényeljük, hogy a' német nyelv' határanak egész területében olvassunk, nélkülözünk mégis egy nagy várost, mely minden irodalmi életnek vitatlan középpontja lehetne. Erőinket több illy középpontra vesztegetők, 's a' nemes vetélkedés, részben egészet előállítani, mégis vagy nem áll mindenütt kellő viszonyban 's arányban a' megosztott erővel, vagy elpazarolja az erőket, melyek különféle helyeken ismételve azt hozzák elő, minek már egyszer előhozottnak

kellene lennie, vagy még olly féltékenységet is idéz elő, mely más' kedvéért érdemet homályit, hatást gyöngít. E' tekintet, melyet olly sok tudós, különösen statushivatalokban statusára és városára nézve tart szeme előtt, nagy akadálya a' journalistikai eszközök' és erők' annyira kíváncsatos központosításának. Valamelly befolyással bíró journálnak, mely történetesen egyik statusban jelenik meg, nagyon nehéz egy másik statusban nyernie jelentékeny tekintélyt, ha illy journál' függetlensége minden kétségen túl nem emelkedett; ha pedig az, akkor ismét más tekintetek jönnek közbe gyakran, mert nem minden függetlenség van átöltöztetve előkelőséggel egyszersmind, mellyel csak nagy nevek szövetkezhetnek.

Azért hever tétlenül annyi toll, mind a' mellyeknek a' journalokban munkálniok kellene a' közértelmiségre. Azért szentelik sokan magukat csak egy állodalom' vagy város' journalainak. Azért irnak olly sokan rendszer és következetesség nélkül majd e' majd ama' független journálba, a' mint e' tiszteletet kihizelegeték, vagy kikoldulták tőlök.

A' természetlenül elszaporodott versenynek második oka a' túlüzött lelkiismeretesség vagy pedig sok tudomány- és művészethat' szenvedhetlen alanyiséga. A' németek' egyik legnagyobb erénye itt hibává, gyarlósággá válik. Érdem' okáért, saját nézetöket minden mellékes dologban tisztán és hamisíttatlanul keresztülvienőök, eljátszák 's tréfálják a' nagy eredményt, az alapnézet' diadalmát, melly könnyen elérhető volna, ha a' mellékes dolgokban engedékenység által számos fegyvertársaikat biztosítanának maguknak. Különösen a' pártok' politicája és társulási mesterség idegen még a' németek előtt. Azért ír annyi tudós saját journalokba, nem tördöve a' többiekkel. Hogy ez azonban nagy visszasság, ha kiki maga utján megy, kiki egyedül magának követel igazat, 's nem gondol pályatársaival, az többször bebizonyult világosan nagy véleménytusák' időiben.

A' versenynek harmadik oka a' tisztán iparszerű nyereszkeedés, melly koránsem valamelly hasznos cél' vagy eszme' kivi-tele végett, hanem egyedül keresményi tekintetből vág a' journalistikai munkásságba. Bár e' journalistica nem egyéb elődi növénynel, az mégis eddigelé annyira taplálá már magát, hogy a' fát, mellyen megtelepedék, kiszáradással fenyegeti.

De más részről a' közönség is csaknem mindig tévüton hagyá vezetni magát 's az irodalmi iparüzést egész nyugalommal 's kéjelemmel nézé. Nemcsak a' leghitványabb írókat 's irodalmi vásári férczmunkákat szenvedé meg gyáván, hanem neveiket még a' legnemesbek mellett is, mellyeket a' német tudomány és művészet tisztel, tündökölni hagyá. Megvevé, olvasá, bámulá, mit legnagyobb utálsággal, megvetéssel kellett volna eldobnia magától.

Az irodalmi iparkezelők nem alapos ok nélkül hajhász-
szak a' közönség' kegyét. A' közönség fogékony volt gyármű-
veikre, az ipar tehát semmit sem tőn egyebet, mint hogy azon
szükségen, mellyben az idő volt, segíté. És valóban úgy is lát-
szik; a' közönség azonban nagyon különböző alkatrészekből
áll és épen azok, kiknek még éretlen ítéletökre, fiatalsági el-
csábíthatóságukra, hibás nevelésökre és álmíveltségökre vagy
kiknek már egészen elromlott izlésökre speculál az iparüzés,
nem ismertethetnek el utolsó folyamodású biráknak, bár' meny-
nyien legyenek is. Azon fiatalságrontók arra épen nem hivat-
kozhatnak, hogy az ifjúság helyeslé eljárásukat. Ha gonosz vá-
gyak keletkeztek a' kebelben, beteges, kóros szükségek idéz-
tettek elő, azokat nem kell valódi természetnek elismerni, ha-
nem a' természetnek minden kitelhető erővel ki kell azokat irta-
nia. Valamint a' pálinka, mellynek kártékonyságai miatt ko-
runkban annyi kétségbevonhatlan, alapos panaszszó emeltetik,
eredetileg nem volt szüksége az éjszakai népségeknak, épen olly
kevessé volt szükséges a' rossz könyvek és journalok' olvasása.
E' természetlen szükségét csak közkártékonyságú ipar idézé elő
a' természetben. Az ipar magára 's magában épen nem mora-
lis. Az ipar minden mérget el fog terjeszteni, melly vevőt ta-
lál, keleten mákonyt, nyugaton rossz könyveket. Az fel fogja
keverni a' még eddig rejtekben levő mérgeket is elterjesztés vé-
gett, ha és míg a' népek' érett esze 's morálja nem gátolja.
Miértis az irodalmi ipar, ha kikopnék is divatból egyik mérge,
nem sokára ismét egy más felől fog gondolkozni.

Szemlélődéseink' vége felé valóban azon szégyenítő vallo-
mást kell kimondanunk, hogy sajátképen nem tudjuk, mikép
háríttassék el a' baj, melly elkerülhetlenül fenyeget, ha a'
közvélemény' anarchiája 's az arra speculáló ipar' arczátlansá-
ga eddigi mértékben még tovább növekednék.

Való, hogy mindenkinek van joga, töképezésével könyv-
kereskedésben nyereszkeskedni; való továbbá, hogy mindenki-
nek szabad megjelenése van az irodalom' téréen, mi ellen sen-
kinek semmi kifogása. Azonkívül a' korlátolatlan verseny ma-
guk a' tudományoknak 's művészeteknek is hasznos, mivel mes-
terek' versenyét, vetélyét idézi elő. 'S milly kiáltó visszaélés-
nek, pangásnak, veszteglésnek, milly halálnak kellene beállani
a' szellemi életben, ha az irodalom és journalistica olly egyed-
árusággá, hivatali kötelességgé válnék valaha, mellyre csak sta-
tushatalom vagy valamelly attól felhatalmazott casta képesíthetne,
mint Chinában?

Más részről azonban a' tudomány és művészet, sőt maga
a' társaság most már mikép őriztessék meg a' *lex agraria'* má-
sik túlságától? mert e' verseny mi másra megy ki, mint az iro-
dalom' agrariái törvényére, melly a' szellem', ész és jó erkölcs'
aristocratiáját eltörli?

A' természeti jog, mellyel mindenki bír az irodalom' tén, bizonyos korlátozottságot, megszorítást kíván szükségessépen azon kötelesség által, mellyet mindenkinek követnie kellene, hogy vagy jót írjon csak, vagy általában azoknak engedje át az irodalmi pályát, kik arra hivatvák. Igen, de ki és mikép parancsolhatja rájuk e' kötelességérzetet az irodalmi ipar-üzőkre?

A' közvélemény, mellynek itt eldöntő szava volna, önma-ga is meg van vesztegetve a' rossz journalistica által, 's annak e' befolyástóli megszabadítására, a' nemzeti ítéletnek nagyhani megérlelésére nézve tán olly ütközetre (Anstosz) lesz szüksége, melly nem magából az irodalomból folyand, az események' hatalmára, mellyek még a' jövődő' sötét ölében rejlenek.

Addig azonban minden becsületes embernek kötelessége lesz, legalább megkísérteni, mennyire lehessen felvilágosítani a' nemzedéket a' felől, mi hasznos és üdvös, mi kártékony és veszedelmes rá nézve, 's e' magas czél' elérésére milly jótékony és roppant hatással működhetnek a' kevés nagy journálra szorítandó avatott írók' *összemunkálása*, hiszszük, hogy eléggé kiemutattuk.

M. W. (Deutsche Vierteljahrs — Schrift. Nro. 5) után

Fekete Soma.

CRITICAI SZEMLE.

VEGYES TÁRGYUAK.

Ueber den Handelsverkehr der Völker. Von H. F. OSIANDER.
Két kötet. Stuttgart, Cast. 1839, 1840. 41 ív n. 8-adr. Ára
5 for. e. p.

Osiander úr e' munkájában Europa' összes kereskedését vette tekintetbe. Jelen munka eredetileg francia nyelven íratott, 's Párisban a' political és erkölcsi tudományok' academiája által feltett jutalomkérdés' megfajtására volt szánva. Dupin Károly nevezetvéni ki e' munka' előadójának, azt hibásnak 's elégtelennek ítélve félre vetette. De Dupin Károly maga is nagy tudatlaúságot árult el, azt állítván a' többi közt, hogy Hamburg a' Feketetenger mellett fekszik. Illyes földirási tévedések azonban a' francziáknál annyira közönségesek, hogy a' felett Osiander úrnak alig lehetett oka csudálkoznia. 'S az ítéllethozásbani vakmerőség is olly igazi francziás, minek alig kelendő feltűnnie. Dupin úr e' jelen munkát elvetvén, 's a' jutalomkérdést újra tevén fel, azt kívánja, hogy a' készíttendő munka meghatározott alapvonások szerint dolgoztassék ki, melly új alapvonásokat szóról szóra Osiander úr' munkájából kölcsönöz. Ez természetesen bosszantó arra nézve, kit illet, de a' francziák illyenek szoktak lenni. Néhány évek előtt egy német vegytudós Párisba ment, hol némelly tudósokkal bizonyos új találmányát bizodalmasan közlött. Mindjárt azután ezen új találmány francia leleménynek hirltetett, 's Párisban reá új iparág alapíttatott. Germanus vult decipi, ergo decipiatur.

A' mi már magát a' munkát illeti, Osiander úr benne annyi valóságokat mond, hogy nem tartóztathatjuk magunkat, legalább a' legfontosabbakat közülök itt futólag átnézni.

Eddig rendesen az idegen árukra majdnem mindenütt elzárások, tilalmak vagy magas vámozások szabattak a' honi termékek' javára; szabad kereskedés vagy alacson vám ellenben csak kivétel volt. De az eddigi rendszer' hiányossága naponként tapasztalhatóbb leve, 's a' népek' és statusok' valódi érdekeire nézve károsnak ismertetett az, és ellenkező rendszer van láthatólag munkában, habár igen nagy nehézségeket kell is legyőznie. Osiander úr mindkét rendszer' hasznos és káros oldalainak egymás ellenébeni fontolgatását tűzte ki magának célul.

Legelsőben is egy előkérdést tárgyal. Igen kis statusok általában szigorú határőrizet' költségeinek viselésére nem képesek. Valamivel nagyobb statusokban, 's bizonyos határviszonyok közt a' dugárkodás ki nem kerülhető, melly az elzárás' célját lényegében hiusítja meg. Néhány statusok, mellyek magok keveset természetnek, főleg csupán áruszállításból élnek, 's hogy ez előmozdítsák, a' bevitelnek lehetőleg szabadnak kell lennie. E' szerint csak a' nagy, magok által elkörözött statusok maradnak fenn, miknek az elzárási rendszer hasznát nyújtani látszik, a' mennyiben határaikat valóban eléggé őrizhetik, 's e' határokon belül mind azt elegendőleg természetik, mire a' népségnek szüksége van. Eddig közönségesen úgy hittek, hogy illy statusokban magas vámpótlások által először a' honi természet biztosítva, és némi tekintetben egyedáruság-bau marad, 's másodszor nagy összeg foly a' status' pénztárába.

E' hasznok félre nem ismerhetők, de egyedül nem döntik el a' kérdést. Ha 1) a' természetők, kik mindig csak egy részét teszik a' népességnek, csak a' fogyasztók' rovására, kik az egész népesség, részesülnek haszonban, ugy ez nem haszon, hanem inkább kár a' statusra nézve; ha 2) a' status maga vámok által évenként nagy összeget nyer, ugy az alacsonyabb vámok mellett még nagyobbat nyerne, a kereskedés ekkor kiterjedtebb levén.

Minden kereskedési törvényhozó testnek legfőbb elve: a' fogyasztók' érdekét előmozdítni, mert ez az egész népességnek is érdeke, minthogy mindenki fogyaszt, 's fogyasztani annyit akar, mennyit csak lehet. De mennél több fogyasztatik, annál több is természetethetik; mennél inkább könnyíttetik a' kereskedési szabadság vagy legalább kisebb vámok által az idegen áruk' bevitel: annál inkább könnyíttetik megfordítva a' saját termények' kivitele is, mivel végre mindig csak az vásárol tőlünk, kitől mi vásárlunk. Végtevére mennél több fogyaszt-

tatik, annál többet kell a' statusnak indirect adó 's közvetlenül alacsony vámok által nyernie, mivel sokkal több alacsony vámozott áruk szállíttatnak be, mint magasan vámozottak. Nem is szenved hát kétséget, hogy mind a' természetők, mind a' fiscus' érdekének a' fogyasztók' érdeke után kell állnia, vagy, hogy ama két tényező érdekének csak azon mértékben lehet előmozdítatnia, a' mennyiben a' fogyasztóké mozdíttatik elő.

A' fogyasztók' első, legközelebbi és legsürgősb érdeke abban áll, hogy az élelemszerek olcsók legyenek. Szabad gabnabevivés tehát! Osiander úr bizonyítja, miszerint azon inger, hogy gabonát drágán lehessen eladni, annak mindenütti természetét oly mértékben 's oly rövid idő alatt nevelte, hogy az árnak ismét csökkennie kellett volna még ott is, hol azt a' természetők' javára bizonyos magasságon kívánták volna megtartani. De a' gabnaárnak e' szünet nélküli apadása által a' földművelő mégis mit sem veszített. A' múlt század' első hetven éveiben a' gabna' középára — a' népség' növekedése által igen megsaporodott fogyasztásnak, továbbá az emberi élet' növekedett szükségleteinek következtében felemelt munkabérnek, azután a' felemelt adónak, végre a' Mexico, Peru és Brasilia' bányái okozta nyeremények által tetemesen megsaporodott kész pénznek daczára is — csekélyebb volt, mint az előbbi században. 'S e' korszak bizonyosan kedvező volt a' polgári társaság' művelődési állapotának kifejlődésére. A' gabnaár' amaz olcsósága mellett kereskedés és ipar mintegy szárnyra kelve emelkedtek, 's igen sok európai népeknek még alsóbb osztályaiba is megjavult élélhetőséget terjesztettek. Hogy e' mellett a' földműves' sorsa rosszabbodott, azt senki sem állította. Világos tehát, hogy csak azáltal idéztethetett elő az érintett időszak csekély gabnaár, mivel az emberi szorgalomnak és éles észnek sikerült a' földből az előbbinél többet előteremtenie. Ha már most az újabb kor szintolly feltűnőleg, sőt tán még feltűnőbben haladott a' földművelésben, mint a' csak most érintett korszak: nem látjuk által, mikép lehessen a' legmélyebb béke' eldelete közt folytonosan magas gabnaárt reménylenünk“.

A' földművelőnek olcsó gabnaár mellett is van nyeresége, ha az ipar és kereskedés virágzik, mert ekkor annál több gabna fogyasztatik. „A' kereskedés' és ipar' felvirágzása természetes következése az olcsó élelemszereknek, 's így az emberek' nagyobb tömege e' két keresetágban nagyobb élélhetőséget talál, mi az élelemszerek' fogyasztását neveli, 's azáltal a' földművelő' viszonyait a' társaság' egyéb részeinek viszonyaihoz folytonosan egyensúlyba kell hoznia. Mint a' tapasztalás mutatá, a' gyárak a' drága években gyakran kénytelenek, megfogatkozott keletők' következtében munkásaik' bérét alábbszállítani, míg a' gyarmúvek utáni nagyobb kérdésökösödés' kö-

vetkezésében ugyanazt az olcsó időben ismét felemelik; 's már e' körülmény is eléggé bebizonyíthatná azt, hogy habár a' földművelés első alapját képezi is a' társaságoknak, azok' érdeke mégis olly statusokban, mellyek virágzó kereskedéssel és virágzó iparral bírnak, a' nép' összes egyéb érdekeinek ellenében nem bír túlnyomósággal". Azzal az általános természet-törvény megegyez, hogy nagy városok' közelében a' földművelés mindig legvirágzóbb. Mennél közelebbek 's számosabbak a' fogyasztók, annál szerencsésebb a' termeszítő is.

Igen érdekes, mit Osiander úr a' gabnakereskedés' megváltoztatott irányáról mond. Azelőtt Holland látta el a' dél-európai státusokat éjszakeurópai gabnával. De mióta orosz gabona Odessából a' Középtengerre vitetik, 's más részről a' földművelés magában délnyugati Európában lábra kapott, a' hollandok ezen egykor olly jövedelmező kereskedéstől megfosztattak.

Rendkívüli éles pillantással 's azon tapasztalások' tekintetbe vételével, mik e' részről minden európai statusokban tétettek, Osiander úr megmutatja, hogy amaz aggodalmak, miszerint igen olcsó külföldi gabnával elárasztott valamelly földműelő tartománynak saját földművelése megrongáltatik, mindennütt alaptalanok. A' gabna igen magas árát és a' gabnauszorát ugyan minden kormánynak lehetne és kellene akadályoznia; de ezen rendszabály által azt soha sem képes hátráltatni, miszerint az ár olly csekély legyen, mellynek a' honi földművelést megrontani kellene. Mert 1) igen nagy távolságról nem szállíthatatik a' gabona, minthogy a' szárazon 's magán a' tengereni szállítási költség is igen nagy lenne, azon felül pedig a' tengereni szállítás nagy kockázattal is történnék. Azért nem vitetik a' gabna Odessából a' gibraltari szoroson ki, 's a' danzigi a' Középtengerre. 2) Habár némelly földműelő országokban, p. Orosz-, Lengyel-, Magyarorszában a' munkabér csekélyebb, és így a' gabona, termő helyén olcsóbb is mint p. Angolországban, ára mégis a' szállítási költségek, kockáztatás, biztosítás, vámok, és azon nyereség által, mit a' kereskedőnek maga részére fenn kell tartania, felemeltetnék, hogy az angol termeszítő a' concurrentiától mit sem tarthatna. Ha a' gabona Angolhonban bő aratáskor egyébként is olcsó, úgy oda külföldi gabona úgy sem vitetik. Ha pedig szűk aratás miatt drága, 's idegen gabona csak ugyan szállítatik oda, de igen nagy mértékben, úgy annyira, hogy a' concurrentia az árt ismét csökkentené, akkor inkább más eladási utak kerestetnek, vagy pedig alkalmasabb idő' bekövetkezteig magtárba tétetik inkább, mintsem hogy igenis csekély áron tékozlattatnék el. Megdönthetlen törvény gyanánt fogadható el, hogy soha sem a' kívüli concurrentia, hanem mindig csak az or-

szág' belsejében emelkedett földművelés és áldott aratás okozza a' gabna' olcsóságát.

Mint hogy a' gabnatermesztés majdnem mindenütt olly formán ápoltatik és tökéletesítettik, hogy bő sőt még középszerű aratáskor is gyakrabban van bőség, mintsem hogy szűk termés-kor hiány uralkodnék, Osiander úr azon mezei gazdák' bánásmódját méltányolja, és ajánlja, kik a' szántóföldet más módon is használják, mint p. o. bor-, kendertermesztésre, birka-, lótarásra 'stb. Abban fekszik amaz aggodalom alaptalanságának legerősb bizonyága, hogy ép olly országok, melyektől a' gabona-elárasztás miatt leginkább tartunk, p. o. Oroszország, olly réshez nyulnak. Az orosz földbirtokosok a' mind inkább növekedő ipar mellett faggyujoknak, kenderöknek, bőrüknek 'stb. minden időben biztos és jó keletére igenis, de gabnájok' szintolly jó keletére épen nem számolhatnak. Minden körülmények közt jó orosz faggyu, bőr, kender, len 'stb. Hamburgba, de orosz gabona nem, melly csak akkor szállítatik bőven, ha nyugaton igen sovány aratások voltak. Természetesen Oroszországban is inkább ollyasmit iparkodnak termeszteni, minek kelete minden körülmények közt biztosítva van.

Igen terjedelmesen tárgyalja szerző az angol gabnatörvényeket. Miután megmutatá, hogy azok czélt tévesztenek, 's hogy azon képzelet, mit magoknak a' termesztők a' gabnaár' folyvásti magas árának lehetősége iránt formálnak, csupa csalódás, imígy folytatja: „Hiába keresünk felvilágosító okot bebizonyíthatni azt, miszerint a' nagyobb béke közben olly gabonaár, ha az törvény által valósággal elérhető lenne is, a' nemzet' nagyobb részének érdekére nézve üdvös leendene. Anglia magas nemzetjólétének, melly általános csodálkozás tárgyaül szolgál, főalapja nyilván ipartermesztményeinek iszonyú külső keletében van; 's mi más által lehet ezt elérni, mint nagy olcsóság által, mellynek segédelmével más nemzetek concurrentiája a' vásárokon legyőzhető? Habár Angliának a' tőkéek roppant sokaságának halmozása, 's az innét származott csekély kamatláb, a' gépművek' leglehetőbb tökéletesítése, a' gyűszer' olcsósága, melly által a' gépek mozgásba tételnek, 's földészeti helyzete által, — melly a' világ' minden részebei kivitelnek annyira kedvező, — még olly nagy hasznai legyenek is: de a' munkabér, melly szükségesképen nagy részben az élelemszerek' árához van szabva, a' gyártásnál szinte fontos pont, és fontos pont is marad. A' körülmények' mindegyikének különös behatását pontosan meghatározni, az emberi ész' határait túlhaladja; de nem hiszünk feleslegesen itélni akkor, ha a' megdrágult munkabérnek, melly a' gabnaár' célzott magasságából megvalósultakor bekövetkeznek, olly hatást tulajdoní-

tunk, melyet egyéb hasznok legkevesebbé sem múlnak felül. — Szerencsére a' természet' hatása erősb mint a' törvényé, 's hő aratáskor a' gabnaár Angliában soha sem éri fel a' törvényhozó által czélzottat, habár a' külföldi termény a' belföldi vásárokról bármely szigorúan tiltatik is ki. Hanem szűk aratás után, mint a' tapasztalás eléggé megmutatta, Anglia idegen segedelmet nem nélkülözhet, mit ekkor magas beviteli vámok által nehezíteni, a' nép' igen nagy része, de leginkább minden józan status-gazdasági elvek elleni valóban égbekiáltó igazságtalanság".

Az idegen gabona' keresztülhordásának nehezítése ellen is nyilatkozik szerző, minthogy a' parttartományok a' belföldi gabona' általvitele és eladása által még akkor is csak nyerhetnek mindig, ha magok termeszenek is gabonát. Ezen okból panaszkodik a' közép és felső folyamvidék folyótorkolatainak elzáratási természetellenisége ellen, melly oly gyakori, 's névszerint a' német kereskedésre oly fájdalmas hatást gyakorol.

Ott, hol a' gabnakereskedés' legnagyobb szabadsága már régen gyakoroltatva hasznosnak ismertetett, 's e' tekintetből előítelet többé már nem uralkodik, a' fiscus mégis hiányzó vámjövedelmei helyett pótlást keresett, p. o. Hollandban az örlési adó által. Szerző megmutatja, hogy ez által az élelemszerek, következőleg a' munkabér is drágábbak, mi az iparra és kereskedésre nézve mindig csak károsan hat vissza. A' mint az élelemszerek' ára formasierinti drágaságra emelkedik, számos vállalkozók kénytelenek munkásaikat elbocsátni.

A' földművelés és gabnakereskedés feletti ezen igen tanulságos elmékedésekhez szerző a' földművesi viszonyokat illető újabb törvényhozás felett talán még némelly észrevételeket is csatolhatandott. Azon rossz' nagyobb részének ugyanis, mi miatt a' mezei gazda panaszkodik, 's mellynek megszüntetését gyakran a' gabnaár' mesterséges emelésében véljük feltalálni, egészen más forrásai vannak, 's gyógyítását egészen más eszközökben kell keresnünk. Hol egy részről a' földművelés még a' legsúlyosabb status- és feudalterhek alatt nyög, vagy más részről a' javak' elosztása a' birtoknak oly minimumára terjed ki, melly családot élelmezni már nem képes: ott a' gabnakereskedésre nézve a' törvényhozás sem tartóztathatja fel az elszegényülést.

De még azon igen kedvező esetben is, ha minden a' földművelő' segedelmére egyesülne, a' természet, és az ettől reménylhető nyereség mégis maga a' természet és a' földirási határok által vont maximumot nem haladhatja meg, míg ipar és kereskedés kiszámíthatlan erőben gyarapodhatnak. Ennyiben jó politica oly országoktól, mellyek kitünőleg ipar és kereskedés' tekintetből alkalmasok, ha más tartományokat, mely-

lyek arra kevesbbé alkalmasok, ellenben több természettermékekkel látvak el, e' természetben segítnék. „Gazdag, elégé népes kereskedő és gyártartományban nem maradhat el, hogy azon termékeny föld' haszonvétele, mely a' művelésére fordított költségeket illőleg jutalmazza, előbb utóbb czélt ne érjen. De nem olly könnyű ezen eset a' kereskedés és gyárak' kiterjedésénél, mely két keresetágot mi arra nézve, mit kivitelre nyújtanak, mint a' belföldre idegen népek' számára átültetett munkát érintettük. — Más népetlenebb országok ellenben igen termékeny földdel bírnak, míg a' gyár' szükséges elemei hiányával vannak, ugyanazért azon készítményeket, miket ez utóbbi nyújt, nagy haszonnal cserélik ki a' felesleg termékekkel. Illy különböző minőségű országok, kereskedési érdekeiket tekintve, egymással szemközt állnak; az egyik ipárának kereskedési tárgyait és készítményeit nyújthatja, a' másik természettermékek' nagy bőségében van. Nem kívánja-e meg ez esetben az elsőbbi' érdeke, az utóbbinak termékeit minden módon magához vonni, hogy azokat bizonyos átváltoztatott állapotban visszaadhassa? Ha, mint már eléggé behizonyított-nak véljük, a' dolog' természetében fekszik, hogy a' bevitt gabona azon egyének fogyasztása által, kiknek végtelenül elágazott munkáik által fizettetik meg, átalakítási állapotban ismét kivitessék, úgy a' gabnabevitelnek mindenütt az ismét kiviteli kereskedés nyilvánvaló következménye. 'S ezen kereskedés' előmozdítása minden felvilágosodott kormányoknak komoly gondja volt mindig“.

Mi a' gabna felől igaz, igaz az egyéb élelmi szerekrol is. Milly igen ártalmas legyen p. o. a' behajtott vágómarha' magas vámozása, Franczhon bebizonyítá. Mióta ott a' német vágómarhától olly nagy vámot kell fizetni, a' franczia bort is csak magas vámfizetés mellett lehet Németországba bevinni. Mennyire szenved ez által a' franczia bortermesztők' érdeke. De itt még politicalai következesek is tűnnek fel. „Ki a' kisebb déli német statusok' kereskedési viszonyait ismeri, nehezen hiheti el, hogy azon igazságtalanság nélkül, melyet Franciaország azok' egy részére nézve olly fontos kiviteli árunak, mint a' vágómarhának nagy vámozása által elkövetett, a' porosz vámszövetség-hezi csatlakozásuk, melynek árszabása némelly franciaia természet- és iparterményeket igen megró, olly könnyen bekövetkezett volna. Saját érdekeknek kellendett őket világosan e' lépéstől visszatartóztatni, midőn veszélyeztetve láták magokat, egyik legfontosb gazdasági terményeik' kivitelét visszatartás által Franciaország' részéről megszorítva szemlélni. De mikép fenyegeté őket e' tekintetben további veszély a' Franciaország által már a' legmagasb fokra hágott tiltórendszer mellett?“

Mind azon elveket, miket szerző a' gabnakereskedésre nézve javall, az olly czikkekkeli kereskedésre is kívánja alkal-

mazni, mik a' gyártásnak elemkint (Urstoff) szolgálnak. Ezekre nézve is a' legkorlátlanabb bevitelt kívánja, minthogy az ipar' virágzása nem kevesbbé függ az elemek, mint a' munka és munkabér' olcsóságától, mely az élelmi szereknek, tehát kiváltkép a' gabonának olcsóságából következik. Magas vámok által, melyek az elemekre (p. pamut-, gyapju-, vasra 'stb.) rovatnak, a' gyártvány is drágul, következéskép a' fogyasztás kevesbedik, 's ezen felül a' tartományok, miknek termékei illy módon vámok által terheltetnek, könnyen visszatartásra kényszerítettetnek, mely az iparra nézve felette káros.

Mitszerző a' mesterséges eszközök' költséges volta- és haszontalanságáról mond, mik által némelly statusok azt akarják elérni, a' mivel más statusokat az adakozó természet megáldott, igen megérdemli a' figyelmet. Ha p. valamelly status, a' helyett, hogy azon országból hozna jó és olcsó vasat, hol ez felette nagy mennyiségben és igen jó találtatik, nagy költséggel vasműintézeteket épít, az ország' kevés erdeit végkép elpusztítja, a' fát megdrágítja, 's mind e' mellett is csak aránylag rossz és drága készítményt, mely a' szükségletet sem mennyiségében sem jóságában nem elégíti ki, hogy, ne csudálnók itt az egyedárusok' rövidlátását? „A' népesség' növekedése semmi természetterményre nem nyilvánította annyira befolyását, mint a' tűzfára. Az előbbi időknek rossz, gondatlan erdőszete mellett, mely a' jövődőt olly kevéssé méltatá figyelemre, az erdőségek közép-Európa' nagy részében nagyon is megritkítottak, minek következeit most felette érezzük. A' faár jelenleg annyira emelkedett, hogy miatta a' lakosok' élelme észrevehetőleg megdrágult, 's hogy, minden más kedvetlen körülményeket nem is tekintve, több olly iparágak' kifejlése, mik sok tüzelést kívánnak, visszatartóztatik, vagy igen nehezítetik. Mindegyre hallatszóbba lesznek az ezen rossz miatti panaszok, és mennyire a' körülmények engedik, annak további növekedését gátolni, jelenleg azon országokban, melyek illy helyzetben vannak, a' kormányzás' komoly törekvésévé vált, 's ugyanazért a' legnagyobb gond fordítatik arra, miszerint az erdőségek olly karban tartassanak, hogy a' lakosok' szükségleteire megkívántató tűzfut rendesen kiszolgáltathassák. Ezen általánosan elismert kormánykötelességnek azonban nyilvánosságosan homlokegyenest ellene munkálkodik egy bizonyos iparágak mesterséges, tilalomrendszeren alapuló pártolása, mely annyi tüzeléket kíván, mint a' vaskészítés. 'S nem lenne-e már egyedül e' körülmény elegendő illy iparág' érdekének az egész társadalom' érdekéveli összeütközésnél minden kétség' elfojtására, hogy a' törvényhozó az ő elhatározásában az utóbbinak adjon elsőséget? — Az ország és a' községek e' birtokra nézve egy osztályzatba tartoznak: mindkettőnek tiszte, ha-

talmokbani minden eszközök által az összes jóllét' leghetőbb kifejlését előmozdítani. 'S mikép' is lehetne ezen kötelesség' teljesítésével megegyeztethető az, hogy mesterséges szabályok által a 'társaság' minden osztályaira nézve olly nélkülözhetlen szükségletnek, a' tűzszernak drágulása előidéztessek? E' drágulás világosan olly nyilvános adóztatást képez, melly a' közember' künyhóját legsujtóbban éri, ugyanazért, erkölcsi szempontból szemlélve is, valóban igazságos megrovást érdemel". Ugyanezen oknál fogva megrovandó az is, hogy a' fával építés, melly azonkívül a' tűzveszélynek igen kedvez, az új építések alkalmakor, a' kővel építés felett még mindig túlnyomósággal bír.

Ha különösen Francziaországban vizsgáljuk a' fahiányt, hol már a' forrongás nyirbálta meg az erdőket, iszonyú gasconnade gyanánt hangzik, midőn az állítatik (mikép nem régiben történt), hogy Francziaország, a' háború' költségeit megszerzendő, 200 millióért erdőt árul.

Az élelmi szerektől és elemektől Osiander úr tartalomdús munkájának második részében az ipar' kész természetnyelveire tér által. Anglia' ipara a' világon legelső, hanem Anglia mind ekkorig a' tilalomrendszerhez ragaszkodott, azt lehetne hát állítani, hogy Anglia' saját iparának virágzását is csak azon tilalomnak köszönheti, melly által a' külföldi ipar' concurrentiáját eltávolítja. Ezt azonban nem állíthatni. Anglia kézművei virágzását csak political szabadságának, a' tulajdon védelmének, minden nemzeti hajlamok' kifejlődésének, 's nem a' tilalomrendszernek köszöni; mert épen ez utóbbi által nyújtja alkalmat 's kényszerítte egyéb statusokat arra, hogy magokat iparra szánják, 's hogy magoknak azon gépeket is, miket az angolok használnak, megszerezzék, 's concurrentiát nyissanak, mellyet az angol ipar már eléggé érez, 's miatta kárát látja, és azért az angol kormányt az előbbi tilalmak' böles mérséklésére indították. Legtöbb kárt vall Francziaország a' tilalomrendszer által, mihez még jelenleg is nagy rendszeres esztelenséggel tapad. Franczthon' tilalmai a' német vámszövetség' visszatörölését idézik elő. Ki nyert általa? Francziaország legkevesbé. A' franczia gyártványok, a' franczia nemzetiség' saját-ságához, hajlandóságaihoz és talentomihoz képest, mik Franczthonban leginkább műveltetnek ki, mit könnyű árunak nevezünk, habár csak fontmértékre nézve is, divat-, izlés-, fényüzési tárgyak, mik távol vidékekbe kevesebb költséggel szállíthatók által, 's mégis drágábbak, mint egyéb országok' nehezebb és olcsóbb gyártványai. Francziaországnak már ez által is haszna volna a' viszonyos beviteli szabadság mellett. Végezetül megjegyzi szerző, „hogy bárminő legyen is valamelly ország iparának jelleme, azon iparágak, mellyeknek kimívelé-

sére a' nemzet kitűnőleg természeti hajlamokkal bír, szabadabb kicserélés' befolyásával azon mértékben emelkedendnek, hogy a' miatta szaporodott munka a' nép közt azon munka' hiányát, minek más ágakbéli idegen gyártmányok' megszaporo-
dott bevitele lehet következése, felüti; 's e' szerint maga a' gyármunkások' osztálya is valamely nagyobb kereskedési szabadsághoz való átmenetel által inkább nyerne, mint vesztené."

Az iparról a' kereskedelemre tér által Osiander úr: „A' kereskedés, mely egyáltalában kicserélésen alapszik, czáfolhatlanul a' termesztők és fogyasztók közti közös közbenjáró, habár nem is minden viszonyos szükségük' kielégítésében, de azoknak mégis nagy részében. E' tulajdonságánál fogva mindkét résznek hasonló nagy szolgálatot tesz, minthogy őket az egymást felkeresés' fáradságától megmenti; 's minthogy majdnem minden fogyasztó valamely szakban termesztő is egyszersmind, világos tehát hogy e' közbenjárás által a' termesztés tetemesen előmozdítatik."

A' honi, a' legközelebbi kereskedés mindig az első, a' külső, a' távol országokban csak azután következik. A' jelenkorban mégis az áruszállítás' elmellőzésével közvetlen összeköttetés utáni törekvést veszünk észre. „A' termesztő országbéli kereskedő jelenleg maga, vagy ügynökei' eszközölésével a' fogyasztó ország' kereskedőjét felhajhássza, minek természetes következése, hogy a' mindkét rész közti ügyek egyenesen végeztetnek, 's e' mellett a' szükségtelen költségek' megkimélésével a' közben fekvő helyek lehetőleg elmellőztetnek. A' dolgok' illy állásában a' kormányok' minden arra szánt törekvései, miszerint a' termesztő országokkalt egyenes üzletet előmozdítsák, feleslegeseknek és céltalanoknak látszanak. Lehetőleg mindent a' forrásból meríteni vágyó kór ma már olly nagy, hogy a' kereskedő némelly esetekben általa kárt vall, mivel gyakran a' közben fekvő helyeken jutalmasban vásárolhat,“ a' mennyiben ott ugyanazon áru meggyűlekezik.

Az újabb kor e' törekvésének is lesz határa, melyet szerző igen világosan jelez ki. „Közel egymás melletti két ország, a' mennyiben semmi különös helyzeti viszonyokban egymástól nem különbözik, meglehetősen egyforma égaljál bír, minek következtében természettermékeik nem mindig nyújtnak nagy különbféleséget; 's ha ennek mégis van helye, úgy némi tekintetben az élénk viszonyos kicserélés végetti sürgetős felhívás hiányzik. Máskép áll a' dolog olly országokkal, melyek igen távol vannak egymástól. Illy országokban igen különböző az égalj, mely terményeiknek szint olly különböző jellemet kölcsönöz; 's a' termékek' különbféleségeben fekszik a' két nép közti kereskedés' fő emeltyűje. Mindazáltal nincs ország, mely a' legközelebbi szomszédsággal termékeiből valamit meg

ne oszthatna, 's a' kicserélés rendesen a' szállítási költségek' olcsósága által segítetik. Egyéb hasznok is származnak a' közel országokkali kereskedés összeköttetéséből. — Mennél közelebb esnek a' kereskedők egymáshoz, annál jobban tanulják egymást ismerni, ha nem is mindig személyesen, de kereskedésmódjuk 's eszközeik' tekintetéből igenis; mi által az ügyek nagyobb biztossággal vitethetnek. E' szerint az ország' közelében nem csak annak szükségleteivel, hanem azon áruczikkékkel is, mik attól kaphatók, jobban megismerkedhetni, mi a' viszonyos összeköttetés' élénkítését igen előmozdítja. 'S végre a' közel országokkali üzletben a' kereskedéstőkék rendszerint gyorsabban cserélthetnek ki, mi a' kereskedés' fő hasznának alapja. Hanem ezen hasznok a' közel országokkali üzletben olly concurrentiát szoktak előidézni, hogy az abbani nyeresemények egyre másra mérsékeltek lesznek. A' távolabb országokkali kereskedés rendszerint precarius inkább, 's a' reá fordított tőkék nem fordíthatnak olly gyorsan máshova. Ennek az a' természetes következése, hogy ezen kereskedésben olly élénk concurrentia nem támad, mi által a' nyeresemények aránylag nagyobbak lesznek. Ha nem így történnék, úgy a' kereskedő magát attól visszavonná, 's tőkéit más módon iparkodnék használni. Illy körülmények közt az említett mindkét kereskedés' hasznai- 's kárainak meglehetősen egyformáknak kell lenniük. Mint minden keresetágban, úgy a' kereskedésben is a' nagyobb a' kisebből származik. A' közel országokkali kereskedés, melly által kezdetben a' kereskedői kar a' szükséges tőkéket gyűjtögeti, arra való, hogy későbbben távolabbi égáljakkal összeköttetések formálódjanak 's ápoltságanak. Ha valamelly nemzet' kereskedéstőkéi nagyokra növekedtek, akkor a' szomszéd tartományokkali összeköttetések azok' használatára nézve nem elegendők, és, mintegy a' szükségesség parancsa által kényszerítve, ekkor a' kalmárnak távol országokkal is kell üzlekednie. Ebből magyarázható meg könnyen az is, hogy az elsőb- bek főleg középosztályu kereskedőházak, az utóbbiak ellenben elsőrangú házak által folytattnak.

Osiander ur azon rendszereket taglalja, miket eddig a' kormányok a' kereskedés tekintetéből követtek, a' régi kereskedési rendszert, melly áruért mindig csak pénzt kívánt, 's e' czélból a' külföldi áruk' bevitelét tiltotta, vagy reá igen nagy vámot vetett; az áruakhelyrendszert (Entrepotsystem), melly a' vámozást elhalasztotta; a' szabad kikötők' rendszerét, mi teljes kereskedés-szabadságot nyújtott, 's ezt bizonyos pontokhoz is kötötte. Az okossággal leginkább ellenkezőnek állítja szerző, midőn az általviteli kereskedésre vám vettetik, melly kereskedés az országra nézve mindig csak hasznos, sok kéznek foglalkozást és nyereséget nyújt. Ama rövidlátás mellett,

melly a' status' részére a' közjó' rovására vámszedést akar esz-
közleni, 's nem gondolja meg, hogy a' status indirect adók 's
általában a' népesség' jólléte által többet nyer, mint ama vám
által nyerhet, ezen kormányzási rövidlátás mellett főleg a' ke-
reskedési végszámlát (Handelsbilanz) előitélete az, mi a' keres-
kedés teljes felszabadításának útjában áll. Ugyanis attól tart
az, hogy a' többet kivívó országba folyik a' többet bevívó or-
szág' minden pénze. De e' nézet egészen alaptalan. Ha ez való-
volna, 's a' szárazföldnek már minden pénzét régen Anglia bír-
ná, 's az ott nagy halomra gyült volna. De ha Angliába va-
lósággal sok pénz ment is, úgy az más úton ismét visszakerült.
A' természet mindenütt segít magán, 's kerüli a' tulságot.
„Ama pénzeszközök' nagy része, mellyek a' kivitel ezen túl-
nyomóságából származtak, hasznót hajtó módon használtattak
külsőországokban. Hány angol tőkéek által alapult, kereskedési
és ipari telep nem támadott Európa' száraz földén, 's más vi-
lágreszekben is? Az angol tőkések azonnal roppant összegeket
alapítottak idegen statuspapirosokban. 'S végre ezelőtt, 's je-
lenleg is folyvást iszonyú pénzt adnak a' szárazföldnek vissza
a' sok angol utazók. Innét fejthető meg könnyen, hogy azon
különbféle országok, mellyek sokkal többet kapnak Angliá-
ból, mint oda kivisznek, legkevesbé sem pénztelenek, 's jól-
létőkben sem hanyatlottak. Csak illy körülmények közt lehet-
séges, hogy valamelly nemzet folyvást sokkal nagyobb ki mint
bevitellel bírjon“.

Egy a' hajózás feletti külön fejezetben megengedi szer-
ző, hogy tengeri országok, miknek hajóhadat kell tartaniok,
alattvalóik' kalmárhajózásának előjogokat kell engedniök, mint-
hogy nekik azt a' tengeri hajóhad' előiskolájának kell tekinte-
niök. De ennek sem igen szabad a' kereskedés' rovására tör-
ténnie, mert mindig megmaradnak ezen általános szabályok:
a' kereskedésre nézve a' legolcsóbb hajózás legjobb, az idegen
olcsóbb hajókat tehát a' honi költségesebb hajók miatt kizárni
a' kereskedésre nézve káros. E' szabály is ama legelső elvből
foly, melly a' jelen munkának lelke, 's benne mindenütt igen-
is világosan van kifejezve.

Hasonló elv szerint ítéli meg Osiander úr a' gyarmatrend-
szert is. Megengedi, miszerint a' tengeri hatalomra nézve fon-
tos, hogy gyarmataiban biztos támaszpontot találjon. De az a-
nyaország' kereskedésének egyedáruskodását mint ész- és ter-
mészetellenest nem fogadja el, mint a' tapasztalás is tanítja,
hogy az sokáig nem állhat fenn. Fenntartására több költség
szükséges, mintsem mennyi hasznót hajt, 's mennél nyomasz-
több a' kényszerítés, annál bizonyosb a' gyarmatok' felszaba-
dítása.

Osiander úr alkalmilag két nem gyakorlat nélküli észre-
vételt tesz. Egyik, hogy a' képviselői testekben sokkal több

statusjogi mint statusgazdasági ismeretek nyilatkoznak. 'S igaza van. A' népképviselőknek a' természetény, az ipar és a' kereskedés' valódi érdekei felőli nézetei még igen ingadozók, gyakran még egészen míveletlenek, mit névszerint Franciaország bizonyít, hol a' kamarák a' legviszásabb szabályokat helyeslik, 's még régi előitéletek uralkodnak, a' nélkül, hogy a' részesek csak tudnák milly hátra legyenek a' műveltségben. Nehány német országgyűlések' jegyzőkönyvei is, p. o. vámegyesületi kérdés tárgyalásakor, nevezetes bizonyosságát adhatnák annak, mi kevéssé legyenek a' fogalmak tiszták és szilárdak. De ezt nem csudálhatjuk. A' követkamrákban leginkább jogtudósok vagy legalább oly személyek foglalnak helyet, kik a' tudós iskolákban nyertek művelést. Ezek előtt a' kereskedői világ idegen vidék; kalmárok és iparizók ellenben csak csekély számban vannak a' népkamrákban.

Szerző' második jegyzéke az egyetemeket illeti. Ezekben még ittott oly tanító könyvek bírnak érvényességgel (p. o. Say), mint classicusok, mik nagy tévelygést terjesztenek, 's az elmélet, melly nyilván és az ország' akarata szerint tanítatik, az előbbre haladott tapasztalatokkal még igen gyakran ellenkezésben áll.

Szerző azon oklevelek' tárgyalásával zárja be munkáját, mik az erkölcsi és political tudományok párizsi academiájávali vitájára vonatkoznak. Az academiához irtt utósó iratában büszke nyilatkozata imígy hangzik: *il est au-dessous de mon caractère de comparaître pour la troisième fois devant des juges qui ont fait de Hambourg un port de la mer noire.*

(Literaturblatt 83. 84. sz. 1840.).

Perföldy.

Aphoristische Bemerkungen gesammelt auf einer Reise nach Griechenland, von LEO VON KLENZE, Architekten, königl. Baierischem Hof-Bau-Intendanten, Vorstande der Ober-Baubehörde, wirkl. Geheimenrathe und Kammerherrn. IV és 751 l. 8-r. Nebst einem Atlas von VI lithogr. Tafeln in gr. fol. Berlin, Reima, 1838. Ára 11 for. e. p.

Azon számtalan utazási híradások közt, melyek Görög-honról annak királyságra emeltetése óta minden nyelven megjelentek, nehezen van olyan, mely érdekre nézve az előttünk lévővel felérne. Már a' neve a' mint *művész* 's mint *tudós* egyiránt elismert szerzőnek elégséges volna a' könyvnek figyelmet érdemelni, ha nem tudnók is, hogy *von Klenze* úr görög-hont olly kedvező körülmények közt látta, melyekben csak kevesek részesülhetnek. Mit a' szerző az előttünk lévő könyvben elbeszél, az ő észrevételeinek gyümölcse, melyeket mindkét szempontból tett, mert csak egy alkalmi szó hagyja sejttenünk, hogy az olly sokat tapasztalt építőmesternek ezen ifjú státus' alapjainak építésében is részt venni bizománya és indító oka volt. Azonban *de ignotis non dicit Praetor*. Ref. azon viszonzatokhoz tartja magát, melyek közt *v. Kl.* úr előlépni jönnek lelé, és ezek elegendők *európai* figyelmet igényelni, mivel nagyon ritka eset illy nyomatekú művészt a' maga művészetéről, illy építő mestert, kinek az a' szerencsés sors jutott, a' legnagyobb épületet a' görög templom-építészet' stíljében, mely a' görögök' korától fogva munkába vétethetett, a' legnemeshb materialéban végrehajtani, a' régi monumentumok' maradványiról ezen építésmód' honában beszélni hallani, még pedig olly tudósan és oktatólag hallani beszélni, hogy még a' szakmánybeli textnyomozók is hozzá folyamodhatnak némelly *classicus* helyek' megértése végett. Olly észrevételek, millyenek *v. Kl.* úrnak jutottak, függetlenek a' datumtól, a' mikor azok tétettek. Évek mulva is megtartják azok újságokat, azért is bízvást adhatta a' szerző nyomtatás alá 1838-ban azt, mi neki 1834-ben nyílt fel. Mint a' jó veresű aranyak, évek után is folyvást megtartják aranyi becsöket, úgy itt is, még évek mulva is, mikor az újság' ingere letörlődött, bizonyosan a' legigazibb érczet fogják keresni és becsülni.

A' szerző elbeszéli egy rövid előszóban, miként vala egy utazás Görög-honba az ő éltének óhajta, mi közel volt annak eléréséhez 1818-ban, 's mely meglepőleg jött rá nézve Jun. 23-ik 1834-ben az a' meghagyás, hogy oda induljon. Nem lévén készületlen, már jul. 12-kén elkezdheté útját.

V. Klenze úr tizenharmadikszor ment túl az alpeseken azért is csak kevés szavakkal vázolja, mit Auconáig tett útjá-

ban tapasztalt, hol Jul. 21-kén a' korfui Heptanisos gőzhajón tengerre kelt.

Utazónknak hosszabb tartózkodás engedtetett Korfuban 's ott fogadá ő szerencsés találkozás által a' görög kormány' küldöttségét, melly ötet az ifjú ország' czélba vett fővárosa, Athen' tervének megvizsgálására, megjobbítására vagy elrendezésére meghívá. (20 l.) Megfoghatni, milly benyomatot kelle tenni illy bizományynak egy classicai műveltségű férfiúra, kinek Athen' neve még az ifjú benyomatok' minden varázsával zengette fülebe. 28-kán elhagyá v. Klenze úr kísérelével a' Firefly hajón Korfut, 's már a' következő napon elérte Patrast.

A' szélről Galaxidi mellett elragadtatván, csak szellemben teheté magát akkor a' tudós szerző Delphibe által, mellyet mint a' görög felemelkedettségnek, de fájdalom! a' görög lealacsonyulásnak is középpontját (39 's köv. l.) jellemi vonásokkal rajzol. Hasonló beható elméleteket támaszt benne a' Lechaeon' és Korinth' pusztasága, és alkalmasint személyes indító okok' munkálata lehetett, hogy a' pusztaság' rajzolásában a' színek olly kevésbé vannak kimélve. (43—57 l.) Mindjárt itt a' templomnak (monda szerint Pallas Chalinitisének, melly név kétségbe hozatik 55 l.) emlékeihez köti azon kérdést, mi volt az, mi ezen templomot így és nem másként alkotá, és annak első gondolatját egy emberi lélekben így és nem másként szírttömegekben megtestesíté? (57 l.) von Klenze úr kifejti ennek megoldására azon tételeket, mellyeket már korábban a' toskánai templom-építésről írt munkájában előadott vala, hogy sem fa sem boltépités volt kirekesztőleg a' példány, hanem azon elv, mellyből a' görög architectúra' lényegére nézve származott, a' szépség-érzék által a' tárgy' megkívántatából és a' statica, állandóság' és a' szónak magasb értelmében vett takarékoság' törvényeiből kifejtett jellemzetében állt. v. Klenze úr ezen episodban, melly a' könyv' főfeladatára nézve talán idegen neműnek tetszhetnék, igen bevág a' részletesbe, és némelly tárgyakat igen mesterségesen magyaráz.

Még egy kaland alkalmat nyújt neki a' régi Korinth' felleltségét az újnak kevésbé bájoló állapotjával összehasonlítani. A' nélkül hogy Akrokorinthra felhágott volna, az elpusztult Isthmustól Argolisnak fordul utazónk, mivel még akkor Hellász Naupliából kormányoztatott. Egy áltlátszó fátyollal fedezi be a' szerző 12 napi tartózkodását a' kormány' szomszédságában, mellyből kiviláglik, mi nagy befolyású lehetett az a' szerzőre 's magára a' tartományra nézve. A' mintegy a' természetből oda helyezett népességnek, és a' legújabb idő által előhívott pártoknak szellemdús rajzolatja, pötléket nyújt ezen diplomatiái csorba helyett. v. Kl. úr hat illy pártot veszen fel, mellyek azonban két nagy öszves rész, a' nemzeti párt és a' Kivernitik

vagy Napisták (egy csekély értékű pártostól *Νάπη*-től 112 l.) alatt foglaltathatnak be. Az elsőbbek a' szerző' javalásával dicsekedhetnek, ki a' kormány' patriarchai jellemét (124 l.) legalkalmasabbnak tartja a' tartomány' boldogságának és jólétének előmozdítására. Mennyire találhatott azonban alkalmazást ez az európai állapotokkal gyakran összeegyeztethetlen mód olly tartományban, hol hirlapírók az angol és francia rabulisták' és ellenzési emberek' phrasiseivel a' csupán olvasó, nem ítélő népet naponként felbizgatásban tarják, komolyan kérdésbe lehetne venni, és az újabb idők' esetei (1838) megmutatják, hogy az alkotmánynak egy alakja és a' bánásmódnak egy neme is Göröghonban nincs biztosítva ben-lakók' és idegenek' vádjai ellen. Hogy lehetnének a' nemzeti pártnak 111—112 l. előszámlált óhajtsái elérhetőek, holott azok' kivitelére még mindenütt hibáznak tiszta és ügyes kezek, és azok, kik ezen magasztalást netalán érdemlenék, csak hamar meglankadnak munkájokban a' sokaság' félremagyarázása által? De elhagyván ezen félreccsapást, követjük a' szerzőt (140 l.) Ligurióu (*Λιγυρία*?) által Epidaurusba, hol a' theatrom magára voná az architectus' figyelmét. Illy tudós embernek minden lépés bizonyosan hasonló alkalmat nyújt, mert Pityonesos a' maga kőbányáival, mint szinte Aegina, régiségi's architectonikai nyereséget adnak. Különösen tanúságosnak tekinthetni az Athena Ergane' templomáról (mert annak tarthatjuk az Aeginai templom-romot, míg a' panhelleni Zeusnek valószínűleg csak egy oltár volt szentelve azon helyen, hol most sz. Illyés' kápolnája áll,) alapos okoskodások után a' 117 l. adatott összeállítás, melly egy szabályként Vitruvius után mondott állítást határozottan megczáfol. Ezen schema szerint t. i. el volt fogadva, hogy egy templom' hosszú oldalának két annyi oszlopának kell lenni, mint a' keskenynek és egyel többnek. Tizenhat kivétel huszonhat példa közt nagyon kétesse teszi, vallyon ez a' tétel szolgálhatott-e szabály gyanánt, és újra megmutatja, mi mostohán bánt a' történet Európával, melly neki az ó világ' minden architectoniai irataiból épen csak Vitruviuséit tartotta meg. Azon felfedezés' fényes trophaeumi, mellyet itt az egyesült utazók' társasága 1812. eszt. tett, 's mellyek most a' müncheni glyptothecát díszítik, egy hosszú episodra nyújtnak alkalmat Göröghon' legkorábbi népességéről, mellyben a' szabadabb attikai művészet-módra való áltmenetek, folytonos viszonyítással az aeginai képművekre, előadatnak. (189—235 l.) Ezen történeti tudós vizsgálathoz járul egy másik az Agalmatochromiáról (mert *v. Kl.* úr szereti az illy szóragsztásokat) hol a' szerző a' természet-utazási ipart elhatározólag tagadja, és csak a' művészileg kiszámolt benyomat' tökéletesítésére engedi meg a' festékek' használatát (237—268 l.) Miként ment arra

a' modern keresztyén művészet, hogy ezen typicus, 's a' régieknek talán igen is nagy egyetemességgel jutott iránytól eltávozzék, és egy félreértett symbolica, vagy az alacsony termésmézet-utánzás útjára induljon, az is toldalékosan (171 's köv. l.) meg magyaráztatik, és név szerint Michel Angelónak tulajdonítatik azon académiái irányzat a' sculptura' műveiben, melly művészeket és nyomozókat mind ez ideig elfoglalt.

Nem telt bele két óra, hogy Aeginából Athenében termett *v. Kl.* úr, és oda érkezésével kezdi meg (279 l.) munkája' második szakaszát. A' nélkül hogy szavaló szívömlegésekbe ereszkednék, érzeni szavain melly igen felgerjeszté őtet ez a' hely. Mingyárt a' legközelebbi reg az Akropolis felé vivő úton lelé őt. Szerzőknek az a' szép rendeltetés jutott, hogy a' város' tervézőli munkákon kívül, a' vár' elhagyására néző rendszabályokat is eligazítsa, mellynek a' kómány 1834. Aug. 18-ki végezése szerint nem kell vala soha többé erősségül bítangoltatni. Előlmunkául ezen sokféle foglalkozásokhoz lehetene nézni a' piraеusi város-terv' elrendezését, melly szerzőnket legközelebb a' víz-eligazításokra utalá, mellyek addig olly igen el valának hanyagolva. Sürgetve kívánta ő az alapítandó város' egészségének biztosítása végett, hogy a' Kephissos vizének szabad folyamok nyitassanak és azok a' phalerosi kikötőbe vezettessenek, melly sok századok' gondatlansága által behomokosodott. A' text homályos (290 l.) vallyon ezen javallatok nyertek-e figyelmet. Haza tértében a' Piraеustól az a' kérdés támad *v. Kl.* úr' fejében, hova tűntek el olly nyom nélkül a' hosszú falak' kő-tömegei, az ő felszámítása szerint (293 l.) 30 millió kubik-láb, francia mérték szerint? és csak a' földszin lassankénti emelkedése látszik e' talányt megfejteni. A' művészet' remekeinek jelessége, mellyek az athénei városban még romjaikban is elragadnak, alkalmat nyújtanak a' szerzőnek egy élénk szív-ömledésre a' görög művészetről, és annak helyes használásáról a' mi korunkra nézve. Amaz élénken vitatott kérdés: micsoda stylben kell nekünk építnünk? gyakran foroghatott itt a' szerző' fejében, 's Rec-nek úgy látszik, hogy erre ama tételnek néha kissé szavalói (313 l.) de még is mindég történetileg tartott kivétel által, hogy a' művészet csak a' legtisztább görög alakban jelent meg valósággal, nincs eléggé élesen megfelelve. Rövidebben téve fel a' pontokat, mellyeknek itt meg kell vitattatniok, minden sokkal világosabb volna. Mert most úgy látszik, hogy *v. Kl.* úr csak a' görög templom-architectúrában (minden összemunkáló rokon művészetekkel egyesülésében gondolván ezt) talál tulajdonképi építő művészetet, a' nélkül hogy azért az iv-alakú fedezetet maszkírozó, vagy azt legalább rámbába foglaló és így azt kimentő építésmódtól idegennek mutatná magát. A'

boltozat' összekötése a' tömegekkel, mellynek nyomása a' földgolyó' középpontja, mint lehető legsolidusabb támaszpontja felé, a' görög építészetnek lényeges irányzata volt" (366 l.) vagy csak olly alakokat hozhatott elő, mellyeket *mint tisztán görögöket be nem* bizonyíthatni, mert maga az is, mi a' 457 l. felhozatik, nem érdemli e' nevet, vagy csak igen módosított értelemben lehetne valamely épületet, mellyben épen semmi hárántos architráv és épen semmi boltozatlan fedezet nincs, görög alaptételek szerinti épületnek elismerni. (378 l.) Boltozatok az architecturában (mond a' szerző 363 l.) csak szükséges roszak. Legfőbb tökélyét a' középkor' hegyes ívű styljében érte az el; de a' művészeti practicának ezen nagy kiképzettsége mellett is a' tulajdonképi anyagi alkotás, az építési szerek' választása és a' tulajdonképi összerakás ezen építésmódnál csakugyan hiányos és durva maradt (363 l.) Bizonyoságul a' kölni és strassburgi fő templomra utasít. Mennyire kijelelik magokat alkotási tekintetben az athenéi vár' építési emlékei, a' részletekig menő adatok (368 's köv. l.) világosítják. — Sept. 10-én 1835. a' várbani újítási munkák egy ünnepelesség által nyitattak meg, mellyben szerzőnknek leglényegesebb részt venni hivatása volt. A' beszéd, mellyel ekkor a' királyt megköszönté, itt pontosabban van lenyomatva mint egyebütt, 's könnyű megfogni, milly felgerjesztőleg munkálhatott ő reá e' kevély pillanat. Az akkor kiadott rendelmények ama maradványok' fentartása végett hozzá vannak ezen episodhoz 391 's köv. l. toldva. A' 397-ik laptól fogva az Athené város' tervéről értekezetekről beszél a' szerző, és senki sem fogja az olly tartalomdús munkának e' részében a' tapasztalt építő-művészt sokszerű okulás nélkül követni. Sőt tudós philologusokra nézve is fontos lehet a' miletumi Hippodamos-róli vitatkozás, kinek hivékeny határozatlansággal több városok' tervezete jóniai mód szerint azaz egyenes vonalú geometriailag rendezett utszákkal tulajdoníttatik, holott a' helyek' szorosbb vizsgálata ntán kijő, hogy neki inkább rendőrséگیleg felügyelő elrendezést tulajdoníthatni. Mint művész javalást fog talán v. *KZ.* úr találni, midőn a' városok' mai szabályszerű tervezete ellen kikel, és a' régi városok festészetibb tervének, mennyiben azokat ismerjük, adja az elsőséget; de minden kornak vannak az élet' minden intézeteire kiterjedő igényei, és a' miénk nehezen fogja magát elhíttetni, hogy az ő társaságos állapotival, a' szegletes utszák, hol a' napnak egy sugára sem hathat be, az ő fenfüggő erkélyeikkel még az at-ticai ég alatt is megegyeznének.

Mi egyébként a' vízzel ellátásra, 's a' szelek' tekintetbe vételére nézve szerzőnktől mondatik ' megérdemli, mint ezt olly gyakorlatos művésztől a' nélkül is várhatni, a' szakmány-

beli emberek' legteljesbb figyelmét, sőt a' ki Athene' pusztá nevének is hangzatját ismeri, az azon alap-okokat, miért választotta ő a' belső Keramikos' térért várpiacszúl (451 's köv. l.), nem fogja élénk érdek nélkül olvasni. Vigasztalatlanul hangzik az a' tudósítás, melyet (456—463 l.) az ő város tervébe felvett 30 architectonikai romról ad, és azon emberek előtt, kik a' görög festészet' maradványait az omladozott kápolnában 's templomokban látták, inkább archaeologiailag éleselműnek mint épen szemmel láthatónak tetszhetik, hogy azok v. *Kl.* urat Daedalus' műveire és a' kifejlő görög művészet' szüleményeire emlékeztették. Elmellőzve a' hozzáadott rajzolatok' magyarázatát, mely a' 471—498 lapokat foglalja el, a'

Visszúthoz fordulunk, mely a' harmadik szakaszt teszi. *V. Kl.* úr Sept. 15-én hagyá el Athenét, hogy a' Piraeusban Nauplia felé hajóra szálljon, melyet a' következő nap' estvéjén értek el. Valamivel hosszabb mulatását használta Tiryns, Argos 's Mykenae' meglátogatására és archaeologiai 's architectonikai fürkészetekben pihenését lelé a' szerző az új alakítások' fáradságaitól. Kevesebb, az az : rövidebben összefoglalt, többet ért volna. *V. Kl.* úr a' cyclopicus építményekben, melyeket Mykenaeben és Tirynsben szemügyre vehetett, behízonnyítását lelé azon ő töle korábban (az Amalthea' III-dik kötetében) feltett állításnak, hogy azok' közönséges neve ezen épületművek' troglodytai jellemökre viszonylik, és Texier' észrevételei Lyciában, honnan a' cyclopsok Strabo VIII, 6. szerint származtak, ezen hypothesisnek elhatárolag kedvezők. (538 l.) A' tarka színű építési művek' maradványi, melyek innen véve, most a' környéken haszonra forditattak, egy kicsapásra nyújtnak alkalmat a' lithochromiáról. mely az 544—634 l. elfoglalja és a' művészeti iparnak sok most igen fontos kérdéseit vizsgálóra veszi. Így az ékítési festészet' tulajdonképi alakításáról a' régieknél, ellentétben az újabbaknál kedvelt móddal, (582 's k. l.) a' régiek' festési technicájáról 's nevezetesen a' fresco-festésről igen tanúságos felvilágításokat lelünk, és nem kaphatni figyelem nélkül, mi itt (621 l.) az a' buon fresco festés ellen mondatik. *V. Kl.* úr a' nélkül hogy azt feltétlenül megvetné — 623 l. kimutatja annak határit — mind a' mellett elhatárolag kedvezően nyilatkozik bizonyos enkaustikus festés iránt, melynél a' szűz-viasz (der Jungfernwachs) a' festő szerekkel, tiszta folyó olajak és tűz által egyesítettik, és említi 631 l., hogy az azzal tétetett kiséretek hét év óta a' legkeményebb próbáknak voltak kitétetve, a' nélkül hogy kárt szenvedtek volna. *V. Kl.* úrnak inkább mint minden másnak lesz alkalma e' pörben a' végső

ítéletet siettetni, azon munkák által, mellyek az ő együtthatalása alatt naponként előállnak; eddig még azon művészek' tanútétele szerint, kik itt szavazat-képesek úgy látszik, nincsen a' dolog eldöntve. Thyreán, Hysiaén, Tegeán, (Tripolitza) Mantineián ált folytatá a' szerző útját Naupliából, további útjában a' Peloponnesuson, a' hadi seregek közt elterjedett betegségek és a' politicalai hangulat által gátoltatván. Philologokat figyelmesekké tehetünk a' Pausan. VIII. 65, 4. textjavításra (647 l.), a' szó-nyomozókat Fallermayernek egy úthazigazítására, mellyek Tripolitzaiban mulatásának leírásánál ötlélenek fel a' tudós szerzőnek. További útjok Megalopolinált Karytenában vitte társaival v. Kl. urat, honnan a' sürgető idő egyenesen Olympia felé indulni kényszeríté. Érinték Gortyst. Egy különben a' természettől kegyelt tájékon kigyózzik az Alpheus, melly követve végre elérék Olympia' romjait. (673 l.) Magánál a' szerzőnél kell megolvasni, mit ő e' helynek jelentőségéről, annak az Alpheiostól, Kladostól és Miraka partakától folyvást fenyegetett helyzetéről, 's a' tájék' használásáról azon benyomat' emelésére, mellyet az Isten' képenek szülnie kellett, előad, 's nem vehetni rosz néven egy a' régi művészet' dicsőségétől álthatott mestertől, ha ő e' maradványok' látásakor az új-aestheticai csevegés ellen boszúsnak mutatkozik (680 l.), 's az okulásra képesek hálásan fogadandják az igazi doriai sajátságok' kimutatását ellentétben a' régi templomokon látszó attikai-doriaival, mivel olly élesen vizsgálva mint itt (684 l.) nem igen vannak azok sehol másutt előterjesztve. Pyrgos és Katakolo valának azon helyek, hol v. Kl. úr Göröghon' földétől búcsút vón, hogy messzéről is a' felé fordítsa óhajításait. Mert Zantéból kezdé meg visszahajózását.

XII darab acták és egy atlas VI kőre metszett igen nagy lapokból, mellyek' II-ika Athene város' tervét olly kivitelben adja, millyenben azt még nem birtuk, míg az I. a' Parthenon' alkatásának részleteire nézve fontos, III. IV. V. VI pedig a' tervezett váreépítést tárgyazza, kísérik e' fontos munkát melly lényegesen nyert volna használhatóságára nézve, ha a' szerző rövidebb értekezeteket ad és a' tartalom-laistromokat hozzá ragasztá vala. Az által sok ismétlés és egymásba kevert beszéd elkerültethetett volna, mi most a' szelleműs kedveltető és öntetszékeny előterjesztést kissé unalmassá és minden keresést a' könyvben kínossá teszi.

H. H. (Ergänzungsbl. zur allg. Lit. Zeitung. 1839. 53. 54.) után.

A. B. S.

BIBLIOGRAPHIA.

24. HANDBUCH *einer Geschichte der Natur*, von Heior. G. BRONN, Dr. d. Philos. ord. Prof. der Natur- und Gewerbs-Wissensch. an der Univ. zu Heidelberg. Zwei Bände. Mit 7. lith. Taf. und eingedr. Holzschn. Stuttgart, Schweizerbart. 1842—1844. 8-adr. Ára 7 for. 30 kr. e. p. — Ezen munka első kísérlet, az öszves természet' történetét adni, a' tiszta adatok 's figyeletek rendszeres elrendezése 's tudományos felvilágosítása által, minden előre elfogadott theoria nélkül, mi olly feladat, mellynek megfejtése, az öszves természeti tudományok roppant sokfélesége, és sok olvasók előre felteendő álláspontjánál fogva, nem keves nehezségekkel van öszvekötvé. Bezárja ez azon igen jeles és nagy terjedelmű német természethistorial munkát, melly Németország több nagy nevű tudósai által dolgozva, illy czím alatt: *Naturgeschichte der drei Reiche, zur allgemeinen Belehrung*, 12 kötetben 's számos képekkel, Stuttgartban megjelent. Az első darab két első része a' világ- és földeletről (kosmisches und tellurisches Leben) szól; a' harmadik rész a' tulajdonképi életvilág eredetének 's első feltűnésének feltételeit és jeleneteit, annak kiterjedését 's lassankénti átalakulását, annak részenkénti elenyészését, annak részvétét a' külső földhéj' képzésében és a' földhéj' kifejlési története különböző szakainak abból lehozandó palaeontologiai jellemzését tárgyalza; a' negyedik és utolsó rész azon feladatot fejt meg, micsoda befolyása volt a' földfelületnek az emberi nemzet elterjedéseire, kifejléseire és kiképződéseire, 's előadja viszont micsoda befolyása volt az emberi nemzetnek a' földfelület és a' klima alakítására, az állat- és növényvilágra, 's így öszveköti a' geológiát a' történettannal, a' szó közönséges értelmében.

— Egyes részleteibe bocsátkozni itt ezen igen jeles munkának, hely' szűke miatt nem lehet, de bizonyossá tehetjük az olvasót a' felől, hogy azt nagy meglegedés nélkül nem teendi le kezeiből.

25. *HANDBUCH der Anatomie des Menschen mit Berücksichtigung der neuesten Physiologie und chirurg. Anatomie*, von Prof. Dr. Cr. E. BOCK in Leipzig. I. Bd. Enthält: *Allgemeine und specielle Knochen- Knorpel- Bänder*, — *Muskel und Gefässlehre*; *Anthropochemie*; *Physiologie: allgemeine*; *der Bewegung, des Blutes, Chylus und der Lymphe, des Kreislaufs*; *Ernährung, Absonderung, Wachsthum und Wiedererzeugung*, 3e bedeutend verm. u. verb. Aufl. Leipzig, Volkmar, 1842. VIII u. 642 l. n. 8-adr. Mind két darab ára 6 for. ep.). — Ezen közelesmerést nyert nagy jelességű munka, ezen harmadik kiadásban tetemes javítások 's gazdagításokban részesült. A' históriai részben nem csak az anatomia történetét bővítette a' szerző, hanem rövid vonásokban közlötte a' physiologia és histiologia történetét is egész a' legújabb időkig. Az anthropochemia sűrűbb nyomtatásban még a' anyival szaporodott, 's az alakalkatrészek előadásánál használta szerző Schwan, Scheiden, Hänle és Valentin jeles munkáikat. Az anatomia egyes tanai elebe bocsátott közönséges elméletekben is feltaláljuk a' Histiológiát és az azt illető szövegek chemiai és physikai tulajdonságait, különösen tiszta és pontos előadásban. A' csontváz és kaponya előadásában 's magyarázásában különösen Carust követi a' szerző. Nagyobb figyelmet fordított most szerző, a' sebészi tekintetben olly fontos kötőlélekre, különösen a' medenczén. Az egyes anatomiai tárgyak leírásában szerző, mint az elebbi kiadásokban, mesteri kezet mutat. Az 598-dik. 's közetkező lapokon közlött physikai 's physiologiai előadás a' vérről, a' lympháról, a' vérforgásról, továbbá az elválasztásról, felszívásról, taplálásról, a' növésről és ujránemzésről, mind becses pótlékok, mellyek által a' tanuló eleve ízlést 's szeretetet nyer a' physiologia éránt, 's az anatomiai tanulmányt mintegy eleven lehellet hatja át.

27. 2. HORATIUS FLACCUS. Recensuit atqua interpretatus est Jo. Časp. ORELLIUS addita varietate lectionis codd. Bernensium III. Sangallensis et Turicensis. Edit. II. emend. et aucta. Vol I. Turici, sumpt. Orelli, Fuesslini et soc. 1843. VIII és 732 l. n. 8-adr. Ára 4 for. 30 kr. ep. — Horatius' ezen kiadásának jelessége és soknemű elsőégei, közönségesen el vannak esmerve, 's becsét eléggé bizonyítja az hogy az, 1837-ben megjelent első kiadás egészen elfogyott. Jelen új kiadás méltán mondatik meg bővített és megjavítottnak. Részletekbe a' hely' szűke miatt nem bocsátkozhatván, ajánljuk azt a' nagy romai költő minden barátinak.

27. *LEHRPLAN für Volksschulen mit besonderer Berücksichtigung der Provinz Preussen.* Ausgearbeitet von Joh. J. SLUYMER, Seminar-Director in d. Pr. Eylau. Königsberg, Gräfe u. Unzer. 1842. VIII és 112 l. n. 8-adr. Ára 30 kr. e. p. — Jelen munka egy derek, világos fejű és előrelátó iskolást tanusít, kit hivatala eránt forró szeretet lelkesít. A' jó tanítási tervek honunkban is lényeges szükségű dolgok lévén, ezen jeles kis munkát nem lehet eléggé nem ajánlanunk. Szerző azt a' königsbergi kir.kormány megbizásából írta. A' munka' szellemét legjobban kitüntetik szerző következő szavai az előbeszédben: „Nefelejtünk el, egy új iskolai terv' készítésénél, két arany mondatkát. Egyiket idévzítünk tanítja:“ Nálam nélkül semmit, az az semmi jót nem tehettek;“ a' másikat az ezeréves tapasztalás tanítja: „A' jó dolog időt kíván!“ De óvakodjunk minden egyoldaluságtól is, minden tulságos igénytől bármilly egyes képző eszköz eránt, miután azok' egyesülete's azoknak sokévi, közönséges, hiv használata vezethat bennünket tetemes és jó eredményekhez. A' tudományok jók, ha azokat nem úgy találjuk fel mint nyers, megemésztetlen tömegeket, a' módszer szükséges, mint tűz és víz a' tapasztalt szakácsnak; a' tanítási eszközök olyyak, mint ennek a' különféle agyag és ércz edények. De ha azonkívül még az anya természet egészséges, erős étvágyat ad is, de még mind a' mellett is idő kell, hogy az ebéd sikerét a' test erősödésén és nevededésén is észre vegyük“. A' szerző hát nem a' gyökeres reformerekhez tartozik, kik minden régít meg akarnak buktatni, csak azért mert régi, hanem azon megfontolókhöz, kik mindenek előtt azt kérdik, ha nincs-e a' jelenvalóban kifejlődési tehetség's miként lehet azt munkásságba hozni. Ezen megfontolás az egész tervből kitűnik's ez épen azon jellemző elsőség, melly jelen munkát, minden iskolai előljáróság' figyelmére méltóvá teszi.

28. *GESCHICHTE der Regierung Ferdinands und Isabellas der Katholischen von Spanien.* Von Will H. PRESCOTT. Aus d. Engl. übersetzt. 2 Bände. Leipzig, *Brockhaus*, 1842. XXXII és 612. XX és 678 l. 8-adr. Ára 9 for. e. p. — Az amerikai Prescott' munkája, mellynek ez igen jól sikerült fordítása, kevés évek alatt öt kiadásban részesült. Szerzője nagy nehezségek közt bajtá végre munkáját. 1826-ban mikor ahhoz fogott's már gazdag anyagzatot öszvegyűjtött, megfosztatott szemei világától, úgy hogy az öszveszedett irományokat nagy bajjal kellett nekie más személyek által felolvasatni. De ezen szerencsétlen körülmény is elmúlt's szerző szemei látását visszanyeré. Maga használható most ismét az öszvegyűjtött anyagzatokat, mellyek megszerzésére nagy fáradságot fordított. Az amerikai consulok Spanyolországban, a' spanyolok. Éjszakamerikában's átaljában az új spanyol kormány segítették a' szerzőt's olly spanyol mun-

kák és kronikák birtokába juttaták, melyek addig nevökről is alig esmertettek. Iunen jelen munka sok új felvilágosítást nyújt a' historiának, melyhez jutni német tudósnak a' jelen viszonyok közt lehetetlen lett volna. Ezen a' német tudósra nézve hozzáférhetlen források a' legnagyobb gonddal használtattak 's az ügyes és könnyű előadás az olvasmányt érdekessé teszi. Helyszűke miatt itt a' jeles munka részletes esmertetését nem adhatjuk, de ajánljuk azt minden történetbarátnak.

29. HANDBUCH *der Geschichte der deutschen Literatur*. Von Dr. Joh. Nill. SCHÄFER, ord. Lehrer an d. Hauptschule zu Bremen. I. Th. *Von den ältesten Zeiten bis auf Opitz*. Bremen, Schünemann. 1842. XIV u. 272 S. gr. 8. (Ára 2 for. 3. k. e.p.). A' szerző lehetőleg tömött előadásban, nem mint valamely irodalmi repertoriumban, a' létező összes anyagzatot egybefoglalni, hanem a' nemzet művelődési történetét akarja, minden egyes időkor kitűnő termékeiből kifejteni, ezeket tartalmok 's alakjok szerint röviden jellemzeni, a' fonalat melly egyiktől a' másikhoz vezet kipuhatolni 's a' lelki erők ezen öszvemunkálását lehetőleg világos képekben szemlélhetővé tenni. — Az újabb időkben irt tetemes dolgozatok után, melyek általa' régibb német irodalom' főrészei tiszta 's kétségbehozhatlan világot nyertek, nem olly nehéz most, kivált miután némely jeles literatúrai munkák mint Kobersteiné és Gervinuse az útát megtörték, kézi könyvet írni a' német irodalomról, 's leginkább ezen körülményeknek köszöni a' jelen munka, hogy használható 's mint a' legújabb és köz elismerés szerint legjobb segédszerek által a' német irodalmi történet jelen állásának egészben megfelelő, ajánlást érdemel. Az idézések nem kimerítő, hanem különös 's helyeslést érdemlő választással tetetvük. A' felosztás egyébiránt nem könnyen áttekinthető 's az előadás, iskolai oktatásra nem eléggé könnyen érthető. —

A. B. P.

ÁTTEKINTETE

A'

KÜLFÖLD' LEGÚJABB

HADI-LITERATÚRÁJÁNAK.

Folytatás.

XI. *Algerien und die dortige Kriegführung. Von C. v. Decker ; Königl Preussischen General-Major. Nach offiziellen und andern authentischen Quellen und den auf dem Kriegsschauplatze selbst gesammelten Nachrichten bearbeitet. Berlin. 1844. Bei F. A. Sterbig. 8. adr. II. köt. négy abroszszal és Algier város' térképével. (Ára 6 for. 30 kr. e. p.)*

E' munka' jelességéről már szerzőjének személye kezeskedik. Tábornagy fia lévén már 16 éves korában (1800.) tüzértiszt, az eulaui ütközetben kitünteté magát. Később (1809.) angol szolgálathoz lépett, de a' nagy coalitio alatt (1813.) ismét visszatért hazája' hadseregéhez 's *Blücher* szálásmesteri karában mint kapitány nyert alkalmazást, kinek is a' hadizaj csillapultaig oldala mellett volt. 1816 mint őrnagy a' földmérő hivatal' egyik osztályát igazgató, majd (1818.) a' hadi köztanodában oktatott, végre (1820—1828.) a' berlini mérnökiskolában szinte mint oktató működék, honnan ezredesül a' közönséges hadseregi szolgálathoz, előbb a' szállásmesteri karhoz, aztán a' tüzérséghez lépett ki. Decker igen termékeny hadi író. 1816 óta tizenkettőnél több hadtudományi munkát adott ki, melyek

közt az „*Artillerie für alle Waffen*“ (1817. 3 köt.), „*Feldzug Bonapartes in Italien*“ (1825.), „*Taktik der drei Waffen*“ (1830. 3 köt.) a' legfontosbak.

E' szerint csak örvendeni lehet a' hadi ismeretek barátjának, midőn 1840 a' hirlapok illy jelesség' Algeriába utazását jelenték, melly utazás' kitűzött célja terjedelmes munkái hiteles adatok' gyűjtése leendett. Illy tollból akár részrehajlatlanság-, akár alaposságra nézve e' tárgy felett az eddigi többnyire egyoldalú. és hűtelen leírásoknál jóval tökéletesb vala várható.

A' mű kezünkben van. A' ki a' porosz tudós generaltól csak utazási naplót, vagy bíráló áttekintést várt, csalatkozik. Nem napló, nem futólagos ítéletek ezek, hanem Algeria, e' nevezetes ország, a' lehetőségig tökéletes és kimerítő hadi ismeretése, tudományos rendszerbe olvasztva. A' rendszerezést, nagyon keresett elosztásokat gáncsolják ugyan szerző' könyveiben, de a' minő feleslegesnek látszik néha e' rajzolatban, lényeg-olly szükséges és kellemes annak, ki mulattató olvasgatás helyett alaposan kíván ez idegenszerű állapotokba beléukolni; és megbocsátva az illy módor mellett mellőzhetlen ismétléseket; csudálj fogja a' német értelem' és szorgalom' diadalát e' példátlan zűrzavar felett. Alig gondolható okszerű kérdés, melyre a' maga helyén megfelelve nem volna: a' francia hadi budget-től *Abd-el-Kader* labanczának napi díjáig, a' legfontosabb strategiai ponttól az arab kenyelvasig.

A' könyv egymástól élesen elváló két részre, a' két kötetre, oszlik. Az első alárendelt czime: „*Algeria és lakosai*,” a' másodiké: „*A' francia had Algeriában*.”

Az első kötetben *Algeria*' képe kilencz fejezetben adatik elő. Előrehocsáttatván a' francia elfoglalás' indokai, a' consólnak a' dej általi testi megbántása, 's az elfoglaló hadsereg' rövid statisticája;

az I. fejezetben *Algeria*' általános földirási áttekintése foglaltatik, mint egész kép, körülbelől ezen szavakkal: A' márttal párhuzamosan 's egész hosszában az *Atlasz* hegység vágja át a' kormánylatot. E' hegyvonal legmagasb orma és a' tenger közt több hegylánczot különböztetni meg, mellyek a' főláncz-czal majd párhuzamosan vonulnak el, lépcsőalakú magasságokat képezve; a' tengerhez legközelebb fekvő közönségesen „*les Alasz'-nak*” neveztetik. E' lánczok ismét több rövidebb vonallal függnek össze egymással, miből számos, folyók' és patakokkal átvagdalt, ugynevezett katlan ered 'stb. A' három tartomány (*Algir, Constantine* és *Oran*) sajátlag válik el ez idomzat által egymástól, 's mindenike egyegy illy általános leírást nyer, előbb köz-, utóbb különös hadi szempontból, miután mindenike önálló küzdhelyt képez. Ez utóbbi' szemléltetésében

emígy szót szerző: Európában érvényes szabályok szerint minden hadi színhelyt három különös tekintetben kell leírni: 1. Járhatóságára nézve, t. i. mennyiből közlekedések találhatók rajta, melyeken mozogni lehessen; 2. Termékenységre nézve, mennyiből a seregeknek magát belőle táplálniuk lehessen; 3. Csatázási alkalmatosságára nézve. Európai hadi viszonyokat illetőleg ez elosztás teljesen elégséges; de nem Afrikában 's az afrikaiakkal viselt háborúban. Útak, európai fogalom szerint, nem léteznek Afrikában, termékenységnak átalján véve nincs hiával az ország, jötlehet csak bizonyos vidékekre szorítkozik; de a' mint azt az európai hadviselés érti, nem létezik. Nincsenek Afrikában telt csűrök, melyekbe csak belényulni, sem parasztok, kiknek eleségét lefoglalni, sem városok, melyeket a' szükségesnek szolgáltatására szorítani lehessen. Az arabnak van ugyan megtakarított gabonája, de földalatti vermekben elrejtve, melyek kémek nélkül fel nem lelhetők; van számos marhája, de ellenségének közeledtekor a' hegyekbe hajtja 's életével védelmezi. Mit tehát Európában az élelmezési biztosságok kis csapatkákkal behajtanak, azt Afrikában karddal kell elfoglalni, mire egész hadseregek kívántatnak meg. Mi végre a' földnek csatázási képességét illeti, ebben vége minden európai fogalomnak, minden katonai mértéknek; a' csatának elrendezésére nézve nem ismert téri körülményekkel, hanem majd mindig ismeretlen adatokkal van dolgod, melyekkel csak működés közben ismerkedel meg.

Illy fővonásokban szeme előtt állván az olvasónak az anyagi rajz, átmegegy szerző a' II. fejezetben az egésznek politikai festésére, 's természetes, hogy e' végett a' multba kellett visszapillantania; különös szakaszokban adja tehát elő mind az egésznek úgy némelly egyes részeinek előbb az utolsó *dej* alatti, később a' mostani igazgatását. Most is, mint hajdan, a' föld' idoma által kijelelt hadi kerületekre oszlik az egész, t. i. a' fennevezett tartományokra; a' hadi parancsnok egyszersmind főispán is. A' kerületek a' szó legszorosabb értelmében *vármegyék*re, és *tábormegyék*re oszlanak, minden állomáshoz vagy erősséghez bizonyos környék igazgatása tartozván. Constantine tartománynak legnép- és sajátyszerűbb igazgatása van. — Feltűnő, hogy ugyanez országot a' török 16 ezer emberrel tudá zabolázni, míg a' franczia — a' török' legyőzője — 80 ezerrel is alig boldogul. Ennek oka főképen az, hogy a' *dej* a' törzseket egymásnak alárendelé, a' hatalmasabbaknak a' pénzbeli adót elengedé 's hadi szerkezetet adott, ekkép egyiket a' másik által fekeztve. Az adó is többnyira az „uralkodó törzsek” által hajtattott be a' „*raja*” törzsektől amazoknak hadai (maghsen) által, melly alkalommal számtalan zsarolás és kegyetlenség követtettén el, e' kétféle törzsek halálos gyűlölségben éltek egymással,

's így egyesülések a' közelnymó ellen megakadályoztatott. A' francziák e' barbár szerkezetet eltörlék, 's mindenki felett egyenlően akarván uralkodni, az egész mozlemséggel állnak szemközt. A' jelen kormányzó azonban harátja kezd lenni ama szerkezetnek, 's a' törzsek' őrseit, de emberibb módosításokkal és szorosabb ellenőrség alatt, lassanként visszaállítani szándékozik.

A' III. fejezetben az országgi megismerkedésre szolgáló segédeszközök jegyeztetnek fel, minők a' francziá szállasmesterei kar' munkálatai, abroszok 's szemléletek és hallomás szerint készített térképek és leírások.

Ezen általánosságok után átmegy szerző az ország' részletes festésére; a' IV. f.tben a' hegyek, völgyek, rónák és vizek (hydro- és orographicus) leírása, nem különben a' föld' termékei és művelésmódja, az V. ben az állandóan lakott helyek, révek, városok, erősségek és táborok tartományonként íratnak le, leginkább tactikai fontosságukat illetőleg. Kár hogy szerzőt némelly igen kellemes rajzolatiban nem kísérhetjük.

A' VI. f.tben magokra a' lakosokra kerül a' sor. Az lehetne az első kérdés, mond szerző, kit kelljen Afrikában a' francziák tulajdonképi ellenségének tekinteni, 's a' nyolczféle nemzetek közül melyik tűnikfel e' tekintetben leginkább? A' ki erre általánosan akarna felelni, ekkép szólhatna: Algeriában egész Algeria ellensége a' francziáknak, minden lakos, gyermektől agastyánig; sőt még a' halottak' csontjai is összeesküdtek ellenök, mert a' megszenteltetett sirokból a' boszú sötét' szelleme emelkedik. A' hit parancsolja, 's vakbuzgó papok hirdetik a' vallási háborút. Tudatlanság és babona kezét nyújtják egymásnak; tradíciók és regék evangeliomokká, szent igazságokká válnak, a' korán parancsai kétélű, a' hitetlenek' szíve ellen fent gyilkokká. A' ki francziát öl meg, egy fokkal feljebb jut az égbe; a' ki viaskodva hal meg, annak megnyílnak a' paradicsom' ajtai. A' mozlem csak két részre osztja az emberiséget, a' hit nemzeteire, vagyis a' „háború házára“ (dar el harb); minden idegen ellenség (harbi) az ő szemeiben, az isten akaratánál fogva, minden áron és kigondolható módon üldözendő; megfosztandó és fojtandó. — És nem csak a' vallás okozza e' gyűlöletet, hanem a' vallási kegyelet' fogalmai is. Hogy valakinek más vallása lehet, azt az okosabb mozlem átlátja, de hogy egészen vallástalan nép is létezhet, meg nem foghatja. Ama nyolcz nemzet következő.

1) *Arabok*, vagy egy helyen lakók, vagy kóborok. Az arab helységek többnyire sivatagi szigeteken (oázokon) fekszenek. Ezeknek lakosai nemesebbek, és tisztább ajkú arabok a' kóbor beduinoknál, 's a' vallás is nagyobb becsben áll előttök; a' földművelésen és pásztori életen kívül csak a' háborút és ka-

rávankereskedést kedvelik; a' beduinok' legkedvesebb foglalatossága a' rablás. Az arab' jellemén' sok a' folt, legocsmányabb szenvedélye a' pénzvágy, mely őt ravaszszá és hitszegővé teszi 's a' legundokabb vétkek' elkövetésére ösztönzi; jeles tulajdonságai mértékletesség, családi erények, 's mindenek felett a' szabadság és haza' szeretete; hozzáadván ezekhez még a' halál' nem rettegését, elképzelhető, milly derék bajvívó.

2) A' *schauïák* csak Costantine tartományban 's állandóul lakoznak, mindenben hasonlók az arabokhoz, csak nyelvben nem, a' rómaiaktól származtatják magokat; oláhféle nemzetség.

3) *Kabylok*, az ország' eredeti lakosai, többnyire hegyek közt, megerősített falukban laknak, leginkább kertészet- és kézművészetből élőködve; nyelvök középnelv a' *schauïa* és arab közt. A' függetlenséget örültségig szeretik, az arabok' rossz oldalait még nagyobb mértékben bírják, kevesebb vendégszeretet mellett kajánabb és fukarabbak. Az arabok' papjai a' *schauïák* és *kabylokéit* egyiránt megvetik, azt állítván rólok, hogy agyvelő helyett kő van fejökben.

4) *Maurok*, a' városok' lakosai, ismét különböző nyelvvel. Szelid erkölcsűek és békeszeretőek, a' városokban laknak, kalmárkodással és csaplárossággal foglalkozva; eleinte a' francziák' urodalmát nehezen viselik és sokan kivándorlottak, most nagy részök a' francia nyelvét már megtanulta 's mint tolmács jó szolgálatot tesz. A' lakosság' 10-d. részét teszik.

5) *Négerek*, többnyire csak a' tengerparti városokban találhatók; a' régi rabszolgák' ivadécai; leginkább házi szolgálatból élnek, vagy napszámból, mint a' városok' környékeinek kabyljai.

6) *Mosabiták*, eredetöket Sahara sivatagból veszik, csak Algierban láthatók, hol a' malmok, fürdők és mészárszékek' szabadalmát bírják; külön nyelvű, békés nép, becsületesség hírében álló.

7) *Törökök és Kuluglik*; a' melly törököket a' francziák ki nem űztek, a' városokban, főleg Constantineben tartózkodnak. Török férfiak és benszülött nők' ivadécai *kuligli* nevet viselnek 's szinte török nyelven beszélnek.

8. *Zsidók*, mint világszerte, dolgozni nem szerető 's kizárólag kereskedésből, hajhászatból és kerítésből élő népfaj; a' francziák sokat ártottak magoknak azáltal az arabok' szemében, hogy a' zsidóságot példátlan elnyomatásából felszabadították 's velök úgy szólván baráti lábra állottak; mert eleinte csupán zsidók voltak közbenjárók a' hódítók és meghódítottak közt.

E' fejezet' további részében e' „benszülöttek mint *katonák*“ iratnak le érdekes részletekben. A' milly tökéletes lovas

az egyes *arab*, ép oly jeles gyalog küzdő az egyes *Kabyl* is, kivált ha önépítette hajlékát védelmezi; ekkor a' némberek is derekasan részt vesznek a' viadalban. A' puská teszi a' főfegyvert, az arabok ritkán élnek mással, ellenben a' Kabyl szinte szomjazik a' verekedés után 's ekkor a' *yatagánt* ügyesen forgatja. A' Kabyl házában várja be ellenségét, 's vagyont drága véren váltatja meg, az arab nagy csapatokba egyesülve felkeresi az ellenséget, ráüt 's csapása nem sikerülván ismét eltűn a' távolban; egész tacticája csak abból áll, hogy töltött fegyverrel ellenét megközelíti, lovát megállítja, fegyverét elsüti 's villámsebességgel ismét visszavonul, ezt addig ismétli, míg kedve el nem hagyja, vagy míg a' francia rendes lovasság által el nem separtetik. E' harcizolási módor igen kényelmes, de célra nem vezet, 's leginkább csak hátráló seregek ellen van foganata. Ámde a' francziáknak mindenkor vissza kell vonulniok a' pusztaságból, hol éhen halandnának, és ekkor szenvednek legtöbbit az őket körülrajongó arab lovasoktól.

A' következő VII. fejezetben a' francziák és a' különféle törzsek közötti viszonyt igyekszik szerző történetileg kifejteni 's a' nevezetesebb törzseknek a' francziákkal eddigi főbb érintkezését adja. Kisül ebből, hogy mindkét részen a' fegyveres erőn kívül az ármány is mindenkor hatalmasan működék, melly mezőn az arabok jóval otthonosabbak a' francziáknál, 's ezek számtalanszor megcsalattak az alázatosságot színlő törzsektől. Ez a' lakosság' jelleméből és vallásából könnyen kimagyarázható; az egyedüli kapocs, melly a' viszonyt közöttök és a' francziák közt békes állapotban fentarthatja, csak a' félelem, őszinte hódolat- vagy épen rokonszenvről szó sem lehet. Mert a' mellett, hogy a' mozlemben, kivált az afrikaiiban, a' keresztény ellen kiérthatlan gyűlölet lángol, a' francziák még sok olyt is követének el, mi tőlök a' szíveket örökre elidegenített. Igaz, a' török járom alatt még nagyobb zsarolás, még több kegyetlenség történt, de mint főnebb láttuk, ennek átka nem csupán a' törökre, hanem legnagyobbbrészt az uralkodó törzsekre esett, míg most minden ontott csep vér közvetlen a' francziákra hull vissza; pedig vajmi sok ontatott már, alig van Algeriában atya vagy testvér, kinek gyermekét vagy testvérét francia fegyver nem ölte volna meg.

A' VIII. fejezet Abd-el-Kadernek van szentelve 's e' nevezetes ember' főbb tetteit röviden elősorolja. 1832 lépven fel, mint néhány' törzs' választott vezérje, 1834-ki jan. 6-ig változó szerencsével küszködött, melly napon *Darli-Beda* mellett a' francziákat tetemesebben megvervén, *Desmichels* orani kormányzóval feb. 26. békét kötött. E' generál igen tiszteléz emirben a' kitűnő tulajdonokat 's vele később baráti levelezésben állt, miért is és a' felette kedvező pontok miatt, mellye-

ket neki a' szerződésben engedett, Párisban feleletre vonatott. E' szerződésben az ifju arab fejedelem a' francia király' fensőbbségét elismeré ugyan, de ő is viszont az arabok fejének ismertetett némileg el; különös titkos záradékban még hadi seregek' vásárlása is megengedettett neki a' francziák' likötőiben. — Az orani békekötés után egész hatalmát arab vetélytársai ellen fordíthatá; halálos ellensége *Mustapha Ben Ismael* volt, kit, mint a' törökök' hátramaradt vén agáját a' Duár törzs főnökének kiálta ki; ez ellen rándult tehát legelőbb, 's tőle 1834 apr. 12. végkép' megveretett, úgy hogy alig sikerült Maskarába menekülnie, hol fejedelmi székét állítá fel. Nevezetes, milly czélszerű eszközökkel élt azon törzsek ellen, melyek e' megveretése után tőle elpártoltak; a' gyengébbeket t. i. még hátralévő csekély hadierével meghódítá, a' hatalmasabbak' főnökeit pedig Maskarába gyűlésre összehíván, őket mecsetben ékes beszéddel, miben mint marabut különös tökélylyel bír, részére hajlítá. Ezek felett még *Mustaphán* Zeitun mellett (jul. 12.) fényesen győzedelmeskedvén, és némelly kisebb vetélytársait is lesújtván, egész *Oranban* és *Titteriben* zultánnak ismertetett el. Győzedelmes seregével *Medeah* és *Milianah* városokba diadalmenetet tartott, 's aztán *Tlemsen* alá vonult, melly vár még a' törökök és kuluglik' kezén volt, de *Desmichelstől* az ígért ágyukat nem kapván, ennek ostromlásával fel kellett hagynia. *Desmichels* is Párisba visszahivatván a' helyébe küldött *Trézel* a' békét csakhamar megtöré. Az emir a' Duár és Smela törzseket a' francziák' közelebből máshová akará áttenni, minek ők ellenszegülve *Trézelnél* segélyért folyamodtak 's a' francia uraság alá hajoltak. Hamarkodott buzgalmát a' general Maktánál elég drágán fizette meg, hol 1835 jun. 28 hadi csapatja *Abd-el-Kader*' seregei által tönkretéteztett. A' francziák e' kudarczot melyen lájlalák, de megboszulasát csak a' jövő őszre kellett elhalasztaniok; ez által a' Maskarába visszavonult emír is elegendő időt nyert az előkészületekre. — Algierba főkormányzónak *Clauzel* marsall, tapasztalt hadvezér küldetett, a' hadakozásnak nagyobb nyomatékot adandó, Orleans hg is Afrikába ment. *Abd-el-Kader*' készülétei jelesek voltak, 's valóban jobb kimenetelt érdemlettek volna! *Clauzel* diadalmasan nyomult elő. Maskarát bevette, és elpusztította, az emírt leghívebb törzsei is elhagyták, 's a' francia tudósítások őt halottnak, vagy hadilag megsemmisültnek hirdettek. Azonban 1836 apr. 16., mint égből hullott, 10.000 emberrel jelenik meg a' tafnai tábornál, *Arlanges* tábornokon erőt vesz 's a' táborát szoros zárban tartja. E' tényt nem lehetett eltagadni 's a' párisi udvar *Bugeaud* tábornokot tetemes segélylyel küldé Afrikába, ki is jun. 5—7. a' Tafna torkolatában kiszállván, az arabokon győzedelmeskedik, később pedig

Abd-el-Kader ellen Oranból sikra indul 's öt jul. 6. a' Sikak mellett megveri. E' győzelem azonban francia részről használatlan maradt; az emir visszavonult 's a' francziák által nem háborítottatott. Csak 1837 majusban indult ki ellene *Bugeaud*, ki Oranba' legyőzésére vagy a' béke' helyreállítására másodszor küldetett. Az emir ez egész év alatt ismét magához tudá a' törzseket édesgetni 's a' Tafna mellett tavalyi legyőzőjével újra szembeszáll; de most verekedésre nem került, mert a' bátor *Bugeaud* csak néhány tiszt' kíséretében az arab harczzomjas tábor' közelében megjelen 's alkudozni kíván; az emir ez ajánlatot elfogadja 's maj. 30 a' tafnai békekötés köttetik. Ez alkalommal *Abd-el-Kader* majdnem gorombán viselte magát, mi egyébiránt nem szokása, a' francia tábornok ellen, 's így ez erőyes férfit személyes ellenségévé is tette.

A' francziák Constantine ellen készülvén, *Abd-el-Kader-től* a' békét nagy áron sem átalloztak megvásárolni. — Hogy a' tafnai békekötés, mond szerző, az emirnek igen nagy kedvezményeket nyújtott, arról már annyit irtak, hogy itt róla szólni felesleges. Francia részén még az *Oran*, *Arzew* és *Mostaganem*, valamint *Algier* és *Constantine* között is elmulaszták a' közlekedési utat magoknak kikötni, a' még nagyobb hibát, miszerint vérral szerzett részekről végkép lemondottak, nem is említve. A' békekötés' kir. helybenhagyása 1837-i jun. 24 történt. Az ifjú arab fejedelem másodszor nyert olly állást Franciaország' ellenében, mellynek fontossága kétségtelen volt. Mióta háború létez, európai nagyhatalmasság, viseljen bár polgárkoronát királya, nem alkudozott úgy, mint Franciaország *Abd-el-Kaderrel*. E' békekötés által a' francziák még csak az egész tengerpartot sem tevék magokévá, hanem annak csak főbb pontjait, az ország' belseje pedig *Algier* és *Oran* tartományokban egészen az emir' kormánypálczája alá bocsátaték; ő ellenben a' béke' fentartására és 60,000 fanek gabonának és 5000 ökörnek hadiadóul szolgáltatására kötelezé magát. Székhelyét az általa újon épített *Tegedemptben* választá, a' megszenstségtelenített Maskarába többé lépni sem akart. Hibát követett el azonban az által, hogy országának szorgos rendbeszedése helyett *Ain-Mahdy* város' ostromlására rándult, melly már majdnem a' Saharában fekszik, de mellyet csak nyolcz hónapi ostrom után vehetett be (1839. jan. 10). Legfőbb kormányzási rendszabálya abból állott, hogy terjedelmes birodalmát két részre osztá, a' keletire (*el Serk*) és a' nyugotira (*el Garb*). *Ain-Mahdy*' bevétele után városait és törzseit beutazá, szent háborút hirdetve mindenütt; célja nem volt kevesebb, mint a' francziáknak Afrikából kiűzése, 's esküvel fogadá, hogy a' hitetlenekkel soha többé békét nem kötend; ez utóbbi fogadása tömérdek népet csodíte melléje, még Saharából is jöttek

ségédsapátok. A' béke' megtörésére azon rövid ürügyet használá, hogy *Orleans* hg által, midőn 1839 octoberben a' ,Vas-kapukon' ment keresztül, birtoka megsértetett.

Már nov. 21. 40,000 fegyveres arab tanyázott *Metidsán*, az európai lepörkölt gyarmatokon, 's a' francziák különféle kisebb harczolatokban már 2000 embert vesztettek el. A' metidsai győzelmeket nem elégelve, *Mustapha-ben-Thamy* (egyetlen hugának férje) által a' tengerparti *Massagran* táborn is megtámadtatá, de siker nélkül, hasonló kísérletek *Oran* mellett is dugába dőltek. *Constantínebe* is iparkodék a' háborút kiterjeszteni, de miután vezérei itt is megverettek, e' kísérlettel örökre elhagyott. — Nem célunk azonban e' rövid ismertetésben ama számtalan harczolatokat elősorolni, melyek 1839 utolsó hónapjaiban és egész 1840-ben *Valée* marsall alatt, de kivált 1841 óta mai napig *Bugeaud* general alatt történtek, 's melyek következtében *Abd-el-Kader* minden birtokától megfosztatott 's Marokkóba menekülni kénytelenítetett, törzsei pedig százszor megújult küzdelem után végre egytől-egyig meghódítottak.

Hasonlóképen a' IX. fejezetben foglaltatott részleteket *Abd-el-Kader*' hadi erejéről és állandó seregéről, mint melyek már vagy nem, vagy egészen máskép léteznek, mellőzzük, 's a' könyv'

II-ik részére megyünk által. Ez jóval vékonyabb 's csak három folytatólagos fejezethöl áll. A' X-ik fejezet a' francia afrikai hadsereg' alkatrészeit és szerkezetét igen részletesen írja le. Az afrikai had három egymástól lényegesen különböző alkatrészből van összeállítva, u. m. valóságos francia sergekből, melyek az anyáországból bizonyos időre Afrikába parancsolvák, továbbá olly francia vagy idegen sergekből melyek kizárólag csak e' háborúra szerkesztvék; végre ollyanokból, melyek a' benszülöttek által képeztetnek.

Franciaországból jelenleg már csak gyalogság, tüzérség és genie seregek parancsoltatnak Algeriába, mert a' francia lovak az afrikai sanyarokat ki nem állják. A' gyalogság „vincennesi“ vagy „orleansi vadászok“ nevét viseli 's az ország' égjához alkalmazott ruházatot nyer, fegyverök kivétel nélkül jeles karabélyokból áll, melyekre különös idomu szurony tüzetik; a' karabélyok kétfélék $\frac{1}{10}$ és $\frac{1}{12}$ font önt lövők, az utóbbiak különösen dicsértetnek. — A' francia lovasság „*chasseurs d'Afrique*“nak hivatik; fegyvere kevésbé görbe kard, hosszú karabély és egy pisztoly, a' nyereg' bal pisztolytokjában tábori szekercze van; a' lovak afrikaiak. — A' tüzérség ollyan mint Franciaországban; a' táborozásokra jelenleg csak hegyi lövegek vitetnek, melyeket öszvérek vonnak, 's hol a' föld

ezt nem engedi, hátaikon visznek tova. — Ezeken kívül vannak még tábori szekerezők és gendarmok.

Az idegen legio, mely mindjárt a' háború' kezdetén alkottatott, később Spanyolországnak engedtetett által, 1836. azonban új idegen dandárt kellett állítani, mert a' különféle szökevények' és szolgálatot kérő kalandorok' száma igen nagy volt; e' dandár a' többi francia gyalogsághoz hasonlóan van ruházva és fegyverezve.

A' benszülöttekből álló hadak következők: nemzeti gendarmok, Algier 's némely más városban; *zuáv* gyalogság arab öltözetben, $\frac{2}{3}$ -ából kabylokból álló; *zuáv* lovasság, mely név azonban 1834 „rendes *spahik*“ká változtatott, ezen ezredeknek szinte $\frac{2}{3}$ -e arab, kik toborzás útján három évi szolgálatra kötelezik magokat, e' lovassághoz a' törzsök csapatai is, ha 50 lovasból állanak, hozzácsatolhatók; rendkívüli *spahik* a' gyarmatosok és francia pártfogás alá jött törzsek csak rendkívüli esetekben felhívott legénységéből állók; végre némely városban hátramaradt törökök és kuluglik, nem különben az Oran melletti *Duär* és *Zmela* törzsek, melyek legelőbb hódoltak meg, adót nem fizetnek, csak hadi szolgálatokat tesznek. Ezeken kívül még Algier városban némi nemzeti őrség is létezik. Mindezek' részletes és számszerinti festése után átmegegyszerző

A' hadsereg' bel-szerkezetére, egyelmére, szellemére, a' türendő sanyarok- és nélkülözésekre, az előkerülő feladatokra, a' hadakozási modorra és az egésznek tactikai képességére. Az egész munkának kétségenkívül ez a' legérdekesebb része. Nekünk azonban mindebből elég legyen szerző' azon szavait feljegyeznünk, melyekben azon alkalommal, midőn az afrikai lovasságnak minden tactikai szabály nélküli harczolását festi, arról nyilatkozik, mit tanulhat egyes katona az afrikai küzdőhelyeken. Meg kell engedni úgymond, hogy illy eljárás, mondhatnók illy minden szabályt kigúnyoló tactica mellett Afrikában sem nagyban sem kicsinyben sokat nem tanulhatni. Sőt állíthatnók, hogy a' ki még más háborúban nem volt, itten tactikai felszeg nevelést nyer, az az ollyas modorhoz fog szokni, mely mellett, ha azt jövődében Európában akarná alkalmazni, mindannyiszor megveretnek. Nincs tehát igaza annak, ki azt mondja, hogy az afrikai háború jó hadiskola európai háborúra. Mindemellett van benne, mint minden háborúban, akár a katona', akár a' tiszt' számára elegendő általános tanulság, mi mindenesetre hadi képességeket sokkal inkább neveli, mintha ezt csak a' béke gyakorlat-térein szereznék magoknak. Az altisztek p. o. marsolni, éhezni, a' szó' szorosb értelmében, verekedni tanulnak, 's az időjárás' kellemetlenségéhez szoknak, és ez sokat ér. Mi a' felsőbb tiszteket illeti, osz-

toznom kell *Bugeaud* nézetében: miszerint t. i. az afrikai háborúban képességgel bíró férfiak jövődő hadvezérekké neveltetnek. A' hadsereg osztály- és dandáronként az egész országban szét van szórva; az ottani háború természete számos elkülönözött állomást tesz szükségessé; sok illy állomás parancsnokai csak alrendű tisztek; ezek ekként alkalmat nyernek független működésbeni gyakorlásra 's magokat ebbeni kitüntetésre: mindennek jó befolyása van gyakorlati képzésükre. A' zászlós tisztek (Stabs-offizier) és a' generálokra nézve ez még inkább áll; de annál kevesebbet tanulnak a' sorban álló tisztek, a' katonák pedig nem sokkal többet mint az ellenségnek szemébe nézni 's a' szuronyt bordáiba döfni, mi ugyan szinte ér valamit". — Csak kár, hogy e' derék emberek annak hasznát Európában nem veendik; mert a' ki Afrikában agyon nem lövetik, vagy fejét a' yatagan alatt nem vesztie el, a' kórházba vándorol, 's kerülje bár el a' lázban a' halált, nyomorék marad haláláig, vagy másként lesz rokkant. Annyi bizonyos, hogy az Afrikából visszatérttekkal a' francziák a' Rajna' bal partját el nem foglalandják.

E' fejezet még a' hadseregnek élelmezési módjáról, szállításról, az egészségi viszonyokról, kórházakról, a' megsebesülteknek a' csatatérről elvitelére szolgáló rendszabályokról, végre a' katonai bűnhönczökről szól.

A' XI vagyis utolsó fejezetben az Algeriában kormányzott különbséle generálok által követett hadakozási rendszerek vannak leírva, 's a' parancsnokok szerzőben a' milly szerény és illedelmes, épolly szigorú és részrehajlatlan bírálóra akadnak. Mi mellőzvé az előbbeni kormányzók' ténykedésének criticáját, lássuk, mit mond szerző *Bugeaud*, a' mostani kormányzó' részéről.

Megjegyzendő, hogy general *Bugeaud* az elfoglalás határozott ellenségéül lépett fel a' kamarában, és mégis, midőn királyának bizodalma őt a' kormányzói polczra emelé, minden tehetségeit az általa kárhoztatott hódítási rendszer' foganatosítására feszíté, 's egyeneslelkű férfiú lévén, nézeteit különös röpiratban nyilvánítá. Azon alapelvől indul ki, most már marsal *Bugeaud* hogy valamig az arabok tökéletesen le nem győzetnek és porba nem sújtatnak, soha nem türendik, hogy Franciaország Afrika' valamelly részét békeben bírják és gyarmattá változtassák. Ebből az következik, hogy Algeriában 80 ezernél kevesebb katonával fellépni nem lehet. A' marttal párhuzamosan, *Tlemsennél* kezdve 's *Bonanál* végezve, számos erős állomást kíván felállítani, az első Atlasláncz mentében, a' tengertől 6—14 mfdnyi távolságban; ez egész vidék, mivel 123 mfdnyi hosszú, 800 □ mfdet tenne; a' kisebb táborokon kívül 16 fő és 6 mellékállomást kíván felállítani, 's erre

63 ezer ember kíváncsít, továbbá 12—16 ezernyi tartalékse-
reget. Mivel pedig e' hosszú vonal a' középpontból nem kor-
mányoztathatik, az egész ország tartományonként három osz-
tályparancsnokságra hasonlik. Ez osztályokat szerző az egyes
állomásokkal együtt pontosan kimutatja. Fog-e e' rendszer cél-
hoz vezetni, az idő mutatandja meg. A' terv maga, valamint
az erély, mellyel azt a' tábornagy életbe léptetni törekszik,
derék katonához illők. Megjegyzendő még, hogy a' kormány-
zó a' hadseregnek nem csak a' lakosság' meghódítására és fé-
ken tartására, hanem más, gyarmatosítási célokra is a' lehe-
tőségig iparkodik hasznát venni. Minden korlátolt elfoglalást
Bugeaud csekélyesnek 's nagy nemzethez nem illőnek tart. De
midőn azt mondja, mikép „Franciaország bölcsen tevő, hogy
az egésznek meghódítására határozá magát“ azalatt csak a' mar-
ti vidékvonalt érthette az első Atlaszig, mert egész Afrikát olly
tapasztalt hadvezér csak nem akarja 80 ezerrel elfoglalni? Az
eddig hadakozási modorból és annak sikeréből szabályokat von
a' jövődre. A' sereg folyvást talpán legyen úgymond, 's csak
kevés pont legyen megszállva, de tekintélyes számmal, mert
gyenge őrségek folyvást zár alatt lehetnek, 's lövésnyínel to-
vábbra nem mozoghatnak helyökből. Ez okból csak két vonalt
kíván seregekkel megrakni, a' partot és a' főnebb érintettet;
a' hadsereg ezenkívül majd itt majd amott láttassa magát az
arabok előtt, 's ennél fogva szüntelen hadi lábón legyen. Vég-
re a' maghsen visszaállítását is kívánja a' marsall, mint az Con-
stantineban már jó sikerrel történt.

Nevezetes, hogy *Bugeaud Abdel-Kadert* egy szóval
sem említi röpiratában, hanem mindig csak erre inti a' fran-
cziákat: Maradjunk erősek, hogy békét parancsolhassunk
(pour commander la paix); de a' „paix“ alatt nem békét, hanem
csak az ország nem nyugtalankodó állapotát érti. Szerző az
emir' barátja 's végül *Desmichels* tábornok sorait idézi, mely-
lyekben őt Algeria hűbéres fejedelméül ajánlja. De a' közvéle-
mény olly elkeseredett ellene Franciaországban, hogy vele
kötendő új békéről hallani sem akar, mi egészen *Bugeaud'*
ínye szerint van.

Miután szerző még az 1841—1843-ki hadi eseményeket
röviden átfutá, következőleg fejezi be munkáját. A' háború
még folyvást áll mint hatalmas óriás, 's mi a' hírlapokban hó-
dolatként hirdettetik, lényegében merő csalódás. A' mi eddig
történt, csak csep a' tengerben ahoz képest, minek még tör-
ténni kell. Mit nem kísérlettek meg a' francziák, hogy e' bir-
tokjokat szilárd alapra állítsák! a' tafnai békekötés és Con-
stantine' bevétele után a' legjobb uton véltek lenni, keserűen
csalódtak, az 1839-ki november néhány napjai minden reményt
eldöntének; 's ki áll jót azért, hogy e' szomorú események

ismétlődni nem fognak? Hol a' biztosság, hogy ez többé meg nem történhetik? Tán ama pár városban, melyeket a' tengertől alig 20 mföldnyire bírnak? vagy az agyonvert lakosok ezerjeiben, az elégetett termésekben, a' lángok' áldozataivá tett nyomorú gurbikban, vagy a' zsákmánynya' tett számtalan csordákban? — És jaj lenne a' francziáknak, ha' hogy — mi nem lehetlen — a' törzseket fegyelem szelleme szállaná meg! Hiszen maga *Bugeaud* mondja, mikép csak fegy' és rendszer' hijával vannak, hogy a' legrémitőbb bajnokokká váljanak. Azonban nem akarunk hypothesisekbe tévedni 's röviden csak ezt mondjuk: Minden eddigi, kivált a' véres 1842-ki és 1843-ki hadjáráások a' régi tapasztalásokat nem erősítették el, 's az újakról csak az mondható: 1) hogy *Bugeaud* rendszere még nem mutatkozik olly hasznosnak, minőnek hihetőleg képzeltetett; 2) hogy 1843 végével a' háború' főczélja (a' béke) még el nem volt érve, 's ebből az következik 3) hogy e' szerencsétlen háború' vége még előre nem látható.

Szabad legyen azonban a' tábornagy rendszerének méltánylására előhozunk, hogy most, midőn ő csupán tartalékseregével a' Marokkóba futamodott emir által ellene felzúditott marokkóiak hadait Algeria határain példátlan sikerrel veregeti, az algieri törzsek az állomások' felvigyazata alatt legkisebbé sem mernek nyugtalankodni.

Még egy szót a' mellékletekről. Illyesekkel mindkét kötet elől hátul igen bőven van ellátva, Mindenik kötet' elején „Algeria' bibliographiája“ czím alatt amaz 561 munkából, melyek 1841-ig a' könyvkereskedésben megjelentek, bizonyos szám elősoroltatik 's a' jelesebbek jegyzetekkel kísértetnek; az így feljegyzett könyvek' száma 74. A' kötetek' végén pedig következő toldalékok vannak: Tengeri közlekedés *Algier* és *Toulon* közt; francia gátházak (Blockhaus) Afrikában; az algieri kikötő építése; az algieri történetek' napszerinti jegyzéke; 's a' személyek, tárgyak és törzsek lajstromai, valamint számos becses táblák és apróságok; a' négy térrajz' finomságáról ítélve igen pontos lehet.

Raksányi Imre.

LITERATÚRAI SZEMLE.

Philosophia.

Psychologie, eine Abhandlung von Dr. P. JESSEN, Director der Irrenanstalt zu Schleswig. (Aus dem 28 Bände des encyklop. Wörterbuchs der medicinischen Wissenschaften.) Berlin, 1842. Verlag von Veit et Comp. 102. l.

A' ki magát csalképekkel nem kecsgetteti, bajosan tagadhatja, hogy jelenleg a' philosophiai természettan' állapotja épen olly kevéssé kielégítő, mint annak viszonya a' tapasztalati természettanhoz. Az egymást elválasztó rés folyvást nagyobbodni látszik. E' tünetény'oka nehezen fekszik magában a' dologban, mert elfogulatlan empiricus nem fogja tagadni, hogy egyenesen azon nézetek, mellyek által a' természettudományok századunkban ujlag emelkedtek — *philosophiai eszmék*. (Csak az összehasonlító boncztant és zoológiát említtem, mellyek' typusától, alaktanától 'sat. a' philosophiai jellemet bajosan lehetne elvitázni). Épen úgy nem tagadhatja a' bölcseész, ha nem vak, hogy a' természettudományok' előhaladása szinte lényeges befolyást gyakorolt a' philosophia' kifejlődésére. Mindamellet meg kell vallani, hogy azon férfiak, kik az egyik nézetet pártolák, a' másik' irányában felette érdes viszonyban állanak. Vannak nevezetes természetbúvárok, kik nyiltan sajnálják azon időt, mellyet bölcseési tanulmányokkal elfecsérlének, és vannak bölcseészek, kik tagadják, hogy *Newton* természettudós, — mert erőkről beszél, — (mintha a' természettudósnak, mint ilyennek, efféle categoriákat használni nem *kellene*). De mi történt

bát ezen ellenségeskedés mellett a' dologra nézve? A' tapasztalati tudományok minden gyűlöletes „természetphilosophiai-tól“ jobban 's jobban eltávozva, azt, mit egyik szövetség' feladása által elvesztének, egy másikkal ügyekeznek megnyerni, 's egymás között jobban összetartanak mint eddigelé, elannyira, hogy köztük a' különbség majdnem elenyészik. Így kell élettudósoktól hallanunk, hogy az élettan' üdve a' vegytanból ered, 's ezt beh bizonyítani törekszenek, mert szerintök, egy ivópo-hár csak úgy emészt mint a' gyomor. (Azon *csekély* körülmény, hogy egy adag tápdék (pepsin) által gyöngé gyomort erősbbe átváltoztatni nem lehet, tekintetbe nem jön). Más részről a' vegytudósok is beleegyeznek efféle szerződésbe, 's megmutatják, hogy azt, mit életműségi folyamat' terményének tartottak, vegyműhelyeikben *készítenek*. (Azon *csekély* körülmény, hogy ehhez életműves állományokat vesznek, számolásból kimarad).

— Mit mivel azonban a' természethölcsész maga részéről illy phalanx' ellenében? Ollyasmit, miáltal győzelem még soha kivíva nem lőn, exceptis excipiendis: hátat fordít. Így látjuk azután, mint alkotják némelyek gond nélkül újabb 's legújabb buvárlatok' eredményeiből a' mindenséget; mint vitáznak nézetek ellen, melyek többé nem uralkodnak; mint ostromolják *Newton*' szintanát 's vélik egyedül ez által a' *Goethe*-t beh bizonyítani 's a. t. Hogy ezen állapot legyen a' rendes, arról mindedig nem győződhetünk meg, 's ezért üdvözljük mindig örömmel azon eseteket, hol egy 's ugyanazon személyben a' tapasztalás' kincsei philosophiai tapintattal, vagy (legkedvezőbb esetben) philosophiai eszmélettel párosulnak, sőt több okoknál fogva egészen különös örömmel vesszük azon eseteket, midőn amazok ezt megelőzik. Illy örömmel tölte el bennünket a' jelen könyv. A' szerző híres lélektani gyógyász, mivé nem lehetett a' nélkül, hogy lélektani kórtannal sokszor nem foglalkozott volna; mennyi haszonnak kell pedig ezen tanulmányból a' lélektanra háramlani, mindenki átlátja, a' ki csak azon rokon tüneményre ügyelt, hogy a' csudák' vizsgálata és ezeknek — mint akadályozó képleteknek elismerése által az élettan lényegileg előmozdították. Ha eddigelé lélektanulmányainkban az élettudósok által (gyakrabban mint lélektanárok által) elősegítve érezők magunkat, úgy lélektani kór-, és gyógytanártól új előmozdítást várhatunk. De ide járul még egy másik körülmény. A' szerző évek óta foglalkodik igen alaposan hölcsészi tanulmányokkal. A' mint azonban természettudományi tanulmányairól a' hölcsészetiekre jutott, úgy vezetéik vissza ezek ismét az előbbiekre, és a' *Hegel*' logicájának tanulása szerzőnek sem szemét, sem kedvét nem rablá el az agy- és gerinczvelő boncztan vizsgálatától. Épen ezért foglalja magában e' könyv a' gondos tapasztalati fürkészet, és mély speculatio' eredményeit. Az

utóbbira nézve szerző különösen *Hegel*lel tart. Ollyannak, ki ezt előre tudván, azt gondolja, hogy itten talán csak ollyasmi fordulhat elő, mit Hegel encyklopédiájában már közlött, legyen előleges megnyugtatóul a' sz. önállóságára nézve — az első szakaszból idézett — e' következő tétel (18 lap.) „A' fogalom-kifejlés módja nem történhetik egyebütt szerzett szigorú 's változhatlan schema szerint, mert az út, mely egy tárgyban célra vezet, másokban gyakran csalósvény 's bolygútra viszen. Azt hiszszük, hogy Hegel különösen a' természet-philosophia' körében makacsul ragaszkodván egyoldalú módhoz, csalútra tévedett, 's hogy a' gondolat-kifejlés módjának szintolly folyónak (változékony, tárgyszerűleg módosuló) kell lenni, mint magának a' gondolatnak“. Ezt azonban sz. nem gátolja kimondani (68 l.) hogy „minél szigorúbb következetesség-, 's logikai összefüggésben követik ezek (gondolatok) egymást, annál szabadabb, és mélyebb az utó-gondolat, és a' szabadság, 's emberi gondolkodás' legcsudálatra méltóbb példáját a' Hegel' philosophiájában kell keresni, 's lehet feltalálni“. Ism. „Minél több tanúltságot 's lelkesedést merített e' jeles kis könyvből, annál kevesbbé állhatja meg, hogy ki ne emelje ismertetésében azon pontokat, melyekre nézve a' szerzővel egyet nem ért“.

Miután a' sz. kiemeli azon kétszeres nyomatosságot, melylyel a' lélektan egy részről az élettudósokra, más részről a' bölcsészekre bír; miután amazok' részéről a' hanyagságot bepanaszla 's ferde metaphysikai nézetek' következményeül névszerint azt hozza fel, hogy az öntudat megelőző eszméletlen lelki élet' terményeül teljességgel nem ismertetik el: a' lélektan feladataul a' léleknek mint tagos életműségnek előadását tűzi ki. Ezen „A' lélek' életműségének rövid vázolatbani előadása“ sz. szerint három fő részre oszlik.

Az első fő rész általában a' lelki életet vagy annak fogalmát tárgyalja. Felállítja 1) a' *lelkes és lelketlen közötti különbséget*, midőn amannak saját kifejlődést, önfentartást 's változást, végre nemzést tulajdonít, miknél fogva annak „mozgó életelve“ (ereje, Princip des Lebens) vagy lelke van, azután általmegyen 2) a' *lélek' lényegére*. A' lelki vagy élettünetményeket a' többi természet-erőkkel összehasonlítván, kiviláglik, hogy az utóbbiakban a' *cél* fogalom nem tűnik elő, holott amazokban igen, tehát bizonyos *eszme* mutatkozik; ellenben a' lélektehetséget a' szellem' tehetségével összevetvén, rendkívüli hasonlóságra találunk. A' mint a' lélek testében képez és fejleszt, fentart és változtat, tökéletesít és nemz, egészen úgy cselekszik a' gondolkozó (das Denkende) a' maga terményében, a' gondolatlan (névszerint a' megtestesült beszédben). Test és lélek úgy viszonylanak egymáshoz, mint szellem és beszéd; a' lélek nemcsak eszmei (Ideelles), hanem gondolkozó

és szellemi is, úgy hogy az emberi szellem csak fensőbb kifejezési foka a' léleknek. Végre azonban kitűnik, hogy a' lélek egyszersmind isteni, mivel háromszoros tehetségénél fogva isten' képmása, mit okszerű elmélkedés mint világ' állományát (Spinoza), továbbá mint világ~~lelket~~ (Schelling), végre mint világ~~szellemet~~ (Hegel) állít előnkbe. Ez utóbbi analogia az emberi szellemnek istenhezi viszonyára vezet. A' mint a' természet, úgy az emberi szellem is isten' gondolatja, csak hogy ez, mint isten' képmása, képes az isteni gondolatokat követni 's ezek képeit (eszméket) előteremteni, melyekből, valamint az önismeretből, az isteni gondolatokat és az isteni lényt megismerheti. — Valamint a' természettudomány a' természetben az isteni gondolatok' lépcsőzetét elismeri, színtűgy elő kell a' lélektannak 3) a' *lelki élet' fokait* adni. A' kifejlődési fokozatnak a' természetben mindenütt feltűnő háromszorossága, — mely a' fogalom' momentumainak felel meg, — a' lelki életben is mutatkozik, midőn a' *növény* az állományba merült általánosság, mi eszméletlen gondolattól élesztve csak ösztönszerűleg hat, az *állat* pedig a' test és lélek' ellentétéül kifejezett különöset (Besondere) képviseli, melyben a' növény' eszméletlen gondolatja eszméletté, érzéssé, 's értelemmé magasul, 's mely — minden életmű szoros jelentést nyervén — *oszthatlan* életműség, egyén. Minthogy végre *emberben* test és lélek között ugyanazon ellentét létezik, mint állatban, de egyszersmind a' belső lelki élet lélek és szellem közötti új ellentétté alakul, ezen utóbbi az, mi mindkettő felébe emelkedve, amaz első ellentétet elenyészteti. Az ember, mint test, lélek és szellemből álló egység, nem csak életműség, sem csupán egyén, hanem személy, sajátágosan kifejezett tökéletes egyeslény, úgy hogy minden egyes egészen más a' többitől, mi a' növények- 's állatokról nem áll. Az emberben, ki egyben növényi, állati és emberi lélekéletet él, e' lélekélet *testileg* (idegélet) mint érzékműködés, közérzés, meg ösztön, — *lelkileg* (állatilag) mint emlékező eszmélet, az elméműködés, önérzet és akaratban, végre tulajdonképen *emberileg*, mint öntudat az okosság, lelkiismeret és szabadságban nyilvánul.

A' *második főrész* a' lelki életet különösen, ennek különböző irányait és körforgását tárgyalja. 1) *Belső és külső lelkielet*. Növényben az anyagi és lelki (életerő) még egymástól el nem különözve, az állatban szinte egymás mellett, de folytonos kölcsönhatásban jönnek elő, úgy hogy minden, a' mi a' testben van, annak a' lélekben is *kell* lenni 's viszont. Emberben végre az öntudatos belső és eszméletlen életművi lételnek nagyobb függetlensége és önállósága tűnik fel. Embernek (de nem állatnak) csak *belső gondolatai* vannak (ezért jövője is). A' *kell* helyébe itten *lehet* lép. Ez által az embernek mintegy

kettős élete van, mivel az állati élet' mindkét oldala nagyobb önállóságra vergődék. A' szellemi élet' ellenében a' testi áll, 's mindkettőt közvetíti a' lelki élet (lélek — megkülönböztetve szellem- 's testtől), mi az érzésműködésről az okosságra 's i. t. az átmenetet lehetővé teszi, Félig testi, felig szellemi természetű sem csupán az egyik, sem csupán a' másik nem lehet, hanem e' kettő egyesül 's viszonylagos önállóságban az agy- és gerinczvelő élömműködéséhez kapcsolódik, ezért kell az agy- és gerinczvelőt a' lelkiélet középponti életművéül tekinteni. 2) *Test és lélek közötti viszony*: Ámbár az egész életműség lelkes, tehát életműszere a' lélektannak (ellentétben az élettannal) különösen az idegrendszer' központi életművére kell figyelmet fordítania. Mint minden életműves rendszerben, úgy az idegrendszerben is, megfelelőleg az én' külvilághoz viszonyának, felvevő, átsajátító 's kivívó működést lehet megkülönböztetni. *Bell'* nagyszerű felfedezése új korszakot teremt a' lélektanra nézve. Fájdalom! még annyi vizsgálatok hiányzanak az agy- és gerinczvelő felett, hogy sok ketes előfeltételeket nem lehet nélkülözni. Az érzéki benyomások és észrevételek az agyban a' létező benső képmásaivá (eszmékké) változnak. Ezek képezik a' szellem' tulajdon tápanyagát, melly azt, a' használhatlan' kiválasztása mellett, átsajátítja. Megfordítva vitetik által a' szellemi nézet (Absicht) az agyra 's ez által ösztönné és szándékká változik; az közvetíti az átmenetelt a' mozgidegekre. Ha ezen szándékok *csak* az agyműködés' eredményei volnának — mint állatnál, — úgy támadásukat a' fogatbavétel azonnal követné. Embernél, kiben az agy nem *oka*, hanem csak *feltétele* a' szándéklatoknak, szabadsága kimutatja e' tekintetben, hogy azok magasb eredetűek. E' kettős irány képezi 3) *a' lelkiélet'* való-ágos *körforgását*. Azon tény, hogy mi izommozgásainkat érezzük, továbbá minden viszthatómozgások az izomidegek' érz-'s mozgrostjainak mind körbeli mind középponti összefüggésére vagyis: az idegműködés' körforgására mutatnak. Ugyanezen eset fordul elő, ha azon ténnyt vesszük tekintetbe, melly szerint minden érzéki benyomásra a' belről külre ható figyelem szint olly szükséges, mint a' benyomásokat belsőkbe vezető működésre. Még könnyebben ki lehet mutatni e' körforgást a' tisztán élettani, — mint lelki és szellemi mezőn. Haragnyilvánulások haragossá *tesznek* bennünket. A' gondolkodás' körében ezt kiváltkp világosan tanúsítja a' gondolkodás' és beszéd' összefüggése, hol a' belső gondolat az agyban vagy talán a' beszédműszerekben testesül meg 's azután hallatszik ismét, úgy hogy itten a' gondolkodás körforgása nagyobb vagy kisebb lehet. A' lelkiélet' ezen körforgása tehát egészen hasonló a' vérkeringéshez, vagyis kettős. A' külső nagy körben az eszmék átözönlik az egész testi életműséget, a' gerinczvelőtől kezdve

mozg- 's érzidegrostokon keresztül vissza a' gerinczvelőig. A' belső kis körben az eszmék a' gerinczvelő középpontjából átözönlenek az agyvelőn, hol azok megtisztulván, eszméletes képzeletté válnak 's innét ismét ama' középpontra térnek vissza. Ezen két kör, közös középpontjuk' daczára, egymás irányában viszonylag független lehet, nem úgy a' vér' körforgása. A' rendes viszony az, hogy a' külső körforgás, — melly a' külvilág' felfogását 's ez irányában a' czélszerű viszonylást esz- közli 's időre nézve korábban kifejlődik, — a' kisebb belső körforgásnak, — hová a' megfontolás 's i. t. esik — alá le- gyen rendelve. A' nagy és kis körforgás közötti viszony, melly egyébiránt sarki ellentétet képez, megfejtí azon tényt, miként lehet előbb eszmélt gondolat később öntudatlan 's ösztönszerű- vé ismételve. Azon megjegyzés, hogy sok állatnál, mellyekben az idegrendszer' középponti életművét csak gerinczvelő- fonadék teszi, mégis az eszméletlen értelem magas fokra jutott (p. o. mé- heknél), átmenetet nyit e' körforgás' boncztnai vizsgálatára. Ez által nem annyira valóságát kell e' körforgásnak bebizonyítani, — melly az élet' minden tüneményeibe sokkal világosabban fel- ötlök, semhogy annak meghitelesítésére boncztnai vagy micros- copicus bizonyítvány volna szükséges, — hanem csak azt ki- fürkészní, vajjon mennyiben lehet e' körforgás' megtestesülé- sét kimutatni. Nem lehet tagadni, hogy sok ide vonatkozó ál- lítás csak áltételes. Mindkét kör tulajdonképi középpontját a' nyújtott agy (medulla oblongata) és agyvelőszár teszi; itten vagyon közös központja mindazon számtalan idegköröknek, mellyek viszonylagos központjaikkal a' gerinczvelőben amaz a- latt léteznek. A' gerinczvelő mindenik alárendelt központja függetlenül szabályozza a' hozzátartozó idegkör' mozgásait. Mi- nél magasabban sértetik meg a' gerinczvelő, annál több ideg- körön terjed szét a' bénulás, közvetlenül 's teljességgel halá- los csak a' nyújtott agy' sérülése. Innen sugároznak a' rostok a' nagy és kis agyba és vissza; amaz a' (tárgyilagós) nézletek, emez az (alanyi) érzelinek' foganatosítására van rendelve. Vég- re azon kérdés támad, vajjon az ember és állat közötti specí- ficus különbséget nem lehet-e a' középponti életműben is kimu- tatni? Állathan is van külső és belső idegkör; közvetlenül kül- ső viszonylás, emlékezet és itélet; csak a' beszéd által közve- titett öntudat hiányzik benne. Valószínű tehát, hogy az embe- ri agyban egy — állathan hiányzó — harmadik idegkör léte- zik, mellynél fogva ember a' belső szóképzést, és a' szavak' ki- mondását eszközli. A' sz. megjegyzi, hogy állatokban az olaj- test (corpus olivare) hiányzik, 's hogy a' nyelv' mozdulatait szabályozó valamennyi idegek ennek területén származnak. E' tekintetben a' lélektan pontosabb boncztnai vizsgálatoktól kénytelen bővebb felvilágosítást várni.

A' *harmadik főrés*z a' lélekéletet különösen vagy a' különböző lelkierőket 's ezek' viszonyait egymáshoz tárgyalja. Hol 1) a' *lelkierők' fogalma* meghatározandó, a' sz. azon állításból indul ki, miszerint erő alatt a' hatásaiban megismert, bizonyos törvények szerint működő ok értetik. Mivel a' lelkiélet' észleletében háromféle tüneményre bukkanunk, t. i. a' beszédre, tagmozgatásra és cselekvésre, e' három külekezésnek (Aeusserungen) pedig belső gondolat, érzés és ösztön felel meg, — a' lelki életben megkülönböztetjük a' gondolkozó *szellemet*, az érző *kedélyt* és a' tetterre gerjesztő *akaratot*. Az első a' lelkiélet' tárgyilagos, a' második alanyi, a' harmadik alanyi- tárgyilagos viszonylásának felel meg. Ezen alaperők mindenikében a' testi, lelki és szellemi lélekélet' három kifejezési fokait, mint különböző köröket, kell bebizonyítani; szintűgy ki kell tűnni ezek' mindenikében a' minden cselekvényre szükséges activ és passiv iránynak; e' szerint kimutatandó mind a' két momentum a' *szellem' működéseiben*, az elmében, értelemben, okosságban, — mellyek' foglalatossága a' szemlélődés, ítéls, következtetés, külekezéseik pedig a' szó, tétel (Satz), kerekmondatt. A' *kedély' működéseiben* szinte ilyen kettős irány mutatkozik. A' közérzésnek, önérzetnek és lelkiismeretnek eredmény gyanánt megfelelnek az érzelmek, a' bátorság, a' hit; külekezéseik a' tagjárás, magaviselet, erkölcs (szokás). Végre az *akarat' működései* mint ösztön, önkény és szabad akarat nyilvánulnak. Külekezéseik a' keresés, törekvés, eltökélés; eredményeik a' munkásság, cselekvés és tett. Azután átmegyen sz. 2) a' *lelkierők' viszonyaira* 's kölcsönös hatásaikra, hol megmutatja, mikép szellem és kedély ellenkező és sarki viszonyban állanak. Ez minden külön fokozaton bebizonyodik, úgy hogy kitűnik, mikép szellem és kedély működéseik' háromféle körében ellenkező irányban mozognak. A' szellem önmagán felülemelkedik, midőn a' külvilágba mélyed, a' kedély a' külvilág' felibe magasul, ha enmagába merül. — mivel az okosságnak (Vernunft) tárgyilagos, a' lelkiismeretnek alanyi jelleme van. Ezen ellentét azonban az ugyanazonosságot annyira nem zárja ki, hogy az inkább ezen alapul. 's ezért a' sarkilag ellenkezők szakadatlan kölcsönhatásban állanak, az elme a' közérzéssel, az ítéls értelem az önérzettel, az okosság a' lelkiismerettel. E' kölcsönhatás mindenik ideghatár' középköre által közvetítettik. Talán testi közvetítés sem hiányzik a' nagy és kis egy közötti átmenetekben. E' felírás alatt 3) A' *lelkielelet' egységeről és valóságjáról*, és az *öntudatról*, még különösen az *akarat* tárgyalatik. Ez ugyanis nem csak egy harmadik — a' többi erőnek alárendelt — lelkierő, hanem inkább azok' egyesítője, úgy hogy érzés és gondolkozás képezi az akarat passiv és activ ol-

dalát; még pedig kétfélekép, először t. i. az eszméletlen akarat ok, miből ama' kettő származik, azután pedig ezek' eredménye az elhatározott (öntudatos) akarat. Ezen öntudatos akaratműködés által képződik az öntudat, mi ezért nem forrása — hanem eredménye 's terménye a' lelkieletnek, az ember „enlékes tette“. Önműködés ugyanis — önkényiség, mint totalitás tekintve, — a' lelkieletben azon középpont, melyből az legközelebbi gondolkodás és érzés-ellentétre fejlődik, azután pedig az eltökélt akarat' egyszerűségére tér vissza. Ezért az ember valósággal csak az, mit (eredetileg és később eszmélve) **akar**. Csak mint cselekvő létezik az emberi lélekelet. Ez csak szakadatlan önmivelés, mellynél fogva az öntudat létre jön, mi ismét háromféle alakban, a' (közvetlen) akarat, a' (viszhatott) eszmélet 's végre a' szabad működés által előidézett öntudat' alakjában fejt ki magát. Minél jobban megérett azon önműködve előidézett öntudat, annál vígabban megyen az ember a' halál' ellenébe, „áthatva azon bizonyosságtól, miszerint benne az örök élet és jövő feltámadás' csirája rejlik“.

E' szavaival a' jelen iratnak berekeszti ism. is tudósítását. Csak azt sajnálja, hogy abban sok csupán meg van érintve, de roszul ítélnénk e' munka felett, ha ezért gáncsolnók. E' munkának eredetileg más rendeltetése volt, mint így magányosan megjelenni. Bővebb tárgyalás alatt némelyek bizonyosan jobban motiváltattak volna, mik jelenleg tisztán állítmányok gyanánt hozatvák fel. Különös köszönetet érdemel a' sz., hogy a' testit mindig kellő figyelemre méltatá. Ism. előtt tudva van ugyan, hogy az idegélet' körforgásának észképe ellen történtek kifogások, melyek finom boncztnai vizsgálatokon alapszanak; azonban itten a' sz. részére többet lehetne felhordani. Először, hogy szorosan véve a' legfinomabb vizsgálat is tulajdonképp tagadólag mit sem bizonyít. Továbbá, hogy a' sz. csak legnagyobb ovatossággal már tapasztalt boncztnai összefüggéseket erősít, és soha nem titkolja, hogy itten még sok vizsgálandó van. Vegre pedig, hogyha a' bonczkést és nagyítóüveget nem egyedüli bizonyítószer gyanánt tekinti, hanem tagadhatlan lelki előzményekből testi összefüggésekre következtet, úgy ez is észlelődés vala. Akaratlanul eszünkbe jut itten egyik legnagyobb természetbuvár' állítása, ki azt mondá, hogy ha azon változásokra, melyek egy erdő' felnövése alatt történnek, szigoruan ügyelünk, ez éppen olly jó, sőt talán jobb kísérlet, mintha egy növénykét üvegharang alatt felnövesztünk.

A' Jahrbücher f. wiss. Kritik (1843 Jun. III. száma) után

M. I.

Die Metaphysik des Aristoteles nach Composition, Inhalt und Methode, dargestellt von J. h. Carl GLASER. Berlin, 1841. bei Trautwein XII. és 254 l. Ára 1 for. 54 kr. e. p.

Új munka lévén előttünk az aristotelesi metaphysicáról, a' görögök' philosopháló szellemének e' legbecsesebb szüleményéről: úgy látszik, ideje egyszer e' tárgyat terjedelmesben szóba hoznunk. Nem századok, hanem évezredek működtek 's elméltek e' munka felett, meritettek és megelégtettek belőle. Nem is csak a' foglalatját élvezték, 's használták annak. A' critica, mellyel különben a' régiek olly vékonyan szoktak barátkozni, már azon időkben sokképen hozzá fordult e' könyvhez, annak kárára hasznára szolgálendő. Aphrodisiai *Alexandertől*, az első aristotelesi commentatortól fogva, kitől egy metaphysicáról, szóló munka fenmaradt, *Glaser* úrig, újra meg újra fejtegettetett és nyomoztatott annak foglalatja, összerakása (compositio), hitelessége és becse; úgy hogy a' szerzőnek tökéletlen előmunkákról panasza az előszóban legalább csudálatosnak tetszhetik: „Ha egyes dolgokban ollykor megtévedtem, elnézésre tarthatok azért számot, mind a' tárgy nehézsége, mind *azon előmunkák' tökéletlensége* miatt, melyekkel dolgozásomnál élhettem“. Ha általában véve tudományos eredményeket legbiztosabban elérhetni, minden előmunkák' öszveségének használása, és az egésznek, mit valaki nyújt, a' történet' alapzatára építése által: talán nincs olly specialis tárgya a' philosophiának és a' philologiának (mindkét megyéhez tartozik pedig a' jelen vizsgálódás), mellyre nézve az előmunkák csak nem húsz századon át olly teljesen tétettek; és kinek kinek használatára olly nyilván nyújtatnak. Micsoda előmunkákat kívánna hát még *Glaser* úr? Hogy ő már ezen segélytelenség mellett is kívülről, önmaga által czélját mégis tökéletesen elérte, mindjárt eleinte nagy naivsággal és ifjui parrhesiával kijelenti, elhítetvén magával, hogy a' dolgot egyedül ő hajtotta végre: „Midőn az *Aristoteles'* metaphysicájának kidolgozását ezennel a' közönség elébe teszem, *bátran* hiszem igényelhetni azon érdemet, hogy annak *eredeti alakját elismertem*, és itten előterjesztettem“.

Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu!

Hogy ezt elhátározhassuk, legalább is szükség előre bocsátnunk nebány szavakkal, mi teendő van tulajdonképen e' tárgy' kezelésénél.

Két irányzatra vannak főképen, mint *Glaser* úr is (36 l.) kijelenti, az *Aristoteles'* metaphysicája feletti criticalai né-

zetek oszolva. Mig t. i. a' criticusok' egy része e' munkát egy egésznek rend nélkül összeállított részeiként tekinté, mellyeket elebb megrostálni 's másként szerkezni szükség, hogy az aristotelesi gondolatmenetet belőle kihozhassuk: az ellenpárt azt álítá, hogy a' rendnek és öszhangnak legfőbb szejlеме már a' könyvek' mostani sorában meg van, vagy legalább csekély változtatással tökéletesen helyreállíthatatik. A' kérdés tehát csupán csak a' metaphysicának összerakása körül forog-na; mert hogy annak foglalatja Aristotelestől való, senki kétségbe nem hozta, a' könyvek' mostani sorát pedig, vagy az egésznek eredeti elrendezését is, hol magának Aristotelesnek, hol valamellyik tanítványának tulajdonították. Mivel é' szerint a' tartalom kétségbe nem vétetett, tehát a' metaphysicának mostani alakja gyakran csak magában tekintetett, és pusztá philologiai vizsgálat' megyéjébe alacsonyítatott. Az által osztán igen is megtörtént, hogy Glaser úr' megelőzőitül némelly egyoldalú ítéletek hallattak, mivel azok az itt olly igen szükséges philosophiai belátás nélkül tettek. Azonban már az ő korban is ezek a' critikai vizsgálatok nem választáltak-el a' tartalom' magyarázatától; mert Alexander, mint szinte tralleszi *Asklepius* mindenkor magára a' tartalomra alapítják philosophiai commentárjaikban critikai jegyzeteiket, mellyeket ugyan csak itt ott hintegetnek közbe. Az újabbak közt pedig maga szerző úr többeket ismer-el, kik egyenesen a' philosophiai tartalom által és abból indulva akartak az összerakásról és annak egységről ítéletet tenni.

Azok már, kiknek nézeteiket Glaser úr itt historíailag felhozza: *Petit Sámuel*, ki az újabbak közt legelőször ébreszté fel ismét ezen egész kérdést, *Buhle*, *Titze*, *Biese*. *Brandis* és az alólírt referens. Már az ő dolgozataik' előterjesztése is (19—29 l.) sok oldalvágásokkal van átszőve, mint midőn Brandisról mondatik: „Az Aristoteles' tudós ismerőjének sejtelve sem volt annak philosophiai methodusáról; másként nem tette volna fel rólunk, hogy olly ítéleteknek hitelt adjunk“. Referensről pedig: „Legizletesebben és legtöbb, *ha bár nem legjobb* okokkal is erősítve adta elő hypothesisét *Michel*“. (26 l.) Végre (53 l.) minnyájok ellen egy közönséges, 's olly kemény csapást intéz, mellynek azokat az ő véleménye szerint öszveséggel földre kell térítenie: „Az ok pedig, miért azok, kik a' vizsgálatra valóban reáadták magokat, semmi kielégítő eredményhez nem jutottak, kettős. Egy az, mivel a' legnagyobb felületességgel jártak el a' munkában, és igen sokszor *Autorjokat teljességgel nem értették*; más az, mivel *ahoz nem járultak illő képzettséggel*. Mert azok, kik bírtak a' szükséges philologiai ismeretekkel, *hijával voltak többnyire elegendő philosophiai belátásnak*, hogy a' fák miatt az erdőt

el ne tévesszék“. Ez ismét Brandist illeti. „Azok pedig, kik úgy nevezett philosophokként fogtak ezen vizsgálathoz, *nem csak elegendő philologiai képzettséggel nem bírtak, hanem még utolsó alap-okait sem látnak ismerni azon rendszereknek*, melyeknek zászlójához esküvéssel dicsekszenek“. Itt csak Biesére és referensre lehet célzás, bár mely kevésbé szükség is abban magokra ismerniük. Mert Petit és Titze éppen nem philosophiájok végett hozathatnak fel. Mit nem lehet már mindent Glaser úrtól várni, ki bizonyosan mind ezen fogyatkozásoktól üresnek érzi magát! Legelőször azonban meg kell jegyezni, hogy el nem láthatni, miért nem ítélte meg szerzőnk a' teljesség végett *Ravaisson'* iratát is, a' francia academia' jutalom díjáért referenssel együtt pályázó megkoszorúzott társát. Hihetőleg nem maradt előtte ismeretlen annak létezése. Legalább pedig fel kellett volna hoznia Cousin' bírálatát ezen pályairatokról (*De la Métaphysique d' Aristote. Rapport sur le concours ouvert par l' Académie etc.*), annyi-
val inkább, midőn látni fogjuk, hogy annak holmit köszönhet, és így lehetetlen róla nem tudnia. Általában mint eredmény ki fog tűnni, hogy a' szerző csaknem semmi újat sem hozott elő, bár mint állítsa is az ellenkezőt. Mindazáltal ez a' tagadólágos critica magában fogja tevőleges mozzanatát (Moment) is hordozni, mivel referensnek azzal együtt Glaser úr' megelőzőinek munkáikat is tekintetbe kell vennie, hogy megmagyarázhassa, miként származott szerzőnk' munkája. Mi pedig referensnt magát illeti, siet ő, ellentétben Glaser úr' dicsekvő beszédeivel, önmagára nézve azonnal megvallani, hogy a' megnevezett férfiak közül többek' studiumának igen sokat köszön, és azok' segélye nélkül a' maga eredményéhez nem juthatott volna. Az immost teendő egybehasonlítása a' szerző teljesítményeinek az ő igen is merész ígéreteivel legjobban megalapíthatja az a' felőli ítéletet. Sőt tulajdonképen maga kimondja azt, mert 53 l. így szól: „Titze még legközelebb járt a' dologhoz“. Valóban a' nagy felfedezés, melyet a' szerző úr magának képzel, csak a' Titzei hypothesis, melyet ő — igaz hogy némelly módosításocskákkal — ismét felvett. De menjük a' dologra.

Szerző úr a' maga iratát, mint már a' czimből is kiviláglik, három szakaszra osztja: 1) az összerakásról szólóban átmenyen a' tudósoknak az egész' elrendelése felőli hypothesisiken, és berekesztésül előáll a' magáéval. A' más két szakaszban: 2) foglalatáról, és 3) rendűtárol az aristotelesi metaphysicának, philosophiai okoskodásokra és fejtegetésekre emelkedett fel, 's így körülbelől azon utat vevé, melyet a' francia academia is concurrensének eleibe szabott.

Mi már az előttünk lévő munka' *első szakaszában a' metaphysica' compositióját illeti*, tehát azon kívánság, hogy a' könyvek' mostani rende megváltozzék, azt a' meggyőztetést teszi fel, hogy az hibás. Ellenben az Aristoteles' philosophusibb magyarázói, aphrodisiai Alexander' vezérlete alatt, az ő vizsgálatinak menetét egészen megigazítani igyekeztek. Hogy már az olvasót azon karba tehessük, hogy azonnal maga ítélhessen, mindenek előtt a' metaphysica' tizennégy könyveinek ezen tartalmát és menetét kell azoknak velős *álté- zete* által emlékezetbe hoznunk.

Az *A μετῶν* könyvben azon kezdi a' dolgot Aristoteles, hogy a' tudás' lépcsőit előadja, és a' tapasztalást a' tudománytól megkülönbözteti, midőn amazt a' Mi' (*οὐ*) ismeretének, a' tudományt vagy *bölcseséget*, egy szóval a' philosophiát a' *Miért*' (*διότι*), az az a' dolgok' utolsó okai és *elvei*' ismertetének nevezi. Hogy ez a' helyes definitiója a' philosophiának, megmutatja legközelebb a' közönséges tudat' (eszmelet) előterjesztéseiből a' bölcsesség felől, mellyek mind arra mennek ki. Azután a' philosophia' történetéhez fordul, és kimutatja, miként egy philosoph sem foglalkozott valami mással, mint azon *úgy okok*' egyikének vagy másikának vizsgálatával, melyeket ő phyciai könyveiben felállított, úgymint: a' materialis ok, a' formalis ok (vagy a' substantia), a' munkáló ok, a' vég ok, (vagy a' cél). Ezen philosophusoknak tisztáló criticája kivonja azoknak nézeteikből a' marandandót a' philosophiára nézve, mivel ha egyik sem találta is el magában a' valóságot, mindazáltal ezt minnyájan öszveséggel nem téveszthették el. — Az *α' εἰαρων* könyv ehhez kapcsolódik, midőn az a' philosophiát *valóságtannak* nevezi, mivel egyedül a' dolgok' okai és elvei teszik azoknak valóságát, és valamint a' tűz minden dologgal melegséget közöl, úgy azok minden egyébnek valóságot kölcsönöznek. Minden okoknak és elveknek pedig egy utolsóra kell visszavitetniük, mivel ha a' végtelenségig megyünk visszafelé, semmi elv sincs. Ezen első elv az, mi önmagáért, és miért minden egyéb létezik, szóval a' *végcél* vagy a' *legfőbb jó*. A' könyv egy jegyzettel végződik a' *methodus* felől, hogy ezen utolsó elv' tudománya épen a' legfőbb pontosságra képes, mivel annak tárgya anyagtalan. — A' philosophiának ezen definitiója után következnek már a' *B* könyvben tizenhat *nehézségek*, mellyek az elvek felőli kérdésnél felhozathatnak, 's mellyeket már *Syrian* pontosan előadott. De itt még azok meg nem fejtetnek, hanem csak dialecticailag ide 's tova forgattatnak: 1) Egy vagy több tudományokra tartoznak-e minden okok? 2) Foglalkozik-e az első okok' tudománya a' syllogismus' és a' megmutatás' elveivel is? 3) Egy tudomány' tárgyai-e minden állományok (Substanzen)? 4) Vannak-e az érzéki substantiákon

kívül nem érzékiek is? 5) Szemléljük-e mi a' substantiakon kívül azoknak tulajdonságait és történetességeiket is (Accidenzien)? 6) Mellyik tudomány vizsgálja az ugyanazonság', a' különbség', a' hasonlóság', hasonlatlanság', az ellentét', ellenmondás' és más kategoriák' természetét? 7) A' nemek (Gattungen) e' vagy az elemi részek, és az első esetben a' legegyszerűsebb-e vagy a' legközelebbi nemek a' dolgok' elvei? 8) Van-e az anyagon kívül egy magában és magáért létező elv? 9) Van-e általában valami az anyagon és annak praedicatumaiban kívül? 10) Szám-szerintiek-e az okok, vagy módjokra nézve eggyek? 11) Ugyanazon okai vannak-e a' múlandó és az örök dolgoknak vagy különbözők? 12) Egy és lét-e a' dolgok' okai, vagy még más substratumuk is van? 13) Egyszerűesek-e az elvek vagy eggyediek? 14) A' lehetőség szerint léteznek-e az elvek, vagy a' valóság szerint? 15) Mozgók-e az elvek, vagy mozdulatlanok? 16) Substantiák-e a' mathematicai meghatározatok? — A' *I* könyvben, melly ezen feladatok' megfejtését megkezdi, azt mondja Aristoteles, hogy az első okok' tudománya, a' létnek általában, azaz *a' létnek a' mennyiben ez van*, vagy a' substantiának, és minden meghatározatoknak és tulajdonságoknak, mellyek abból folynak, tudománya: nem különben tudománya az Egynek, mivel lét és Egy összeesnek, és így az Egy' minden fajának is, az egyenlőségnek, hasonlóságnak 'sat. és mivel minden dolgok ellentétekből származnak, tudománya minden ellentéteknek is, a' másként létnek, a' különbségnek 'sat., mellyek mind az Egynek és Soknak ellentétére vitethetnek vissza (*Problem 1. 5. 6.*). Az *ellenmondás' tétele* és a' *rekesztett harmadiknak* tétele is, mellyek nélkül semmi logikai következtetéseket és okoskodásokat tenni nem lehet, a' philosophiához tartoznak. Mert mivel azok semmi eggyes megmutatásos (demonstrativ) tudománynak nem sajátai, hanem annak axiómákként és a' megmutatás' elveiként mindenkor már elébe vannak téve, tehát csak az elvek' egyetemes tudománya' elméletének körébe eshetnek. Minthogy e' szerint két ellenes praedicaticumok között mindenik alanyra egyik reállik a' másiknak pedig ki kell rekesztetnie, tehát általában nem lehet ugyan azon egy praedicatumot minden alany mellé tenni (*τὰ μοναχῶς καὶ κατὰ πᾶν ὄν λεγόμενα ἀδύνατον ὑπ᾿ ἑξείν*): mintha p. o. mondani akarnám: „Minden dolog való;“ mert ez feldőntené az ellenmondás' tételét, mivel úgy a' hamis is való volna (*Problem 2.*). — Innen a' *A* könyv minden philosophiai műszónak különféle jelentéseit adja elő (*τὰ πολλαχῶς λεγόμενα*), mivel csak ezen meghatározott terminológiának megállapítása után lehet haszonnal magának a' dolognak vizsgálatához fogni. Illy *definiót* Aristoteles harminczat fejt ki: Elv, ok, elem, természet, szükségesképi, egy, lét, létalap (Substanz), ugyanazonság, ellentét, korábban és későbbben, lehetőség, mennyi-

ség, minőség, viszony, bevégezett, határ, miszerint (καθ' ó'), dispositio, habitus, affectio, megfosztás, bírás, miből, rész, egész, csonka, nem, hamisság, accidentia, — Noha már ugyan a' történetességek (Accidentien) is azon tudományhoz tartoznak, mely azok' létalapját veszi elméletre, mindazáltal az *E* könyv szerint, nem minden substantiák tartoznak azon egy tudományra. A' philosophiából t. i. kirkesztetnek azon substantiák, melyeknek valójok nem a' lét, a' mennyiben az van, hanem csak bizonyos nemei a' létezőnek. Az illy substantiák' tudományai elsőben a' *physica*, mely a' magában létező's önálló ugyan, de csak érzéki substantiát vizsgálja, melyben a' mozgás' és nyugalom' oka befoglaltatik. Azután a' *mathematica* mozzatlan és változhatlan dolgokkal foglalkozik ugyan, de a' melyek nem önmagokban lévőek és önállóak, hanem az anyagba bémérítvők. Az első substantia pedig, mely mind változhatlan, mind magában's magáért létező, a' philosophia' tárgya; és mivel ezen örök elv az isteni, tehát ez a' tudomány *theologiának* neveztetik. Annak tárgya pedig nem a' létezőnek valamely különös neme, hanem egyszersmind az egészen egyetemi, mi mindenben, mennyiben az van, ismét feltalálattatik (*Problem 3*). A' substantián kívül a' lét is mondatik minden kategoriákról, a' minőség —, mennyiségéről'sat; fellép az továbbá mint munkásság vagy lehetőség, mint történetes, mint logikai valóság és hamisság. A' történetes nem tárgya a' tudománynak, mivel az ritkán történik, a' tudomány pedig csak az egyetemest vizsgálja, mi mindig és szükségességeképik egyszersmind. A' halál szükségességeképi, de nem az a' halál' neme, mi olly októl függ, a' mely lehet is nem is (*Problem 11*). A' logikai lét csak valamelly mondománynak (praedicatum) valamelly alanyra való alanyi vitetése, és így az értelem' pusztá affectiója, azért is azt hasonlóul ki kell rekesztetni azon elvek' és okok' elméletéből, melyek a' valódiilag létezőt teszik. — A' *Z* könyvben már mindenek előtt az érzéki substantia véteit fontolóra, mivel a' substantia' fogalma legszembetűnőbben illeti a' testet. A' substantiának, melyre mind a' többi kategoriák' léte visszavitethetik, négy jelentése van: 1) a' substantialis alak, 2) az egyetemes, 3) a' nem, 4) az allzat (Substratum). Az allzat vagy az anyag, ugy látszik nem lehet substantia, mivel határozatlan és magában fen nem állhat, a' substantiának pedig meghatározottnak és önállónak kell lennie. E' szerint inkább az alak's az alakból és anyagból összetett a' substantia. Minden dolog maga annak substantiális alakja. Ez a' származás' elve is, vagy a' mozzató ok, mely az anyagból a' dologtól előjőni hagyja. Az anyag megelőzi a' dologot, de megelőzi egy más valódi szülő substantia is. Anyag és alak nem általában állnak elő, hanem csak ebben az egyes dologban (*Problem 8*). Valamelly definitio, p. o. az emberé, hogy ő kétlá-

hu állat, Egy lévén: tehát, mivel a' nem (Gattung) nem ugyanazonos mindenik hasonfajjal (Unterart), hanem a' többieket is illeti, nem maga a' nem, hanem a' nemnek utolsó különbsége lehet valamely dolog' substantiája, mivel ez különben több substantiákat foglalna magában. Az egyetemes nemek is azért nem substantiák, mivel azok sok dolgokkal közösek, a' substantia pedig száin szerint egy. Ez az egység mindazáltal nem pusztá összetétele az állató részeknek, hanem még valami attól különböző. Valamint tehát nem a' nemek, szintűgy nem az elemek a' dolog' substantiája. E' szerint ez, mint a' valóságos elv, az eggyes volna, mennyiben az ezen állató részek' egyetemes egységét képezi (*Problem 7.*). — Az *H* könyv, miután a' megelőző könyvben kifejtettnek tartalmát röviden ismételte, igéri immost ezen egész elméletnek befejezését; mi által egyszersmind a' következő könyv bevezettetik. Az anyag csak a' lehetőség szerint substantia, mivel az a' minden változásoknak alapúl szolgáló; az alak a' valódiság szerinti substantia. Egy ellentét van az anyagban a' valódiságnál, más a' lehetőségnél fogva; és a' substantiális alak a' mozgató ok, mely ezen lehetőséget valódiságra viszi. Minden anyagnak tehát van már valamely alakja, mikor az a' mozgató alak által megváltoztatik; az utolsó anyag és az alak tehát ugyanazonok, de mindketten magokban csak a' lehetőségnél fogva, és csak az ő egységüetők a' valódiságnál fogva. — Minthogy a' lét nem csupán a' substantiáról és a' többi kategoriákról mondatik ki, hanem a' lehetőség és valódiság szerint is, tehát a' *Θ* könyvben ezen utóbbi elmélet következik. Lehetőség és valódiság nem ugyanazonosok; különben teljességgel semmi változás sem volna, mely épen abban áll, hogy valami, a' mi csak a' lehetőségnél fogva van, valóvá lesz. A' valódiság pedig felsőbb a' lehetőségnél, valamint az alak felsőbb az anyagnál, ha bár az idő szerint a' lehetőség, p. o. a' mag, megelőzi is a' valóságot. Mindazáltal mivel itt is mindég egy már valódiságnak kellett mint elvnek előre mennie, tehát az elvek általában valódiság szerint vannak, és nem csupán lehetőek. Ha az örök substantiák csak lehetőség szerint volnának, úgy lehetne nem lenniük is. A' világ tehát örökkévaló, mivel annak elve szakadatlan munkásságban van (*Problem 14.*). — Minthogy az Egy, mond az *I* könyv, a' mérték a' dolgok' minden nemében, és pedig kivált a' mennyiségben, mindazáltal szintűgy egyébnél is, p. o. a' szinnél a' fejr, a' musikában a' negyedrés hang 'sat, tehát semmi Egy sincs magán és magában mint a' dolgok' állatja (substantia). Már a' maga egyetemességénél fogva is, mi szerint az a' dolgoknak csak praedicatuma, nem lehet az substantia; 's e' szerint ismét megfejtetett egyike a' felebb előgördített nehézségeknek (*Problem 12.*). Az Egy ugyan minden nemben

meghatározott természet; de egyik nemben sem ez az Egy maga annak természete. A' sok az egynek ellenébe van téve. Az ellentét, mint a' különbség' legmagasabb tetője, csak két dolog közt talál helyet, mivel minden végső csak egy. Az ellenesek közt van egy közép, de az ellenmondás közt nincs; mert ennél a' megfosztás általános megfosztás, amannál csak meghatározott. A' közép egyik végsőnek sincs ellenébe téve, hanem csak privatív tagadása mindkettőnek. Egyszersmind a' közép az ellentétekből áll, és így ugyanazon nemhez tartozik; a' végsőknek pedig, p. o. fejrénnek és feketének, hogy egymásra átváltozzanak, először ezen középben (a' színeken) kell keresztül menniük. A' közép csak ellenesek közt létezik, minthogy csak azok képesek elváltozni. A' mulandó és az elenyészhetlen, mint ellenesek, faj szerint különböznek; mert a' mulandó szükségesképen mulandó, midőn amaz substantiájánál fogva elenyészhetlen. — A' *K* könyv legközelebb az *A* könyvre utasít, arra emlékeztetvén, hogy a' bölcsesség az elvek' tudományának kimondatott és a' régibbek' nézetei a' felől kifejtgetettek; azután pedig arra megy által (1—2 cikk), hogy még egyszer feltegye azon tizenhat nehézséget és problémát, melyeket a' *B* könyv előhordott. Azonban az új, a' mi hozzájárul az, hogy Aristoteles azt mondja: szándékunk itt megvizsgálni, van-e egy véges substantiáktól független, önmagában létező substantia. Az anyag nem az, mert ez csak a' lehetőség szerint létezik (van); az alak nem, mert ez az ellenesbe vág-át. Hogy pedig van egy örök, magában létező substantia, a' legbölcsebb férfiak elfogadták, mivel a' nélkül semmi rend a' mindenségben nem lehetne. Második része e' könyvnek a' 3—8 cikkből áll, és ismétli a' *I* és *E* könyvek' velejét, azonban nem sajátos bánásmód nélkül, és azon hozzátétellel: Mivel a' logikai lét csak az értelem' kapcsolatában van, a' történetes (accidentalis) létnek pedig csak rendetlen és határozatlan okai vannak, tehát csak az önállólag létezőnek elvei kerestetnek fel. Ezek tesszük a' czélt, mely a' természetben fekszik és az észből ered; úgy hogy ezek a' mindenség' eredeti okai, nem a' történet. A' *K* könyv' harmadik részét *szósszerinti* excerpták képezik a' *φυθικῇ ἀρχαὶς* III. V. könyveiből, melyeket Glaser úr (48—49 l.) szellemetleneknek nevez, mi által, mivel okait tőlünk eltitkolja, magát teszi vétkeessé abban, mit épen olly alaptalanul másoknak vet szemökre (28 l.), — hogy a' három lábú székről beszélnek. Nem törhetni ugyanis jobban utat az általános elv' elméletére, mint Aristoteles ezen kivonatok által téve, melyeknek foglalatok következő: A' változás bevégezten valódisága annak, mi a' lehetőségből a' valódiságba átmegy. Mivel pedig a' változás' elve magában a' változottban fekszik, tehát az elv' valódisága egyszersmind magának a' változott dolognak va-

lódísága. A' végtelen, a' min végig nem mehetni (mondhatnók: a' rossz végtelen) nem valódi, és a' valódi, minthogy mennyiséges, nem lehet végtelen. Ha az alakok és illetmények (Affectionen) magok nem változnak is, mindazáltal ezek azok, mikben a' változás véghez megy, mivel ezek ellenesek; ellenben a' substantiáknál nem úgy van a' dolog. — A' *I* könyv' első része (1—5 cikk) ismétli a' *Z*, *H*, *Θ* *I* könyveket: úgy azonban, hogy az *I* könyv leggyengébben, a' *Z* könyv leghatározottabban tüntetik elő. Továbbá igen helyesen jegyzi meg Glauser úr (41 l.), hogy az érzéki substantiának ezen elnéleténél most már annak változóságától vétetik a' kiindulási pont. Azon új ismeret t. i., melyet már a' *K* könyv előre boesátott, az, hogy az ellenesbe való átmenésnél az anyag mint substratum megmaradván, és minden változást csak a' lehetőségből a' valódiságba átmenetként kellvén szükségesképen felfogni, minden a' létből származik, de a' lehetőség szerint lévőből, a' valóság szerint pedig nem lévőből. Sőt egy egészen új *problema* (13), melly a' *Z* könyvben csak érintve volt, itt már jobban kivitelezik, ámbar annak tulajdonképi helyét csak későbbben fogjuk látni. Az elvek, mond t. i. Aristoteles, részint egyetemeniek, részint egyediek. Alak és anyag az elvei minden érzéki dolgoknak, és így a' fogalom szerint egyetemeniek; de minden egyesnek más alak és más anyag az elve. E' könyv' második része már az *Istenről* tant terjeszti elő: Idő és mozgás örökké voltak, mert különben a' lehetőség felsőbb volna a' valódiságnál. Létezik tehát egy örök mozgató; az ő általa eredetileg mozgatót, az örök ég, melly ismét a' hold-alatti világot, a' csupán mozgatót, mozgatja. Az örök mozgató, ki maga mozgatatlan, a' gondolkodás; mert a' Jó vagy az általános cél, mellynek elve az észben van, mozgat mindent, a' nélkül hogy maga változnék. Ez az első, egyszerű és valódi substantia az érzéki világban, melly, minden ellentéte mellett is, a' coëlementumot képzi a' gondolkodásra: úgy hogy abban a' gondolkodás csak önmagára viszonyul, és így a' *gondolkodásnak* gondolkodása, melly mindég ugyan ezen módon munkás, és a' mindenségben úgy valamint annak rendében önmagában lévő substantiaként létezik. Minden egyébnek szükségesképen abban kell feloszlani; az maga pedig *oly* fajú, hogy abban mindennek része van, hogy az egésznek alkothassa. Noha már minden, ellentétekből származik is, mindazáltal magok az ellentétek nem lehetnek a' mi elvünk, mert ezen elvnek, mint elsőnek, semmit sem lehet ellenébe tenni. Semmi sem állván ekként a' legfőbb elvnek ellenébe, elmondhatjuk felőle: οὐκ ἄγαθὸν πολυποιρανίη εἶς κοίτατος (*Problem* 9. 15.). — A' többi *problemák*, mond igen jól Syrian, mellyek a' számokra és az eszmékre viszonylanak (4. 10. 13. 16.) a' két utolsó könyvben fejtetnek meg, mely-

lyek' elseje *M* először a' számokról, azután az eszmékről, harmadszor a' szám-eszmékről szól, nagyobb részint a' platói szájbeli előadás' esotericai tanáról későbbi években. A' mathematicai meghatározatok nem önálló létezetek, hanem csak elvont és egyszerű tulajdonsági az érzéki substantiának. A' Plató' eszmetanának czáfolata a' negyedik és ötödik cikkben egy sokszor szóról szóra való ismétlés az első könyv' hatodik és kilencedik cikkjéből, melly különben is minden problémákon és könyveken keresztül vonúl, de itt találja tulajdonképi helyét. Az okoskodás' ere az, hogy az eszmék mint az egyetemet tevők, mihelyt azokat, a' mint pedig Plató akarja, az egyes substantiáktól elválasztják, és túl azokon magokban állítják fel, valami egészen elvonttá és üressé válnak. A' szám-eszmék végre nem a' dolgok' magában létező első oka. Mert ha a' számok önálló substantiák volnának, úgy azok volnának minden egységek is; ezek pedig minden számban megvannak. Az egységek tehát egymással mind egyenlők, és semmi önmagában lévő Egy nincsen. A' faj szerint egy és egyetemi elv ismétlődik az egyedek' végtelenségében. Ha az elvek számszeréntesek volnának, nem pedig faj szerint egyek, mint p. o. az *A* és *B* betűk, úgy igenis csak egy *AB* szótagot csinálhatnának. — Az *N* könyvben visszatér Aristoteles arra, hogy a' legfőbb elv nem valami ellenes, mivel az ellenes a' substantiához tapad, melly azért ő előtte van. Kivált valamelly ellenbetevés a' mennyiségesben, mint nagy és kicsiny, nem lehet elv Plató' titkos tana szerint, mivel a' számoknak illy tulajdonságaik puszta viszonyok. Továbbá azt mondja Aristoteles, hogy az elv nem áll elemekből, mivel különben anyaggal kellene birnia, és csak a' lehetőség szerint volna. Ez is azután ismét a' szám- és eszmetanra alkalmaztatik, midőn Aristoteles megmutatja, miként nem lehetnek a' számok a' dolgok' elemei. Berekeszti azzal, hogy az egység és a' számok a' Jónak sem elve. Ha az egység magán véve volna a' Jó, úgy minden Egy jó volna, és túlteljét (Ueberfülle) bírának a' jóknak, a' sokság volna pedig a' rossz. Már annál fogva is, mivel a' számok általában nem a' dolgok' végczélja, nem tehetik azok a' Jót. A' legnagyobb nehézségek állnak tehát elő, ha fel akarnók venni, hogy minden elv elem, — az elvek ellenesek, — az Egy elv — és a' számok és eszmék az első és önmagokban lévő substantiák. —

Ha már az aristotelesi metaphysicának ezen lényeges tartalmát igazán szorosan szeme előtt tartja az ember, épen nem látja át, miért emelkedtek annyi kétségek a' fenálló rend' hitellessége ellen, és hogy miként támadhattak azok. Azonban egész könyvek' ismétlése kivonathan, 's egész cikkké még pedig többször szóról szóra, kivált pedig az excerpták a' physicából, továbbá a' mindenütt visszatérő polemica az eszmék el-

len, és általában a' többszörös érintése ugyanazon tárgynak még pedig sokszor úgy mintha még teljességgel nem volt volna róla beszéd, végre az *M* és *N* könyvek' utóikullozása, melyek az elődök' nézeteit czáfolják, miután már az *A* könyv a' tevőleges tant kifejtette, — mind e' körülmények már elég kételkedést támasztanak, melyeket Asklepius következő történetbe öltöztetett: „Az Aristoteles' metaphysicája nem olly jól van szerkesztve és nem olly jól rügg össze, mint Aristoteles' többi iratai; egész darabok találtnak benne más könyvekből, és sok ismétlések. Ez onnan van, hogy Aristoteles a' kéziratot barátjának *Eudemusnak* küldte, hogy azt közzé tegye, ez pedig azonközben meghalt, és a' munkának több darabjai elvesztek. Eudemus' utódi kiegészíték a' csorbákat, a' hogy tudták, Aristotelesnek más irataiból, és ezen alakban adák ki a' munkát“. Már sokkal korábban beszélének *Strabo*, *Plutarch* és *Suidas*, kikhez ragaszkodik *Athenaeus* is, hasonló történetet, melynek utánzásának nyilvánítá referens (*Examen critique de la Métaphysique d' Aristote*, p. 224) a' felebbit, 's Glaser úr, ki igen szereti elődeire nézve e' szólásmódot használni, *utána mondja azt neki* (17 l.). Ama másik tudósítás szerint már „az Aristoteles' kéziratai és könyvtára *Thephrastra*, erről pedig *Neleusra*, mindkettőjük' tanítványára maradtak, kinek maradéki azokat *Skepsisben*, szülötte városukban, egy pinczében tartották, hol azokat férgek 's a' nedvesség megrongálták. Ha bár t. i., mint igen hihető, Aristoteles' könyvtára az egyiptomi királyoknak adatott is el, annyi legalább bizonyos, hogy Neleus' maradéki miód a' mellett ama régi eredeti kéziratokat, mint egy családi ereklyét, ezen zár alá vetették, míg teosi *Apellico* azokat tőlök megvette 's azok szerint Aristotelest újonnan kiadta, de a' csorbákat korábbi kiadásokból roszul egészítette ki, úgy hogy csak *Tyrannio* és rhodusi *Andronikus* intézték Rómában, hova e' kéziratok *Sulla* által vitettek, Aristoteles' iratinak kiadásit azon alakban, melyben most bírjuk azokat“. Ez a' szerkesztés már abban áll, hogy az apró iratokat és értekezéseket, mint azok a' *Diogenes* Laertius' katalógjában, és az Anonymuséban Menage-nál, igen bihetőleg az alexandriai köznvtár szerint kiírva, előjőnek, nagy tudományos egészbe (*πραγματεῖαι*) egyesítve kiadták. Vallyon már maga Andronikus tette-e ezen szerkesztéseket, vagy már Aristotelestől származnak azok? Ez itt az életkérdés, melyet referens, még zedig *Consin*' bírálata szerint, következőképen fejtett meg. „Tekintsünk most vissza — így szól ő az első és második cikk' előterjesztése után — és lássuk, hoya jutottunkh szerzőnk' kísértében. Az első cikk az egész metaphysicát feltaglalta, és megmutatta, hogy az különféle részekből van összetéve, melyek' czíme többnyire azon két katalógban találta-

tik, melyet Aristoteles' munkáiról a' régi időből birunk. 'S most jó a' második cikk, nekünk ugyan ezen metaphysicában bámulatos rendet, 's legszilárdabb összeköttetést felmutatandó. Egy harmadik cikk megfejtí ezen ellenmondást, még pedig a' legegyszerűbb módon a' világon. Igenis, Aristoteles, mielőtt metaphysicáját szerzé, sok egyes értekezeteket írt e' tárgyról; innen a' különféle munkák a' katalódokban. Későbbben munkába vette Aristoteles mind ezen iratoknak egy egészé egyesítését, hogy eszméinek összefüggést és egységet adjon. Így tehát a' korábbi értekezeteket használni fogta, bizonyosan nem a' nélkül, hogy azokat újra ne dolgozza, és céljához képest meg n^a nyesegebbe és össze ne illesse. Ha már felveszük, hogy ez a' szerkesztés nem magától Aristotelesől adatott ki, hanem sok idővel ő utána jelent meg, mikor azon egyes iratok, melyek neki anyagul szolgáltak, még forgásban voltak: tehát a' legtisztább fogalmunk van arról, mi az Aristoteles' metaphysicájával történt. Egy egészet képez az, melyben nagy rend uralkodik; és ez mindenkor feldöntendi azok' hypothesisét, kik azt a' rhodusi Andronikus' mozaik-munkájaként tekintik. És azután, ha rhodusi Andronikus, még Aristoteles' darabjaival is, azon munkát képezhette volna, melynek tökéletlen analysisét épen most adtuk az olvasónak: úgy Andronikus nem csak ügyes criticus, hanem nagy lángeszű férjfiú volna; mert a' metaphysicának egészét, az az magát a' metaphysicát teremtette volna. Ez mindenestől fogva ezen öszvegeben van, mely nekünk ennek rendűtát, menetelét és hánásmódját nyilván előnbe terjeszti. Valamint nem képezheté *Lycurg* és *Pisistratus* az Iliást homerosi rhapsodiákból, szintűgy nem képezheté Andronikus, még az Aristoteles' darabjaiból is, a' philosophiának ezen iliadját. Másfelől találkoznak mind a' két iliádban rendetlenségek, ismétlések, össze nem egyezők, mivel egyiket sem végzette be szerzője egészen. Végre, mivel azon különféle részek, melyekből a' metaphysica összetétellett, önállólág léteztek, tehát igen természetes volt, hogy némelly criticusok az egésznek hitelességét ostromlották, és csak a' részekét engedték meg". Valóban pedig a' metaphysica' tökélyes kéziratánál kellett a' skepsisi pinczében fentartatni, mivel csak úgy lehetett a' csorbáknak, melyeket az ott kapott, a' folyamatban lévő apróbb értekezetek' megfelelő helyeiből kipótoltatniok, és az egésznek nagy kár nélkül Andronikus által kiadatnia. Az azt megelőzőt időközben a' metaphysicának semmi nyomát sem találni, míg más nagyobb összefüggő munkák, mint p. o. az *Organon*, még maga Aristoteles által kiadatott. Hogy tehát a' metaphysica három századdal későbbben jelent meg, még az nem bizonyítja annak alságát (*Unächtheit*) és rendetlenségét, ha-

nem csak azt, hogy az ebben az igazi rendben csak három századdal Aristoteles' halála után lett nyilván ismeretessé.

E' szerint meg van mutatva, hogy a' skepsisi pincze nem hogy szerencsétlenség lett volna az Aristoteles' irataira nézve, hanem inkább a' legnagyobb szerencsének tekintethetik, az által tartatván fen számunkra az Aristoteles' iratai azon egészen hiteles összeállításban és rendsorban, a' hogy ő azokat egy utolsó saját kezű kiadásban öszvesen maga rendbe szedte és tanítványira hagyta, és a' világszellemtől épen a' legjobb időben segítetvén napfényre, midőn a' római világban az aristotelesi philosophiának meg kelle alapítatnia, míg az az előtti időközben, már a' kézen forgó iratok' bevégetlen állapotja miatt is, a' peripatétikai iskola lankadozott. Aristoteles' saját idézetei és útastításai elő 's hátra a' többi iratokra épen a' szemnelláthatóságig világossá teszik előttünk, melyik rendi az iratoknak és egyes könyveknek Aristoteles' akaratjával megegyező.

A' mi szerzőnk már ama történeti tudósításokból azon egészen ellenes következtetést hozta ki: „hogy a' metaphysicai könyvek' neve, száma és rendi vagy magától Andronikustól veszi eredetét, vagy legalább, talán ő általa eszközölve, az ő időkorától fogva kezdett képeztetni“. Azon iparjában pedig, hogy a' metaphysica' jelen alakjának az ügyvelt igazit állítsa helyébe, ritkán bocsátkozik deductiókba, hanem többnyire csak önkényes erősítésekkel ismétli röviden a' fő momenteket, a' mint azokat elődeinek másféle rendezeténél lelé; a' mi minden bizonnyal kényelmesb, mint terjedelmes megalapítást szerzeni, — vagy csak olvasni is. Mind a' mellett oda veti (52—53 l.): „könnyű lett volna e' tárggyal egész könyvet megtölteni, és talán egy tárgy sem volna arra méltóbb. Azonban mivel ez a' vizsgálat csakugyan mindég csak eszköz lehet a' célra, jobbnak itéltük, csak a' lényegest venni tekintetbe, kinek kinek tetszésére hagyván, hogy az egyes dolgokat az aristotelesi iratok' olvasása által magának kiegészítse. Ez annál könnyebb lesz, minél kevésbbé bebonyolt a' dolog, úgy hogy szinte csudálni kell, miként olly fontos tárgy annyi ideig elhanyagoltathatott, holott a' legcsekélyebb fáradsággal a' leggazdagabb gyümölcsöt lehetett volna aratni“. Az aratás lesarlózva is ott van annak, a' ki látni akar. Csak ne képzelje Glaser úr, hogy a' mit nem ő vetett, az ő aratása volna. Végezetre a' mások' vizsgálatainak egyetemes eredményét, melyet magáé gyanánt áru', még azon egészen önkényes szózattal tódítja, melyet eléggé nem ismételhet (8, 15, 18 l.): „hogy a' metaphysica vagy *egyedül maga* vagy legalább kiváltképen szenvedett azon szerencsétlenségnél, melyet a' régiek az Aristoteles' írásairól általában beszélnek“. Sőt inkább p. o. a' physicai iratok' egész cyclusa van épen a' metaphysica' esetében, mivel azoknak mai

címe a' Diogenes' és a' Nevetlen' katalógjaiban, néhányat kivéve, nem találhatik.

Ha már közelebbről kérjük, mit tett Glaser úr azon egyes részek' ismertetésére, melyekből osztán a' metaphysica, még pedig ő szerinte rendetlenül, összerakott, tehát az ő eredetisége itt is parányira zsugorodik össze. Hely' hiánya miatt azonban ennek részletes megmutatásába nem ereszkedhetünk.

Szerzőnk mond sok helyeset is. Így javalhatjuk többek közt berekesztő mondatát is: „Aristoteles' metaphysicája a' genialis szellemtől fogantva és születve oly mestermű, melynek szépségét és bevégzettségét csak a' gyakorlott művészi érzék foghatja fel és értheti meg“. Igaz, hogy az utóbbinál Glaser úr, az elmondottak szerint, csak magára gondolhatott! Midőn pedig azután egy előbbi helyen (214 l.) azt állítja, hogy ha az Aristoteles' philosophiájának rendűtja pusztá modor volna, úgy ez a' philosophia igen alárendelt jelentményű volna, és azzal tulajdonképen foglalkozni sem kellene többé: tehát épen ezen aristotelesi modor' szükségesképi voltát kimutathatni a' philosophia' történetében, Aristotelessel kezdődván az alanyi eszmé' megerősödése, míg Plató az alanyt még inkább elsüllyesztette a' substantiába; úgy hogy Aristoteles a' philosophiát azon pont-ra jutva terjeszti elő, mi szerint az egy genialis alanyban központosul és az ő particularitásához tartozik, míg onnan ismét substantialításra és rendszerítésre kell emelkednie. Aristoteles a' hajdankorban, mint Hegel a' mai időben „az ismeret' teljes személyessége“, mint *Schelling* nevezi őtet, csak hogy Aristotelesnél hibázni kellett még a' szemlélődési rendűt' tudatának, és ő e' miatt empirikusnak *látszik*.

Mi azon rendűtát illeti, melyet a' szerző úr aristotelesi gyanánt ad ki, azt (217 l.) így adja elő: „1) a' közvetetlen, mely a' kezdetet és az előre feltevést teszi; 2) a' dialectica, a' gondolkozás, mely magát ezen tárgyon tettesíti: 3) e' két elemek' áthatása, melyek ezen egységben tudománnyá alakulnak“. Ez ellen ismét nincs mit vetnünk, csak hogy Glaser úr ezt is saját jószágaként ne árulná, holott azt Biesetől, valamint ez referenstől vette, és Glaser úr még azonfelül az elsőbbitől kölcsönzé a' rendűtnak utolsó vizsgálati tárgyként helyeztetését. Biese (Die Philosophie des Aristoteles, 613 l.) azt mondja: „Aristoteles az érzéki concret létből indul ki;“ és 616 l.: „Ezen rendűtnak lényeges oldalát a' dialectica képzi, mely rendeltetéséhez képest mások' nézeteibe behat, valamely tárgy' különféle oldalait vizsgálja és előterjeszti, az előforduló' ellenmondásokat felfedezi, és végre arra vezet, hogy az ember azoknak fensőbb fogalomszerűbb meghatározatok általi közvetítését, melyekben az ellenmondó elenyészik, megnyerni igye-

kezzék“. Referens, ki hivatalos tanításaiban Aristotelesnek e' rendütát régóta kifejtette, többször említett iratában szinte ezt mondja (p. 116—117): *Aristote fonde la recherche de la vérité sur la base solide de l'expérience. Il interroge d'abord les opinions reçues, les notions communes que chacun trouve dans son esprit. Il passe ensuite aux opinions de ses devanciers, il examine leurs raisonnements avec la dialectique la plus pénétrante. Enfin sa dialectique s'adresse à l'objet lui-même: il ne saisit pas une face de son objet, à l'exclusion des autres, mais il les réunit toutes et les met d'accord par la force de sa dialectique. C'est ainsi qu'il trouve le résultat spéculatif; l'empirisme complet c'est la spéculation elle-même, et Aristote combine ces deux méthodes.* Ha már referens az Aristoteles' rendütát „valami igen külsőbe“ helyhette, mint Glaser úr (27 l.) véli, úgy bizonyval ő is ezt teszi, mivel teljességgel semmi egyebet szőnyegre nem hozott.

A' rendüt' első momentjét, a' közvetlent, szerző úr (218—229 l.) ismét három részre osztja: a) „az érzéki bizonyosságra. b) a' nyelvre, c) a' philosophia' történetére“. Ez a' Cousin' *Rapport*-jából az academiához vététdött (p. XXXV, XXXVII): *Nya-t-il pas une autre expérience que celle des sens? A l'expérience nous rapportons encore l'investigation attentive des notions communes généralement attestées dans les langues. A côté de l'expérience du sens commun est l'expérience du génie; cette expérience s'appelle l'histoire de la philosophie.*

A' hol már Glaser úr úgy nevezett saját gondolatira jut, a' legfőbb mértékben szerencsétlen. Mert ha meg akarnánk is engedni 246 l. szerint, hogy a' négy ok Aristotelesnél a' categoriák' négy osztályának felel meg Kantnál (az alak igenis a' minőségbe esik, de ez amant ki nem meríti; az anyag igenis lényegesen a' mennyiséget terjeszti elő; a' munkáló ok is, mint két substantia' viszonyát előre feltevő, a' relatióhoz tartozik; de a' módosulat' categoriái, lehetőség és valódiság, csak anynyiban felelnek meg a' célfogalomnak, mennyiben valaminek lehetősége magában van, nem másban, mint a' mozgató oknál): mire használja Glaser úr ezen találmányát? A' Z könyv ő szerinte az alakot vizsgálja. Helyesen! A' Θ könyv a' mozgató okot. Itt maga a' szerző úr lehetőséget és valódiságot, mellyek e' könyv' tárgyai, a' viszony' categoriáivá oszlat fel, a' helyett hogy elébb a' cél-okkal ugyanazonosítá azokat. 'S immost, képzelje az ember, a' I könyv az anyagi okot vizsgálja, — mintha ez nem együtt az alakival fejtegettetett volna! a' Z és H két könyvben.

Mi okot hoz fel pedig Glaser úr ezen levegőből kapottj's csupán egy üres schematismus' kedvéért feltett állításának tá-

mogatására? Egyes egyedül azon körülményt, hogy a' ὅλη szó egy ezen / könyvnek megfelelő helyén a' Δ könyvnek előfordul; 's melly csekély legyen ez a' megfelelés, már felebb láttuk. Illy különös okoskodást, nyíltan megvallva, még soha sem láttunk.

Továbbá Glaser úr a' metaphysicának egész tartalmát a' létről, meghatározottságról és ezeknek egységéről szegény abstractiókra — egy e' harmadik szakaszban mindenütt előtologó schematismusra — igyekszik visszavinni. Szerinte a' substantia vagy alak a' lét, az anyag és a' mozgás' elve a' meghatározottság, a' cél pedig vagy a' Jó a' kettőnek egysége (247 l.). De semmi kevésbé aristotelesit nem gondolhatni, holott Aristoteles mindég az alakot és substantiát állítja, a' meghatározottnak, a' Mi-nek (τὸ τί), az anyagot pedig inkább egyenesen a' meghatározatlannak (ἀόριστον) nevezi.

Midőn végre Glaser úr (249 l.) Aristotelessel ezt mondhatja: a' világ' végcélja egy attól megkülönböztetett (χωριστός) önmagában létező szellem,“ tehát az isteni elv' benmaradóságát (Immanenz), mint az Aristoteles' valódi nézetét, erősen kell tartani, mivel χωριστός annak nem transcendentitáját, hanem csak önállóságát fejezi ki, miként a' hegeli magában lét a' maga másikában önmagánál lételt; úgy hogy a' *megkülönböztetett* kifejezés legalább egészen helyén kivülinek látszik, kivált midőn Glaser úr hozzáteszi: „A' rend az elv' kedvéért jó fogalomba, nem az elv a' rend' kedvéért“. Mert Aristoteles szerint a' rend inkább magának az isteni elvnek actualitása, a' valódiság (Wirklichkeit) pedig, mint entelechia, tudtunk szerint a' valóságot végcélzt magába záró.

Ha már azt kérjük, vallyon a' szerző úr, ha egyes tárgyakban semmi újat nem nyújtott is, legalább az előtte végrehajottnak szorgalmas összeállítása által nem hozott-e kielégítő feloldatra minden nehézségeket: tehát fenebbi előterjesztésünk-ből eléggé kitetszik, hogy neki ezt az érdemet sem lehet megadnunk. A' legjobbat tehát, mit Glaser úr' irata nyújt, plagiatusai teszik. 'S illőleg elismervén azt, midőn előszavában igéri, hogy neki „mind az egésztől, mind az egyes részekről oktatások *bár melly* alakban kedvesek lesznek,“ ki akartuk neki mutatni a' legszelidebbikben ezen plagiatusokat, nem magunk kedvéért, hanem az ő saját javáért, hogy megmutassuk neki bánásmódja' szeretetlenségét, magát idegen tollakkal ékesgetni, elődeit félretolni és azok' rovására az új felfedezések' dicsőségét elnyerni akarni. Az illy babérok nem mennek az utóvilágra, hanem csak hamar elszáradnak. — Berekesztésül pedig köszönjük neki, hogy irata által alkalmat nyújtott nekünk kibeszélni magukat olly tárgy felől, melly annyira szívünkben fekszik, 's mellyre referens nyomosabban szeretné vonni a' tudós

világ' figyelmét, mint eddig történt, hogy elválnék, valy-lyon eldöntésig ment-e már elő a' vizsgálódás, vagy szüksége van még egy utolsó szóra, melly minden nehézségeket feloldana, minden kétséget elhárítana, és az Aristoteles' metaphysicáját annak alkatja, tartalma és rendűta szerint olly tisztán tenné mindenek' szeméi elébe, millyennek az már valósággal látszik referens előtt az eddig századoktól 's évezredek-től fogva végrehajtott munkálatok által.

MICHELET (Jahr. für wiss. Krit. 1841, Nr. 81—85.) után

A. B. S.

BIBLIOGRAPHIA.

30. LE MEXIQUE. *Souvenirs d'un voyageur*, par ISIDORE LÖWENSTEIN auteur de Les États-Unis et la Havane. Paris, Bertrand. 1843. VIII és 466 l. 8-adr. Ára 7 fr. 50 c. — A' szerző nem százszor elmondott dolgokat közöl itt, hanem pontos vázlatát nyújtja annak mit látott rendkívül festői 's szélséyes alakban. Különösen Mexico lakosainak erkölcsével foglalkozik a' szerző 's e' mellett jegyzeteket tesz a' tartomány politikai állapotjáról. Szerző 1838 febr. 8-adr. ér Vera-Cruzba, mellynek kikötőhelye veszélyes a' habok által fedett sziklák miatt. A' városban kevés látásraméltó van, 's az idegent a' sárga hideg fenyegeti. Szerző innen a' hegyeken pompásan fekvő Jalapába megy 's innen Pueblaba, honnan dicső kilátás van a' Cordillerasokra. A' forradalomnak legkevesb befolyása volt ezen nagy és gazdag város lakosainak gondolkodásmódjára. A' türelmetlenség 's vakbuzgóság sehol sem uralkodik úgy mint itt. De a' nem igen messze fekvő Cholulában még nagyobb a' türelmetlenség. Az itteni ókori pyramist épen nem lehet a' nilus hasonnevű csudáival öszve hasonlítani, 's kiszáritott téglákból van építve. Mexico maga most egészen más alakú mint Montezuma idejében volt. A' csatornák elenyésztek 's a 150 — 160,000 lakos most nem szenved a' vízáradásoktól. Az életszerék' ára rendkívül drága, így többek közt száz látogatási jegy' ára 33 franc. Idegen legtöbb van francia (több mint 2600), legkevesebb amerikai (alig 40). Az egész ország' népessége valami 7 millio, 's a' hadsereg valami 30,000 ember, de a' kik rosszul tartatnak 's rosszul fizettetnek. A' tengeri erő igen nyomorult 's a' tudo nányokra nézve csak most történik ismét valami. A' museumba azonban igen sok felette nagy nevezetes-

ségű tárgyat talált a' szerző. Igen jól vannak ellátva némely kórházak, kivált az melyet Cortez maga alapított. Nagy egyházi felvonások, mint p. o. úrnapi véghetetlen pompával mennek végbe. Egy amphitheatromban bikaviadalok 's állatharczok is történnek 15—20000 néző előtt, de legnagyobb divatban vannak a' kakasharczok, melyek fő pártfogója különösen Santa Anna. Tanúságos volt egy czukor-ültetvénybei kirándulás, mivel sok helyt földmívelés lépett a' külföldi kezekbe jutott bányászat helyébe, 's Xochicalco és Cacahuamilpába; amaz egy régi bálványtemplom volt 's egykor mint mondják hét emeletű, tele bálványok, papok és fejedelmek' csudálatos képeivel. Az egész roppant négy szegű balsaltókból áll. A' kirándulás folytatása eltűnt városok omladványihoz vezetett 's egy csepkőbarlanghoz, melynek magassága több mint 90 meter, épen olly széles és még mélyebb volt. A' teotihuacani pyramisok meiliek legmagasbbika 60 méterre, kavics és földből áll, melly egykor kövekkel volt fedve, miknek most csaknem semmi nyoma. Mexico' lakosai ezekkel nem sokat gondolnak, kivált mivel az indusok is lehető titokban tartanak minden illy omladványokat, 's többek kis hegyekhez hasonlítanak, melyektől csak gyakorlott szemek által különböztethetnek meg. A' régi spanyol uraság idejéből még sok derék országútak 's nagy csatornákra talált szerző, a' helyett hogy most a' földmívelés emelkedett igen nagyon, kivált Celaija mellett. A' Juaxatoni bányákban valami 18,000 ember dolgozik, 's évenként $2\frac{1}{2}$ — 3 millio pesos veretik. Egy pénzverő gép három óra-negyed alatt 5000 darabot vert. Azonban angol bányásztársulatok még semmit sem nyertek. Guadalaxarában a' csendes tenger' partján 60—80 ezer lakos van 's reménylhető hogy belőle kereskedőváros lesz. Az itteni egyetem az ó inodorral bír. Az erkölcs azonban még süllyedtebb mint a' fővárosban. Mazatlanból szerző hajója ülvén a' sandwich szigetek felé evezett.

A. B. P.

FRANCZIA TÖRTÉNETI IRODALOM.

A' történeti irodalom több művel gazdagodott 's fog gazdagodni. *Sismondi' Histoire des français* című munkája *Réné Amadéban* folytatót talált — 's egész a' forradalom' időszakig fog vitetni. E' munkából vett töredékek, melyeket nyomtatásban csak a' *Constitutionnel* közlött eddigelé, nagy előszeretettel tanúsítanak Voltaire iránt, kinek utolsó mulatása Párisban következőleg beszéltetik el: „Az udvarnál nem fogadtatott el, bár Mária- Antonia szeretetreméltó érzélemmel nyilatkoztatá ki e' feletti sajnálatát az érdemes ősznek; midőn azonban az academiába mene, fölkelt e' gyülekezet és — mi minden eddigi szokásának ellenére volt — elébe ment. Estve *Irene'* előadását szerencsésíté jelenlétével, és a' sok ölelkezéssel, rá dobált koszorúkkal szinte megfulasztatott. Néhány napra ez után meglátogató Turgot-t, 's gyöngéd fölgerjedésben, melybe őt a' kegyvesztett philosophus hozá, boszuló tisztelettel mondá neki: „Engedje csókolnom e' kezét, mely egy nép' boldogságát írja alá“. Hogy a' tisztelet' mértéke teljessé tétesék, Franklin megáldást kére tőle fia' számára. Voltaire méltónak mutatá magát illy hódolatra, midőn Franklin' fiának fejére tevő kezeit, 's e' mindent magában foglaló szavakat: isten és szabadság! mondá el felette. Franciaország' egy más történetének, *Michelet* úrtól, megjelent hatodik kötete is, mely XI. Lajost és Bátor Károlyt terjeszti elő. Ha az ember a' *Journal des Débats'* szavaira hallgat, tehát *Michelet* úr nemcsak tudományossággal és történeti művészetben haladá felül Quintin Durward' szerzőjét, hanem festői ábrázolásban is elérte őt,

's összehasonlítva Barante úrnak „A' bourgogne-i herczegek' története“ czimú munkájával, azon elsőséggel is bír, hogy a' kor' életét és színezetét hívebben visszaadja. XI. Lajos' jellemképe bizonyos tekintetben kedvezőbb színezetet kap e' történetben. A' király különösen a' vadászati garázdaságnak ügykezett elejét venni, és szerző a' királynak kevés még meglevő számtartó-könyvéből mutatja ki, hogy olly embereknek, kik az ő ebei és vadászai által károkat vallottak, kárpótlásokat fizettettek. Így egy szegény asszony' számára, kinék a' király' agarai egy juhát megfojták, egy tallér van feljegyezve; továbbá két más asszony, kiknek a' kutyák egy ludját és macskáját szagaták szét, egy szegény ember, kinék szántófölde az ijjászók' járása által kárt szenvedett, szinte a' jegyzékben állnak. Hogy a' király az országnagyok' vadászatjogát megszorította, volt Michelet úr' hiedelme szerint azon főokok' egyike, melly a' fő-és köznemességet fellázította 's zendítte ellene. Szorosabb tartással 's a' képzelet' művészeteinek kevesebb keverékével van írva Franciaország' története *Martin Henrik* úr által, mellyből ujlag két kötet, a' tizedik és tizenegyedik, adatott ki. Ezek magokban foglalják az 1559—1598-ig terjedő időközt, tehát II. Ferencz', IX. Károly' uralkodásait és, az ideiglenes kormány és polgári háború után, IV. Henrik' első éveit a' nantesi edictumig. Az irodalom' beszövése Schlosser' modora szerint itt kellő kímélt helyét találja. *Bodin, Montaigne, Pasquier István* 'sat. méltányoltatnak, 's a' *Revue indépendante* csak azt becsmérli, hogy azon egykoru röpiratok' tömördekére nézve, mellyek, miként ezelőtti időkben Németországban is, a' napi sajtó' helyét foglalák el, némileg kevés figyelembe vétetett. Ezen iratok egészen új Franciaországgé. Régi kor' szellemében, melly az egyházban újra megifjadni akar, van írva a' Bibliothèque catholique' egyik részét képző munka: *Les fastes de la France* czím alatt *Delandine de Saint-Esprit*-től, tizenkét kötetben, mellyeknek mindenike saját munkát képez: respublica, consularatus, császárság, a' sátor alatti keresztyénység' története 'sat. Miként Lorient', Lefranc' (a' bordeauxi herczeg' számára iratva) munkáiban, úgy itt is a' régi regime' bámultatása uralkodik egyházban és állodalomban, 's az 1789-ki forradalom' oka nem a' társadalom' behrohadása volt, hanem mindennek az orleánsi herczeg' szabad kömívesége volt oka. Illy munkáknál kevésbbé szándékoltatik valamelly tudományos cél mint épületesség, 's egyikébe tartoznak azon két categoriának, mellyek ihletéseket és sugalatukat a' jobb vagy bal oldalról vevék. A' történeti elfogultlanság azonban mindinkább útát tör magának átalában. Így a' *frondek'* történetében *Sainte-Aulaire* úrtól (mint a' *Revue des deux mondes'* első januári füzete a' Mazarin bíbornok' ministeriuma alatti Franciaország' történetéről *A. Bazin*-től megjegyzi)

igen sok aristocratai előszeretettel lehet látni, mely őt arra bírta, hogy a' legesekélyebb pártmanővereknek, minthogy főfő emberek játszanak azokban szerepet, túlságos jelentőséget tulajdonítson, míg ez utóbbi, „hideg és positiv vizsgálódó,” mintegy hebehurgya módon bonyolódik a' szövevénybe, mely „bizonyos eseményeknek 's egyesek' jó tekintetének csábító színe alatt benső, hazudsággal felruházott de elmésen felczifrázott szegénységet, rossz szenvedélyeket, büntetésre méltó gyermekségeket, szemtelen önzést rejt magában“. Igaz ugyan, hogy az embernek könnyebb a' pártokon kívül helyezni magát, ha mélyebben bevág a' múltba. Azért ezen érdem magában értetik Lehuërou úr *Histoire des Institutions Carolingiennes* című munkájánál, az *Institutions Merovingiennes* szerzőjénél, melynek ama' munka sajátképen folytatása. Szerző mint ott, úgy itt is bebocsátkozik ama' kor' történetének német elemeibe, mindamellett nagyobb tiszteletet látszik mutatni Martell Károly, mint Károly császár iránt, 's előadását országa' feldarabolásának sebes áttekintésével fejezi be, mely egy kortársból (Flori Diaconi Lugdunensis Querela de divisione imperii) következő, hibás nyelven is megható panaszt csal ki, hol az ember önkénytelenül visszaemlékezik Németország' sorsára is:

Floruit egregium claro diademate regnum :
 Princeps unus erat, populus quoque subditus unus.
 Hinc pagana manus juga religionis inibat,
 Hinc haeresis surgens pedibus substrata gemebat.
 At nunc tantus apex tanto de culmine lapsus
 Florea ceu quandam capiti dejecta corona,
 Et regnum unitum concidit sorte triformi.
 Imperator ibi prorsus iam nemo putatur.
 Pro rege est regulus, pro regno fragmina regni.
 Stat paries subitam minitans validamque ruinam
 Jam dudum inclinus, scissuris undique plenus,
 Illiniturque luto fluido, citiusque casuro.
 Mistura hic paleae nulla est, membra omnia mutant.

Végül Franciaország' legújabb kora is bír történetirókkal, de főkép radicalis értelemben. A' Saranak, Cabet az új dynastia' alapítói iránti személyes utálsággal, ellenséges indulattal írak a' juliusi forradalmat, és *Blanc Lajos* (*Histoire de dix ans*, most negyedik kötetig terjedve) népszószóló, classicus történetirója a' proletariusságnak, melynek viadalait a' lyoni és párisi felkelésekben, a' munkacoalitiókban 's az egész társadalmi morállal való socialis összeütközésekben ékesszólásu előadásban követi, nyomozza, melynek megnyugtatótását a' munka' elrendezésében, az egyenlőségi elv' kivitelében keresi. Lc-

hoërou megzavarodott a' múltban 's életének saját kezével tűzött ki czélt: vajjon ezen új Grachus szerencsésebben fog-e kibonyolódni a' jelen' zavaiból? A' proletariusság még távol van attól, hogy azon päant kezdje dallani, hol G. Sand szerint (Latouche' költeményeinek Adieux-hirátában) e' jelszó lesz napi renden:

„Frères! il faut mourir,“ repète le trappiste.

Un mot que, chaque jour, dit le monde, est plus triste:

„Il faut vivre!“ Il le dit, et ce monde inclément

N' ajoute pas „mon frère“ au dure commandement.

(Beilage zur Allg. Zeitung. 1844. Nro. 19.) után

F. S.

IRODALOM, TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET BRAZILIÁBAN.

Azon különböző érdekes közlemények közt, melyek 1834. elején a Párisban alapított *Institut historique*-hoz nyári hónapok' folytában a' külföldi tagoktól érkeztek, különös figyelmet gerjeszte egy, Párisban jelen volt három fiatal braziliai tudós és művész, névszerint: Domingo Jose Gonsalves de Magelhaens, Francisco de Sales Forres Homen, és Araujo Porto Allegre által az intézet' különböző osztályaiban nyilvánosan felolvasott értekezés a' tudományoknak 's művészeteknek hazájokbani állapotjáról. Közöljük kivonatban annak lényeges részét.

„Képzeln az ember magának, mond többek közt Forres úr, nemzetet, melly kizárva minden általánosan emberi törekvésekből, 's rendszeresen elnyomó despotismus' egyformasága által bilincselve tartatott, 's majd könnyen megfoghatja, millyen lehetett a' tudományok állapota Braziliában. E' roppant nagyságú szárazföldnek egyik végétől fogva másikkig egy academiája, egy tudományos intézete sincs. A' népertermiség' e' némaságának közepette ez álomkorszak alatt, melly a' despotai fővárosból indulva minden szellemen nehezkedék, csupán a' költészet hangoztatá szavat. Délamerica' szép ege alatt minden csudáját kifejté a' természet, 's látása már korán fellángolá a' braziliaiak' képzeletét. A' tizenhetedik század óta nyerek költőiket, de szerencsétlen költőiket, kiknek tilos volt siratni hazájok' szenvedéseit, vagy szabadsági énekeket dallani; mert a' generál kapitányok' vas korbácsa lebegett fejeik felett minden pillanatban elfojtandó minden meggondolatlan, vigyázatlan fohászt.

E' költők közül legelőször Bento Teixeirát, Bernardo Vieirát, Braziliának Hollandia elleni harczában való egyik védelmezőjét; Manuel Botelhot, ki a' Parnas' zenéjét szerzé, mely nevezetes műben a' kardalok portugál, spanyol, olasz és latin versekben változtak egymással; Brito di Limát, Caesarea' szerzőjét Fernandez Caesar pernambucoi kormányzó' dicsőítésére; és Salvador Mesquitát, latin költőt, nevezem, ki: *Jephtha' áldozata* cím alatt egy dramát írt.

A' tizenhatszázadik század' elején Francisco de Alneida, egy latin hexameterekben írt braziliai Orpheus' írója volt nagy hírnévben: az amerikai Parnas és a' Braziliada, vagy Brazília' fölfedezése szinte e' korszakból származtak. Igaz ugyan, hogy mind e' 's más, általam mellőzött, csekély híru' teremtmények nem remekművek, mindazáltal azok legalább olly irodalom' kezdeményeit jelölik, melynek jövődjé van.

És valóban az utolsó században láttuk feltűzni Buras' „Caramuru“ nemzeti költeményét is, mely az ifjú, San Salvador' partjaira vetett Diego' kalandjait írja le; az Urugnay- vagy térítési harczokat, Basilio da Gama' gazdag teremtményét; a' szerencsétlen Gonzagának alagyait, kinek lángoló hazafisága készte halált az afrikai gályákon. Mit mondjak Caldas atyáról, ama' szép tehetségű vallásos dalnokról, ki olly csudálatosan hevenyészte, ha a' papi szószekre lépett?

A' tizenkilencedik század' elején a' franczia forradalom, mely Europa' alakját megváltoztatá, Braziliára is átröppente néhány szikrát. — IV. János megfutamlék ősei' palotájából, 's Americában keresse menedéket a' fergeteg ellen; ezen egyetlen koronás férfi' átmenete fölcserélé Braziliának Portugaliához való viszonyait; utóbbi nem volt többé anyaország, az első megszűnt gyarmat lenni. E' pillanattól fogva keletkezik a' tudományok' jelentősége Braziliában; orvosok, mathematicusok, természetvizsgálók, írók özönlének át Portugalia' minden zugából; VI. János minden megrögzött előítéletei mellett is alkalmat nyújta valódi költözködésre 's kivándorlásra Braziliába. Mindjárt megérkezének első évében 1807. Rio-Janeiroba helyezé át a' mathematicának, természet-, tűzer-, hajózástannak és festészetnek rendelt tengerész-i academiát. Három év mulva, gróf Linhares ministere' tanácsára ugyanazon városban katonai academiát alapíta hétéves iskolázással, melyben mathematica, katonai és természettudományok taníttattak. Néhány évvel később két orvos-sebész-i iskola nyitottatott végül Rio-Janeiroban és Babiában. Azóta a' braziliai fiatalság, a' nélkül hogy az atlanti Oczeánt áthajókázta, és pénzerőit hosszú utazásban 's még költségesebb hosszú tartózkodásban kimerítette volna, saját honának keblében rendelkezheték némelly műveltségi eszközökkel, melyek, bár még mindig tökéletlenek valának, még-

is előbb az alkirály' nyomasztó kormánya alatt csak kevesek által kerestethettek fel Portugáliában.

E' korszakban, hol az érdem némi pártfogásban részesült, Braziliában sok kitűnő, tudományos férfi tetszett fel; a' leghíresbek közül Jose Bonifacio d' Andrada't, philologot és mineralogot, ki nagyon érdekes értekezéseket bocsáta közre; Mello Franco tanárt, jelentékeny orvosi munkák' szerzőjét; mellyeket még a' lissaboni academiánál dolgozó, Leander atyát, híres fűvészt, kinek a' theának Braziliában való ültetését köszönik; Silvia Lisboát, rendkívüli tudományos férfit, több kereskedelmi, törvényhozási munkák' íróját, és Santo Carlos és Santo Paio lelkészeket nevezem, kik az egyházi szónaklatnak legjelesebb remekeit 's példányait adák földünkön.

De bár VI. János engedélyt adott a' brasíliaiaknak nyilvános képzőintézetek' felállítására, más részről még sem volt barátja a' tudományos haladásnak 's előlépéseknek ez országban: innen az ő törekvései, azon ponton hagyni azokat, mellyen megérkezésekor találta volt. Olly ország azonban, mellyen körületei és geographiai sajátságai önállóságot, tarkaságot, életet 's mozgalmat tanúsítanak, gyermekeit nem adja martalékkul az álomkórsgáznak 's keleti despotismus' egyformaságának ellentállás nélkül. Alig folyt le tizenhárom év a' portugál udvar' megérkeztétől fogva, 's már kivoná magát a' nemzet IV. János' kormánya alól.

És itt kezdődik a' tudományok' történetének harmadik 's utolsó korszaka Braziliában.

Öt vagy hat év múlva a' függetlenség' kiküzdése után két jogtani tanoda állíttatott San Paoloban és Pernambucoban. Több mint négyszáz tanuló hallgatá itt évenként a' római törvényt, az állodalmi és népjogot, a' polgári, büntető és kereskedelmi jogot, valamint a' political gazdaságot. A' két régi orvos-sebészi academia hibás terv szerint rendeztetett. Bár a' legjelesebb európai tanodák már régóta megszüntették volt az orvostudomány- és sebészsegnak minden külön választását, mégis az orvosok VI. János' udvarában oktanul szétválaszták mindkét tudományt, hogy a' portugálok között nagy hírben állott, de újabb időben Európa' többi részében többé kevésre becsült coimbrai egyetem' orvosinak kedvezzenek. A' törvényhozó kamrák 1832-ben megszünteték e' hibás rendezetű academiákat, 's két orvosi kart állítának s nagyobb részint a' párisinak mintája szerint. Azonkívül a' szép tudományok' tanítására az ország' minden részében tanítószékek állíttattak, 's eddigelé rendkívüli befolyást gyakorlának az ország' általános művelésére.

A' brazíliai tudósok kevés kivétellel mai nap a' francia tanítványokkal barátkoznak, 's a' francia tudományos eszméknek Franciaországban való különféle irányai a' leghűségeseb-

ben 's leggyorsabban visszatükröznek Braziliában. A' tényt két példa eléggé bizonyítja.

Ugyanis néhány évvel ezelőtt még Locke uralkodék a' brazíliai tanodákban. A' hathatós dőfések, melyeket Franciaországban Maine de Brian, Royer Collard és tanítványai adának az érzéstannak, ott is viszhangra találtak azonnal. Az orvostani forradalom ugyanazon ösvényen járdalt; a' régi ontologismus' bukása után legelőször az izgatástan' túlságai következtek, ez után ismét középrendszer a' kettő között. A' brazíliai nép' természeti talentuma, áttörve végül azon gátakon, melyek olly sokáig akadályozák fejlődését, a' törvényhozásban, minden társaséleti tudományban, mint természettanban és mathematicában is naponként mindinkább valószínűsíti azon reményeket, melyeket felőle táplálhata az észlelő. Még néhány év 's Déli-America' ezen része mit sem fog irigyleni többé éjszaki régibb testvéreinek.

Eddig Forres úr. Vessünk most néhány pillantást Araujo úrnak a' brazíliai műtörténet felőli még érdekesebb értekezésére. — „A' benszülöttek mindazon szép regények' daczára sem, melyekkel az európaiak' hiszékenységét szeretik ámnítni, bírnak általában azon költői eredetiséggel, mellyel mi nagyon bőkezűleg ajándékoztatunk meg. Első szükségüknek kielégítésére csak egy íjat, nyilat, 's egy cserép edényt szükségelnek. Több törzs azonban mindig mesterségesebb szükségeket nyilvánít. Többek közt főkép a' cavalleirokat nevezem toll-szövevényeikkel, sisakaikkal, melyek elül különféle állatok' képeivel ékítvék, durva munkák ugyan, melyek azonban az egyiptomi dolgozatokhoz, midőn a' művészet Egyiptomban még bölcsőjében vala, valóban hasonlítanak. Az ország' műveltebb részére fordítva szemünket az első szükségű művészeteket a' gyarmatosokkal 's az élet' szépítését későbbben a' jesuitákkal látjuk megérkezni, a' templomok és szent képek' szüksége kényszeríté a' papokat, hogy több művészt vigyenek be magukkal.

Portugalia a' tizenhatodik században már némi közlekedésben volt Olaszországgal, onnan művészeket hozata, 's e' kor' építési stylje Braziliában Bramante és Buonarotti' új római tanodájának izlésére hagy ráismerni. Az ember egyetlen goth épületet sem lát e' korból valót; a' jesuiták építési emlékjeleikben mindenütt középstylust fogadtak el a' római és goth között. A' művészetek csak két század' lefolytával léptek ki a' kolostorokból, mert a' portugál kormány e' határok közé szorítá azokat. Portugaliában roppant nagyságu, nagyszerű templomok tervezettek 's vétettek munkába, azután kő kő után Americába hajóztatott, hová minden számjelölten érkezék; a' brazíliai csak a' darabok' egybeszerkesztésével bibelő-

dék, és szellemi tehetségeit még a' legdurvább mechanikai művészetekben sem volt szabad gyakorolnia.

Azonban a' portugál gyarmatosok, kik ezereket hurczolának magukkal az áfricaiakból, karjaik által az aranybányákat kizsákmányolandók, illy módon csakhamar nagyon meggazdagodtak, az égető égőv alatt a' fényűzés' szükségét érzék, 's azt rabszolgáik által elégítették ki, őket zenében, 's festésben gyakoroltaták 's taníttaták, 's ezen áruba bocsátott talentumokból kincsvágyuk még nyereséget is húzott. Az urak Olaszországban taníttaták négereiket, 's különösen e' négerek' egyike, Sebastian, díszíté Sz. Ferencz' templomát Rio-Janeiroban; ez épület' tornyában valóban lángészre ismer az ember, 's a' Vatican' csudálatos frescainak egy távoli viszsugárázata ott igazán bámulatos. A' kolostoroknak is voltak rabszolga művészeik, 's a' szabad utódok, kik jelenleg oszlopsikátoraikban fel- 's alá járnak, alig sejtik, hogy azokat bilincselte kezek állíták egykor.

Pernambuco' meghódítása, a' hollandok' kiűzése 's a' szerencsétlen Villegañon' megverettetése valóban folyton a' tárgyak, melyeknek kivitelét a' talentumnak megparancsolák, kik a' legtehetségeseb művészeket is, fájdalom! csak a' többinél szerencsésebb organisatióval bíró gépnek tekinték.

A' feltörekvő szellem azonban minden mostoha viszony' daczára is keresztül kezdte törni a' sötétben. Brazíliaiakat hívtak Lissabonba, hogy ott a' portugál nyelv' legjobb szótárát szerkeszszék; a' coimbrai egyetem' legjobb tanítói brazíliaiak voltak, 's a' Tajo' partjainál egy aczél ék' birtokáért czivódának, melyet Manuel Joao mulat Minas- Geraes tartomány' bel-sejében készíte. Vasconcellos brazíliai alkirály köz sétajárdával kíváná szépfűtni Rio-Janeiro, 's hívására azon emberek, kik eddig durva kőképek' készítésével keresék élelmöket, mintegy bűvösség által változtak ügyes szobrászokká. Még most is csudálják ez idomban két egymást felfaló krokodiljokat; valóban nagyszerű formájában szerfelett szellemdús csoportozat egy gránit víztartóval, melly a' torkukból kiszökkenő vizet fogja fel, két etrusk kioskkal, melyek sokszinű tollakkal és kagylókkal borítvák egészen, olly öszhangzó egész, melly a' tengerre való kilátáson uralkodik, 's a' körösleg' elterülő közsirtekbe szövődik. Itt semmi sincs közpszerű, minden mesterkézre mutat. E' művek és még sok mások hatalmas serkentésül szolgáltak a' hazai lángésznek; a' művészetek annyi ármány' daczára sem szunyadának el újra, 's készen voltak a' haladásra, midőn VI. János Brazília' partjainál szárazra szállt. Ez viszhangja volt a' francia forradalomnak America' ezen részében; a' kikötők végre megnyitattak a' külföldnek, 's ennek segélyével az ország újra kiküzdé szabadságát: melly idő második korszakát teszi a' brazíliai műtörténetnek.

A' VI. János' kíséretében érkezett művészek nem emelkedének túl a' középszerűsége; 's az mégis a' legjobb volt, a' mivel Portugalia bírt. Vieira Madeira- szigetében meghalálozott, Sequeira idegen országokban bolyongott. Az új jövevények a' hazaiakban sokkal ügyesebb férfiakat találának maguknál, többek közt Jose Leandrot, ki az első jutalmat nyere a' királyi kápolna' nagytartási képeire hirdetett pályázásnál. Az idegenek' beözönlése 's a' könyvek' bevitele még hathatósban fejleszté e' természettől öröklött tehetségeket. Költészet és zene gyorsan haladtak elő; előbbi a' régi kort vagy a' classicismust vevé példányul. A' zene más utat választá magának; pályáján egy tizenkétéves talentumot találá, mellynek zsemgeműve a' nagy hangászkar' számára készített mise vala. Az elbámult udvar nagy lármával hívá elő a' portugal Marcost; ez megérkezik, szemibe áll bajusz- és szakálltalan vetélytársával, ki Olaszországot, sőt Európát átalában nem látta. A' verseny megkezdetik; féltékenység és irigység felhevítik a' portugal' szívét; de a' brazíliai genie annyira felülhaladja őt, dolgozatai olly rohanó sebességgel következnek egymás után, hogy a' közvélemény részére nyilatkozik. Pedig Marcos' művei sem voltak kellemtelenek; stýlje mégis kisszerű és szinpadí 's templomi dolgozatai közt semmi különbség sem vala. Fiatal vetélytársa ellenben, Jose Mauricis, rendkívüli gyöngéd érzellemmel bírt; melódiai compositioiban maga a' természet is sírni látszott, 's még ma is felélesztik a' lélekben azon ihletéseket, mellyeket maga a' szerző érze teremtesöknél. 1815-től fogva 1816-ig a' királyi kápolna' hangászkara olasz hangászok' érkezte által ötven énekesre és száz hangászra szaporodott. E' művészetágban Brazília is legtöbb talentummal bír. Még most is sokan componálnak; többek közt: Francisco Manuel' és Cândido Ignacio da Silvát nevezem.

A' kormány, elhatározván Americában maradni, mindinkább szükségesnek látta oda vonni 's csödítni a' szép művészeket. Szeimeit Franciaországra irányzá, 's Araujo lovag marquis Marialra, VI. János' követétől Párisban, egy francia művész-gyarmatot kívána. Felszólítása teljesült; Lebreton, a' szép-művészeti osztálynak ez előtt állandó titkára a' francia intézetben, Braziliába mene Debret történeti festész', Tonnyay tájfestész' 's ennek szobrász testvére', Grandjean építész', Ovid mechanicus', Forres-testvérek', kiknek egyike szobrász, másika emlékpénz-vésnyész vala, Pradier rézmetsző' és Neukomm hangász' kíséretében. E' művész-csoport épen a' koronázás' napja előtti estve érkezék Rio-Janeiroba. Itt új korszak kezdetik. Rio-Janeiro egy második Athenae' emlékjeleivel ékíti magát; Dávid és Percier' művészete érdemes tanítókat talál: képcsarnokok,

arcadiák, nézőhelyek emeltetnek, és Lebrou 's Bernini' emlékei elhomályvítatnak.

Ki ne hitte volna ekkor, hogy e' fejlődésnek nem lennének többé határai. És mégis ellenkező történt. Az ármány csakhamar akadályt gördíte a' talentum elébe, útját állta; politikai vitatkozások késlelteték egy academia' felállítását; a' sötétség' és vastag tudatlanság' szelleme 's rendszere megbuktatá e' nagy épület' életbeleptetését; Lebreton meghalt; Aranjou lovag sírba követé őt, 's az utána következő minister, korábbi ígérek által kötelezve, Henrique Jose da Silvának, egy portugál festőnek adá át a' keletkező academia' igazgatását, miáltal nemcsak az új teremtésnek, hanem általában minden szép művészetnek halálos dőfést ada Braziliában. Neukomm visszatért Franciaországba Tonnay tájfestő' kíséretében; Tonnay szobrász meghalálozott; a' többiek, a' reménynek végsűgára által visszatartóztatva, még vártak, 's Debret átvéve a' San Joao-színház' igazgatását, hol Daguerre és Cicri' csuda műveit megújította. E' közben a' politikai mozgalmak folyton tartanak; a' király Portugáliába megy át, más kormány támad: iránya elejénte bizonytalan; végül kiviláglik a' függetlenség. Ekkor új tervek készíttetnek, új munkák, vállalatok kezdetnek, 's a' főváros mindinkább csinosodik.

• Az academia azonban minden ellentörekvés' daczára is emelkedik. A' küzdelemben kifáradhatlan Debret és Grandjean folyton munkálnak 's egymás után győzik le az ellenek kobolt cselszövényeket.

Nem vagyok képes érdemök szerint földícsérnő őket. Az academia hallatlan üldözések, bihetlen nélkülözések' ellenére is megnyitattik 's fenséges granit épület állíttatik számára, melly helyes oknál fogva Rio-Janeiro' legszebb ékességének tekintik.

1826. évi november' 5-én az academiai testület a' császár és császári család' jelenlétében beigtattatott, 's e' nevezetesség' emlékére emlékpénz veretett. Az alapszabályokban azonban hézag találtatik, miáltal az ifjú emberek' előmenetelének nehezítése czéloztatik; vicomte Yan Leopoldo ministert Jose da Silva igazgató téves útra vezeté, 's az új tanítási módszer a' régi rendszer' kártékony hibáira alapíttatott. Hallgatással mellőzőm itt azon tények' felsorolását, mellyek a' résztvevőknek épen nem válnak becsületökre. Mind e' mellett is Debret úr csüggedetlenül folytatá törekvéseit, tizennégy tanítvány gyűlt össze körében, 's azok, kiknek pénzerejük nem engede félbeszakadatlan tanulmányt, e' tiszteletre méltó francziában olly atyát találtak négy éven át, ki nagylelkűleg segíté őket, ecsetet, festéket, festővásznat 's még más egyéb segélyzéseket is nyújt nekik, szóval olly szívet mutatott irántok, melly egészen át

volt hatva ama' ritka emberszeretettől; a' példa csakhamar átment a' növendékekre; ők a' legszorosabban összetartottak, 's a' tanítójok iránti tiszteletnek kimutatásában csak elsőseget ügyekeztek elnyerni.

Azóta három műkiállítás tartatott. Az első kevésbé látogatott; a' másodiknál több mint kétezer látogató volt jelen, 's a' journalok a' növendékek' dolgozataival kezdének foglalkodni; hanem a' harmadik, melly nyolcz napig tartott, igazán nevezetes volt. A' látogatók minden felől özönlének, úgy hogy a' teremekbe nem fértek, 's a' közcsudálat többfajú fősvényt kitüntete. A' természettörténeti cabinet jeles festésszel bír az állat- és növényország' számára; a' színház kettővel, a' tengerészeti academia szinte kettővel, a' katonai academia egygyel; végül Debret' növendékei sokfélekép tárgyalák a' nemzeti történetet. Kik fényesebb pályát nyitottak maguknak közülök, következők: Francisco Pedro de Amaral, ki a' királyi palotákat diszíté, 's a' nemzeti könyvtár' philosophiai teremében szép frescofestvényeket, valamint Donna Maria' palotájában arabeskeket készíté; Christo Moreira, tengeri festész 's a' hajóépítészet és tengerésztanoda' oktatója; Simplicio, fejedelmi nevelő, jeles arczfestész; Jose dos Reis Carralho, tájfestész. 's rajzoltatnitó a' katonai tanodában, és Jose dos Reis Arruda, a' szép művészetek' academiájának titoknoka. Engedtessek meg, mond végül Araujo úr, hogy utánok megnevezzem magamat is növendéktársul, ki tökéletesítése végett Párisba jött.

Ez időben nevezetes forradalom nyilatkozék a' brasíliai nép' eszméiben. A' festészek, kik előbb épen nem részesültek tiszteletben, méltánylatban, azóta a' legfényesebb társaságba nyertek bemenetet, 's általános tiszteletnek örvendenek. Don Pedro császár több alkalommal megállíttatá kocsiját az utca közepett, hogy a' festészeket meglátogassa. Sőt midőn azok' egyike szórakozottságában ecsetét kezéből kiejté, a' császár lehajlék, felvévé 's visszaadá neki. Szóval, a' szép művészetek azóta elterjedtek a' családok közt, 's most nagyon kevés család találta-tik, melly gyermekeit a' rajzolat és zene' tanításában mellőzné.

Sikeres és szerencsés haladást tanusított Grandjean úr' tanodája is. A' nyilvános műkiállításban olly műveket látának tanítványaitól, mellyek a' párisiban is helyet foglalhattak volna. Építései bámulatra gerjeszték a' lakosokat, rendkívül sokat dolgoztatának általok, 's Rio-Janeiro' szabályszerűsége- 's fényének emeléséhez a' lelkes, buzgó ifjúság is járula.

Értekezését befejezőleg, így nyilatkozik Araujo úr: „Általában büszkén mondhatom, hogy a' szép művészetek Braziliában termékeny földet találtak. A' rio-janeiroi tanoda, lyánya a' párisinak, bizonyosan ez utóbbihoz méltó növendékeket fog képezni; az oktatás utáni szomj mindenütt észrevehető, melly

csak a' művészet' forrásánál kívánja enyhíteni magát. Hasonlag láthatni, hogy a' braziliai ifjúság keresztülvág az oczeán' habjain, Franciaország' földére lépendő, 's ott új hévvel kezdve munkáját, éjjel-nappal a' legdrágább kincseket tudakozandó, mellyeket a' franczia vendégszeretet a' föld' minden nemzetének feltár. Braziliát Don Pedro' leköszönése után hagyám oda. Az irodalom, tudomány és művészet iránti buzgalom 's hév általános volt 's azóta nehezen csökkent. A' kamrák a' tanodák' és academiák' számát megszorították, valamint a' tanítók' díjazását. Utóbbiak jelenleg illendő fizetésben részesülnek, 's gondtalanul szentelhetik magukat az oktatás' fáradalmas foglalkodásának. Azon idő valóban örökre elmúlt, hol a' tanító' fizetése nem volt elég az iskolalak' házbéri fedezésére."

A' harmadik braziliai, Magelhaens úr, végül egy általa írandó részletes történetét jelenté a' braziliai irodalomnak, melly jelenleg még hiányzik.

(Ausland. Nro. 299—301. 1834) után

Fekete Soma.

LITERATÚRAI SZEMLE.

FÖLDTAN.

Le monde primitif et l' antiquité expliquée par l' étude de la nature, par le docteur LINK, professeur de medecine à l' université de Berlin, etc.; traduit de l' allemand, sur la deuxième édition, par J. J. CLÉMENT MULLET secrétaire de la Société géologique de France, etc. Két darab 8-adr. Paris, 1837. Ára 15 franc.

Minden tudomány, köztudomás szerint, eredetére nézve hypothesiseken alapul. Csupán a' képzelet' segélye által juthat lételehez szükségkép megkívántató általános törvényeihez; mert megkülönböztött adatok, szintolly kevéssé alkothatnak egyes tudományt, mint elszórt anyagok egy épületet. Ezen törvények' felkutatását látjuk minden tudomány' lételeének első szakában, részint az igazságnak, melyet az elfogultság láthatlanná tesz, részint az ész' rovására, melynek hatalma ismeretlen vagy féltelmes. Hasonló sorsban részesült a' geologia: eredetére nézve a' többi tudományok szerint feltétleges volt, sokkal inkább mint bár melyike ezeknek. Mert minden tudomány többé-kevésbé nehezen feltalálható vagy előteremthető jelen adatokon alapult 's alapul; ellenben a' geológiában léteztek 's léteznek olly adatok, melyek a' mult idő' ismeretlen adataival összefüggésben állnak. De e' két rendbeli adatok, bizonyos pontig elválaszthatlanok, miután egymás' felvilágosítására szolgálnak, 's még ekkor sem kimerítőleg; mindazáltal az első sokasodván azon tömérdek kutatások által, melyeknek korunkban tárgyai,

olgy haladást mutatnak a' többi felett, hogy általok a' csupán gyánításokon épült geologia, napról napra okozatosbbá 's alaposbbá tétetik.

Az általunk taglalandó jelen mű a' szó' szoros értelmében nem geologiai mű, mert nem veszi fel külön tárgyaúl földünk' képződését, vagy az ezt alkotó részek' természetét; egymásrátételéről adatokat, vagy viszonyos régiségöket; tárgya az ősvilág' kifejtése a' természettudomány' segélye által. De az ősvilág ránk nézve a' föld' keblében van, 's ha az állat-, boncz- és fűvész-tanok nélkülözhetők azon philosophusnak, ki Link úr szerint, titkait felfedezni akarja, bizonynyal csupán a' geologia az, melly e' homályos úton világít; egyedül ez ábrázolja a' mult időszakok' egymásrakövetkezését, valamint azon háborokat, mellyek folyamatában történtek. 'S így Link úr' munkája, a' nélkül hogy szorosan a' geologia' körébe tartoznék, némi tekintetben azonban ennek feltétleges beljegyét elkölcsönzé. A' mi több, Link úr nem elégszik meg csupán adatok' előszámálása által, a' lények' fokenkénti tökéletesedését előadni, hanem kifejtteni akarja, azaz megmutatni, a' mostani lények' változatos 's öszhangzásu kifejlődése által, tekintve azokat tömegben, 's mindegyikét részletében, miként történék az ősvilágban. Azonban Link urnál ezen kifejlődés, nem áll azon változások' sorában, mellyen létezése alatt átment valamely lény vagy életmű, hanem áll mind a' lény', mind az életmű' azon átváltozásában, mellyet a' benne levő erők' kisebb vagy nagyobb hatalma okozott a' külső körülményekhez képest. Törekvése ezen mindent megfajtendő szelleminének, áll még azon menet' meghatározásában is, miszerint kell az első élő moleculák' képződésének theoriáját előadni. *)

Link úr elismeri a' hypothesis' segélyét, mellyet ez neki értekezésében nyújtott, sőt úgy látszik, mintha azt érdeméül tekintené, melly véleményét mi is osztanók, ha a' kutatás' tudományainak nemannyira a' természeti igazságok', mint az azokat mívelők' tehetségeinek felvilágosítása volna feladata. Valóban nehéz volna annyi igenleges ismeretekhez még terméke-nyebb képző erőt csatolni, mint mellyel szerzőnk' bír.

*) Lehetlen Link úr' munkájának több része, sőt néhány hypothesisi és Virey úr' eszméi közt — melly munka ezeu czím alatt látott világot: „*De la puissance vitale considerée dans ses fonctions physiologiques chez l'homme et tous les êtres organisés.*“ — némi hasonlatosságot észre nem venni, melly néha még képletes kitételekre is terjed, ellenmondást rejtveu magában az említett hypothesisekkel. Ezen összeütközés bizonynyal csupán a' vakesetnek tulajdonítható, mert a' két munka különböző elveket fejtetget.

Link úr' munkájának valóságos tárgya tehát, az ősvilág' adatai és a' régi vagy inkább a' jelen világ' adatai közti rokonság' előadása, ügyekezetünk pedig álland ezen adatok' megvizsgálásában, mi benne a' való 's mi csupán a' képzelet' szüleménye. 'S ekkor megítélhetjük, minő bizodalmat érdemel azon általános igazság, melyet ezen tudós orvos művében megalapítani remélt.

Ezen igazság pedig az, hogy földünk' egymástváltó háborai emelik azt fokenként tökéletességre, valamint a' rajta lakó lényeket is; ezen tökéletesedés pedig áll a' lényeknél életműveik' változatosságában és symmetriájában, — a' földre nézve pedig azon sajátos feltételekben, mik által ezen következmények előteremtetnek. E' szerint azon ember, ki utóljára születék, egyszersmind legtökéletesb, nem csupán azért, hogy életműsege a' legváltozatosb 's legöszhangzóbb, hanem mert ő felruháztatik azon értelmességgel, melly neki az *én'* ismeretét adja. 'S így a' testi 's szellemi tökéletesedés aránylag képződnek.

Link úr öt részre osztja fel munkáját, melyeket viszont szakaszokra oszt. Az első rész az ő svilágról szól.

A' legősibb világban már találtattak a' föld' keblében, 's a' szárazföld' közepén, tengeri 's földi állat- maradványok, melyek nem voltak, mint némelyek hinni akarák, sem a' sors játéka, miután megtarták állati természetöket, sem az özönvíz' maradványai, mert csak egyikéhez hasonlóak sem találtatnak a' mai-élő lények közt fel.

Ha mélyebb vizsgálat alá vesszünk minden valaha élt lényt, 's melyek jelenleg, földünk' felsőbb rétegeiben találatnak, kitűnik, hogy azok többé-kevésbé mélyen rejtvék, 's olly föld-rétegekben, melyek egymástól, mind ezen lények' mind az azokat alkoto részek' természete által, különböznek. Ezen lények' általunk ábrázolandó jelen vázolatában leginkább feljegyezzük azokat, melyek a' főbb rétegek' mindegyikét jellemzik.

Csaknem lábaink alatt, agyagos és homokos rétegekben 's mindig új képzetűekben, találatnak elefánt, rhinoceros, tengeri ló, ökör, ló, szarvas 'sat. csontmaradványok, melyek bár az élő fajokéihoz nem tartoznak, tőlök azonban mégsem ütnek el egészen. Ugyanazon korból, vagy tán kissé régibből találatnak egyéb állatok, nagyszámu barlangokba betemetvék, vagy sziklanyílások közé rejtvék, de ezek többé nem csupán fűevő állatok, melyekről az imént beszélünk; hanem medvék, hyenák, oroszlán vagy tigris termetű macskák, farkasok, rozomákok, rágók, kérődzők, 'sat. A' nyilvánószó növények uralkodának ezen korban.

Ezen üregekbe zárt állat-maradványok közt ember-csontok is találatának. Ezen adat némely geologusokkal az em-

beriségnek régibb kort tulajdonítata, mit mások tőle megtagadnak.

Link úrnak azon körülmények' figyelmes megvizsgálása, melyek közt ezen csontok találtatának, megerősíté őt azon gondolatban, hogy azokat csupán a' vakeset juttathatá ezen üregbe, — 's hogy a' mi fajunk nem egy korú a' farkasok 's hiénákéval, melyek azon korban éltek, midőn földünk elefántokat, rhinoczerusokat 's tengeri lovakat táplált; hanem azon véleményben látszik lenni, miszerint az embernek a' földön feltünése' alkalmával, a' üzegekben található némelly fajok, az özönvíz előtt, — melly a' többit mind elsodrá, — menekülhettek ide, — 's épen annak tulajdonítható ezen fajok' megsemmisülése. Szerinte ezen véleményt erősíti az elefánt' 's rhinoczerus' Sziberiában felfedezése jég közt, még ép bőrben 's húsban.

A' föld' mélyebb üregében rendesebb rétegek találtatnak 's területet alkotnak, melyet a' geologusok harmad rendűnek neveznek, mint a' melly a' másodrendű után képződött volna, 's mellyről szinte szó leend. Ezen földes vagy szilárd rétegek természetekre nézve különböznek, 's kagylójik után itélve, egyike tengernek, másika édes vizű tónak szolgálja alapúl; néhány rétegekben, az ezen korban létező emlősök' maradványai foglaltatnak, melyek nemökre nézve a' megelőző koruaktól, de még inkább a' mostaniaktól, különböznek. Ilyenek: a' paleotherium, lophiodon, anoplotherium, xiphodon, dichobunus, adapis, cheropotamus, antracotherium. Czethalak, krokodilok is találtatnak itt, melyek a' víz' sebes rohama' következtében veszték el azon tájékokon, hol nagyszámban éltek.

A' harmadik terület alatt, azaz még távolabb a' miénktől mint az, találtatnak a' másod-területek, melyeket az alsóbb rétegekből a' felsőbbekbe való menetel közt vizsgálandunk meg, egymástól ősiségökre nézve nevezetesen különbözök; mert a' föld' jelen felületétől legtávolabb az ugynevezett átmeneteli területekben, melyek az eredetét a' másodrendűvel kötik össze, — csak tengeri állatok vannak, millyenek a' halak, férgek, rákok, habarczok sat., mintha az akkori föld' egész felülete vízzel volt volna fedve, míg ezen osztály' több területében, melyek az átmeneteli felett vannak, növények 's négylábu állatok maradványai foglaltatnak. Valóban a' köszén-területek, melyek az átmeneteli területen állnak nagyszámu növény-levelek' nyomásától bélyegezvék, melyek hasznatknak, vagy legalább lopvanószó fajoknak látszanak lenni. Sőt minden arra mutat, hogy ezen köszénfekveték csupán tömérdek növényrakások' szüleményei, talán hasonlók a' mi gyeptőzegeinkhez, — 's hol különös körülmények jövének közbe az azokat alkotó növények' szétbomlásánál, hogy növény-termeszetöket kö-

szénre változtassák át. Csak ezek után jutunk csúszó állatok' nyomára, szuroknemű palákban 's az alpeseknek nevezett mészkőben. Ezt követi a' tarka homokkő' melyben korpafüvek, páfránok, zsurlófüvek, szóval lopvanószó növények vannak. Ezen homokkő felett vannak a' mésznemű rétegek, melyekben krokodilok' 's nagy gyíkok' csontos részei vannak 's melyek igen hasonlítanak különösen az ichthyosaurus és plesiosaurusoknak nevezett különös csuszókhoz, melyek azonban alig hasonlítanak a' harmadik területű állatokhoz — 's következőkép a' mostaniakhoz sem. 'S valóban ezen mészben találtattak legnagyobb számmal az ichthyosaurusok és plésiosaurusokon kívül, megalosaurusok, teleosaurusok pterodactylek streptospondylek sat.; 's végre ezen területek táplálák a' fúrókagylókat, ammoniteseket, habarczokat, gryfiteket 'sat., melyek keveset kivéve, csupán az ő termékei. Végre a' kréta szolgál alapul a' második területek' első osztályának, 's közvetlen támasza a' harmadik területnek. Ez a' mész tengeri testeket foglal magában, belemniteket, ammoniteket, tuskés férgeket, habarczokat, halakat 'sat.; míg a' krétában tekenősbékák 's a' maestrichti mosaurus' (a' gyíkok' nagy faja) maradványi találatnak.

A' második területek alatt fekszenek az eredetiek, melyekben semmi életműi testek' nyoma észre nem vehető.

Nem fogunk egyébkint megállapodni Link úr' gyanításainál, melyek részletes háborok által akarják ezen különböző területek' képződését, 's azon anomaliákat, melyek alakulásoknál feltűntek, megfejtani, csak az jegyezzük meg, hogy ezen háborok szerinte vulkáni hatalmak által teremtvék elő, 's ezek alkották fokenként a' föld' jelen felületét, kiemelvén részeit a' vizekből 's homályból, kiteendők azokat a' világnak, mely az élet' első kútfeje; azonban Link úr' azt gyanítja, hogy ugyanegy természetű területek a' víz' színén különböző korszakokban tűnhettek fel, különböző életműi befolyásoknak vetetvék alá; honnét azt lehet következtetni, hogy az ezen területekben található életműi testek' maradványai, koruknak nem lehetnek pontos tolmácsolói. Bár miként legyen is ez, Link úr, a' föld' és lakói' helyzetét, képződéseknek főbb korszakaiban, híven adja elő. Ő mindazt részletesen megemlíti, mit a' leggyakoroltabb vizsgálók megismerni törekedtek: ős képződéseket, (formations primitives) melyekben semmi életműi test nem található 's melyeknek folyamatában vehetők észre a' rétegek' fokozati, felosztvák másodikra, harmadikra 's üledékre, mely eleinte csak tengeri testeket foglal magában, később azonban aránylag a' föld' felületére, 's e' szerint mindinkább a' világ' befolyásának kitétetve, növényeket 's állatokat mutat

elő, melyek az életműség' magvából egész az ember-fajig kifejlődven, ezzel a' föld, háborai' legvégsőbb fokát látszék elérni. Nem mintha ezen rétegek rendesen egymásra rakva mutatkoznának: ezek régiségi viszonyainak megállapítása, számtalan 's különmemű vizsgálatokon épült 's fáradhatlan munkásság-teremtette elne-szülemény, melyből még a' geologusok sem húztak egyenlő következményeket. Azonban a' minket foglalatosskodtató pontban ők is megegyeznek, 's közönségesen a' rétegek' képződésével egykorú élő lények' életműi fokozatát, úgy tekintik, mint ezekkel ősiségökre nézve, egyarányos jegyet.

Az általunk megtaglalt után következő négy rész a' jelen világot veszi tárgyául.

Eddigélé Link úr, csupán a' geologusoknak a' föld' alkatrésziről tett vizsgálatit ismertetvén meg, a' történet-író' szerepénél egyéb lényeges tennivalója nem volt; jelenleg azonban, midőn a' jelen világ' adatai, 's a' természet' vizsgálása által, kell neki kifejtienie a' tökéletesedés' közönséges tüneményét, mely csakugyan az ősvilág szemléletének eredménye a' történetíróval összekötnie kelle szerzőnek a' természettudóst is a' szó' legtágasb értelmében; 's ezt csakugyan teljesíté is. Látható azonban, hogy benne a' fűvész-tudomány uralkodik leginkább, — 's ezen' uralkodás mind az adatokban, mind a' theoriában, melyek okoskodásában résztvesznek, érezhető.

Link úr a' növényi 's állati életműség' kifejlődésében, elveit a' változatosság' 's öszhangzuság' törvényei szerint módosítja, melyek alávétvők a' külső tényezők' befolyásának, melyek a' táplálás, melegség, világosság nedvesség, 'sat.

Ezen szók által, változatosság' törvénye, — Link úr olly erőt akar értetni, melyet központható erőnek nevez, 's melynek egyedüli hatalmával az életműség folyvást zavarban volna; az öszhangzuság' törvénye alatt pedig a' központható erőt érti, mely némileg csupán amannak működését szabályozza. Ezen két törvény' egyesítése, 's ezen két erő' rendszeres és természetes munkásságába melyeknek a' külső körülmények többé kevésbé kedveznek, áll minden tökéletesedés.

Szerzőnk előtt, az életművek' módosításainak csak egy célja van: t. i. azon lények' életben tartása, melyekben történik 's hogy csak történetesen lehetnének viszonyban a' lények, ezen módosítások által, a' külvilággal, úgy hogy a' természet közönséges fentartásában résztvesznek. Minden módosítás szükségkép újakat von maga után; mit Link úr úgy mutat meg miként bizonyos módosításokat főeknek tekint 's azokat, melyek ezekhez némileg erőszakkal társasulnak. Ezen példák arra szolgálnak neki, egyszersmind, hogy láttassa az összeköttetések' különféléseit, melyek ezen társasulásból egyik osztálynak a' másikkal, eredhetnek. Például a' látva nőszóknél a' legegyszer-

rűbb levelet vévén, 's felkutatóván azon módosítások' sorát, mellyen ezen növény átment, megmutatja, hogy ezen életmű a' pásit füvekben két leveles hüvelyből áll, mellyekben a' hímek 's az anyaszál rejtettek; a' káká- félékben ezen hüvelyek három vagy hat részre osztva, 's körkörösön rendezve el, már változatossá 's tökéletesb virágot mutatnak; ezen jegyek méginkább kitűnnek a' jáczintban. melly különösen virága' delisége 's csilláma által kitűnő. Virágában a' nárczis a' tökély' még nagyobb pontjára hágott, mert az anyaszál szíromdad lőn. A' kardliliom virág közelg az ajkosokhoz; de különösen az *alpinia* 's *orchidea*okban lépett legmagasbra a' virág' tökéletesedése, a' pásitfü egyszerű leveleivel párosulva.

Megvizsgálja továbbá a' levél' 's gyümölcs' életműi változásait az egyszékűekben, — sőt kutatásaiban részletesen kiterjeszkedik a' kétszékűekig, hová őt nem követendjük, de a' hol fűvésztudományi széles ismereteit kitűnteti, valaminint mindazon segédeszközt, mellyeket az általa alapítandó elvek' érdekében, szelleme abból kivonni bírt.

Azonban egy nagy nehézség forog fenn: 's ez áll a' természeti családokban, mellyek ezen fokenkénti osztályból osztályba lépő kifejlődési rendszert nem követik, miután ugyanazon fajban egymástól nagyon különböző növények találhatnának, azon szempontból tekintve, mellyről szerző a' növények' tökéletesedését szemléli. Link úr, ezen nehézség' fontosságát el nem titkolhatva, a' csomót szétvágja, ezen családok' képezését kárhoztatván, 's különösen vádolván a' francziákat hogy azok által a' fűvész-tudományból ragyogó chaost csináltak. A' példa, mellyet vizsgálata' bizonyossággal hoz fel, összeegyesítése ugyanazon fajban levő *myosurus* 's *paeonia* nemeknek, — melly annál meglepőbb, miután kétségkívül Decandolle úrnak, a' kérdések' ezen nemé' legilletőbb 's legjobb bírájának lehet köszönni a' piróknak a' bekavirággali egyesítését.

Link úr még az állatok' országából is állít fel példákat, a' változatosság', összhangzóság' 's a' külső agentiaák befolyásáról szóló törvényeinek igazlására; így úgymond, a' hűsevők, fogakban hasonlóak, de testök' alakjára nézve a' tigristől egész a' medvéig, nagyon különböznek egymástól. Az antilopek szarvaikra nézve csaknem hasonlóak, egyébkint azonban különböznek; a' zerge könnyű, a' gnou fűrge és életteltjes, a' törpe bivaly, lomha és ügyetlen. Az egérhez testben olly hasonló cziczikány, egészen más fogakkal bír. Ezen változatosság' törvényét még az elméleti tehetségekre is kiterjeszti; 's ehhez hasonló példákkal, mellyeket az imént adtunk elő, adja elő egyszersmind az összhangzóság' törvényét, — 's azokhoz, mellyek a' külső erők befolyásának következményei, mellyekre azonban mint látszik kevéssé ereszkedik ki. Ezen utósó elemleteknél nem állapodunk meg. Inkább akarnok begezni azt

mit az életműség' általános kifejlődéséről megkezdünk, ezen törvények szerint, némely mint véljük épen ide illő idézetek által, hogy világos eszmét nyújtsunk azon nézetekről mellyek Link urat munkájában vezérlettek. A' felfutó növényekről szólóban, mellyek majd jobbról balra mint a' koinló, majd balról jobbra mint a' bab futnak fel, így szól: „Ezen csigaalaku elhajlások egy magasb és közönségesb ok' szüleményei, melylyet a' villany-mágnesség' tüneményeiben keresendünk fel, mellyek a' föld' magnetismusából erednek, 's mellyek olly szorosan az égi testek' mozgásihoz kapcsolvák, hogy azokat Newton' magyarázása nélkül a' közönséges vonzerőnek, megérteni nem lehet (l. 27.)“

Ezen idézés után, melly megmutatja, mennyire téved el önmagában a' fektelen képzelet, kevésbé csudálkozandunk azon előszámlálendő, több mint különcz elvek felett, mellyekre Link úr minden egyes életmű kifejlődését építé, követve ugyanazon törvényeket.

Ezen cél' elérésére, a' rendes természetvizsgálók egyenes figyelet által követték volna a' kifejlődést, az életművek leg-egyszerűbb állapotától fogva, a' legöszvetettebbig, 's az ebből eredendő következmények ezen korlátok közt maradtak. De ezen módszer Link úrnak nem tetszheték, miután ez szerinte nem tudományos; azon módszer, melly szerinte ezen jellemmel bír, habár az előbbinél kevésbé biztos, az, melly a' figyeleten túl terjeszkedvén, a' pusztá értelem' segélye által, jut el az életműség' eredetéhez. Ezen módszer szerint haladván, Link úr az életműség' eredetét egy csepp vízben leli fel, melly melegség által kitágított léggel van telve (43 l.); szerinte ezen buborék alkotja az első sejtlyukat, az első élettéljes testet, — szóval minden életmű' első csiráját; ezen sejtlyuk fokoként másokkal társasulván; velök egy, vagy több csőt alkot eleinte egyszerűeket, később csigaalakuakat, mellyekből viszont csoportok egyesülnek, ágakra oszolnak, kiterjeszkednék levelekké 's virágokká, kigömbölyödnék gyümölcsökké, — szóval a' növények' három osztálya alakul: a' moszat, moh és zuzmó.

A' vízi moszatokban találja Link úr az állatország' kezdővonalait. Ezen ponttól fogva az állatóság mindinkább kitűnő jellemekkel mutatkozik: a' spongilákban, mellyek' tojásai szabad mozgásuak, 's a' különnemű állatnövényekben, mellyek mint állatokká átváltoztatott virágok 's bimbókként képzelhetők. Eddigelé az állatok' egész fejlődése külső, mint a' növényeknél 's ezentúl kezdődik bensővé, 's fokoként öszvetettebbé lenni. Minden rendszer a' természetétől nyert ösztönét követi; 's mint a' növény' kifejlődésében (hogy Link úr' szavaival éljek) az életiség' öt szakaszát futja át gyökér, lomb, levél, virág, 's gyümölcsé váló alakulásában: szint ezen öt fő cse-

lekvény uralkodik az állatok' benső életében is 's ezek a' táplálás, lélekzés, visszaképződés, érzés és mozgás.

Az ősvilágnak a' jelen világ' lényei veli összehasonlításánál, azt ügyekszik megmutatni Link úr, hogy az ősvilág' törekvése, leginkább vegyes lények' előteremtésében 's ugyan azon részek nagyságának, tömegének és ismétlésének tulvitelebe állott, a' haszon' minden jelensége nélkül, — 's hogy a' két világ inkább közelít egymáshoz az alsóbb mint a' felsőbb osztályu állatok és növények által.

A' mi azon háborokat illeti, mellyek által e' jelen világ' alakja előállott, Link úr úgy vélekedik, hogy azok eleinte tetemesbek 's számosbak valának, 's hogy közeledvén mai alakához, egy vagy más részben kevesebbbedének; de nem látszik Beaumont úrral egy véleményben lenni a' hegylánczok' felemelkedése felől, mellyet úgy tekint, mint többé kevésbé függetlent ezen hegylánczok minden egyes részére nézve.

Ezek a' második rész' különféle tárgyai, mellynek vég-célja annak megmutatása volna, hogy az életműség' kifejlődése mindig a' tökéletesedésre czéloz, — 's hogy ezen czélzás jelenleg mindig ugyanaz mint hajdan volt.

A' harmadik rész az életműves testeknek a' földön való elosztásáról szól; a' negyedik az emberi faj' elszóratásáról, — 's az ötödik: az ember' első szükségeiről.

Mindkettőben Link úr mindazon tulajdonokkal lép fel, mellyeket már az elsőekben benne el kelle ismernünk: tudomány' nagy változatosságával, munkás elmével 's termékeny képzelettel; meg kell azonban egyszersmind őszintén vallanunk, hogy mi semmi fontos viszonyt nem találunk a' jelen világ' növényei, állatai 's az ember el osztása és az ősvilág' élő lényei nek elosztása közt. Közeledések lehettek ugyan a' szárazföldek' azon pontjai — hol az ősvilág' növény- 's állat-fajjai feküsznek — 's azok közt hol ma élnek azon fajok, mellyek az elsőekkel némi hasonlatossággal bírnak; de nem tapasztaljuk, hogy Link úr azokból valami magyarázatot fejtett volna ki. 'S mit tesz ezen ősvilág' állapotjára nézve hogy a' néger legyen miként Link úr akarná, az emberi faj' törzsöke? Kivévén hogy ha ezen hypothesis által a' természetnek törekvését a' tökély felé akará bizonyítani: de egy hypothesis, melly maga bizonyítást kíván, a' legkisebb világot sem terjesztheti azon kérdésre, mellyet megfejtene kellene. Véleményünk szerint ugyanezen szempontból indul ki Link úr az ember' első szükségeiről 's művelődése' fokkonkénti haladásáról értekezvén; olly problema, mellyről sok moralista egészen másképp nyilatkoznék. 'S egyébként is, az emberi faj' polgárisodása, egy olly világ' czéljának bebizonyítására keveset szolgálna, mellyben emberi faj nem is létezett, 's hol tehát szellemi tö-

kélyről szó sem lehetett. A' naturalistáknak sohasem kellene feledniök, hogy az ember önálló lény, 's hogy egyes vizsgálatokat minden egyéb érzékiséggel bíró lényre kiterjeszteni, a' nélkül hogy köztök részletekben különbözés tétetnek, minden végkimenet nélküli eltévedés.

E' jelen mű' további taglalását itt bevégezzük. A' róla való további szólás szükségtelennek látszik. Az első rész után elmulhatlanul a' másodikhoz kelle ragaszkodnunk, 's előadásunkban a' homályosságot tán nem is kerülhettük el. De ez nem a' mi hibánk. Nem könnyű Link urat menetében követni; a' mellékes eszmék, melyekbe fő tárgyát burkolá, rá nézve gyakran a' legfontosbak; 's anuál nehezebb vala azokat elmellőznünk, miután műve' főbélyegét viselik.

Azon eszme, miszerint az életműség változásoknak vala kitéve, 's fokonként változatossá lön, azon első percz óta, melyben földünkön mutatkozott az utolsó háborig, melyen földünk átment, 's melynek következtében az emberi faj megjelent: olly eszmék, melyek ismeretesek 's általányosan tekintve világos adatokon alapulnak 's mindenek által világosaknak tetszhetők; de hogy ezen változások 's össze bonyolódás a' tökélyre rendes és fokonkénti törekvésnek következményei volnának: ez előttünk kétségesnek látszik, 's tán világosb bebizonyítást kívánt volna. Hogy az előtt sokkal nagyobb lények valának mint most, nem foghatjuk meg mért volnának ezek azoknál tökéletesbek, egzszersmind sajnáljuk, hogy Link úr nem fejté meg, miben áll a' nagyság' tökéletlensége; például mért hogy a' tengeri nyúlhoz hason nagyságú daman, sokkal tökéletesb rhinoczer szomszédánál melly tömegére megközelíti az elefántot; mért hogy a' macska termetű törpe zerge életművilag tökéletesb a' ló nagyságú lói zergénét, — 's hogy az egérnél tízszer nagyobb pézsmás patkány, tökélyben náánál alábbvaló; de a' mit különösen nem kellett volna felednie, hogyha az ősvilágban ló-nagyságú paleothérium találtaték, ugyanazon korban 's földön nyúl-nagyságú is tenyészett, 'sat. A' tökéletlenség e' nemével kétségkívül bírtak az ősvilág' hüllői, ha ugyan azt tökéletlenségnek lehet nevezni, de nekem úgy tetszik, hogy az életmű' változatosságát 's özzebonyolódását tekintve, ezek felett sokkal magasban állanak, mint a' mit a' jelen hüllőtan (erpetologie) e' nemben előmutathat. Mit állíthatunk mi a' krokodilok, tekenősbékák, proteusok' ellenébe, melyeket a' másod földterületek mutathatnak csak elő, vagy azon még különösebb fajuknak melyek: pterodactylus, ichthyosaurus, plesiosaurus nevezetek alatt ugyanott találtatnak? Bizonyynyal semmit; mert mindkét rész szintazon részarányos mint változatossá életműséggel bír. Link úr ugyan említést tön a' felől is, miként az ősvilág' törekvése egzszersmind

vegyes lények' előteremtésében állott, miáltal szerinte nagyságát akará rendkívül kifejtetni; de hogy tárgyában ezen vizsgálat valamit bizonyítson, szükség volna bizonyos tökéletlenséget előállítani, például ugyanegy időben csúszó-mászó 's hal is, levegőben 's vízben egyaránt élhető lényt kimutatni. Azonban ezen tökéletlenséget Link úr, nem fedezé fel. Ez még mind nem elég: alig tűnnek elő a' harmadrendű területekben az emlősök, köztök azonnal mindennembeli feltalálható vala: hús-evők, rágók, vastag bőrűek, kérődzők, mellyek a' maiakhoz hasonló életműséggel mutatkoznak; 's ha az elsők némileg az utósoktól különböznek, ez szintazon korlátok közt történik, mellyek a' maiaknál szemléltethetők, — például fajokra a' mint különböznek a' macskák a' *nyestek*-től, vagy a' szömölcsös disznó (*phacochoerus*) a' vad-disznóktól. Azonban eddigelé senkineksem jutott eszébe hogy ezen különmemű állatok, életműségekre nézve egyik a' másiknál tökéletesbek volnának.

Midőn Link úr a' jelen világ' állapotját előadja, legfőbb, az elmének leginkább felöltő nehézségnek tetszik a' természet rendetlen inenetele a' tökély' útján. Az ember, az ősvilágban nem létező, most létez, 's ő kétségkívül földünk' legtökéletesb teremtménye: tehát képződésében olly hatalom munkálódott, melly azelőtt sohasem, de ha ezen hatalom' munkássága általános volt, miként azt Link úr után hinnünk kell, mert hogy jelenleg ősvilági lényekhez hasonlók is léteznek: lopvanószók, habarczok sat.? Hogyan kerülheték ki ezen növények 's állatok azon befolyást, melly fokenként előteremté a' nyilvannószókat 's az emlősöket? Link úr előrelátá ezen ellenvetést, 's hozzá ragasztja: „Még maiglan is találtatnak tökéletlen lények.“ — 'S válaszkép teszi hozzá: „Azonban a' természet mindinkább tömöttebb életműségekre törekszik, 's még a' halál keblén is új életet teremt.“ Hiedelmünk szerint a' nehézség elég nyomos vala, hogy más feleletet érdemeljen.

Ezen ellenvetések, mellyeket sokszorozni iehetne, nem tétetnek Link úr' tárgyának ellenébe, hanem azon rendszernek, mellyet annak bebizonyítására követett. Az őszvebonyolódás 's változatosság' eszméje nagyon összezavarható a' tökély' eszméjével, ez szoros értelemben vévén 's azt csupán az életműi lények közti összehasonlításából vonván ki; mert ezen eszmék, mihelyt valaki a' természet' uralkodásaig felhat, többé össze nem zavarhatók; de Link úr, ki ezt előrelátá, kikerülé ezen szempontbóli vizsgálat, miként már azt megjegyeztük. Ha tehát megengedjük is neki szerinte a' természetnek a' tökély' útján való haladását, azt hisszük, hogy bebizonyításának főhibája különösen önelvei elleni vétségében 's hasonlításai visszaélésében áll.

Ezen hibák' elsejének valóságára kitűnik azon állításunkból, miszerint Link úr nem bizonyítja be, hogy nagy termet 's vegyes életműség, a' tökéletlenség' jelei; mert mindazon okoskodások, melyek ezen elveken alapulnak, csupán hasztalan gyanúsításokra vezetnek.

A' mi az összehasonlításokali visszaélését illeti, azt meg lehet mutatni 's bizonyítani álkövetkeztetéseiből; mert csak azt kell megjegyeznünk, hogy az ösvilág annyira ismeretlen előttünk, hogy a' jelen világgali összehasonlítást nem tűrheti, 's ezen összehasonlításból az általános különbségeket vagy hasonlatosságokat kivonni, annyi mint elkerülhetlen botlásoknak tenni ki magát.

Maga Link úr is elismeri mennyire nehéz egész bizonyossággal azon növények, melyeknek nyomai a' köszénéken látszanak, 's a' mai lopvanószók közti különbséget megalapítani, 's minden arra mutat, hogy a' nyilvánószó növények' maradványai keverve találhatnak a' páfránok, *Lycopodium*ok 's egyéb növények' roppant tömege közt; de ha ezen összehasonlítások szigorúan véve helybehagyhatnának is, lehetlen volna egyéb mint felületeseket, vagy csekély jelentésűeket engedni meg, a' bizonyos habarczok által nemzett corallok és puhányok által alkotott kagylók; vagy bimbó 's virág közötti, a' habarczok' karjai és a' felsőbb nemű állatok' tagjai, némely virágbokréta'szirmai 's némely pillangók' ragyogó szárnyai; a' fűnemű plánták és gyűrűférges gyűrűi, a' plánta' gyökere, szára, levele, virága, gyümölcse 's az állat' táplálása, lélekzése, visszanevezése, érzése, 's mozgása közti hasonlatosságot, 'sat. Nagyobb részint illy hasonlatosságokon alapulnak Link úr' eszméi.

Helyes észrevétel vala, hogy leginkább ezen hasonlításokból eredtek a' számtalan hibák. Minden lény hasonlít némileg egymáshoz; de ha ezen hasonlatosság nem lényeges, nem alapos, abból hiteles következtetést a' lény' természetére alkalmaztatni lehetetlen, — 's ez az miben gyakran hibáznak a' tudósok. Ugy látszik, hogy ezen nem jó szokás, mely az utóbbi időkben, a' természet-tudományokban annyi hasonlításokat eszközölt, ezen szónak olly tág értelmet tulajdonított, mely különösen a' hypothesiseket kedvelő elméknek gyakrani tévedésre szolgált.

Link úr' elméjének egyik helyege ezen fogalmakra való hajlam, minek bizonyosságát adtuk a' fentebb érintett példákban. Lehetne azokat szaporítani 's mondani, hogy a' világosság szerint az életműtlen testben jegesedett anyag, mely életművésítetett az élőtestekben; hogy a' folyadék, felületében szilárd, 'sat.; de elhagytuk ezeket, miután az általa alapítandó elvvel 's rendszerrel nem valának szükséges összeköttetésben. Mert,

ha megengedjük is, hogy a' világosság' befolyása nélkülözhetlen az életmű' kifejlődésére, azért szükségkép nem következik, hogy az legyen az anyag' alkotója.

Ha az általunk Link úr' munkájáról tett értesítés hűséges, joggal következtethetjük, hogy az ősvilágnak a' jelen világ' adataival összehasonlítása az első adatokról igen kétséges felvilágosítást ad, 's hogy ha az életműség koronként tökéletességre fejlődék, ezen igazság, melly azon ábrázolat' következményéből tűnhetik elő, mellyeket előnkbe állítanak az ősvilág' tünetényei, semmi bizonyosságot a' természet tanulmányából nem nyer úgy miként az jelenleg van, vagy miként azt különösen Link úr' előállítja.

Lehetlen végül még azon gondolatot nem közölnünk, melly minket a' munka' folytatában mind végig kísért: ha egy olly mély tudományú 's élénk belátású férfit mint Link úr, alaptalan gyanítások által magát eltévesztetni hagyá, lehet-e azokon csudálkoznunk, kik mint ő nálunk képzelet teremtette elveken építnek, 's kik gyakran minden tudományos készület, 's egyenes lélek nélkül lépének fel? Vajha Link úr' példája ne legyen rájuk nézve ragadós, melly eddigelé szerencsénkre nem vala az.

M. F. CUVIER után (Journal des Savants. Mars. 1837.)

A. B. P.

Untersuchungen über die Gletscher. Von LOUIS AGASSIZ. Nebst einem Atlas von 32 Steindrucktafeln. Auf Kosten des Verfassers, Solothurn 1841.

A' szerzőnek több tudós társaságokhoz intézett 's folyóiratokban nyilvánított közleményeiből, általános nézetei már ismeretesek. De egész rendszerét csak itt fejtí ki először tökéletesen. A' bevezetésben átfutja valamennyi régibb theoriákat, azután bámulatos pontossággal írja le a' jéghegyeknek (Gletscher) korunkbani állapotját, 's végre az ősidő és általában a' jéghegyeknek a' földfelület' alakulásairai befolyása felett elmélkedik.

A' történeti bevezetést mellőzve azonnal szerző' szemlélődésébe tesszük magunkat, melly világosságára nézve minden eddigieket felülmúl.

„A' jéghegyijégnek semmi hasonlatossága nincsen azon jéggel, melyet a' télhideg vizeinken támaszt; az nem képez síma folytonos tükörlapot, hanem egyenetlen, érdes és darabos felületet, mellyen igen kényelmesen — minden veszély nélkül — járhatni 's fel is mászhatni; feltéve, hogy a' jéghegyen egyéb repedék nincsen. E' sajátlagos nézet a' jéghegyijég' alkatjában alapul, melly nem valami egyöntetű, hanem csupa körülbelül $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ hüvelyknyi átmérőjű egyes darabokból áll. Ezen töredékek általában nem szabályszerűleg jégedett alakúak, a' mint sokszor, de igaztalanul, állíták, hanem a' legkülönbözőbb alakulásokban változnak, felszínök ritkán síma, hanem egyenetlen, redős, csíkos és összeragadásait számtalan keskeny — hajsza — repedések hasgatják keresztül kosul. Szint olyan változó nagysága is, téríme azonban a' jéghegy' völgyrésze felé mindég növekszik, annyira hogy itt gyakran 3 's több hüvelyknyi átmérőjűt is találni, felfelé nagysága igen lassankint fogy 's végre bizonyos magasságon a' jéghegyijég' némi darabos — ikraszerű — szilárd hová változik, melyet a' német havasi lakosok *Firn*-, a' francziák pedig *Névé*-nek neveznek. A' magas hegységeknek ezen sajátlagos képelete, mintegy középen áll a' hó és jég között; ez képezi legalább nagyjából a' jeges tenger' felületes rétegeit 's ez fedi magasb hegyeink ormait. A' jéghegyijég csupán ezen sajátnemű hónak (*Firn*) a' víz' behatása által feltételezett módosítottványa. Ez átmenetet magamnak következőleg fejtem meg: habár a' felvidékek' légmérséklete, hol ezen hó előfordul, mindig a' o alatt áll is, rájuk a' nap forró nyári hónapokban mégis tetemes befolyást gyakorol; habár ezen befolyás nem annyira az olvasztásban mint inkább azon sajátnemű közvetlen elpárologtatásban áll is, mi a' felvidékek' száraz- ritka- levegőjében az olvadásnál sokkal túlnyomóbb, mindamellett meg lehet mutatni, hogy azon sajátnemű hónak is egy része a' nap' melege által vízzé olvad. A' felolvadt víz ekkor leszivárogoz a' darabos tömeg közé, kiszorítja a' hóban bőven levő levegőt, 's a' fe- nekén újra megfagy, részint a' hideg hőtömeg' érintése, részint az éjjeli hideg által. A' fagyos víz természetesen a' hórejtekekhez ragad, mint jegesztő tömeghez, köröskörül, — térímet neveli 's illy módon eleinte csak igen porhanyó jeget képez, 's melly azonban minél közelebb jut a' völgyhöz, ugyanazon körülményeknél fogva, mindinkább szilárdabb- 's tömöttebbé válik,“ 31. l.

„Ezen sajátnemű hó teszi tehát első fejlődési fokát a' jéghegyijégnek. Darabos- ikraszerű- alakja főleg az egymást felváltó felengedés meg ismételt megfagyás által látszik feltételez- tetni, (hacsak talán a' hó azon felvidékeken is szintűgy mint a' sarkközi tartományokban apró szemer alakokban nem hull) a' víz pedig vakolat gyanánt szolgál, mi ezen apró hőszemereket

szilárdabb tömeggé összeragasztja. Mint fenebb említém a' hó-nak (Firn) ezen darabos alakulását kell általában a' jég-töredékek' vagy úgynevezett jéghegyi kristályok' alapjául tekinteni, 's valamennyi jéghegy — ha még olly vastag is jegök- kivétel nélkül, ilyen töredékes összetételre mutat. A' jéghegyijég annál átlátszóbb, minél nagyobbak' összetett töredékei: ezen úgynevezett kristályok' összefoglalásainak felszíne 's a' bennök foglalt lég, a' fény sugarak' különböző megtörődésénél fogva, homályosságot okoznak, minél nagyobbak tehát e' kristályok, annál kevesebb összefoglalások vannak jelen, 's a' jég annál átlátszóbb. És ezen körülményekben fekszik annak is oka, hogy a' jéghegyek' völgy részek felé, hol legvastagabbak egyszerűsmind legátlátszóbbak. Bajos megmagyarázni azon keskeny hajsza-repedékek' támadását, melyek a' töredékeket elválasztják. Azt hiszem mégis, hogy azokat azon összenyomott buborékoknak kell tulajdonítani, millyenek a' jéghegyi sajátnemű hóban nagy számmal foglaltatnak, 's megfagyáskor a' jégtömegben visszamaradnak. *Saussure* próbákkal megmutatá, mikép ollyan jég, melly vízzel locsolt hó' megfagyásából képződött igen sok buborékot foglal magában, 's a' jéghegyi sajátnemű hóbul támadt jéghez nagyon hasonló. Ha kitennők ezen mesterséges jeget ollyan tetemes nyomás- meg mozgásoknak, minők a' jéghegyen előfordulnak, úgy a' hajsza-repedékek alakulására minden feltételek meglennének. A' jéghegyhasadékok' 's nyiladékok' falai tetőirányos fekvésök miatt sokkal kevesbé vannak kitéve a' lég' befolyásának, 's ennél fogva sokkal tisztábbak és símbábbak is mint a' fölszín; de e' tekintetben még se hasonlítanak azon helyekhez, melyek jégtorlatok (Gafferhaufen) vagy egyes sziklatuskók által őriztetnek a' lég' hatásától; itt de különösen a' sziklatetők alatt, millyenek a' jéghegy' völgyrészét gyakran fedik, a' jég többnyire olly szilárd 's tömött, hogy ha darabokra töretek, szélei élesek 's metszők mint üvegé."

33. l.

„Valamint azonban víz' hozzá járulta nélkül azon sajátnemű hó (Firn) jéggé nem változhatik, szintúgy lehetetlen a' jéghegyijég' alakulása tiszta vízből hótömeg nélkül. Épen e' különböző eredeti mód jellemzi a' jéghegyijeget olly igen a' közönségestől. Feltűnő ezen különbség főleg azon apró patakokban, melyek napközben a' jéghegyről minden oldalon lecsörgedeznek, éjjel pedig valamennyi jéggé mered; e' jeget azonban egy pillanatra meg lehet különböztetni a' jéghegyijégtől. A' nap csakhamar életre költi e' kis csermelyeket, 's már délelőtt jegök ujolag felolvadt. — A' jéghegyijégnek egy másik különös eredeti módjától függő sajátosságát teszik rétegei. Igaz e' rétegek völgyrész felé nem igen kitűnők 's alig észrevehetők a' kapuboltozatokon 's mély hasadékokban. De ha felmászik az

ember, a' felvidékeken gyakran olyan helyekre akad, hol ezen egymásra rakott rétegekből összetélt tökéletesen 's tisztán kivethetni. — *Zumstein* valamint *Saussure* is e' rétegeket ugyanannyi évi üledékeknek tartják, úgy vélekedvén, hogy mindenik egyazon évben lehullott hó mennyiségének felel meg. A' nélkül hogy ellenkezőjét egyenesen bebizonyíthatnám, e' nézetben feltétlenül még se osztozhatom; a' rétegek ugyan nyilvánosan mutatnak a' felvidékek' légmérsékletének változásaira, de ezek ugyanazon évben többször előfordulhattak, 's véleményem szerint igen hirtelenkednék, a' ki meghatározott bizonyítvány nélkül, e' rétegeket az év' változásainak tulajdonítaná. — Azonban e' rétegezéssel nem kell bizonyos csúkokat összezavarni, millyeket gyakran láthatni a' jéghegy' völgyrésze felé. Ezek többnyire bezárt hasadékok, mellyek bármi oknál fogva, a' jéghegy' előtölulása közben vízirányosakká lettek. — Ha a' lejtő, hol a' sajátnemű hó (Firn) nyugszik, igen meredek, akkor néha nagy tömegek válnak el 's hirtelen lezuhanak. *Saussure* állítása szerint e' hózuhatagok (Firnstürze) a' rajtfüggő tömegek' sulya alatt egyenszegű darabokra töredeznek, mellyek' némellyike 50 láb négyszöget is képez; 's e' jégtuskókat jéghegyi sajtnak (Séracs) nevezi, bizonyos sajtnemről, melly egyenszegű szabályos alakját préselés által négyszegű ládákban kapja.“ 39. l.

Tehát minden szilárd jéghegyijég előbb hőtömeg (Firn) volt; e' sajátnemű hőtömeg pedig, úgy látszik, csupán a' közönséges hónak a' havasok' sajátlagos légköri viszonyitól előidézett módosítottványa. A' felüleges határvonalat közte 's a' valódi jéghegy közt, a' darabos-ikraszerű tömegnek keményebb jéggé átmenete teszi. *Hugi* különösen fáradozott e' vonal' magasságát a' berni jégtenger' körül meghatározni, azzal kecsegtetvén magát, hogy azzal majd az örök hó' határvonalát (a' hóvonalat) kipótölhatná; minek valóban, bármikép használták is legkülönbözőbb theoriák' felállítására, teljességgel semmi bizonyos határa nincsen, 's nemcsak hely- 's fekvési viszonyok-, hanem egyazon helyen is egyes évek' időjárása szerint mindig több ezer lábnyit változik. *Hugi* csatlakozik midőn azt állítja, hogy a' sajátnemű-hóvonal változásnak nincsen álävetve 's megtartja ugyanazon magasságot függetlenül a' jéghegyek' fekvésétől 's évszakok' meg időváltozások' befolyásától.“ 43 l. —

„Sokszor néhány év mulva ugyanazon jéghegyre nem ismer az ember, mellyen egykor vándorlott; hol hajdan csermelyek folydogáltak, vagy mély tölcserék 's vízmedenczék voltak, most róna lapályt láthatni; roppant jégbérczek, mellyeket az előtt észre nem venni nem lehetett, tűntek el; hol előbb hasadékok gátlák az átmenetet, most biztosan járhatni; — röviden: minden megváltozott 's nem maradt nyugpont e-

lőbbi emlékekre, bár mennyire viselje is minden a' szilárdság' 's változatlanság' helyegét. Gyakran elég egy év, vagy csak néhány hónap illy változások' előidézésére." 45. l. —

„Sok jéghegy (p. o. a' rosenlaui 's thoursi) felszinök' vakító fehérsége által tűnik ki, 's jégök tiszta csaknem minden homok- vagy sártól; mások (alsó aar-, alsó grindelvald-, és zinatti jéghegyek) annyira fedvék föld- 's homokkal, hogy messze vándorolhat rajtok az ember, míg észre veszi, hogy jég 's nem szikla képezi a' talajt, melyet lábai tapodnak. Sok annyira megrepedezett, hogy majdnem egész felszinöket csupa ásító rések 's borzasztó hasadékok borítják; másokrul ismét ágasbogas jégcsapok (Eisnadels) meredeznek, vagy nagyobb részint legalább- majdnem róna felszinök." 49. l.

„A' gorni jéghegy' (Gornergletscher) szomszédja, mely a' Rózsahegyől (Monte-Rosa) veszi eredetét, vakító fehérsége 's sajátzerű nagy barlangjai által tűnik ki. E' barlangok már a' Riffelről láthatók 's kandiságunkat nagy mértékben felingerlék. Egy hosszú, a' Monte-Rosa tövétől a' Riffel tövéig nyúló vonalon egész sor- néhol 30 láb átmérőjű — szörnyű tölcserék (Trichter) találhatnak mellyek némellyike vízzel tele a' legszebb azurkék szint játsza. Többnyire üresek 's így kerék nyílásokat képeznek, mellyek' alsó végén majd kisebb majd nagyobb patatok törnek magoknak útát a' jéghegy' belsejébe. E' tölcserék kétségkívül azon apró csermelyeknek köszönik eredetöket, mellyek a' Monte-Rosa jéghegy' felszinét — sokkal nagyobb számmal mint akármellyik előttem ismeretes jéghegyét — keresztül kosul vájkálják. Ezen csermelykék kis homok- 's földhalmokat hordanak össze, mellyek mint homályos testek, a' napnak kitéve, jobban át melegszenek, mint a' körüllevő jég, 's így e' halmocskák a' jeget felolvasztván egy kis völgyet föltételeznek. A' víz ebben összegyűlekszik 's mindig több több homokot hord a' kis völgyeletbe. A' mint fenebbi méréseink bizonyítják, a' víz ezen homokos lyukakban sokkal jobban felmelegszik, mint tiszta jégfalak közt. Így nagyobbul a' tölcser mindinkább 's inkább kerületében és mélységében. Lassankint azonban a' víz rést talál lefelé a' jéghegy' tömegébe 's oda lefolyik, a' tölcser üresen maradván." 52. l. —

„A' jég' szilárdságával 's érdességével a' repedések' azurkék' színezete egyen mértékben növekszik; minél közelebb esnek a' repedések a' jéghegy' völgyrészéhez, annál felségesebb látványt nyújtanak. A' ki 1839. a' rosenlaui jéghegyet meglátogatta, bizonyára nem mulasztá el megtekinteni azon repedéket, mely a' jéghegy' jobb oldalán hosszában nyíltott 's ott a' bámulatos azurban, mely e' jégpalota' falait ékesíté, gyönyörködni. Az azurkék szín szembetűnőleg növekszik a' víz' beszivárgása (Infiltration) által, mi a' repedések' falai 's rovaskái hosszá-

ban lecesepeg, a' felületet kiegyenlítvén behatása 's megfagyása által a' jég merevenségét öregbíti. E' szinezetek' oka még teljességgel ismeretlen; sőt tudtomra felettök még tudományos vizsgálódást se tettek." 56. l. —

A' jéghegy' szinezetérőlí vizsgálatokhoz Agassiz úr igen érdekes tudósítást kapcsol *microscopicus* felfedezéseiről az úgynevezett veres hóban. *Agardh* és *Kützing* tapasztalatai általa lényegileg szaporodnak. Agassiz úr a' növényi 's állati primitívformákat itt nagy mennyiségben találta együtt. Új nemeket ír le 's név szerint a' *protococcus*ról új felfedezéseket közöl. Mi e' tárgyakba itt nem ereszkedünk közelebből, nehogy a' földolgot a' jéghegy' theoriáját szemünk elől elveszítsük.

A' jéghegyek híres, életveszélyes nyílásai 's repedékeiről következőket mondja *Agassiz* úr: „Véleményem szerint származásukat leginkább a' légmérséklet' különfeleségének kell tulajdonítani a' jéghegy' különböző rétegeiben. Tegyük fel hogy az éjj-hideg 1° lejjebb nem esik, 's hogy a' jég 5—6 láb mélységen 0 alatt áll. A' víz melly napközben a' mélyebb jégréteg hajszáltrepedékeibe szívárgott megfagy 's kitágul; a' földszínen, hol kisebb hideg van, semmi fagyás, tehát kitágulás se történt, 's így a' felszín a' közte és az alsó réteg közti feszülés következtében minden irányban megrepedezik. Csak nem rég is tapasztaltam ez esetet, de láttam egyszersmind hogy néhol a' jég 7—8 láb mélységen nincs olly hideg mint a' felszínen, minek hasonlókép a' legkülönbözőbb feszülést 's így sokféle repedést kell az egyes jégrétegek közt feltételezni. Legtöbb illymódon származott repedések (millyeket többször vizsgáltam az alsó aari jéghegyen) alig egy hüvelyknyi szélesek, sőt gyakran olly szűkek, hogy fáradságba kerül megkülönböztetésök, ám-bár sokszor meglehetősen mélyen hatnak. Ha osztán a' jéghegy' talaján tetemes egyenetlenségek, meredek omlások vannak, e' repedékek kitágulnak, 's azon ásitózo nyílások támadnak, melylyek néhol a' jéghegy' egész tömegén keresztül vezetnek. Gyakran támadnak nyílások a' nélkül is, hogy az említett repedések azokat megelőznék 's névszerint akkor midőn valami nem nagyon meghajlott jéghegy hirtelen meredek omlásba ütközik 's ekkor azonnal nagy számu felfelé nyiló hasadékok keletkeznek. E' nemű igen tanuságos példát láttam az aletsi jéghegyen. Ezen észak-nyugatról dél-keletnek fekvő jéghegynek csak igen lassu esése van, 's repedékei majdnem keresztben fekvők. De ott hol a' jéghegy oldalvást az aletsi 's mörili tavak felé húzódik, már a' jéghegy' tengelyével párhuzamos nyiladékok vannak. Valamint a' talaj épen olly nevezetes befolyást gyakorolnak a' repedékekre a' völgyfalak is. Egy kiálló szikla valamennyi jéghegyi repedéket oldalvásti irányba nyomja, úgy hogy a' sziklát a' repedékek, mint központot, csillagformán a' jéghegy felé

sugározva, veszik körül. 78 l. — Egymástól elválás által egyenetlen talajon a' jéghegy' alsó végén feltételezvék az úgynevezett jéghegyi csapok (Gletschernadel), mellyek bizar alajoknál fogva az utazókat nagyon gyönyörködtetik."

Nagy fontosságu befolyása van a' jégnek 's erejének magára a' hegyre 's a' tőle elvált kövekre. „A' franczia Sweiczban lakó havasiak *Moraena*-nak nevezik azon kötuskó- 's földhalmazatokat, mellyek majd sánczok gyanánt hosszában a' jéghegyek' szélein elnyulnak, majd magán a' felszínen a' jég' felíbo emelkednek 's azt befedvén a' jéghegyen lefelé terülnek el. Én a' német havasiakkal megkülönböztetem az oldalvásti (Ganddecken), közép (Gafferlinien) 's hegytövi halmazatokat (Endmoraenen). Hegytövi halmazatoknak nevezem azon sánczokat, mellyek leginkább félholdformán körítik a' jéghegy' völgyrészét, jéghegytorlatnak pedig (Gletscherschutt) a' német havasiakkal azon kő 's föld-tetőket, mellyek sok helyen nagy darabon elborítják a' jéghegy' felszínét. Az oldalvásti halmazok (Ganddecken, Seitenmoraenen) a' jéghegy' szélét környezik 's a' bezáró völgyfalak' sziklaszakadásai- 's földomlásaiból támadnak, mik itt a' széleken tömegestül meggyűlnek. A' középhalmazok (Gufferlinien, Mittelmoraenen) ellenben iszonyu hosszú párhuzamos sánczokat képeznek a' jéghegy' felszínén; erednek pedig midőn két jéghegy ugyanazon völgybe összetolul 's rajtok két oldalvásti halmaz egybe olvad. A' hegytövi halmazok sokszor ropant magas és meredek falakat képeznek, mellyek a' jéghegy' völgyrészét bezárják 's azon szikla 's földtömegekből támadnak mellyeket a' jéghegy' előnyomulásakor maga előtt csusztat. Végre sok jéghegyeken a' közép 's oldalhalmazatok a' völgyrész felé annyira elterülnek hogy az egész felszint néha egy 's több órányi térre is, valóságos kő 's földtetővel borítják el, úgy hogy sokszor bajos az alanti jég' létéről meggyőződni; ezeket jéghegytorlatok vagy sziklatetőknek (Gletscherschutt, Blockdecken) nevezem." 89 l.

„Leomló vagy esőtől kimosott sziklák képezik e' tünemények' kezdetét. Azouban ilyen egyes sziklaomlások, mellyek itt ott a' jéghegy' szélein hevernek, még sánczhalmazokat (Moraenát) nem tesznek; csak ha a' jéghegy' hosszában folytonos sánczot képeznek 's annak szüntelen mozgása által hosszú vonalokká változnak által — mellyek egy részről a' jéghegyre, más részről pedig a' völgyfalra dőlnek — csak ekkor neveztetnek sánczhalmazoknak. — Az oldalhalmazoknak többnyire némi esésök van a' völgyfal felé, viszonyuk azonban a' jéghegy' helyzete szerint igen változó; Sokszor a' völgyfal igen meredek 's az oldalhalmaz egészen a' jéghegyen nyugszik, főleg ha ez nevedő felben van, sokszor csupán szélére támaszkodik 's alacsonyabb ezeknél, különösen mikor a' jéghegy' völgyfala

vagy lejtője nem meredek. — A' jéghegy' felszínén szétszórt kőtuskók (Blöcke) csakhamar összegyűlnek az oldalakon, mi szükséges következménye a' jéghegytömeg' előnyomulása módjának. A' jéghegy' előnyomulásakor valamennyi ingó tömeget a' völgyfalak' hosszában maga előtt tolja lefelé, 's azokat egymáshoz 's ágyának szikláihoz dörzsöli, míg a' hátán nyugvó tuskók véle minden surlódás nélkül odább mozdulnak. Azon szikladaraboknak tehát, melyek oldalhalmazokat képeznek, szögletei 's párkányai megtompulnak 's gömbölyödnek, míg a' szinte előmozdult középhalmazási kőtuskók (Guffersteine) szögleteiket megtartják. Az oldalhalmazokban tarkán összeviszsa vegyült mindenféle nagyságu 's alaku kőtuskókat láthatni, a' legszögletesebbtől kezdve a' leggömbölyűbb kavicsig sőt legfinomabb kőporig, mi különösen ott találtatik, hol foszlánk (pala schiefriege), meszes de főleg márgás (merglige) kötőmegek képezik a' völgyfalakat. Illy helyeken a' jéghegy a' puha követ finom iszappá (Schlamm) zúzza össze, mi alatta előserkedez (rosenlaui) vagy agyagos sánczokká torlódik össze (felső grindelvaldi), holott kavics-, granit- vagy kígyókőtalajon a' a' legszebb gömbölyű görkövek (Rollsteine) találatnak. (Trient-Zermatt 's t. h.).“ 92 l. —

„Az alpesi lakók általában állítják, hogy a' jéghegy belsejében semmi tisztatlanságot nem szenved meg 's minden követ felszínre vet ki. Némi sajnálattal mosolygának ez állításra a' tudósok mult század' vége felé 's azt a' népmondák közé sorozák, holott az mégis tökéletesen való 's igaz. Ki valaha jéghegyet közről vizsgált, hazudnia kellene, ha azt mondaná, hogy a' jég' tömegében a' völgyrész felé vagy gyakran mély hasadék falakban követ látott. De ha felmászunk a' hegyhátakra, egy bizonyos pontrul meglátjuk, mikép sülyednek lejjebb 's lejjebb a' sánczhalmazok a' jégbe 's végre tömegében eltűnnek. Természetesen a' darabos ikraszerű jég, mely kezdetben van sajátnemű hóvá (Firn) átváltozni, nem függ eléggé össze hogy a' sziklatuskókat felszínén megtarthassa, ezek lesülyednek a' puha darabos tömegben fenékre. A' hőtömeg azonban egyetemi mozdul szüntelen a' völgynek lefelé 's ez által mindinkább 's inkább kitétetik a' naphévnek 's így az olvadásnak. A' felolvadt jégvíz leszivárog, a' hőtömeg belsejében levő sziklatuskók körül minden irányban lefolyik 's így feláztatja a' körüllevő sajátnemű havat. Éjjfagy valamint a' hőtömeg hűsítő befolyása által is, a' jégvíz a' hőszemerek (Firn-Körner) közt megfagy 's illykép szilárdabb tömeget képez, mely kitágul (sich ausdehnt). E' kitáguló szilárdabb jégtömeg minden oldalról nyomja a' sziklatuskót 's azt magasra felemeli, mivel a' kemény sziklafenek lefelé menni nem engedi, a' felső hőrétegek pedig porhanyósak 's darabosak lévén csak kevéssé

állanak ellent. Így valóban óriási nagyságu sziklatustók jöhetnek lassankint a' felszínre még pedig vastag szögletes darabok sokkal könnyebben, mint széles lapok, azon egyszerű oknál fogva, mivel amazokat a' körülvevő jégtömeg nemcsak alólról felfelé, hanem oldalvást is nyomja 's támasztja, míg széles lapoknál ez oldalvásti nyomás csak felette csekély. Azonban könnyen át lehet látni, mikép a' sziklatuskók soha sem azon helyen jönnek felszínre, a' mellyen jéghegybe sülyedtek; a' vonal, mellyet felemeltetésök közben leírnak, inkább diagonális az említett folyamat által eszközölt függőleges felemeltetési irány- és azon többé kevesebbé meghajlott vonal közt, mellyet a' völgylejtő képez 's min az egész jéghegytömeg lefelé nyomul." 96 l. —

„Nem kellett volna annyira menni, egy olly egyszerű tünemény' megmagyarázására, mint a' középhalmazatok; már csak felületes vizsgálódás is elegendő meggyőzni bennünket arról, hogy azok mindig két egymáshoz fordult oldalhalmazokból támadnak, midőn két jéghegy egy közös ágyba összefolyik. Nézetemre a' legegyszerűbb bizonyítvány az, hogy középhalmazokat csupán összetett és soha egyszerű jéghegyen nem találhatni, 's hogy számuk mindig arányban van az összefolyó jéghegyek' számával. E' halmazatok széles magas sánczokat képeznek, mellyeket a' jéghegy' felszínén messzire lehet nyomozni, míg lassankint oldalhalmazokkal összeolvadnak, mivel a' jéghegytömeg oldalvást sebesebben halad előre mint középett. Néha találni középhalmazokat (Gufferhäufungen) mellyek nem folytonos vonalokat, hanem egyes- sokszor tetemes nagyságu halmazokat képeznek. Ezeket mulékony középhalmazoknak nevezem, mivel hózuhatag- (Lavine) vagy sziklaomlásokból származnak, mellyek a' jéghegyre esnek 's ezzel azután előnyomulnak. A' középhalmazok eredetök' pontjánál — két oldalhalmazból — többé kevesebbé majdnem általában bemélyednek a' felszínről. E' völgyeleg, melly gyakran vízzel telik meg, 's egy kis tavat képez egyszerű következménye alakulásuknak. A' mint láttuk, valamennyi oldalhalmaz' külső párkánya a' völgyfalak felé többé kevésbé lejtős felszínnel bír. A' jéghegyek már most egyesüléspontjokon először oldalhalmazaik' párkányával érintkeznek együvé, 's az így eredett középhalmaznak első támadtában- ha átvágatik- szükségkép egy V formát kell képeznie, mellynek mindkét szára az eredeti oldalhalmazok' párkányaitól alakítvák. Csakhamar azouban a' jéghegy szorosb összenyomatasánál fogva, e' közép bemélyedés eltűnik, a' középhalmaz egyenlővé lesz a' felüleggel, sőt idővel felibe emelkedik, úgy hogy némelly — p. o. alsó aari, a' gornerhorni és monterosai jéghegyek közti zermatti-jéghegy' középhalmazata éles kiálló gerinczet képez". 101 l. —

„A' hegytővihalmazok (Endmoräeneu) melyeket a' berni felvidékiek oly jellemzőleg jéghegytorlatoknak (Gletscherschutt) neveznek, különböznek az oldal- 's középhalmazoktól azon sajátáguknál fogva, miszerint azok soha sem nyugszanak magán a' jéghegyen, hanem összerű sánczokat képeznek a' jéghegy előtt, melyeket ez előmozdulásakor maga előtt előre-csusztat. A' hegytői halmazok többnyire csak a' zárivet képezik, minél fogva mindakét oldalhalmaz a' jéghegy' tövével egymással egyesül; azonban ez összefüggésnek szükségkép meg kell szakadnia, midőn a' jéghegy vissza vonul, előmozduláskor pedig ismét helyre állítatik. Ha a' jéghegy visszamenő félben van, minden évben egy új hegytővihalmaz alakul, mely addig tartja meg helyét, míg a' jéghegy' megújult növekedése azt ismét a' régi hegytői sánczczal össze csusztatja. Olyan jéghegyek tehát, melyek folyvást visszamenő félben vannak, sok illynemű concentricus hegytővihalmazokat hagynak hátra, melyek száma 's fekvése azon pontoknak felel meg, melyeken visszavonuláskor a' jéghegy hosszabb ideig nyugodott". 113. l. —

„Az úgynevezett jéghegyi asztalok (Gletschertische) alakulása, vagyis azon sziklatömegeké, melyek egy jéglábon állva fenmaradnak, míg köröskörül a' jég elolvadt — hasonló okon alapszik, valamint a' sánczhalmazok' felemelkedése a' jéghegy felületen, miről az előbbi fejezetben volt szó. A' jéghegyen előforduló egyes sziklatuskók jó hővezetők (Wärmeleiter) lévén, felolvasztják széleik körül a' jeget; de egyszersmind térimök által elzárják a' lég' befolyásától a' tőlök beborított lapokat, 's ezáltal lassankint épen oly mértékben emelkednek felfelé, a' millyenben a' körüllevő jéglap elgőzölögés megolvadás által fogy. Valahányszor tehát e' fogyás légmérseleti állapothoz képest tetemes, mindannyiszor a' jéghegyi asztal is aránylagos magasságra jut. Azonban minél magasbra emelkedik, annál nagyobb határskört nyer a' nap és szél az alatta láb gyanánt szolgáló jégoszlopra. Ez oszlop' oldalai elgőzölögnek, mindinkább vékonyodik, míg végre a' kötűskő' terhet többé el nem bírván összerogy 's a' tuskót a' jéghegy' felszínére ejti, hol ugyanazon játék addig ismételtetik, míg a' kő sánczhalmazokhoz ér 's hozzájuk csatlakozik." 117. l. —

A' jéghegyek' mozgását illetőleg Agassiz úr merőben ellenkezik Saussure, Escher 's többek előbbi állításaival. Ezek ugyanis úgy vélekedtek, hogy a' jéghegy talaján (Boden) csúszik tovább, magától a' fenektől elválva. Agassiz szerint ellenben a' jéghegy' talaján ül 's még is mozdul. „De mint mozduhat elő a' jéghegy, ha fenekével össze van ragadva? — Egyenesen jégének kitágulása által, még pedig következőleg. A' harmadik fejezetben — a' jéghegyek' alkotánál vizsgáltuk 's

fejtegettük a' jéghegység' sajátosságos fejlődését, miként az magasabb helyeken mintegy taplószerű-ikrás-tömeget képez, keresztül ásztatva eső 's hóvítól, mely szakadatlanul beszivárog számos hézagaiba. Minél lejjebb, annál szilárdabb 's tömöttebbé válik e' taplószerű tömeg, egészen a' legkeményebb jégig megtartja azonban mindamellett is eredetéből származó sajátosságát, miszerint magasb meleg által sok egyes szögletes töredékekre oszlik, mellyek' hézagai valamint a' sajátnemű hó (Firn) közé is a' víz beszivárog. Még mélységekben is hol a' jéghegység nem oszlik fel tökéletesen, mindenkor hajszálrepedékek által látszik keresztül szőve lenni, mellyek minden irányban összevissza vagdalják egymást, 's szemlátomást ezen töredékek' választékait teszik. Illyképen szivárog mindég a' szerint a' mint a' jég jobban vagy kevesbé oszlik fel — a' víz különböző mélységekre le, 's a' legkisebb hidegre megfagy a' hézagokban, mivel légmérsékletök mindég igen közel áll a' fagyponthoz, Fagyás által a' víz kitágul 's így mivel minden választékait áthatja, a' jéghegy is (151 l.). Az alsó rétegek, kemények 's tömöttek lévén, csak igen kevés vizet vehetnek fel finom hajszálrepedékeikbe, 's ennél fogva sokkal kevesbé tágulnak ki, mint a' taplószerű felszíni rétegek, mellyek a' küllégmérséklet' változásainak sokkal nagyobb fokban kitéve, választékaikban könnyebben feloszlanak 's aránylag sokkal több vizet szíznak be. Minél közelebb fekszik tehát felszínhez a' jégréteg, annál jobban kitágul vagy más szavakkal: annál gyorsabban mozdul előre; mert mivel a' jéghegy mindkét oldalról völgyfalaktól záratik be, felükről a' fenső tetemes jégtömeg' nyomása alatt nyög, a' völgylejtő azon egyedüli oldal, honnan semmi ellennyomás nem történik, tehát a' kitágulás egész erejének is ezen oldalon kell kifejlődnie, annál inkább, minthogy e' hajlamot a' gravitativ is elősegíti. De azonfelül a' felső rétegek a' bennök megfagyott nagyobb vízmennyiség' hatása által, nemcsak gyorsabban mozdulnak, az alsóknál, hanem mozgásuk combinatio által még siettetik is, mivel saját gyorsaságukhoz még az alsóbb rétegeké is hozzá járul. Vegyük fel p. o. hogy a' jéghegy három a, b és c rétegből áll, és a' beszivárgott víz' megfagyása által föltételezett mozgásgyorsaság legyen az alsó rétegnél $a=1$, középrétegnél $b=2$, 's a' felsőnél $c=3$; lesz a' középréteg' valódi gyorsasága $2+1=3$, a' felső rétegé pedig $3+2+1=6$; mivel mindenik felső réteg' sajátgyorsasága az alsó rétegek' valódi gyorsaságához adva, fejezi ki csak valódiilag igazán előnyomulásuk' gyorsaságát. Megeczáfolhatlan tanubizonyságot nyújtanak a' felső jégrétegek' ezen nagyobb gyorsaságára a' vizesések, mellyek lyukakon keresztül a' jéghegy' belsejébe rohannak; a' feiső nyílás a' felületes jéghegyi rétegekkel együtt lassankint az alatta fekvő jégrétegeken előrenyomul, ezek szinte előbbre a'

még mélyebben fekvőknél, úgy hogy a' lyuk, hova a' zuhatag rohan — végre egy megfordított lépcső' alakját ölti fel, 's azon hely, hol a' patak völgyfenéknél jéghegy alá jut, jobban felfelé fekszik a' hegynek, mint a' nyílás, melyen keresztül jégbe rohan". 153 l. —

Jéghegy alatt az illykép leszivárgott víz apró patakokat képez, 's ezeknek megfelelő barlangokat, melyekben lefoly-nak azon híres azürkék portálekön keresztül, melyeket minden utazó csudál. Maga a' föld' melegsége 's a' beható lég megmagyarázzák e' barlangokat.

Igen kimerítőleg értekezik szerző továbbá a' sziklafényről (Felsenschliffe) vagy is a' hegység' sínaságáról melyen 's mely-nél fogva a' jéghegy előnyomul. Nem csupán a' jég síma, ha-nem a' kövek is, melyeket magával visz, 's melyek egymás-hoz surlódnak. E' szikla sínaság és sánczhalmazok, millyeket igen nagy kiterjedésben messze túl a' mai jéghegyek' határain láthatni, a' legvilágosabb tanúbizonyságok arra, hogy egykor a' jég sokkal nagyobb tért foglalt el. — A' jéghegy' szélein sokszor apró tavacsák alakulnak, a' mennyiben az útbanlevő jég maga a' víz' lefolyását akadályozza. Néha nagy mennyiség-ben gyülekszik össze a' víz, míg végre keresztül tör 's egész falukat elborít. Ha magok a' jéghegyek mélységhez jutnak, le-zuhannak 's a' fenebb említett feltételek szerint tovább kép-ződnek.

A' sánczhalmazok (Moraenen) és sziklasímaság rendkívüli széles kiterjedése, valamint azon sziklatuskóké (Erratische Blöcke) is, melyek a' havasokról messzire elszakadtak — arra mutat, hogy egy igen rég elmúlt időben a' jéghegyek megmérhet-len nagy tért foglaltak el. Ellenben sok tanúbizonyság van arra is, hogy a' havasi jéghegyek a' 16 század előtt nem voltak olly nagy kiterjedésűek mint jelenleg. Még bírunk adatokkal olly utakról, melyek a' hegyeknek mostan járhatlan ösvénye-in vezettek keresztül, sőt részenkint még most is láthatni illy kikövezett utakat a' jéghegyek alatt. Továbbá vannak adatok egykori művelt földekről, melyek jelenleg mélyen a' jég alatt eltemetve hevernek. Azonban tudva van, mikép a' jéghegyek, ha egyideig előnyomultak hátra is huzódnak, vagyis: alul el-engednek 's ezáltal megkisebbednek. Ez a' helybeli légmérsék-let' változásától függ. Valamennyi jéghegy' egyazon időbeni és szabályos mozgalmáról, mint Agassiz úr sok anomaliák képte-lenségek által bebizonyítja, gondolni sem lehet.

Az igen régi szélesen kiterjedt sánczhalmazokat, sziklasi-maságot, bányahelyeket és havasokról messzire esett sziklatus-kokat (erratischen Blöcke) szerző következőleg fejtegeti: „Azon geologiai korszak vége felé, mely az Alpesek' felemelkedését

megelőzé, a' földet roppant jégkéreg borítá be, a' földsarki vidékektől az északi félgömb legnagyobb részén elterjedő. A' skandinavi és nagybritanniai félsziget, északi és keleti tenger, északi Némethon, Svájc, középtenger Atlaszig, északi Amerika és Ázsia, Oroszország — egy rémítő jégrengeteg volt, mellyen csak az akkor létező hegyek (a' középalsók még nem voltak) legmagasb csúcsai emelkedtek fel 's mellynek határai még mainap is mindenütt kijelelvek a' fenebb említett szétszórt sziklatuskók által (erratischen Blöcke). Az Alpesek' felemelkedésekor e' jégkéreg is, valamint minden egyéb körétegek felemeltettek; a' töredékek, mellyek e' zendülésnél a' felemelt hegységektől elszakadtak, a' jégre hulltanak, 's annak felszínén azután tovább mozdítottak, mint még ma is a' sánczhalma-
mazok' (Moraenen) kőtuskói, a' jéghegyek' felszínén — egymást felváltó felengedés megfagyás, és a' tömegnek innen eredő kitágulása által, a' nélkül hogy meggömbölyödnének — tovább mozdítatnak. E' tömeg' folyvásti mozgása által — mellynek mostani jéghegyeinkhez képest legnagyobb hajlásirányt kellett tartania — minden ingó képeletek szétmorzsolgatvák legfinomabb homokká; a' szilárdabb sziklák megsímultak, és síma felszínökre keményebb homokszemek által olly rémítő suly' nyomása alatt vékony vonások karczoltattak. Egyszersmind zuhatagok 's folyamok által a' jég alatt bányahelyek (Karrenfelder) 's egyéb árkokat feltételezve a' sziklatalajon: A' mint azután az Alpesek felemeltettek a' földfelüleg újolag megmegeredett; a' jég' olvadásával nagy mélységek támadtak hol a' kéreg legvékonyabb volt; kivájult völgyek (Erosionsthäler) temetettek be a' talajon, midőn repedések' fenekén az olvadó jég' csermelyei megfagyott falaik közé folytak, elolvadván pedig a' jég nagy szegletes sziklatuskók maradtak vissza ugyanazon töredék 's homokrétegen, mellyen előbb a' jégtető mozgott. E' magyarázatmód szerint mindazon tények, mellyeket az előbbieken fejtegettünk, legfesztelenebbül egy nagy egészzé látszanak olvadni". 284 l. —

Tudva van, mikép északi Ázsiában még nagy jégmezők találtak 's bennök elzárt mammutok szőröstül bőrostül. Ez állati alakok' megmaradása bizonyítja, hogy a' hideg- 's megjegyesedésnek rögtön kellett beköszöntenie. Egykor melegebb légmértéklet alatt az egész föld el volt borítva az őskor' növényeivel és állataival. Ezek rögtön megmerevedtek. Agassiz erről borzasztó szép képet nyújt. „E' szerint jégnyugalom' korszaka előző meg ama rémítő lázadást, mi által az Alpesek a' föld' öléből előidézve. Hol előbb otromba elefántok legeltek tropicus éghajlat' buja erdőségein, idomtalan vízilovak fetrengettek iszapos tavakban, gyors szarvasok farkánként futottak

az őskori oroszlány dúvágya elől, hol a' szarvorru nem emberkéz-plántálta virányokat gázolt, 's hyenák a' bivalok és iramszarvasok' holttesteit sötét barlangjaikba hurczolák, rohadó dögön gyönyörködtetendők sóvár inyöket, — ott a' halál' nyugalma állott be. Megsemmisült minden, mi élt; jégtömegek által fojtattak meg a' bútalan rágók földalatti barlangjaikban; még a' sebes Lőregért se' mentheték meg szárnyai; hideg sár borítá el megdermedt testöket. Semmi nesze a' folyamoknak, semmi susogása a' leveleknek, semmi lármája az üldözött állatoknak többé; — zordon jégtömeg fojta minden hangot megsemmisítő födele alá, 's csak Észak' hideg szele sivított felszínén keresztül 's ragadá magával fellegekbe a' finom porhavat, melly utjában összetorlódek. Nem meríté többé a' nap fényes képét a' hullámozó tenger' tiszta habjaiba, nem serkenté többé látása reggel az erdők' lakóit; csak egy pusztá rengeteg lövellé vissza sugárait, 's nem köszönté egyéb hang, mint a' repedések' dörgése, mellyek befolyása alatt megnyitak. A' halál szállotta meg rémítően a' fenséges teremtettséget, hatalmas kezének egy csapásával megsemmisítvén azt, egy új nemet támasztandó fel, hogy meglegyen koronázva a' mű azon teremtmény' alkotása által, melly egyedül lenne képes, még azt is feltárni, mit a' mulandóság' éjjele mások elől örökre eltakart. De ez állapotnak is vége lett. A' föld' belseje elkezdett forogni jeges borítéka alatt, még egyszer felemelkedtek a' forró folyékony anyagok rémítő erővel, 's a' jégkéreg alól Alpeseink' láncolata előtört". 293 l. —

„A' mi e' nagy jégboríték' eredetét illeti, következőleg lehetne megmagyarázni. A' mint a' légmérseklet csökkent valószínűleg az egyenlítő-tájakra minden vízgőz a' földszarki vidékekre özönlött, hol eső, dér és hó alakban lehullott. Ezáltal iszonyú hó és jégalmazok támadtak, mellyek az akkori állatokat 's növényeket elboríták. E' jégborítéknak igen vastagnak kellett lenni. Egyébiránt akármilyen véleményvel legyünk is e' borzasztó jégtömegek' támadtáról, egykori lételökről legalább többé kételkednünk nem lehet. Ezen jégkorszaknak szinte sokáig kelle tartania, mivel az Alpesek' felemelkedése 's mindazon tünemények, mellyek a' jégtömegek' lassankinti visszahúzódására mutatnak, ezen korszakba csnek". 307. l. —

A' légmérseklet' rögtöni lesülyedését, minélfogva volt egyedül lehetséges a' jegesedés olly nagy mértékben, Agassiz úr minden élő' analógiájából magyarázza. Ha az élet kihal, meghidegszik, csak új élettel kezdődik ismét új melegség. E' magyarázat igen szép, de nem elegendő. Általában egyedül a' föld' felszínének vizsgálatából aligha valaha meg lehet magyarázni a' föld' korát és előbbi állapotját. Csak a' föld' belsejének nagyobb

ismerete, pontosan egybevetve a' csillagászati viszonyokkal adhatna e' tekintetben felvilágosítást. Óvakodni kell tehát az ismeretről igen tova vágó következtetést húzni az ismeretlenre. Elég hogy a' szerző bámulatraméltó éles és tiszta szemlélete a' megismerhető' körén belül remekelt.

Literaturbl. (Nr. 77. 1841) után

L.

ÁTTEKINTETE
A' KÜLFÖLD' LEGUJABB
HADI LITERATÚRÁJÁNAK.

(Folytatás.)

XII. *Blätter aus meinem Portfeuille im Laufe des Feldzugs 1812 in Russland an Ort und Stelle gezeichnet von C. W. v. Faber du Faur, und mit erläuternden Andeutungen begleitet. Stuttgart bei Autenrieth.*

Értesítő valamely irodalmi újdonság megismertetése' tekintetéből soha nagyobb örömmel nem nyúlt tollához mint most, midőn e' talpra esett históriai munkának foglalatával az olvasó közönséget megismertetni készült. Egy olly munkának, mellynek nagyszerű vállalata tizenkét évi fáradozást kívánt, 's így méltán lehete attól tartani, tekintve az emberi élet' hullatagságát, hogy a' szerző, kinek fűrtjeire a' könyörületlen kor az idő derét már szintolly bőven hullatta, mint hullatta az ezernyolcz-záztizenkettedik keserű tél zúzmaráját az orosz kietlenben nyomorgó szerző akkor még barna szakállára, előbb költözend át a' dicsőültek' szent társaságába mint sem literatúrai és rajzművészeti vállalatát bevégezhetné. Értesítő a' munkát megjelenése kezdetétől óta állhatatos figyelemmel kísérte, és így őszintén megvallani kötelességének ismeri, hogy a' legszigorúbb részre hajlás nélkül valamint a' szerző tudományosságát, úgy a' rajzoló és könyvkiadó szorgalmát nem győzte eléggé csudálni. Bátran bevallhatjuk, hogy a' múlt idők' hadjárait *Faber du Faur*-ként leírva, 's előadva, egészen

másképp érthetnők, ő egy lapon több felvilágosítást ad, mint mások húsz ív bőségű commentárokban. Ha *Faber* lapjait *Chambray* classicus munkája olvasása mellett figyelemmel tanuljuk, foghatjuk csak fel igazán az említett hadjárat' történetét, 's annak minden fordulatait valódi értéke szerint fel is becsülhetjük, midőn már most is — pedig alig van barmincz év köztünk és ama híres hadjárat közt, annak borzadalmas scenái majd hihetetlennek tetszenek és százév' leforgása után a' mesék' sorozatába helyheztetné az utókor azokat, ha csak szerzőnk' nagyszerű munkája lelkiismeretes valóságban a' szemlélő elébe nem hozná mind azt mik minden eddigi leírásokat, még *Segur* phantasiadús irományait sem véve ki, jóval felül haladnak, miket ha tudunk, nem azon csudálkozunk, hogy ama nyomorból sokan megszabadultak, de igen azon hogy a' közönséges inségben mind egy lábíg el nem vesztek.

Midőn a' szerző nagyszerű munkájának utósó füzetét is közrebocsátotta, akaratlanul is a' valónak és igaznak bélyegét nyomta az egész dolgozatra, ugyan ezért Ref. kötelességének tartja ezt különösen kiemelni, és reá az olvasót figyelmeztetni. Mert minő eléggé nem csudálható türelemmel és kitartósággal kellett a' szerzőnek bírnia, midőn az egész hadjárat alatt naplót jegyeztetett, már akkor is midőn az előrehaladó, a' diadal dicső érzetében mindent magával ragadó győzők sorában Moszkva felé marsolt, hát még akkor, midőn hátrálni kellett és a' sanyarúság minden oldalról a' legyőzettekre tört, már akkor bizony több mint emberi erőt kell feltennünk a' szerző' szellemi és testi tehetségeiben, hogy elnem csüggedve a' nyomor közepette, képes volt a' tudományokról és művészetről is gondoskodni. Ha a' szerző csupán megtörténetekrei visszaemlékezésből dolgozott, 's az egymásra tolaikodó eseményeket csupán úgy mint azok' eszébe jutottak rajzolgatta volna is le, semmit nem kétkedünk, hogy azon iszonyatos *retirade* képletei épen olly tökéletesek lehettek vala mint a' többi mások, de mivel azok ollyas sajátságos typussal bírnak, hogy a' szemlélő első pillanatra abban önkénytelenül meggyőződik, hogy a' szerző mennyire sietve mennyit szenvedve igyekezett rögtön felfoghatni mind azt, mit maga körül látott; a' földszin olly híven olly sajátságos módon van levéve, mintha azt a' rajzoló legnagyobb nyugalommal teheté vala, de mégis az egészen olly valami kifáradt, 's megdermedett nyomot veszünk észre, hogy a' szemlélő valósággal ugyan a' környülmények közt érzi magát, millyenek ott akkoriban helyszinén történtek, 's mit a' képző művészet saját felfogása szerint költséglel előteremteni nem képes, azért ismételve bevalja ref., hogy a' szétbomlott *grande armée* hátrálatát ábrázoló utósó füzetek' képei nyomják csak az egészre a' valódiság csallhatatlan bélyegét, azért is ref.

kellemesebb szolgálatot a' közönségnek nem tehet mintha e' nagy becsü munkát mindenkinek méltó figyelmébe, kivált a' katona uraknak ajánlja, kik előtt a' munka már csak azért is nagyobb becsre vergődhet, mivel abból szemlélődve mind azt meglátnak, mit saját tapasztalásukból látni alkalmuk úgy sem volt többeknek, látni t. i. a' hadi élet mint sűrögforog szerencsében, 's balesetben egyenlőn, és ha meggondoljuk, hogy az úgynevezett *grande armée* mennyit türt, 's mennyit szenvedett, de mégis a' széthomlás utósó perczéig kitűrő, állhatatos volt. Semmi egyébbel a' katonás kedélyt magasztosabban, és szív-rehatólag felizgatni, 's mennyit képes a' valódi hadias szellem végre hajtani, szembetűnővé tenni nemlehet, mint a' képzelet elé varázsolni mind azt, a' mit csak tettek és szenvedtek legnagyobb nyomor közt ugyan a' harczfiak, kik következő évben a' csatatéren már ismét megjelenve nehéz tusákat vívtak ki és majd két éven át ugyan azon hadúr' sassait dicső fényben tartották, ki őket a' közös nyomor közepette, saját érdeket feltve, olly gyáván elhagyta.

De nézzünk meg néhány képet, mellyek e' becses munka legutóbbi szállítmányával kezünkhöz érkeztek.

77-ik kép. Moszkva és Kaluga közti úton vagyunk. Bykaszovánál October 23-án. A' sétasortól kereszthe vágó kalugai úton mindenféle zűrzavar történik. A' tartaléktól a' tűzszer kocsik közül egy a' terli könnyebbítése végett kiürítetik. A' kocsi mellett ellovagló gensd'arme pisztollal a' kocsira lő, mire fellobbanás történik, a' gensd'arme szerteszakadoz, mellette volt több mások is irtózatosan megsérülnek. Itt ugyan valaki az észrevételt tehetné, hogy a' képen némi természetelleni jelenetek vannak, mert alig hihető, hogy egy katona inkább irtózna a' mellette földre zuhant pajtása rémületes kimulatán, mint magától az iszonyatos fellobbanástól és hogy a' földre zuhant katonát aligha a' lobbanás sujtotta oda, midőn még egy másik a' légben fenlebeg. Ref. nem ért egyet a' szemlélő észrevételeivel, mert miért nem eshetik a' meg, hogy a' fellobbant tűzpor ereje, egyet oldalt sujtva a' nélkül hogy a' levegőbe röptené a' földre terít, midőn ugyan akkor egy másikat a' füstgomoly magával a' légbe ragad? Továbbá miért nem találkozhatnak a' természetben olly kedélyű emberek is, kiket akarminő irtózatos robaj kevésbé hoz rémülésbe, mint embertársának összeroncsolt teteme, 's így Ref. nem látja miért nem lehetne a' 77-ik képet is ép olly természetből merítettnek tekinteni, mint a' többi másokat?

86-ik kép. Bohr vidéke novemb. 23-án. A' kép magyarázatára Ref. célirányosnak tartja a' szerző saját szavaival elni: „Itt egy minden nap megtörténhető jelenet van. Egy megsebesült haditiszt számtalan baj közt szánkán nejével idáig ván-

czorgott. A' tiszt a' szánkán ül gondolatokba süllyedve merő-en néz, hónaljmarkója karjai közt, lábainál neje összekuczodva ül, előttük a' hamvadó tűz' maradványa, 's néhány fő-ző edényke, mi okból alkalmasint több katona a' tűznél ösz-szecsoportozva maradt. A' hadsereg' nagyobb tömege már messze elrohogott, de az itt visszamaradtak bizakodva hiszik, hogy a' majd itt később elvonulandó kisebb csoportok, vagy maga az utóvédhad őket itt nem hagyandja, ótalomban magá-val viendi. A' hiúsodott várakozás alatt bealkonyodott, a' hát-terben felemelkedő füstgomoly gyaníttatja, hogy az utóvéd-had az eddig védelmezett falut a' biztosabb hátrálás' okaért felgyújtotta, 's elhagyta, most már erre közeledőben van. Balra szerte barangoló kozákok mutatkoznak. A' szánkán gub-baszkodókat még néhány katona könyörületességéből ótalomba vette, közüllök egy az összerogyott lóra irányozza tűzfegyve-rét, alkalmasint szánakodásból, hogy soká ne szenvedjen a' szegény pára, agyon akarja löni, három katona hátrább áll, 's úgyszólván védelemszabály szerint erre 's amarra is arcot fordítanak, köztök igen jellemző egy vén őrhadár (gardist), ő még egészen felfegyverkezve van, semmiben sem veszi a' kó-válygó kozákokat, bizalom 's nyugalommal a' történy után nyúl, mintha kiakarná lesni, mellyiket sújtsa le első lövés-re. Az őrhadár nyugodt megrémületlensége kitűnő ellenzéke a' sze-gény nő' elszörnyedésének, e' kettő közt áll az irtózatossá merevülten az élet iránt elhidegült feje a' megsebesült tiszt-nek. Borzadalmas, de természetes párhuzamba tétele az arcz kifejezésének. De majd nem sokára elérkezend ide az utóhad, mi történik ha annak sem leend módja, vagy tán könyörülel-me sem, a' nyomorultakat megmenteni? úgy kétségkívül a' mostani oltalmazók is elhagyandják őket és aztán minő leend sorsa a' két nyomorútnak? bizonyára nem más, mint a' ke-vés vagy onoktói megfosztatás, fogságbaesés, 's így minden ótalom nélkül az éjszaki éghajlat zordonsága alatti tönkre jutás.

91-ik *kép.* Decemb. 2. Pleszenitzi és Smorgoni közti táj. Ugyan kiismerne e' torzalakokban franczia haditisztekre, kik épen most egy házhoz beszélésolnak, a' gazdasszony elég szép, hogy a' tiszték' figyelmét magára vonja. Az egyenruhának az öltönyön semmi nyoma már, csak egynek van még kalapja, másiknak sisakja. E' bizonyosan a' württembergi had' lovas tiszt-je. Mindegyike elfásult ábrázatán a' fagyos dermettség' csalha-tatlan jelét láthatni, kétségkívül mert elég vigyázatlanul a' kül csikorgós hidegről a' meleg kemenczéhez rohantak, néhányon már az örültség jele is mutatkozik. A' szép asztalosné — mert asztalos neje volt, a' gazdasszony látszik, hogy megdőbbsen a' hivatlan vendégek' érkezén, de azért mégis kétségkívül te-

hetségétől kitelhető segédelmet nyújt az ügyefogyottaknak, azonban neféljünk, komolyabb közeledés közte 's a' tisztek közt bizony nem történend, az elfagyott harczfiakban a' vér nem hevítő anyag már többé!

93-ik *kép.* Decemb. 4-ke. Oschmiani vidéke. A' hadsereg Wilna felől előre nyomult erőszaporítást nyer, de minek? már e' csak új vesztesség, minden éjjel többen maradoznak hátra, mindennap fogy a' szám. A' fiatal had sanyarúságot kitűrni még nem tud 's nem tanult, már is ugyan az állapotra jutott, minőben a' Moszkvától erre hátrálók síulenek; de ezeket itt még egyszer helytállni látjuk az előre nyomuló kozákok ellen, az ágyúk is a' tüzelésre készen. Elöl a' főcsoporztanban összegomolyodott elszánt férfiakat látunk, készen a' megverekedésre; de irtozatos látvány! alig van rajtuk már emberi kép. Amott egy hónaljmarkón nyomorogva mászó a' mély hóban összerogyik, rongyos pokrócz van köpeny helyett rajta, de ezt is le ránczigálja róla egy öreg bajtárs. A' sántát ugyan egy másik szinte összerogyott harczfi védelmezni látszik, de tán már nem is bajtársi szeretetből, mint a' pokrócz birtokába juthatási vágyból, ha majd a' sánta a' mély hóba fulva kiadandja lelkét. Egy harmadik gúnykaczagja emennek bajtársi szeretetét, de tán nem annyira gonoszságból mint annak meg gondolásából, valljon miért törekszik mindkettő a' rozsz pokrócz birtokába jutni; midőn nem sokára őket is le sujtandja a' sors vas keze, valamint azt, ki közel hozzájuk meztláb üngig levetkeztetve egy törött szánkához támaszkodva didereg, a' szegény már egészen megőrült! Eképen iszonyatos valódiság vonul át; kivált az ábrázatok' borzasztó izmain. Kik még életben vannak azok közül, kik ott együtt nyomorogtak a' számtalan szevedőkkel, minden bizonnal visszaemlékezve több ismerősüknek ott megtörtént végveszedelmére, minden bizonnal a' házi kényelem' legbátorságosb nyugalmaiban is hall borzadály futja át testüket.

94-ik *kép.* Decemb. 7. Wilnában Lichtenstein' kávéháza, csak egy nappal az előtt nyitott ki, midőn a' hadrom a' városba nyomult. A' haditisztek körül sok a' idő forgolódik. Egy enyelgő szép héber leányka poharat töltöget, mindenki hódolásának csak ő a' tárgya, mindenki hódolatját kacérkodva elfogadja. A' zsidó borbély a' szegletben egy tisztet csinosgat, több az ajtón épen belépőnek megnőtt szakálán zuzmara's jégcsapok csüggenek, mindenkép igyekszenek magukat felmelegíteni. Fiatal zsidónők is vannak a' kávéházban apró kereskedést üzendők: egyik szeszes esszetziát másik szappant, amoda egy a' parfüm különféle nemeit bocsátja áruba, ha nincs egyebe, saját édes magát, de e' portékának most az egyszer tán semmi kelete sincs. E' képlapon több mint 40 alak van, alkalma-

sint a' fejek jobbjára hasonmásai több ismerősöknek; úgy rémlik, mintha az, kinek övéről egy theás kanna lóg, és a' kávé leányának némi hízelgéseket sugdos, gróf *Bismark generál* lenne, a' másik pedig, ki olly félenken őrzi boros üvegét, kebléből nagy levéltárca kandikál, kétségkívül a' tisztelt szerző maga, őt e' nagy tárczával más képeken is gyakran láthatjuk. Nevezetes egy tárcza ez, megérdemli, hogy a' históriában méltó helyet engedjünk neki.

96-ik kép. A' szerző e' lapon bennünket egy akkor minden órában ismételt apró harc szemléletébe helyez. Oschini any helysége templomát a' 93-iki lapon még a' hadak előtt láttuk, most már azok megett van. A' legközelebbi mérföld-czölőpnél a' hátráló helyt foglaltak az ellenük iramló kozákokat vissza riasztandók. Egy megsérült katona épen az ágyút sűti el, mellette néhány még egészségesnek láttzó harcos apró fegyverrel tüzel. Ámbár e' képen is látunk több holttestet üngre levetkeztetve, kik az örűtség ismertető jelével adák ki lelküket, ámbár a' rosz jelentkezésű ide'stova repdeső varjak a' hadak' iszonyatos állapotát tanusítják is, de mind a' mellett e' kép szemlélete a' többihez képest jól esik az embernek. Ezek a' katonák még nincsenek legyőzve, még veszélyes őket elnyomni akarni; tekintsük csak ezt a' *curasiert*, mellette ama harczost az öreg őrhadtól, a' ki magát a' hideg ellen már ugyan pap reverendával védi, de fején még az ijesztő medve süveg, ők még daczolnak az ellenséggel, mérészen tekintenek ellene, a' bal szárny' védelmét még mindig egy tiszt rendez, még neki engedelmeskednek. Az ágyú körül csak három legény szolgál, egyike azoknak is főtiszt, de biz ők a' löveget semmi áron elnem hagyandják, inkább mellette hullanak el majd, mint derék tűzér katonához illik. Röviden e' harcos csoportban még bátorság 's kitűrés mutatkozik, ez élénkséget az igaz lelkű katona sajnálattal de mégis némileg örömmel nézheti, mert ő is saját mellýében sejdíti azt, hogy történjék bár akarmi, törik vagy szakad, e' katonák életre 's halálra viaskodnak még.

97-ik kép. Decemb. 11. *Éve vidéke*. Erdőben vagyunk, a' városkához nem messze, de még oda nem juthattak a' hátráló csoportok, amoda látunk egy megfutamoóott csoportozatot szilaj rendetlenséggel a' város felé sietni; itt a' mély hóban 's csikorgó hidegben mozog egy más csoport csenddel 's hallgatva, a' didergő katona bajszán szakálán a' zuzmara, mindenki szemében egyedűl az Éve városka, hová menekűlni akarnak. Az út' vonalát a' nagy hóból kilátszó szomorú maradványai az idő' mostohasága miatt itt elhullottaknak mutatják. Elöl egy generál rogyott össze a' mély hóban, de senki sem ügyel reá, keservesen és mély agodalommal néz ő a' tova haladókra,

kiknek egy altiszt dsidával mutatja az útát, a' generált senki észre sem veszi, ő érzi már, hogy gyász sorsa el érte, nem menekülhet többé a' kínos haláltól. Nehány lovat is láthatni a' képen, egyikét lovasa vezeti, másikán egy württembergai tiszt ül, hihető maga szerző. E' lapot a' legtökéletesebbek közé számíthatjuk.

98-ik *kép*. Wielkoviczky vidéke. Decemb. 14. A' *retirade* megszűnt, mert a' *grande armée* egészen megszűnt létezni, most már csak egyes utasokat láthatni szerteszét a' hóval fedett sivatagon kis szánkócskákon arra felé tartani, hol az tönkre jutott hadsereg romjai ide'stova össze csoportozódnak. Most már a' hadi rendről szó sincs többé, mindenki magára hagyatva, csak saját enjéről gondoskodik, a' hideg ellen is csak ügyvédi magát, a' hogyan tudhatja. Ki gondolná 's képzelhetné azt, hogy a' képen látható alakok a' világhírű *grande armée* tisztjei lennének.

Ref. szerencsét kíván *Faber du Faur* ezredesnek bevégzett rendkívüli munkájához, általa a' késő maradéknak átnyújtja korunk emlékezetre legérdemesebb hadjáratának szemléleti történet leírását. Sok művész meríthet e' gazdag kútforrásból, és valóban czélszerűbb materialét sehol sem nyerhetnek, mivel itt olly valóságshoz juthatnak, millyenhez ők aligha férhetnek éltükben valaha.

Kütfő: Milit. Lit. Zeitung 1844. 1. szám.

Kiss Károly.

CRITICAI SZEMLE.

TERMÉSZETTUDOMÁNY.

Leçons d' Anatomie comparée de GEORGES CUVIER, recueil-
lies, et publiées par M. DUMÉRIL; seconde édition, corrigée, et
augmentée, — Paris, chez Crochard, et comp. 1836—1839.
Tíz darab, 8-adr. Ára 70 franc.

A' legszebb emlék, melyet Cuvier' lángeszének állítani le-
hete, a' már majd egészen elfogyott különféle munkáinak után-
nyomása vala. Leginkább pedig „Leçons d' anatomie compa-
rée“ czimú művének vala illy új kiadásra szüksége. E' munkát
sokszor, és helytelenül támadák meg a' nagy természetbuvár'
ellenei, kik egy ifjúkori, szükségkép' tökélyetlen művében
végszavát vélek elhangzani. Cuvier e' leczkéit csak úgy tekin-
té, mint első előrajzát egy sokkal fontosb munkának, mellynek
létesítésére folyvást új okföket, új észrevételeket gyűjtögetett.
Ezalatt elkészíté e' második kiadást, mit előbb akart közrebo-
csátzni, mint összehasonlító nagy boncztanához kezdeni, és a' bir-
tokában volt számtalan, becses anyag' használata mellett már
az átaljánosságokról, 's gerinczsontos állatok' mozgási műsze-
reikről szóló egész első részt átnéze, midőn a' halál őt a' tu-
dományok' öléből kiragadá. E' munkának a' szerző' terve sze-
rinti átnézését, 's több be nem végzett munkáit vetélkedve tö-
rekvének befejezni baráti, 's tanítványi. Védni óhajtván em-
lékét minden helytelen megtámadástól, megakarák mutatni,
miképen Cuvier vala első, ki igen jls érzé a' leczkéiben létező

hiányokat, 's tökéletlenségeket, 's miszerint ő teljes erejéből törekvék azokat kijavítani, és lángeszéhez illő módon tökéleysíteni ama szép munkát, mint dicse' valódi alapját. Bizonyos, miképen Cuvier mind azon bámulandó mély belátást, melyre oly nagy szüksége vala amaz ásvány állatoknak, melyek' csontai az egész föld' színén elszórvák, új összeállításá' nehéz tudományában, mind az állat-ország' osztályzatának elemeit az összehasonlító bonczteni vizsgálatokból, 's a' különféle állatok' műszereikben létező hasonlatok', és különbségek' tanulmányából meríté. Az összehasonlító boncztannak mindég bevezetésül kellene szolgálni a' természeti történetiratba; az ugyanis, felfedezvén a' különböző állatnemek közti viszonyokat, miket segélye nélkül soha nem is gyaníhattunk volna, egyedül képes bennünket egy természeti módszer' titkába beavatni, 's annak folyvást haladó tökélyítéserei eszközökkel ellátni. Nem legérdekesb-e az életművezet' minden körülményét előadó tudomány' ismerete, mely, ha fel nem fedi is az élet' titkát elöttünk, mi hihetőleg, örök rejtvény maradand e' föld' gyermeki előtt, legalább megismerkedtet bennünket annak erőművezetével, megfejtí fenséges tünetei' nagy részét.

Gyakran szemére lobbanták Cuvier-nek, hogy nem bír könnyűded, 's tündöklő írásmóddal, mások fájlalák, hogy nem tudá, mint például Buffon, oly kecses és csábító idomba önteni a' tudományt, mely azt tudós-, 's nemtudósnak egyiránt kedvessé teszi. A' szemrevetés azonban nem igazságos; Cuvier ugyanis mélyebben hatva a' tudományba, az írásmód szépítgetésére nem igen gondolhatott, 's azonkül fejtegetéseiben világos, folyvást könnyen érthető, és valamint a' haszontalan szószaportól, úgy a' száraz, 's elidegenítő rövidségtől egyiránt ovakodó. Munkája elmés észrevételekben oly gazdag, hogy olvasói élénk érdekekkel követik bűvész ábrázolatai' kifejlését. Ha csillogó szövejtésekben nem bővelkedik, eléggé kipótolják ezt az egymást nyomban követő legkülönösb, 's meleg részvétre indító lettdolgok. Minden lépten nyomára akadunk e' férfiú lángeszének, ki ez utóbbi negyven év' folytában feje, 's egyszersmind karja vala a' tudománynak, ki igazgatá lépteit, 's ki folytonos erőködése által legtöbbet tön annak előmenetére. Szűkkeblű kizáróság, 's feszes véelődsiség nála nem valának hon. E' munka' azon részét, melyet ön maga néze át, minden az első kiadás óta gyűjtött tapasztalati kincseivel gazdagítja. Ekként véleményei' némelyikét módosíthatá, 's az első kiadásbani hézagokat betöltheté. Tanaihoz mindazáltal, melylyek' igazsága előtte mindég ugyanazon fényben ragyoga, folyvást hív maradt. Soha sem tagadá meg elveit, melylyek tudományos pályáján vezérleké lépteit. Hatalmas tehetségei, csudálatos emlékeréje, az észrevételeknek elméjébe halmozott végte-

len tömege csálhatlan eszközök gyanánt szolgálának az övével ellenkező rendszerek' nagy részét lerontani; ő azonban e' többségével soha nem élt vissza, 's nála ama magos, 's minden gondolatán uralkodó philosophia' helyét soha nem bitorlá szenvedély.

A' „*Lçons sur l' Anatomie comparée*“ második kiadásának létesítése végett Duvernoy úr, kit már Cuvier megbízott e' munka' egy részének szerkeztésével, 's mi azóta vizsgálatai-, és munkálatainak folyvást tárgya vala, most fellepteti e' részt a' tudományok' jelenlegi látkörére. Híven követve Cuvier' teremt egymástváltólag adja elő az idom' és alkat' különbségeit, 's hasonlatait, mellyek ugyan egy életműben láthatók azon osztályok-, rendek-, családok- és nemekben, a' hová tartoznak, pontosan követve az állatország' osztályzatát. E' természeti módszerben nem idegen olvasó az ez vagy amaz életművi idomnak a' külső idom' egyéb bélyegeivel, mellyekre a' család-, rend-, 's osztálynevek könnyen emlékeztethetnek, valamint minden állat' szokásai-, 's életnemével való viszonyait könnyen felfoghatandja. Az első kötet' minden átaljánosságait, 's a' gerinczsontos állatok' mozgási életműveiről szóló részt még maga Cuvier nézé át; Laurillard úr megtoldá mind azzal, mi benne hibázék. Átaljánosságaiban olly rendszer' előadását látjuk, melly a' különböző állatok' ugyanazon életműveikbeni különbségein látszik alapulni, 's így ellenkezőleg a' Franciaországban mindeddig nyilvánított majd mindannyi rendszerrel, mellyek épen azon életművek' hasonlóságira építettének. Szilárdul vlv a' hasonlóságok' iránti vonzalom ellen, mellyek olly sok hibának okai, 's amaz egységet hajhászó szenvedély ellen, mi olly könnyen elragadja az embert, 's melly a' teremtés' műveinek határtalan különbéleségét kis lelkével megegyező szűk arányra szorítja.

„Mind e' nézetek, szól végre, csupán a' közel levő lények közti valódi hasonlóság' felületes fontolgatása, 's a' távoliabb lényekről tudatlanság, vagy megfélekedés által létesülének. Meg kell azonban említnünk azt is, hogy még a' közeli lények közt, állítólag létező hasonlóságok is rendkívül nagyítva adatának elő, 's hogy gyámoltalan áltételek által törekvének azok' számát szaporítani. A' fáradságot azonba, mellyel azokat megállapítani erőködének, nem mondhatni egészen elvesztettnek a' tudományok részéről; ez által ugyanis több olly érdekes ismeret jöve napfényre, mit tán még soká homály fedendett vala, ha a' rendszer iránti szenvedély a' kutatás' szellemét folyvást nem élénkítette volna“.

„Mit annyi irogatás és szóváltás után valónak mondhatni, csak az, mit az előbbi, már ezelőtt harminczkét évvel is nyilvánított cikkekben kimondánk, a' bőségében kimeríthet-

len, 's műveiben mindenható természetet az életművek' 's működések' idomainak, mikből az állatország áll, összeillesztésében semmi egyéb nem tartá fel, mint élettudományi összeférhetlenségek; a' természet minden egymással nem ellenkező összeillesztést valósított, 's ezek azon ellenkezetek, összeférhetlenségek, 's a' lehetlenség egy lénymódosítványt mással együtt léteztetni, mellyek a' lények' különböző csoportok között ama különélést, 's a' szükséges határjegyző hézagokat okozzák, 's a' természeti ágazatok-, osztályok-, rendek-, 's családokat alakítják“.

Végre Laurillard, és F. urak magukra vállalák az ideg-, 's érzék rendszert illető rész' kiegészítését. Ekként semmi nem leendő kihagyva, mi a' munka' terve szerint a' kiadásba felvétehető. Az egész sebes, de teljes előadását közlendi az összehasonlító boncztan' minden elveinek.

Bulletin littéraire et scientifique (Nro. 6. 1836) után

Illustrations of the comparative anatomy of the nervous System. By JOSEPH SWAN. London, 1835—1842.

Jelen munka' szerzője az idegszemszer típusait szándékozik ábrás előadásban leírni. A' munkát 33 szépen kivitt réztábla díszesíti. Sz. másoknak ebbeli tapasztalatait egészen mellőzve, csupán saját vizsgálódásának eredményeire szorítkozik, de éppen ezért csak silány alaktani adatokra juthatott, 's nem annyira philosophiai idegtant, mint inkább ennek kidolgozásához fáradságosan gyűjtött dús anyagot nyújt.

A' boncztani rész magyarázatához azonban mindég alaktani és — még több — élettani, de fájdalom nagyon alanyilag érvényes észrevételek csatolva.

Az első 5 réztáblán a' gerinczetlen állatok idegrendszere adatik elő. A' magyarázati szöveg mindenütt nagyon rövid, 's koránsem írja le a' vizsgálat alá vett állatok idegrendszerét részletesen, hanem csak némi utmutatást nyújt az ábrák megértésére. Ellenben a' munka' tartalomjegyzékében (XV lap.), szerző azon sajátságokat, mellyek az általa megvizsgált gerin-

czetlen állatok idegrendszerének szerkezetében előfordulnak, röviden és világosan leírja. Szerző egyébiránt e' tárgyra nézve semmi különös vagy új tényt nem hoz fel. — A' 6—11 réztáblán a' halak' idegrendszere fejtegettetik, egy tőkehalon és egy ráján. A' tartalomjegyzék mellett mind a' két hal idegrendszere egymással összehasonlítva adatik elő. Sz. a' tőkehal agyrendszeréről semmi különöset nem nyújt, ellenben érdekes adatokat közöl e' két állat agy-gerinczidegeire nézve. Azonban szorgalmasan folytatott vizsgálódások a' halak gerincz idegeinek viszonyai felett bizonyosan még több érdekes ténnyel is megfognak bennünket ismertetni, mellyek annál kíváncsiabbak, minthogy csupán ezek szolgálnak majd az agy- és gerinczidegek közötti összehasonlítás' alapjául. —

A' kétlakiak (hüllők Pólya szerint) idegrendszerének a' következő 9 tábla szenteltetik. Szerző e' részbeni észrevételei Bojanus, Vogt C és Müller J. szemléleteit részint erősíték, részint kiegészítették. — A' madarak' idegrendszere a' pelikán-, lúd daru-'s hattyúban vizsgáltatik és 5 réztáblán van előadva. Sz. a' körbeli idegrendszert részenként igen alaposan fejtegeti. — A' munka' legnagyobb része az emlősek idegrendszerének van szánva. Számos és szép ábrákon vannak előállítva különféle testrészek a' borjú-, juh-, szamár-, ló-, macska-, jaguar-, kutya-, róka-, süldisznó-, majom-, disznó-'s több más állatokból. Az itten felhalmozott anyagot mindenesetre tartalmasnak mondhatjuk. Midőn azonban egy részről szívesen elismerjük szerző' buzgó törekvését, mellynél fogva az idegrendszer, különösen pedig a' körbeli rész alaktánát tetemesen elősegíté; de más részről meg kell vallanunk, hogy az idegek' bonczatani szerkezetét az élettani viszonyok' megfejtésére elhamarkodva 's gondolatlanul használta. E' roszalás illeti különösen a' szerző' azon nézetét, melly szerint a' különféle idegek és az ezektől függő életművek közötti rokonszenvet a' nervus lymphaticus összkötő ágainak közvetítéséből magyarázza, — e' véleménynek, most már legalább, igen kevés követője van. A' szerző különféle élettani jegyzeteit bővebben taglalni annál feleslegebb, minthogy azok, mint fennebb érintők, általában nagyon alanyiak 's nagyobb részt olly szempontból merítvék, melly a' tudomány' régibb korszakába tartozik.

A' Jahrbücher f. wissenschaftl. Kritik, 1843 april 68 sz. után.

M. J.

Naturkunde, für gebildete Freunde derselben, namentlich für Lehrer nach methodischen Grundsätzen bearbeitet von C. E. GABRIEL, Lehrer am königl. Seminar für Stadtschulen u. a. d. Seminarknabenschule zu Berlin. *Erster Theil.*

Vagy a' következő cím alatt :

Anthropologie, oder Form, Bau und Leben des menschlichen Körpers, mit besonderer Berücksichtigung der Gesundheit und der Erziehung des Körpers für Lehrer, Erzieher und Eltern bearbeitet von C. E. GABRIEL. Mit 8 lithogr. Tafeln. gr. 8. Berlin, Schultze, 1839. Ára 2 for. e. p.

Szerző az előbeszédben a' természettörténetnek az iskolai módszeres tanításáról szól. A' szokottnál általánosb szempontból taglalja e' tárgyat, 's olly világosan adja elő, hogy ism. az ügy iránti meleg részvéből hosszasabban marad mellette, annál is inkább, minthogy az iskoláinkban tanítás folytonos javulására szerfelett fontos, ha azok, kiknek kezei közt ezen korunkban mindinkább terjedő 's általában az ifjúság' képzetésére hatásosnak ismert nevelési tárgy van, magoknak eszmecsere által minél világosabb öntudatot szereznek a' felett, mit általa tanítványaikkal elérteni akarnak.

Szerzőnek azon véleményében, hogy „a' természettudomány általában és a' természettörténet különösen régóta kivívta magának azon dicsőséget, hogy az oktatás minden tanítmányai között a' leghelyesebb módszert követi,“ — ism. öröme osztoznék, ha tapasztalásból épen az ellenkezőt nem volna kénytelen állítani. Iskoláinkban nincs talán egyetlenegy tanítási tárgy, melly a' legnagyobb általánosságban olly anyagul 's ferdén adatnék elő, mint épen a' természettörténet. 'S ezért kell hinnünk, hogy a' helyes módszerre nézve még koránsem uralkodik tiszta meggyőződés, minthogy különben fel nem tehetjük, hogy ne akadnának lelkes tanítók, kik azt életbe léptetni törekednének; még a' szerző által feldicsért *szemléleti* tanításmód sem nyert olly egyetemes elfogadást mint ő véli, minek legvilágosabb bizonytsága azon tény, hogy eddigelé igen kevés iskolákban gondoskodtak tulajdonkép természettörténeti gyűjteményekről, holott ezek nélkül a' szemlélődésnek érvényességet szerezni nem igen lehetséges. Hány tanító tekinti a' természettörténetet még ma is puszta időöltésnek, 's milly kevesen jutottak annyira, hogy átlátnák, mennyit lehetne a' természettörténet czélszerű tanítása által, az ifjúság' képzésére ál-

talában, különösen pedig az érzés' nemesítésére, az ítélőtehetség élesítésére 's a' gyakorlati ismeretekre nézve tenni? Egy vagy még néhány fecske sem tesz nyarat. Csak ha a' természettörténet alapos tanításának becsét 's szükségét a' tanítók 's illető előjárók érezni fogják, 's a' nélkülözhetlen segédeszközök kellő gondossággal megszereztetnek, remélhetünk valódi sükert.

E' részről tehát a' természettörténet tanításának sorsa nem épen kedvező, de még sokkal rosszabbul áll a' dolog, ha magát a' *tárgyat* és *annak elrendezését* tekintjük. Itten valóban a' legnagyobb ellentétek uralkodnak, 's nem is egyhamar remélhető, hogy a' szétágazó nézetek tisztára jussanak. — A' régi módszer, noha különféle módosítások között, az általánosról különösre, vagyis: az országokról osztályokra, rendekre i. t. vezetett le; ettől *Lüben* 1832 kiadott fűvészetében, később pedig 1836 megjelent állattanában egészen elállott, 's a' fajokról nemekre, rendekre 's at menvén fel, egyenesen ellenirányú útra tért. Voltak számos követői, de az ellenségek sem hiányoztak. Szerző ez utóbbiak közé tartozik, 's noha *Lüben* szemlélődési módszerét nem rosszalja, de annál erősebben kikel az általa felállított *tárgy elrendezés* ellen. „Az illető tárgy elrendezés becsének meghatározásában, — így szól sz. — csupán 's egyedül a' tárgy' lényege, a' tanítás célja és a' fejlődő emberi szellem természete lehet kalauz“. „A' természet milliommegyes tüneményekben nyilvánul előttünk, melyek ugyan magok képezik az *anyagi természetet*, de nem teszik annak *lényegét*, nem a' *természeterőt*, nem a' *alkotó természetet*, hanem azok a' természetnek csak manifestatioi, csak öseszméinek nyilvánulásai. Az anyagi tünemények, a' természeti tárgyak, mulékonyak; de az általuk kifejezett eszmék változhatlanok“. — Ezen eszmékhez akként viszonylanak a' természettestek, mint a' szavak a' gondolatokhoz, melyeket azok kifejeznek“. — Illy eszméknek ismerte el a' tudomány a' testeket; állatot, növényt, ásványt; emlőseket, madarakat 's i. t. le a' fajokig, 's e' csoportozatokban magának az eszméről folyvást világosabb ismeretet törekszik szerezni“. — „Ez eszmék, bennünk *képzetek*, nem egyenértelműek azoknak *meghatározásával* (definitio). Ezek csak *kivonatok az eszmékből*; melyeket *elvontan* kell tekinteni, holott az eszmék mindig *szemlélhetők*“. — „Minden eszmén nyilatkoznak *részeszmék*; ezek a' külön ismertető jegyek, melyekből maga az eszme összefoly, p. o. szemek, fül, vétagok 'sat. látás, hallás, mozgás 's it. az állatoknál. A' különféle főeszmék ezen részeszméinek összetétele 's összevetése által más eszmék keletkeznek, mint emlőseknél, madaraknál, halaknál 's it. a' látás eszméje, a' gerinczes 's gerinczetleneknek a' mozgásé 's at., egy szóval az összhasonlító

bonc- és élettan' eredményei. Ezeket *össztett eszméknek* nevezhetjük. — „*A' természettudományi oktatás' célja ezen természeteszméknek a' természettettek' szemlélete által közvetített felfogása*“. — „Ki ezen természeteszmék' birtokába jutott, az magát a' természetet ismerte meg. A' tudományban ország-, osztály-, rend-, csoport- (vagy család), nem- és faj-eszmékre különböztetnek. *Valamennyit* megszerezni, halandónak nem lehet. Azért az egyes (külön) megismerését, vagyis *valamennyi* természettetteknek *faj szerinti* ismeretét célul kitűzni a' tudománynak általában lehet, de a' természettörténeti tanításnak nem“. —

A' sz. továbbá ekkép folytatja: „Minden eszme két oldalal bír, *anyaggal* (vagy *alak-* és *alkattal*), meg *élettel* (vagy *léttel*). — E' szerint a' tárgy két részre oszlik, *bonc-* és *élettanra*“. — A' boncztant *külső-* és *belsőre* választani nem csak szerfelett hasznos, hanem több okokból *szükséges* is. Az első a' természettettek' *alakát*, a' második azok *alkatát* taglalja“. — „Amarra legkönnyebben eljuthatunk a' puszta szemlélődés által. Így kellene tennünk a' belső boncztanra nézve is, 's e' részben némelly bonczolatok szinte szükségesek, ám de ezt *mindenütt* véghez vinni teljes lehetetlen; hanem a' hiányt, ha szemlélet által a' belső létegek' alkatáról csak *némi* fogalmat szereztünk is, a' leírás szerint a' képzelet által kipótolhatjuk. Mert hiszen tanulóinknak nem akarunk tökéletes pontosságot adni, hanem csak fogalmakat, ismereteket, melyek a' későbbi életben alapúl szolgáljanak“. —

Ha valahol, itten foghatjuk szaván a' szerzőt. Óhajtsa valóban igen szép, de nincsen a' tapasztalásból merítve. A' szerzőnek saját szavából kitűnik, hogy szándékának kivitele teljes lehetetlen. Ellenmondást, vagy legalább nem csekély következetlenséget foglal magában, midőn sz. túlnyomólag a' tanulók' képzelő tehetségére hivatkozik. Ha már egyszer teljességgel szükségesnek tartjuk, hogy a' természettörténet tanításánál *mindent* valóságos természettettek által állítsunk szemlélődés alá, akkor *minden* nehézséget el kell háritani tudnunk, célunk' elérése végett, vagy meg kell vallanunk, hogy követeléseinket tanító és tanuló irányában tufeszítettük. És épen ezt mondhatni a' szerzőről, kiváltképen az általa felállított folyamok (cursus) harmadikára nézve, melyben a' tanulóknak (habár 14—16 évesek is) az *életműségek' physiologiáját* adja elő. Ki illyesmit valóságos haszonnal kivihetne, a' nélkül hogy más közelebb fekvőt el ne hanyagoljon, az méltán megérdemlené az érdemkoszorút!

Alább a' XI l. következőleg nyilatkozik a' szerző: „Fokonként váltsa fel tehát egymást először a' külső, azután a' belső boncztan, 's végre az élettan. E' három folyam (cursus)

a' fejlődő szellem főkorszakainak felel meg, t. i. a' szemlélődés, képzelő és ítélő tehetség korszakának. Jóllehet szemlélődés meg ítélet mind a' három folyamra igényeltetik, mind a' mellett mégis a' szemlélődés kitünőleg a' külső boncztanra, a' képzelődés a' belsőre, az ítélet pedig az élettanra vonatkozik". — Csak azután 14—16 éves tanulóink helyesen ítélhetnének is! holott azt még 18—20 évesekről is gyéren lehet állítani.

„Ezen három fokozat' egymásutánisága a' természettörténet' tanításában természetesebb, semhogy ellene kifogást tenni lehetne," — 's szerző szerint legfelebb azt kérdezhetnők: „Valljon e' külön fokozatok között meg kell-e állapodni, vagyis: valljon egy ideig megelégedhetünk-e az alakkal, azután a' belső alkattal 's végre az étellel? Szerző e' kérdésre következőleg felel: „A' *mivelt, értelmes. tudnivágyó* ember, ki mind a' három fokozatra *kellő kiképzettség*gel bír, valamelly tünemény' észrevétele után természetesen *mindjárt a' miként* (vagy természetitörvény) és később a' *miért* után kérdezősködik. De a' *fejlődő* szellem, a' gyermek, egyelőre megelégszik az *egyikkal*, 's csak ha a' szellemi kifejlődés' új fokára jutott fürkészi a' *másikat*. *Mikor* teszi ezt, természetesen nem bizonyos, de általában érdektelen is; mert *azonnali* kielégítés gyakran nem üdves. — Ez által a' tudnivágy ébren tartatik 's a' gyermek gondolkozásra ösztönt kap — olly két körülmény, mik e' fokozatok elválasztását bizonyára kívánatossá teszi". — „De ezen elválasztás nem csak kíváncsú, hanem *sükséges* is, részint az öregbedett szellemi erő végett, melly e' különböző fokozatokra kíváncsatik, részint pedig különösen azon körülmény miatt, miszerint valamelly életműködést *egy* léte' szerkezetéből felfogni nem lehet, hanem ez az *egész* életműség' ismeretét feltételezi." — A' tárgy' osztályozásai tehát ezen három fokozatra előhaladásnak tekintendő a' módszertanban, minthogy az összhangzik az emberi szellem' kifejlődésével, következőleg annak természetével megegyezik".

Ez a' szerző' véleménye, de nem a' mienk. Ha p. o. a' gyermek madarat lát repülni, apjától bizonyosan azt kérdi először, mint van az, hogy a' madár repül, *nem* pedig, hogy millyen a' madár? A' madár' *működése* gerjeszte benne figyelmet, nem *kínézése, alakja*. Valljon az atya ez esetben gyermeket tudatlanságban hagyja, vagy pedig megkísértse, lsm. akként van meggyőződve, hogy fiját ez esetben senki nem biztatná a' jövővel, hanem gyermekded szavakkal és némelly szemléleti eszközök' használata mellett tisztába igyekeznék hozni ötet a' felől, mit az tudni kíván. És valamint ez esetben, ugy nem csupán az állatok' működésére vonatkozó minden más, hanem még a' növényi 's ásványországi némelly, sőt legtöbb tüneményekre is alkalmazhatni e' példát. Az észrevett

*működések*nél fogva csnek a' természet' legtöbb tárgyai figyelemünk alá, főleg pedig a' gyermeknél; olyan természeti tárgy, melyet a' gyermek még bizonyos működésben nem látott, nem érdekli őtet legtöbb esetben annyira, mint az, melyet már valami foglalkozásról ismer. 'S épen ez okból érdeklik a' gyermeket kiváltképen az állatok. Ha tehát a' gyermektől a' természettestek' működéseiről, azok lételének egymás közötti sajátlagos viszonyairól egyelőre minden felvilágosítást megtagadnánk, úgy rajta és természetén, legbensőbb vágyán, mit némileg legalább mégis tekintetbe kell vennünk, erőszakot követnénk el. — Azért ism. csak azt tanácsolja, hogy a' sz. által javasolt három különböző fokozatrai felosztást ne alkalmaztassék szigoruan sehol, hanem a' szerint, mint értelmes tanítók már eddigelé is tevék, majd az egyiket, majd a' másikat igyekezzünk kiemelni. Mindnyájan csak lassankint érünk meg, de nem úgy, hogy ma a' szemlélő, holnap a' képzelő, holnapután pedig az ítélő tehetség öregbednék bennünk. Fokonként erősödünk ifjú korunktól kezdve az értelmiségben; a' tanító' dolga, minden alkalmat akkép használni, hogy a' gyermekben szunnyadó csirákat munkás, öntudatos életre ébressze. Ne térjünk vissza régen elvetett eszmékre, 's ne akarjuk az ember-szellemet egyszerre mindig csak egy oldalról működésbe hozni. Valamint a' növény, noha lassankint, de mégis minden irányban egyszerre terjed 's az által létét biztosítja, úgy kell az ember szellemének is minden irányban lassankint öregbedni, ha azt nem akarjuk, hogy szándéklott munkásságának *egy oldalúság* ne legyen a' következése. Ugyanazon tárgyon, mely az ember szemlélődő, tehát inkább érzéki munkásságát igényli, kell képzelődésének, értelmének 's minden más névvel kifejeztetni szokott szellemi tehetségének is egy időben táplálékot találnia, hogy az eredmény illy emberi lényre valósággal hasznos lehessen. — A' természettörténet tanításában tehát alak, alkat és élet szerint szigorú felosztásokat tenni, — ism. helytelennek véli.

„Ezen 3 fokozat' tartalmára nézve, mondja sz., a' természet' 3 országa különféleképp viszonylik. Az állatoknál leginkább az *élet*, a' növényeknél az *alkat*, az ásványoknál *csak* a' külső, az alak tulnyomó. E' szerint a' természetismeretben a' kiindulási pontot az ásványtannak kellene tenni, erre nézve azonban mindegy akár a' fűvészetet, akár az állat- vagy ásványtant választjuk“. — Ezt hiszi ism. is, ámbár sohasem helyeselné, ha valaki az ásványtannal kezdené tanítását; legtermészetesebbnek látszik az állattant előre bocsátani, mert jól-lehet itten a' különiségek (egyénségek) alakja bonyolódottabbnak tetszik, mint a' növényeknél, mind a' mellett az állatok a' gyermekhez legközelebb, legalább sokkal közelebb állanak

a' növényeknél, minthogy saját testökben bizonyos fokmértéket találnak az állatokéihoz.

Ezek után sz. a' tárgyelrendezésre megyen át. Itten azonban jobb lett volna a' három folyam szerinti felosztást elhagyni, mert ez által nem csak egyoldalú, hanem kétségkívül sokkal hiányosabb képzeteknek kell a' gyermekekben támadni, mint ha a' bélyegző vonásokat a' külső és belső boncztanból egyszerre meritenők, hogy nekik lehető világos 's valódi fogalmat szerezzünk a' természetről. — Az állatországban a' tudomány' álláspontjához képest a' belső részeket teljességgel nem lehet elmellőzni, ha valamely állat' lényegéről valódi fogalmat akarunk adni, és ezt paedagogiai szempontból a' különben mindenütt szükséges szemlélődés' rövidsége nélkül megtehetjük, csak minden apróságokra ne ereszkedjünk le 's az egyes részek vizsgálatánál ne akarjuk azoknak egyszerűségi működését is tökéletesen megismertetni. Egészen helyeselmük egyébiránt szerzőnek a' következő pontokban kifejezett nézeteit, a' Lübenféle módszer árnyoldalaira vonatkozólag: 1.) „Az éretlen tanítvány a' fajbélyegvonásokkal, tehát egyenesen a' legfinomabbakkal találkozik, mellyek legnehezebben szemlélhetők“. 2.) „Számptalan csekély jelentőségű 's a' természet' megismerését nem igen elősegítő fajbélyegzeteket kell megjegyezni, míg a' természet' felfogására legszükségesebb vonások utoljára kerülnek észlelet alá, sőt gyakran idő szűke miatt egészen is elmaradnak“. 3.) „E' tanításmód mellett tehát a' rendkívüli terjedelmesség elkerülhetlen“. 4.) „Az anyagot minden fáradtság 's költség mellett sem lehet megszerezni“. 5.) „A' tanuló csak az egész tanítás bevégeztével tudja meg mellyik csoportozatba tartozik valamely természettest“. — Megemlíti végezetül a' szerző, hogy legcélszerűbb lenne minden országban az osztályokat, minden osztályban a' rendeket, minden rendben a' seregeket 's at. tárgyalni.

Az itten előadott elvek szerint dolgozá ki sz. jelen munkáját. Elveihez az egészen keresztül híven ragaszkodik, 's műve koránsem azon irodalmi jelenetek közé tartozik, mellyek pusztá ismétlései a' már sokszor elmondottaknak. — A' könyv' belrendezete következő: 1—8 lapon sz. a' *külső boncztant*, az *alakot* tárgyalja. Általában csak a' külsőkép felfogható testrészeket sorolja elő, majd működéseik' megemlítésével, majd a' nélkül, tehát némi következetlenséggel. — A' 9-ik lapon kezdődik a' második folyam, melly az emberi test *belső bonczolatával*, vagy is az *alkattal* foglalkozik. Az első szakasz az állati létegeket tárgyalja, 's három külön fejezetre oszlik; az első fejezet a' csont-, a' második az izom- 's a' harmadik az idegrendszeréről szól. A' második szakasz a' tengélesműveket tartalmazza, 's a' negyedik fejezetben a' táprendszert, az ötödikben

pedig a' nemző részeket taglalja. Ezen második folyam' kidolgozását illetőleg a' szerző tudományos tekintetben teljes méltánylást érdemel, mert benne többnyire biztos kútforrásokat használt. De paedagogiai szempontból indulva ki, nem helyeselhetjük az egyes rendszerek' nagyon részletes tárgyalását; ez csak a' gyakorlati orvosnak szükséges. Azonban ism. is egészen azon véleményben van, hogy az ember mindenek előtt saját szellemi lényének külső hüvelyét ügyekezzen kiismerni, 's koránsem osztózik azok' aggodalmában, kik azt vélik, miszerint az emésztés folyamatának szorosb ismerete az embert csak nyugtalanná teszi, 's elvégre soktól elfogja, azon félelemben, hogy ártani fogna. — Továbbá a' nemző részek illetén terjedelmes előadása az erkölcsiségre könnyen kárt vonhatna, 's minden esetre kívánatosabb, hogy paedagogiai iratokból effélék ki maradjanak. A' harminadik folyam végre, a' létegek' működését, az életet tárgyalva, a' 71-ik laptól végig tart, tehát a' könyvnek leguagyobb részét teszi. A' sz. két szakaszban 1.) az állati, azután 2.) a' tengéletművek' működéséről beszél, 's minden egyes életműködést olly körülményesen fejteget, hogy még az orvos is meglegedhetik vele; egyszersmind azonban paedagogiai szempontból a' szülék- és tanítókra nézve különösen fontos üzeneteket is beleszó elmélkedésébe. — Végezetül következik még 1.) a' többnyire sikerült ábrák magyarázata; 2.) jegyzetek a' könyvben említett természetbuvárokról; melyek különösen a' tanítókra nézve érdekesek, és 3.) egy tökéletes tárgymutató az egész könyvről, melly ennek használatát szerfelett könnyíti.

Az „Ergaenzungsblätter z. Allg. Lit. Zeit.“ 1841. Jan. 52. száma után

Mórocz István.

Das Blut, in mehrfacher Beziehung physiologisch und pathologisch untersucht von Dr. Herm. NASSE, VIII. és 379 lap
1836. 8. Ára 3 for. ep.

Noha a' vér kétségkívül legfontosabb nedv az állati testben: mégis, mi részt vesz az egészséges és beteg élet' folyamatában, mint képződik és alakul által, mint vegyül és oldozódik fel, nem kevésbé homály fedi. Ennek felvilágítására sok szorgalmas és lelkes ügyekezett fordítottatott ugyan; de a' csaknem meggyőzhetlen nehézség magában a' dologban alapul, miként a' vér, egymik, idő és számtalan belső és külső körülmények szerint változó összetételű, főképen pedig, miként a' közvetlen élet' befolyása alól elvont vér legottan megváltoztatja természeti tulajdonságát. Úgy látszik, előbb néhány váratlan, fényes felfedezéseknek kell történni, hogy a' vérnek képződése és átváltozása felől előadódó illyes kérdésekre kielégítő feleletet kapni lehessen; addig meg kell elégedni a' jelen tapasztalatok' és feltételek' lehető bírálatos felfogásával, és az egyeseknek szorgondos vizsgálatok általi tovább fejtegetésével.

Ez a' feljebb említett munkában szerencsésen történt.

Szerző rendszeres elhelyezésben a' vérről szóló csaknem minden tekintetekről értekezett, az eddig adottakat szorgalommal összegyűjtötte, összehasonlította és feldolgozta (minden forrásul használt munkák és értekezések czélirányosan előadvák a' könyv' végén és számokkal megjegyezvék, úgy hogy a' könyvben csak ezen számok idéztetnek); elődeinek sok adatait új kísérletek által megpróbálta, 's ez által némelly pontokat biztosabban és pontosabban megállapított, mint eddig valának.

Az egész négy részre osztatik: 1) A' vér' minémisége az egészség' körében. — Annak gyuladásbani változásai. — A' rosthártyás vér' sajátságai általánosán. — 2) A' vérveszteség' befolyása a' vér' tulajdonságára. 3) Tekintet a' vér' kórtani változásaira általában. Ennek közelebbi és távolabbi okainak felkeresése, főleg a' gyuladásban. 4) Az üt- és vérekes vér' összehasonlítása.

Kivonatot adni ezen majdnem csupa egyedségekből álló és nagyrészt idegen vizsgálatokkal rakott könyvből, alig lehet és czéliránytalan lenne. Tehát a' szerzőnek csak egy pár adatait közöljük. Egy loblázás' kibocsátott vérének hévfokát 32° R. magasságúnak találá (6-dik lap). Alkalmat talált a' vérhegedék (coagulum sangvinis) felett álló, feloldozott rostonyát (Faserstoff) tartó 's későbbben meghegedő folyadékknak sajátlagos súlyát meghatározni; ugyanis az 1,0310 volt; a' vér' saját-

lagos súlya a' rostonya' kivétele után 1,0405; a' vérsavóé 1,0278 (39 l.).

A' nyugvásban hagyott vér' megalutt rostonya-pilléjéről, a' lob-pilléről (crusta inflammatoria) megmutattatik, hogy szabály szerint ugyan csak a' heves gyulladásoknál támad; de vesztít kórjeli becséből az által, hogy többször ismételt érvágások' daczára is hibázhatik, és hogy nem-lobos betegségekben, sőt egészen ellenkező bélyegűekben is megjelenik (48 l.). E' pont későbbben gondosan kifejtetik, és a' nyert következmények (121 'sat. lap) összefoglaltatnak. Hasonló mondatik (164 'sat. l.) az előszöri vagy ismételt érvágás által bocsátott vér' különbségeiről is; nemkülömben az üt- és vérér' tartalmairól is (363 'sat. l.).

A' 'megalvás' okairól előhordatnak ugyan különféle vélemények, és egyes állítások megvizsgáltatnak; de általában nincsenek elég bizonyítványai felhordva a' szilárd theoriának. Szerző csak meggyőződését nyilvánítja (186 l.), hogy a' vér' megalvása nem csupán vegytani, hanem egyszersmind annak életerejében nyugvó esemény, melly közvetlen viszonyban áll a' vérpára' (halitus sangvinis) elrepülésével.

Götting. Gel. Anz. 43.) sz. 1837. után

J. J. BERZELIUS *Lehrbuch der Chemie*. Aus der Schwedischen Handschrift des Verfassers übersetzt von F. Wöhler. Vierte verbesserte Originalauflage. 10 Bände. 1835—1741. Ára 50 fr. e. p.

E' kézikönyv a' kezdőt legkönnyebben bevezetheti a' tudományos vegytanba, mert szerző' főczélja tanítás levén, előadása lehetőleg világos, 's kivált a' munka kezdetén, hol annak, ki a' vegytanban még nem jártas, legtöbb nehézséggel kell küzdeni, terjedelmes is. Könnyíti még e' könyv' használatát az elbeszélő írásmód, mellyben az egész előadatik. Ki e' munkát figyelemmel átolvassa, bizonyosan tiszta fogalmat nyer a' vegytannak az utóbbi két században, különösen pedig Lavoisier óta tett előhaladásáról. — Az első kötet' kezdetét egy rövid kivonat teszi a' természettanból, a' mennyiben ez a'

vegytan' megértésére szükséges. Kiemeli sz. a' világosság, melegség, herzesség és delejség tanaiból a' legszükségesebbeket. — Ezen természettani előkészítés után következnek az *egyszerű anyagok*, legelőbb a' *nem érczek*, u. m. *éleny, köneny*, — a' kettő összeköttetései nem itten, hanem az első rész' végén egy külön függelékből adatnak elő, ugyanez áll a' *gőzköri légről* is, melly nem a' *legeny* után tárgyalatik, hanem az első rész' végén szinte egy külön függeléket képez. A' *legeny*t követi a' *kén* és *vilany*. A' *halvany-, búzeny-, iblany-* 's *folanyról* szóló szakaszt szerző általános nézetekkel fejezi be ezen testeknek másokkali összeköttetése felett; sz. e' testeket *sóképzőknek* nevezi, minthogy az érczekkel sokat képeznek éleny hozzájárulása nélkül. A' *széneny* mind egyszerű alakban, mind pedig az előbb említett testekkel történt összeköttetéseiben sok fontos tünetenyeket nyújt; itten tárgyalja sz. a' *kékenyt* (Cyaneum) is, a' *széneny* és *legeny* nevezetes összetételét. A' *nem érczeket* a' *birany* és *kovany* zárja be. E' kötet első rézmetsvényén *physical*, a' másodikon pedig a' *vegytani* készülétek ábrázvák.

A' *második* kötetet általános nézetek nyitják meg a' *Savakról*, mellyek éleny- és könenysavakra oszlanak. Az elsőket sz. *egyszerű és osztott gyökelemből* állókra különbözteti meg; amazok *létegetlen*, emezek pedig *léteges savak*. A' *savaknak* vízzel összetételét vizes savaknak nevezi, nem pedig vízgyennek (Hydrat), melly elnevezést csupán az aljoknak vízzeli egyesüléscire használja. — A' könenysavak a' könenynek vagy sóképzőkkel (halvany-, búzeny-, iblany-, folany-, kékeny-, és kékkéneg), vagy sav 's alj-képző testekkel (Amphigenstoff = éleny, kén, reteny) összeköttetése által támadnak. — A' *második* kötet' többi része és a' *harmadik* kötet az *erczeket* 's ezek' összeköttetéseit tárgyalja, a' *sók*' kizárásával. Sz. szerint különböznek 1) az *égvény-* 's *földérczek*, 2) azon érczek, mellyek élennyel egyesülvén az úgynevezett *érczélegeket* és *ércsavakat* képezik. Az első rendbeliek nagyon csekély külön sullyal bírnak, az élennyel nagyon könnyen egyesülnek, 's sz. ezeket *égvényes-, égvényes föld-, 's tulajdonképi földérczekre* osztja fel, Az égvények tiszta és szénsavas vízbe egyiránt felolvadnak; az égvényes földek csak szénsavas vízben, a' tulajdonképi földek pedig vízben teljességgel nem olvadnak fel. A' másodrendbeli érczek vagy *semleges berziek* (electronegativ), mellyek élennyel egyesülve hajlandóbbak savakat képezni mint sóaljakat, — vagy *tényleges berziek* (electropositiv), mellyek élennyel inkább sókká egyesülnek. — Sz. azután az *élegekre* (oxyda) megyen által, 's alább az érczek és kén közötti összeköttetéseket tárgyalja. —

A' *negyedik* kötet' tartalmát a' *sók* teszik, mellyek sz.

szerint vagy 1) *elenytelensók* (Haloidsalze), vagy 2) *amphidsók* (élenyessók, kén-, reteny- 's tellursók). Az *ötödik* kötetben sz. előadja a' vegytani rokonságról, vegytani aránylatokról 's a' berzesség vegytani befolyásáról szőlő tant a' létegetlen természetben. — A' VI., VII., VIII. 's IX kötetek a' *léteges vegytant* foglalják magokban, a' három első a' *növényi-*, a' kilenczedik pedig az *állati vegytant*. A' VI. kötetben sz. először is a' léteges természetben előforduló elemekről 's ezek' összeköttetési módjáról beszél. Figyelmet érdemel azon szakasz, melyben az *érintkezési erő* (katalytische Kraft) tárgyalatik. Továbbá előhossa sz. a' léteges összeköttetések elemi vegybontását, ennek különféle módjait 's a' vegybontásra szükséges készülteket a' VI és VII kötet mellé csatolt rézmetszvényeken magyarázta. Áttér azután a' tulajdonképi növényi vegytanra, 's legelőször a' növény csirázását 's növekedését vizsgálja, továbbá azon befolyásokat, melyeket a' növény az ötet környező föld-, víz és légre gyakorol. Itten azon növényi savak következnek, melyek a' második részben még nem tárgyalattak. A' VI. kötet' végét az *imámos* növényi anyagok teszik, millyenek: keményítő, mézga, czukor, növényi fehérnye'sat, továbbá a' zsiros és repülékeny olajok. — A' *hetedik* kötetben előjönnek a' gyánták, kivonatanyagok, növényi festanyok, abc szerinti rendben az olajos 's gyántás nedvű növények, az úgynevezett mézgafák, gyökerek, héjjak, fanemek, füvek és gombák, levelek, virágok, gyömolcsók és magvak, mind a' legnagyobb pontossággal. — A' *nyolczadik* kötet előadja a' növényi anyag felelemzéséből nyert terményeket. Történik pedig ezen felelemzés vagy 1) sóképzők, savak és sók által, midőn egy egész sereg sajátlagos összeköttetések, névszerint savak támadnak; vagy 2) erjedés által, 's itt sz. a' kifejlett gőzöket (szeszeket), élesztőt és kiforrrott folyóságokat közelebből tárgyalja, előadván egyszersmind az eczetes erjedést és a' rothadást; vagy 3) magasb hőmérséklet által, midőn e' száraz lepárlásra fogott állományok szerint, a' legkülönfélebb terményeket (fát, kőszenet, kautschukot, gyántát 'sat.) kapjuk. — A' *kilenczedik* kötet' tartalma az *állati vegytan*. Sz. az edényrendszerrel és az általa vezetett nedvekkel kezdi. Miután az idegrendszeréről szólott, áttér a' vérképző létegekre. Azután következnek az elválasztásra szolgáló létegek, továbbá a' külsérzések, mozgás meg némi életművek; felhord itten sz. különféle körterményeket is. E' kötet' végén megemlíti sz. az állati anyag' eltartását, továbbá annak felelemzését.

A' *tizedik* és utolsó kötet (7 réztáblával 's 25 fametszvényvel) *abc* szerinti rendben a' *vegytani műtételek*' 's *eszközök*' leírását, meg a' vegytani műszavak' magyarázatát

foglalja. E' kötetet az utolsó 5 kötethől szőlő nagyon teljes tárgymutató zárja be. —

Az „Ergänzungsblätter Z. Allg. Lit. Zeit“. 1842 sept. 81 száma után

M. J.

TERMÉSZETHISTÓRIA.

Die Naturgeschichte der Honigbiene, durch langjährige Beobachtungen ermittelt von Ferd. Wilh. GUNDELACH. XVI u. 118 s. 8. Cassel, b. Bohné. 1842. Ára 34 kr. e. p.

Ujabb időben a' természettudományoknak majd minden ága olly buzgó tanulmány tárgya lön, hogy a' természethuvár valódi örömmel tekinthet mind azok' számára, kik e' tanulmányoknak életüket áldozzák, mind pedig az előhaladásra, melly annyinak közremunkálása által a' természettudományokban történik. Ism. azonban még sem titkolhatja el abbéli ohajtását, miszerint a' természethuvarlat *ne* követné *egészen* azon irányt, mellyet legujabb időben uralkodónak mondhatni. Nem lehet ugyanis tagadni, mikép egyenesen ollyan tárgyak, mellyek az *ujdonság' ingere* által, vagy *szorosabb vizsgálatuknak ellenálló* vagy *előbb ellenállott nehézségeknél fogva* kémlelődést igénylenek, 's épen ezért új eddigelé ismeretlen tények' felfedezésére meglehetősen biztos reményt nyújtanak. Mondom egyenesen illyen tárgyak vizsgálatnak legbuzgóbban, míg más habár nem annyira fontos (mert ez igen viszonylagos fogalom), de mindenesetre hozzánk sokkal közelebb fekvő 's koránsem eléggé kifizűrésztett dolgok kevés vagy épen semmi figyelemre sem méltatvak. Így például: a' növények' nemző életművei, a' hűmpor 's ennek lényege, a' nemzés' folyamata 'sat. körül a' folyvást tökélyesülő nagyító üvegek' segedelmével majd minden évben számtalan új felfedezésekre jutunk, úgy hogy minden ujabb felfedezés elsőseget igényelvén, elvégre az, ki hasonlő jó eszközök' birtokában nincsen, már alig tudja, *mit és kinek* higgyen; ellenben azon hozzánk olly közel eső kérdés felett, vajjon a' növények' tápláló alkatrészeit kiváltképen

földből a' vagy légből szívják-e? Valljon a' hennök létező általunk eddigelé elemeknek tartott anyagokat *mint olyakat* a' földből vagy általában a' köröttök levőkből (aus ihrer Umgebung) veszik-e? vagy azok a' *növényi élet* terményei? — mindezek felett ekkoráig különböznek a' vélemények, mindenki azon iskola' elvei szerint ítél, mellyhez tartozik, 's ezen különféle iskolákból kikerült legujabb munkák sem mozdíták elő e' kérdések' megfejtését, — holott mégis csak azt kell hinnünk, mikép e' kérdéseknek végkép el kellene döntetniök, ha a' jelenleg hatalmunkban álló segédszerek' használata mellett e' tárgyak ujjolag egy *Saussure*, *Bonnet* 'sat. gondosságával 's türelmével vétetnének vizsgálat alá. — A' méhek természetstörténete, noha évezredek óta a' házi állatok közé tartoznak, Swammerdam, Reaumur, Bonnet, Huber, Hunter J. és Riem' jeles vizsgálatain kívül szinte alig mutathat fel valamit. Még a' legújabb időben megjelent természetstörténeti kézikönyvekben például Oken' természetstörténetében — is, csupán régiebb jegyzetek 's ezek között sok olyan fordul elő, mik annak, ki méhet tart 's azt figyelmesen kémli, *teljességgel nem elégségesek*. Mindazok tehát, kik a' nevezetes állatkák természetstörténete iránt nem közönbösek, bizonyára örömmel üdvözlendik e' derék könyvecskét, mellyben a' sz. világosan előadja sok éven keresztül ernyedetlen buzgalommal tett tapasztalatának dus eredményeit, 's sokra nézve, mik eddigelé a' méhek' életében előttünk rejtélyek vagy kétesek valának a' homályt eloszlatá. — A' könyvecske előbeszédén, tárgymutatón 's bevezetésén kívül, következő szakaszakból áll: a' méhek testalkata 'sat. 1—14 l., sejt építés 14—32; méz- 32—35, virágpor- 36—38, víz- 38, gyanta hordás 38—41; a' királyné tojása és a' dolgozóméhek' kifejlése 42—53; a' herék kiölése 's a' méhek' telelése 53—55; a' méhek' foglalkozása tavaszon 56; a' herék' kikelése 57—62, a' királynék' kikelése 63—72; a' királynék' kizárása 87—98. Azután a' 99—103 l. következik néhány általános észrevétel 's a' 104—118 l. függelék: a' haszonról, mellyek a' méhek' term. története philosophiai tekintetben nyújt, 's az állati ösztönről, összehasonlítva az ember értelmével. Itten sz. nem egyedül jámborságát tünteti ki, hanem megmutatja egyszersmind, mikép szokta a' természeti tüneményeket mindig magasb szempontból tekinteni.—

Legjelesebb a' viaszképzés folyamának pontos kémzése. Szorgalmas buvárlat 's elmés kísérletek által sikerült szerzőnek megmutatni, hogy a' viasz (mint már Hunter állitá 's Huber kísérletekkel behizonyitá) kiválaszték (Aussonderung), mellyet a' háttest 4 gyűrűin oldalvást létező 8 pontszerű saját életmű izzad ki, 's apró lemez alakban válik el; továbbá hogy ezen

kiválaszték *nem következik*, ha a' méhehnek *mézök nincsen*, hanem *csupán virágporral* bírnak; hogy végre felolvasztott czukorral táplált méhek is készítenek viaszt (mint ezt már Huber is bizonyítja). Azt vette ugyanis sz. észre, hogy a' czukorral táplált méhek által készített viaszlemezek erősebben odata-padnak 's sokkal vastagabbak, mivel 3—4 lemezke ragad össze (e' viasz a' közönségestől kétségkívül vegytanilag is különbözik). Sz. a' méznek viasszá átváltozására szükséges időszakról. valamint a' viaszképzésre megkívántató méz' mennyiségéről is egészen új felfedezéseket tett. Azt tapasztalá ugyanis, miszerint egy méh' mézhólyagjának csak 40 óráig kell mézzel megtelnie, hogy mindenik oldalpontocskán érett viaszlemezke termődjék, *mi teljességgel nem függ a' méhek' önkényétől*, úgy hogy gazdag táplálék 's mézbőség, melyet köpübe lerakni nem lehet, a' viasz' képzését szükségképp maga után vonja, 's így új sejtéptésre vagy ha ehhez hely nincsen — új lak' keresésére ösztönzi 's mintegy kényteleníti a' méheket a' *legegyszerűbb 's legtermészetesb módon*. Fáradtságos 's szerfelett elemés, nagy ügyességgel 's pontossággal eszközölt kísérletek által reájött sz., hogy 2765 méh 6 nap alatt $1\frac{1}{4}$ obon viaszt (mihhez körülbelől 81360 viaszlemez kell) készítenek 's erre mintegy 27 obon mézet használnak fel, úgy hogy 1 font viasz' képzésére körülbelől 20 font méz szükséges. Innen kitűnik egy-szersmind annak helyessége, mit sz. előbeszédében (IV) mond: „En leginkább csak természettörténet barátinak és természetbuvároknak irtam! méhtenyésztőknek azonban, kiket csak méz 's viasznyereség érdekel, szinte hasznos lehetne annyiban, a' mennyiben a' méhekkel való helyes bánás csak azok' term. történetének tökéletes ismeretéből eredhet“. — A' viaszkészítés a' czél. azonban méheknél mindig csak eszköz, 's mezkészítés a' czél. Mihelyt a' méheknek helyek van, kizárólag méz-hordással foglalkoznak 's míg mézet a' már kész viaszsejtekbe hordhatnak, addig épen ezért viaszt nem is izzadnak ki.

Igen érdekesek még szerzőnek a' méhek' szaporodása és költése körül tett tapasztalatai. Medmutatja t. i., hogy koránsem a' királyné tojik csak egyedül, hanem a' közönséges dolgozóméhek is, csak hogy amaannak tojásaiból nők vagyis királynék és dolgozóméhek, emezekéből pedig hímek vagyis herék származnak. E' tapasztalat kísérletek által bebizonyodott. A' királyné azonban sokkal többet tojik mint a' dolgozóméhek, melyek általában csak mintegy eltörpült vagy kifejlésökben elmaradt királynék. A' dolgozóméhek csak annyi herét költenek, mennyi épen szükséges a' szaporodásra és új rajok' eresztésére. Ha a' királyné már megfogamzott, a' herék kiírtatnak 's a' dolgozóméhek többé nem lehetnek termékenyek. Csak ha a' királyné kivesz, hagyják életben a' dolgozóméhek a' heréket,

hogy veleek nőzhessenek, noha innen mindig csak herék származhatván, a' köpünek elvégre is el kell veszni. „Azt bihetnök, mond sz., hogy több herének kellene létezni, mint közönségesen lenni szokott; mert hiszen ha egy dolgozóméh csak egyet tojik is, mégis igen könnyen lehetne egy köpüben 10,000 sőt több tojás“. Annyi azonban bizonyos, hogy egy köpüben csak igen kevés méh foganzik meg 's válik tojásra képessé. Azon méhek ugyanis, mellyek febr., mart. 's aprilis hónapokban kelnek ki, nem lehetnek termékenyek, mivel herék hiányzanak, 's mivel fel kell tennünk, hogy dolgozóméhek szintűgy nem foganzanak meg mint a' királyné, ha a' nősítés nem életök' első négy hetében történik. Még kevesebbé lehetnek pedig termékenyek az olyan méhek, mellyek a' herék' kiirtása után keltek. — A' dolgozóméhekben mindenesetre igen csekély ösztön uralkodik tojásra, 's az is bizonyos, hogy a' termékeny dolgozóméhek csak szerfelett keveset tojnak, talán mindenik egy párt. — Dolgozóméhekben a' tojásra való ösztön csak akkor ébred fel, midőn a' köpü' népessége annyira szaporodott, hogy a' méhekben rajzásra inger támadt. — Ha a' köpüt nem hagyjuk fenekig hedolgozni, hanem koronkint üres fiókot teszünk alá, úgy a' méhek csak igen kevés heresejtet építenek; de ha már a' méhek elkezdettek tojni 's ekkor toldjuk meg a' köpüt, úgy majdneim kizárólag heresejtet készítenek, mivel már felgerjedt bennök rajzásra 's ezzel heretojárásra az ösztön, olyan méhek, mellyeknek királynéjok kiveszett őszkor a' heréket nem ölik ki, hanem békén hagyják elődni. Egyébiránt nem kell hinni, mintha árva méhek épen semmi mézet nem hordanának; egy köpűméhe szerzőnek julius elején elárvult, 's ez idő óta august. elejéig 16 font mézet gyűjtött. Mézet tehát hordanak a' méhek minden körülmény között, ha csak találhatnak; virágport ellenben csak akkor, ha a' köpüben költenek.

Továbbá új felfedezés az is, miszerint a' királyné soha nem tojik a' királynék' sejteibe, hanem hogy a' dolgozóméhek közönséges sejtekből vesznek 's visznek által nagyobb kalauzsejtékbe kukaczt, — miből azután királynét nevelnek. — A' királyné' befolyásáról a' méhálladalomra szinte egészen más véleményt állít fel *Gundelach* úr, mint eddigelé uralkodott. „A' méhek' letelepedését soha sem a' királyné, hanem a' méhek határozzák meg, 's rajzáskor a' királyné követi a' méheket, nem pedig ezek a' királynét. Ha azonban a' királyné a' törzökrajból — tovább sem bírván repülni — földre esik, 's a' méhek ezt észrveszik, akkor az egész népség mindjárt oda gyülekszik, különben — mint leginkább szokott történni — királynéjokat elvesztvén, kevés idő múlva, habár letelepedtek is valahol, visszarepülnek az anyaköpübe, a' királyné pedig

közönségesen egypár méhtől híven körülvéve földön marad, míg hűves éjek vagy eső következésében kísérőivel együtt el nem vesz. Az anyaköpűbe visszatért méhek addig várakoznak, míg a' megrakott kalauzsejtek ki nem kelnek, 's ekkor a' raj új még terméketlen anyával kiköltözik. Valamint a' királyné meg nem határozza a' helyet, hova a' raj letelepedik, úgy a' rajzást sem idézi elő. Milly gyakran megtörténik ugyanis, hogy kétszer, háromszor kihajt ugyanazon raj, 's mindanuyiszor kénytelen visszatérni, mivel a' királyné az anyaköpűben hátra-maradt. Helytelenül nevezik el tehát a' királynét kalauznak is, mert az a' méheket soha nem vezérli. A' királyné rajzáskor soha sem adja a' parancsot, hanem a' kitört forradalomban csak a' méheket követi, 's ez igen bölcsen van így rendelve, mivel ha a' méhek mindenkor követnék a' királynét, úgy midőn a' királyné nőszni kirepül is el kellene a' kast hagyniok". Ezzel leonlik a' méhek abszolút monarchiájáról eddigelé divatozó vélemény, 's az alkotmányos rendszer itt is helyre áll.

A' királynénak mindeddig olly rejtélyes nőszése magány-kirepüléskor legforróbb déltájban történik, midőn a' levegőben igen magasra felemelkedik 's a' szerte repkedő herékkel párosul. A' nemzőrészek mindkét nemnél kettősek. — Egy köpűben több királynét csak azért költenek, hogy új rajok anyát kapjanak. Mihelyt egy köpűben két királyné kel ki, az egyiknek azonnal ki kell vándorolni egy rajjal, vagy ha ez nem történhetik — megölik; még pedig egyik királyné a' másikat öli meg, vagy az egyiket 's közönségesen a' későbbit — magok a' méhek is elvesztik. A' vágytársné ellen a' feláldozott királyné a' legszántabban védi magát de a' nép' ítélete ellen soha sem. A' másik királyné legtöbbsnyire dolgozóméhektől van sűrűen körülvéve, mellyek azt a' kiköltözéseig őrizik. A' királyné rendesen három évig élélhet; a' herék — mint tudva van — őszkor kiöletnek; a' dolgozóméhek' természeti életkorát pedig nem lehet meghatározni, mert ezek ritkán mulnak ki természeti halállal, hanem munka közben, szél 's eső hatásainak, valamint robarevő madarak üldözéseinek is ki levén téve, véletlenül vesznek el; annyit azonban elmondhatunk, hogy dolgozóméhek két telet tul soha nem élnek, legalább szerző veres fénymázzal a' hátokon megjegyzett számtalan dolgozóméhek közül második tavaszon egyetlenegy sem talált többé. A' hordásra nézve sz. megjegyzi még, hogy a' méhek mézen 's himporon kívül (ezt csak táp gyanánt a' zsenge kelésnek) még vizet és gyantát is hordanak. „A' méhek mézhólyagukban vizet is hordanak a' köpűbe, mit kása (kenyér) készítésre használnak a' kukaczkok (die Made) számára. Mennyisége azonban igen csekély". Sz. pontosan vigyázott egy köpűre, mellyben körülbelől 5000 méh lehetett 's egy kút közelében egészen fel-

rehelyén állott, 's azt tapasztalá, hogy mindig csak délben csupán 4 méh hordott vizet. — Gyöngé gyantát is szednek különféle fákról, névszerint fenyőfáról. — Lakásuk hasadékait tapasztják be vele. Erre ugyan viaszt is használhatnának, de ez nem biztosítaná őket idegen robarok' betörései ellen. — Legyen elég ennyit közleni figyelem ébresztésnl Gundelach úr' derék könyvecskéje iránt.

Az Allg. Lit. Zeit. (1843 ápril. 76 sz.) és a' Litteraturbl. (1843 jun. 58- 59 sz.) után

M. J.

KÉZMŰTAN.

Handbuch der Eisenhüttekunde von dr. E. J. B. Karsten, königl. preuss. geheimen Oberbergrathe u. s. w. *Dritte, ganz umgearbeitete Ausgabe. Erster Theil.* Die Eigenschaften des Eisens. XXII u. 624 s. *Zweiter Theil.* Von den Eisenerzen, von den Brennmaterialien und von den Gebläsen. XII u. 600 s. — *Dritter Theil.* Roheisenerzeugung, Umschmelzung des Roheisens und Giessereybetrieb. XIV u. 526 s. — *Vierter Theil.* Die Bereitung und Verfeinerung des Stabeisens und die Stahlfabrikation. XII u. 548 S. — *Fünfter Theil,* enthaltend die Erläuterung der Kupfertafeln und das Register. 485 s. in gr. oct. Mit einem Atlas von 63 kupfertafeln in gross Folio. — *Berlin,* gedruckt u. verlegt bey G. Reimer. 1841. Ára 45 fr.e. p.

Örömmel üdvözli ism. e' mű harmadik kiadását, melly német tudományosság 's szorgalom' egyik legjelesb gyümölcse. *Karsten* vashámorismeretének előttünk fekvő új kidolgozása tanújele mind a' szerző' ernyedetlen buzgalmának, mellynél íogva művét hivatásához képest mindinkább magasb tökélyre emelni törekszik, mind pedig a' bányászközönség' részéről íránta mutatott méltánylatnak. Ezen új kiadásban a' vashámorügy körül a' második kiadás óta főleg Német, Angol 's Franciaországban tett előlépések teljes mértékben méltányolvák; azonkívül pedig némelly becses gazdasági jegyzetek, különösen a' mellécsatolt tartalomdús 's diszes atlasz szerfelett emeli e' kiadás gyakorlati értékét.

Első rész: A' bevezetés a' vasbányászat' történetét egészen új modorban 's sokkal terjedelmesebben tárgyalja mint a' második kiadás. A' tudós sz. közleményei kétségkívül a' legtökéletesebb, mi eddigelé e' tárgy felett közrejött. Újlag kidolgozott átnézését adja a' vasgyártásügy' mostani állapotának különböző tartományokban. Sz. tanulságos előadásában

igen sok becses 's többnyire általa gyűjtött adatokat használ. Szerinte az Európában évenként rudakban termesztett vas (Stabeisen) körülbelül 26664035 mázsát = 5847376 négyszeglábat teszen, külön súlyát (specifische Gewicht) 7, 6 véve. Tehát egy 223 lábnyi átmérőjű tömör szálvas (stabeisen) teke, vagy oldalain 180 lábnyi koczká tenné az európai bányákból évenként nyert 's a' hámorokban feldolgozott szálvas' tömegét. Ha a' nyersvas (Roheisen) külön súlyát általában 7, 3 vesszük, úgy az európai vasolvasztókemenczéből (Eisenschmelzöfen) évenként kikerülni szokott 50387834 mázsá nyers 's öntött vasárúk 11500000 négyszeglábat tesznek. Európában tehát a' nyersvas-kiállítás évenkénti mennyiségét egy nyersvasból öntött 281 lábnyi átmérőjű teke képviselné. — *Első szakasz*: A' vas' tulajdonságai. Egészen új a kidolgozva 's újabb tapasztalatok szerint bővítve értekezik sz. a' vas' keménységéről (Cohaesio), úgy nem különben annak magasb hévfokoni tulajdonságáról. Azon fejezet, melly a' nyers 's szálvas és acél közötti különbséget tartalmazza, nagyrészt a' berlini bányászosztály' vegműhelyében intézett vegyképletek felhordása által tetemesen gazdagodék.

Második rész. Második szakasz: A' vas' kiállítására szükséges olvasztó anyagok (Schmelzmaterialien). *Első fejezet*: A' vasérczek (Eisenerzen) 's a' velek való bánásról olvasztás előtt. E' fejezetben az ásványtan újabb előhaladására nagy figyelmet fordított sz., 's a' vasérczek' műtani felkészítéséről tárgyavagottan értekezik. *Második fejezet*: A' tüzelő anyagokról. A' tüzelők szerinti hévmennyiség meghatározása tekintetében az újabb munkák használtatvák; különösen a' fa' és faszén' ismeretét sz. számos új tapasztalatok által bővíté, de kiváltképen fontos taglalata a' nyers és félig elszenített (verkohlt) fa használatáról a' faszén' helyett, mi újabb időben szerfelett nagy figyelmet gerjesztett a' vashámorosoknál. Nem különben a' turfa (gyeptőzeg) (Torf) és turfa szenesítéséről, valamint a' szenes ásványállományokról is közöltetnek némelly újabb tapasztalatok. — *Harmadik fejezet*: A' fuvókról (Gebläse). E' fejezet' tetemes változásokon ment keresztül, kiterjedése azonban nem nagyobbadt. Közbejött sz. ismertetése a' szellentyű-fuvók (Ventilatorgebläse) és a' fuvólég (Gebläseluft) megmelegítésére szükséges előkészületek' ismertetése.

Harmadik rész: Negyedik szakasz. Nyersvas. Első fejezet: Mint kapják 's állítják elő vasásványokból a' nyersvasat. Ezen kiadásban az olvasztó kohokról (Hohöfen) még tökéletesbben értekezik szerző, mint a' második kiadásban, mert újabb tapasztalatokat közöl a' megszenesített tüzelők, forró léggel melegített kemenczék, vízgőz 's az olvasztókohókról (Hohofengicht) ellillano légszeszek' (Gasarten) használatáról. *Második fejezet*: A' nyersvasnak felolvasztásáról öntésre haszná-

lat végett. A' kúpkemencze (Kapolőfen) vonatkozólag közöltetnek az újabb tapasztalatok, melyek a' forró fuvólég' használatát sokkal jövedelmesebbnek bizonyítják. Sz. összehasonlítván, mennyi tüzelő kell egyenlő mennyiségű nyersvas' felolvasztására kúpkemenczék (Kupolőfen) és lángkohokban (Flammenöfen) — az eredmény amazok' részére szolt. — *Harmadik fejezet*: A' mintázás és öntés szinte bővítették.

Negyedik rész: Ötödik szakasz. Szálvas (Stabeisen). *Első fejezet*: A' szálvas' kiállításáról. *Második fejezet*: A' szálvas' finomításáról. *Hatodik szakasz*: Aczél.

Ötödik rész: A' réztáblák' magyarázata. A' 63 tábla szinte dicséretre érdemes, Egyiken sem hiányzik a' világos ábrázolat, mi felette szükséges, ha efféle rajzokból egyszersmind gyakorlati hasznót is akarunk meríteni. Végezetül van egy teljes tárgymutató, melly a' munka' használatát igen könnyíti. — Ism. jelentését azon szives kívánattal fejezi be, hogy az érdekes szerző még sokáig éljen hívatála 's azon tudomány' érdekében, mellynek emelkedését újabb időben jeles munkái által nevezetesen elősegíté.

A' Göttingische gelehrte Anzeigen (1843 martius 42. 43. sz.) után

M. J.

BIBLIOGRAPHIA.

31. *LIVRE des orateurs*, par TIMON. Onzième édition ornée de vingt-sept portraits gravés sur acier. Paris, Pagnerre. 1842 586 l. Lex-8. Ára 15 franc. — Jelen munka, mellynek szerzője Marquis CORMENIN, híres politicus író, kevés idő alatt tizenegy kiadást ért, 's az egész mívelt Európában esmeretes. Ezen szerencse nem csak onnan magyarázható, hogy a' munka' tárgya, tudniillik, Franciaország' legjelesb szónokainak és státusférfiainak rajza, igen érdekes, hanem onnan is, mivel a' legvirágzóbb 's meglepőbb nyelven van írva, melly a' jelen francia stylus' egész gazdagságát 's energiáját mutatja, e' mellett, azonkívül, hogy a' francia eseményekről, állapotokról, 's nemzeti sajátságokról szellemdús jegyzéseket tesz, kémeletlen elmésséggel szól, a' legmagash úgy mint a' legalacsonyabb osztályokról. Helyszük miatt itt a' munka' részleteibe bocsátkoznunk nem lehet, de ajánljuk azt, mint a' francia irodalom legkitűnőbb termékeinek egyikét, mind azoknak, kik az értelmi haladás' nagy tüneményeiben gyönyörködnek.

32. *ORDBOK öfver Svenska Språket i dess närvarande skick*; af C. J. L. ALMQUIST. I. Del. I Häft. Örebro, Lind 1842. XXVI és 352 lap. n8-adr. (Ára 2 Rdr. 8 sk Bco). — Csudálkozandik egynémely, hogy e' helyt egy előttünk olly esmeretlen nyelv' szótárára kívánjuk figyelmeztetni olvasóinkat, millyen a' svéd nyelv. Azonban ezen szótár' története több tekintetben igen tanulságos lehet reánk nézve is. A' svéd academiának különösen tisztévé tétetett, mint a' magyarnak, egy szótár' kidolgozása, azonban mind eddig hijába várta azt a' svéd közönség. 'S egy a' svéd literatúrával igen esmeretes, szellemdús dán tudós, *Molbeck* azt mondja, hogy a' svéd
1844. XII. 36

nyelvre nézve valóságos nyereség, hogy az academia mind eddig ezen kötelességét nem teljesíté. Elő nyelv' szótárának nem intézet vagy academia, hanem egyes ember által kell iratnia, különben következetes és általános egységről szó sem lehet. A' francia academia' híres szótára ezen állítás ellen nem bizonyít, mert magában Franciaországban is sokkép hibául tulajdonítatott az, 's olly sok szó hiányzott benne, hogy egy egyes ember különös szótárát adá ki azon szavaknak, melyek a' francia academia' szótárában fel nem találatnak, 'S más részt csak Adelung, Grimm, Ihre, Johnson, Molbech, Rask 's mások' szótárait tekincsük meg, annak átlátására, mennyit tehet egyes ember, szorgalma 's esmeretei által. Sajnálni lehet egyébiránt, így szól egy német rec. hogy Európa' mívelt nyelvei közt — melyek közé ő természetesen a' magyart nem számlálja — csak egyedül a' svéd nyelvnek nincs szótára, holott ez *Grimm* szerint, ki bizonyosan competens bíró, — (*Deutsche Grammatik*, 3e Aufl. I Thl. S. 496), minden német eredetű nyelvek közt a' leg hangzatosb, mint a' roman nyelvek közt az olasz. Nagy nyereség hát a' svéd nyelvre nézve, jelen szótár, melynek szerzője, már közönséges nyelvtant, svéd orthographiát 's egy nagy elesmeréssel fogadott svéd nyelvtant irt, 's ki világos, vizsgáló szellemmel, széles és alapos nyelvesmerettel, fíradhatlan kitartással 's minden scandináv-német nyelvfajok' szoros esmeretével bír. A' hosszú igen világos nyelven irt előbeszédben, tervét fejt ki a' szerző, 's először is ezen kérdést fejt meg: micsoda szavaknak kell ezen munkába felvételniök? Nézete szerint a' svéd nyelv lehetőleg tökéletes szótárába tartoznak: a) minden honi, b) minden a' nyelvbe felvett külföldi, c) minden tartományi szólásmódok, (Provincialismus) d) minden földirati szavak vagy is minden svéd tartományok, szigetek, városok, hegyek, tavak, folyók 'sat. nevei, e) minden a' svéd előidőre vonatkozó szavak 's nevek, és f) minden keresztnevek. Átmege aztán egy más kérdés megfejtésére: mit kell minden szóról mondani? mire állítólág és tagadólág felel. Az első tekintetben, t. i. mit kell mondani, így felel: Minden szó után mingyárt következze annak kiejtése, azután annak nyelvtani sajátsága, annak jelentése meghatározás (definitio) által, vagyis leírása, továbbá azon sajátságos szólásmód, vagy különös jelentés, melyben az néha használtatik, azután külföldi szavaknál azon nyelv melyből vétetett 's abbóli származása, továbbá azon szókötés, melyben a' szó használtatik, 's végre annak megjegyzése ha a' szó állítólág vagy tagadólág használtatik-e vagy mind kétfélekép. Egyszersmind megjegyzéreméltó szabályokat nyújt a' kiejtés és accentusok felől, épen olly röviden mint alaposan. Át mege aztán a' másik tekintetre, t. i. azon kérdésre mit nem kell mondaui? Ezen tekintet-

ben megjegyzi, hogy ő a' szavak magyarázatánál, nem az ő tulajdonképi dolog — hanem csupán nyelvtani jelentéseket adja 's hogy ő nem érinti sem azok' származását a' régi svéd vagy island nyelvekből, sem azok' philosophiai összefüggését 's más idegen nyelvbeli szavakkali rokonságát, hogy ő semmi összehasonlító lingvisticát nyújtani nem fog. Mi magát a' szó-tárt illeti, jelen füzet a' „bestridande“ szóig megy 's valami négyezer szavat foglal magában, mellyek közül csak kevés csekélyebb fontosságú szó hibázik. A' dolgozat igen dicséretes, és az adott ígéreteknek megfelelő, csak a' kiadat nem felel meg egy illy fontos és nagy jelentésű munka igényeinek.

33) *UEBER die neueren Versuche zur Verbesserung der Gefängnisse und Strafanstalten.* Von Dr. Chr. G. Rath DAVID, Prof. der Staatsoekonomie an der Univ. zu Kopenhagen. Aus dem dänischen übers. Mit einem Vorworte von Dr. R. FALCK, Etatsrath, ord. Prof. der Rechte an der Univ. zu Kiel. Kiel. Univ. Buchd. 1842. LII és 104 l. 8-dr. Ára 1 ft. e. p. Az idő feltartóztatlan folyamából, melly a' kifejlés és haladás örök törvényeinél fogva, olly sok ujításokat 's az eddigiek olly sok-nemű átalakítását vízi magával, több olly tárgy tűnik fel, mellyben minden mívelt embernek és statuspolgárnak a' letelevenebb részt kell venni, ha csak gyalázatosan vissza nem akar maradni kora legkitünőbb szükségeinek 's érdekeinek megvitatásában. És ezen tárgyak egyike a' fogházak és tömlöczök ügye, mellynek reformjárul jelennen majd minden nemzet foglalkozik. Mindenütt találkozunk emberszerető férfiak, kik egész életöket az e' tárgy feletti elmélkedésnek szentelik 's fáradhatlan buzgalommal működnek philanthropicus javalataiknak kivitelében. Sokféleek ugyan még az e' tárgyróli nézetek és vélemények, azonban reményleni lehet, hogy annak idejében kitünend, mi valóban célirányos és hasznos. Azon munkák közt mellyek ezen fontos tárgyról az újabb időkben megjelentek, kitünő helyet foglal el a' fentnevezett, melly az alapos vizsgálódással az előadás meglepő egyszerűségét 's világosságát köti össze és e' mellett a' hasonló ügyeknél olly ritka elfogulatlanságot 's részrehajlaltságot tanusít. Különösen emeli ezen munka becsét az, hogy a' derek szerző azt igen jeles jegyzetekkel gazdagítja a' büntető intézeteknek historiai kifejléséről 's az azok javítása eránt tett kísérletek meneteléről. Az előbeszédben miut mondatott historiai jegyzetek foglaltak. Ezek szerint a' tömlöczbüntetés a' romaiaknál csak ritkán 's életfogytig soha sem fordult elő, de annál gyakrabban az egyházi törvényszékeknél, mellyek a' holtig-lani rabságot is, mint az egyházi törvényforrások által megengedett büntetést gyakorolták. Később a' világi törvényszékek is követék azokat. Fenyítőházat legelőször a' 16 d. században állítottak fel Hollandiában és Angliában. Londonban 1552 a'

Asterdamban 1595. Németországban csak a' következő században fordulnak azok elő. A' hamburgi 1616, a' bremi még azelőtt alapítatott. A' tömlöczök és fenyítőházak javítására a' nemeslelkű emberbarát HOWARD (1771) figyelmezteté a' miveltebb nemzeteket, miután az angol tömlöczök rossz szerkezete nemes huzgalmat ébresztett az emberiség szenvedéseinek enyhítésére. Howard a' rabokkali kiméletesb bánást 's a' büntető intézetek jobb szerkezetét kívánta. Az ő terve szerint javítak büntető intézeteiket az amerikaiak, de mivel ezen intézkedések nem feleltek meg a' várákozásnak, husz év múlva ezen tervet is átaljában javítani igyekeztek. Így fejlődött ki Éjszak-Amerikában az utobbi 25 év alatt, a' két most uralkodó büntető rendszer, auburni és a' philadelphiai. Ama szerint a' fogoly éjszakára külön szobácskába záratik, nappal a' többivel együtt dolgozik, megszeghetlen hallgatás mellett; e' szerint pedig a' fogoly éjjel és nappal külön szobácskába van bezárva. Mind DÁVID a' szerző, mind pedig FALCK a' kiadó, a' philadelphiai rendszert pártolják, némi szükségesnek látszó módosításokkal. Ezen két-féle rendszernek részletes fejtegetésibe, 's a' szerző és kiadó nézeteinek bővebb tárgyalásába, a' hely szűke miatt nem bocsátkozhatunk, 's átaljában félbe kell itt szakasztanunk, olvasó közönségünk fokonyként nevedő részvétlenségénél 's a' tudománytár innen eredő megszűnténél fogva, a' külföld neveztesb irodalmi műveinek ismertetését, mit fájdalommal ugyan de azon édes remény mellett teszünk, hogy a' hon geniusa nemzetünkre is felderitendi egykor azon napot, midőn a' mennyei eredetű tudomány nagyobb és melegebb pártfogásban részesülend, 's midőn általános öntudatra jutand azon tény, hogy az emberi rendeltetés legdicőbb feladata, az értelem kifejtése 's lehető legnagyobb kimívelése.

A. B. P.

MAGYAR BIBLIOGRAPHIA 1843-ról.

Hirlapok. Folyóiratok.

- Pesti Hirlap.** Szerkeszti KOSSUTH LAJOS, kiadja Landerer Lajos. Pesten, nyomatik Landerer és Heckenastnál, egészrét. Megjelenik hetenként kétszer, szerdán és szombaton kétkét iv velin pap. Előfizetési ára helyben fél évre 5 ft. e. p., postán boricékkal 6 ft. e. p.
- Hirnök.** Szerk. és kiadja Balásfalvi OROSZ JÓZSEF. Pozsonyban. Schmid Antal' bet. egészrét. Megjelenik minden hétfőn és csütörtökön. Félévi ára helyben 4 ft., postán 4 ft. 24 kr. e. p.
- Századunk.** (Egyveleges melléklet a' Hirnökhez. 4-dr.
- Jelenkor.** Szerk. és kiadja HELMECZY MIHÁLY. Pesten, Trattner-Károlyi' bet. egészrét. Megjelenik hetenként kétszer, szerdán és szomb. Előfizetési ára helyben félévrc 4 ft., postán bor. 4 ft. 48 kr. e. p.
- Társalkodó.** (Egyveleges melléklet a' Jelenkorhoz.) 4-dr.
- Nemzeti ujság.** Politicai hirlap, kiadja Perger Anna Mária, Kulcsár István' özvegye 37-ik évi folyamát. Szerkeszti Kovácsóczy MIHÁLY. Pesten, Trattner-Károlyi betüivel, egészrét. Félévi ára helyben 5 ft., postán 6 ft. e. p.
- Világ.** Politicai lap. Szerkesztő tulajdonosa BORSOS MÁRTON, szerkesztő SZENVEY JÓZSEF. Pesten, 'Trattner-Károlyi' betüivel, egészrét. Megjelenik hetenként kétszer kétkét iven. Ára helyben 5 frt., postán 6 frt. e. p.
- Erdélyi Híradó.** Szerkeszti 's kiadja MÉHES SÁMUEL. Kolozsvárt, a' szerkesztő' nyomdájában. Megjelenik hetenként kétszer másfél iven, Nemzeti társalkodó mellékletjével.
- Vasárnapi Ujság,** mellyből hetenként egy iv jelenik meg 4-dr. Szerkeszti BRASSAI SÁMUEL. E' két hirlap ára félévrc 5 ft. e. p. A' Vasárnapi Ujság külön 1 ft. 30 kr. e. p.
- Múlt és Jelen,** história és politicai hirlap. Alapítá és szerkeszti SZULÁGYI FERENCZ. Kolozsvárt, a' ref. főisk'. bet. Egyegy iv egészrét.

- Melléklapja. A' gyermekbarát'. Félévi ára mindkettőnek postán 5 ft. 12 kr. e. p.
- Athenaeum. Tudományok és szép művészetek' tára. Kiadók: SCHEDEL FERENCZ és VÖRÖSMARTY MIHÁLY. Szerkesztő BAJZA JÓZSEF. 7-ik év. Budán, az egyetem' bet. Megjelenik hónaponként kétszer egyegy füzet, minden füzet négy iven 4-dr. Ára félévre helyben 5 ft., postán 5 ft. 48 kr. e. p.
- Regelő, szépliteraturai 's divatlap. Szerkeszti GARAY JÁNOS, Pesten, Trattner-Károlyi' bet. 8-adr. Megjelenik hetenként két szám egyegy iven. Félévi előfizetés helyben kifestett divatképekkel 5 frt., post. 6 frt e. p.
- Magyar gazda. Kiadja a' magyar gazd. egyesület. Szakosztályi felügyelés alatt szerkeszti TÖRÖK JÁNOS.
- Melléklapja: Okszerű Kalauz 's mezőgazdasági Nefejejts. Megjelenik hetenként kétszer, vasárnap és csütörtökön 4-dr. Előfizetési ára helyben félévre 4 frt., postán 5 frt. e. p.
- Tudománytár. Közrebocsátja a' m. t. társ. Szerkesztik LUCZENBACHER JÁNOS és Almási BALOGH PÁL. Új folyam 6-dik év. Budán, a' magyar kir. egyetem' betüivel. Megjelenik havonként 1 füz. 6 és fél iven 8-dr.
- Függelék. Magyar academiai Értesítő mely külön is kapható. Előfizetési ára egy évi folyamatra 5 ft., postán 6 ft. 36 kr. e. p.
- Orvosi Tár. Szerkesztik 's kiadják Dr BUGÁT PÁL és Dr FLOR FERENCZ. Budán, a' magyar kir. egyetem' bet. Megjelenik minden vasárnap egy ív 8-dr, fél évi ára helyben 2 frt 30 kr, postán 3 frt 20 kr e. p.
- Magyarorvosi és természettudományi évkönyvek. Kiadja és szerkeszti SCHOEPP ÁGOSTON. Havi folyóirat. Budán, az egyet. bet.
- Honderű. Szépirodalmi, művészeti 's divatlap. Szerkeszti Petrichovich HORVÁTH LÁZÁR. Kiadja EMICH GUSZTÁV. Megjelenik hetenként egy szám két iven. 8-dr. Budán, az egyetem' bet. Előfizetési ár félévre helyben 5 ft., postán 6 ft. e. p.
- Életképek a' magyar társaséletből. Szerkeszti FRANKENBURG ADOLF, kiadja HECKENASZT GUSZTÁV. Megjelenik hónaponként egyegy füzetben 8-dr. Pesten Landerer-Heckenasz' bet.
- Protestans egyházi lap. Szerkesztik 's kiadják: TÖRÖK JÓZSEF és SZÉKÁTS. Megjelenik hetenként 1 és félíven 4-edr. Pesten, Trattner-Károlyi bet.
- Religio és Nevelés. Szerk. 's kiadja SOMMAY KÁROLY. Megjelenik hetenként egyegy iven kétszer, csütörtökön és vasárnap. Előfizetési ár érte 's a' hetenként melléklapul megjelenni szokott Egyházi literaturai lap-ért együtt post. 5 ft., helyben 4 ft. peng. Budán, az egyetem' bet. 4-dr.
- Merkur. Kereskedelmi és iparlap. Kiadja BEIMEL JÓZSEF. Megjelenik mindennap fél iven 4-dr. Előfizetési ára helyben félévre 3 ft., postán 4 ft. e. p.

Vereinigte Ofner-Pesther Zeitung. Ezen mellékklappal :

Gemeinnützige Blätter, zur Belehrung u. Unterhaltung. Kiadja özv. RÖSLER JOSEPHA, szerkeszti JÁNISCH JÓZS. Budán az egyetem' bet. Megjelenik hetenként kétszer. Előfizetési ára postán 4 ft. 24. kr. e. p.

Pressburger Zeitung.

Melléklet: Pannonia. Kiadja BARICH, szerkeszti NEUSTADT ADOLF.

Megjelenik hetenként háromszor egyegy iven. Ára félévre Pozsonyban 5 ft., postán 6 ft. e. p. Schmid Antal bet. 4-dr.

Der Spiegel, für Kunst, Eleganz u. Mode. Vele jár:

Der Schmetterling. Ein Flugblatt zum Spiegel, és

Pesther Handlungszeitung. Commercial und Industrie-Anzeiger.

Szerkeszti ROSENTHAL SÁMUEL.

Pesther Tageblatt. Organ für Wissen, Kunst, Leben u. Unterhaltung. 5. évi folyamata. Szerkeszti Dr. SAPHIR ZSIGM., kiadja Heckenast Gusztáv. Megjelenik hetenként hat szám egy iv egész rétb. Előfizetési ára helyben 4 ft. 30 kr., postán 5 ft. e. p.

Der Ungar. Divatlap. Szerkeszti KLEIN. Megjelenik hetenként hat számban 4-dr. Budán, az egyetem' bet. Ára félévre 5 ft. e. p.

Kundschafts- und Auctionsblatt (Pesther k. k. priv.). Tudakozódó és és árverési lap. Kiadja WEBER, nyomt. Landerer-Heckenast' bet. Megjelenik hetenként kétszer. Félévi ára helyben 1 ft. 12 kr., post. 2 ft. e. p.

Der Pilger. Zeitschriftliches Organ für vaterländische Interessen, Kunst und Industrie. Dritter Jahrgang. Szerkeszti SCHALL F. E., kiadja PRETTNER. Megjelenik hetenként kétszer kis 4-drétb. Károlyvárb. n.

Das Siebenbürger Wochenblatt u. die damit verbundenen Blätter für Geist, Gemüth u. Vaterlandskunde- és Stundenblumen der Gegenwart.

Der Siebenbürger Bote, mit dem Beiblätte:

Transilvania. Nagy-Szebenben, nyom. és kiadja Hochmeister M.

Félévi ára post. 2 ft. 24 kr. e. p.

Temeswarer Wochenblatt. Szerkeszti Klapka József, nyomt. Reichel József. Megjelenik minden szombaton Értesítővel együtt. Félévi díja postán 3 ft. e. p.

Agrarische politische Zeitung. Kiadják: STAUDNER FER. és ROSENAU. Luna nevű mellékklappal negyedrétb. Félévi díja post. borít 4 ft. e. p. nyomt. Gaj L. Zágrábban.

Ilirske narodne novine. (Ilyr nemzeti újság). Szerkeszti 's kiadja Dr. GAI L. Melléklet: Ilirska danica. (Ilyr reggeli csillag.) Zágrábban, megjelenik hetenként kétszer egészrétb. n., az Ilirska danica minden héten egy 4-drétű ivnyi számban velinen. Félévi ára post. 6 ft. e. p.

Serbske narodne novine. (Szerb nemzeti újság.) Kiadja és szerkeszti PAULOWICS TIVADAR.

Melléklet: Serbsky narodni list. Nyomatik Budán, az egyet. bet. Ára mindkettőnek postán félévre 5 ft. e. p.

ПЕШТАНСКО-БУДИМСКІИ СКОПЪЧКА. (Belletristicai hírnök.) Szerkeszti 's kiadja THEODOROWICS DEMETER. Megjelenik minden héten kétszer negyedrétb. Pesten, Beimel József' b. **Gazetta de Transilvania** oláh hirlapi ezen mellékklappal:

Foie pentru minte inima si literatura. Megjelenik minden hétfőn és csütörtökön. Szerkeszti BARITZ GYÖRGY, Brassóban, Gött János' bet. Ára félévre 4 ft. e. p.

II. Hittudomány. Egyházi Beszédok. Ajtatos Könyvek.

- Áhitatosság'** zsongái. Keresztény catholicus imádságos könyv az ifjúság' számára. Készítette a' pesti növendék-papság' magyar iskolája CSAJÁCHY SÁNDOR' felügyelése alatt. 12-r. Pesten. Egenherger és fia' tulajdona. 184 l. 3 gyönyörű aczél metszettel, velinen, kötetlen 40 kr., aranyos szélű bőrkötésben 1 ft. 30 krtól 4 ftig. Olcsóbb kiadásban egy képpel, kötetlenül 30 kr. kötve ... 1 ftől fogva 2 ftig.
- A' hívő szív' ömledézései** imádságokban. Irta CLEFANT MIHÁLY, czeglédi evang. lelki pásztor. 12-rétb. Kecskeméten, Szilády K. betűivel, 1843. 93 l. velinen borítékba kötve 20 kr e. p.
- Clerus' ügyei.** 1. A' vegyes házasságok iránt költ pápai breve, 's apostol-királyi placetum után irt primási pásztori levél' ügye hit-'s törvényszerűen védve. 8-r. Budán, az egyetem' bet. 107 l. füzve 30 kr. e. p.
- Kalászat a' legjelesb német cath. hitszónokok' egyházi beszédeikből.** Szerkeszti SUJÁNSZKY ANTAL. 1-ső köt. Kiadja Emich Guszt. Pesten, 1843. 225 l. füzve 1 ft. 20 kr. e. p.
- Vallásbarát vagyis elme- 's szívképző munkálatok' gyűjteménye.** Első évi folyamata: A' keresztény év. 1-ső füzet k. 8-adr. Pesten, 1343. Beimel József' bet. 210 lap, egy képpel borítékba füzve 30 kr. e. p.
- Izrael' könyörgései** egész évre. Ford. ROSENTHAL MÓRICZ. Másod. kiadás. Budán, 1843. Kiadta Korn Fülöp. 467 l. köt. 2 ft e. p.
- Victorine v. a' hit' ereje.** Irta Götz József. tanár. Párdarab Bretschneider' Clementínéje mellé. 8-dr. Egerben, 1843. Az érseki lyceum' bet. 194 l. füzve 1 ft. e. p.
- Egyházi anyakönyvek' és belőlök teendő kivonatok' magyar példányai** latin-magyar és német-magyar zsebszótárral. Első latin-magyar rész, 4 táblával 12-dr. Nagyszombatban, 1843. Wächter B. tulajdona. 48 l. bor. füz. 40 kr. e. p.
- Gottlib és Vilmos** vagy a' Luthert követő két férfiúnak türelmes beszélgetései a' cath. vallás felől. Jung L. után fordítva és jegyzetekkel kísérve 8-dr. Pesten, 1843. Emich könyvárusnál. 145 l. borit. füzve 36 kr. e. p.
- Kolozsváry Sándor' egyházi beszédei.** Kiadta Kolozsváry Ferencz. Első évi folyamata. 1-ső köt. 8-r. Posenban, 1843. Schmid A. bet. XVI. és 200 l. bor. füzve 1 ft. 10. kr. e. p.
- Münster Renát,** minden bölcsesség' kezdete az isten' félelme. Ima-könyv mindkét nemű korosabb cath. ifjúság' számára. M. R. után SUJÁNSZKY A. 18-dr. Pesten, 1843. 182 l. egy képpel 36., velinen 45 kr. Ugyanaz bőrbe kötve arany vágással 1 ft. 12 kr., finomabb 1 ft. 30 kr. e. p.
- Bójtí szent beszédok a' k. cath. hit' fő igazságiról.** Irta SPÉCZ JÓZSEF 8-r. Pesten, 1843. 141 l. bor. füz. 40 kr. e. p.

- Jézus élet' tüköre. Imádságos könyv a' k. cath. számára. Németből Leonhard J. M. után fordítva. 32-dr. Pozsonyb. Bucsánszky A. bet. 192 l. képekkel 16 kr. kötve 48 kr. e. p.
- Új szövetség, korunk' reményihez alkalmazva. Irta MOLNÁR ENDRE. 8-dr. Pesten, 1843. Landerer-Heckenast' betűivel. H. és 182 l. bor. füz. 1 ft. 30 kr. e. p.
- Lelkipásztorsági gyógytan' kézikönyve. Vering után ford. Grunvald Pál tn. 8-dr. Pesten, 1843. Trattner-Károlyi' bet. VIII és 172 l. bor. füzve 1 ft. e. p.
- Munkálatai a' pesti növendék-papság magyar iskolájának. 10-dik köt. 8-dr. Budán, 1843. Az egyet. bet. 344 l. bor. füzve 1 ft. 20 kr. e. p.
- A' cath. egyháznak és tanításának igazsága. Irta SKÁLNIK X. FERENCZ. Másod. kiadás. Kolozsvárt, 1843. A' k. lyceum' betűiv. XXVII és 596 l. füzve 1 ft. 48 kr.
- Mária' zarándoka. A' magyarországi sásvári kegyelemkép' eredete. Németből Matejka József után. 32-dr. Nagyszombat, 1843. Wachter B. tulajdona. A' boldogságos szüz' képének rajzával. Füzve 14 kr. e. p.
- Ünnepélyes beszéd. Irta BAUER MÁRKFI HERMAN. 8-dr. Szegeden, 1843. Grün J. bet. 10 l. 4 kr. e. p.
- Szent érzemények. Minden keresztények' számára, különös tekintettel az asszonynevre. Más. meg bővített kiadás. Irta SIMKÓ VILMOS. 8-dr. Pozsony, 1843. Wigand' betűivel. XII és 162 l. velinen 30 kr. e. p.
- A' keresztény vallástan értelmes mondatok- és bibliai szólásokhan 's énekversekben előadva. Negyedik kiadás szerint Simon Kerestély Fridrik után németből ford. Psenyiczki NAGY MIHÁLY, tályai evang. lelkész. Első folyam. 8-dr. Pozsonyban, 1843. Nyomtatta 's kiadja Wigand VIII és 70 l. vel. 24 kr. e. p.
- Bujdosásnak emlékeztetője. Imádságos könyvecske. Budán. 1843. Gyurián és Bagó' bet. 246 lap.
- Jó illattétel. Imádságos könyvecske. Budán, 1843. Gyurián és B. b. 220 lap.
- A' keresztény vallástan' vezérfonala prot. növendékek' számára, az unionak útát egyengetve. Pozsonyban, 1843. 8-dr. 131 l. Kiadta és nyom. Wigand K. F.
- Kr. Urunk' igaz egyházának, a' róm. cath. egyháznak üdvös befolyásáról az állodalomra. Latinból SZABÓ NEP. JÁNOS. 8-dr. Budán, 1843. Az egyetem' bet. 500 péld.

Mitlerer Baumgarten, worin schöne und kräftige Gebethe enthalten sind. Budán, 1843. Gyurián és Bagó' bet. 309 lap.

Der hohe Werth u. die Heiligkeit der cath. Pfarrkirchen, darge stellt in zwei Predigten von CASP CHOTIBORSKY. 8-dr. Tirnau, 1843. F. Wachter. 32 l. füzve 20 kr. e. p.

Gebet Gott was Gottes ist, ein Gebethbuch für kath. Christen. Von JOSEPHINE ZORN. 12. Pest. Beimel József' betűiv. 237 l. velinen 1 ft. e. p.

Der marianische Pilger. Von JOH. MATEJKA. Mit Abbildung des Gnadenbildes u. der Kirche. 12. Tirnau, 1843. F. Wachter, füzve 15 kr. e. p.

Der goldene Himmelschlüssel. Ein Gebethbuch. Budán, 1843. Gyurián és Bagó' bet. 8-dr. 360 lap.

Nedělnj, swatečne a přjležitostné Kázně a Reči k napomoženj položeno národnosti ad JANA KOLLÁRA. Budán, 1843. Gyurián és Bagó' bet. 836 l., és toldalék 41 l.

Kazne Postne. VÍDAL RAPHAEL HABALA. Nakládem Felixa Wachtera. Pozsony, 1843. 600 l. Nyomtatta Weber Lajos.

III. Philosophia.

Az alapok. Első közlés. 8-adr. Pesten, kiadta és nyom. Landerer-Heckenast. 1843. 23 lap füzve 20 kr. e. p.

Elmélet és szemlélődés. Propylaeumok' bírálatául. 8-dr. Pesten, 1843. 50 l. bor. füzve 30 kr. e. p.

Az ember' kiformáltatása ismerő erejére nézve vagyis közhasznú metaphysica. Másod. kiadás. 8-dr. Pesten, 1843. Beimel J. bet. IRTA FEJÉR GYÖRGY. 334 l. bor. füz. 1 ft. e. p.

Propylaeumok a' társasági philosophiához, tekintettel hazánk' viszonyaira. IRTA SZONTAGH GUSZTÁV, m. t. t. rt. Budán, 1843. 243 l. kötve 1 ft. 20 e. p.

Elemi Logica. Köztanítási vezérfonalúl írta VANDRÁK ANDRÁS az eperj. ker. ev. collegiumban philosophia és hist. professora. 99. 99 nagy 12-dr. lap, bor. köt. 40 kr. e. p.

Lelkileges Embertan (Enchiridion Anthropologiae psychicae) vagyis psychikai Antropologia. Kézikönyvül magyar és diák nyelven írta VANDRÁK ANDRÁS. 231 nyolczadrétű lap, köt. 1 ft. 20 kr. e. p.

A' bölcsészet' elemei. IRTA PURGSTALLER KOL. JÓs. 2 ft. 8-dr. Budán, 1843. Az egyetem' bet. 692 lap, füzve 2 ft. 24 kr. e. p. 500 péld.

Magyar Irodalom. IRTA ZIMMERMANN J. 8-dr. Bécsben, 1843. Benko A. betüiv. VIII és 231 l. bor. füz. 1 ft. 40 kr. e. p.

Regény és drama párhuzamban. A' Kisfaludy-társaság által koszorúzott pályamunka. 8-dr. Pesten, 1843. 172 l. borítékba füzve 48 kr. e. p.

A' Pesten felállítandó protest. főiskola' tanítási rendét tervező pályamunkák, a' dunamelléki helv. hitv egyházkerület' közgyűlése által kitűzött jutalomkérdésre. 2 köt. 8-r. Kecskeméten, 1843. Szilády Károly' bet. 668 l. és 5 tábla, bor. füz. 2 ft. e. p.

Üdvölede. IRta gr. SZÉCHENYI ISTVÁN. Gróf Dessewffy Aurel' hátrahagyott némi irománytöredékivel. 8-dr. Pesten, 1843. Trattner Károlyi' bet. IV és 137 l. bor. füz. 1 ft. 20 kr. e. p.

Metaphysica seu gnoseologia. Scripsit JOS. VERNER. Pars prima. Buda, 1843. Az egyetem' bet. 8-dr. 500 péld.

- Das Naturgesetz der Einheit und Harmonie allgemeines Princip wissenschaftlicher Systeme. Von JOH. KRIEGER. 8. Tirnau, 1843. F. Wachter. 72 l. bor. füzve 48 kr. e. p.
- Kurzes Abrisz der Seelen- und Denklehre als Versuch einer populären Psychologie und Logik. für weibliche Jugend. In zwölf Abendes gesprochen. 2 Th. 12. Tirnau, 1843 F. Wachter. 200 l. bor. füzve 20 kr. e. p.

IV. Törvénytudomány. Politica.

- Büntetőjogi elméletek tekintettel a' büntetés' fajaira, különösen a' halálbüntetésre; mikép gyakoroltatott ez régi 's újabb népeknél? 1. Bölcselkedési rész. 2. Történeti rész. 8-dr. Irta CSACSKÓ IMRE. Győrött, 1843. Özv. Streibig Klára' bet. 334 l. vel. bor. füz. 2 ft. 20 kr. e. p.
- Tactica vagy a' politicalai gyülekezetek' tanácskozási rendének theoriája, Bentham Jeremias után francz. ford. Dumont István után GINDERY JÁNOS. 8-dr. Budán, 1843. az egyetem' bet. 404 l. Egy tervvel, bor. füz. 1 ft. 30 kr. e. p.
- Országgyűlési Tárcaza 1830-ról. BERTHA SÁNDOR által. n8-dr. Pesten, Trattner- Károlyi' bet. 1843. VII és 298 l. boríték. füzve 2 ft. e. p.
- Magyar váltójog. Irta CSÁSZÁR FERENCZ. Másod. meg bővített kiadás. 8-dr. Pesten, 1843. V és 324 l. bor. füz. 2 ft. 30 kr. e. p.
- Egyházi jog. Idegen felekezetek iránti különös figyelemmel latinul írta 's honi nyelvre fordította CHERIER MIKLÓS. 1 köt. Az egyházi közjog harmadik latin kiadása után. n8-dr. N. Szombathán, 1843. Spanraft Mihály' betűivel. XIX és 440 l. Ára a' két kötettel együtt 5 ft. e. p.
- II. köt. Az egyházi külön jog. XVI. és 368 l. Ugyanott.
- A' szabad kir. városok' szavazatjoga országgyűléseken. Irta JÁSZAY PÁL. 8-dr. Pesten, 1843. Kiadja Hartleben Gusztáv. 54 l. bor. füzve 30 kr.
- A' szolgabírói hivatal. ZSOLDOS IGNÁCZ. II. vagyis Közrendtartási rész. 8-dr. Pápán, a' ref. főiskola' bet. 528 l. borítékba füzve 3 ft. e. p.
- Büntető 's javító rendszer' behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány' jelentése. Egészrét. Pozsony, 1843. Wéber S. bet. 362 l. 4 ft. 30 kr. e. p.
- A' megyei kihágások' érdemében kiküldött kerületi választmánynak jelentése. Egészrét. Pozsonyban, 1843. Wéber S. bet. 36 l. bor. füz. 36 kr. e. p.
- A' magyar köz polgári törvénytudomány' elemei Kövy S. után. Irta FOGARASI JÁNOS. Negyedik kijavított kiadás. n8-dr. Pesten, 1843. XIV. és 469 l. bor. füz. 3 ft. 30. kr. e. p.
- Dessewfy Aurel grófnak néhány nevezetesebb darab hátrahagyott eredeti magyar munkáiból és országgyűlési beszédeiből. Összeszedte gróf DESSEWFY EMIL. 8-dr. Pesten, 1843. Landerer-Heckenast bet. VIII és 261 l. bor. füz. 1 ft. 40 kr. e. p.

- Corteskedés és ellenszerei KEMÉNY ZSIG. 1 füzet 8-dr. Kolozsvárt, 1843. 120 l. bor. füz. 1 ft. e. p.
- Szózat a' magyar váltótörvények' ügyében. 8-dr. Pozsonyban, 1843. Wigand' bet. 76 l. bor. füz. 30 kr. e. p.
- Democratia Americában. Francziából ford. FÁBIÁN GÁBOR. 3 és 4-ik köt. 8-dr. Budán, 1843, az egyetem' bet. 482 l. bor. füz. 3 ft. (A' két első köt. ára 4 ft.) összesen 7 ft. e. p.
- Szózat a' magyar és szláv nemzetiség' ügyében. Irta báró WESSELÉNYI MIKLÓS.
- Wesselényi' szózatának bírálata. Irta KÁLLAY FERENCZ. 8-dr. Pesten. 1843. Trattner-Károlyi' bet. bor. füz. 20 kr. e. p.
- Országgyűlési Almanach. Kiadja és szerkeszti Vachottfalvai VACHOTT IMRE. Első köt. Az alsótáblai terem' köbemetsett alaprajzával. 12-dr. Pesten, 1843, Trattner-Károlyi' bet. 283 l. bor. kötve 2 ft. 24 kr. e. p.
- A' magyar büntető törvénykönyvi javallatról MITTERMAIER. 8-dr. Pest, 1843. Heckenaszt Gusztávnál. 37 l. bor. füz. 30 kr. e. p.
- Parlagi eszmék, igénytelen nézetek, szerény tervek a' függő kérdések 's az országgyűlése körül. Irta egy CONSERVATIO. 1. füz. 8-dr. Pest, 1843. Landerer-Heckenaszt' bet. 92 l. 30 kr. e. p.
- Törvénycikkely. 13. szám. A' királyi városokról. Egészrét. Posonyban, 1843. Wéber S. bet. 58 l. 1 ft. e. p.
- Az 1844-dik évi országgyűlésén jelenlevő sz. kir. városok' követeknek külön tartott tanácskozási ülésiben a' részeikről előlegesen készített elrendezési vázolatnak a' ker. választmány' munkálataival tett egybeazonosításával készült és megállapított javaslat a' szabad kir. városok' belszerkezetét tárgyzó törvénycikkely iránt. Egészrét. Posony, 1842. Wéber S. bet. 30 l. 30 kr. e. p.
- Római ker. cath. egyházi jogtan. Irta UDVARDY IGNÁ CZ. 2. k. n8-r. Budán, 1843. Az egyetem' betüivel. XVIII és 602 l. bor. füzve 2 ft. 40 kr. e. p.
- A' lutheranusok ellen 1525-dik évben iktatott törvényhozásba be nem folyt a' róm. cath. papság.
- Mutató lajstroma az 1830., 1836 és 1840. esztendőben sz. kir. Pozsony városában tartott országgyűlés jegyzőkönyvének és irományinak. Egészrét. Budán, 1843. Az egyet. bet. XII és 305 l. füzve 4 ft. 20 kr. e. p.
- Magyarország' hátramaradása' ügyében. Felelet FÉNYES E. d. Wildner Ignácznak. 8-dr. Lipcsében. 1843. Ottónál. VII és 82 l. bor. füzve 48 kr. e. p.
- A' politicalai tudományok rendszeresen előadva KARVASY Á. által. 2-dik köt. magábanfoglaló a' statusgazdasági tudományt. 8-dr. Győrött, özv. Streibig Klára' bet. VIII és 155 l. bor. füzve 1 ft. 40 kr. e. p.
- A' legcélszerűbb rendes jegyző, vagy a' népjegyzői hivatal természetének megismerésére 's helyes felfogására szolgáló kézikönyv. RODRIK LAJOS-tól. 4-dr. Kiadta és nyomt. Landerer-Heckenaszt. 45 l. bor. füzve 40 kr. e. p.
- Legyünk igazságosak. Irta SZALAY ANTAL. 8-r. Pécsen, 1843. nyom. a' lyceum' bet. 205 l. bor. füz. 30 kr.
- Naplója felséges V. Ferdinand ausztriai császár, magyarország' sat. királya által sz. kir. Posony városában 1843-ik esztendei pünkösöd-hava 14-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek a' ttes karoknál és rr.nél 1—4. köt. Egészrét. Pozsonyban,

- 1843—4. Az országgyűlési irományok' kiadó hivatalában. Minden százivnyi köt. 5 ft. e. p.
 Naplója a' mélt. FR.R-nek 1—4-dik köt. Epen úgy, 100 ivnyi köt. 6 ft. e. p.
 Hazánk' egyik igen jeles főispánjának nyilván tett politicai hitvallása, gr. Dessewfy Józs. jegyzékeivel bővitve kiadta FEKETE ISTVÁN. 8-dr. Budán, 1843. Az egyetem' betűivel 23 l. füzve 10 kr. e. p.
 A' magyar nemes jószág' természete Verböczy' koráig. IRTA KRAJNER IMRE. Pesten, 1843. 306 l. bor. füz. 2 ft. e. p.
 Életképek 1843-ból. Rajzolta egy zalamegyei adózó. n8-r. Budán, a' k. egyetem' bet. 16 l. bor. füz. 20 kr. e. p.
 Sz. kir. városi melódiák. IRTA ZIMA JÁNOS. 8-r. Pozsony, 1843. bor. füzve 30 kr. e. p.
 A' nyelvbéke M.-országban. BÉKESY PÁL. Lőcsén, Werthmüller' bet. 1843. 43 l. bor. füzve 20 kr. e. p.

- Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. I. Baudes 1-tes Heft. 8. Hermannstadt, 1843. Verlag des Vereins. (Hochmeister). 142 l. rajzolatokkal 48 kr. e. p.
 Entwurf einer Waldpolizey- und Waldstrafordnung] für Ungarn und die Nebenländer. Von Ios. HUBENY. 8-dr. Pesten, 1843. 119 l. füz. 1 ft. e. p.
 Wünsche und Rathschläge. Eine Bittschrift fürs Land-Volk. Vom Verfasser der Zünfte und des Sprachkampfs. 12. Herrmannstadt, 1843. Hochmeisters Erben. 100 l. 30 kr. e. p.
 Aus den Papieren des Grafen Aurel Dessewfy, gesammelt und herausgegeben durch einige seiner Freunde und gleichgesinnte. 2 Th. 8. Pest, 1843. Gedruckt bei Landerer-Heckenast. LIX és 318 l. bor. füz. 3 ft. e. p.
 Vorschlag über einen die innere Verfassung der k. Städte betreffenden Gesetzartikel 'sat. Pressburg; 1843. 8. Weber S. bet. 187 l. bor. füzve 36 kr. e. p.
 Worte für die Gegenwart über die Bischöfe Ungarns und ihre Güter. Von J. G. F. 8. Tirnau, 1843. Wachter B. bet. 43 l. bor. füzve 36 kr. e. p.
 Vergangenheit, Gegenwart, und wünschenswerthe Zukunft der k. Freistädte. Vom Dr. J. ZIMA. 8. Pressburg, 1843. Kaliwoda. 51 l. bor. füzve 48 kr. e. p.
 Academischer Vortrag des Grafen Steph. von Széchenyi. Übersetzt von JOSEPH von OROSZ. 8-adr. Pressburg, 1843. 72 l. füzve 30 kr. e. p.

Praxis Juridica Civilis et Stylare Juristarum latino - hungaricum complectens in se normam perageudarum diversarum functionum iuridicarum, conficiendorumque desuper Instrumentorum Litterarium, ad praescriptum patriae Legum, Curialium Decisionum Altiorumque ordinationum Regiarum, vigentis enim usus et

consuetudinis elaboratum per IGNACIUM KASSICS. II. partes. Editio 3. 8—0. Pestini, 1843. XXVIII és 722 l. füzve 5 ft. 36 kr. e. p.

V. Történettudomány. Életírd.

- A' magyarok' története. 2-ik szakasz. Irta HORVÁTH MIHÁLY. 8-dr. Pápán, 1843. A' ref. főiskola' betüivel. 391 l. borítékba füzve 1 ft. 40 kr.
- A' magyarok' története Európába költözéseiktől fogva mostanig. Irta HORVÁTH MIHÁLY. Más. kiadás. Pápán, 1843. 96 l. bor. füz 20 kr. e. p.
- Magyarország' története, az első ifjuságnak. Irta RAJCSÁNYI JÁNOS. 12-r. Pesten, 1843. 166 l. bor. köt. 40 kr. e. p.
- Cornelius Nepos' fenmaradt minden munkái. Fordította jegyzetekkel CZUCZOR GERGELY. Az eredeti szöveggel, Corn. Nepos' életével, az általa megírt dolgok' időszori tábláival, történeti mutatóval 's abroszokkal bővitve kiadá Dr. Schedel Ferencz. Más. javított kiadás. 8-r. Pesten, 1843. bor. köt. 1 ft. e. p.
- Magyarföld' egyházi történetei. Ausztria házi korszak. 1842-ben jutalmazott pályamunka. Irta Dr LÁNYI KÁROLY. Első köt. Egy század 1526—1600-ig és 2-dik szállítvány. 8-r. Nagyszombatban. 1843. Spanraft' bet. XVI. és 112 l. borítékba füzve 1 ft. 20 kr. e. p.
- Sobri Józsi haramiak' kapitánya. Irta ő maga. 8-dr. Pesten, 1843. Leyrernél. 81. 4 kr. e. p.
- Magyarország' sat.
- Az ó világ' történetei. Vezérfonalúl a' legelső történeti oktatásra. Irta KISS L. 8-r. Pesten, 1843. 77 l. bor. füz. 20 kr. e. p.
- Magyarok' története a' vezérek' 's királyok' (75) képeivel. Másod. megjobbitott kiadás. 8-dr. Pozsonyban, 1843. 132 l. bor. kötve 24 kr., ugyanaz színezett képekkel 1 ft. e. p.
- Magyar- és Erdélyország' története rajzolatokban GEIGER P. N. J. academia képirótól. Tervezte 's magyar és német nyelven magyarázta Dr. Wenzel Gy. 1—4 füz. (4 kép és négy ív szöveg.) Egészrét. Bécsben, 1843. 4 ft. e. p.
- Az egyetemes történettudomány' vázlat. Irta CSENGERY J. 8-dr. S. Patakon, 1843. Nádaskay' bet. 376 l. füzve 1 ft. 36 kr. e. p.
- Magyarhoni történetek. Irta DIERNER E. 8-dr. Pesien, 1843. 108 l. bor. füzve 30 kr.
- Magyarok története. Irta SCHIRKHUBER MÓRICZ. 2. kötet. 1. köt. A' nemzet' eredetétől fogva a' mohácsi veszedelmig. 48 l., 11. köt. A' mohácsi veszedelemtől fogva korunkig, 63 l. 8-dr. Pesten 1843. Beimel J. bet. Füzve 40 kr. e. p.
- Attila hunnok' királyának élete. 8-dr. Pozsonyban, 1843. 34 l. kilencz fametzvénnel, füzve 30 kr. e. p.
- Emlébeszéd Körösi Csoma S. felett, b. EÖTVÖS JÓZSEFTÓL. 8-dr. Pesten, 1843. 31 l. bor. füzve 20 kr. e. p. 1500 péld.

Magyarok' története, magyar és német nyelven, kérdéses feleletekben az elemi iskolák' növendékeinek felfogó erejéhez képest röviden előadva, több nagyobb munka után NEUMANN S. Budán, 1843. Gyurian és Bagó bet. 102 l.

Általános világtörténet az ifjuság' számára. Irta STANCSICS MIHÁL. Kiadta Emich Gusztáv, Budán, 1843. Gyurian és Bagó bet.

A' római pápák M. országnak mindenkor hű segítői voltak Pozsonyban, 1843. 8-dr. 322 l. Kiadta Wachter Bódog, nyom. Schmid Antal.

Neuer Plutarch, oder Bildnisse und Biographien der berühmtesten Männer und Frauen aller Nationen und Stände; von den ältesten bis auf unsere Zeiten. Nach den zuverlässigsten Quellen bearbeitet von einem Vereine Gelehrter. 1—12 Liefgr. 8. Pest, 1843. Minden füzet 4 iv 4 aczélmetszettel, bor. füzve 1 ft. e. p. Geschichte Oestreichs, seiner Völker und Länder, und der Entwicklung seines Staatenvereines von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten. In 36 Lieferungen. Mit Stahlstichen, Karten Tabellen u. s. w. 1—14 Lief. 8. Pest, 1843. 796 l. két aczélmetszettel, bor. minden füzet 20 kr. e. p.

Codex diplomaticus Hung. ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera GEORG. FEJÉR Tom. X. Vol. VIII. Supplementare. 8-dr. Budán, 1843. Az egyet. bet. péld.

VI. Régiségtudomány.

A' szerb zsúpánok, királyok és czárok' pénzei. 32 réznyomattal, 8-dr. Budán, 1843. Az egyetem' bet. 72 l. borít. füzve 2 ft. e. p.

Dreizehntes Buch der jüdischen Antiquitäten des Flavius Josephus. Uebersetzt und durch Anmerkungen erläutert von Dr. M. HORSCHETZKY, 8-dr. Nagy-Kaniszn, 1843. Wajdits' bet. 107 l. bor. füzve 40 kr. e. p.

Archaeologia Graecorum et Romanorum. Scripsit TOB. GODF. SCHÖER. 8-dr. Posonii, 1843. Wigand' bet. 114 l. 45 kr. e. p.

VII. Föld- és Helyleírás. Utazások.

Statistica.

- Magyarország statisticája. Irta FÉNYES ELEK. 2. köt. n-8-dr. Pesten, Trattner-Károlyi' tulajdona. 200 l. velinen bor. füzve 1 ft. 50 kr. e. p.
- — 3 köt., ugyanott. IV és 146 l. 1 ft. 50 kr. e. p.
- Általános földleírás, különös tekintettel az austriai birodalomra, jelesen Magyarországra. Irta B. P. 8-dr. Pozsonyban, 1843. Bucsánszky Alajos' tulajdona. 112 l. borit. kötve 30 kr. e. p.
- Gróf Csáky Antalné, (báró Vécsey Anna) utazási vázlatok Olaszországról. n-8-dr. Pesten, 1843. 189 l. Két képpel, bor. füzve. 2 ft. 30 kr. e. p.
- Fiumei kikötő Más. füzet. Egy térképpel. 8-dr. Budán, 1843. Az egyetem' bet. 89 l. bor. füzve 40 kr. e. p.
- Közönséges kézi és iskolai atlasz a' legujabb földirati határozatok szerint. Készítette FÉNYES ELEK. Magába foglalja: a' keleti és nyugati félgömb és Australia, Europa, Asia, Africa, America, Magyarország, Erdély és az Austriai birodalom' földképeit 4-dr. Pesten, 1843. bor. füzve 1 ft. e. p.
- Az egész világ' fölülete 24 földabroszon. A' legujabb adatok szerint. Fekvő 4-dr. Pozsonyban, 1843. Füsve 2 ft. 24 kr. e. p.

- Tagebuch einer überzähligen Ausschuszfrau auf einer Reise nach Italien. 8-dr. 1843. 171 l. 1 képpel kötve 1 ft. 20 kr. e. p.
- Statistik des Königreichs Ungarn. Von ALEXITS von FÉNYES. 1-ster Th. Pest, 1843. Trattner-Károlyi tulajdona. 331 l. bor. füzve 2 ft. 20 kr. e. p.
- Reisebriefe aus dem Lande der Sachsen in Siebenbürgen. 8. Kronstadt, 1843. XII. és 127 l., bor. füzve 1 ft. e. p.

VIII. Számvetéstudomány. Mathesis.

- Számvetési kézikönyv Magány 's nagyobb iskolákban használatra készítette BOCSOR ISTVÁN. 8-dr. Pápán, a' ref. iskola' bet. 1843. IV és 262 l. bor. füzve 1 ft. e. p.
- Tiszta mennyiségtan. Első rész: Számtan. Kézikönyvül írta Dr Taubner Károly. Más. javított kiadás. 8-dr. Pesten, 1843. X. és 258 l. finom vel. bor. füzve 1 ft. 30 kr. e. p. más. rész. Mértan. Ugyanott. X. és 331 l. bor. kötve 2 ft. 30 kr. e. p.
- Mérnöki irányzatok. Irta BESZÉDES JÓZSEF. 8-dr. Pesten, nyomott Trattner-Károlyi' bet. 1843. 171 l. 2 földabrosz és egy táblával, bor. kötve 50 kr. pengőben.
- Számító Socrates. Fejbeli számvetés gyakorlati kérdésekben. Angol mintára hazai tárgyakhoz alkalmazva 3 képtáblával. n. 12-dr. Kolozsvárt, 1842. 234 l. bor. füzve 30 kr.
- Kereskedelmi és polgári számolattan. Mayer, Klaber, Bibanco 's több nevezetes számolók' kéziratai és saját tapasztalata után

- Irta LEDERER EDUARD, 8-dr. Kolozsvárt, 1843. bor. füzve 1 ft. e. p.
- Gyors számító. Használatul iskola- és magános tanítóknak a' gyermekek' számításra tanításában. 8-dr. Bécsben, 1843. Srauszné és Sommer' bet. 182 l. bor. füzve 30 kr. e. p.
- Elemi számtan. 2-dik rész, az arányok által megfejtethető számozás' nemeiről. Más. kiadás. 8-dr. Budán, 1843. Gyurian és Bagó' bet. 55 l. füzve 12 kr. e. p.
- A' mindenkor kész számító vagy is segítő kézi könyv vevők és eladók' számára, toldalékul a' nagy egyszeregygyel. 12-dr. Pesten, 1843. 108 l. bor. füzve 24 kr. e. p.
- Mértan, tanmódszerűleg előadva, VARGA JÁNOS által. Első füzet: Elemi Számtan. 8-dr. Pesten, 1843. 76 l. bor. füzve 30 kr. e. p.
- Kisdedek' számvetése angol mintára. Második kiadás. 12-dr. Kolozsvárt, 1843. IX és 114 l. bor. füzve 16 kr. e. p.

Neue merkantilische Finanz- und Rentencalcul, oder die zinsmaszstäblichen Vorbestimmungen von Privat und Staatspapieren, von Staatsanleihen und Actiengesellschaften, so wie von Zeitrenten'sat. Von PACKH. n-8-dr. Pesten, 1843. 1 ft. e. p.

IX. Természettudomány.

- Népszerű természettan. Tanulni szerető gazdák, Mesteremberek's iskolatanítók' számára, a' földművelésre és a' népközt uralkodó babonákra különös tekintettel. A' népkönyvkiadó egyesület által jutalmazott pályamunka, 4 füzet. 8-dr. Pápán, 1843. a' ref. főiskola' bet. 218 l. bor. füzve 48 kr. e. p.
- Fény- és árnytan. Irta LANDAU LEONHARD. Pesten, 1843. 4-dr. 12 táblában több mint 250 példával. bor. füzve 3 ft. 20 kr. e. p.
- A' jegeczisme elemei. Rose Gusztáv után MIHALKA ANTAL. 13 lapra terjedő kömetszettel. 8-dr. Pesten, 1843. XII és 120 l. bor. füzve 1 ft. 30 kr. e. p.
- A' vegytan' alapvonatai. SADEBECK MORICZ tanár után fordítá és vegyműszótárral's több jegyzettel bővíté K. S. 8-dr. Pesten, 1843. Trattner-Károlyi' bet. VIII. és 228 l. füzve 40 kr. e. p.

X. Természettörténet.

- A' budai hévizek, különösen a' Császárfürdő's gyógyintézetei legujabb átalakulásukban. Irta Edvi ILLÉS L. 11. 8-dr. Pesten, 1843. VI. és 48 l. bor. füzve 24 kr. e. p.
- Néhány szó Magyarhon' ásványvizeiről. Irta TOGNIO LAJOS tr. Pesten, 1843. 8-dr. 38 l. bor. füzve 20 kr. e. p.
1844. XII. 37

Földünk' 's néhány nevezetesb ásvány rövid természetrajza, különös tekintettel a' felsőbb polgári 's közép tudós iskolák' szükségére. Irta CSÉCSI IMRE orvostanár. Más. javított kiadás egy tábla rajzzal. 8-dr. Kecskeméten, 1843. Szilády K. bet. VIII. és 148 l. kötve 30 kr. e. p.

Magyarországi orvosi növények. Irta PELLER JÓZSEF. 8-dr. Pesten, 1843. Trattner-Károlyi' bet. X és 68 l. bor. füzve 24 kr. e. p.

Die Mineralquellen von Borszék in Siebenbürgen und ihre Heilwirkung. 8-dr. Kronstadt, 1843. Gött. VIII és 100 lap. bor. füzve 1 ft. e. p.

XI. Orvositudomány.

Tetszhalál, megégetés és egyéb életveszélyekről mentő szereikkel együtt. Irta ifj. BENE FERENCZ orvostanár. 8-dr. Pesten, 1843. 112 l. bor. füzve 30 kr. e. p.

Hideg vizgyógytan elméletileg 's gyakorlatilag egész kiterjedésben. Prieszniczí 'elvek szerint a' legujabb eredeti ötödik kiadás után 's tulajdon nézeteivel közli VIRÁGH J. 8-dr. Pesten, 1843. 166 l. bor. füzve 48. kr. e. p.

Csudarecipe avagy biztos óvszer az élet' hosszabítására és az egészség' föntartására. SERUESZT orvos után németből fordítva. 8-dr. Pozsonyban, 1843. 15 l. füzve 20 kr. e. p.

Törvényszéki orvostudomány, melyet előadási kézikönyvvül, törvényszéki orvosok és jogtudósok' 's a' pesti m. k. egyetemenél az orvosi kar' iskolai használatára a' 10-dik kiadás szerint Henke Adolf után fordítva ifj. BENE FERENCZ orvostanár. 8-dr. Pesten, 1843. velinen, borit. kötve 1 ft. 50 kr. e. p.

Pálinkaveszély és mérsekleti egyletek. Irta NAGY FERENCZ tanár. 8-dr. Kolozsvárt, 1845. A' k. lyceum' bet. 80 l. bor. füzve 6 kr. e. p.

Taxa medicamentorum. Gyógyszerek' árszabása Magyarország- és hozzá kapcsolt tartományaihoz alkalmazva: latin, magyar és német nyelven. 4-dr. Budán, 1843. 90 l. 1 ft. e. p.

Über die Erkenntnisz und Behandlung der Hämorrhoiden. Nach dem Franz. mit Anmerkungen von Dr. Fr. J. WITTMANN. Neue Ausgabe. 12-dr. Pesten, 1843. 190 l. füzve 48 kr. e. p.

Berichte über die Ergebnisse einiger dioptrischer Untersuchungen.
Von JOS. PETZVAL. 8-dr. Pesten, 1843. 43 l. füzve 48 kr. e. p.

Academiai értekezések.

- Az agy vázlata. IRTA BRÜNNOUR DÁVID. Budán, nyom. Gyurián és Bagó' bet. 1843. 8-dr. 18 l.
- A' kancsalságról. Értekezik HUSZÁR ENDRE. Budán, 1843. Gyurián és Bagó' bet. 8-dr. 24 l.
- A' homoeopathia mint általán vázlatokban. IRTA KUN TAMÁS. Pesten, 1843. Beimel József' bet. 8-dr. 22 l.
- A' csömörről. Értekezik TREISCH FERENCZ. Budán, 1843. Gyurián és Bagó' bet. 8-dr. 24 l.
- Gyógy-gyakorlati kalászok a' zemplénmegyei kórház' nevezetese eseteiről. IRTA MRÁZ LAJOS. Budán, 1843. Gyurian és Bagó' bet. 8-dr. 31 l.
- Kalászok a' gyermek-kórjeltan' köréből. IRTA KARÁCSONY JÁNOS. Budán, 1843. Gyurian és Bagó' bet. 8-dr. 18 l.
- A' mérgezésekről. IRTA KHINDL PÁL. Budán, 1843. Gyurian és Bagó' bet. 8-dr. 21 l.
- Magyarországi orvosi növények. IRTA PELLER JÓZSEF. Pesten, 1843. Trattner-Károlyi' bet. 8-dr. 68 l.
- A' zene orvosi tekintetben. IRTA MERGEL EMÍL. Budán, 1843. Gyurian és Bagó' bet. 8-dr. 32 l.
- A' látásról. IRTA KROSZINGER KÁROLY. Budán, 1843. Gyurian és Bagó' bet. 8-dr. 21 l.
- Terve egy felállítandó országos elmekörintézetnek. IRTA KLIMO MENYHÉRT. Pesten, 1843. Trattner-Károlyi' bet. 8-dr. 26 l.

- De Lando. HYACINTHUS AND. SILVESTER. Pesten, 1843. Beimel József' bet. 8-dr. 25 l.
- De Epilepsia. J. MICHAEL KRAEGER. Budán, 1843. Gyurian és Bagó' bet. 8-dr. 24 l.
- De cura medici circa reconvalescentes. JACOBUS PREISS. Budán 1843. Gyurian és Bagó' bet. 8-dr. 28 l.
- Therapia generalis. ANT. RÖSSLER. Pesten, 1843. Beimel' bet. 8-dr. 47 l.
- De nutrimentis et potulentis. JOSEPHUS PECHANÉZ. Budán, 1843. Gyurian és Bagó' bet. 8-dr. 16 l.
- De arthritide. AMADEUS FLESCH. Budán, 1843. Gyurián és Bagó' bet. 8-dr. 24 l.
- Morbus Brightii. FRANC. ALOYSIUS RÖDERT. Budán, 1843. Gyurian és Bagó' bet. 8-dr. 16 l.
- Aquae minerales Alsó-sebesienses. Conscripsit L. V. PÁNTOTSEK. Pesten, 1843. Landerer-Heckenast' bet. 8-dr. 27 l.
- De fumatione Herbae Nicotianae. MARCUS ZUCKERKANDEL. Pesten, 1843. Beimel' bet. 8-dr. 19 l.

- Alkaloidea. JOSEPHUS MÜHLHOFFER. Pesten , 1843. Landerer-Heckenast' bet. 8-dr. 33 l.
- Monstruatio respectu physiologico. FERDINANDUS GLASER. Budán , 1843. Gyurian és Bagó' bet. 8-dr. 36 l.
- De abortu. JOSEPHUS KALLIVODA. Budán, 1843. Gyurian és Bagó' bet. 8-dr. 16 l.
- Morbi simulati et dissimulati. Scripsit ANTONIUS J. HAMMEL. Budán, 1843. Gyurian és Bagó' bet. 8-dr. 24 l.
- Araeon. Studio MATTHIAE ANT. DVNAY. Pesten , 1843. Trattner-Károlyi bet. 8-dr. 15 l.
- De Scrophulosi. Scripsit FRANCISCVS SZINEK. Budán, 1843. Gyurian és Bagó' bet. 8-dr. 15.

XII. Házi és mezei gazdaság.

- A' mezei gazdaság' alapos ismeretére vezető Okszerű Kalaúz. Kiadja a' m. gazd. Egyesület. 1. köt. Földmívelés. Irta TÖRÖK JÁNOS. Más. kiadás, Budán, 1843, az egyetem' bet. 384 l. bor. füzve 1 ft. 30 kr. e. p.
- Juhászat. Juhászatgyakorlók' közhasznára. Irta LAUKA GUSZTÁV. 8-dr. Pesten , 1843. Beimel József' bet. 50 l. bor. füzve 30. e. p.
- János gazda, vagy a' falu' barátja. 8-dr. Pesten, 1843. Trattner-Károlyi' bet. 62 l. bor. füzve 12 k. e. p.
- Gazdasági kistükör falusi ifjuság' számára. Karika P., Szentmiklósy S. és Tahy. E' koszorúzott munkáikból szerkesztve kiadta a' m. g. Egyesület. 8-dr. Budán, 1843. Az egyetem' bet. 172 l. fameszetekkel, kötve 20 kr. e. p.
- A' selymészet' könyve, vagyis népszerű utmutatás szederfák' ültetésére, ápolása, és selyemhernyók' tenyésztése' ügyében. 8-dr. Pesten, 1843. Trattner-Károlyi' bet. 54 l. bor. füzve 16 kr. vel. 24 kr. e. p.
- Az eleven gypű galagonyából. Magyar és németül. Magyarra fordította Schenk Gy. után LANG PÉTER. 8 dr. Brassó, 1843. Gött J. bet. 71 l. rajzolatokkal, bor. füzve 24 kr. e. p.
- A' politicalai gazdálkodás' nemzeti rendszere. List Fridrik után fordította SÁRVÁRY ANTAL. Három köt. 8-dr. Kőszegen, 1843. Reichard K. bet. össz. XXX és 624 l. bor. füzve 3 ft. 30 kr. e. p.
- Oktatás a' szederfa és selyembogár' tenyésztéséről. Irta Felső-Rástorokai MATUSKA JÓZSEF. 8-dr. Budán, 1843. Az egyet. bet. 56 l. bor. füzve 10 kr. e. p.
- A' mezőgazdagság' népszerű kézikönyve. Schlipf után németből fordítá MANNO ALAJOS, 20 fameszvénynyel, 8-dr. Pesten, 1843. XVIII és 376 l. bor. füzve 2 ft. 30 kr. e. p.
- A' valódi szakácság, vagy legujabb alapos és teljes pesti szakácskönyv. Kiadta egy magyar gazdaszony. Második kiadás. 8-dr. Pesten, 1843. XXXII és 544 l. kötve 2 ft. e. p.
- A' szenvedelmes dinnyész. Körülményes utmutatás jeles dinnyék' termesztésére. 8-dr. Irta Szontagh Gusztáv. Miskolczon, 1843. Toth L. bet. 118 l. egy rajztáblával, bor. füzve 40 kr. e. p.

- Nemzeti Iparunk. Irta ERDÉLYI JÁNOS, bővítve és jegyzetekkel kisérvé kiadta Fényes Elek. 8-dr. Pesten, 1843. 424 l. vel. bor. füzve 3 ft. e. p.
- Mezőgazdasági Nefelejts az év minden hónapjára. Nagy velin íven, 12 kr. e. p.
- Gazdasági pályamunkák. Kiadja a' m. gazd. Egyesület. Első kötet. Mily körülmények közt hasznosabb Magyarországhban a' haszonbér a' tulajdon kezelésnél? 'S melyik haszonbér volna legezészerűbb? A' m. g. Egyesület által koszorázott pályamunka. Irta Agteleki BUJANOVITS EDUARD. 8-dr. Budán, az egy. bet. 1843. 106 l. vel. bor. füzve 40 kr. e. p.

- Der Geldmangel, und die Verarmung in Siebenbürgen, besonders unter den Sachsen. Von dem Verfasser der Zünfte und des Sprachkampfs. 8-dr. Brassóban, 1843. Gött' bet. XVI és 112 l. bor. füve 50 e. p.
- Beiträge zur Kenntniss und zur Verbesserung des ungarischen Forstwesens und des Forstwesens im Allgemeinen. 1-ster Band. 11-tes Heft. Dargestellt von LUDVIG GREINER. 1843. 134 lap. bor. füzve 1 ft. e. p.

XIII. Nyelvtudomány. Philologia. Szótárak.

- Latin nyelvtan lépcsőnkénti gyakorlatokkal 's olvasó könyvvel. Ref. iskolák' számára készítette BOCSOR ISTVÁN. Harm. folytat. 8-dr. Pápán, a' ref. főiskola' bet. 1843. IV és 412 l. bor. füzve 1 ft. 20 kr.
- Franzia a' magyarok és németek' számára. k. 8-dr. Pesten, 1843. VIII és 95 l. bor. füzve 40 kr. e. p.
- Új kimerítő magyar-német és német-magyar zsebszótár. A' legújabb helyesírat szerint minden elfogadott új magyar szavakkal bővítve. Két kötetben. Irta BLOCH MORICZ, a' m. t. t. l. tagja. Pesten, 1843. Német-magyar rész első folyama A. L. K. 8-dr. 200 l. bor. füzve előfizetési ár az egész munkára 4 ft. e. p.
- — Német-magyar rész 2-dik folyama M—Z.
- A' magyar helyesírás és szóragasztás' főbb szabályai. A' m. t. t. különös használatra. Hadodik kiadás. Budán, 1843. Az egyet. bet. 50 l. bor. füzve 10 kr. e. p.
- Latin nyelvtudomány az ifjuság' számára. Más. rész (Szokötés). 8-dr. Pesten, 1843. Heckenaszt Gusztávnál. 104 l. bor. füzve 30 kr. e. p.
- Régi magyar nyelvemlékek DÖBRENTÉI GÁBOR' szerkeztése alatt kiadja a' m. t. társ. Harmadik köt. 4-dr. Budán, 1842. A' kir. egyet. bet. 302 l. számos kézmásolatokkal, kötve 7 ft. 40 kr. e. p. zöld vászonba kötve 7 ft. 50 kr. e. p.
- Kereskedői szótár magyar és német nyelven. Egy toldalékkal a' legnevezetesh pénzfajokról. Irta FOGARASI JÁNOS. Két rész. 8-dr. Pesten, 18 3. 114 l. füzve 30 kr. e. p.

- A' magyar nyelv' szelleme. Első kötet. Mivelt magyar nyelvtan elemirésze. Minden eddigi magyar nyelvtanok' kiegészítése 's megigazításaul, született magyarok 's más jártasbak' számára. 8-dr. Pesten, 1843. Kiadja Heckenaszt G. XII és 406 l. 16 lap kóttakkal, bor. füzve 3 ft. e. p.
- Magyar ujdón szavak' tára, melly magába foglalja a' hirlapokban, könyvekben és társalgásban előkelűő új és műszavakat. Összeszedte Kiss MIHÁLY. 32-dr. Pesten, 1844. Heckenast' sajátja. 116 l. bor. füzve 40 kr. e. p.
- Hellen olvasókönyv magyarázó szótárral. Irta LJCHNER PÁL. 1-ső és 2-dik rész. Pozsonyban. 1843. X és 240 l. kötve 1 ft. 20
- Magyar és német zsebszótár. Közrebocsátá a' m. t. t. Második vagy a' német-magyar rész' második kiadásnak első és másodikfüzete. 12-dr. Budán, 1843. Az egyet. bet. 624 lap, előfizetési ára 2 ft. 30 kr. e. p.
- Szavaló, tanítók és tanulók használatára. Irta NAGY MÁRTON. 8-dr. Pesten, 1843. 131 l. bor. füzve 30 kr. e. p.
- Törvénytudományi műszótár. Közre bocsátja a' m. t. t. 8-dr. Budán, 1843. Az egyet. be. XII és 444 két hasábos lap, bor. füzve 1 ft. 40 kr. e. p. 500 péld.
- A' magyar szókötés' főbb szabályai. A' m. t. t. külön használatára. 8-dr. Budán, 1843. Az egyet. bet. 119 l. bor. füzve 20 kr. e. p. 3000 péld.
- Latin-magyar törvénykezési műszótár. Kiadja ifj. Tilsch János 8-dr. Kolosvárt, 1843. 137 l. kötve 40 kr. e. p.
- Prosa versuum, vagy a' nevek' nemeiről és hajlításáról. A' második latin iskolák számára írta CSERY JÓZSEF. 8-dr. Pesten, 1843. Trattner-Károlyi bet. 112 l. 24 kr. e. p.

- Unterredungen eines Lehrers mit seinen Zöglingen über die Grundregeln der französischen Sprache, von FRANZ HILLER. 8-dr. Pozsony, 1848. Vigand' bet. füzve 54 kr. e. p.
- Die magyarische Sprache und die etymologische Sprachvergleichung, von J. E. KLEMM. 8-dr. Pozsony, 1843. 81 l. füzve 1 ft. e. p.
- Ungarischer Sprachschatz. Unentbehrliches Hilfsbuch eines tüchtigen Unterrichtes in dieser Sprache. Von EMERICH MATICS 8-dr. Pozsony, 1843. Vigand' bet. 140 l. füzve 1 ft. 20 kr. e. p.
- Vorschule der ungarischen Sprache. Von LUD. TURCSÁNYI. Második kiadás. Kőszeg, 1843. Reichard' bet. kötve 18 kr. e. p.

- Leçons françaises de Littérature et de Morale. Première édition à l'usage de la Jeunesse allemande, par E. I. Hauschild. 5 Livraisons. 12-dr. Pesten, 1843. füzve 2 ft. 30 kr. e. p.

XIV. Neveléstudomány.

- Terv a' kisdedózó intézetek' terjesztése iránt a' két magyar hazában. 8-dr. Irta VARGA ISTVÁN m. a. ltag. Pesten, Landerer- és Heckenast' betüivel. 160 l. bor. füzve 50 kr. e. p.
- Közlemények a' kisdedová és elemi nevelés' köréből. Kiadja a' kisdedó I. M. T. Egyesület. Szerkeszti KACSKOVITS LAJOS. Első füzet. Budán, 1843, az egyetem' bet. 66 l. egy kötőablával bor. füzve 20 kr. e. p.
- Dajkakönyv. Második kiadás. Irta KUNOSS ENDRE. Pesten, 1843. Landerer-Heckenast' bet. 51 l. bor. füzve 12 kr. e. p.
- A' diszes társalkodó vagyis világba termett ember. 12-dr. Pesten, 1843. 191 l. lap, bor. kötve 40 kr. e. p.
- Magyar, német és francia társalkodáskönyve, vagy is utmutatás a' társas élet minden helyzetében előforduló különféle tárgyaknak magát e' három nyelven helyesen és csinosan kifejezni. Függelékül a' sajtáságos szólásmódok, közmondások és czimzetek' gyűjteményével a' legújabb 's legjobb francia és német segédforrásokkal. Szerkezté, és magyarul ellátá MATICS IMRE. Pozsony, 1843. 12-dr. Kiadta és nyomtatta Vigand K. F.
- Ugyanez német nyelven. A' két könyv' szövege 239 l.

Die Umgangkunst, oder der Mensch in gesellschaftlichen Verhältnissen nach den Regeln der Weisheit. Neue Ausgabe. 12-dr. Pesten, 1843. füzve 40 kr. e. p.

XV. Elemi oktatás. Ifjusági iratok.

- Kézi Ábécze és elemi olvasókönyvecske. A' helv. vallástételt követő dunamelléki főtisztelendő egyházkerületi tanács' engedelméből 's jóváhagyásával, fi- és lányiskolák' számára irta felsőbátkai BÁTKY KÁROLY. Második javított kiadás. 8-dr. Kecskeméten, 1843, Szilády Károly' betüivel. 64 l. kötve 10 kr. e. p.
- Németmagyar olvasókönyv, a' tanuló ifjuság' számára. Irta BALASOVITS LAJOS. 8-dr. Pesten, 1843. 200 l. kötve 40 kr. e. p. 1500 péld.
- Az öntanulás gyakorlatian tárgyalva. A' felserdült honi tanuló 's kitanult ifjuság' kedvéért irta Edvi ILLÉS PÁL. 8-dr. Pesten, 169 l. bor. füzve 40 kr. e. p.
- Erényképző hasznos olvasókönyv, a' haza' mind két nembeli ifjuságának számára. 8-dr. Pesten, 1843. 83. l. bor. füzve 12 kr. e. p.
- Robinson-Crusoe' története. Foë és Geiger szerint kivonatban adja VAJDA PÉTER. Négy színezett képpel. 12-dr. Pesten, 1843.
- Gyors olvasóablak tizenhét gyakorlatban. Irta F. Bátkai BÁTKY KÁROLY. Két nagy ív 8 kr. e. p.
- Dé Tamás, Sänford és Mert'n története gyermekek' használatára.

- Angolból ford. SZILVÁGYI JÓZSEF. 32-dr. Pesten, 1843. 188 l. 1 képpel bor. füzve 36 kr. e. p.
- Ibolák. Beszélyfűzér gyermekek' számára. Irta NEY FERENCZ. Magyar és német nyelven. 8 színezett képpel, fekvő 32-dr. bor. kötve 2 ft. e. p.
- Magyar Gyermekebarát. Alapítá és szerkeszti SZILÁGYI FERENCZ professor. Első év. 1843. Jan.—Jun. 8-dr. Kolosvárt., 420 lap, számos könyvomatokkal bor. füzve 2 ft. 40 kr. e. p.
- Gyermeklant. Irta KÁROLYI ISTVÁN. Egy képpel, 12-dr. Pesten, 1843. 285 l. bor. kötve 1 ft. 20 kr. e. p.
- A' csudaszép bábu' viszontagságai. Kis lányok' mulattatásául Aulnay Luiza kisasszony' elbeszélése után fordítá LOM ICZ ENDRE. 12-dr. Pesten, 1843. 182 l. számos színezett és fekete képekkel, bor. bőtve 1 ft. 30 kr. e. p.
- Erkölcsei Kalauz. Növendék fi- és lánygyermekek' számára írta BÁTKY KÁROLY. 32-dr. Kecskeméten, 1843. Szilády K. bet. 32 l. bor. füzve 6 kr., — velinen 8 kr. e. p.
- Pénz. Ujévi 's névnapi ajándék növendékeknek, vagy hasznos és mulatságos értekezése egy atyának gyermekei előtt a' pénzről. Irta HOICSY MIKSA. Budán, 1843. Gyurian és Bagó' bet. 70 l. bor. füzve 20 kr. e. p.
- Kisdéd utazó. Irta LUKÁCS PÁL. Más. bővített kiadás. 32-dr. Pesten, 1843. 92 l. bor. füzve 10 kr. e. p.
- Dunántuli kis magyar. Irta LUKÁCS PÁL. Apró rajzolatokkal. 12-dr. Pesten, 1843. 108 l. bor. kötve 30 kr. e. p.
- Kis verselgető. Irta LUKÁCS PÁL. Második bővített kiadás. Pesten, 1843. 32-dr. 108 l. bor. füzve 15 kr. e. p.

XVI. Szépirodalom.

- Szinműtár. Kiadja Nagy Ignác. 44-dik füzet: Griseldis, drámai költemény öt felvonásb. Halm Frid. után németből for. FÁNCSY LAJOS.
- — 45-dik füzet: Agg színész és lánya. Vigj. öt felv. Bayard 's Theaulon után Both szerint ford. NAGY IGNÁCZ.
- — 46-dik füzet: Zalameai bíró. Drama öt felv. Irta Don Pedro Calderon de la Barca. Gries után németből for. GAAL JÓZSEF.
- — 47-dik füzet: A' nagyravágyok. Drama öt felv. Scribe után ford. REMELLAY GUSZ ÁV.
- — 48-dik füzet: Az ikrek. Vigj. négy felv. Schneider L. után ford. NAGY IGNÁCZ. Megyeri Károly' arczképével. Budán, 1843. n1-dr. Ára egyegy füzetnek 40 kr. e. p.
- KUNOSS versei. Második bőv. kiadás, n12-dr. Pesten, 1843. 280 l. borítékba füzve 1 ft. pengőb.
- — 16—19 köt. ZRINYI KÖLTŐ, regényes krónika a' XVII. századból. 4 rész. 12-dr. Pesten, 1843. Heckenast' sajátja. XX és 1048 l. füzve 4 ft. ezüstb.
- JÓZSIKA MIKLÓS' regényei 13—15 köt. Élet és tünérhon. Kisebb regények. 3 rész 12-dr. Pesten, 1843. Heckenast' sajátja. 729 l. bor. füzve 3 ft. e. p.

- — 16—19 köt. lásd fölebb.
- — 20—21 köt. Viszhangok, 2 rész. 12-dr. Pesten, 1813 Heckenast' sajátja. 288 l. bor. kötve 1 ft. 36 kr. e. p.
- Düzsárd (Du Jard). Drama öt szakaszban. Irta BODOR LAJOS. 12-dr. Kolosvárt, 1813. 156 l. bor. füzve 1 ft. e. p.
- — Élet és ábránd. Szomorújáték. 12-dr. Kolosvárt, 1813. 180 l. bor. füzve 1 ft. e. p.
- KUTHY LAJOS' munkái. Más. kiadás első és második kötet: Novelák. 32-dr. Pesten, 1813. 483 l. bor. füzve 1 ft. 20 kr. e. p.
- Nemzeti könyvtár. Kiadja a' Kisfaludy-társaság' pártfogásával Schedel Fer. Második folyam, tíz füzetben. XVIII. század: KÁRMÁN I. írásai. FANNI' hagyományai. CSOKONAI' minden munkái. KIS JÁNOS' poétai munkái. VITKOVICS MIH. munkái. GOMBOS IM. színjátékai. 1-füzet: Kármán József írásai. 4-dr. Pesten, 1813. 120 hasáb, bor. füzve 40 kr. e. p.
- — II. folyam 2-dik füzetje. FANNI' hagyományi és CSOKONAI' 4-dr. Pesten, 1813. Hartleben K. A. tulajdona 121=148 és 1=80 hasáb, bor. füzve 40 kr. e. p.
- Francia Regénycsarnok. Kiadja Récsi Emil. 1—2-dik füzet. Indiana, Sand Györgytől. Franciaából RÉCSI EMIL. 12-dr. Kolosvárt, 1813. Sand Gy. arcképével. 2 kötet. 352 l. 1 ft. 20 kr. e. p.
- — 3—10-dik füzet. füzet. Matild, egy fiatal nő' emlékiratai Sue Eugentől. Francz. fordította RÉCSI EMIL és BODOR LAJOS. 10 rész. 12-dr. Kolosvárt, 1813. 1496 l. bor. füzve, minden füzet egyenként 40 kr. e. p.
- Külföldi Regénytár. Kiadja a' Kisfaludy-társaság. 32-dr. Pesten, 1813. Hartleben K. A. sajátja. Minden füzet 40 kr. e. p.
- — 1—2-dik füzet: Grandet Eulalia Balzactól. Francz. ford. JAKAB ISTVÁN, 2. rész, 236 l.
- — 3—7-dik füzet: St. Roche. Palczownától. Németből ford. NAGY IGNÁ CZ. 4. rész. 236 l.
- — 8—11. füzet: Twist Olivér Boztói. Angolból ford. GONDOL D. 4 rész, 622 l.
- — 12. füzet: A' bőkezű szerető, Miguel de Cervantestől. Spanyolból for. és a' bevezetést írta LUKÁCS MORICZ 72.
- — 13—16. füzet: Éj és korány Bulvertől. Ford. VAJDA PÉTER. 3 rész. 695 l.
- — 17. füzet: A' koros hölgy. Francia regény. Irta Bernard Károly. Ford. PETŐFY SÁNDOR. 12-dr. Pesten, 1813. 107 l. bor. füzve 40 kr. e. p.
- — 18. füzet: Hortensia grófnő, francia regény. Irta Méry. Ford. M. HORVÁTH KÁROLY. 12-dr. Pesten, 1813. 208 l. bor. füzve 40 kr. e. p.
- Angol Regénytárca. 1—6 füzet: Twist Olivér árva flú pályája. Boz után angolból ford. GÁLSZÉCSI ÖDÖN. 2 rész. 32-dr. Pesten, 1813. 713 l. 5 képpel bor. füzve 2 ft. e. p.
- Peteskei notarius. Eredeti bohózat négy felv. Irta GAAL JÓZSEF. Második kiadás 4-dr. Budán, 1813. az egyetem' bet. 40 hasáb, bor. füzve 40 kr. e. p.
- Emlékvirágok. Irta RUTKAY EMIL. 12-dr. Budán, az egyetem' bet. 47 l. bor. füzve 24 kr. e. p.
- GARAY JÁNOS' versei. n. 8-dr. Pesten, 1813. A' szénő' sajátja. 290 l. bor. füzve 2 ft. e. p.

- Oroszlány mánka, elbeszélés. Izldor után ZENDE KÁROLY. Második kiadás 8-dr. Kolosvárt, 1843. 100 l. bor. füzve 24 kr. e. p.
- Beszélytár. KÖVÁRY LÁSZLÓTÓL. Erdélyi szépirodalom. 1—2. füzet. Bölöni Farkas Sándor' mellszobor rajzával, Kolosvárt, 1843. Az ev. r. collegiom' bet. 242 l. bor. füzve 1 ft. 20 kr. e. p.
- FÁY ANDRÁS' szépirodalmi összes munkái 8 kötetben. Első kötet k. 8-dr. Pesten, 1843. Geibel K. sajátja. XXII és 256 bor. füzve előfizetési ára mind a' nyolcz kötetnek 8 forint e. p., kötetenként 1 ft. 20 kr. e. p. 1500 péld.
- Tündértár vagyis báró Demanx' gondüző kalandjai, 99-dik kiadás után 22 képpel Vernet szerint. 8-dr. Kolosvárt, 1843. 145 l. bor. füzve 50 kr. e. p.
- Eredeti játékszin. Kiadja a' m. t. t. XI. kötet: Tisztujítás. Vigjáték négy folv. Irta NAGY IGNÁCZ (a' magyar t. társaságtól 1842-dik első pályadíjt nyert vigjáték) 12-dr. Budán, az egyetem' bet. 1843. 500 péld.
- KISFALUDY KÁROLY' minden munkái. Negyedik kiadás. Aczél- és fametszetekkel. 1—4 köt. 12-dr. Pesten, 1843. Kilian Gy. tulajdona. 1448 l. és 4 aczélmetszet. Ára az egész munkának 6 kötetben 7 ft. e. p.
- Szegény ember és gyermekei. Elbeszélések a' magyar köznép' számára. 8-dr. Pesten, 1843. Kiadta és nyomtatta Landerer és Heckenast. 72 l. bor. füzve 15 kr. e. p.
- Zwik Jonathán, elbeszélés. Zschokke után F. GYERGYAI FERENCZ. Második kiadás, 8-dr. Kolosvárt, 1843. 115 l. bor. füzve 36 kr. e. p.
- Kisfaludy-társág' (m. szépirotalmi intézet) évlapjai. 3-dik köt. 1841—42-ről. n. 8-dr. Az egyetem' bet. Budán, 1843. 431 lep. velinen, kötve 1 ft. 48 kr. e. p.
- Petrichevich HORVÁTH LÁZÁR' munkái. 9-dik kötet: Álmod. Drama négy felv. 8-dr. Bndán, 1843. Nyomtatta Gyurian és Bagó. 149 l. vel. bor. füzve 1 ft. e. p.
- Cimbalom, mellyen ki olvasni tud, negyven új dalt verhet. Az ifjú köznépnek készítette és kiadta SZAKÁL JÁNOS. 12-dr. Budán, 1843. Az egyetem' bet. 76 l. borítékba füzve 12 kr. e. p.
- Kisfaludy Károly jelesebb vigjátékai. 32-dr. Pest, 1843. Kilián Gy. áruja 204 l. bor. kötve 48 kr. e. p.
- Dekebál utolsó dák király, vagy Kolosvárt a' hidkapú legfontosabb órája. Eredeti hösszinmü öt szakaszban. Irta ZEYK JÁNOS. 8-dr. Kolosvárt, 1843. X és 101 l. bor. füzve 20 kr. e. p.
- Ártatlan mulatság, vagy Flórencz és L. vitézeknek úgy szinte Marcebillá török kisasszonynak ritka példájú története. Budán, 1843. Gyurian és Bagó bet. 111 lap.

-
- Nordlichter, Erzählungen, Novellen und Fantasiestücke von HERM. MEINERT. 6 Thl. 12. Pesten, 1843. 1425 l. füzve 5 ft. e. p.
- Nach dem Gewitter. Gedichte von BETTY PAOLI. 12-dr. Pesten, 181 l. füzve 1 ft. 20 kr. e. p.
- Wien und die Wiener in Bildern aus dem Leben. Colorirte Ausgabe. 1—4 Lief. mit 4 Abbild. Lex. 8. Pesth, 1843. XXII és 46 lap, bor. füzve 1 ft. e. p.
-

XVII. Naptárak, Névkönyvek, Almanachok.

- Fillérkalendariom 1844. Szökő évre. Nyolczadik év. Számos kömetszettel, 88 l. 4-dr. Kassán, nyomtatja 's kiadja WERFER KÁROLY bor. füzve 30 kr. e. p.
- Magyar házibarát. Közhasznú 's gazdasági kalendariom 1844. szökő évre. Szerkezé STAUT JÓZSEF. 11-dik év. Egy képtáblával. 4-dr. Kassán. Nyomtatja 's kiadja WERFER K. bor. füzve 1 fr. e. p.
- Foglalatossági és irodai naptár, 1844. szökő évre a' keresztényi időszámítás szerint. Egy nagy velin íven szép rajzolt körénnyel. 20 kr. e. p.
- Mezei naptár, gazdasági kalendariom a' nép' használatául, 1844. szökő évre. Kiadja a' m. g. egyesület. Ismeret terjesztő szakosztályi ügyelés alatt szerkeszti KACSKOVITS LAJOS. V. és 4-dr. Budán, az egyetem' bet. 80 l. közben rakott író papirossal főzve 6 kr. e. p.
- — Ugyanaz, melyben az ünnepek és vasárnapok veres betűkkel nyomvák 10 kr. e. p.
- Közhasznú és mulattató nemzeti vagy hazai kalendariom 1844. szökő esztendőre. A' mezei gazdával szaporitva szerkeszté és kiadja TRATTNER-KÁROLYI. 30-dik év. 4-dr. Pesten, a' kiadó tulajdona 88 l. bor. füzve 14 kr. e. p.
- Közhasznú Honi vezér, házi 's tiszti kalendárium 1844. szökő évre. Szerkeszti Monte Dégói ALBERT FERENCZ. 13-évi folyamát. Az ujonnan épült pesti varosháza czimképevel n. 4-dr. Pesten, kiadja és nyomtatja Landerer és Heckenast. 288 l. bor. kötve 1 ft. 36 kr. e. p.
- Erdélyi magyar kalendárium, 1844-re. Kolosvárt, a' lyc. bet.
- Magyar kalendárium 1844-re. Budán, nyomtatja és kiadja Gyurian és Bagó.
1844. szökő évi (folio) kalendariom. Budán, az egyetem' bet. ívrétben.
- Magyar és erdélyországi kalendárium, 1844-re. Szegeden, Grün Ján. betűivel.
- Nagykanizsai kis nemzeti kalendárium, 1844-re. M. Óváron, Czéh Sánd. bet.
- Magyar- és erdélyországi kalendárium, a' régi hires löcsei formára, mely száz esztendőre szólt, 1844. szökő évre kiadja 's nyomtatja Ellinger István Kassán.
- Kivonat a' m. g. egyesület' mezei naptárának. 1840—42. évi folyamaiból. Kiadja a' m. gazd. egylet. 8-dr. Budán, 1843. Az egyetem' bet. 86 l. bor. füzve 10 kr. e. p.
- M. t. társasági Névkönyv kalendáriummal. 1844-re. Budán, az egyetem' bet. 8-dr. 94 l. borítékba füzve.
- Névsorai és lakásaik az 1843. évi országgyűlésen egybegyűlt n. m. fő és t. t. rendeknek. Negyedik kiadás. 12-dr. Pozsonyban, 1843. Vigand' bet. 78 l. füzve 30 kr. e. p.
- M. t. társasági 'stb. lásd fölebb.
- Emlény. 1844-re. 6 aczélba metszett képpel. k. 8-dr. Pesten, kiadja Heckenast. 247 l. diszkiadás selyembe kötve arany metzéssel 5 ft., ugyanaz papirkötésben 4 ft. e. p.
- Orangyal. Vallási almanach 1844-re. Szerkeszti SZABÓ IMRE. 42-dr.

- Pesten, kiadja Emich Gusztáv. 257 l. 4 aczélmetszettel, aranyos vágással, selyembe kötve 3 ft., másképp 2 ft. e. p. 600 péld.
- Farsangi zsebkönyv. Kiadja SZIKSZAI MIHÁLY. 2. kötet. 8-dr. Marosvásárhelyt, 1843. 361 l. bor. füzve 1 ft. 20 kr. e. p.
- Pesti nemzeti színházi zsebkönyv 1844-re. Kiadták GILLYÉN SÁNDOR és GÖNCZY SÁMUEL, a' nemz. színház' sugói Mégyeri K. arczképével 's LUCRECZIA című trágœdiával ford. EGRESSI BENJAMIN által. 16-dr. Pesten, Trattner-Károlyi bet.
- Miskolczi nemzeti naptár 1844. szökő esztendőre. Miskolczon, Toth Lajos által.

- Schematismus almae provinciae S. Joannis a Capistrano ordinis minorum S. P. Francisci 'stb. ad annum Chr. 1844. Budán, az egyet. bet. 8-dr. 500 péld.

- Imperial-Kalender in fünf Sprachen für das Jahr 1844. 18-r. Jahrgang Auf einen Medianbogen. (Pesth. bei K. Geibel.) 20 kr. e. p.
- Neuer, belehrender und unterhaltender Pfennig-Kalender auf das Schalt-Jahr 1844. Mit mehreren lithographirten Bildern. 4. Kaschau, bei K. Werfer. füzve 30 kr. e. p.
- Der vaterländische Pilger von und für Ungarn und Siebenbürgen. Ein gemeinnütziger Haus- und Wirthschafts-Kalender auf das Schalt-Jahr 1844. 13-r. Jahrgang. Mit mehreren Abbildungen. 4. Kaschau, bei K. Werfer, kötve 1 ft. e. p.
- Der Pester Stadt- und Landbothe für das Königreich Ungarn. Ein allgemeiner Volks- und Geschäftskalender für das Jahr 1844. 13-r. Jahrgang. Mit einer lith. Ansicht. 4. Pesth, Landerer-Heckenast, 124 lap. bor. kötve 40 kr. e. p.
- Ofner und Pester Wegweiser. Gemeinnütziger Geschäftskalender für alle Stände Ungarns. Zugleich Adressenbuch der k. fr. Städte Ofen und Pesth, auf das Jahr 1844. Neunter Jahrgang. 4. Ofen (Blaskovics A. kiadó' tulajdona) 167 l. bor. füzve 40 kr. e. p.
- Iris, Taschenbuch für das Jahr 1844. Herausgegeben von Joh. Grafen Mailáth. Fünfter Jahrgang. Mit 6 Stahlstichen. 12. Pest, Heckenast. 329 l., selyembe kötve aranyvágással 5 ft. e. p.
- Kronstädter Kalender, auf das Jahr 1844. Brassóban, Gött I. bet. 8-dr. Ára 5 e. p.
- Der mütterliche Rathgeber, ein Kalender für das Jahr 1844. Brassóban, Gött. I. bet. 16-dr. 10 kr. e. p.
- Wandkalender auf das Jahr 1844. Budán, 1844. Gyurian és Bagó bet.
- Taschenkalender aufs Jahr 1844. Budán, 1844. Gyurian és Bagó'
- Német Kalendarium (Budai) 1844. Budán, Gyurian és Bagó bet.

Sz.-Miklósi tót kalendáriom.

Pozway tót kalendariom 1844. Kiadja PALKOVICS GYÖRGY, nyomt. Belnay' örökösei.

Novi i stary kalendár slovenski ki za Hodischte 1844. Pritiskan a Ussiku.

Budai tót kalendarium 1844. Gyurian és Bagó bet.

Dalmata kalendárium 1844-re. Gyurian és Bagó' bet. Budán.

XVIII. Egyes tárgyak. Apróságok.

Mentor. Erdélyi népkönyv. Közhasznú ismeretek tára a' honi szorgalom' és értelmesedés' előmozdítására. Irják többen, szerk. NAGY FERENCZ II. kötet 8-dr. Kolosvárt, 1843. A' k. lyceumi bet. 310 l. borít. füzve 1 ft. e. p.

Kisértetek. Rövid történetek az igazság' országából. Wagner Sámuel után ford. Gáál Daniel. 32-dr. Szegeden, 1843. Grün J. bet. 128 l., bor. füzve 16 kr. e. p.

Értekezés a' dunamelléki hely. hitv. követő egyházi kerületbeni superintendens-választás és egyházigazgatás' tárgyában: figyelemmel t. Fáy A. úr' negyedmutatójára, írta Cs. J. k. 8-dr. Kecskemén, 1843. Szilády K. bet. 47 l. bor. füzve 10 kr. e. p.

Ujabb értekezés a' dunamelléki h. v. superintendens választás' tárgyában. I. Észrevételek Fényes E. ur' röpiratára PHILAETHESTÓL II. Válasz Anti-Cardanusnak ANTI ANTICARDANUS f. baranyai paptól. III. Magányvélemény a' h. v. dunamelléki f. t. egyházkerületben 1842-ben történt superintendens választás' tárgyában. MÁRTON JÓZSEF veszprémi egyházmegyei paptól. 8-dr. Pesten, 1843. Nyomtatta Landerer és Heckenast, 28 l. bor. füzve 10 kr. e. p.

Hallgassuk meg a másik félt is! vagy a' dunamelléki hely. hitv. egyházkerületben superintendens választás, vonatkozólag a' Kecskemén 1843-ban nyomtatott Cs. J. betűjegyes röpiratra. 8-dr. Pesten, 1843. Landerer-Heckenast' bet. 47 l. bor. füzve 10 kr. e. p.

Gyorsírás Taylor' rendszere után. Magyar nyelvre alkalmazta D... I. 12 köre metszett táblával. 8-dr. Pesten, 1813. 48 l. kötve 1 ft. e. p.

Magyar tiszti írásmód példákban. Írta REMELE N. JÁNOS. Utasításul mikép lehessen legkönnyebb módon mindenágu magyar hivatalos írományokat megérteni, fogalmazni és azokat magyarból németre vagy viszont fordítani. 8-dr. Bécsben, 1843. Tendler F. tulajdona. XI és 212 l., velinen bor. füzve 1 ft. 48 kr. e. p.

Örömdalok a' nemzet' ünnepén. Erdély' kormányzója nagyméltóságu Széki ifj. Gróf TELEKI JÓZSEF úr ö excellentiája' Kolozsvárra érkezétre. Irva több ev. ref. ianuló ifjaktól. 1842. Kolozsvárt az ev. ref. könyv. és könyvomó intézetében.

Sz. beszéd, melyet a' sz. györgy ábrányi cathol. sirkert fölszentelése alkalmával aug. 21. 1843-ban mondott CSELKO MIHÁLY, helybeli r. cath. plébános. Nagy-Váradon, Tichy Alajos betűivel.

Legujabb pesti titoknak. Írta PALÁNKY KÁROLY. 12-dr. 151 l. Pesten, 1843. bor. kötve 40 kr. e. p.

- Das Geheimbuch des Taschenspielers.** Dritte umgearbeitete und vermehrte Auflage. 8. Pesth, 1843. Bei Heckenast. füzve 1 ft. 20 kr. e. p.
- Der wohlunterrichtete und erfahrene Jäger.** 8. Herrmannstadt¹, 1843. Hochmeisterische Buchhandlung. 149 l. füzve 48 k. e. p.
- Kriegsszenen, als Beispiele des Felddienstes.** Von J. B. SCHELS. 4 Theile. 32. Pesth, 1843. C. A. Hartleben. 797 l. füzve 3 ft. 45 kr. e. p.
- Allerneuestes ausführlich und vermehrtes egyptisches Traumbuch, von Anno 1231, nebst Auslegungen mit beigesetzten Nummern, um sein Glück auch in der Lotterie zu probiren.** 2-te Aufl. 8. Pressburg, 1843. Korn, 48 l. füzve 6 kr.
- Stimme des Herzens und der Phantasie,** RICHARD BARON v. REDERN Budán, Gyurian és Bagó' betüivel. 8-dr. 46 l.
-

Tetranka. Pozsony, 1843. 1121. Kiadta PALKOVICS Gy. nyom. Schmid Antal.

Melly osztályban mennyi munka jelent meg, e' vagy ama nyelven, mutatja ezen táblácska.

O s z t á l y.	Magyar	Német	Deák	Tót	Szerb	Zsidó	Összesen
I. Hirlapok. Folyóiratok	19	11	—	—	4	—	34
II. Hittudomány. Egyházi beszédek. Ajtatos könyvek.	26	5	—	2	—	—	33
III. Philosophia	11	2	1	—	—	—	14
IV. Törvénytudomány Politica . .	36	9	1	—	—	—	46
V. Történettudomány. Életírás . .	18	2	2	—	—	—	22
VI Régiségtudomány	1	1	1	—	—	—	3
VII. Föld- és Helyleírás. Utazások. Statistica	7	3	—	—	—	—	10
VIII. Számvetés - tudomány. Mathe- sis	10	1	—	—	—	—	11
IX. Természettudomány	4	—	—	—	—	—	4
X. Természettörténet	4	1	—	—	—	—	5
XI. Orvosi tudományok	6	2	1	—	—	—	9
Academiai értekezések	11	15	—	—	—	—	26
XII. Házi- és Mezei gazdaság . .	16	3	—	—	—	—	19
XIII. Nyelvtudomány. Philolog.Szótár	17	6	—	—	—	—	23
XIV. Neveléstudomány	5	2	—	—	—	—	7
XV. Elemi oktatás. Ifjúsági ira- tok	16	1	—	—	—	—	17
XVI. Szép irodalom	48	3	—	—	—	—	51
XVII. Naptárak. Névkönyvek. Alma- nachok	21	11	1	6	—	—	39
XVIII. Vegyes tárgynak. Apróságok .	10	5	—	1	—	2	18
Összesen	286	83	7	9	4	2	391

LITERATÚRAI MUTATÓ.

A.

- Agassiz* (Louis), Untersuchungen über die Gletscher. 426.
Atmquist (C. D. L.), Ordbok öfver svenska spraket i dess närvarande s kick. I. 473.
 Amerikai költészetről levelek. 201.
Ampère, a' lovagiság és költészet-ről 241.

B.

- Berzelius* (J. J.) Lehrbuch der Chemie 460.
Blanc (Dr. L. Gotfr.), Handbuch des Wissenswürdigsten aus der Natur und Geschichte der Erde und ihrer Bewohner. 281.
Bock (Dr. Cr. E.), Handbuch der Anatomie des Menschen. 258.
 Brasiliában irodalom, tudomány és művészet. I. 405.
Bronn (Heinr. G.), Handbuch einer Geschichte der Natur. 357.
Bülau (Jüdisch) Geschichte des europäischen Staatensystems I. 92.
Buret (Eugène), De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France. 270.

C.

- Callery* (d. M.) Systema phoneticum scripturae Sinicae. 238.

- Chevalier* (Michael) Essais de Politique industrielle. Souvenir de Voyages. 120.
 — Cours d' economie politique fait au Collège de France. 249.
Cieszkonsky (August.) Du Credit et de la Circulation. I. 261.
Clias (P. N.), Somascetique naturelle. I. 159.
 Collectanea meteorologica sub auspiciis societatis scient. Dani-cae. 30.
Cooper (Fenimore), Jack o' Lantern, or the Feu-Follet. 39.
Cotta (Bernhard), Anleitung zum Studium der Geognosie u. Geologie. 238.
Cuvier (Georgus), Leçons d' anatomie comparée. I. 447.

D.

- David* (Dr. Ch. — G. Rath), ueber die neueren Versuche zur Verbesserung der Gefängnisse und Straf-Anstalten. I. 475.

E.

- Endlicher* (Stephan), Grundsätze der Botanik. I. 211.

F.

Fickler (L. B. A.), die Donauquellen, und das Abnöhagebirg der Alten. I. 238.

Foelix (M.), *Traité du droit international privé.* I. 158.

Foucher (Victor), *Code civil de l'Empire de Russie.* I. 159.

Francia színművek és regények I. 41.

Francia történeti irodalom I. 401.

G.

Gabriel (C. E.), *Naturkunde für gebildete Freunde derselben.* I. 452.

Glaser (Carl), *die Metaphysik des Aristoteles.* I. 382.

Goeber (Dr. J.) *Reise in die Step-
pen des südlichen Russlands.* I. 140.

Goethéröl H. Blazé. I. 140.

Graesse (Dr. Joh. Geor. Theodor), *Lehrbuch einer Literaturgeschichte der berühmtesten Völker der alten Welt.* I. 54.

Guczkow (Karl) *Briefe aus Paris.* I. 67.

Gundelach (Ferd. Wirth), *die Naturgeschichte der Honigbiene.* I. 463.

H.

Hadi literatura (legujabb külföldi) I. 81. 361. 441.

Hartig (Dr. Theod.), *Lehrbuch der Pflanzenkunde in ihrer Anwendung auf Forstwirtschaft.* I. 223.

Horatius Flaccus. Recensuit Jos. Casp. Orellius. I. 358.

Howtt (William), *The Ruval and domestic Life of Germany.* I. 118.

1844. XI.

K.

Kant's (Immanuel), *sämmtliche Werke.* I. 170.

Karster (Dr. E. J. B.) *Handbuch der Eisenhüttenkunde.* I. 470.

Klenze (Leo von), *Aphoristische Bemerkungen auf einer Reise nach Griechenland.* I. 350.

Koch (Karl), *Reise durch Russland nach dem Isthmus.* I. 279.

Kohl (J. G.), *Petersburg in Bildern und Skizzen.* I. 320.

Kugler (Dr. Franz), *Handbuch der Kunstgeschichte.* I. 320.

Kuppfer (A. L.), *Observations meteorologiques et magnetiques.* I. 30.

L.

Liebig (Justus), *die organische Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie.* I. 8.

Link (Prof.), *le monde primitif et l'antiquité expliquée par l'étude de la nature.* I. 414.

Lovagiság és költészetről Ampère. I. 241.

Löwenstein (Isidore), *le Mexique. Souvenir d'un voyageur.* I. 399.

M.

Mayer (Dr. Anton), *Einleitung in die alte römische Numismatik.* I. 240.

Michelet (Jules), *Németországáról.* I. 3.

N.

Nasse (Dr. Hermann), *das Blut in mehrfacher Beziehung phy-*

siologisch und pethologisch untersucht. 1. 321.

Német Journalistica. 1. 321.

O.

O'Connell, Menoir of Ireland. 1. 78.

Orosz academiája a' tudományoknak. 181.

Osiander (H. F.), Ueber den Handelsverkehr der Völker. 1. 337.

P.

Parrochetti (Angelo), Manuale di meccanica pratica, per l'ingegnere civile. 1. 200.

Peschier (A.), Historie de la littérature allemande. 46.

Prescott (Wilh. H.), Geschichte der Regierung Ferdinands und Izabella's. 1. 359.

Prichard (J. C.) Histoire naturelle de l'homme. 1. 79.

Puibusque (Ad.), Histoire comparée de la littérature espagnole française. 1. 199.

R.

Ranke (Leopold), deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation. 1. 106.

Ricardo (David), Grundsätze der Volkswirtschaft und Besteuerung. 245.

Rudolphi (Dr. A.), Anschauliche Belehrung über die Natur. 1. 160.

S.

Schafer (Joh. Nill.), Handbuch der Geschichte der deutschen Literatur. 1. 360.

Schuell (Karl), philosophische Betrachtungen der Natur. 1. 195.

Schomburgk (Rob. Herm.), Reisen in Guiana und am Orinoko. 1. 228.

Schubert (Dr. Ev. H. v.), Reise in das Morgenland. 1. 153.

Schuch (Ch. Theophil), Privataltertümer oder wissenschaftliches, religiöses und häusliches Leben der Römer. 1. 276.

Secretan (C.), la philosophie de Leibnitz. 1. 187.

Simon (Franz), Handbuch der angewandten Chemie. 1. 19.

Sluymer (Joh. J.), Lehrplan für Volksschulen. 1. 359.

Sommer (Joh. G.), Taschenbuch zur Verbreitung geographischer Kenntnisse. 1. 277.

St. Mare Girardin felolvasásai. 1. 262.

Swan (Joseph), Illustrations of the comparative anatomy of the nervous System. 1. 450.

T.

Timon, Livre des orateurs. 473.

Transactions of the meteorological society 1. 30.

J.

Jesse (John Heneage), The Court of England under the House of Nassau and Hannover. 1. 118.

Jessen (Dr. P.), Psychologie. 1. 374.

V.

Viardot (Louis), Les Musées d'Espagne d'Angleterre et de Belgique 1. 80.

Voyage de la commission scientifique du Nord en Scandinavie, en Laponie, en Spitzberg, aux Feroe. 1. 119.

W.

Wachsmuth (Wilhelm), Israelitische Geschichte im Revolutionszeitalter. 1. 89.

VÉGSZÓ A' TUDOMÁNYTÁRHOZ

Az academia 1834. elejétől 1844. végeig, 's így tizenegy évig, tartotta fen tetemes áldozatokkal e' folyóiratot. Az alatt olvasói' száma 527-ről, folytonos apadással, 79-re olvadt le. Az academia nem akar bírāja lenni annak: külső viszonyokban, irodalmunk' jelen irányaiban fekszik-e e' tény' oka, hanem, anyagi veszteségeit tekintetbe nem véve, az erkölcsi haszonnak illy körülmények közt csekélyisége miatt hódol a' szükség' parancsának; 's a' Tudománytárt e' füzettel berekeszti.

A' XV. nagy gyűlés' rendeletéből Pesten, december 31. 1844.

D. Schedel Ferencz s. k.

titoknok.

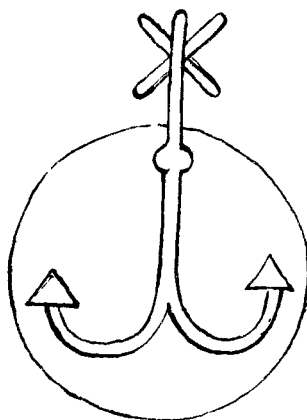

I. Tablæ

2. sz:

3. sz.

1.5x.

Vonal
betűk.

*Szegletes
betűk.*

*Csucsos
betűk.*

Karikás v: Kör alakú Vegyesek
gömbös betűk. és jegyek.

Kör alaku Vegyesek
betűk. és jegyek.

1
i
t
t
u
uuu
uuu

イ
ロ
ハ
ニ
ホ
ヘ
フ
ル
ヲ
ワ
ヰ
ヱ
ヲ
ヰ
ヲ
ヰ
ヲ
ヰ
ヲ
ヰ

π $\frac{7}{8}$ $\frac{6}{8}$ $\frac{5}{8}$ $\frac{4}{8}$ $\frac{3}{8}$ $\frac{2}{8}$ $\frac{1}{8}$

O
100
100

c c c c c
r r r r r
v v v v v
w w w w w
x x x x x

A
A
π
N
E
911
555
4
X
t
→
N
A
M
E
MM
S
Y
I

I
T
N
M
C
CC
O
D
X
S
G
A
B
K
V
R

[illegible]

১০:০০ ৫৫৫ ৭৭৭ ৮৮৮ ৯৯৯ ১০
 ১১ ১২ ১৩ ১৪ ১৫ ১৬ ১৭ ১৮ ১৯ ২০
 ২১ ২২ ২৩ ২৪ ২৫ ২৬ ২৭ ২৮ ২৯ ৩০
 ৩১ ৩২ ৩৩ ৩৪ ৩৫ ৩৬ ৩৭ ৩৮ ৩৯ ৪০
 ৪১ ৪২ ৪৩ ৪৪ ৪৫ ৪৬ ৪৭ ৪৮ ৪৯ ৫০
 ৫১ ৫২ ৫৩ ৫৪ ৫৫ ৫৬ ৫৭ ৫৮ ৫৯ ৬০
 ৬১ ৬২ ৬৩ ৬৪ ৬৫ ৬৬ ৬৭ ৬৮ ৬৯ ৭০
 ৭১ ৭২ ৭৩ ৭৪ ৭৫ ৭৬ ৭৭ ৭৮ ৭৯ ৮০
 ৮১ ৮২ ৮৩ ৮৪ ৮৫ ৮৬ ৮৭ ৮৮ ৮৯ ৯০
 ৯১ ৯২ ৯৩ ৯৪ ৯৫ ৯৬ ৯৭ ৯৮ ৯৯ ১০০

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 श्रीगणेशाय नमः ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 श्रीगणेशाय नमः ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 श्रीगणेशाय नमः ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 श्रीगणेशाय नमः ॥

